Yavuz CEZAR

OSMANLI MALİYESİNDE BUNALIM ve DEĞİŞİM DÖNEMİ

(XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)

alan yayıncılık

ALAN YAYINCILIK: 62
Bilim Dizisi : 11

YAVUZ CEZAR

OSMANLI MALİYESİNDE BUNALIM VE DEĞİŞİM DÖNEMİ

Birinci Baskı : Mayıs 1986
Dizgi : BASSAN A.Ş. / PANO
Baskı : BASAŞ
Kapak Baskı : Orhan Ofset
Cilt : Örnek

YAVUZ CEZAR

OSMANLI MALİYESİNDE BUNALIM ve DEĞİŞİM DÖNEMİ

(XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)

alan yayıncılık

YAVUZ CEZAR

Yavuz Cezar 1946 yılında Erzincan'da doğdu. Emekli öğretmen Fevziye Cezar ile profesör Mustafa Cezar'ın oğludur. İlkokulu Üsküdar Paşakapısı ilkokulunda bitirdi. Orta ve lise öğrenimini Saint-Joseph Fransız Erkek Lisesi'nde tamamladı (1957-1965). Ayrıca A.F.S. bursu ile Birleşik Amerika'ya gitmiş ve Utah'da Wasatch High School'dan da mezun olarak diploma almıştır. 1970 de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İstatistik-Maliye bölümünden mezun oldu ve 1973 de aynı fakültenin iktisat tarihi kürsüsüne asistan girdi. Bu tarihten sonra osmanlıca öğrenerek Osmanlı arşiv ve kütüphanelerine giren Y.Cezar yıllarca buralarda çalışarak Osmanlı iktisadi ve mali tarihi üzerine belge ve bilgi topladı. Osmanlı merkez maliye tarihi üzerine hazırladığı bir tezle aynı fakültede doktorasını tamamlayan Cezar daha sonra yardımcı doçent oldu. 1985 yılında "*İktisat Teorisi ve İktisat Tarihi anabilim dalı doçenti*" ünvanı alan yazar halen İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi olup, iktisat tarihi okutmaktadır. Cezar'ın Osmanlı maliyesiyle ilgili yayımlanmış çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan Tanzimat'a uzanan tarihi bu devletin genel gelişim çizgisi üzerinde çok önemli bir kesit olusturur. Nitekim, bu dönem bilinmeden Tanzimat sonrası yıllar için sağlıklı yorumlara yönelmek mümkün olmadığı gibi, bu dönemi atlayarak klâsik Osmanlı kurumlarının değişim ve tasfiyesini izlemek de mümkün değildir. Ancak, önemine rağmen bu dönem araştırıcılar tarafından hep ihmal edilegelmiştir. Bu ihmal ya da daha gerçekçi bir ifadeyle kaçışın nedenlerini sezinlemek ise zor değildir. Arastırıcılar için bu dönemin kendine özgü birtakım zorlukları vardır. Bunların basında ise, bu yıllar için geçerli olabilecek genel bir sistematiğin henüz ortaya konamamış olması gelir. Gerçekten, bu ara dönem için Osmanlı'nın ne o bilinen klâsik sistematiği tam olarak geçerlidir ve ne de Tanzimat sonrasında olusturulan yeni yapı bu döneme uyar. Temel sistematiği kavranmamış bir dönem hakkında ise monografiler üretmek zor ve hatta rizikoludur. Nitekim, bu dönemle ilgili olarak daha önce yapılmıs olan bazı kısmi çalışmalar, dönemin temel nitelikleri tam bilinmediğinden ya tam değerlendirilemeyip âdeta boslukta kalmışlar ya da analiz ve yorumlarında büyük hatalara düsmüslerdir.

Bu kitap, işte böylesine ihmale uğramış bir tarih kesitinin aydınlatılması işlevini üzerine almış ve söz konusu olabilecek çeşitli zorlukları da göğüslemek zorunda kalmıştır. Konumuzun maliye olması ise, bizi ister istemez neredeyse devletin tüm kurumları ve dönemin özellikleriyle karşı karşıya getirmis ve bunların herbirine de ayrıca nüfuz etmek zorunda bırakmıştır. Ancak, memnuniyetle belirtmek isterim ki böyle bir olgunun sevindirici çeşitli yan ürün veya sonuçları da olmus ve böylece mali tarihten hareketle bu bilinmeyen dönemin temel sistematiği hakkında da bir ilk çerçeve ortaya çıkarılabilmiştir. Aralanan bu kapıyı yeni araştırıcıların daha da açması ve bu dönemi daha da aydınlık kılmaları en büyük temennimizdir.

Ele alınan dönemde Osmanlı Devleti yalnız maliyesiyle değil, topyekün olarak bir değişim süreci içerisindedir. Böyle bir dönemin mali tarihi yalnızca hazinenin gelir-gider rakamlarına indirgenerek yazılamaz. Maliye tarihçisi rakamlara geçmeden önce yeni oluşum ve kurumlasmaları izlemek ve öncelikle bunları ortaya koymak durumundadır. Rakamlar ancak böylelikle anlam kazanır. Bu bakımdan bu kitapta dikkatler yalnızca merkezdeki mali kurumlar ve bunlara ilişkin rakamlar üzerinde yoğunlaşmamış, bu kurum ve rakamları etkilemesi muhtemel diğer her türlü yeni oluşum ve değisimler de izlenmeye ve maliyeye etkileri ortaya konmaya çalısılmıştır.

Bu kitap okunurken, ele alman dönemle ilgili bir ilk kitap olduğu unutulmamalıdır. Bu dönemin mali tarihinin yazılabilmesi çok sayıda eski belgenin yıllara malolan değerlendirilmesiyle mümkün olabilmiştir. Bir kitap için bunlar kuşkusuz övünç kaynağıdır. Ancak aynı noktalar böyle bir kitabın en büyük zaafını da oluşturur. İleride yapılacak yeni araştırmalarla bu kitabın eksikleri ve varsa yanlışları da muhakkak ki tamamlanacak ve düzeltilecektir.

Bu çalışmamızın kitap haline gelmedeki şansı ne yazık ki pek yaver gitmemiştir. Bu açıdan yitirdiğimiz yılların kazanç mı yoksa zarar mı getirdiğinin muhasebesine burada girmek istemiyorum. Ancak en azından çalışma basılmadan durdukça, rötuşlarımızın da ardının gelmediğini belirtmek isterim. Bu bakımdan burada, kitabın basılmasını üstlenerek, sonu gelmez görünen bu rötuşlardan beni kurtaran Alan yayıncılık'ın yayın yönetmeni eski ve yakın dostum Ragıp Zarakolu'na teşekkürü bir borç bilirim. Kitapla ilgili gerek dolaylı ve gerekse doğrudan yardımları nedeniyle değerli eşim Ayşe'ye ise minnettarım.

13 Nisan 1966, Selâmiçeşme

Doç. Dr. Yavuz CEZAR
İstanbul Üniversitesi İktisat
Fakültesi öğretim üyesi

İÇİNDEKİLER

— Tablolar ve grafikler listesi 12
— Ek belgelerin listesi ve içeriği 13
— Hicri yılları milâdiye çevirme kılavuzu 16
— Kısaltmalar 17

GİRİŞ

KONUNUN KAPSAMI VE BAZI KAVRAMLAR
— Plân ve Dönem 19
— Merkez maliyesi ve merkezi hazine 19
— "Bütçe" 20
— Devlet gelirleri 21
— Mukataa 21

AYIRIM I
BUNALIMIN KAYNAKLARI VE 1793 ÖNCESİNDE OSMANLI MALİYESİ

BÖLÜM: I

I. BUNALIMIN KAYNAKLARINA DOĞRU 27
A. OSMANLI KLÂSİK DÜZENİNDEKİ AÇMAZLAR - SAVAŞLAR VE MALİYE .. 27

1- Bir gözlem: Savaşlar ve mali bunalım 27
2- Klâsik düzendeki dengeler ve açmazlar 28
3- Onsekizinci yüzyılla birlikte başlayan büyük değişim 32

B- TİMAR SAHALARININ MUKATAALAŞMASI SÜRECİ: HASLARA İLİŞKİN GELİŞMELER VE İMDADİYYELERİN ORTAYA ÇIKIŞI 34

1- Beğlerbeği ve sancakbeği haslarının timar sistemi içindeki nisbi önemi ve zaman içindeki gelişimi üzerine bir durum saptama denemesi 36
2- Timar sahalarının mukataalaşması sürecinde hasların durumu ve malikâne uygulamasının haslara teşmili (1697) 40
3- Malikâne-has sistemi 43
4- XVIII. yüzyıl başlarında vali ve sancakbeği haslarına ilişkin gelişmeler: "Kadîm" haların tasfiyesine doğru 45
5- İmdadiyyeler ve haslar 53
6- İmdad-ı seferiyye ve imdad-ı hazariyye adlı vergilerin ortaya çıkışı ve mahiyeti 54
7- İmdadiyye miktarının zaman içindeki seyri ve imdadiyye karşılığı yükümlülükler 57

C- HASLARIN TASFİYESİNDEKİ SON AŞAMALAR VE MALİ SORUNUN ASKERİ SORUNLA ÖZDEŞLEŞMESİ 65

1- Bölge idarecilerinin mali sorunlarının gündeme gelmesi ve çözüm arayışları 65
2- Vüzerâ kanunâmesi ve sonrası: Nakit maaş sisteminin yaygınlaşması 66
3- Mali sorun, askeri sorun özdeşliği ve kısır döngü 71

BÖLÜM:II

MALİYEDE BUNALIM YILLARI
(1768-1792)

I. 1768-1774 SAVAŞ DÖNEMİ 74

1- Savaş öncesi yıllarda genel mali durum hakkındaki ipuçları 74
2- 1768-1774 savaş dönemi ve mali durumun kötüleşmesi 75
3- Küçük Kaynarca Anlaşması'nın getirdiği yeni mali yükler 76

II. İKİ SAVAŞ ARASINDAKİ DÖNEMDE GENEL MALİ DURUM, UYGULANAN POLİTİKALAR, TARTIŞILAN SORUNLAR VE ÖNERİLEN ÇARELER (1774-1787 DÖNEMİ)

A. 1774-1783 DÖNEMİ 77

1. Gider artırıcı çeşitli icraat ve olaylar 77
2. Bazı tasarruf önlemleri 78
3. İç borçlanma: Esham uygulaması 79
a- Esham sisteminin doğuşu ve genel esasları 79
b- Esham sisteminin bünyesinde mevcut ve sistemi bunalıma sürükleyecek olan bazı aksaklıklar 84

B. 1783-1787 DÖNEMİ 89

1. Yeni bir savaşın getireceği mali yükün çapı ve savaş korkusu 89
2. Dış borç fikrinin yeşermesi 89
3. Dış yardım fikrinin doğuşunda Fas'la ilişkilerin rolü ve etkisi 91
4- Hazine-i Âmire'nin durumu : 1784-1786 yılı hesapları 92
5- Darbhâne-i Âmire'nin durumu ve yeni işlevi üzerine 98
6- Mali politikanın sınırları - Esham sistemini genişletme çalışmaları ve müsaderelerde artış 103

III- 1787-1792 SAVAŞ DÖNEMİ: BUNALIMIN ŞİDDETLENMESİ VE BAŞVURULAN ÇEŞİTLİ ÖNLEMLER

A- SAVAŞ YILLARI ve BUNALIM 112

1- İki cepheli savaş 112
2- Savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin mali organizasyonu ve bu nedenle ortaya çıkan bazı sorunlar: Ordu Hazinesi- Rikâb Hazinesi ayırımı 112
3- Bunalımın göstergeleri 123
4- İsveç'e mali yardım meselesi 125
5- Malikâne mukataelara ve eshama ilişkin sorunlar 128
a- Esham ve mali örgüt 132
b- "Faiz" yükü ve "faiz" ödeme zorlukları 133

B- GELİR SAĞLAMAYA YÖNELİK ÖNLEMLER ve GİRİŞİMLER 135

1- Bakaya vergi tahsilâtının hızlandırılması, savaş vergisi ve müsadereler 135
2- İç borçlanma: Zenginlerden hazine için para toplama girişimleri 135
3- Dış ülkelerden borç alma girişimleri 137
4- Enflasyon aracılığıyla zoraki vergi: Paranın tağşişi 138

IV- SAVAŞ SONRASI: DURUM DEĞERLENDİRMESİ VE YENİ POLİTİKA ARAYIŞLARI 140

1- XVIII. yüzyılın son çeyreğindeki mali durum hakkında genel bir değerlendirme 140
2- Yeni politika arayışları: Bazı Osmanlı aydınlarının teşhis ve önerileri (S. Penah Efendi, Tatarcık Abdullah Molla ve Mehmed Şerif Efendi'nin mali konulara ilişkin görüşleri) 142

AYIRIM II
DEĞİŞİM DÖNEMİ

YENİ MALİ POLİTİKALAR VE MALİYEDE YENİ KURUMLAŞMALAR DÖNEMİ (1793-1839)

— Tek hazine düzeninden çoklu hazine düzenine geçiş: Değişim dönemi 151

BÖLÜM I.

İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ VE DEFTERDARLIĞI

I- HAZİNENİN KURULUŞU VE "BÜTÇE"LERİ 155

1- Hazinenin kuruluşu ve kuruluş kanununa göre tanımı ve işlevi 155
2- İrâd-ı Cedid Hazinesi "Bütçe"leri 159

II- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN GELİR VE GİDERLERİ 161

A- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ GELİRLERİ 161

1- Yıllık gelir düzeyi ve gelir kalemlerinin gruplandırılması ... 181
2- İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "birinci grup" gelirleri ... 185
a) Malikâne sistemini tasfiye ederken ortaya çıkan gelirler: Mîrî ve haremeyn mukataalarının "faiz"leri ... 185
b) Esham satışlarını durdurma çalışmaları ve bunun sonucu sağlanan gelirler: Esham "faiz" leri ... 169
c) Timar sistemini ıslah çalışmaları ve bu nedenle İ.C.H.'ne giren timar ve zeâmet gelirleri ... 174
3- İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "İkinci grup" gelirleri ... 183
a) Alkollü içki üretiminin satış aşamasında vergilendirilmesi: Zecriyye Resmi ... 183
b) Pamuk satışlarının vergilendirilmesi: Penbe resmi ... 186
c) Yapağı resmi ... 189
d) İstefidye resmi ... 190
e) Mazı, kökboya ve tiftik resimleri ... 191

B- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ GİDERLERİ ... 192

1- Genel olarak giderlerin mahiyeti ve gruplandırılması ... 192
2- Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye yapılan ödemeler ... 193
a) Zabt edilen malikâne mukataalar için yapılan ödemeler ... 193
b) Zabt edilen esham için yapılan ödemeler ... 196
3- Esham alımı ve satışı nedeniyle ortaya çıkan ödemeler ... 198
a) Esham alımı nedeniyle özel kişilere yapılan ödemeler ... 198
b) Esham satışları nedeniyle ortaya çıkan giderler ... 198
4- Asker maaş ve tayınatlarıyla ilgili giderler ... 200
a) Nizâm-ı Cedid askeriyle ilgili giderler ... 200
b) Tersane ve donanma personeliyle ilgili giderler ... 202
5- İnşa ve imar giderleri ... 203
6- Olağandışı askeri giderler ... 205

III- İRÂD-I CEDİD DÖNEMİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME ... 206

BÖLÜM II

TERSÂNE-İ ÂMİRE HAZİNESİ VE DEFTERDARLIĞI

1- Mali örgüt içinde ayrı bir Tersane Hazinesi'nin kurulmasına neden olan gelişmeler ... 208
2- Tersâne Hazinesi ve Defterdarlığı'nın oluşma aşamaları ... 211
3- 6 Şubat 1805 tarihli yasa ve ekine göre "Tersâne-i Âmire Defterdarlığı ve Hazinesi" ... 213
4- Tersâne Hazinesi'ne tahsis olunan ipek resmine ilişkin sorunlar ve gelişmeler ... 216
a) İpek tartı resminin Tersâne Hazinesi'ne tahsisi ve resmin tahsilinde ortaya çıkan anlaşmazlık ... 216
b) İpek ticaret resmine ilişkin sorunlar ... 218
c) İpek resminin Tersâne Hazinesi'ne katkısı ve bazı gelişmeler ... 219
d) İpek Nâzırlığı ... 223
5- Tersâne Hazinesi gelir ve giderlerinin zaman içindeki seyri ... 224

BÖLÜM III

MALİYEDE MERKEZİLEŞME VE YENİ KURUMLAŞMALAR SÜRECİ (1807- 1839)

Dönemin aşamaları ve özelliği ... 235

I- NİZÂM-I CEDİD'İN KALDIRILIŞINDAN ASÂKİR-İ MANSÛRE'NİN KURULUŞUNA ... 236

A- ARA DÖNEM: 1807-1826 ARASINDA MALİ DURUM 236

1- Hazine-i Âmire ve Darbhâne'nin durum ve işlevlerine ilişkin veriler ve bilgiler 236
2- Darbhâne aracılığıyla esham politikasına devam olunması ve esham satışlarında zorluklar 239
3- "Cihat iânesi" ve "cihadiyye esham" 240
4- İltizam usulünde yapılan değişiklikle mültezimlere vurulan darbe ve mahalli mülki yöneticileri güçlendirme çabası 242

B- 1826 VE SONRASI: MERKEZİLEŞMEYE DOĞRU 244

1- Askeri alanda yeni düzenlemeler ve maliyeye etkileri 244
2- Asâkir-i Mansûre giderlerinin finansmanı için alınan ilk önlemler ve gelirlerin idaresiyle ilgili yeni düzenlemeler 247
a) Cizye zammı 247
b) Asâkir-i Mansûre giderleri için yeni kaynakların tahsisi ve bu kaynakların idaresi ile ilgili yeni düzenlemeler 248
3- Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanı için yeni bir gelir kaynağı: İhtisab Resmi uygulaması 250

II- YENİ KURUMLAŞMALAR SÜRECİNDE YENİ MALİ KURUMLAR 252

1- Mukataat Hazinesi ve Nezâreti 252
a) Hazine-i Âmire'nin bir şubesi olarak Mukataat Hazinesinin 252
b) Mukataat Nezâreti'nin kuruluşu ve Mukataat Hazinesi'nin bağımsız duruma getirilmesi 253
c) Mukataat Nezâreti'nin ikiye bölünmesi: Mukataat Nâzırlığı- Masârifat Nâzırlığı 256
2- Mansûre Hazinesi ve Defterdarlığı 259
3- Darbhâne-i Âmire defterdarlığı'nın kuruluşu 262
4- Mansûre Hazinesi ile Hazine-i Âmire'nin birleşmesi Maliye Nezâreti'nin kuruluşu 264
a) Maliye Nâzırı'nın yönetimindeki Hazine-i Âmire'ye ilişkin veriler 265
b) Maliye Nâzırının yönetimindeki Mansûre Hazinesi'nin hicri 1254 yılına ait (1838-39) gelir-gider hesapları 272
5- Redif Hazinesi ve 1254 yılı hesapları 277
6- Merkezi hazinelerin denetim ve yönetimine dağılmış bulunan devlet gelir ve giderlerinin büyüklüğü ve niteliği üzerine 279

BÖLÜM IV

TANZİMAT: SONUN BAŞLANGICI (KLÂSİK DÜZENİN KESİN TASFİYESİNİN BAŞLAMASI - YENİ DÜZENLEMELER VE TEK HAZİNE SİSTEMİNE DÖNÜŞ)

1- Tanzimat'ın ilânı 281
2- Vergilerin yeniden saptanması ve tahsili: Muhassıllar 282
3- Meclis-i Muhasebe-i Maliye 286
4- Umûr-ı Maliye Nezâreti ve Maliye Hazinesi 287
5- Padişah ve hanedan mensuplarına ait özel gelir kaynaklarının Maliye Hazinesi'ne katılarak padişah ve ailesine merkezi hazineden maaş tahsis edilmesi 289
6- Hazinelerin birleştirilmesi ve tek hazine sistemine dönüş 290
7- Hazine-i Celîle-i Maliye'nin gelir-gider durumuna ilişkin veriler: 1256 hicri yılı (Mart 1840-Mart 1841) "bütçe" si 292

ÖZET ve SONUÇ 302
EK BELGELER 311
BELGE FOTOKOPİLERİ 381
KAYNAKLAR 387
DİZİN 399

TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

TABLO NO			Sayfa
A-1	:	XVII. yüzyıl başlarında eyaletlerdeki toplam timar geliri ile beğlarbeği ve sancakbeğleri hasları toplamı	38
A-2	:	Vezirlerin, kadın sultanların, Tatar hanzâdelerin, bazı mîrmirânın ve sair kişilerin hasları	48-49
A-3	:	Rumeli valisi Abdi Paşa'nın muhasebe defteri	50
I-A	:	Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca eyaletlerinde eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis olunan imdad-ı hazeriyye ve imdad-ı seferiyyenin çeşitli yıllardaki miktarı	59
I-B	:	Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa yakasında bulunan başlıca sancaklarının, sancak mutasarrıflarına tahsis olunan i.h. ve i.s. lerinin yıllar itibariyle dökümü	61
I-C	:	Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya yakasında bulunan başlıca sancaklarının i.s. ve i.h. miktarlarının çeşitli yıllardaki durumu	62-63
II	:	Gerçek imdadiyye ve kapu halkı miktarlarıyla nazarî kapu halkı miktarlarının karşılaştırılması	64
III	:	İstanbul Tütün Gümrüğü mukataası eshamı: Dağıtılan yıllık toplam kâr ve sehim adedinin yıllar itibariyle seyri	83
IV	:	İstanbul Emtia Gümrüğü eshamının yıllık faizi ve sehim adedinin yıllar itibariyle seyri	88
V	:	Ahyolu tuzlası mukataası eshamının yıllık faizi ve sehim adedi	88
VI	:	1785-86 (1199-1200) da Hazine-i Âmire gelirlerinin maliye büroları itibariyle dökümü	93
VII	:	Muhasebe-i Evvel Kalemi'ne bağlı gelirler (Hazine-i Âmire, 1765-66)	94
VIII	:	1784-85 (1198-99) yıllarında Hazine-i Âmire giderleri ve her bir gider kaleminin toplam gidere oranı	95-96
IX	:	1775-1793 yılları arasında yıllık kârı esham olarak satılan bellibaşlı mukataaların listesi, yıllık faizleri ve sehim adedleri	109
X	:	İstanbul Enfiye mukataası eshamının yıllık faizi ile sehim (hisse) adedinin yıllar itibariyle seyri	134
XI-A	:	İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin yıllık gelir ve giderleri ile kasa mevcudunun dökümü	163
XI-B	:	İrâd-ı Cedid Hazinesi gelir ve giderleri (1207-21) grafiği	164
XII	:	İrâd-ı Cedid Hazinesi gelirlerinin gelirin cinsine ve aylara göre dökümü	161-162
XIII	:	İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin zabt edilen malikâne mukataa, esham ve timar-zeâmetlerinden sağladığı gelir	170
XIV	:	İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin malikâne mukataa, esham ve timar-zeametlerden sağladığı gelirin "yıllık normal gelir" içindeki payları	170
XV	:	İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin hasılatı kendine tahsis olunan çeşitli resimlerden sağladığı gelir	186
XVI	:	Hasılatı İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne ait çeşitli resimlerin İ.C.H.'nin "yıllık normal gelir"i içindeki payları	186
XVII	:	İrad-ı Cedid Hazinesi giderlerinin giderin cinsine göre dökümü	192-193
XVIII	:	İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce her yıl Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye ödenmesi gereken esham muaccelleleri	197
XIX	:	Taşra kazalardan ipek tartı resmi hâsılat (tahakuk) ve tahsilâtı	220
XX	:	Tersâne Hazinesi'nin yıllık gelir ve giderleri (1805-1837)	225
XXI	:	Tersâne Hazinesi'nin gelir ve giderleri indeksi	227
XXII	:	Tersâne Hazinesi'nin gelir ve giderleri zincirleme indeksi	228
XXIII	:	Tersâne Hazinesi gelir ve gider grafiği ve trendi	229
XXIV	:	Hazine-i Âmire'nin 1809 ve 1814 yıllarındaki gelir ve gider tahminleri	238
XXV	:	Mansûre Hazinesi kalemleri ile bu kalemlerde görevli personel sayısı ve bunların ve saki ve yeni aylık maaşları toplamı	263
XXVI	:	4 Z 1253-30 Z 1254 tarihleri arasında Hazine-i Âmire gelirlerinin dökümü	267
XXVII	:	Hazine-i Âmire'nin "zuhûrât" gelirlerinin dökümü (1253-64)	268
XXVIII	:	Hazine-i Âmire'nin "mürettebât" (1253-1254)	269
XXIX	:	Hicrî 1254 yılı içinde Hazine-i Amira'dan yapılan giderler	270-271
XXX	:	Mansûre Hazinesi'nin hicrî 1254 (1838-39) yılı içinde gerçekleşen giderlerinin aylara göre dökümü	274
XXXI	:	Mansûre Hazinesi'nin programlanmış yıllık giderlerinin bir aylık gidere göre dökümü (1254)	275
XXXII	:	Hazine-i Celîle-i Maliye nin 1256 yılı gelirlerinin hazinelere göre aylık dökümü	293
XXXIII	:	Hazine-i Celîl-i Maliye nin 1256 yılı gelirleri	296

XXXIV : Maliye Hazinesi gelirlerinin gelirin cinsine göre dökümü ve gelir kalemlerinin toplam gelir içindeki yüzdesi 297
XXXV : Hazine-i Celîle-i Maliye giderlerinin aylara göre dökümü 299
XXXVI : Hazine-i Celîle-i Maliye giderlerinin giderin cinsine göre dökümü ve hazineler arasındaki dağılımı 300

NOT 34'e Ek tablo: Kendi rızaları ile timar veya zeametini bırakanları gösterir bazı belgelerin numara ve tarihi ile bu dirliklerin bulundukları sancakları gösterir liste 176-177

EK BELGELERİN LİSTESİ VE İÇERİĞİ

Belge no	Tarihi	İçeriği
1	18 C 1108	Vezirlere ve hanedan mensuplarına ait iken malikâne olarak satılmış olan hasların beratlarından alınacak kalemiye hakkında 313
2	9 Ca 1109	Bozok sancağında mîrlivaya verilegelen hasların mîrlivalık kaydı silinerek malikâne olarak satılması hakkında 313
3	1130	Saruhan sancağından Kütahya valisi ve Saruhan sancak mutasarrıfı için toplanan imdadiyyeler 314
4	Safer 1136	Özi eyaleti kazalarından sefersiz yıllarda vali için toplanan imdadiyye hakkında 315
5	1140	Anadolu eyaletindeki livalardan valilere tahsis olunan imdad-ı hazariyye ve seferiyyenin dökümü 315
6	1140	Şark seferleri nedeniyle halktan toplanagelen tekâlif-i örfiyye, şakka ve imdadiyyeler yüzünden halkın perişan olduğu, savaş bittiği için valilerin artık yalnız hazariyyeler ile yetinmeleri hk 316
7	19 M 1138	Antalya'da müteselllmlerin yasalarca saptanandan fazla hazariyye tahsil ettikleri, halkın zor durumda olduğu ve bunun önlenmesi isteği hakkında 316
8	1143	Savaş nedeniyle bir yılda iki kere imdadiyye-i seferiyye tahsil edilmek zorunda kalındığı ve yine de ordu için para gerektiği ile Ankara sancağı imdadiyyesinin halef ve selef arasındaki bölüşüm hesabı hakkında 317
9	1149	Rikâb-ı Hümâyun Hazinesi'nce 1149 (1736) yılında dağıtılan iki kıst mevâcibin kimlere ve ne kadar ödendiğini gösterir liste 319
10	1170	Vakıf, havas, zeamet ve timar reâyâlarının muafiyet kayıtlarının silinerek, bunların avârız-ı divâniyye, telâlif-i örfiyye ve imdadiyyelere tâbi oldukları hakkında 320
11	1177	1173-77 (1759-64) yılları arasında Haremeyn evkafı mukataalarının hesap durumu hakkında 321
12	1184	Avlonya sancağı kazalarından toplanan imdadiyyenin kazalara göre dağılımı 324
13	Za 1188	İstanbul Tütün Gümrüğü mukataasının yıllık kârının hisselere bölünerek, taliplere "esham" halinde ber-vech-i malikâne satılması hakkında 324
14	1191	Kütahya'da Anadolu valilerine has olarak ayrılmış olan bazı köylerden elde edilen hâsılatın halef-selef arasında nasıl paylaştırıldığı hakkında 327

15	1195	1195 (1780-81) de Maliyenin gelir büroları ve bu bürolara bağlı malikâne olan vergi kalemi (muketaa ve maktua) sayısı	328
16	Za 1198	Isparta kadısına ve bu arada diğer ilgilere hitaben yazılıp, gönderilmiş 1198 (1784) tarihli bir *adaletnâme* : Bölge idarecilerinin kendilerine tahsis olunan imdadiyyeler ile yetinmesi ve halka zulm edilmemesi hakkında	329
17	Ş 1199	Malikâne mukataaların ve malikânecilerin durumu, maliye bürolarında bunlarla ilgili olarak tutulan kayıt ve defterler ve bu alanda yapılan düzenlemeler ile Malikâne Halifeliği kisedârlığına yapılan atama hakkında	331
18	Za 1199	Kıbrıs muhassıllığı hâsılatının hisselere bölünerek "esham" halinde satılması hakkında	333
19	1203	Padişahın cephedeki Ordu Hazinesi'nde bulunan kayıt ve defterlerin merkeze getirtilerek hesaplarının incelenmesi talebi üzerine defterdarın genel mali durum ve usuller hakkında sunduğu bilgiler ve padişahın bu usullere ilişkin görüşü hakkında	334
20	Za 1199	Geliri sadrazamlara tahsis edilmişken eshama bağlanan Kıbrıs Muhassılığı yerine sadrazamlara Aydın Muhassılığı varidatının tahsis kılındığı ve Kıbrıs eshamından 1/4 lük bir hissenin Zehra Hatun'a satıldığı hakkında	335
21	1204	Ordunun para sıkıntıları ve talep ettiği paranın miktarı, Hazine-i Âmire ve Darbhâne'nin ise zor durumda olduğu, mali sıkıntıya çare bulmak için toplantılar yapıldığı, çare için ileri sürülen görüşler ve alınan önlemler hakkında	337
22	1204	Ordu Hazinesi'nin merkezden yardım talebinde bulunduğu ve orduya gönderilecek paranın nereden nasıl sağlanacağı hakkında	338
23	1203	Mali yardım olarak İsveç'e verilecek paranın ikinci taksitinin ödenebilmesi için hangi gelirlerin tahsis edileceği hakkında	339
24	1205	İsveç'e verilecek yardım parasının üçüncü taksitinin nereden ve nasıl sağlanacağı hakkında	339
25	1205	Savaş giderlerine ve bu arada İsveç'e verilmek üzere para bulma çareleri hakkında padişahın neler duyduğu ve istediği bilgiler hakkında	340
26	1204	Gerek mîrî ve gerekse haremeyn mukataalarından vakfedilmiş olan araziler ile akçelerin kayıdlarının çıkarılarak arz edilmesi hakkında	340
27	1203	Eskiden vezirlere ve mîrimîrâna verilegelirken, sonra malikâne olarak bazı kişilere satılmış olan hasların yine vezir ve valilere tahsis konusunun konuşulduğu ve Erzurum'da valilere eitken başkalarına verilmiş olan bazı mukataaların durumu hakkında	341
28	1204	Eyalet ve sancak mutasarrıflarına ait iken, sonra malikâne olarak isteyenlere satılmış olan hasların yine eski statülerine kavuşturulmasının mümkün olup olmadığı hakkında	341
29	1204	Sefer masrafları için Darbhâne'de "seferiyye akçesi" adı altında bir fon bulunduğu ve yapılacak bazı masrafların bu fondan mı, yoksa başka yerden mi finanse edileceği hakkında	342
30	N 1206	Vezirliği kaldırılan Ömer Paşa'nın vezirlik dönemine ait "has akçesi"nden payına düşen miktarın vezirin kapu kethüdasınca talebedilmesi hakkında	343

31	1208	Vüzerâ Kanunnâmesi'nin baş tarafı	344
32	Safer 1208	Karahisar-ı sahib sancağında hazariyye ile birlikte tahsil olunan "harc-ı bâb" ve "mübaşiriyye"nin mutaddan fazla alındığı ve bunun tahkiki hakkında	345
33	1219	Sadrazamlara ait has gelirinin görev süresine göre halef-selef arasındaki paylaşım hesabı	346
34	1211	Haremeyn Hazinesi'nin hesapları hakkında	346
35	1211	Haremeyn Hazinesi'nin hesapları hakkında	349
36	1211	Haremeyn Hazinesi'nin hesapları hakkında	351
37	1212	Trabzon eyaleti kazalarından vali için toplanan imdad-ı hazariyyenin halef-selef arasındaki paylaşım hesabı hakkında	352
38	1216	Kapukullarına ödenecek mevâcibin tutarı, geçmiş yıllarla mukayesesi ile bu ödemenin yapılabilmesi için para gerektiği, paranın nasıl sağlanacağının tartışması ve eğer esham çıkarılmak zorunda kalmacaksa, bu eshamın hangi koşullarla çıkarılması gerektiği hakkında	352
39	1217-18	Eshama ait çeşitli işlemlere ilişkin kayıtlar: Esham sahiplerinin ve mirasçılarının hakları vs. hakkında	355
40	Safer 1222	Malikâne mukataa ve esham sahiplerinden tahsil olunacak "cebelu bedeliyyesi" hakkında	356
41	L 1224	Satılacak eshamın bir bölümünün muaccelesi 6 senelik faizine, diğer bir bölümünün ise 8 senelik faizine eşdeğer olarak hesaplanmış olduğu, bu farklılığın satışlarda zorluk çıkardığı ve peşin para ödeyerek esham almak isteyenlerin 8 yıllıklara tâlip olmak istemedikleri ve bu gibi peşin ödeme yapacaklara 6 seneliklerin verilmesinin uygun olacağı hakkında	357
42	B 1225	Anapa muhafızı Seyyid Hüseyin Paşa'nın ödenmemiş olan "has bedeli"nin paşanın kapu kethüdası tarafından istendiği hakkında	358
43	Safer 1228	Eyalet ve elviye dahilinde bulunan mukâtaaların bundan böyle eyalet ve sencak mutasarrıflarına ihale ve ilzam olunacağı hakkında	359
44	Z 1228	İstanbul Tütün Gümrüğü'ne "ocaklık" adı altında bağlanan ek gelirler üzerine çıkarılan eshamdan 1/4 lük bir hissenin Hacı Mehmed'e satıldığını gösterir berat (Beratda esham sahibinin sahib olduğu diğer mukataaların sehimleri de listelenmiştir)	360
45	N 1235	Eyalet ve sancaklarda bulundukları halde bölge idarecilerine ihale olunmamış olan "perâkende iltizamât" hakkında	361
46	Ş 1238	Vüzerâ ve mîrmîrânın İstanbul'daki kapu kethüdaları tarafından iltizamı deruhde olunmayıp, açıkda kalan "perâkende iltizamât"ın kimlerce ve nasıl deruhde olunacağı hakkında	362
47	Safer 1221	Tersâne Hazinesi'nin 1221 yılı Safer ayına ait gelir-gider hesapları	366
48	1238	Tersâne Hazinesi'nin 1238 yılı gelir-gider hesapları	367
49	1244	Tersâne Hazinesi'nin 1244 yılı hesapları	369

k için gerekli olan paranın miktarı ve düzenlemeler yapıldığı hakkında: Darbyun Hazinesi'nin durumu- Evkaf Nezâ- 370

51	C 1243	Mukataat Hazinesi gelir-gider hesaplarının düzenli olarak tutulup, her yıl arzedilmesi gerektiği hakkında 372
52	1247	Hüdâvendigâr sancağından tahsil olunan imdad-ı hazariyyenin kazalara göre dağılımı 373
53	1247	İnebahtı sancağı mutasarrıfları için toplanan hazariyyenin kazalara göre dağılımı 374
54	M 1248	Afyon ticaretinden Mukataat Hazinesi'nin sağladığı kâr hakkında 374
55	1250	Mukataat Nezâreti ve Hazinesi'nin Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Hazinesi ve Defterdarlığı'na dönüsmesi hakkında 375
56	Za 1252	1252 (1836-37) yılında Afyon ticaretinden sağlanan gelir ve Mansûre defterdarının görüşü hakkında 376
57	N 1257	Nakit gibi tedavül eden evrak-ı atikanın evrak-ı cedide ile değiştirilmesi vaktinin uzatılmaması ve bu işleri yapmak üzere Sergi Muhasebesi Kalemi'ne nakledilen maliye memurları hakkında 378

No **FOTOKOPİLER**

1.	İrâd-ı Cedid Hazinesi Kanunu	382 - 383
2.	Belge 43'ün fotokopisi	384
3.	Tütün Gümrüğü Eshamı hakkında	385
4.	Ülkede Tanzimat'ın uygulanması teftiş amacıyla Hasib ve Sadık Rifat Paşaların görevlendirilmeleri hakkında	386

HİCRİ YILLARI MİLÂDİYE ÇEVİRME KILAVUZU

Hicrî yılların hemen çoğunun milâdî karşılıkları metin içinde ayrıca yanlarında gösterilmiştir. Bunun için F.R. Unat'ın "Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu" (Ankara 1974) kullanıldı.

Yanlarında milâdî karşılığı gösterilmemiş hicrî yıllar için ise, aşağıdaki özet tablodan yararlanarak milâdî karşılıkları bulunabilir.

Hicrî yıl	Milâdi karşılığı
1 100	26 Ekim 1688-15 Ekim 1689
1 110	10 Temmuz 1698-29 Haziran 1699
1 120	23 Mart 1708-13 Mart 1709
1 130	5 Aralık 1717-24 Kasım 1718
1 140	19 Ağustos 1727-7 Ağustos 1728
1 150	1 Mayıs 1737-21 Nisan 1738
1 160	13 Ocak 1747-2 Ocak 1748
1 170	26 Eylül 1756-15 Eylül 1757
1 180	9 Haziran 1766-30 Mayıs 1767
1 190	21 Şubat 1776-9 Şubat 1777
1 200	4 Kasım 1785-24 Ekim 1786
1 210	18 Temmuz 1795-7 Temmuz 1796
1 220	1 Nisan 1805-21 Mart 1806
1 230	14 Aralık 1814-3 Aralık 1815
1 240	26 Ağustos 1824-16 Ağustos 1825
1 250	10 Mayıs 1834-29 Nisan 1835
1 260	22 Ocak 1844-10 Ocak 1845

KISALTMALAR

a.g.b.	:	Adı geçen belge
a.g.d.	:	Adı geçen defter
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.y.	:	Adı geçen yazma
B	:	Receb
b	:	bölüm
bkz.	:	Bakınız
Başk. Arş.	:	Başbakanlık Arşivi (İstanbul)
C	:	Cemâzie'l-âhir
c	:	Cilt
Ca	:	Cemâzie'l-evvel
ÇD	:	Cevdet Dahiliye
CM	:	Cevdet Maliye
CT	:	Cevdet Timar
Cev. Darb	:	Cevdet Darbhâne
Çev.	:	Çeviren
Dİ	:	Dahiliyye iradesi
grş	:	guruş (kuruş)
H.D.	:	Hazariyye defteri
HH	:	Hatt-ı Hümâyun
hk	:	hakkında
İA	:	İslâm Ansiklopedisi
İ.C.H.	:	İrâd-ı Cedid Hazinesi
İFM	:	İktisat Fakültesi Mecmuası
i.h.	:	İmdad-ı hazarriye
i.s.	:	İmdad-ı safenıyye
İ.J.M.E.S.	:	International Journal of Middle East Studies
İst.	:	İstanbul
KK	:	Kâmil Kepeci
Krşl.	:	Karşılaştırınız
ksm.	:	Kısım
M	:	Muharrem
L	:	Şevval
MAD	:	Maliyeden müdevver defter
N	:	Ramazan
No	:	Numara
R	:	Rebiü'l-âhir
Ra	:	Rebiü'l-evvel
S	:	Safer
s.	:	sayfa
sa.	:	sayı
Ş	:	Şaban
t	:	tarihi/tarih
T.H.	:	Tersane Hazinesi
T.O.D.A.İ.E.	:	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
T.O.E.M.	:	Tarih-i Osmanı Encümeni Mecmuası
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
TY	:	Türkçe yazma
Üniv.	:	Üniversitesi
vrk.	:	varak (yaprak)
yy	:	yüzyıl
yay.	:	yayınlayan
Z	:	Zilhicce
Za	:	Zilkade

GİRİŞ

KONUNUN KAPSAMI VE BAZI KAVRAMLAR

PLÂN VE DÖNEM

Çalışmada yer alan konular iki AYIRIM altında toplanmıştır. AYIRIM I de XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı maliyesinde ortaya çıkan *bunalım* sergilenmeye çalışılmış, AYIRIM II de ise, Selim III'ün reformlarıyla başlayan ve Tanzimat'a dek uzanan *değişim* dönemi ele alınmıştır.

AYIRIM II de söz konusu olan değişimlerin nedenlerini oluşturan ve bu gelişmeleri anlamlı kılan olaylar AYIRIM I in konusunu teşkil eder. Bu bakımdan her iki ayırım bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde birbirine bağlıdır ve AYIRIM I.AYIRIM II nin taban ve rasyonelini oluşturur.

Olayların izlenme ve işlenmesinde kronolojik gelişim çizgisi temel alınmış olup, çalışmamız spesifik olarak 1768-1840 dönemini kapsar. Başlangıç olarak 1768 yılının seçimi rastgele değildir. Bu yıl XVIII. yy içerisinde Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı en önemli mali bunalımın başlangıç tarihini oluşturur. Bu bunalım sonucunda ortaya çıkan çözüm arayışları ise Tanzimat'a dek sürer.

Ancak, inceleme dönemi 1768 le başlamakla birlikte, ilk ayırımın konusunu oluşturan bunalımın nedenlerine ışık tutuma çabaları, bazı noktalarda bizi zorunlu olarak 1768 öncesine de bakma durumunda bırakmış ve özellikle "Bunalımın kaynakları" başlıklı bölümde XVIII. yy başlarına kadar inilerek, tüm bu yüzyılı ve sonrasını etkileyecek bazı önemli gelişmelere işaret edilmiştir. Çalışmamızın kronolojik çerçevesinin dışına taşmış görünen bu bilgilerin hem Osmanlı mali yapı ya da sistematiğindeki bazı önemli dönüşümleri kavrama, hem de bunalımın nedenlerini sergileme bakımından yararlı olacağını ve bir anahtar görevi yapacağını umarız.

MERKEZ MALİYESİ VE MERKEZİ HAZİNE

Bu çalışmada, aksi belirtilmedikçe "Osmanlı devlet maliyesi"nden kasıt, devletin "merkez maliyesi"dir.

Osmanlı Devleti'nin merkez maliyesi dendiğinde, doğrudan merkezi devlete intikal eden ve merkezi hazinede toplanan gelirler ile bunların harcanmasına ilişkin konuları anlamak gerekir. Bu açıdan, merkez

maliyesinin incelenmesi bir bakıma merkezi hazinenin (ya da hazinelerin) incelenmesi anlamına gelmekte ve her iki kavram özdeşleşmektedir.

XVIII. yy'ın son yıllarına kadar Osmanlı Devleti'nde merkezi devlet hazinesi tek olup, *Hazine-i Amire* adıyla anılırdı. O halde, burada söz konusu olacak mali tarih bir bakıma Hazine-i Amire'nin (ya da onun yanısıra oluşturulacak veya onun yerini alacak devlet hazinelerinin) tarihi olacaktır.

Merkezi hazine etrafında dönen bir mali tarih - hele bu merkezi hazine Osmanlı örneğindeki gibi tüm imparatorluk maliyesini temsil kabiliyeti taşımıyorsa - ilk elde okuyucuda pek kuru ve yavan bir zemin üzerine çekiliyormuş intibaı yaratırsa da, bu yanıltıcıdır. XVIII. yy öncesi söz konusu olsaydı, bu kuruluk ve yavanlık konusunda okur haklı çıkabilirdi. Ancak, incelediğimiz dönem söz konusu olduğunda, merkezi hazineyi tüm imparatorluk maliyesindeki gelişim ve değişimlerden soyutlama olanağı pek yoktur. Dolayısıyla, bu dönemdeki Hazine-i Âmire'nin tarihi ister istemez devletin neredeyse tüm sosyo-ekonomik tarihiyle karışır, kaynaşır. Sonuçta ise Hazine-i Âmire'nin imparatorluk maliyesindeki yeri ve işlevi tüm bu gelişmelere koşut olarak yeniden biçimlenir.

Böyle bir tarihin yazımında kullanılabilecek temel ve birincil kaynak ise "bütçe" lerdir.

"BÜTÇE"

Hazine-i Âmire'nin ya da tarihi gelişim içerisinde ona koşut olarak kurulan veya onun yerini alan diğer hazinelerin devre sonlarına ait (yıl sonu) kesin gelir-gider hesap durumları bu kurumların ve dolayısıyla merkezi devletin "*bütçe*" sini oluşturur. Hazine tek iken devletin tek "*bütçe*" si, hazineler artınca da devletin birkaç "*bütçe*"si söz konusu olabilecektir.

Bu "bütçe" ler merkezi hazineye (veya hazinelere) nereden ne kadar gelir intikal ettiğini ve mali yıl içerisinde bunların nerelere sarf edildiğini gösterir.

Klâsik dönemde biçimlenen mali organizasyonun bir sonucu olarak, merkezi "*bütçe*" de yer alan tüm gelirler, imparatorluk içinde teşekkül eden gelirlerin ancak bir kısmını oluşturur. Bilindiği üzere, ülkedeki vergi gelirlerinin bir kısmı timar sisteminin bir gereği olarak mahallinde timar erbabına ve bazı idarecilere maaş olarak tahsis edilmiştir. Bu gelirler merkezi "bütçe" ye intikal etmediği ya da merkezi "bütçe"yi doğrudan etkilemediği sürece kitabın sistematiği açısından konumuz dışında kalır.

Devletin tüm fiskal gelirini ifade etmediği halde "bütçe" de yer alan gelirler toplamı metin içerisinde bazen "devletin toplam geliri" biçiminde tanımlanmış olabilir.

Arşivlerimizde yukarıdaki tanım dışında kalan yani devre sonu kesin hesabı biçiminde olmayan ve modern "bütçe" kavramına daha yakın, tahmin veya ön-hesap niteliğinde bazı hazine gelir-gider hesaplarına da rastlanmış olup, ilgili bölümde bunlar değerlendirilmiştir.

DEVLET GELİRLERİ

"Devlet gelirleri"nden kasıt merkezi hazine, yani "bütçe" gelirleridir.

Gelirler "bütçe"lerde hangi isimler altında yer alıyorsa zorunlu olarak o düzeyde incelenir. Böyle bir yaklaşım, gelirlerin çeşitli vergi tipleri itibariyle döküm ve incelenmesine her zaman olanak vermez. Bunun temel nedeni vergilerin "mukataa" adı verilen birimler (ya da gruplar) halinde parsellenmiş olması ve "bütçe"lere çok kere mukataa geliri olarak yansımasıdır.

Mukataa gelirlerinin "bütçe"lerde yer alışı ise, mukataaların tip ve işletilme tarzına bağlı olup, reel vergi hasılatı ile "bütçe"ye yansıyan mukataa geliri birbirinden farklıdır.

Bazı hallerde ise gelirlerin "bütçe"lerde, gelir kaleminin bağlı olduğu maliye büroları itibariyle dökümü yapılır ki, bu da gelirlerin çeşitli vergi türleri itibariyle döküm ve incelenmesini engelleyen diğer bir hususdur.

İncelenen dönemde Osmanlı "bütçe"leri kesin bir standardizasyona kavuşmuş değildir. Dolayısıyla "bütçe"lerdeki ara rakamların yıllar itibariyle birbiriyle mukayesesi her zaman mümkün olmaz. Bu durumda sağlıklı bir karşılaştırmaya elverişli rakamların çoğu kez yalnız toplamlar olduğu söylenebilir.

MUKATAA

En kısa tanımıyla *"mukataa"* hazineye gelir sağlayan vergi kaynağının adıdır.

Mukataa tek bir vergi türünü belli bir bölge veya bölgeler itibariyle kapsamına aldığı gibi, çeşitli vergi türlerini belli bir bölge veya bölgeler itibariyle de kapsamına almış olabilir.

Bir mukataanın hazineye gelir sağlaması İLTİZAM veya EMANET (ya da bunların variasyonları) yoluyla olur. Bu bakımdan mukataayı iltizam veya emanete konu olan bir kurum olarak tanımlamak da mümkündür.

Eğer, verginin tahsil işi bir mültezime (müteahhit) verilmiş ise, mukataa iltizamen idare ettiriliyor demektir. Mültezim bir müteahhit gibi, belli bir bedel karşılığında vergi toplama işini üzerine almış kişidir. Doğal olarak, mültezim bu işe kâr amacıyla girer.

Mültezimin kârı,vergi toplama masrafları çıktıktan sonra elinde kalan net vergi hasılatı ile hazineye ödediği iltizam bedeli arasındaki farka eşittir.

İltizama verilen bir mukataadan hazinenin sağladığı gelir "bütçe"lerde "iltizam bedeli" altında görünür.

Eğer devlet mukataayı kendi memuru *(emin)* vasıtasıyla idare ettirirse, mukataa "emâneten" idare ediliyor demektir. Bu durumda "emin" vergiyi (veya vergileri) doğrudan tahsil eder ve böylece mültezime giden kâr

hazineye kalmış olur. Ancak, bazı hallerde ve özellikle büyük mukataalarda eminler de vergiyi doğrudan kendileri tahsil etmez ve, ya yardımcı başka memurlar kullanırlar ya da mukataayı veya bir bölümünü ikinci elden iltizama verirler. Bu tür ikinci elden iltizama verme işini bizzat hazineye muhatap olan mültezimler de yapabilir. İkinci elden iltizamlar gayri resmi sayılır ve gerek emâneten idarede ve gerekse iltizam usulünde bunlar vergi toplama maliyetinin bir öğesi olarak görünür.

Emaneten idare halinde mukataa geliri "bütçe"ye her ne kadar "mukataa hasılatı" adı altında yansırsa da, bu hasılat yine de gerçek vergi hasılatını tam olarak ifade etmez. Çünkü emânet usulünde de vergi toplama masrafları vardır.

XVIII. yy sonu maliyesi incelenirken, bir kısım mukataaların "mîrî", bir kısmının ise "vakıf" mukataası biçiminde nitelendiği dikkati çeker.

"*Mîrî mukataa*" lar gelir ve idaresi doğrudan doğruya merkezi devlet hazinesine ait ve bağlı mukataalardır. "*Vakıf mukataaları*"nın hasılatı ise temelde vakıflara aittir. Ancak merkezi hazine, ele alınan dönemde, dolaylı biçimde bu mukataalardan da gelir sağlamaya başlamıştır. Özellikle "*haremeyn evkafı mukataaları*" nın hazineye katkısı zikre değer.

Eğer bir mukataa herhangi bir kişiye belli bir bedelle kayd-ı hayat koşulu ile satılmışsa, bu mukataaya "*malikâne mukataa*" denir. Bir mîrî mukataa malikâne olabileceği gibi, vakıf mukataası da olabilir. Malikâne olarak satılan mukataanın satış bedeli "*muaccele*" diye anılır. Satın alan hazineye bu muaccele dışında her yıl ayrı bir meblâğ öder ki, bu da "*mal*" dır. "*Mal*" malikâne olarak satılan mukataaların "yıllık vergi"si biçiminde tanımlanabilir.

Malikâne mukataalardan sağlanan gelir "bütçe"lerde "mal" ve "muaccele" adı altında yer alır.

Aslında, aynen timarlarda olduğu gibi mukataaların yapısı ilk elde göründüğünden çok daha karmaşıktır. Malikâne sisteminin ihdasından sonra bu karmaşıklık daha da artmış görünmektedir.

Gerçekten, örneğin herhangi bir mukataanın gerçek hasılat düzeyi ortaya çıkarılmak istendiğinde, daha önce işaret olunan vergi toplama masrafları bir yana, diğer bazı zorluklarla da karşılaşılır. Bütçelerde o mukataanın hasılatı olarak yer alan rakam bize gerçeği tam olarak göstermez. Çünkü bir mukataa hasılatından başka yerlere yapılmış ve dokunulmazlığı olan bazı tahsisler de olabilir. Her ne kadar bu tahsislerden bazıları yine "bütçe"lerde yer alırsa da, bunlar için "bütçe"nin başka fasıllarına bakmak ve onları oradan ayıklamak gerekebilir.

İmparatorluktaki her türlü gelir kaynağının "mukataa" adı altında örgütlenmediğine de işaret etmek gerekir. Nitekim, hasılatı merkezi hazineye intikal etmeyen ve mahallinde timar erbabına ve bazı idarecilere tahsis olunan vergi kaynakları için "mukataa" terimi pek kullanılmaz. Ele alınan dönemdeki uygulamaya göre, bu kaynaklar ancak merkezî hazine gelirleri içine katıldıkları anda mukataalaşmış olurlar. Bu açıdan bakıldığında

"*mukataa*" terimi bir bakıma, hasılatı merkezi hazineye ait gelir kaynağını ifade etmiş olur. Bununla beraber, merkezi hazinenin "mukataa" biçiminde anılmayan başka gelir kaynakları da vardır: *cizye*, *avârız*, *bedeliyyeler* gibi. Ne var ki, bir gelir kaynağı (vergi kastediliyor) mukataa olarak anılmasa bile, bir mukataa gibi yine de emânet ve iltizam konusu olabilir.

Bir mukataada vergi miktar veya oranları önemini yitirdiği ve vergi maktu olarak tahsil olunmaya başlandığı anda mukataa "*maktu'a*" ya dönüşmüş olur.

* * *

AYIRIM I.

BUNALIM DÖNEMİ

Bunalımın Kaynakları ve 1793 öncesinde Osmanlı maliyesi

BUNALIM DÖNEMİ

Bölüm I

I. BUNALIMIN KAYNAKLARINA DOĞRU

A- OSMANLI KLÂSİK DÜZENİNDEKİ AÇMAZLAR -SAVAŞLAR VE MALİYE

1- BİR GÖZLEM: SAVAŞLAR ve MALİ BUNALIM

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları azami genişliğine ulaştıktan sonra artık kısa süreli, spontane savaş dönemleri geride kalmış ve savaş yılları daha uzun sürer olmuştu. XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu savaşlar Osmanlı maliyesini olumsuz yönde etkilemeye ve giderek mali bunalımların temel nedenini oluşturmaya başladı. Diğer bir ifadeyle, bunalımların ortaya çıkış zamanları, şiddetlenme dönemleri yakından incelendiğinde, savaşlarla bunalımlar arasında yakın bir ilişkinin varlığı dikkatleri çekmekteydi.

Savaşlı yıllar gerçi tarihin her döneminde, kesin zafere ulaşana dek hemen her devlet için türlü sıkıntıların nedeni olagelmiştir. Dolayısıyla, savaşlı yıllarda, herhangi bir devlet gibi Osmanlı Devleti'nin de çeşitli sıkıntılarla ve bu arada mali bunalımlarla karşılaşmasının olağan sayılması gerektiği, bunda şaşılacak ya da en azından altı çizilecek bir özellik olmadığı ileri sürülebilir. Böyle bir sav ilk elde haklı da görülebilir. Hele, "bazı sıkıntılar" üzerinde söylenebilecek fazla bir şey yoktur. Ancak, savın içerisine "bunalım" sözcüğü katıldığında ve özellikle savaşların artık Osmanlı için kaçınılmaz bir mali bunalımın kaynağını, nedenini oluşturmaya başladığı noktası ön plana çıkarıldığında,durum farklılık kazanır ve ilk elde haklı görünen yukarıdaki sav, özellikle Osmanlı örneği için yeniden irdelenmeye muhtaç görünür.

Gerçekten, Osmanlı Devleti'nin XVIII.yy öncesi tarihine genel bir bakış dahi, bu devletin savaşlardan hep olumlu yönde etkilenme, yararlanma çizgisi üzerinde olduğunu ortaya koyar. Hele devletin kurumlarını, yapısını ya da kısacası genel sistematiğini göz önüne alan daha ciddi ve bilimsel yaklaşımlar ise Osmanlı Devleti'nindeki bu sistematiğin savaşlar üzerine biçimlenmiş olduğunu ve ekonominin kendini yeniden üretmesinde bu savaşların çok önemli bir rol ve işleve sahip olduğunu gösterir. Diğer bir deyişle Osmanlı klâsik düzeni içerisinde ve bu düzenin bir türevi halinde bizlere yansıyan Osmanlı düşünce sisteminde,savaşlar bir bunalım öğesi ya da etmeni olarak yer almazlar. Tam tersine savaşlar bir kazanç kaynağıdır. Savaşlardan *ganâim* elde edilir, fatihlere dağıtılacak ve üzerinde tarım

yapılacak yeni topraklar kazanılır. Bu topraklar ayrıca anavatandaki topraksız fazla nüfusun iskânında ustaca kullanılır. Fethedilen bölgeler halkı ise,maliye için vergilendirilebilir yeni nüfus demektir...

O halde artık şu soruyu sormanın zamanı gelmiştir: Yılları savaşlarla geçmiş ve bu savaşları yıllarca bir kazanç kaynağı olarak görmüş ve değerlendirebilmiş bir devlette, bu savaşlar daha sonra artık kaçınılmaz bir mali bunalım ve hatta giderek bir yıkım nedeni olmaya nasıl başlamıştır? Başka bir ifadeyle XVIII. yüzyılla birlikte nasıl bir değişim ve dönüşüm söz konusu olmuştur da, savaşlara göre biçimlenmiş eski Osmanlı düzeni sarsılarak, savaşlar Osmanlı için kaçınılmaz bir mali bunalım nedeni olmaya başlamıştır?

Böyle bir soruya verilecek yanıt kuşkusuz çok basit bir şemaya indirgenemez. Sorunun birçok vecheleri ve olayda birçok etkenin rolü vardır. Ancak, konuya maliye tarihi açısından yaklaşıldığında üzerinde durulması gereken en önemli noktanın Osmanlı Devleti'nin içsel düzen ve yapısında mevcut bazı çelişki ve açmazlar ve özellikle askeri ve mali düzen arasındaki bağ ve dengeler olduğu anlaşılmaktadır.

2- KLÂSİK DÜZENDEKİ DENGELER ve AÇMAZLARI

Osmanlı mali sistemi, ayaklarını merkezi hazine, timar alanları ve padişah hazinesinin oluşturduğu bir sacayağı üzerine oturmuştu. Sistemin iyi çalışabilmesi için ise bu üç öğe arasında hassas bir denge oluşturulmuş ve gerektiği anlarda küçük oynamalar yapılarak, fakat bu ayarlamalarda öğelerden hiç biri diğerleri aleyhine tam olarak güçlendirilmeyerek sistem dengede yaşatılmıştı.

Bu öğelerden biri olan merkezi devlet hazinesi *Hazine-i Âmire* diye anılırdı. Ülkenin arazi ve nüfus büyüklüğüne ve ülke içinde gerçekleşen her türlü fiskal yükümlülük ve bunların sonucunda oluşması gereken toplam vergi hasılatına göre Hazine-i Âmire büyük bir hazine sayılmazdı. Nedeni ise basitti: Bu hazineye ülke içinde oluşan ve tahsili gereken tüm fiskal gelirler girmez yalnız *havass-ı hümâyun* adı verilen yerlerden tahsil olunan gelirler intikal ederdi.

Hazine-i Âmire'nin gelirleri esas itibariyle Kapukulu Ocakları denen merkezdeki ordunun maaşlarının ödenmesi, iaşesi, barınması ve donanımında kullanılırdı. Bu giderler, gelirlerin yaklaşık % 70 i dolayında bir düzeyde seyrederdi. Gelirlerin geri kalanı ise sarayın masraflarına giderdi.

Has, timar ve zeâmet adı altında çeşitli büyüklükteki dirliklere ayrılmış bölgelerin vergi hasılatı ise merkezdeki hazineye intikal etmezdi. Bu gelirler kendi nam ve hesaplarına tahsil edilmek ve kullanılmak üzere, bir maaş biçiminde devletin çeşitli asker ve memurlarına mahallinde tahsis olunmuştu. Bu sayede devlet, birçok resmi görevliye merkezi hazineden nakdi maaş ödemekten kurtuluyor ve böylece birçoğu aynen tahsil edilen çeşitli vergilerin merkeze taşınması ve nakde dönüştürülmesi gibi işlemlerden de sıyrılıyordu.

Genel bir adlandırmayla "timar sistemi" de denen bu uygulama sacayağının ikinci öğesini oluşturmaktaydı. Nasıl merkezdeki Hazine-i Amire

gelirleriyle Kapukulu askerlerinin masrafları finanse ediliyorsa, taşrada da timar sahipleri kendilerine tahsis olunan bu gelirlerinin bir kısmıyla "*timarlı sipahi*" denen askerleri beslemek ve yetiştirmekle yükümlüydüler. Timarlı sipahiler Kapukulu askerleri gibi maaşlı değildi. Bunlar yalnız savaşa çağrıldıklarında "sefere eşer", diğer zamanlarda ise tarımla uğraşırlardı. Osmanlı Devleti'nin savaşlarda kesin sonuçlar elde etmesi, merkezi ücretli ordu ve bu askerlerin işbirliği ile gerçekleşirdi.

Sistemin üçüncü öğesi ise *ceb-i hümâyun* ya da *iç hazine* adı verilen padişahların özel hazinesiydi. Bu hazine kuşkusuz padişahların güç ve otoritesinin en önemli dayanağıydı. İmparatorluktaki bazı önemli gelir kaynakları doğrudan doğruya bu hazineye tahsis edilmişti. Padişahlar bu kaynakları şahsi giderleri için istedikleri biçimde kullanırlardı.

Osmanlı mali sistemini oluşturan ve dengede tutan bu üç öğenin yanısıra acaba vakıfların da dördüncü bir öğe olarak analize katılması gerekmez mi? Gerçekten ülkedeki tüm fiskal gelirlerin paylaşım ve kullanımından söz edildiğinde, vakıfların da bu alanda önemli bir paya sahip olduğu ve bunun göz ardı edilemiyeceği anlaşılmaktadır. Ancak ne var ki, vakıfların hem dokunulmazlıkları vardı, hem de vakıflar içerisinde en önemli payı sultan vakıfları alıyordu. Vakıfların bu özelliklerinden birincisi, onları dördüncü bir öğe olarak analize katmamızı engelliyor. Zira dokunulmazlık, vakıf gelirlerini bir bakıma donuk ve statik kılmakta ve yeni dengelerin kurulmasında bunların pratikte pek önemli bir rol oynamıyacağını göstermektedir. Ancak ortada bir potansiyel olduğu kesindir. İleride görüleceği üzere, dolambaçlı yollardan da olsa Osmanlı maliyecileri bu potansiyeli değerlendirmeye çalışacaklardır. Vakıflarla ilgili ikinci özellik ise, sacayağından söz ederken ihmal ettiğimiz vakıfların aslında tam anlamıyla analiz dışına itilmiş olmadığını da söylememize olanak vermektedir. Şöyle ki: Geniş anlamda iç hazine kavramı bir bakıma sultan vakıflarından sağlanan bazı gelirleri de kapsamına almaktadır. Dolayısıyla, yeni dengelerin kurulması gereken hallerde, iç hazine kaynaklarının oynayacağı rolün hesaplanmasında padişahlar kuşkusuz vakıflardan sağladıkları gelirleri de hesaba katmakta ve bunlardan da güç almaktaydılar.

Sistemin iyi işlediği dönemlerde, Osmanlı maliyesinde herhangi bir sıkıntı başgösterdiğinde, bu üç öğenin sistem içindeki rol ve ağırlıkları ile küçük oynamalarla sıkıntılar geçiştirilebiliyor ve denge yeniden kuruluyordu. Ancak, XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu sıkıntıların boyutları büyümeye ve bunların peşisıra yapılan ayarlamaların da dozu artmaya başlamıştı. Bu gibi ayarlamaların mevcut sorunları gerçek anlamda çözüp, çözemeyeceği konu ve tartışması bir yana, bu ayarlamalarda dozun kaçırılması halinde mevcut sistemin de tamamen battal olması âdeta kaçınılmazdı. Zira, devletin siyasi, askeri ve idari organizasyonu ile büyük bir uyum içerisinde görünen bu sistem, Osmanlı Devleti'ni yeni bunalımlara sürükleyecek bazı açmazları da bünyesinde taşımaktaydı. Neydi bu açmazlar?

Bu açmazların neler olduğunu açığa çıkarabilmek için önce mevcut mali sistemin mantığında yatan varsayımlara değinmek gerekiyor. Öyle görünüyor ki, mevcut sistem iki önemli varsayım üzerine kurulmuştu: 1- Savaşlar hep

kazanılacak, 2- Savaş masraflarının *nakden* finansmanı gibi bir sorun asla gündeme gelmeyecek.

Osmanlı Devleti'nde bu birinci varsayıma dayanılarak geliştirilen kurum timar sistemiydi. Bu sistem askerlikle tarımsal üretimi meczeden bir nitelik taşıdığından, sistemin bu niteliğini kaybetmeden işleyebilmesinin mantığı savaşlarda işlerini zaferle sonuçlandıran timarlıların kısa sürede yeniden üretime dönmelerini öngörüyordu. Yani timar sistemi, üretici nüfusu yıllarca cephede tutabilecek uzun süreli ve sonuçsuz savaşların olabileceğini dışlayan bir düşünce üzerine oturmaktaydı.

İkinci varsayımı ileri sürmemize yol açan neden ise, Hazine-i Âmire'nin özelliği, ya da bu hazinenin devre sonu hesapları anlamındaki Osmanlı "bütçe"lerinin yapılarıdır. Bu "bütçe"ler incelendiğinde dikkatleri çeken iki önemli özellikleri vardır: 1- İmparatorluğun büyüklüğüne oranla gelir-gider kapasiteleri çok küçüktür, 2- Yapı olarak donuk ve statik bir niteliğe sahiptirler. Diğer bir deyişle Hazine-i Âmire belli, mutad masrafları finanse etmeye yönelik bir kurumdur ve dolayısıyla belli gelir kaynaklarına sahiptir. Başka deyişle Osmanlı "bütçe"leri, kendi öz ve olağan gelirleri ile beklenmedik, olağandışı masrafları karşılayacak bir esneklik ve yapıya sahip değildir. Bunu, "bütçe" gelir ve giderlerinin bir yıldan diğerine hiç değişemiyeceği, değişmediği biçiminde anlamamak gerekir. Kuşkusuz bu gibi değişmeler olmaktaydı; ancak bunlar belli marjlar dahilinde söz konusuydu. Vurgulamak istediğimiz o ki bu "bütçe"ler, Osmanlı Devleti savaşçı bir devlet niteliği taşıdığı halde, savaş masraflarını öngören bir yapıya sahip değildi. Bunun anlamı ise açıktır: Savaşların gelir değil masraf kapısı olması ve bu masrafların merkezi hazineye yüklenmeye kalkılması halinde, Osmanlı "bütçe"leri açık vermeye yatkın ve hatta mahkûm bir yapıda demektir. Bu gibi açıklarla karşılaşıldığında ise haliyle yukarıda değinilen marjlar zorlanacak ve böylece tüm mali sistemin dengesini alabora edecek bir yola girilmek durumunda kalınacaktı.

Hazine-i Âmire ya da Osmanlı "bütçe'lerinin böyle bir özelliğe sahip olabilmesi timar sistemi sayesinde mümkün olabilmekteydi. Çünkü timarlılar, kapukullarının tersine ücretli değillerdi. Öte yandan Osmanlı Devleti savaşlı yıllarda gerekli çeşitli malzemeyi ayni ve nakdi yükümlülükler halinde taşra halkından sağlamayı öngören bir sistem geliştirmişti . Bunların yanısıra savaşlı yıllarda *ordu hazinesi* adlı bir kurumun ortaya çıkması da Hazine-i Âmire'nin savaşlarla ilgili olağandışı gelir ya da gideri dışlamasına neden olmaktaydı.

Ancak, hemen işaret etmek gerekir ki *ordu hazinesi*, gelir kalemleri tamamen ayrı ve önceden belli ya da özel fonlara sahip yepyeni bir hazine durumunda değildi. Aslında bu hazine bir bakıma merkezdeki hazinenin cepheye taşınmış, diğer bir deyişle muhasebesi cephede tutulan halini ifade etmekteydi. Gerçi olağan zamanlarda Hazine-i Âmire'nin gelir kalemleri arasında rastlanmayan bazı kaynakların savaşlı yıllarda bu hazineye tahsis edilmesi söz konusu olabiliyordu. Fakat bunların büyük bölümü ayni yükümlülüklerdi. *Avârız* ve *bedeliyyeler* gibi bazı nakdi yükümlülükler ise zaten bir süredir olağandışı tahsilât kalemleri olmaktan artık çıkmış ve Hazine-i Âmire'nin olağan gelirleri arasına katılarak, merkezi ordunun artan

personel ve mühimmat masraflarının finansmanında kullanılır hale gelmişlerdi. Dolayısıyla ordu hazinesine ayrı ve özel olarak tahsis olunabilecek diğer nakdi kaynaklar çoğunlukla ârızi ve istikrarsız ve de miktar olarak önemli düzeye varamayan gelir türleri olabilmekteydi. Bu nedenle, *ordu hazinesinin* varlığı, Hazine-i Âmire'nin yukarıda sözü edilen eksikliğini tam olarak kapatacak bir özellik taşımıyordu. Öte yandan, XVIII. yüzyılda *ordu hazinesinin* işleyiş mekanizmasında da çok önemli bazı sakatlık ve aksaklıklar başgöstermiş ve dolayısıyla Hazine-i Âmire'nin savaş giderlerinden doğrudan etkilenme durumu bu nedenle daha da hassaslaşmıştı.

O halde, bazı varsayımlara dayandırılarak geliştirilmiş olduğu anlaşılan Osmanlı mali sistemi, bu varsayımların gerçekleşmemesi hallerinde önemli sarsıntılara maruz kalmaya açıktı. Nitekim, yeni dünyanın keşfinden sonra tüm Akdeniz dünyasını ve bu arada Osmanlı Devleti'ni de etki alanına alan değişimler başladıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin mali sistemini çıkmazlara sokacak süreç de başlamıştı. Gerçekten bir yandan enflasyonist baskılar, öte yandan ticaret yol ve dengelerindeki değişmeler ve ayrıca nüfus artışından kaynaklanan yeni sorunlar artık Osmanlı klâsik kurumlarını ve yapısını yeni ayarlama ve düzenlemelere zorlamaktaydı. Savaşlar ve maliye konusunda ise durum daha da çarpıcı biçimde kendini gösteriyordu: Savaşlar Osmanlı mali sisteminin öngörmediği bir tarzda eskiye göre daha uzun sürüyor ve masraflı oluyor ve de en önemlisi savaşların finansmanında nakit ihtiyacı giderek ön plana çıkıyordu.

Böyle bir durumda sacayağının üç öğesi ile oynayarak, sistemi tam bozmadan yeni dengeler sağlamak ne dereceye kadar mümkün olabilirdi? Savaşh yıllarda, iç hazinenin merkezi hazineyi desteklemesinde, kuşkusuz ötesine geçilemiyecek belli bir sınır vardı. Bu sınırın aşılması halinde, imparatorluk güç ve bütünlüğünün simgesi olan padişahların, güç ve otoritelerinin kaynağı da zayıflayarak, devlet içinde otorite boşluğu doğabilirdi. Diğer bir çare gibi görünen timar alanlarının Hazine-i Amire lehine daraltılması ise, timarh sipahiliğin ve giderek eyalet ordusunun zayıflaması ve çöküşünü hızlandıracak tehlikeli bir operasyondu. Zira, merkezde henüz yeni ve taşra güçlerini de ikame edecek bir ordu teşkilâtı oluşturulmadığından, eyalet kuvvetlerinin ihmali ve gözden çıkarılması mümkün değildi. Osmanlı'nın savaşlarda kesin başarı elde edebilmesi için merkezi ordunun tek başma varlığı ve özellikle de XVII. yy ve sonrasındaki durumu yeterli bir düzeyde görünmüyordu. Kısacası yeni sistemler oluşturmadan askeri güçlerden birinin diğeri aleyhine gelişigüzel ihmal ya da takviyesi,tehlikeli gelişmeleri de peşisıra getirecek bir yöntemdi.

Özetlersek: Devletin tüm kurumlarıyla uyum halinde olan ve geçmiş yıllarda fevkalade iyi işleyen Osmanlı mali sistemi, bu sistemin dayandığı bazı varsayımların aksaması halinde onu tamamen battel edebilecek bazı açmazları da bünyesinde taşımaktaydı. Doğal olarak bu açmazlar yine aynı sistem içinde kalındığında ve ısrar edildiğinde söz konusu olacak şeylerdi. Yoksa, teorik düzeyde bir yaklaşım içinde sorunlara bakıldığında, haliyle sacayağının o üç öğesinin sistem içindeki rol ve ağırlığını dengelemeyle yetinme dışında başka çözüm ve çareler de söz konusu olabilirdi. Ancak, tarihi gerçeklere inildiğinde görülen o ki, Osmanlı maliyecileri uzun süre

klâsik sistemi dışlayan çözümlere itibar etmemişler ve en önemlisi mali sorunlara çareyi üretimin ve ticaret hacminin arttırılmasında değil de, mevcut fiskal gelirlerin paylaşımını yeniden ayarlamada aramışlar ya da aramak zorunda kalmışlardır. XVIII. yüzyılla birlikte bu ayarlamalardaki dozun ölçüsü de kaçırılmış ve böylece savaş masraflarına çare olur diye girişilen çeşitli önlemler sorunlara çare olmak şöyle dursun, sistemi tamamen battal ederek, savaşların artık maliyeyi doğrudan ve daha ağır biçimde etkilemesine yol açmış ve hatta giderek savaşlar bunalımın kaynağı ve nedeni haline dönüşmüşlerdir.

Çare diye alınan önlemler neler olmuş ve bu arayışlar içinde dozun ölçüsü nasıl ve neden kaçırılmıştı? Bunları görebilmek için XVIII. yüzyılın başlarına kadar inerek tüm onsekizinci yüzyılı etkilemiş olan maliyeye ilişkin bazı önemli karar ve uygulamaları burada gözden geçirmek gerekiyor.

3- ONSEKİZİNCİ YÜZYILLA BİRLİKTE BAŞLAYAN BÜYÜK DEĞİŞİM

Osmanlı Devleti'nin klâsik mali sistem ve dengesi, çeşitli sarsıntı ve yıpranmalara rağmen XVII. yüzyılın ikinci yarısına dek ayakta kalabildi ve bu dönem içerisinde merkez ve taşra orduları cephelerde gerekli işbirliğini gerçekleştirerek, savaşların çoğunlukla lehte sonuçlanması sağlandı. Fakat 1645'te başlayan Girit savaşıyla birlikte, savaşlarm niteliği açısından yepyeni bir döneme girildi: Artık uzun ve masraflı savaşlar dönemi başlamıştı. Nitekim, 1645'de başlayan Girit savaşı 25 yıl sürdü ve ancak 1669'da sonuçlandı. Yüzyılın ortasında baş gösteren Erdel isyanı yıllarca Osmanlı Devleti'ni uğraştırdı ve sonunda Osmanlı Devleti, Avusturya ile savaşa girdi (1663). 1672 ise Lehistan ile savaşların başlangıcı oldu ve bu savaşlar 1676 ya kadar sürdü. 1678-81 arasında Ruslarla savaşlar yapıldı. 1683 yılında ise Avusturya ile yeniden başlayan savaş Rusya, Lehistan ve Venedik'in de karışmasıyla iyice büyüdü ve Osmanlı ordularının peşpeşe bozgunlarından sonra ancak 1699 da Karlofça Anlaşması'yla noktalanabildi...

Bu savaşlarla birlikte Osmanlı mali sistemindeki aksaklık da belirgin biçimde su yüzüne çıkmaya başladı. Nitekim XVII. yüzyılın birinci yarısında Osmanlı maliyecileri daha önce karşılaşmadıkları bir tarzda kronik *"bütçe"* açıklarıyla karşılaşmaya başladılar. Gerçekten bu döneme ait olup, tamamı ya da yalnız sonuç rakamları yayınlanmış Osmanlı *"bütçe"* lerine bakıldığında, bunların hepsinin şu veya bu düzeyde açıkla sonuçlanmış oldukları görülmektedir (1).

---

(1) Ö.L.Barkan, 1070-71 (1660-61) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve bir mukayese, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 17, sayı 1-4, s. 304-347
Ö.L. Barkan, 1079-80 (1669-1670) Malî yılına ait bir Osmanlı bütçesi ve ekleri, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 17, sayı 1-4, s. 225-303
Halil Sahillioğlu, Sıvış Yılı Buhranları, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 27, sayı 1-2, s. 97 (Bu makalede 1690-91, 1691-92, 1692-93, 1698-99 yıllarına ait bütçelerin sonuç rakamları vardır.)
A. Tabakoğlu, XVII ve XVIII. yüzyıl Osmanlı bütçeleri, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 41, sayı 1-4 (Barkan'a Armağan), s.396-397

"Bütçe" sorunu kronikleşmesine rağmen Osmanlı maliyecileri sorunu yine aynı sistem içinde kalarak çözümlemeye, daha doğrusu atlatmaya çalışıyorlardı. Başvurdukları yöntemler iç hazineden istikraz talebi, paranın tağşişi gibi şeylerdi (2). Bunlar yeterli olmayınca da ülke zenginleri ve devlet ricalinden *"imdadiyye"* adı altında cebri iç borçlanmaya başvuruluyordu (3). Fakat yüzyılın sonu yaklaşırken artık farklı bazı şeyler yapılması gerektiği de anlaşılır olmuştu. Sonunda, 1695 yılında yepyeni bir uygulama başlatilarak, hazinenin nakit gereksinimine çare olabilecek yeni bir yol bulundu. Bu *"malikâne sistemi"* idi.

"Malikâne sistemi", mukataa adı verilen ve Hazine-i Âmire'ye bağlı gelir kaynaklarının ömür boyu tasarruf etme yetkisiyle özel kişilere satılması esasını getirmekteydi (4). Mukataayı satın alan kişi hazineye önce *"muaccele"* adı verilen yüklü bir para ödüyor ve her yıl da *"mal"* diye anılan küçük bir meblâğı, yıllık vergi halinde hazineye yatırıyordu. Bunlara karşılık mukataanın hasılatı, hayatta olduğu sürece malikâneciye ait olmaktaydı. Devlet ancak malikânecinin ölümü üzerine o mukataayı yeniden ele geçirebilecek ve o zaman isterse yeniden başka birine satabilecekti.

Malikâne sisteminin ihdasından önce mukataalar *iltizama* veya *emanete* verilerek vergiler tahsil olunurdu. Bu usullerle yapılan tahsilatta hazineye girecek vergi hasılatı haliyle ya bir yıl içinde tahsil edilebilecek vergi miktarı ile ya da iltizam bedeli ile sınırlı kalırdı. Oysa malikâne sisteminde mukataanın ilk satış fiyatı olan muacceleler o mukataanın yıllık hasılatının çok üzerinde bir meblâğ olduğundan, bu uygulama sayesinde adeta ileriki yıllara ait vergilerin de bir seferde hazineye girmesi sağlanmış oluyordu.

İhtiva ettiği ilkeler bakımından malikâne uygulaması gerçekten Osmanlı maliyesinin dertlerine çare olabilecek özellikler taşımaktaydı. Bir kere, her yıl değişen ve uzun vâdede mukataaların verimliliği ile pek ilgilenmeyen mültezimle karşılaştırıldığında, malikânecilerin kendi menfaatleri gereği vergi kaynaklarının uzun dönem içindeki verimliliğini de gözetecekleri ve böylece vergi kaynaklarının tahribinin önlenebileceği düşünülmekteydi. Bu ilkesiyle uygulama, bir bakıma timar sistemi ile iltizam usulünü bünyesinde kaynaştırmış görünüyordu. Fakat, sistemin ihdâsındaki ilk hedef kuşku yok ki hazineye âcilen ve bir seferde büyük meblâğlar celbederek "bütçe" açıklarını kapamaktı.

Uygulamaya konduğu andan itibaren malikâne sistemi yaygınlık kazanmaya başladı ve merkezi hazinenin "zabt u idaresinde" olan çeşitli mukataalar birer birer malikâne mukataa statüsüne çevrilip özel kişilere satıldı. Böylece "bütçe" açıklarına derman olacak meblâğlara kavuşulmaktaydı. Fakat, yıllar ilerlemeye başlayınca bir yandan sistemin bünyesinde mevcut sakatlıklar, öte yandan da uygulama sırasında karşılaşılan bazı sorunlar birer birer kendini göstermeye başladı. Bir kere malikânecilerin

(2) H.Sahillioğlu, *a.g.m.*, *İFM*, c. 27, s. 87, 95

(3) Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki "İmdadiyye" Uygulamaları, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, yıl 2, sayı 2 (1984), s. 69-102

(4) Mehmet Genç, Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartışmalar*, Ankara 1975

ortalama ömrü konusundaki ön hesaplarda Osmanlı maliyecileri yanılmıştı. Bürokrasinin malikâne sahiplerinin ölümlerini iyi izleyememesi ve ölüm öncesindeki kişiden kişiye muvazalı satışlar yüzünden bu temel yanılgının sistemin işleyişini etkilemedeki önem derecesi daha da artıyordu. Yani yeniden satışların frekansı umulan düzeyde seyretmiyordu. Başka bir ifadeyle, daha önce satılmış olan mukataaların belli bir süre sonunda *mahlûl* olarak (kişinin ölüp mukataanın boşta kalması) hazineye dönmesi ve yeniden satışa arzedilmesi mekanizmasında tıkanmalar başgöstermişti. Bu tıkanma, mevcut malikânelere yenilerin eklenmesinde, yani sistemin genişletilip yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynayacaktı. Bunların yanısıra, ön hesapların tersine, uzun dönemde malikânecilerin vergi kaynaklarının verimlilikleri ile ilgilenmeleri de gerçekleşmedi. Malikâne alanların çoğu bulundukları kentte oturmayı yeğliyerek, malikânelerini gayri resmi mültezimlere ihale ettiler. Bazı mukataalarda ikinci, üçüncü el iltizamlar bile söz konusu olabiliyordu. Bu haliyle sistem ülkede rantiye bir zümrenin türeme ya da palazlanmasına yardımcı olmuş görünüyordu.

Malikâne sistemiyle ilgili olarak bizim üzerinde durmak istediğimiz esas nokta, sistemin giderek genişleme, yayılma eğilimi taşıdığı ve fiiliyatda bunun nasıl ve ne yoldan gerçekleştiğidir.

Daha önce de işaret olunduğu üzere, bir vergi kaynağının malikâne olarak satılabilmesi için onun bir *"mukataa"* statüsünde bulunması, yani merkezi hazineye ait sayılan gelir kaynaklarından biri durumunda olması gerekiyordu. Bu özelliği tam yansıtan bir ifade olarak bunlar için *"mîrî mukataa"* terimi kullanılırdı. Mîrî mukataalar *havass-ı hümâyun'a* dahil, başka deyişle timar alanları dışında kalan gelir türleriydi. İşte Hazine-i Âmire ancak bu tür gelir kalemlerini malikâne olarak özel kişilere satabilirdi.

Malikâne olarak satılabilecek mukataaların da kuşkusuz belli bir sınırı vardı. Her mukataa alıcıya câzip görünmeyebilirdi. Dolayısıyla hazine de önce câzip mukataalardan işe başlamak ve piyasaya önce bunları sürmek zorundaydı. Fakat yıllar ilerleyip sistem kendini yenileme yollarından mahrum kalınca (tekrar satışlarda mekanizmadaki tıkanmalar) uygulamanın diğer mukataalara da teşmilinden başka yol kalmıyordu. Bu kez bunların da rağbet görmesi ve alıcılara câzip gelebilmesi için *muaccele* ya da *malı* düşük tutma gibi politikalar izlendi. Bunların da satışından sonra artık o sınıra yaklaşılmıştı. Sınırın ötesinde ise yeni bir potansiyel olarak timar alanları bulunmaktaydı.

B- TİMAR SAHALARININ MUKATAALASMASI SÜRECİ: HASLARA İLİŞKİN GELİŞMELER VE İMDADİYYELERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Timar sahalarının mukataalaşmasından kasıt timar-zeâmet-has adlı dirliklerden elde edilen ve mahallinde tahsis olunagelen fiskal gelirlerin giderek merkezi hazine gelirleri arasına katılmasıdır.

Timar sahalarında mukataaya dönüşme olayına münferit vak'alar açısından yaklaşıldığında, buna ait örneklere hemen her dönemde rastlanabilir. Ancak, önemli olan, böyle münferit örnekleri kanıt olarak kullanmak değil, genel eğilimin yönünü saptamak olmalıdır. Bu eğilimin sağlıklı bir biçimde saptanabilmesi için ise, belli zaman aralıklarında imparatorluktaki her türlü fiskal gelirin toplamını ve bu toplamın merkezi hazine ile timar sahaları arasında ne oranda paylaşıldığını bilmek ve izlemek gerekir. Ancak, veri yetersizliği nedeniyle bu konuda her dönem için ortaya tatmin edici rakam,tablo ve oranlar koymak mümkün değil. Bununla birlikte, bazı dolaylı yol ve yöntemler kullanılarak bu konuda yine de bazı saptamalar yapılabilir. XVI ve XVII. yüzyıl için bizim yaptığımız böyle bir deneme bu bölümün ilk konusunu oluşturacak ve timar sahalarının imparatorluk içindeki nisbi önemi ve zaman içinde meydana gelen değişimin yönünü belirleme bakımından bu bilgiler ilk çıkış noktamızı oluşturacaktır.

Dirliklerin mukataalaşması sürecinde her türlü dirliğin mukataalaşması bizi yakından ilgilendirir. Ancak bu bölümde hasların ve özellikle beğlerbeği ve sancakbeği haslarının durumu ve zaman içindeki evrimi bizim için ayrı bir önem taşımakta (5). Bu önem, bir kere bu dirliklerin timar ve zeâmetlere oranla daha büyük olmalarından ve bunların Osmanlı askeri sisteminin belkemiğini oluşturmalarından kaynaklanıyor. Öte yandan, tarihi gelişim içerisinde dirlik sahalarının mukataalaşması olayına bakıldığında, olayın aslında küçük dirliklerden başlamış olduğu, haslarını ise devreye en son aşamada katıldıkları dikkati çekmekte. Dolayısıyla, haslar devreye girmeden, yalnız küçük dirlikler düzeyinde kalan bir mukataalaşma sürecinin Osmanli klâsik sistem ve dengesini alabora etmeden uzunca bir süre devam edebilmiş olduğu anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılda kervana hasların ve özellikle beğlerbeği ve sancakbeği haslarının katılması ile olayın boyutları büyüyüp, ciddiyeti artacak ve bozulan dengeler nedeniyle Osmanlı askeri-idari sistemindeki değişim hızlanacaktır.

Hasların mukataalaşması süreci, malikâne uygulaması ile yakından ilgili ve hatta iç içedir. Merkezi hazinenin sorunlarına çare bulmak amacıyla uygulanan politikalar taşradaki askeri ve mülki yöneticileri nasıl etkilemiştir? Eski hasları malikâne sistemi içine çekilen bu yöneticilerin gelirleriyle ilgili sorunları çözümlemek amacıyla ne gibi önlemler almak gerekmiş ve bunlar yeterli olmuş mudur? İşte izleyen sayfalarda bu konular üzerinde durulacak ve en önemlisi, tüm bu gelişmeler sonucunda Osmanlı askeri sisteminin bunlardan nasıl etkilendiği, ne gibi bir değişime uğradığı ve

(5) Alışılagelen tanımlamaya göre "haslar" yıllık hasılatı yüz bin akçeyi aşan dirliklerdir. Nitekim Koçi Bey "yüz bine varınca ana has derler" diyor (*Koçi Bey Risalesi*, yay. A.K.Aksüt, s. 112).

Ancak "*has*" terimi ile bu yüz binlik sınır arasındaki ilişkinin pek kesin olmadığı anlaşılıyor. Nitekim, örneğin H. İnalcık'ın yayımlamış olduğu "*Hicri 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*" incelendiğinde görülür ki, yıllık hâsılı yüz bin akçenin altında olan subaşı dirlikleri de "*has*" adı ile anılmaktadır. Konuyla ilgili olarak İnalcık şöyle diyor: "... bu devirde timar kelimesi hâsları da içine alan umumî bir tâbir olarak kullanılmakta ve beylere ait timarlara hususî olarak hâs denmektedir... Hâsların ayırt edici bir vasfı beylere ait olmasıdır." (*A.g.e.*, s. XXIV).

Öte yandan Ayn Ali Efendi de benzer şekilde, yıllık gelirini yüz binin altında gösterdiği bazı dirlikleri "has" olarak zikrediyor. Örneğin bkz. s. 16 (*Ayn Ali Risâlesi*, İstanbul 1280)

Timar ve zeâmet gibi diğer küçük dirliklerin mukataalaşması ile ilgili olarak "İrâd-ı Cedid Hazinesi nce zabt olunan timarlar" bölümüne de bakınız.

bu değişikliklerin Osmanlı merkez maliyesi üzerinde ne gibi etkileri olabileceği ve olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Diğer bir deyişle, bu bölümde bir bakıma askeri sorunla mali sorunun nasıl ve neden özdeşleştiklerinin öyküsü yer alacaktır. Askeri sorunla mali sorun arasındaki özdeşleşme ise, savaşların artık Osmanlı tarihinde neden mali bunalım kaynağı olduğunun da yanıtını kendiliğinden getirecektir.

1- BEĞLERBEĞİ ve SANCAKBEĞİ HASLARININ TİMAR SİSTEMİ İÇİNDEKİ NİSBİ ÖNEMİ ve ZAMAN İÇİNDEKİ GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR DURUM SAPTAMA DENEMESİ

Tüm imparatorluk gelirleri içerisinde acaba dirlik halinde mahallinde tahsis edilmiş gelirler ne kadardı? Bu gelirlerin ne kadarı "*has*" halinde beğlerbeği ve sancakbeğlerine tahsis olunmuş büyük dirliklerden oluşmaktaydı? Zaman içinde bunların durumu nasıl bir gelişme gösterdi?

Bu soruların yanıtı olarak çeşitli yıllar için tatmin edici tablolar düzenleyip, çok kesin bir durum ve eğilim saptaması yapmaya iktisat tarihi literatürümüzün bugünkü bulguları pek yeterli ve elverişli görünmüyor. Bununla birlikte çeşitli yıllar için olmasa bile, hiç olmazsa bazı dönemler için bazı büyüklük ve eğilimleri yaklaşık olarak saptamaya imkân verecek birtakım bilgi ve bulgulara sahip bulunmaktayız. Bu bulgular değerlendirilerek aşağıda XVI. ile XVII. yüzyılın ortaları için bir durum saptaması yapmaya çalışılacak ve yukarıdaki sorulara yanıt aranacaktır.

Ö.L. Barkan'ın yayımlamış olduğu ve benzerine bir daha rastlanılmayan 1527-28 mali yılı "bütçe"si, merkezi hazineye ait gelirlerin yanısıra dirlik halinde mahallinde tahsis edilmiş olan gelirleri de kapsamaktadır (6). Barkan'ın yaptığı eklemeler sayesinde bu "bütçe" de imparatorluk dahilindeki tüm fiskal gelirlerin toplamını bir arada bulmak mümkündür. Buradaki verilere göre ülkedeki bir yıllık toplam vergi hasılatının % 51 i padişah haslarından, % 12 si evkaf ve emlâkten, % 37 si de ümerâ hasları, zeâmet ve timarlardan oluşmaktadır. Bu % 37 lik has ve timar hasılatının yıllık toplamı değeri ise 200 801 000 akçedir.

Ancak bütçede bu toplam has ve timar hasılatı içerisinde ne kadarının ümerâ haslarından yani beğlerbeği ve sancakbeğlerine ait haslardan oluştuğunu gösteren bir döküm yoktur. Fakat, başka belgelerin yardımıyla bu konuda yaklaşık bazı rakamlar ortaya koymak mümkün görünmektedir.

Bu belgelerden birincisini yine Barkan bulmuş ve 1527-28 bütçesinin ekleri arasında yayımlamıştır (7). Bu belgede 1520 yılı dolaylarında "Sancak beğlerinin haslarının akçe olarak senelik geliri"nin dökümü yer almaktadır. Bu dökümün toplamı yapıldığında 27 801 000 akçe bulunur. Ancak bu rakam "beğlerbeği ve sancakbeğlerine tahsis edilen hasların toplamı"nı tam olarak ifade etmez. Zira Barkan'ın listesinde bazı eksiklikler vardır ve bu eksiklikler

(6) Ö.L. Barkan,H 933-934(M 1527-1528) mali yılına ait bir bütçe örneği, *İFM*, c. 15, sayı 1-4, s. 251 vd

(7) Barkan, a.g.m., *İFM* c. 15, s. 303-307

tamamlandığında (8), bu 27 milyon akçenin 30 milyon akçeyi biraz aşacağı anlaşılmaktadır.

Hesaplarda kullanacağımız bir diğer belgeyi ise M.Kunt bulup yayımlamıştır (9). Bu belge 1527 yılında "Ümera hasları"nın dökümünü içermektedir. Barkan'ın listesiyle karşılaştırıldığında bu belgedeki eksiklikler hem çok daha azdır, hem de yılı bakımından buradaki veriler 1527-28 bütçesi rakamlarıyla karşılaştırılmaya daha elverişlidir.

M.Kunt'un listesindeki rakamların toplamı yapıldığında ümera haslarının 37 678 300 akçe tuttuğu görülür (müsellem ve piyadegan dirlikleri hariç). Bu listede yeri boş bırakılan Rumili mîrmirânı hassı için 1 100 000 akçe (Ayn Ali'nin rakamı) eklendiğinde yukarıdaki rakam 38 778 300 akçe olacaktır.

Şimdi toplam timar hasılatı içerisinde eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis edilen hasların büyüklüğü ve önem derecesi hakkında ortaya bir rakam koymak mümkün olabilecektir. Nitekim yukarıdaki bilgilerin ışığında:

- 1527-28 yılında imparatorluk gelirlerinin % 37 sinin has ve timar alanlarından oluştuğu;
- Aynı yıllarda 200 801 000 akçelik has ve timar hasılatı içinde beğlerbeği ve sancakbeği hasları tutarının 38 778 300 akçelik bir ağırlığa sahip olduğu (% 19) anlaşılmıştır (Barkan'ın listesine göre yapılacak hesabın sonucu ise % 15 olur).

Acaba bu büyüklük ve oranlar bir sonraki yüzyılın başlarında ne hale gelmişti?

Ayn Ali Efendi ile Koçi Bey'in risalelerinden derlenen bilgiler (Bk. Tablo: A-1) ışığında XVII. yy'ın başında imparatorluktaki toplam timar ve has gelirleriyle ilgili olarak şu saptamalarda bulunmak mümkün olmaktadır:

Ayn Ali Efendi'nin 1609 yılında derleyip sunduğu bilgilere göre ülkede dirlik sistemi içerisinde has-zeâmet-timar olarak mahallinde tahsis edilmiş gelirlerin toplamı 242 292 605 akçedir (veya 210 318 928 akçe, Koçi Bey'in verilerine göre). Bunların 66 164 551 akçesi yani % 29 u (serideki boşluklar nedeniyle toplamları birbirine oranlama yerine % lerin aritmetik ortalaması alınmıştır. Bk. Tablo A-1) beğlerbeği ve sancakbeği haslarından oluşmaktadır. Oysa 1527-28 de bu oran % 19 idi.

O halde, aradan geçen süre içinde beğlerbeği ve sancakbeğlerine tahsis edilen hasların oranı diğer küçük dirlikler aleyhine % 10 luk bir artış göstermiştir. Aynı dönemde timar-has yıllık toplam hasılatı 200 801 000 akçeden ancak 242 292 605 akçeye (ya da 210 318 928 akçe) yükselebilmiş olduğuna göre, bu yükselmenin neredeyse tamamının haslarca masedildiği anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyıl başlarında imparatorluktaki yıllık toplam geliri ve bu gelir içerisinde dirlik olarak mahallinde tahsis edilenin miktar ve oranını ortaya

(8) Eksikler şunlardır: Rumeli ve Anadolu beğlerbeği hasları ile Saruhan ve Trabzon sancakbeği hasları ve de Diyarbekir vilâyetinden bazı sancaklar.
Ancak bu eksiklikler Metin Kunt'un (bkz. aşağıda dipnot no 9) ya da Tablo: A-1'in verileri ile tamamlanabilir.

(9) İ.Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s. 125-132 (Boğaziçi Üniversitesi yayını, İstanbul 1978)

TABLO A-1

XVII. YÜZYIL BAŞLARINDA EYALETLERDEKİ YILLIK TOPLAM TİMAR GELİRİ İLE BEĞLERBEĞİ VE SANCAKBEĞLERİ HASLARI TOPLAMI (AKÇE)

Eyaletler		Yıllık toplam tımar-has geliri		Beğlerbeği ve Sancakbeği hasları			
		Ayn Ali	*Koçi Bey*	Beğlerbeği hassı	Sancakbeği hasları	Toplam	%
1.	Rumeli	56.857.000	56.857.000	1.100.000	6.649.308	7.749.308	13
2.	Anadolu	37.310.730	33.832.000	1.000.000	4.887.306	5.887.306	15
3.	Karaman	10.800.175	8.005.500	660.074	1.653.036	2.313.110	21
4.	Bosna	12.213.580	12.213.500	650.000	2.475.044	3.125.044	25
5.	Budun			880.000	6.492.696	7.372.696	—
6.	Temeşvar	8.507.330	8.507.330	806.795	1.169.233	1.976.028	23
7.	Cez.B.Sefid	10.800.000		885.000	2.490.133	3.375.133	31
8.	Kıbrıs			600.000	1.026.299	1.626.299	—
9.	Zulkadriye	9.420.310		628.450	1.150.430	1.778.880	18
10.	Rum	13.187.320	13.187.120	900.000	1.616.662	2.516.662	19
11.	Erzurum	5.906.920	5.906.120	1.214.600	2.434.676	3.649.276	61
12.	Şam	6.558.600	6.558.600	1.000.000	1.590.068	2.590.068	39
13.	T.Şam	5.608.400	5.608.440	800.000	1.047.515	1.647.515	32
14.	Haleb	7.713.121	7.713.120	817.772	2.549.100	3.366.672	43
15.	Kars	9.004.119	9.004.119	820.770	1.389.400	2.210.170	24
16.	Çıldır	9.686.000	9.286.000	925.000	2.155.246	3.080.246	31
17.	Trabzon			734.859		734.859	—
18.	Kefe			679.000			—
19.	Diyarbakır	11.400.000	11.400.000	1.200.660	2.113.697	3.314.357	29
20.	Rakka			681.056	1.116.281	1.797.337	—
21.	Musul	2.240.000	2.240.000	661.000	832.284	1.513.284	67
22.	Van	25.079.000	20.000.079	1.132.209	3.207.892	4.340.101	17
23.	Şehrizor			1.100.000			—
24.	Bağdad						—
TOPLAM		242.292.605	210.318.928			66.154.551	508 / 17 ≈ %29

Kaynaklar: Yukarıdaki tablo hazırlanırken şu eserlere başvurulmuştur:

1) Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Al Osmon der hûlâsa-ı Mezâmin-i Defter-i Divan*, İstanbul 1280

2) *Koçi Bey Risalesi*, yayınhyan: A.K.Aksiit, İstanbul 1939

3) Mustafa Nuri Paşa, *Netâicü'l-vukuât*, c.I, İstanbul 1327

(Birinci sütundaki rakamlar Ayn-i Ali'den çıkarılnuştur(s.39-61).Mukayeseyi sağlamak için ikinci sütuna konan rakamlar Koçi Bey'den(s.99-103)ahnmıştır.Mustafa Nuri Paşa da asıl kaynağının Ayn Ali olduğunu belirterek(s.126).bizim ilk sütunumuzu oluşturan rakamlardan bazılarını zikretmiş,bazılarını vermemiştir.Onun vermediği rakamların Koçi Bey'le farklılık arzeden rakamlar olduğu dikkati çekmektedir (s.131 vd).İkinci sütundaki rakamları mukayese için verdiğimizi, esas itibariyle birinci sütunu göz önünde bulundurduğumuzu belirtelim Üçüncü sütun Ayn Ali s.6-7 den alınmış olup. küçük farklarla diğer iki eserden de çıkarılabilir. Nihayet dördüncü sütundaki sancakbeği haslarına ait rakamların sadece Ayn Ali'de tam olarak ve her biri ayrı ayrı gösterilerek yer aldığını belirtelim. Mustafa Nuri Paşa sancakbeği haslarının Ayn Ali'den naklen sadece ait ve üst sınırlarını belirtmekle yetinmiştir. Bizim dördüncü sütunumuzu oluşturan rakamlar ise o eyaletteki her bir sancakbeğine ait has miktarlarının toplanmasıyla elde edilmiştir.)

koymak için ise ne yazık ki elimizde 1527-28 bütçesi tipinde diğer hazır bir belge yoktur. Bununla birlikte, merkezi hazinenin bu yıllardaki gelir düzeyi hakkında bazı bilgilere sahibiz. Bu bilgiler Tablo A-1'in verileri ile birleştirildiğinde, bu konuda da yaklaşık olarak bir şeyler söylemek mümkün olabilecektir.

Ancak, böyle bir işleme girişirken karşımıza bazı sorunlar çıkmaktadır. Bunlardan biri Tablo: A-1'deki verilerin hangi yıldaki durumu ifade ettiğini kesin olarak bilemememizdir. Bu konuda, içinde hata payı da olsa mevcut verilerin Ayn Ali'ce padişaha sunulduğu tarih olan 1609 yılına ait olduğunu kabul etmekten başka çare yoktur (10). Elde dönem bakımından bu verilerle tam çakışan bütçe rakamlarının olmaması da diğer bir sorundur. Bu durumda yılı tam tutmasa bile bulunabilen yıllara ait rakamlarla yetinmek ve hesapları bunlarla yapmak mecburiyeti doğmaktadır (11).

Dönem bakımından Ayn Ali'nin verilerine en yakın ve dolayısıyla en uygun olan 1608 yılında merkezi hazine gelirleri toplamının 503 691 466 akçe olduğunu bilmekteyiz (12). Şimdi bu gelir rakamını Tablo: A-1'in verileri ile birleştirerek, imparatorluğun XVII. yy başındaki global gelir düzeyi hakkında yaklaşık bazı hesaplara yönelmek mümkün olabilecektir:

503,6 milyon + 242,2 milyon = 745,9 milyon akçe
veya
503,6 milyon + 210,3 milyon = 714 milyon akçe

Demek ki XVII. yy başlarında merkezi hazine ile timar sahaları geliri bir arada 714 ilâ 745,9 milyon akçelik bir düzeye erişmekteydi. Ancak bu rakamın 1527-28 verileriyle karşılaştırılabilmesi için bunların üzerine *"evkaf ve emlâk"* hasılatının da eklenmesi gerekecektir. Barkan'ın 1527-28 için 60,4 milyon akçe olarak ayrıca hesapladığı "evkaf ve emlâk" gelirini (13) aynen ahp yukarıdaki rakamlara eklediğimizde (Aslında bu rakam aradan geçen zaman zarfında daha da büyümüş olmalıdır) imparatorluğun yıllık global gelir düzeyi 774,4 ilâ 806,3 müyon akçe düzeylerine yükselecektir. Bu rakamlara göre ise timar sahalarının imparatorluk gelirleri içindeki payı % 27 - % 30 dolaylarında olacaktır. Daha çağdaş bir *"evkaf ve emlâk"*

---

(10) Ayn Ali'nin yapıtındaki *(Kavânin-i al Osman...)* rakamların daha önceki yıllara ait olabileceği ihtimali ve iddiaları vardır. Osmanlı Devleti'nde sayımlar belli zaman aralıklarıyla yapıldığı için bu iddiada gerçek payı olmalıdır.
Öte yandan, Koçi Bey ve Evliya Çelebi tarafından zikredilen verilerin de esas kaynağının yine Ayn Ali olması ihtimali kuvvetlidir. Dolayısıyla bu veriler tarihlendirilirken tarihi XVII. yüzyılın hemen başlarından daha yukarıya doğru kaydırmak doğru olmaz.

(11) Aslında hesaplarda XVII. yüzyılın ilk yarısına ait elde mevcut (sonucu ya da tamamı yayınlanmış) bütçelerden herhangi birinin gelir rakamı ya da tüm bu bütçelerin ortalaması kullanılsa dahi, biraz farklı oranlar ortaya çıkacak olmakla birlikte, bizim aşağıda saptıyacağımız eğilim ve değişimin yine de belirgin biçimde yakalanmasının mümkün olduğu anlaşılmıştır.

(12) Halil Sahillioğlu, Sıvış Yılı Buhranları, *İFM*, c. 27, s. 93..
XVII. yüzyılın ilk yarısında hazinenin gelir-gider durum ve düzeyi ve bazı yıllara ait veriler için ayrıca bkz.: Kâtib Çelebi, *Düstûrü'l-amel Li-ıslahi'l-halel*, s. 134-135 (Tasvir-i Efkâr matbaası, İstanbul 1280); krşl. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, s. 159-160 (M.E.B. yayını, İstanbul 1968).

(13) Barkan, a.g.m., *İFM*, c. 15, s. 277.

rakamının hesaplarda kullanılması halinde bu oranın daha da aşağılara düşeceği muhakkaktır. Oysa 1527-28 de bu oran % 37 idi.

Ancak XVII. yy başları için elde "evkaf ve emlâk" le ilgili gerçekçi bir veri olmadığından,bu büyüklüğün hesaplara katılmadan kıyaslamaların yapılması daha doğru olabilir.

Bu taktirde önce 1527-28 yılında yalnız merkezi hazinenin yıllık gelir toplamı *(havass-ı hümâyun)* olan 277,2 milyon akçe ile, has ve timar sahalarına ait gelir (200,1 milyon akçe) karşılaştırılacaktır. Bu tarihte has ve timar sahaları geliri merkezi bütçe gelirinin % 72 si kadar bir büyüklüğe sahiptir. XVII. yy başlarında ise bu oranın % 41 - % 48 dolaylarına düştüğü anlaşılmaktadır.

Bir diğer oran da şu olabilir: 1527-28 de havass-ı hümâyun + timar sahaları gelirleri toplamı 477,3 milyon akçe olup, bunun % 41 i timar sahalarına ait gelirden oluşmaktadır. XVII. yy başında bu oran % 29 - % 30 dolaylarına düşmüştür (210,3/714 veya 242,2/745,9).

O halde özetlersek:
- XVI. yüzyıl başlarından XVII. yüzyıl başlarına, aradan geçen yaklaşık seksen yillık bir süre içerisinde, imparatorluk toplam gelirleri içinde "has ve timar" sahalarına ait mahallinde tahsis edilmiş olan gelirlerin nisbi önemi önemli bir azalma göstermiştir.
- Aynı dönem boyunca, toplam "has ve timar" hasılatı içerisinde beğlerbeği ve sancakbeğlerine ait hasların nisbi önemi ise artmıştır.

2- TİMAR SAHALARININ MUKATAALAŞMASI SÜRECİNDE HASLARIN DURUMU ve MALİKÂNE UYGULAMASININ HASLARA TEŞMİLİ (1697)

XVII. yüzyıl boyunca timar sahalarının merkezi hazine gelirleri içine katılması ve hasların durumu ile ilgili olarak her ne kadar ortaya global rakamlar koymak mümkün değilse de, bu konudaki genel eğilimin sergilenmesine yardımcı olabilecek çeşitli örnekleri arşiv belgelerinden derleyerek burada sıralamak mümkündür. Nitekim işte bazı örnekler:

H 1011 (1602-3) tarihinde 6392 akçelik bir timar havass-ı hümâyuna ilhak olunmuştur (14). 1012 tarihinde Hayrabolu'da bazı timar ve zeâmetler hassa çevrilmiştir (15). Keza aynı tarihte Rumeli'de daha önce havass-ı hümâyuna ilhak olunan bazı "hass karyeler" iltizama verilmiştir (16). Aynı yıl Paşa sancağında, bazı "hass karyelerini" başkasına feragat etmek isteyen birinin bu dileği kabul edilmemiş ve bunlar havass-ı hümâyuna ilhak olunmuştur (17). İdencik (Gönen) kadısına yazılan bir hükümden öğrendiğimize göre de, on bin akçe yazar "arpalık haslar" 1011 tarihinde havass-ı hümâyuna ilhak

(14) Bşb. Arş., K.Kepeci tasnifi no 3064, Haslar Ahkâm Kayıd Defteri, s. 3

(15) Aynı defter, s. 4

(16) Aynı defter, s. 4

(17) Aynı defter, s. 20

olunmuş, fakat henüz iltizama verilmeden eski sahibi üzerinde ibkası kararlaştırılmıştır (18). Bazen de bazı timar ve haslar yanlışlıkla havass-ı hümâyuna katılıyor, sonra bu yanlışlıklar düzeltiliyordu (19).

Kuşkusuz bu örnekler genel ve kesin bir yargıya varmak için henüz yeterli değildir. Üstelik aynı dönemlerde bu örneklerin yanısıra timar veya has tahsis olaylarının devam edegeldiği de ayrı bir gerçektir. Nitekim örneğin XVII. yüzyil başlarında bir yandan *"havass-ı vüzerâ"* ya dahil bazı yerlerin havass-ı hümâyuna ilhakına ilişkin bazı kayıtlara rastlanırken, öte yandan *"kanun-ı kadîm üzere"* vezirlere has verilme işinin devam ettiği de yine aynı kayıtlardan izlenebilmektedir (20)

Hasların *"mîrîce zabtı"* örnekleri gözden geçirilirken, dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da bu zabt olaylarının yeni bir tahsis için olup olmadığıdır. Zira, uygulamaya bakıldığında has tahsisinin kişiye değil, göreve bağlı bir husus olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, örneğin bir vezir eski görevinden alındığında bu görevin icâbı olan hasları da *"mîrîce zabt"* olunmaktaydı. Bu haslar, görev yeni birine tevcih olununcaya dek mîrîde (devletde) kalırdı. Eski görevinden alınan vezir yeni bir göreve atandığında ise, kendisine bu kez yeni görevinin düzeyine uygun yeni haslar tahsis olunurdu (21).

XVII. yüzyıl boyunca hasların durumuyla ilgili bilgiler gözden geçirilirken bunların imparatorluk gelirleri içindeki nisbi öneminin seyri konusunda kesin durum saptamaları yapmak pek mümkün olmamakla birlikte, bu dönemde haslarla ilgili çeşitli sorunların çok ciddi biçimde gündeme gelmiş olduğu da anlaşılmakta. Hatta, XVII. yüzyılın ortalarında, devletin mali sıkıntıya düştüğü bir sırada hasların ilgasının düşünülmüş olduğunu, ancak vezirlerin muhalefeti karşısında bu işin akim kaldığını ileri sürenler dahi var (22). Aynı yüzyılın başlarında yayınlanmış olan bir *adaletnâmede* ise, hasların idare ve statüsüne ilişkin çeşitli usulsüzlükler dile getirilmekte. Buradaki bilgilere göre beğlerbeği ve sancakbeğleri kendilerine tahsis olunan haslarını kendileri *"zabt ve idare"* etmeleri gerekirken, bunları artık usulsüz bir biçimde iltizama vermeye başlamışlardır (23). *Kitab-ı Müstetâb* yazarı ise, vüzera haslarının hasılatsız hale geldiğini söylemekte ve bu nedenle

---

(18) Aynı defter, s. 2,3

(19) Aynı defter, s. 14-15

(20) Bşb. Arş., MAD 6259, Vüzera Hasları Defteri (tarih: 1010-1022); MAD 3727, Vüzera Hasları defteri, s. 164-166... ve çeşitli yerler

(21) Bir örnek olmak üzere eski İstanbul Kaymakamı Hüseyin Paşa'nın haslarıyla ilgili şu kaydı verebiliriz: *"Vezir-i müşârün-ileyh hazretlerine hâlâ Asitâne kâimmakamlığı inâyet ve ihsan olınmağın kadîmî kâimmakamlık havassı vezir-i müşârün-ileyh hazretleri taraflarından zabt olınub ve mukaddema mutasarrıf oldıkları zikr olınan havass üzerlerinden ref' ve fi-maa-ba'ad vüzeray-ı izâmdan birine hass ta'yin olıncaya dek taraf-ı mîrîden zabt olınmak üzere mahallîne kayd ve iktiza iden ahkâmı virilmek..."* Fi 21 Ca sene 1105. KK 3080, s. 12

(22) Belin (Çev.M.Ziya), *Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler*, s. 140 (İstanbul 1931).

(23) Bu adaletname transkripsiyonu yapılarak fotokopileri ile birlikte Mustafa Cezar tarafından yayımlanmıştır. Bkz. *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 385-393 ve s. 473-480 (İstanbul 1965). Aynı belge daha sonra H.İnalcık tarafından bir kere daha yayımlanmıştır. Bkz. Adaletnâmeler, *TTK Belgeler*, sayı 3-4 (Ankara 1967)

vezirlerin eski haslarını havass-ı hümâyuna terkederek, verimli alanları kendilerine has olarak tahsis ettirme yoluna girdiklerine değinmektedir (24). Koçi Bey de havass-ı hümâyundan bazı yerlerin elden çıktığını ve bu arada bir bölümünün vüzera hassına dönüştüğünü kaydetmekte (25).

Demek ki XVII. yüzyılda haslarda genel olarak bir "hasılatsızhk/verimsizlik" sorunu gündemdedir. Vezirler bunun çözümünü kolay yolda aramakta ve verimli sahaları has olarak alma politikası uygulayarak köklü ve genel çözümlerden kaçmakta ve dolayısıyla her vezir yalnız kendi "hasılat sorunu"nu çözümleme derdinde görünmektedir. Bunların yanısıra hasların gayri resmi bir tarzda da olsa iltizama konu olmaya başlamaları bunların birer askeri dirlik olma nitelik ve özelliklerini fevkalâde olumsuz yönde etkileyecek bir uygulama olarak değerlendirilmelidir. Böyle bir uygulama hasların gayri resmi mukataalara dönüşmeye başladığının da açık bir göstergesi olmaktadır.

Haslardaki bu verimsizlik ve mukataalaşma olayını arşiv belgeleriyle örneklemek de mümkündür. Nitekim 7 Şaban 1100 (27 Mayıs 1689) de Seddü'l-bahr muhafızlığına atandığını gördüğümüz vezir Hüseyin Paşa'nın bu tarihteki hasları tutarı 1 510 000 akçe olup, kendisine bu gelir altı değişik bölgeden tahsis olunmuştur. 1102 de bunlara iki ayrı mukataadan 896 000 akçelik ek gelir zammıyla hasları toplamı 2 406 000 akçeye çıkarılmıştır. 1103 de ise yine iki ayrı mukataadan gelir ilhakı ile hasları tutarı bu kez 2 943 200 akçeye yükseltilmiştir (26). Peşpeşe gelen bu ilhaklar herhalde verimsizlik sorununa çare olmak üzere yapılmıştı. Hüseyin Paşa da kendisine bu kadar dağınık yerlerden tahsis olunan bu has gelirini tahsil ettirebilmek için muhtemelen iltizam usulünü uygulamaktaydı.

İşte haslarla ilgili durum bu merkezde iken, 1695 yılında merkezi hazineye bağlı gelir kaynaklarının (mukataaların) malikâne olarak satışı usulü uygulamaya konmuştu. Aradan iki yıl geçmeden malikâne uygulaması haslara da teşmil edildi ve 18 C 1108 (12 Ocak 1697) tarihli bir fermanla hasların da malikâne olarak satılması yolu açıldı (27). Bu fermana göre *"vüzerây-ı izâm ve selâtin-i kirâm ve sâir zevâtın mutasarrıf oldukları haslar"* bundan böyle diğer mukataalar gibi tâlibi olanlara muaccele ile malikâne olarak satılabilecekti. Ancak bu haslardan bazıları malikâne olarak satılsalar bile yine has olarak kalmaya devam edebilecekti. Bu malikâne-haslarda hasılat doğal olarak hazineye muacceleyi ödeyen malikâneciye aitti. Ancak *"mal"* adı verilen yıllık ödentiler has mutasarrıfına tahsis olunmaktaydı. Has mutasarrıfları yılda dört taksit halinde *"mal"* larını malikâneciden alacaklardı. Bunlara "mal" la birlikte ayrıca *"mal"* ın % 16 sı oranında bir *"kalemiyye"* ödenecekti ki son düzenlemeyle birlikte bu % 20 ye yükseltiliyordu.

---

(24) *Kitâb-i Müstetâb* (Yay: Y.Yücel), s. 40 (Ankara Ün. DTCF yayını, 1974).

(25) *Koçi Bey Risalesi* (Yay.: A.K.Aksüt), s. 47 (İstanbul 1939).

(26) K.Kepeci tasnifi, no 3080, s. 11

(27) KK 3080 (Vüzera hasları defteri), s. 3 ve KK 3085, s.1 (Bkz. Ek belgeler no: 1)

3- MALİKÂNE-HAS SİSTEMİ

9 Za 1116 (4 Mart 1704) tarihli bir belgeden (28) öğrenildiğine göre; Tameşvar muhafızı Ali Paşa'nın gelirini dört ayrı yerden (bunlerdan üçü "*mukataa*", biri de "*havale malı*" dır) elde ettiği yıllık 970 974 akçelik hasları vardı. Belgedeki ifadeyle bunlar kendisine "*medâr-ı maişet*" olmak üzere ihsan olunmuştu. Mukataaların her biri tamamen değişik bölgelerde olup, malikâne olarak satılmış idiler.

Ancak paşa merkeze yazdığı dilekçede, bu gelirin kendisine yetmediğini ve zam istediğini dile getirmekteydi (29).

Bu belgenin orteya koyduğu iki önemli nokta var: 1)Paşaya gelir tahsis edilen mukataalar malikâne oldukları halde hâlâ paşanın hassı olarak anılıyor. 2) Has geliri kendisine yetmiyor.

"Malikâne mukataa" ve "has" terimleri arasında gözlenen ve XVIII. yy'a özgü olan bu yeni ilişkiyi, daha belirgin şekilde diğer belgelerden de izlemek mümkündür:

1130 (1717-18) da, eski sadrazam merhum Ahmed Paşa'nın oğlu Ahmed Bey'den devren *(kasr-ı yed)*, Paşa livasındaki bazı malikâne has mukataaları *(mukataat-ı hasha-i...)* deruhde eden elhac Mehmed Ağa'mn, bir sefere özgü olmak üzere 1268 grş. "*ferağ muaccelesi*" ödedikten sonra, devr aldığı mukataalardan senede 133 bin akçe ödemekle yükümlü olduğu görülmektedir. Bunun 121 480 akçesi hazineye *(Berây-ı irsaliye-i Hazine-i Âmire)*, 11 520 akçesi ise dört taksitte has sahibi Ayşe Sultan'a *(Berây-ı hass-ı hazret-i Ayşe Sultan)* gitmektedir (30).

Keza, 1158 (1745)de malikâne olarak çeşitli kişilerin müştereken uhdesinde olan "*Ankara Türkmanân-ı Bozulus mukataası*"nm da durumu şöyle: Malikâneci yılda toplam 7 835,5 esedî guruş ödemekle yükümlüdür. Bunun 120 guruşu "*vezâif*"dir. Hazineye ödenecek miktar, yani "*mal*" 6 215,5 guruştur. Geriye kalan 1 500 guruş ise "*hass-ı hazret-i Esma Sultan*" adı altında, bu mukataadan Esma Sultan'a tahsis edilen has geliridir (31).

Uygulamada, mîrmirân ve mîrliva "hasları"nın durumu da bundan farklı değildir. İşte bazı örnekler:

1158-60 yılları arasında, çeşitli kişilerin müştereken "*ber vech-i malikâne*" uhdesinde olduğunu gördüğümüz Sıvas'taki bazı mukataalardan malikâneciler yılda 29 bin akçe hazineye, 31 bin akçe de "*hass-ı mîrmirân*" payı adı altında mîrmirâna ödemekle yükümlüdürler (32).

---

(26) Cevdet Dahiliye, no: 11 925

(29) "...kendilere maîşet olmak üzere ta'yin olınan 9 yük 70 bin akçe has kifâyet itmeyüb, serhadde masrafları ziyâde olmağla eslâfma virildiği üzere Niğbolu sancağı ilhak veyahud bir kaç yük akçe hass dahi ihsan buyrılmak recâ iderler..." (Aynı belge).

(30) "...ikişer yüz guruş hesabiyle iktiza eden kalemiyyesiyle maan senede dört taksit ile hassı tarafına edâ ve teslimine..." MAD, 7601, s. 45.
Bu defterde, bu tip kayıtlara bolca rastlamak mümkündür.

(31) MAD, no: 15 714, s. 100

(32) A.g.d., s. 18

Benzer şekilde; Çorum mîrlivası havassından olup, malikâne olarak *"silahşor-ı hazret-i şehriyârî"* İbrahim Ağa'nın uhdesinde olan bazı mukataalardan da, malikâneci İbrahim Ağa mîrlivanın has payını vermek durumundaydı (33).

Bozok mîrlivası da, *"Mukataa-ı hasha-i mîrliva-i Bozok ve tevâbihâ"* adı altında anılan ve fakat aslında malikâne olarak satılmış olan "haslarından" has payını malikâneciden her yıl dört taksitte almaktaydı (34).

Ankara (35) ve Hüdâvendigâr (36) mîrlivalarının da yukarıdaki örneklerden farkı yoktu.

Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkün, fakat gereksizdir. Daha şimdiden bazı noktaların saptanması olanak dahilindedir.

Karşımıza çıkan manzaranın bir kere Osmanlı'nın klâsik döneminden farklılık arzettiğini belirtmek gerekir. Haslar artık "malikâne-has sistemi" diyebileceğimiz yeni bir statü içinde düşünülmeli ve incelenmelidir.

Bu sistemde, herhangi bir has sahibinin yıllık has gelirini bulabilmek için, onların yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, yalnız birkaç mukataadan ellerine geçeni bilmek yetmez. Çeşitli yer ve çeşitli mukataalardan kendilerine tahsis edilen miktarları tek tek bulup toplamak gerekir. Artık "has geliri" denen şey, belli bir bölgeden ve yalnız belli tip mukataalardan elde edilmemektedir. Bu mukataalar başkalarına malikâne olarak verilmiş olabilmekte ve çeşitli yerlere dağılmış bulunabilmektedir.

Bu arada belirtmek gerekir ki malikâne mukataa mutasarrıfları arasında vezirlere de rastlanmaktaydı (37). Öte yandan bu dönemde has sahibi idareci zümre için, yıllık resmi gelir kuşkusuz yalnız has gelirine münhasır kalmıyordu (38).

Malikâne-has sisteminin yerleşmesiyle demek ki artık haslar da mîrî mukataalar gibi muaccele ile malikâne olarak isteyenlere satılabiliyordu. Bunların satışından elde edilecek muaccele gelirleri ile merkezi bütçeye ek

---

(33) A.g.d., s. 42

(34) A.g.d., s. 47

(35) A.g.d., s. 104

(36) A.g.d., s. 110

(37) Örneğin Girid adası *"resm-i mîrî-i sabun ve resm-i revgan-ı zeyt mukataası"* 1158-1160 arasında Mısır valisi vezir Mehmed Paşa'nın malikâne uhdesinde bulunmaktaydı. Mukataanın senevî 19 750 guruş "mal"ı vardı. Sonra buna *"tefâvüt"* adı altında 329 grş. zam yapılmış ve mal 20 079 grş olmuştu. Bu mukataadan Ayşe Hatun isimli birine daha sonra 29,5 grş. *"vazife"* tahsis olunmuş ve *"mal"* 20 049 grş.'a düşmüştü (MAD 15 714, s.4 ve s. 458.).

"Tefâvüt" adı altındaki ayarlama zammına başka bir örnek için bkz.: a.g.d., s. 62 ve 286. Bu tip ayarlama zamları genellikle *"muharremi mukataalar"* için söz konusu olurdu.

(38) Anadolu valisi (Kütahya) ile ilgili bir belgedeki şu satırlardan bunu anlamak mümkündür: "...1138 senesinde vezir-i müşârün-ileyh hazretlerine âid olan *seferiyye* ve *havass* ve *meşâhire* ber vech-i nakd ve bakaya...", MAD 3425, s.384.

XVIII. yy'a ait adaletnâmeler de de "eyâlet ve sancak mutasarrıflarının kendilerine ayrılan seferiye ve hazeriye ve belirli haslara" kani olmadıkları dile getirilmektedir. Y. Özkaya, 18.yy Adaletnâmeleri, Belleten, no: 151, s. 460, 468.

Bu noktalara ileride yeniden değinilecektir.

bir finansman kaynağı yaratılmış olmaktaydı.Öte yandan ise açıkça hasların ilgası da söz konusu değildi. Zira malikâne olarak satılmış olsalar dahi buraları ya da buralardan tahsis olunan paylar yine has olarak anılmaktaydı. Bu bakımdan has sahiplerinin muhtemel muhalefeti yumuşatılmıştı. Onlar taksitler halinde "has" gelirlerini malikâneciden toplamaya devam edeceklerdi. Görünen o ki, yoksun kaldıkları tek şey malikânecinin kârı idi, ancak önceden de, kayd-ı hayat şartıyla olmasa bile, bu kârı zaten mültezimlere bırakmak zorunda kalıyorlardı. Fakat bu sistemin, has sahibinin hassı üzerindeki kontrol ve idari haklarını da kısıtlayıp, bu hakları malikâneci ile bölüşmek durumunda bıraktığı da bir gerçekti. Şimdi, "has sahibi" için en önemli nokta artık yıllık taksitleri malikâneciden tahsil etme meselesi olmaktaydı.

Varılan nokta Osmanlı mali ve askeri tarihinde büyük bir değişimi simgelemektedir. Zira önceleri devlet, has olarak tahsis ettiği gelirleri merkezi bütçenin dışında bırakır, bunlara karışmazdı. Şimdi ise kendine yeni gelir kaynakları arayan merkez has gelirlerine el atmış oluyordu. Bu uygulamayla "has" geliri de artık tamamen moneter bir hüviyete dönüşmüş olmaktaydı. Artık "has sahipleri" için,çeşitli bölgelerden tahsili söz konusu olan vergilerin düzeyi önemini kaybetmişti. Onlar için artık önemli olan bir *maaş* şeklinde, belirli taksitlerle has paylarını almaktı. Bunların yanısıra bu gibi haslarda "*dirlik*" olma niteliği de artık ortadan kalkıyordu. Bu ise has mukabili "*cebelu*" yetiştirme işini olumsuz yönde etkileyecek ve dolayısıyla Osmanlı'nın taşradaki askeri düzenini yeni mecralara sürükleyecek çok önemli bir gelişmeydi.

4- XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDA VALİ ve SANCAKBEĞİ HASLARINA İLİŞKİN GELİŞMELER: "KADÎM" HASLARIN TASFİYESİNE DOĞRU

Timar sahalarının mukataalaşması sürecinde hasların bizim için ayrı bir önem taşıdığına daha önce işaret etmiştik. Haslar içinde de Osmanlı'nın klâsik askeri-mülki sistemindeki değişim ve dönüşümleri simgeliyebilmesi nedeniyle beğlerbeği ve sancakbeği haslarının özel bir yeri var. Bu hasların durum ve statülerinde ortaya çıkacak gelişmeler önce askeri düzeni, sonra da merkez maliyesini etki alanı içine alarak, devleti yeni denge arayışlarıyla karşı karşıya getirecektir.

Malikâne sisteminin haslara da teşmilinden sonraki dönemde acaba genel olarak hasların ve bu arada da beğlerbeği ve sancakbeği haslarının durumu nasıldı ve yıllar itibariyle ne gibi aşamalardan geçti? Arşiv belgeleri, konuyla ilgili olarak bazı noktaların saptanmasına olanak verebilir. Önce bu bilgileri gözden geçirmekte yarar var:

1109 (1697) tarihli bir kayda göre, Bozok mirlivasının Bozok'taki hasları 217 465 akçe tutmaktaydı. Fakat, bazı kişilerin ifadesine göre her yıl bir sancakbeği veya beğlerbeğine verilmekte olan Bozok sancağı ve köyleri hâlen harap durumda olup, sancağı alanlar "*elli nefer adem ile sefere gelmeyüp*", bölgenin fakir halkını da zor durumda bırakmaktaydılar. Bu durum karşısında halkın merkezden isteği şu idi: 1000 guruş "*muaccele*" takdiri ve

3000 guruş "*mal*" ödemek şartıyla "*livanın mîrlivalık kaydının kaldırılması ve malikâne olmak üzere hasların tashihi...*" *(39)*.

1110 tarihinde ise haslarla ilgili önemli bir karar alınmıştı. Bu kararla beş eyaletteki (Rumeli, Anadolu, Sivas, Karaman, Silistre) valilerin eski (kadim) haslarına zam yapilmaktaydı. Şöyle ki: Valiler bundan böyle "*devriyye*" adı altında eyaletlerinde gezmeyecek ve "*kaftan baha*", "*devriyye akçesi*", vs adı altında ve çeşitli bahane ile halktan para toplayıp, onları rahatsız etmeyecek ve *bunların mukabilinde* bu valilerin "kadîmi hasları yazuları üzerine" *25 yük akçeye varıncaya kadar* "tekmil" adı altında çeşitli mukataalardan zam yapilacaktı. Eğer kendilerine tahsis edilen mukataalar malikâne mukataa ise 1111 yılından itibaren yilda dört taksit ile bunların mal ve kalemiyyelerini tahsil, malikâne değiller ise mukataaları kendileri zabt edeceklerdi (40).

Ancak, alınan bu karar uygulanırken ortaya bazı pürüzler çıkmıştı. Yapılan zamlar sonucunda valiler arasındaki eski hierarşi bozuluyor ve üstelik aralarında yeni bir eşitlik de sağlanamıyordu. "Tekmil" de, arzu edilen miktara erişebilmek için zamların çeşitli mukataalardan yapılması gerekmişti: Rumeli için 9, Anadolu için 4, Sıvas 3, Karaman 7, Silistre için 12 mukataa. Sonra, tahsis edilen bu mukataaların bir kısmı "*ref*" ve bir kısmı da "*terkin*" olunmuş, bunların yerine yenileri ilhak edilmiş ve ilk elde şöyle bir sonuç ortaya çıkmıştı (41):

(Akçe olarak)

	Kadîm haslar	*İlk tekmil*	*Düzeltilmiş tekmil*	*Sonuç*
Rumeli	777024	1724412	1577412	2354436
Anadolu	907326	1620200	1634200	2541526
Sıvas	816536	1518579	1520439	2338977
Karaman	645743	1842008	1946950	2592693
Silistre (42)	642986	1854799	3238913	3882899

Fakat ortaya çıkan bu tablo da henüz kesinleşmemiş ve daha sonra durum şu hale gelmişti (43):

(39) Bşb. Arş., Tapu- Tahrirdefteri, no 867, s.6 (Bkz. Ek belge 2)

(40) KK 3085, s.60. Krşl. *Tarih-i Raşid*, c.2, s.476-77

(41) KK 3085, s.60-64

(42) Silistre valisinin Defter-i Hakani'deki hass-ı kadîmi şöyle:

- Has	447.986
- An mal-ı mukataat	120.000
- Ber vech-i salyâne	75.000
	642.986 akçe

Kaynak: aynı defter. Silistre için "hass-ı kadîm" zikredilirken,aynı defterde bazen yukarıdaki terkibin yalnız birinci kaleminin alındığı görülecektir.

(43) KK 3085, s. 66-69

Aynı defterden öğrenildiğine göre 1111 yılında Hanya muhafızı vezir Mehmed Paşa'nın hassı senede 675 734 akçe, 1114 de Özi muhafızı Koç Mehmed Paşa'nın hassı senede 781 180 akçe idi. A.g.d., s. 91 ve 94.

	Kadîm	*Tekmil*	*Sonuç*
Rumeli	777.024	1.444.481	2.221.505
Anadolu	907.326	1.280.476	2.181.802
sıvas	816.538	1.272.367	2.088.905
Karaman	645.743	1.430.128	2.075.871
Silistre	447.986	1.856.014	2.304.000

(Yukarıda "tekmil" adı altında verilen değerler malikâne mukataaların yıllık *mal* ve *kalemiyyelerinden*, malikâne olmayan mukataaların ise *"vazife"* ve *"ihracat"* hariç yıllık *"mal"*larından oluşmaktadır.)

Elimizde 14 Za 1113 (12 Nisan 1702) tarihli ve imparatorlukta kendilerine has tahsis olunan 46 zevatın adını ve haslarını gösterir ayrı bir liste vardır (44) (Bkz. Tablo: A-2).

Bu liste incelenir ve hasların miktarlarına göre bir sıralama yapmak gerekirse, liste başını 18,3 milyon akçelik has gelirleriyle Valde Sultan almakta, bunu sırasıyla 7,3 milyon ile sadrazam, 6,37 milyon akçe ile Kaptan-ı derya, 6,1 milyon ile Ayşe ve Emine sultanlar iştiraken, 4,5 milyon ile Hadice Sultan izlemektedir. Rikâb-ı Hümâyun kâimimakamının 3 milyonluk, bazı vezirlerin de 2,5 milyon akçelik hasları vardır. Listenin sonlarında mîrmirân haslarına yer verilmiştir: Biraz değişik rakamlarla bunların kadîm hasları ve yeni zamları buradan da izlenebilir.

Bu liste, mîrmirân haslarının miktarını diğer zevatla mukayese etmeye de olanak vermektedir. Yalnız bu gibi mukayeseler yapılırken şu hususun göz önünde bulundurulması gerektiği anlaşılmaktadır: Valilerinin "havass-ı kadîm" başlığı altında gösterilen eski has gelirleri aslında bir defter kaydından öteye geçmemektedir. Zira, bunlardan elde edilen gerçek gelir ile defter *"yazu"*ları arasında artık sağlıklı bir ilişki kalmamıştır. Nitekim, tablo altındaki açıklamada da belirtiğimiz üzere, defterde bunlar için *"irâd-ı mukarrereden olmamağla hesaba dahil değildir"* şeklinde bir nota yer verilmiş ve böylece bunların artık bir gelir sağlayamadığı belirtilmek istenmiştir. O halde, *"tekmil"* adı altındaki sütunu, mevcut olanı tamamlayıcı değil, bir bakıma olmayan bir şeyin yerine yapılan yeni bir tahsis şeklinde mütalaa etmek yanlış olmayacaktır. Bu durumda, bir mîrmirânın yıllık has geliri, *mevkuflar* ve *vezâif* ödemeleri de göz önünde bulundurulduğu takdirde 1-1,5 milyon akçe arasında değişmektedir.Guruş hesabıyla (120 akçe = 1 guruş) bu 8 333-12 500 guruş eder.

Acaba bir valinin kendisine resmen tahsis edilen gelirler toplamı içerisinde hasların önem derecesi ne idi? Başbakanlık Arşivi'nde, bu konuyu aydınlatmada yararlı olabilecek ayrı bir defter bulduk: Rumeli Valisi Abdi Paşa'nın H 1115-H 1126 (M 1703 - 1714) yılları arasındaki gelir - gider muhasebe defteri (Bk. Tablo: A-3). Bu tablodan izleneceği üzere, Abdi Peşa'nın yıllık geliri(dikkat tablodaki 1115 ve 1116 yıllarına ait veriler tem bir yıllık döneme ait değildir) yüz bin guruşu aşan bir düzeyde seyretmektedir.

(44) MAD 19098. Listemizde yer alan Kırım hanzâdelerinin hasları hakkında şu makalede de bir miktar bilgi vardır: Alan W. Fishor, Les Rapports entre l'Empire Ottoman et la Crimée, *Cahier du monde Russe et Soviétique*, vol. 13, no:3, s. 374.

TABLO A-2

VEZİRLERİN,KADIN SULTANLARIN, TATAR HANZÂDELERİN, BAZI MÎRMÎRANIN VE SAİR KİŞİLERİN HASLARI

- Defter-i havass-ı vüzerây-ı izâm ve sultanân-ı kirâm ve hanzadegân-ı Tatarân ve bazı medâr-ı maişet-i mîrmirân ve gayrihu. 14 Za 1113-

(Terih: 12 Nisan 1702)

	Adı ve görevi	Hasları tutarı	Haslarından ödenen vezâif ve ihracat	Mevkuf	Gelir getiren havass ve mukataa adedi
1.	Sadrazam	7.311.795	2.853.170		15
2.	Vezir Osman Paşa	2.589.457	5.236		8
3.	Vezir Mehmed Paşa, Hanya muhafızı	675.734			1
4.	Vezir Süleyman Paşa, mütekaid	500.000			1
5.	Vezir İsmail Paşa, Ağriboz muhafızı	1.041.372			3
6.	Vezir Hasan Paşa, Şam valisi	1.041.720			4
7.	Vezir Ahmed Paşa el tevki'i	2.556.000			10
8.	Vezir Hasan Paşa Rikâb-ı hümâyun kaymakamı	3.007.476	260.364	60.000	11
9.	Darüssâde Ağası	1.250.000			2
10.	Ağay-ı saray-ı atîk-i ma'mure	100.000			1
11.	Câriye-i(?) şehriyarî	354.900			2
12.	...?... Mehmed Ağa	269.068	12.932		1
13.	Hasan Paşa,Muhafız-ı ...?...	360.000			1
14.	Katırcı-zâde Ahmed Paşa	69.120			1
15.	Hüssam Giray sultan ve İslâm Giray, veledât-ı merhum İsmet Giray sultan	300.000			1
16.	Mehmed Beğ (sultanzâde)	184.200			2
17.	İbiş(?) Efendi	720.000			2
18.	Kaplan Giray sultan	368.160			2
19.	Bahadır Giray	150.000			1
20.	Kırım Giray sultan	85.000			1
21.	Ahmed Giray ve Mehmed Giray, veledât-ı Giray sultan	100.000			1
22.	Gazi Giray sultan	100.000			1
23.	Saadet Giray sultan	202.800			1
24.	Devlet Giray sultan	480.000			1
25.	Mehmed Giray sultan	60.000			1
26.	Ahmed Giray sultan	75.000			1
27.	Safa Giray ve Abbas Giray sultan	50.500			1
28.	Ahmed Paşa, sakin-i Burusa	335.000			2
29.	Ali Ağa-zâde el-hac Selim Giray sultan	102.000			1
30.	El-hac Selim Giray Han der sabık	419.657			7
31.	Kapudan-ı Derya Abdülfettah Paşa	8.377.963			5

32.	Ali Ağa, ser bostaniyân-ı hassa	120.000				1
33.	Vezir Abdullah Paşa	2.510.338	25.842			6
34.	Ali Ağa, kethüday-ı sadr-ı âli der sâbık	484.620				5
35.	Valde sultan	18.391.007	271.613			12
36.	Hadice sultan	4.580.404	26.196			9
37.	Ayşe sultan ve Emine sultan (iştiraken)	6.105.150	328.380			12
38.	(Medâr-ı maişet için birine)	313.016				2
39.	(Medâr-i maişet için birine)	191.000				1

		Hasları tutarı (akçe)				
		Eski hasları (havass-ı kadîm) -yazısı-	*Yapılan zam (Beray-ı tekmil)*	*Vezâif* ödemeleri	*Mevkuf*	*Havass ve Mukataa* sayısı
40.	*Mîrmirân-ı* Rumili der mukabele-i devriyye ve kaftan baha)	774.024	1.724.412		520.000	9
41.	Mirmirân-ı Anadolı (der mukabele-i devriyye)	906.326	1.591.674		122.373	16
42.	Mîrmirân-ı Sıvas	816.538	1.505.367	32.072	233.000	5
43.	Mîrmirân-ı eyalet-i Karaman	645.743	1.854.257	95.116	387.933	12
44.	Mîrmirân-ı Silistire	523.986	1.856.014		917.320	9
45.	Mîrliva-ı Saruhan		406.266			4
46.	Vezir Hasan Paşa, muhafız-ı Belgrad		2.535.372	84.389	691.568	6
	TOPLAM		75.837.219	4.236.310	2.932.195	
		Mevkuf	2.932.195			
			72.905.024			

(Kaynak: MAD 19 098 den çıkarılmıştır)

Tablo A-2 ile ilgili açıklamalar:

— *"Mevkuf"* sütunu altında yer alan havass gelirleri, çeşitli sebeplerle (örneğin: bazı neferata ocaklık tayin olunması, hassın ref'i ve yerine henüz yenisinin verilmemesi) o yıl has sahibinin eline geçemiyecek gelirleri ifade ediyor. Orjinal kayıttaki deyimiyle bunların tekrar "irâdo *idhali iktiza* eylemez". Toplam has geliri içine haliyle "mevkuf" rakamları da dahildir. Örneğin 9 sıra no'daki vezir Hasan Paşa'nın 3.007.476 akçelik has gelirinin 60 bin akçesi mevkuf olup, bu miktarın o yıl toplam gelirden düşülmesi gerekir.

— Listenin son kısmına yerleştirdiğimiz *mîrmirân hasları* nda karşımıza "havass-ı kadîm" diye bir ibare çıkmaktadır. Bunlar mîrmirân haslarının defterlerde kalan eski "yazu" değeridir ve gelir sahipleri açısından fazla bir şey ifade etmedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim no 36 daki Anadolu mîrmirânının kadîm hassı hariç, diğerleri için (no 40, 42, 43, 44) deftere "*emval-i mukarrereden olmamağla hesaba dahil değildir*" kaydı düşülmüştür.

Öte yandan Anadolu ve Sivas mîrmirânının (no 41 ve 42) haslarına zam yapılırken (beray-ı tekmil kısmı) bazı gelirleri sonradan terkin olunmuştur: no 41 in 176.295 ve 42 nin de 233.000 akçelik hassı terkin edilmiştir.

— Yukarıdaki TOPLAM rakamı orjinal rakamdır. Hesap yapılırken kâtip tarafından yukarıdaki hususların göz önünde bulundurulduğu anlaşılıyor.

Oysa aynı dönemlerde Rumeli valisine has olarak tahsis olunan gelir kadim haslar ve yeni zamlarla birlikte ancak, 20 000 guruş dolaylarındadır. Bu durumda valinin yıllık gelirleri toplamı içinde has gelirlerinin büyük bir önem taşımadığı belli olmaktadır (45). Zaten Tablo: A-3'ün hazırlanmasına esas teşkil eden MAD 5077 no'lu defter yakından incelendiğinde burada *"havaslarımız ve sâir tayyaratdan"*, *"tahsili elimizde olan kazaların zahîre bahasından ve sâir tayyaratdan"* gibi bazı ifadelere rastlanmakta ve böylece haslar dışında valinin başka gelir kaynaklarına da sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Vali ve sancakbeğlerinin kendilerine tahsis olunan haslar dışında başka gelir kaynaklarına da sahip olması belki pek orjinal bir saptama değildir. Muhtemelen bunlar eskiden de çok çeşitli gelir kalemlerine sahiptiler. Ancak, XVII ve XVIII. yüzyıllarda yıllık toplam gelirleri içerisinde hasların nisbi öneminin çok küçülmüş olması, üzerinde durulacak çok önemli bir noktadır.

TABLO A-3
RUMELİ VALİSİ ABDİ PAŞA'NIN MUHASEBE DEFTERİ
(1115-1126)
-guruş olarak-

Yıllar	Gelir	Gider	Fark
1115 Şaban- 1116 Muharrem	13 706	12 195	1 511
1116 Safer- 1116 Zilhicce	151 696	99 796,5	51 998,5
1117	135 141	92 078	43 063
1118	126 594,5	87 926,5	38 668
1119	120 118,5	103 717	16 401
1120	138 559,5	124 955	13 604,5
1121	284 387	91 557,5	192 829,5
1122	153 327	51 528	101 799
1123	106 512	93 055	13 457
1124 Muharrem-1125 R.evvel	329 625	195 283	134 342
1125 R.âhır- Zilhicce	274 319,5	78 315,5	196 004
1126 Muh.-Şaban	195 434	60 145	135 288

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, MAD no: 5077'den çıkarılmıştır)

NOT: Gelir rakamlarına bir önceki yılın "fark"ı dahildir. Orjinal kayıttaki bazı küçük toplama hataları tarafımızdan düzeltilmiştir.

(45) M.Kunt, Diyarbekir valisinin 1670-71 yılındaki gelir-gideri üzerine yapmış olduğu bir çalışmada, valinin yıllık toplam geliri içinde haslardan elde edilen gelirin ancak % 9 gibi bir öneme sahip olduğunu daha önce göstermişti (*Bir Osmanlı Valisinin yıllık gelir-gideri- Diyarbekir, 1670-71*, İstanbul 1981).

Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da "*has*" adı altında yapılan yeni tahsislerin niteliğinde eskiye göre meydana gelen büyük değişimdir.

Bu nitelik değişimine daha önce de işaret etmiştik. Yeniden anımsatmak gerekirse; has tahsislerin artık çok çeşitli ve dağınık mukataalardan yapıldığı dikkati çekmekte ve tahsisler moneter bir nitelik kazanmış görünmektedir. Ancak, işaret etmek gerekir ki, malikâne sisteminin haslara da teşmilinin doğal bir uzantısı olan bu durum henüz genelleşmiş değildir. "*Kadîm*" adıyla da anılsalar, eski uygulamanın kalıntıları da yeni sistemle birlikte hâlâ yer yer var olmaya devam etmektedir. Fakat, zaman giderek eski hasların tasfiyesi yönünde işlemekte ve haslar yavaş yavaş malikâneleşmektedir. Nitekim XVIII. yy'a girerken bazı belgelerin ortaya koyduğuna göre, "*kadîm*" hasların zamanla havass-ı hümâyuna ilhakı yoluna gidildiği ve bunların yerine vali ve sancak beylerine yeni mukataalardan gelir tahsis olunduğu görülmektedir. İşte bir örnek (46):

> "Saruhan sancağı mutasarrıflarının kadîmî havassından olup, hâlâ malları bu tarafda teslim-i hazine olınmak üzere havass-ı hümâyuna tashih olman hasların malları mukabili liva-i mezbûr mutasarrıflarına hass ta'yin olınmak lâzım olmağla, zîrdo mastur olub vezir-i mükerrem Nu'man Paşa hazretlerinin haslarından senevî yüz elli bin akçe malı olub, lâkin hâsıh rüsumda olmağla yerine ahar hassı ta'yin olınmak üzere taraf-ı mîrîden zabt olınmak içün feragat eyledikleri.?. ve.?.mukataası ve Aydın ve Saruhan muhassıllıkları iki yüz elli iki bin iki yüz altmış altı akçe malı olan üç kıt'a mukataaların cem an senevî malları dört yük iki bin iki yüz altmış altı akçe olmağla zikr olman mukataaları ba'de'l-yevmı Saruhan sancağı mutasarrıfları tarafından havass-ı hümâyuna tashih olınan hassların malları mukabelesinde yüz on iki martı ibtidasından zabt eylemek üzere Haslar Kalemi'ne kayd ve ahkâmı virilmek bâbında arz ve telhîs olınub... Fi 16 Ş sene 1112"

Malikâne sistemi yaygınlaştıktan sonra, bazı bölgelerde mîrliva (sancakbeği) haslarının yanısıra timarlılara tahsis edilen yerler de haliyle bundan etkilendi ve bu gibi yerlerin havass-ı hümâyuna idhali hızlandı. Örneğin, Midilli adası Nezâreti'nin mîrî mukataaları önce malikâne sistemi içine alınmış, sonra da adada bulunan timarlara da, etrafları zaten havass-ı hümâyun ile çevrilmiş olduğu ve huzursuzluk çıktığı bahane ve gerekçesiyle, merkezce el konmuştu. Böylece, "*timarlı neferât ref'* " olunmuş ve yerine "*ulûfeli asker*" tayin edilmişti (47).

16 L 1122 (4 Aralık 1710) tarihini taşıyan bir kayıttan öğrenildiğine göre de (48), eski vezir-i âzam Ali Paşa, vezirlere mahsus olan havassdan bazı yerler ile havass-ı hümâyun olan Kıbrıs sancağındaki bazı mukataaları kendisine "temlik etmiş" ve İstanbul'da inşa ettirdiği cami-mescit, imâret, dershâne ve tekyesine bunları vakf olmak üzere kaydettirmişti. Kendi üzerine geçirdiği vüzerâ haslarına mukabil mîrî mukataa olan bazı yerleri de yeniden has

---

(46) KK 3065, s.64

(47) Midilli'de rastlanan bu durumun aynen Girit'te de vâki olduğu aynı belgeden anlaşılmaktadır: "...Girid cezîresi misüllu gerek mîrlivaya ve gerek timara yazılan kura' ve mezara' tahrir ve havass-ı hümâyuna idhal olınub, timarlu neferât ref' ve yerlerine yine ol miktar takrirlu mustalıfız ve azab neferâtı gibi ala's-seviyyo ulûfelu neferât ta'yin ve ancak yine zâbitlerine timarları ibkâ olınmak...". 29 Ra sene 1120 (KK 3095, Haslar Kalemi Midilli hasları yeni tahrir defteri, s. 5).

(48) MAD 9503, s. 146.

olarak tahsis ettirmişti. Ancak, onun bu usulsüz icraatı "mîrîye gadr oldu" gerekçesiyle sonradan iptal olunmuş ve sahiplendiği mukataalar devlet tarafından (mîrîce) geri alınmıştı. Bu olayın ilginç tarafı şu ki, paşanın bu usulsüz icraatı iptal olunurken, eskiden "vüzera hassı" olarak kayıtlı yerler artık eski statüsünde bırakılmayıp havass-ı hümâyuna ilhak olunmuştu.

Mîrmirân ve mîrliva haslarının ve bu arada timar sahalarının giderek tasfiye olduğuna, şu veya bu sebeple sahiplerinin ellerinden çıktığına veya alındığına dair XVIII. yy başlarına ait başka örnekler de vardır. Örneğin 1116 da (1704) Suğla mirlivasının iki yük kırk üç bin akçelik defter kayıt değeri bulunan hassı havass-ı hümâyuna ilhak olunmuştu (49). Öte yandan yine aynı tarihlerde, Ohri mîrlivasının haslarından olan bir köyün, mîrlivanın zulmü ve halkın isteği üzerine mîrliva hassından çıkarıldığını, havass-ı hümâyuna katılarak yirmi beş bin akçeye maktua bağlandığını ve daha sonra birine timar olarak verildiğini, fakat timar sahibi ölünce oğullarının sahip çıkmadığını, bunun üzerine köyün timarlıktan ref' olunup, kesin olarak havass-ı hümâyuna ilhak edildiğini görmekteyiz (50).

Bir yerin has veya timarlıktan çıkarılışının peşinden bu yerlerin malikâne olarak tevcihi gelmekteydi. Merkezin öncelikle malikâne sistemi içine almak istediği yerlerin başında haliyle timar veya has olarak kalmasında kimsenin menfaati olmayan yerler gelmekteydi. Yani timar sahibi tarafından işletilmeyen ve merkeze karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyen timarlar ile sahibine artık defterde yazılı gelir nisbetinde gelir sağlamayan haslar öncelikle havass-ı hümâyuna ahnıp malikâneye dönüştürülüyordu. Yoksa merkezin ilk elde illâki her yeri malikâne sistemi içine almak gibi bir politika güttüğü söylenemez. Malikâne sistemine geçiş,şüphe yok ki devrin koşulları içinde belli bir rasyonelin icâbı olmaktaydı.

Nitekim, bazı köylerin kal'a gediği, zeâmet veya timar iken bu statüden çıkarılıp malikâne haline getirildiğini ve fakat sahiplerinin *"harp ve darbe ka'dir"* kimseler olduğu anlaşılınca derhal malikâne olmaktan çıkarılıp tekrar timar ve zeâmet olarak tevcih edildiğini gösterir belgeler de vardır (51).

• Ağriboz sancağında da *"mîrliva-i Agriboz hassından"* olan bazı köyler bir ara mîrliva hassından çıkarılmış ve defterlere zeâmet olarak yazılmış, fakat bu da yürümemiş, köylere artık mîrliva da sahip çıkmamış... Bunun üzerine buraları kesinlikle *"mîrliva hassından ifraz ile"* havass-ı hümâyuna ilhak olunup, malikâne olarak satışı yapılmıştı (52).

Tırhala ve İnebahtı mîrlivası haslarından bir köyün de *"mîrliva hassından ifraz"* olunduğunu ve mütekâid bir vezire *"maişet"* olarak havass-ı

(49) "İki yük kırk üç bin akçe yazısı olan mîrliva-i Suğla hassı sancaklıkdan ref' ve havass-ı hümâyundan olmak üzere vârid olan emr-i âli mûcebince tashih olınmışdır. 5 Receb sene 1116". MAD 9503, s.143.

(50) MAD 9503, s. 143 (17 Ş 1116).

(51) MAD 9503, s. 144 (Selh Ca 1118).

(52) MAD 9503, s. 184 (25 R 1148).

hümâyundan tahsis olunduğunu, mîrliva haslarının küçülmesine bir diğer örnek teşkil etmesi bakımından burada zikredelim (53).

5- İMDADİYYELER ve HASLAR

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, daha önce de görüldüğü üzere, vali ve sancakbeği hasları giderek malikâne sistemi içine çekilmeye başlanmış ve böylece hasları âdeta bir tasfiye sürecine girilmişti. Ancak genel gidişat bu yönde olmakla birlikte, henüz ortada hasların ilgası diye bir olay yoktu. Bununla birlikte, artık eskiye göre has adı altında yapılan yeni tahsislerde önemli nitelik değişmeleri olduğu da bir gerçekti. İşte tüm bu gelişmeler arasında diğer önemli bir gerçek de bölge yöneticilerinin mali sıkıntılarıydı. Gerçekten, vali ve sancakbeğlerinin çoğu artık has gelirleriyle geçinemediklerini beyan ediyor ve dolayısıyla üzerlerine düşen idari ve askeri yükümlülükleri tam olarak yerine getiremiyorlardı. Bu soruna çare olmak ya da en azından sorunu hafifletmek üzere, bu kez bunlara yeni bir gelir kaynağı bulma yoluna gidildi ve böylece *imdad-ı seferiyye* ve *imdad-ı hazariyye* adlı vergiler ihdas olunarak, çeşitli yükümlülüklerinin gerektirdiği giderlerine karşılık olmak üzere eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis olundu.

İmdadiyyelerin ortaya çıkışı ile hasların evrimi arasında sıkı ve yakın bir ilişkinin var olduğuna kuşku yok. Ancak bu ilişkinin mahiyeti henüz literatürde açık ve doğru bir tarzda ortaya konmuş da değil. Zorluğun, hasların evrimi ile ilgili karmaşık gelişmelerden kaynaklandığı da kesin. Nitekim bu karmaşık gelişmelere nüfuz edilmeyince, imdadiyyelerin ortaya çıkışı bazı tarihçilerce hasların ilgasının bir sonucu biçiminde görülmüş ve yorumlanmıştır (54).

Tarihi kayıtlara bakıldığında, imdadiyyelerin ihdas olundukları sırada ya da daha önce hasların ilga edildiklerine dair herhangi bir karara rastlanmıyor. Tam tersine *"has"* adı altındaki tahsisler imdadiyyelerden sonra da devam etmiştir. Öte yandan imdadiyyelerle ilgili belgelerde bu vergilerin ilga olunan hasların yerini tutmak üzere ihdas olundukları biçiminde açık ifadeler de yoktur. Tersine, belgelerde imdadiyyelerin *tekâlif-i şakka* diye bilinen çeşitli yasadışı tahsilâtın yerini tutmak üzere ihdas olundukları vurgulanır (55). Ayrıca yine belgelerden öğreniyoruz ki, bazı

(53) MAD 9503, s. 147 (27 Z 1123).

(54) Çok açık bir biçimde ifade edilmemiş olmakla birlikte, bu savın ilk izlerine vak'anüvis Raşid Efendi'nin imdadiyyelerin ihdâsıyla ilgili olarak bilgi verdiği satırlar arasında rastlanır (*Tarih-i Raşid*, c.4, s.384). *Netâyicü'l-vukuât* yazarı Mustafa Nuri Paşa ise, vüzerâ haslarının ilgası ve mukataaya tahvili konuları hakkında bilgi verdikten sonra hemen peşinden "Binaenaleyh zalik vali ve mîrlivalar hazariyye ve seferiyye nâmıyle ehâliye aynî ve bedelî virgüler tarh ve tevzi' itmekle..." diyerek hasların ilgası ve imdadiyyelerin zuhuru arasında kesin bir ilişki kurmuş ve bu savı kabullenme ve savunma bakımından Raşid'den daha açık bir tutum takınmıştır (c.2, s.91). Uzunçarşılı ise, "...valiler has usulünün ilgasından sonra maaşlarını harpsiz zamanlarda imdad-ı hazariyye ve muharebe zamanlarında imdad-ı seferiyye ismiyle halktan alırlardı." diyerek, imdadiyyelerin has mukabili olduğu sav ve iddiasını daha da açık ve kesin bir dille ortaya koymuştur (*Osmanlı Tarihi*, c.4, k.I, s.437).

(55) Ç.Uluçay, *18 ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s.192; Bşb. Arş., Cevdet Maliye no: 24002 (Bkz. Ek belge 16)

yöneticilerin hem has geliri vardır, hem de imdadiyye tahsil etmektedir (56). Hatta bazı belgelerde imdadiyyeler için *"maa has tertib olunan... grş imdadiyyesi"* biçiminde net kayıtlara rastlanmaktadır (57).

Ancak, bunların yanısıra imdadiyyenin *"has mukabili"* olduğunu gösterir bazı kayıtlar da yok değil (58). Fakat yalnız kaptan paşaların imdadiyyesi ile ilgili olan bu tip kayıtların genel durumu temsil etmeyen istisnalar olduğu da ortada.

Sonuç olarak, imdadiyyelerin paşaların giderek yoksun kaldıkları eski has gelirlerinin bir tamamlayıcısı biçiminde ve onları takviye için ihdas olundukları bir gerçektir. Ancak imdadiyyelerin zuhuru ile birlikte hasların ilga olundukları gibi bir sav da doğru değildir.

İmdadiyyelerin mahiyeti neydi ve hasları takviye işlevlerini ne ölçüde ifa edebildiler? Eyalet ve sancak mutasarrıflarının mali sorunları çözümlenebildi mi? Bu sorunlar Osmanlı'nın askeri sistemini ne gibi gelişmelerle karşı karşıya getirdi ve askeri sorun mali sorunla özdeşleşerek, savaşlar bunalım kaynağı ve nedeni haline nasıl dönüştüler? İmdadiyyelerden hareketle bu soruların yanıtlarını bulma çalışmamıza devam edelim.

6- İMDAD-I SEFERİYYE ve İMDAD-I HAZARİYYE ADLI VERGİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI ve MAHİYETİ

İmdad-ı seferiyyenin H 1130 (1718) lara doğru bir düzene kavuşturulduğu anlaşılıyor (59). Gerçi, daha önceki yıllarda da valilerin kendileri için imdadiyye topladıkları olmaktaydı (60); ancak bunların legal hale gelmesi ve kurumlaşması 1130 lardan sonra olmuştur.

1130 yılında, bu alanda yeni bir düzenlemeye gidilirken buna gerekçe olarak ileri sürülen en önemli şey, eyalet ve sancak mutasarrıflarının artık gelir ve giderlerinin nelerden ibâret olduğunun bilinemediği ve bunun doğal sonucu olarak "mükemmel kapu halkı" beslemekten âciz duruma düştükleri noktası idi. Bu arada ayrıca vali ve sancak beylerinin aslında idareleri altındaki bölge halkından çeşitli yollarla para topladıkları ve istedikleri

---

(56) Cevdet Dahiliye no: 1657 (Bkz. Ek belge no: 4)
(57) Hazariyye Defteri, no: 9, s. 36, 346; no: 15, s. 147; no: 16, s. 84.
(59) "... İzmir kazası Suğla sancağından olmağla kapudan-ı derya olanlara has mukabili imdad-ı hazariyye ve taamiye ez kadim 3274 guruş be-her sene vermeleri mu'tad iken...". Hatt-ı Hümâyun, no: 9486 (tarihi: 1205).
"... Suğla sancağından kapudan paşalara bi'l-mukabele-i has tahsis kılınan 2474 guruş 40 akçe imdad-ı hazariyye üç taksit ile tahsil ve hâlâ kapudan-ı derya vezir Hafız Ali Paşa iclâle tarafına te'diya olınmak üzere..."
Kocaili için: "... bi'l-mukabelo-i has kapudan paşalara 1011 guruş 40 akçe...". Cevdet Dahiliye, no: 5602 (tarihi: 1224)
Benzer kayıtlar için bkz. Hazariyye Defteri, no: 9, S. 35-36 (tarih: 1185 ve s. 346 (tarih: 1198).
(59) *Tarih-i Raşid* c.4, s. 384; Gülşen-i Maarif, c. 2; s. 1154 (İstanbul 1252)
(60) Bir örnek olmak üzere Sıvas eyaleti imdadiyyesi ile ilgili H 1122 (1710) tarihli yıpranmış bir defteri burada anımsatabiliriz: MAD no: 18795.

takdirde mükemmel kapu halkı düzecek olanakları olduğu da merkezce iddia ediliyor ve bu husus bir düzene bağlanırsa, yani her birinin sefere ne miktar kapu halkıyla gelmeleri belirlenip, bu giderleri finanse edecek gelir kalemleri tayin, tesbit ve kendilerine tahsis edilirse, bu sorunun çözümlenebileceği düşünülüyordu.Bu düşünceden hareketle şöyle bir düzenlemeye gidüdiğini görmekteyiz:

1. Bundan böyle her eyalet ve sancağın ne miktar imdad-ı seferiyye ile (artı *mübaşiriyye* ve *kapu harcı*) yükümlü olduğu saptanacak. Bu yapılırken eyalet ve sancağın kaldırabileceği miktarlar göz önünde bulundurulacak 2. Vali ve sancak beyleri artık keyfi olarak halktan meccanen para, yem, yiyecek vs toplama yoluna gitmeyecek ve merkezce saptanan miktarlara kanaat edecekler 3. Topladıkları imdadiyyelerin yarısını kendi "*daire*" giderlerine ayıracak, diğer yarısı ile de adam başına yetmiş guruş hesabıyle "*silahlı ve mükemmel kapu halkı*" besliyecekler.

Bu düzenlemeden sonra her bir mutasarrıfın artık gelir ve giderinin belli ve maktu' olduğu ileri sürülmüş ve bu nizama karşı çıkanın katlolunacağı da ilâve edilmişti.

Yine ilk düzenleme yıllarına ait bir hüküm (61) şu hususların da daha yüzyılın başında karara bağlanmış olduğunu göstermektedir (62): 1. Senede iki defa imdad-ı seferiyye toplanması yasaktır 2. İmdad-ı seferiyye savaş zamanında eyalet ve elviye mutasarrıflarına bir defada toptan verilmelidir 3. Mansıp değiştirme, azl veya ölüm hallerinde halef-selef arasındaki hesapların görülmesinde yetki mahalli kadılıklara aittir 4. Verginin tevzi'i cümle âyan, ahali ve mahkeme marifetiyle yapılmalıdır 5. Eyalet valileri eğer merkezce sefere çıkmaya veya bir işe memur kılınmamışlarsa imdad-ı seferiyye toplamaları yasaktır.

1130 yılını imdad-ı seferiyye ve hazariyyenin yeni bir düzene kavuşturulması yılı olarak kabul edersek, yeni düzenin aslında imdad-ı seferiyye ile başlatıldığını, hazariyyeler ile ilgili temel özelliklerin ise daha sonraki yıllarda belirgin hale geldiğini de vurgulamamız gerekir (63). Nitekim 1130 larda her bir eyalet ve sancağın imdad-ı seferiyye miktarları tayin ve tesbit edilmiş olduğu halde, hazariyyelerin ne olacağı kesinlikle belirlenmemiş, imdad-ı hazariyye miktarları daha sonraki yıllarda kesinliğe ve açıklığa kavuşmuştur. Ama ilk olarak ortaya konan imdad-ı seferiyye rakamları imdad-ı hazariyyeyi de içeren bir büyüklük olarak kabul edilmiş ve daha sonraki yıllarda saptanmış olduğunu gördüğümüz toplam imdadiyye (imdad-ı hazariyye + imdad-ı seferiyye) rakamı bu sınırı genellikle aşmamıştır. Nitekim bu sebeple olsa gerek, imdad-ı seferiyye terimi bir çok

(61) Ç.Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, s. 112-115

(62) Daha sonraki yıllara ait çok sayıda diğer belgelerden de bu noktaların teyidi yapılabilir. Bunun için önerilecek ilk kaynak Arşiv'deki *Hazariyye Defterleridir*.

(63) Bu,1130 larda hazariyyelerle ilgili hiç bir kayıt bulunmadığı anlamına gelmez. Örneğin 1131 tarihli ve Saruhan sancak mutasarrıfına ait hazariyye ile ilgili bir belge için bkz. Ç. Uluçay, a.g.e., s. 121.

Başbakanlık Arşivi'ndeki "*Hazariyye Defterleri*"nin 1143 tarihinden başlaması bu açıdan anlamlıdır. Nitekim bu defterlere dayanarak hazırladığımız tablolara bakıldığında bazı eyaletler için hazariyye miktarlarının ancak 1149yılında aydınlığa kavuştuğunu, sancaklar için ise,1154 yılına kadar bir zamanın geçmesi gerektiğini görüyoruz.

hallerde her ikisinin toplamını ifade eden bir terim olarak da kullanılagelmiştir.

İmdad-ı seferiyyenin valilere tahsis olunmasının temel koşulunun sefere memur kılınmaları olduğuna yukarıda işaret etmiştik. Eğer bir vali veya sancak mutasarrıfı sefere iştirakle yükümlü tutulmaz ise, ya imdad-ı seferiyye tahsili için kendisine yetki veren emir ısdar olunmaz, ya da tahsil emri gönderilmişse, topladığı parayı merkeze göndermesi istenirdi (64). Bazı hallerde, sefer görevi alan ve fakat imdadiyyesini tahsile zamanı olmayan idarecilere hazineden borç verilir, onlar da sonradan tahsil ettikleri imdadiyyeleri merkeze gönderirdi (65). Sefer görevi ile yükümlü tutulmayan idarecilere imdadiyyeleri tahsil emri verildiğinde, o bunları tahsil eder, kendisine ait olan hazariyyeyi içinden ayırır, gerisini hazineye gönderirdi (66). Bazı hallerde ise merkezi devlet doğrudan doğruya merkezi hazine için imdadiyye tahsil edilmesini talep edebilirdi (67). Ancak, her şeye rağmen genel kural, toplanacak imdad-ı seferiyye ve hazariyye akçelerinin o bölgenin idarecisine ait olması şeklinde idi. Bir mansıbın tevcihiyle beraber, mansıb sahibinin kendi bölgesine ait imdadiyye akçelerini toplama ve kullanma hakkı doğmuş olurdu. Ne var ki, tevcihle beraber doğan bu hak ancak merkezin emri ile uygulama alanına konabilirdi (68).

---

(64) 1184 tarihini taşıyan ve Musul beğlerbeği Abdülfettah Paşa'ya hitaben yazılmış bir hükümde (Cevdet Maliye, no: 30 475) şöyle deniyordu:

"...berren ve bahren sefer-i hümâyun-ı makrunum vuku'una binâen devlet-i aliyyem masârif-i kesîreye mebtelâ olmağla, masârif-i seferiyyeye fi'l-cümle medâr olmak için 151 ve 152 senelerinde oldığına kıyasen memâlik-i mahrûsede vâki olub, vali ve mutasarrıfları sefer-i hümâyunuma me'mûr olmıyan malikânelik vechile tefviz olınan eyâlât ve elviyeden cânib-i mîrîyçün birer mikdar imdad-ı seferiyye tahsiline irâde-i aliyyem taallûk itmekle, sen ki mîrmirân-ı mümâileyhsin taht-ı hükümetinde olan Musul eyâletinden dahi 15 bin grş imdad-ı seferiyye tertib olınub meblağ-ı mezbûr ma'rifetinle eyâlet-i mezbûr ehâlisine tevzi' ve taksim ve aceleten tahsil ve Asitâne-i saadetime irsal ve Hazine-i Âmire'me teslim olınmak bâbında sâdır olan emr-i âlîşânım..."

Tahsil olunan paranın İstanbul'da hazineye teslim işlerini valinin İstanbul'da bulunan *kapu kethüdası*nın yürüttüğünü de aynı vesikanın devamından öğrenmekteyiz.

(65) Hazariyye Defteri, no:4, s. 10 vd; Cevdet Maliye no: 3999 (3 Ca 1154)

(66) İçel sancağı mutasarrıfı vezir Osman Paşa'ya hitaben yazılan hüküm: "...sefer-i hümâyunum takribiyle beytülmali müslimin masârif-i kesîreye dûçar olmaktan nâşi, seferber olmıyan eyalet ve elviye mutasarrıflarının 88 senesi seferiyyeleri tahsil ve içinde mu'tad olan hazariyyeleri ifraz ve mutasarrıfları tarafına i'tâ ve bakiyesi masârif-i mühimmeye sarf için Hazine-i Âmire'me îsâl olınmak üzere tanzim olndığına binâen...". Cevdet Maliye no: 31 444 (21 M 1189).

(67) "... Kastamonı sancağında vâki' kazalardan gediklüy-i mümâileyh ma'rifetiyle cânib-i mîrîçün tahsili fermanım olan 16500 guruş imdad-ı seferiyye akçesinin bir gün akdem ve bir saat mukaddem tahsil ve mühimmat-ı seferiyyeye sarf olınmak için Hazine-i Âmire'me teslim ettirilmesi lâzıme-i hâlden olub ve bu makule levâzım-ı seferiyyeye tahsisen tahsili fermânun olan mevadın edesında haves ve evkaf ve muaf ve gayri muaf bi'l-cümle dâhiller olmak sefer-i hümâyunım şürûtından iken...", Cevdet Maliye, no 31 481 (tarih: 7 ş 1184)

1160 (M 1747) yılında da çeşitli eyalet ve sancaklardan doğrudan doğruya mîrî için imdad-ı seferiyye tahsili yoluna gidilmişti. Bu tahsilat sırasında her eyalet ve sancak için önceden saptanmış olan imdadiyye miktarlarına pek riayet de edilmemişti. (Hazariyye Defteri, no: 4, s. 296-297).

(68) imdadiyyelerle ilgili hemen hemen bütün belgelerde bu hususlar açıkça belli olmaktadır. Örnek olmak üzere şu belgeleri zikretmekle yetiniyoruz: Cevdet Dahiliye, no: 3892, 3914, 1657, 3051, 1261, 3942, 3893, 5602, 374, 5301, 343, 6089 ve Cevdet Maliye, no: 26930 ... vs. (Ekteki belgelere bkz.)

İmdad-ı seferiyye bir defada tahsil olunma koşuluna bağlı olmasına rağmen, hazariyyeler taksitlerle tahsil edilirdi. Eyalet mutasarrıflarınınki iki taksitte, sancak mutasarrıfınınki ise, üç taksitte tahsil olunurdu. Hazariyyenin toptan alınması kesinlikle yasaktı. Tahsilattan sonra yükümlüye bir "*edâ tezkeresi*" verilir ve böylece mükerrer tahsillere karşı bir önlem alınmış olunurdu (69).

Seferiyyenin tahsil zamanı genel kural olarak sefer zamanı idi. Hazariyye ise sefersiz vakitlerde tahsil edilme koşuluna bağlı idi ki bunun anlamı hazariyyenin idarecilere her yil tahsis olunan devamlı bir gelir kalemi olduğudur. Tahsilatta sene başı olarak Muharremin esas tutulduğu görülmektedir.

7- İMDADİYYE MİKTARLARININ ZAMAN İÇİNDEKİ SEYRİ ve İMDADİYYE KARŞILIĞI YÜKÜMLÜLÜKLER

Daha önce de işaret olunduğu üzere imdadiyyeler ilk ortaya çıktıklarında henüz hazariyyeler tam tebeyyün etmemişti. Dolayısıyla o zaman yalnız "imdadiyye" ya da "imdad-ı seferiyye" terimi kullanılıyor ve bu isim altında toplanan imdadiyye miktarı aslında imdad-ı hazariyyeyi de içeren bir büyüklüğü ifade ediyordu. Ancak durumun böyle olduğunu biz daha sonraki yıllara ait belgelerden, yani hazariyye miktarlarının aydınlığa kavuşmasından sonra anlıyoruz.

İmdadiyyelerin yöneticilere ne için tahsis olunduğu, toplanan bu paraların hangi giderlerin finansmanında kullanılması gerektiği sorusuna yanıt ararken, yukarıdaki noktanın özenle göz önünde bulundurulması gerektiği anlaşılıyor. Nitekim henüz hazariyyelerden açıkça söz edilmeyen döneme ait belgelere baktığımızda, toplanan imdadiyyenin yarısının levendlerin maaş, iaşe vs giderleri, diğer yarısının da paşaların besledikleri kapu halkı masrafları için harcanması gerektiğini ifade eden bilgilere rastlıyoruz (70). Bu bilgiler imdadiyyenin iki eşit parçadan oluştuğu ve ilk yarısının sanki imdad-ı seferiyyeyi (levend masrafı), diğer yarısının da hazariyyeyi (kapu halkı masrafı) ifade ettiği biçiminde yanlış izlenimler yaratıyor. Oysa, kısa süre sonra aydınlığa kavuşan hazariyye miktarlarının da gösterdiği üzere (Bk. Tablo: I-A,B,C), toplam imdadiyyelerin seferiyye ve hazariyye olarak bölünüşü her zaman eşit biçimde olmamıştı. Öte yandan yine bu ilk belgelerde hazariyyeye tekabül ettiği izlenimini veren "*kapu halkı masrafı*" nın da biraz muğlâk olduğu ve henüz konunun tam netleşmediği dikkati çekiyor. Nitekim, daha sonraki belgelerden anlıyoruz ki hazariyyelere tekabül eden masraf aslında paşaların "*daire halkı*" masrafıdır (71).

Hazariyyelerin savaşsız yıllarda tahsil edilmesi gereken imdadiyye düzeyini ifade ettiği ve bunların paşaların daire giderlerini karşılamada kullanılmak üzere kendilerine tahsis olunduğu noktası netleşince (72).

(69) Cevdet Maliye, no: 15019; Cevdet Dahiliye, no; 5326

(70) *Raşid Tarihi*, c. 4, s. 384; Ç. Uluçay, *a.g.e.*, s. 112-115

(71) Cevdet Maliye, no 24 002 (Bkz. Ek belgeler no 16) ve Uluçay, *a.g.e.*, s. 192

(72) Cevdet Maliye, no 10 854 (Ek belge no 6) ve no 24 002 (Ek belge 16).

seferiyyelerle ilgili noktalar da aydınlanıyor. Nitekim bu kez imdad-ı seferiyyenin belgelerde "valilerin kapu halkı masraflarını karşılamak üzere" bölge halkına tarh ve tevzi olunan bir vergi (73), ya da "mîrî levendât tahriri için takdir ve tertib olunan akçe" (74) biçiminde tanımlandığını görüyoruz. Böylece paşaların kapu halkının levendlerden başka bir şey olmadığı da anlaşılıyor (75).

Zaten daha önce de işaret edildiği üzere imdadiyyeler "mükemmel kapu halkı tertib ve techiz" edebilmeleri için kendilerine tahsis olunmuştu. İlk düzenlemelere göre de toplam imdadiyyenin seferiyyeye tekabül ettiği anlaşılan ilk yarısı bu iş için kullanılacak ve her bir yönetici imdadiyyesinin her 70 guruşu için bir asker beslemekle yükümlü olacaktı (76). Acaba yöneticiler bu yükümlülüklerini ne oranda yerine getirebildiler?

Başbakanlık Arşivi'ndeki Hazariyye Defterleri'nden derlemiş olduğumuz bazı bilgiler bu noktayı aydınlatmada yardımcı olabilecektir.

Tablo: II çeşitli eyalet ve sancak yöneticilerinin 1155 ve 1158 yıllarındaki imdadiyye ve besledikleri-kapu halkı miktarlarını bir arada göstermektedir. Buradaki veriler "adam başına yetmiş guruş" hesabına göre bir değerlendirilmeye tâbi tutulduğunda, dikkati çeken ilk özellik hesaplarda toplam imdadiyye rakamının yarısının değil, tamamının söz konusu olduğunun görülmesidir. Diğer bir ifadeyle, eğer beslenen kapu halkı miktarı ile yöneticiye tahsis edilen imdadiyye düzeyi arasında "adam başına yetmiş guruş" temel alınarak bir ilişki aranacaksa,imdad-ı seferiyye ve hazariyyeyi içeren toplam imdadiyye rakamı hesaba temel alınmalıdır.

Toplam imdadiyye rakamı söz konusu olsa dahi dikkati çeken ikinci özellik imdadiyye düzeyleri ile kapu halkı miktarları arasında "adam başına yetmiş guruş" esasına göre yine de dengenin/uyumun bozulmuş olduğudur. Bunu aynı tablonun tarafımızdan hesaplanan son sütunlarından izlemek mümkündür. Bir örnek vermek gerekirse: 1158 de Anadolu valisinin toplam imdadiyyesi 165 000 guruş olup, bu parayla beslediği kapu halkı miktarı 3 000 dir. Oysa adam başına yetmiş guruş temel alınırsa valinin imdadiyyesi 210 000 grş olmalıydı. Bu durumda vali ya 45 000 grş luk ek bir gelir bulmak, ya da kapu halkı miktarını 3 000 den 2350 lere düşürmekle karşı karşıya demektir.

Tablo: II'deki veriler tek tek incelendiğinde görülen şudur:
Örnek olarak verilen 33 idareciden sadece biri tahsil ettiği imdadiyyeye uygun miktarda kapu halkına sahiptir. Beşi ise imdadiyyelerine oranla az kapu halkı beslemektedir; fakat aradaki fark önemsenecek büyüklükte

(73) "...Anadolı cânibinde vâki' eyâlât ve elviye mutasarrıfları Bağdad ve Revan cânibleri seraskerleri maiyetlerine me'mûr olmalarıyle kapularını tertib ve techiz içün lâ-mehâle imdad-ı seferiyyelerin almaların iktiza ider...", "...valiler dahi nevrûz-ı firûzda serasker paşalar maiyetinde bulunmak üzere me'mûr olmalarıyle seferiyyelerin almadıkça harekete iktidarları olmıyacağı bedihîdir..." (Hazariyye Defteri no 4, s. 10, 21 B 1143). Ayrıca bkz. Cevdet Maliye no 3 999 (1154 tarihli).

(74) Hazariyye Defteri, no 4, s. 106 da 1151 tarihli kayıt; Uluçay, a.g.e., s. 113, 115.

(75) Bu konuda bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.

(76) Uluçay, a.g.e., s. 111-116 arasındaki belgeler; Ferâizcizâde Mehmed Said, *Tarih-i Gülşen-i Maarif*, c. 2, s. 1154 (İstanbul 1252).

değildir. Buna karşılık geriye kalan 27 idarecinin kendilerine tahsis edilen imdadiyye miktarlarına oranla epeyce yüksek düzeyde kapu halkı besledikleri müşahede olunmaktadır. Buna bakılarak mahalli idarecilerin büyük bir çoğunluğunun ağır bir mali yük altında bulundukları ileri sürülebilir. Bu durumda yapılacak şey, ya vali ve sancakbeylerinin besledikleri kapu halkı sayısını kısıtlamaları, ya da merkezin idarecilere tahsis ettiği imdadiyye miktarlarını yükseltmesidir. Ama ne var ki, kapu halkı miktarını azaltmak,

TABLO I A
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN BAŞLICA EYALETLERİNDE EYALET MUTASARRIFLARINA TAHSİS OLUNAN İMDAD-I SEFERİYYE VE HAZARİYYELERİN ÇEŞİTLİ YILLARDAKİ MİKTARLARI (*)
(GURUŞ OLARAK)

Eyalet	İmdad-ı hazariyye ve yıllar	İmdad-ı seferiyye ve yıllar	Toplam ve yıllar
ANADOLU[1]	1162-1211 62.324 / 1229-1243 57.750	1162 102.678	1150-85 155.000 / 1245 153.000
SİVAS	1149 15.000 / 1162 16.500 / 1185-1245 15.000	1149 16.000 / 1162 16.500 / 1196 16.000	1143-1196 33.000
ADANA	1149 20.000 / 1162-1230 13.500	1149 20.000 / 1162 (19.500)	1149 40.000 / 1156-1162 33.000
KARAMAN	1162-1252 24.750	1160 16.250 / 1162 16.000	1154-1156 41.250 / 1162-85 40.750
RUMELİ[2]	1154-1196 50.000 / 1211 47.900	1154-1196 115.000	1154-1196 165.000 / 1245 166.150
HALEP	1149 10.000 / 1162-1230 h.l.ü.	1149 30.000 / 1160 20.000	1149 40.000 / 1150-51 75.000 / 1156-85 40.000
RAKKA	1149 10.000 / 1165-1230 h.l.ü	1149 25.000 / 1160 17.500	1149 35.000 / 1150-51 30.000 / 1154-85 35.000
DİYARBEKİR	1149 20.000 / 1165-1230 20.000	1149 24.000 / 1160 20.000 / 1162 24.000	1149-1165 24.000
ERZURUM	1149 20.000 / 1162-1230 27.500	1149 40.000 / 1160 27.500 / 1162 (27.500)	1149 60.000 / 1150-51 75.000 / 1156 60.000 / 1156-85 85.000
TRABZON	1156 20.000 / 1196-1243 20.000	1156-1160 20.000	1156-58 40.000 / 1245 60.000
ÇILDIR[3]	1149 h.l.ü. / 1162-1254 20.000	1149 20.000 / 1160-1162 20.000	1150-61 60.000 / 1156 60.000
VAN	1149 h.l.ü. / 1163-1230 5.000	1149 10.000	1149 h.l.ü. / 1154 15.000
KARS	1163-1254 h.l.ü.	1149 10.000	1149 h.l.ü. / 1156 15.000
MARAŞ	1149 10.000 / 1162 11.500 / 1185 h.l.ü. / 1196-1211 11.500	1149 15.000 / 1160-62 11.500	1143 20.000 / 1149-56 25.000 / 1162 23.000 / 1164-85 22.000
MUSUL	1163-1230 h.l.ü.		1154-1165 15.000
BOSNA	1163-1230 s.b.ü.	1160 38.261	1156 115.863
ÖZİ	1155-1196 30.120	1155-1196 30.120	1155-1196 60.240
MORA[4]	1201 90.204 / 1206-11 150.000 / 1214 92.000	1211 175.000	
SİLİSTRE	1243 30.120		

Kaynaklar: Başbakanlık Arşivi Hazariyye Defterleri, No. 4, 9, 15, 16; Cevdet Dahiliye, No: 30475; Ç.Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık...*; Çeşmizâde Tarihi (yay.B.Kütükoğlu), s.5; MAD, No: 3425, s. 384-85, No: 120 ve 190

NOTLAR:

(*) Tabloda belli iki tarih arasındaki dönem için bir rakam verildiğinde başlangıç ve bitiş yılları için elimizde kesinlikle bir veri mevcuttur. Ne var ki arada kalan yıllar için verilerimiz her yıl için mevcut olmayıp, atlamalar söz konusudur. Örneğin, Karaman eyaletinin imdad-ı hazariyyesi 1182-1252 arası için 24.750 guruş olarak saptanırken sadece 1182, 1185, 1198, 1211, 1243 ve 1252 yılları için veri bulunabilmiştir. Bu durumda haliyle veri bulamadığımız bir yıl için (söz gelişi 1220 yılında) değişik bir rakamın söz konusu olabileceği akla gelebilirse de bu zayıf bir ihtimaldir.

Parantez içindeki rakamlar, aynı yıl için üç veriden ikisi mevcut olduğunda tarafımızdan hesaplanmış olanlardır.

h.i.ü.: "hadd-i itidal üzere verileşelen" demektir. Bazı eyaletler için arşiv kayıtlarında rakam verilmemiş ve bazı yıllar veya dönemler için imdadiyyenin sürekli olarak h.i.ü. ya da a.b.ü. (adet-i belde üzere) tahsil olunduğuna dair ifadelere yer verilmiştir.

(1) Anadolu eyaleti için hazariyye miktarının 82.324 ten 57.750 ye düşmesinin sebebi, Ankara sancağından Anadolu valilerine tahsis olunan 4.574 guruşun artık toplama dahil edilmemesidir.

(2) Rumeli için 1211 yılında Paşa sancağından bazı kazaların eyalet mutasarrıfı imdadiyyesine iştirakten ayrı tutulduklarını görmekteyiz. Bkz. CD 3893.

(3) 1150-51 yılında Çıldır'ın toplam imdadiyyesi 80 bin olarak belirtilirken bunun geçen yıla göre 20 bin guruş bir fazlası olduğuna dair şerh düşülmüştür. Hazariyye defteri, 4, s. 107.

(4) Mora eyaletiyle ilgili geniş bilgi CD 3942 de vardır.

devamlı süregelen savaşlar sebebiyle merkezin, ve bir güvence kaynağı olarak da mahalli idarecilerin işine gelmeyen bir husustur. Öte yandan mahalli idarecilere tahsis olunan imdadiyye miktarlarının da zaman içinde önemli değişmeler göstermeden, oldukça sabit bir düzeyde kaldığını biliyoruz (Bkz. Tablo: I-A, I-B, I-C). O halde şu sonuçlara doğru âdeta kaçınılmaz bir gidiş söz konusu olacak demektir:

Vezirler aynı miktar kapu halkını ayakta tutabilmek için yine ek gelir kaynakları bulma yoluna sapacaklar ve dolayısıyla vergi yükümlüsü olan reâyâ mahalli idarecilerin tasallutu, sömürüsü ve kanunsuz tasarruflarından yine yakasını kurtaramıyacaktır. İdareciler için ek gelir kaynakları bulma işi de o kadar kolay ve devamlı olamıyacağından gün geçtikçe bunların besledikleri kapu halkının kalitesi bozulacak ve hatta zamanla azalacaktır (77). Bu ise, timarh sipahiliğin çökmesinden sonra, devrin şartları sonucu iyi kötü onun yerine kâim olan idari-askeri düzenin de (78) pek sağlam temellere oturmamış olduğunu ortaya koyarak, ilerde bu düzenin de neden tasfiyeye mahkûm olduğunu açıkhyabilecektir.

Tüm bunların mali tarih açısından anlamı ise, bu bilgilerin savaşlarla mali bunalımlar arasındaki ilişkiyi netleştirmesidir.

(77) XVIII. yüzyılın sonuna doğru durumun ne olduğunu görmek isteyenler şu risaleye bakmalıdır: C.Orhonlu, Osmanlı teşkilâtına ait küçük bir risâle: Risâle-i Terceme, *TTK Belgeler*, c. 4, sayı 7-8, s. 39-47

(78) XVIII. yy da kendiliğinden oluşan ve çaresiz kalan devletçe kabullenilmek zorunda kalınıp, daha sonra da iyice resmileştirilen bu yeni askeri-idari düzenle ilgili bilgüer için bkz. M. Cezar, a.g.e.

TABLO I-B

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN AVRUPA YAKASINDA BULUNAN BAŞLICA SANCAKLARININ İMDAD-I SEFERİYYE VE HAZARİYYE MİKTARLARININ ÇEŞİTLİ YILLAR İTİBARİYLE DÖKÜMÜ

(GURUŞ OLARAK)

Sancak	İmdad-ı hazariyye ve yıllar	İmdad-ı seferiyye ve yıllar	Toplam ve yıllar
KÖSTENDİL	1154-1211 4.000 / 1243 3.912,5	1154-1156 7.000	1154-1185 11.000
TIRHALA	1154-1243 7.500	1154 11.000 / 1205 11.000	1154-1185 18.500 / 1245 15.000
YANYA	1154-1243 7.500	1154-1160 3.500	1154-1185 11.000
DELVINE	1154-1243 5.000	1154-1160 3.000	1154-1182 8.000
İLBASAN	1154-1156 2.500	1154-1156 1.750 / 1160 1.500	1154-1185 4.250
İSKENDERİYE	1154-1230 5.000	1154-1156 3.500 / 1160 3.000	1154-1158 8.500
AVLONYA	1154-1243 4.500	1154-1156 6.500	1154-1185 11.000
OHRİ	1154-1211 4.000 / 1229 1230 5.000 4.200	1154-1156 7.000	1154-1198 11.000
SELÂNİK	1154-1230 6.000	1154-1160 5.000	1154-1185 11.000
DOKAKİN	1154-1252 2.500	1154-1156 1.750 / 1160 1500	1143-1198 4.250
PREZRİN	1154-1156 2.050 / 1198-1252 2.000	1154-1156 2.200 / 1160	1154-1185 4.250
ÜSKÜB	1154-1259 2.500	1154-1156 1.750 / 1160 1.500	1154-1198 4.250
SEMENDİRE	1185-1243 23.000		
İNEBAHTI	1183-1198 3.350 / 1230-1243 25.527		
KARLİLİ	1185-1243 8.500		
KİLİS (Bosna)	1155 5.560 / 1183-1243 a.b.ü.	1155 11.120	1155-1158 16.680
İZORNİK	1155 2.610 / 1211 a.b.ü.	1155 5.220	1155 7.830
HERSEK	1155 32.496 / 1185-1243 a.b.ü.	1155-1160 16.248	1155 48.744

Kaynak: Divan-ı Hümâyun Hazariyye Defterleri. no: 4 (s.153.182.187.208.280-82.296-97.315-16) no: 9 (s.15-16,35-36,344-351), no: 15 (s.139,144-47), no: 16 (s.84,96,120-25) ve Cevdet Dahiliye vesikaları, no: 3051, 5602, 1261, 3893,12 147.

TABLO· I-C
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ASYA YAKASINDA BULUNAN BAŞLICA SANCAKLARININ İMDAD-I SEFERİYYE VE HAZARİYYE MİKTARLARININ ÇEŞİTLİ YILLARDAKİ DURUMU
(guruş olarak)

Sancak	İmdad-ı hazariyye ve yıllar	İmdad-ı seferiyye ve yıllar	Toplam ve yıllar
KIRŞEHİR	1155-1211 1.500	1155 1.500	1143-1198 3.000
ÇORUM	1182-1243 2.250		1143-1185 6.750
KARAHİSAR-I SAHİB	1155-1243 5.000	1155 6.000	1130-1245 11.000
KARAHİSAR-I ŞARKÎ			1152 8.000 — 1158 4.000
AKSARAY	1182-1243 2.000		1152-6 3.000 — 1158 4.000 — 1182 3.000
NİĞDE	1156 3.000 — 1182-1230 2.749	1156 5.250	1156-58 8.250 — 1182-85 7.599
KARESİ	1155-1243 5.000	1155 3.250	1152-1185 8.250
SULTANÖNÜ	1155 2.000 — 1182-1243 1.745	1155 6.250	1152-1185 8.250
AKŞEHİR	1155-1252 2.000	1155 2.000	1152-1185 4.000
İÇİL (İçel)	1182-1230 6.500		1152-1182 V.g. (*)
TEKE	1182 7.000	1160 4.250	1154-1185 11.250
ALÂİYE	1182-1243 2.500		1155-1182 V.g. (*)
KASTAMONU			1151- 1185 16.500
BOLU		1160 4.000	1151-56 16.500 — 1158 10.000
CANİK		1160 3.000	1151-1158 8.250
DİVRİĞİ			1143 6.600 — 1151-1158 5.000

(Tablo I.C'nin devamı)

BOZOK			1151-1158 8.750
ARABGİR			1143 2.259,5 1151-1156 5.000
MALATYA		1160 3.000	1143 8.680,5 1151-1156 6.500
AYINTAB			1151-1158 2.000
KARS-I MARAŞ			1151-1158 1.500
BA'LBEK			1151-1158 5.000
HAMA-HUMUS			1151-1158 10.000
HÜDÂVENDİGAR	1182-1243 7.500		1130-1185 24.750
AYDIN Muhassıllığı[1]	1149 11.250	1149 30.000	1149 41.250
AYDIN sancağı	1154-1198 3.333	1154-1155 4.916	1130-1185 8.250
SARUHAN			1130-1158 8.250
MENTEŞE	1155 3.333	1155 4.916	1130-58 8.250 1245 11.526
HAMİD			1130-1158 16.500
KAYSERİ	1182 2.745 1198-1230 2.750		1143-1198 8.250
KENGİRİ (Çankırı)	1182 6.500		1143-1185 13.750
AMASYA	1182-1186 3.000		1143-1186 8.250
ANKARA	1182-1245 4.750		1143-1245 14.250
BEYŞEHİR	1155-1185 3.000	1155 4.000	1154-1185 7.000
TARSUS			1152-1158 5.000

KAYNAK: Tablo I-A ve I-B de zikredilenlere ek olarak: *Hazariyye defteri*, no 4, s. 6-10 Ç.Uluçay, o.g.e., s. 112; *Belleten* sayı 144, s.484; M. Aktepe, *Patrono İsyanı*, s. 11.

NOTLAR:

(*) (V.g) "*virilügelen*" ifadesinin kısaltmasıdır. Bazı sancaklar için belgelerde imdadiyye düzeyi hakkında bir rakam verilmeyip hep bu ifade kullanılıyor.

(1) H 1149 (M 1738-37) yılında Aydın Muhassıllığı Aydın, Saruhan, Menteşe ve Hamid sancaklarını kapsamına almaktaydı.

Bu konuda bkz. *Hazariyye Defteri*, no: 4, s. 90

TABLO II
GERÇEK İMDADİYYE VE KAPU HALKI MİKTARLARIYLA
NAZARİ İMDADİYYE MİKTARLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Eyalet/ Sancak	Beslenen kapu halkı miktarı		Gerçek imdadiyye tutarı (grş)		Adam başına 70 grş. hesabıncа imdadiyye tutarı	
	1155	1158	1155	1158	1155	1158
Anadolu		3.000		165.000		210.000
Sivas		1200		33.000		84.000
Adana		500		33.000		35.000
Karaman		1.000		41.250		70.000
Diyarbekir		1.000		44.000		70.000
Erzurum		1.000		55.000		70.000
Trabzon		800		40.000		56.000
Beyşehir	100	100	7.000	7.000	7.000	7.000
Sultanönü	100	100	8.250	8.250	7.000	7.000
Alaşehir	50	50	4.000	4.000	3.500	3.500
İçil	300	300	?	?	21.000	21.000
Karahisar-ı Ş.	150	300	11.000	11.000	10.500	21.000
Kocaili	150	150	?	?	10.500	10.500
Kırşehir	50	100	3.000	3.000	3.500	7.000
Alâiye	150	150	?	?	10.500	10.500
Hüdâvendigâr		300		24.750		21.000
Ankara		250		14.250		17.500
Amasya		150		8.250		10.500
Aksaray		100		4.000		7.000
Kayseri		200		8.250		14.000
Karesi		150		8.250		10.500
Çorum		100		6.750		7.000
Selânik	200	200	11.000	11.000		14.000
Dokakin	100	100	4.250	4.250		7.000
Prezrin	50	50	4.250	4.250		3.500
Üsküb	50	50	4.250	4.250		3.500
Kilis-i Bosna	300	300	16.680	16.680		21.000
Yanya	200	200	11.000	11.000		14.000
Delvine	200	200	8.000	8.000		14.000
İlbasan	200	200	4.250	4.250		14.000
İskenderiye	200	200	8.500	8.500		14.000
Avlonya	250	200	11.000	11.000		14.000
Ohri		250				17.500

Kaynak: Başbakanlık Arşivi, *Hazariyye Defteri*, no 4, s. 180,280-282'den çıkarılmıştır.

C- HASLARIN TASFİYESİNDEKİ SON AŞAMALAR VE MALİ SORUNUN ASKERİ SORUNLA ÖZDEŞLEŞMESİ

1- BÖLGE İDARECİLERİNİN MALİ SORUNLARININ GÜNDEME GELMESİ ve ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

XVIII. yy'ın sonuna gelindiğinde, eyalet ve sancak mutasarrıfı olan vezirlerin, kendilerine gelir sağlıyan alanlar ya ellerinden çıkmış veya küçülmüştü. Bunun sonucu olarak, bunlar iyice fakirleşmiş ve merkeze karşı yükümlülüklerini de yerine getiremez duruma düşmüşlerdi (79).

Sonunda,1789 yılında eyalet ve elviye mutasarrıflarına ait eski hasların durumu bir sorun olarak gündeme geldi (80). Sorunları çözümlemek amacıyla padişah huzurunda bir *"meşveret meclisi"* toplandı ve konu önce vezir ve kadıların zulmü ve halkın perişanlığı açısından ele alındı. Fakat görüşmeler sırasında konunun can alıcı ve önemli noktası olan idarecilerin gelirleri meselesi ön plana çıkmakta gecikmedi ve *"önceleri eyalet ve elviye mutasarrıflarına ait iken, sonraları statüleri değişen ve hâlen malikâne*

(79) Cengiz Orhonlu'nun yayımlanmış olduğu bir risale bu konuda çok dikkate değer bilgiler ihtiva etmektedir. Konumuzla ilgili bazı pasajları burada zikretmeyi faydalı buluyoruz:
"... Mürûr-ı zemân ile mezkûr sancaklar hâs ve mukataa olarak vezirlerin elinden içkup eshâb-ı mukata'a tarafından zabt eden voyvedaların te'addisine vezirler râzı olmadığı halde hilâf-ı vâki vezirler hakkında arz-u i'lâm olarak ba'zısını katl ve ba'zısını nefy ederek vezirler korkup kadı efendinin hilâf-ı şer'ine ve ehâlinün guluvv u hücumuna mağlup olup kendülerini setr dâ'iyyesinde olduklarından eşirrâ yüz bulup fermân-ı padişahı icrâ olunmaz oldı ve vezirler fakır olup bir voyvoda kadar kudret ve kuvvetli kalmadı..."; "... vezirlerde kudret ve kuvvet kalmadığından şimdi sergerdelerün ismi mevcud olup neferâtı nâ-mevcûd olduğından ahâli-i vilâyete ve eşkiyâya mağlub olmışlardır..."; "... Şimdi Sivas valisi olanlarun kataı ile mecmu'ı tevâbi'inün bin iki yüz yem-l şa'îr vermeğe kudret ve kuvvetleri olmadığından gayri kemâl-ı zarûret çekerler. Zîrâ beyân olundığı üzre etrâf sancakları hâs ve mukata'a olup vezîrlere yalnız şehir bakî kalmıştır. Ana binâen pâdişâh seferine memûr olan vüzerânun sefere yalnız defterde muharrer olan ismi beraber olup hidmet ve izhâr-ı kahr u kudret edecek kapusı halkının cismi 'adîm ve imkânda değildür."; "... Paşalarun kuvvet ve kudreti olmadığından def'i mümkin değildür.. Vezirlerün alacağı akçayı dere beyleri ve a'yân-ı vilâyet alup İstanbul'da olan kapu kethüdasına hediye irsâl ederler. İrâd-ı kadı ve îrâd-ı paşa keyfiyeti takrîr ü beyân olundığı üzre paşalar mansıblarınun etrafı zamân geçerek hass ve mukataa olup vezîlere yalnız şehirler kaldığından yirmişer ve otuzar âdem ile otururlar ve iki taksit ile verilmek üzra senede on ve onbeş kese hazariye ta'bîr olunan akçe ile geçünürler. O akçe dahi paşaya kalmayup İstanbul'da kapu kethüdasu ben sana mansıb yapdım bana akçe gönder deyu bir tarafdan âdem gönderür ...". Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risale, "Risâle-i Tercüme", *TTK Belgeler*, c. IV, sayı: 7-8, s. 39-49.
Tatarcık Abdullah Molla da, Üçüncü Selim'e sunduğu layihasında konuyla ilgili olarak şu satırlara yer veriyor:
"... sadr-ı âzamların ve defterdârların kalemiyyeleri dahi tezâyid kabul idüb, bir müddetden beru sadr-ı âzamların irâdât-ı muayyeneleri masârif-i zaruriyyelerini ihata itmediği eciden vüzerây-ı îzama ve mîrmirân-ı kirâma tevcih buyrılan eyalat ve elviyyeden câize-i kadîmelerinden fazla tebşiriyye ve tebrikiyye ve sâir ism-i bî-ma'nâ ile bi'z-zarûre ahz eyledikleri mubaddesatın mürtefi' ve bu takrib ile vüzerây-ı izâm ve mîrmirân-ı kirâm dahi mansıblarından müntefi' olub zarûretleri ber-taraf olmağla seferler vuku'unda mükemmel kapuları halkları ile isbât-ı vücûda muktedir olacakları bî-iştibah olub... ".Nizâm-ı Devlet Hakkında Mutalebât, *TOEM*, III, s. 343 (1916).
Abdullah Molla'nın layihası haliyle günün çeşitli sorunlarına bir çözüm önerisidir. Bizim burada vurgulamak istediğimiz onun getirdiği çözüm değil, fakat idarecilerin zaruret içinde bulunduklarına dair teşhisidir.

(80) *Tarih-i Cevdet*'de de (c. 4, s. 238 vd) 1203 yılında toplanan meşveret meclisi ve aldığı kararlar hakkında bazı bilgiler varsa da bunlar yeterli olmayıp not 81 de zikredilen belgelerde yer alan bilgiler bu eserde bulunmamaktadır.

*olarak çeşitli kişilerin uhdesinde bulunan hasla*r"ın durumu görüşüldü ve sonuç olarak bu hasların durumunun araştırılıp yine eskisi gibi vüzerâ ve mîrmirâna tahsis edilmesi hakkında ilke kararı alındı. İlk elde ise, Erzurum bölgesi ele alınacak ve burada valiye ait olması gereken mukataaların yine valiye tahsisi için çalışılacaktı ... (81).

Ne var ki, alınan prensip kararlarına rağmen, sorunun çözümü ve eski sisteme dönüş artık o kadar kolay değildi . Nitekim, daha ciddi bir yaklaşımla konu yeniden ele alınıp, defterdarın da ilgili görüşü istendiğinde, sorunun giriftliği ortaya çıkmıştı. Zira, defterdarın da belirttiği üzere, söz konusu mukataaların bazıları, *malikâne* olarak satılmanın ötesinde bir de *eshama* bağlanmıştı. Esham sahiplerinin hakları ne olacaktı? Bu mukataalarda eski düzene dönülecekse esham sahiplerini ıskat etmek gerekiyordu ki bu kolay bir iş değildi. Çünkü bu kez bunlara, bu mukataaların eshamından elde ettikleri "*faiz*"i doğrudan doğruya merkezi hazineden ödemek durumunda kalınırdı. Bu işlem ise, zaten sıkıntı içinde bulunan hazineyi kaldıramıyacağı büyük bir yük altına sokmak demekti. Öte yandan, bir süreden beri devam eden uygulamadan ötürü, eskiden havass olan bu gibi mukataaların ve eshamının artık belli bir piyasası oluşmuş ve bunlar yeni değerler kazanmış ve merkezi hazinenin önemli gelir kaynaklarından biri haline gelmişlerdi. Bunlardan vazgeçmek hazineye zarar verirdi. Hazinenin yararı dışında, mukataalardaki mevcut sistemin ülkedeki birçok kişinin geçim kaynağı olduğunu da unutmamak gerekiyordu. Bu insanların durumu ne olacaktı?..

İşte bu görüşlerle öneriye karşı çıkan defterdar, eyalet ve elviye mutasarrıflarının zamanla fakirleşmesinde söz konusu haslarının giderek malikâne sistemi içine çekilmesini bir sebep olarak kabul etmekle birlikte, asıl nedeni başka yönde görmekteydi. Defterdara göre temel neden, bu idarecilerin mansıplarında uzun süre kalamamaları idi.

Defterdarın görüşü de gerçeğin başka bir yönüydü. Ama acaba sorunu bu biçimiyle algılaması doğru muydu? Yoksa o, bu görüşleri savunurken öncelikle âmiri ve sorumlusu bulunduğu merkezi hazineyi mi gözetmekteydi?

Aslında defterdarın merkezi hazineyi gözetmesi doğaldı. Ancak onu böyle bir tarafgirlikle suçlamak basit ve kolay bir açıklama olur. Defterdarın görüşlerini, tüm XVIII. yüzyıl boyunca kendi kendine bir mecra bularak artık belli bir yöne akmaya başlayan bir nehri tersine çevirmek isteyenlere bir cevap olarak değerlendirmek gerekir.

2- VÜZERÂ KANUNNÂMESİ ve SONRASI: NAKİT MAAŞ SİSTEMİNİN YAYGINLAŞMASI

1789 yılında bölgesel idarecilerin mali sorunları gündeme gelip çözüm arayışları başladıktan kısa bir süre sonra, Selim III'ün önderliğinde oldukça geniş çaplı bir ıslahat hareketi başlamıştı. "Nizâm-ı Cedid" adıyla bilinen ve mali yönlerini daha sonra etraflıca ele alacağımız bu hareketin şu anda

(81) HH no; 15 402 ve 15 522 (Bkz. Ek belge 27 ve 28)

izi ilgilendiren yönü yalnızca mülki ve idari alanda getirdikleridir (82). Diğer bir deyişle,bölgesel idarecilerin mali sorunlarının çözümü konusunda nelerin yapıldığıdır.

Araştırmalarımıza göre, bu sorunun çözümüyle doğrudan ilgili belge 1208 (1793-94) yılında çıkarılmış olan "*Vüzerâ Kanunnâmesi*" dir. Ancak, hemen belirtelim ki, bu kanunun önemi bizce sorunu nasıl çözümlediği değil, nasıl çözümleyemediği noktasında toplanmaktadır. Dolayısıyla biz bu belgeyi burada "*Nizâm-ı Cedid*" reformlarının bir parçası olarak değil, XVIII. yy.dan beri süregelen ve geçmiş sayfalarda izlemeye çalıştığımız gelişmelerin yönünü, önemini ve nihayet bu gelişmelerin Osmanlı klâsik düzenindeki dengeleri ne hale getirdiğini göstermesi ve kanıtlaması açısından değerlendirip, kullanacağız.

Bu kanunnâme (83) ile vezir sayısı donduruluyor ve vezirlik rütbesini elde etme bazı kayıtlara bağlanıyordu. Böylece adeta; XVIII. yy süresince vezir sayısının arttığını, kalitelerinin düştüğünü ve bunlara yetecek kadar "*mansıb*" olmaması yüzünden gelirlerinin de kifayetsiz olduğunu ve dolayısıyla "mükemmel kapu halkı" besleyemediklerini ileri süren görüş sahiplerinin (84) haklılığına prim verir görünen bir çözüme yönelinmişti. Ama aslında, eski haslarının iadesi artık mümkün olmadığından bu konuda yapılabilecek şeyler de pek fazla değildi.

Kanunnâme'de vezirlerin gelir ve giderleriyle ilgili olarak doğrudan veya dolaylı nelerin yer aldığına gelince:

Önce, dolaylı olarak kanunun ne getirdiği ele alınırsa: Bir kere, vezir ve mîrmirânın etrafa mübâşir gönderme ve halka yük olma konusu kesin olarak yasaklanıyordu. Bu bir bakıma mansıb sahiplerinin gayri kanuni da olsa, bu güne kadar uygulayageldikleri ve kendilerine ek bir gelir kapısı olan icraatını önleme demekti. Fakat; öte yandan aynı kanun, "*Vüzerâ kapu kethüdaları*" ile ilgili hükümlerinde, vezirlerin kapu kethüdalarına kaptırageldikleri arslan payını vezirler lehine yeniden düzenleme amacı güdüyordu (85).

(82) Selim devrinde idari alandaki ıslahatlar için bkz. E. Z. Karal, *Selim III ün Hat-ı Hümayunları - Nizam-ı Cedit - 1789-1807*- Ankara 1946 (TTK yayını), s. 95-121; Stanford J. Shaw, *Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971, s. 167 vd.

(83) HH no: 12 343 (Bkz. Belge: 31). Bu belgede yer alan metin kanunnâmenin tamamı olmayıp yalnız baş tarafıdır. Kanunnâmenin tam metni için öncelikle MAD 7584'ü salık veririz. Belge: 31'in altında da belirtildiği gibi, kanunnâme metnini başka kaynaklardan da izlemek mümkündür.

(84) Bu görüşü taşıyanların başında bizzat mansıplarından memnun olmayan ve gelir yetersizliğinden yakınan o devrin bazı vezirleri ile bunlardan gerektiğinde daha fazla asker getirmelerini talep eden merkezdeki idarecilerin bulunduğunu kolayca tahmin etmek mümkündür. Öte yandan Selim III'e rapor sunan Osmanlı aydınlarından bazıları da aynı görüşü paylaşmaktaydı.

Bu görüş, başta Cevdet Paşa olmak üzere, tarihçiler tarafından da haklı bulunmuş ve savunulmuştu. Nitekim Cevdet Paşa eserinin ilk ciltlerinde o dönemlerde vukubulan hemen hemen her savaşı vesile addederek, vezirlerin durumu ve kapu halklarının perişanlığını dile getirir; kapu halkı mükemmel olana rastlandığında ise, böylelerine artık ender rastlandığını vurgulıyarak, bunların diğerlerinden farklı olarak "nemâlu" yani verimli *mansıplara* sahip olduklarını ileri sürer. (*Tarih-i Cevdet*, çesitli yerler). Fakat bu görüş en açık ve derli toplu olarak *Netâicü'l-vukuât* da ver almıştır (c.3, s.79)

(85) Vüzerâ Kanunnâmesi, bend 6 (MAD 7584, s.5-6).

Vezirlerin gelirleriyle ilgili dolaysız satırlar ise kanunnâmenin ancak bitiş kısmında yer almaktaydı ve bu satırlarda bunların gelirlerini arttırmayı temenniden öte fazla bir şey de yoktu (86).

Fakat, aynı satırlar vezir ve mîrmirânın eski gelir sahalarından bir kısmının artık malikâne sahipleri elinde bulunduğunu kanıtlama ve tescil etme bakımından önem taşır. Burada önemli ve dikkate değer diğer bir nokta da, bunların yalnız "*maaş*"larının arttırılmasının sözü edilip, eskisi gibi has verileceğine hiç değinilmemesidir.

O halde, "*vüzerâ kanunnâmesi*" ile nelerin değiştiğini sorgulamak gerekir. Kanımızca vezir ve mîrmirân haslarının eski sahiplerine iadesi ve eski statülerine kavuşturulması konusunda değişen pek bir şey yoktur. Üstelik, mevcut duruma bir tepki olarak ortaya çıkan kanun, bu durumu değiştirmek şöyle dursun, ihtiva ettiği satırlarla, dolaylı olarak onu pekiştirmiş, kodifie ve legalize etmiştir denebilir. Nitekim, vezir ve mîrmirân hasları, daha önceden de izlendiği üzere, artık kendi ellerinden çıkmaya başlamış, mîrî mukataa haline dönüşmüş ve de malikâne olarak satılmışlardı. Vüzerâ kanunu, bu durumun artık iyice kabullenilmiş ve eski has sistemine dönmenin artık olanaksız olduğunun kanıtıdır. Geliri yetmeyen idarecilere ise artık eskisi gibi has tahsisi amaçlanmamakta, sadece bunların maaşının yeterli düzeyde olması için çaba gösterileceği dile getirilmektedir.

* * *

Vüzerâ Kanunnâmesi'nden sonraki dönem aslında bu bölümün kapsamı içine girmiyor. Bununla birlikte, çok kısa da olsa haslarla ilgili gelişmelerin nereye vardığım ortaya koyma bakımından bir iki noktaya değinmekte yarar var.

Önce, XIX. yüzyıl yaklaşırken Osmanlı maliyesinde önemli bir değişim ve eğilimin egemen olmaya başladığını belirtelim: Maliyede nakit maaş sistemi giderek genişlemekte ve yaygınlaşmaktadır. Bu süreç içerisinde devlet hizmetinde görev alan küçük ya da büyük hemen her türlü personel, bu genel eğilimden nasibini almaktadır. Nitekim, örneğin mali örgütte yeni kurumların ortaya çıkmasıyla birlikte istihdam olunan yeni personel artık eski meslekdaşları gibi kalem harçlarıyla geçinen kimseler durumunda olmayıp hazineden bunlara nakit aylık ödenmektedir (87).

(86) Bu satırlar aynen şöyle:
"...villât-ı kirâma mansıb tevcih ve ibkasında taklîl ve rüşvet sâir gûne hediye ve kapu kethüdalarının tasallutları def' ve boğçe baha nâm ve sâir süretler ile kâffe-i mutalebât ref' olındığı bildirilmek ve bundan böyle kadîmi olan *hasları* ve *hazariyyelerinden* dahi muaf olanları sûret-i hâseneye ifrâğ olınmak ve Asitâne'de kapu kethüdası ve malikâne sahipleri ma'rifetlerile olması mürotteb olan hazariyye hisseleri dahi sûret-i aslisi üzere vülât ma'rifetlerile mahallinde tahsil olınmak üzere nizâm verilmek ve mansıblarında müstemir olmaları kanun kılınub levâzım ve istiklâlleri istigmal ohnmağla, bundan sonra cümlesinin keyfiyyetleri ba'de'l-tahkıyk vüzerây-ı izam ve mîrmirân-ı kirâmın mutasarrıf oldıkları eyâlet ve sancağa göre cihet-i maaşları teksîr ve tevfir olınmak içün işbu kanunnâmeye mütcakib tertib kılınacak def'-i mezâlim maddesinde râbıta virilecek kanun nizâmının hîn-i müzakeresinde vülat-ı kirâmın dahi kemâyenbagi akdâr ve takviyyeleri husûsı müzâkere ve tanzim ve sûret-i maaşları her bir eyâlet ve livanın keyfiyyetine göre tesviyye ve tertib olınmak üzere bâlâda mezkûr şerâit-i hasene fi-maa-ba'ad kanun-ı cedid olarak mer'i ve mu'teber tutılub hilâfına bir dürlü amel ve hareket olınmıya." (Vüzerâ Kanunnâmesi, 7. bend, MAD 7584).

(87) 1793 de kurulan Irâd-ı Cedid Hazinesi'nin yeni kalem personeli buna örnektir. Bunların maaşlarıyla ilgili olarak K. Kepeci 2 380 ve MAD 3 920 nolu defterlerde çok sayıda kayıt vardır.

İşte, bu yeni dönemde, eskiden kendilerine has verilen bürokratlar da,bu hasların zamanla tasfiyesinin doğal bir sonucu halinde,yavaş yavaş bu nakit maaş sistemi içine çekilmeye başlanmıştı.Ancak, hemen belirtmek de gerekir ki, bu nakit maaş sistemine geçiş bir anda ve genel düzeyde olmamış, hemen her türlü personel için eski usullerle (dirlik tahsisi, harç ve kalemiyye payları...) yeni uygulama bir süre bir ara da yürümüştür.

Haslar düzeyinde konuya yaklaşıldığında, bu eğilimi açıkça sergileyen ve kanıtlayan terimler *"has bedeli"* ve *"has akçesi"* dir (88).

"Has bedeli", has almayı hak eden kimseye, kendisine tahsis edilecek uygun has olmadığından, has yerine ödenen bedeli ifade etmekteydi (89). Gerçi daha önce de bu gibi kimselere has yerine çeşitli mukataalardan nakit tahsisler yapılmaya başlanır olmuştu. Bunlara ait örnekleri geçen bölümlerde gördük. Ancak bunlar için henüz *"has bedeli"* terimi pek yaygın olarak kullanılmıyor, belgelerde *"has ta'yini"* gibi ifadelere daha çok rastlanıyordu. Anlaşılan *"has bedeli"* bu tip uygulamalarda yeni bir halkaydı ve işin en önemli tarafı bu bedellerin ödenmesini artık merkez üzerine almıştı. Fakat muhasebe usulleri ve ödeme kolaylığı sağlama bakımından havale ve mahsub işlemleri yapılması da söz konusu olabiliyordu (90).

Görünüşe göre *"has bedeli"* geçici bir durumu ifade eder gibiydi. Öyle ki sanki bir gün gelecek ve bedel yerine hassın kendisi verilecekti... Gerçi bir yandan eskisi gibi has tahsislerine de hâlâ rastlanıyordu (91). Ancak genel eğilim, nakit maaş sisteminin yaygınlaşması ve giderek yerleşmesi yönünde

---

(88) Bu iki terimden hangisinindaha kıdemli olduğunu saptamak pek kolay değil.Ancak bu nokta şu aşamada bizim için pek önem taşımıyor. Zira burada önemli olan arızi örnekler değil bu terimlerdeki genelleşme ve yaygınlaşmadır.

Bununla birlikte Şıkk-ı sâni defterdarının "has akçesi" ile ilgili bizim bulduğumuz belgelerin 1725 lere dek indiğini anımsatalım (Cevdet Maliye no 27 794, t: 1138; no 28 608 t: 1185)

(89) Cevdet Dahiliye, no: 4623, Şu satırlar zikre değer: "Bu def'a kal'ası muhafazası şartıle ilav-i Bender paşay-ı mümâ-ileyhe - Mehmed Paşa- yine ihka ve takrir buyrılub, ancak mukaddema Kırşehir sancağı dahi mülhak iken emr-i muhafazada masârifine medar olub liva-i merkum bu def'a ifraz ve âhere tevcih olındığından liva-i Bender'in reâyâsı perişân ve hâsılatı bir dürlü masârifine vefâ itmiyeceği emr-i bedihî olmağla, hâline merhameten sinîn-i sâbıkdan efzûn has bedeli inâyet ve ihsân buyrulmasın paşay-ı mümâ-ileyh bir kıt'a mektubunda tahrir ider." Fi selh Ra sene 1190.

"Bender Kal'ası muhafızı olanlara vilâyet-i Eflâk cizyesi malından senede dört taksitle virilmek üzere senevî on bin guruş ta'yin olınub, emr ve defteri virilegeldiği mukeyyeddir. Fermân devletlu, inâyetlu sultanım hazretlerinindir" 7 Z 1190.

"... yüz doksan bir senesi Muharremi gurresinden i'tibâr ile sâlifü'z-zikr Eflâk cizyesi malından paşay-ı mümâ-ileyhe senevî on bin guruş has ta'yin veyahud has bedeli bir âhâr sancak ilhak buyrılmak hususlarının hangisine emr ve irâde-i aliyyeleri buyrılur ise..."

"...Eflâk cizyesi malından senede dörl taksit virilmek üzere senevî on bin guruş has ta'yin olınub Haslar Kalemi'ne kayd ve mu'ted üzere emr ve defteri Ma'den Kalemi'ne itâ olınması bâbında...

Tarihçi Cevdet Paşa da 1790-91 (1206) olaylarını anlatırken Anapa muhafızı atanan mîmirân Köse Mustafa Paşa'ya "Tombasar hassı bedeli olan 25000 grş ihsan" olunduğunu söylüyor (*Tarih-i Cevdet* c. 5, s. 223, İstanbul 1303). 1208 tarihli bir belgede ise Anapa Muhafızı Mustafa Paşa'nın maaşı yılda 3 taksitte ödenen *"Has akçesi"* olarak anılıyor (Cevdet Dahiliye no 5299). 1225 yılında Anapa muhafızı Hüseyin Paşa olup, kendisine "daire" masrafları için yılda 225000 grş. *"has bedeli"* verilmekteydi (Cevdet Dahiliye no 4340. Bk. Ek belge 42).

(90) Cevdet Dahiliye no 4 614 (1205-1211), 11 031 (1216), 1 632 (1217), 12 168 (1228), 2 967 (1229). Ayrıca bkz.: Ek belge 42

(91) Cevdet Dahiliye no 12 350 (Rikâb-ı hümâyun kâimimakamı vezir Receb Paşa'nın hasları hakkında, Ca 1197). Ayrıca bkz. Ek belge no 33 ve no 14.

olup, bu acıdan kullanılan terim gerçeklere pek uygun düşmüyordu. Bu nedenle olacak, "*has* bedeli"nin yanısıra "*has akçesi*" terimi de kullanılmaya başlandı ve giderek aynı belge metni içinde "*maaş*" sözcüğü "*has akçesi*" ne eşlik etmeye başladı ve bu gibi ifade tarzları yaygınlaştı (92).

"*Has akçesi*" de merkezce ödenir ve paşaların mali işlerine bakan kapu kethüdaları yılda birkaç taksit halinde bu parayı tahsil ederek sahiblerine öderlerdi (93).

Her bir maaş sahibiyle ilgili örneklere ayrı ayrı inildiğinde çok uzamaya ve yayılmaya müsait olan bu konuyu hem kısa kesebilmek, hem de daha anlaşılır bir zemine oturtabilmek için Hazine-i Âmire'nin elde mevcut olan 1228 (1813) yılı hesaplarına bir göz atmakta yarar var. Bu hesaplara göre (94) söz konusu yılda hazinenin toplam gideri 33 621 kise olup, giderler içinde birinci sırayı 12 800 kiselik tutar ile Kapukullarının dört kıst (bir yıllık) maaşı almaktadır. Bunu ise büyüklük itibariyle 10 340 kise ile "*Bazı vüzeray-ı izâm ve mîrmirân-ı kirâm hasları ve vezâif ve ocaklık akçeleri*" izlemektedir. Bunun ise anlamı açıktır: Mülki ve askeri idarecilerin bazıları artık merkezi hazineden maaş alan memurlar durumuna girmiş olup, bunların maaş ve si için ayrıca para hazineye asker beslemek kadar ek bir nakdi yük getirmektedir.

O halde geçmiş yıllardaki düzenle karşılaştırıldığında Osmanlı maliyesi hem daha nakdileşmiş, hem de daha merkezileşmiş bir duruma girmiş demektir. Bu durumun tüm XVII ve XVIII. yüzyıllar boyunca tedricen devam eden ve geçmiş sayfalarda izlemeye çalıştığımız gelişmelerin doğal bir uzantısı ve sonucu olduğu ise ortadadır. Ancak gelişmeler hâlâ devam etmekte olup, gerek nakit maaş sisteminin tam yerleşmesi ve gerekse maliyede merkezileşmenin tırmanışı açısından bir sürenin daha geçmesi gerekecektir.

---

(92) [illegible] tarihli bir belgedeki şu satırlar ise ayrıca zikre değer:
"Kapu kethüdası olduğum sabıka Mısır valisi vezir-i mükerrem saadetlu Hüsrev Paşa hazretlerine bu def a avâtıf-ı aliyye-i mülûkâne ve avârif-i behiyye-i hüsrevâneden Selanik sancağı tevcih ve ihsan olunub, liva-i mezbûr mutasarrıflarına tahsis kılınan hassın vakt-i hasadı müşârün-ileyh hazretlerinin vaktine isabet itmiş olmağla, hass-ı mezbûr karyeleri 217 senesine mahsûben müşârün-ileyh tarafından zabt olınmak için ber mûceb-i defter-i hakanı ve kanun iktiza iden fermân-ı âlinin ısdârı bâbında fermân devletlu, inâyetlu efendim sultanım hazretlerinindir"
"Defter-i hakani de mastûr Selanik nahiyesine tâbi' karye-i Selmanlu der nahiye-i Vardar deyu muharrer karye ve icmaline dahil...(yırtık) mîrliva-i Selanik hassı mülhakatından olduğı defter-i hakânîde ve Selanik ve Kavala sancakları sabıka Mısır valisi vezir-i mükerrem Hüsrev Mehmed Paşa edam allahu teâlâ iclâleye 218 senesi Saferinin on beşinci gününde tevcih olınub, hâlâ üzerinde oldığı dahi Tevcibat Defteri'nde mukayyed olmağla, salifü'z-zikr Selmanlu ve tevâbi'i karyeleri ber mûceb-i defter-i hâkânî vezir-i müşârün-ileyh tarafından zabt ve tevcihi tarihine düşüb, mahsulât ve rüsumat kanun ve defter mûcebince ahz ve kabz itdirilmek muktezay-ı defter-i hakânî ve muvafık-ı kanundur" (Cevdet Dahiliye, no: 2 699).
(92) Örneğin, Cevdet Dahiliye no 5299 ve 5746 (Bkz. Ek belge no 30).
(93) Aynı belgeler
(94) Cevdet Maliye no 5134

3- MALİ SORUN, ASKERİ SORUN ÖZDEŞLİĞİ ve KISIR DÖNGÜ

Son olarak gözden geçirilen bilgiler,yalnız ele alınan bazı konulardaki yeni gelişmeleri gözler önüne sermekle kalmamış, çok öncelerden başlayan ve uzun uzadıya üzerinde durarak Osmanlı mali sistematiğinde saptamaya çalıştığımız birtakım eğilimlerin yönünü de kesin biçimde açığa çıkarmıştır. Tek cümleyle yeniden hatırlatmak ve özetlemek gerekirse,bu eğilim timar sahalarının tasfiyesidir. Tüm XVIII. yüzyıl Osmanlı mali politikasını biçimlendiren bu eğilimin mahiyeti ve yönü hakkındaki tereddütler ortadan kalkınca, kitabımızın başında ortaya koyduğumuz teorik çerçeve içerisinde, artık savaşlar ve mali bunalım arasındaki ilişkileri yerine oturtmak da kolaylaşacaktır.

Nitekim, anımsanacağı üzere, klâsik Osmanlı mali sistematiği ve bunu dengede tutan öğelerden söz ederken bazı açmazlar üzerinde durmuş ve savaşlara göre biçimlenmiş olan Osmanlı askeri düzeninde mali yükü merkezi hazineye bindirilmemiş olan eyalet askeri kuvvetlerinin çok önemli bir yeri olduğuna işaret etmiştik. Timar rejimi içinde organize olmuş bu güçlerin tasfiyesi halinde, merkezi paralı ordunun savaşlarda tek başına yetersiz kalacağını ve böylece savaşların kazanılmasının fevkalâde zorlaşacağını belirtmiştik.

O halde, aynı sistem içinde kalarak merkezi hazinenin sorunlarını çözümleme çareleri arayan ve bunun için sistemin dayandığı sacayağının öğeleri ile oynayarak yeni dengeler kurmaya çalışan Osmanlı maliyecileri, timar sistemi içinde tahsis olunmuş dirlik gelirlerini merkezi hazineye celbetmede belli bir sınırı aşmamak zorunda idiler. Aksi halde, mevcut sistemin dengesi tamamen alabora olabilir ve savaşların mali bunalım kaynağı olması kaçınılmaz bir hale dönüşebilirdi.

Konu bu biçimde ortaya konunca,mali sorunla askeri sorunun özdeşleştiği derhal görülür. Bu ise, imparatorluğun kaderini belirlemiş olan ve yıllar boyu aynı sistem içinde kalınarak çözümler arandığı için, bir türlü içinden çıkılamayan bir kısır döngüden başka bir şey değildir. Daha önce ortaya konan bilgiler çerçevesinde bu kısır döngü şöylece özetlenebilir:

Bir önceki yüzyılda merkezi hazinenin parasal sıkıntıları, hazine için yeni gelir kaynakları bulmayı gerektirmiş ve o ana kadar merkezî bütçelere dahil olmayan ve mahalli idarecilere birtakım askeri ve idari görevlerini finanse etmeleri için mahallinde tahsis olunan gelir kaynakları giderek, merkez bütçelerinin gelir kalemleri arasına katılmaya başlanmıştı. Böyle bir çözüm kısa vâdede merkezin nakit gereksinimine çare olmakla beraber, uzun vâdede gelir kaynakları kurutulan mahalli idareciler açısından bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuş, ve bunların besledikleri askeri güç de giderek zayıflamaya ve erimeye başlamıştı. İsmen hâlâ var olmakla beraber, uygulamada timarlı sipahiliğin yerini ise levent gruplarından vs den oluşan kapu halkı almıştı. Bu arada yeni bir gelir kalemi olarak idarecilere *imdadiyye* adlı vergiler tahsis olunmuş ve böylece bir süre daha merkezi ordu dışında,eyaletlerden gelen ek bir askeri gücün ayakta tutulması sağlanmıştı. Fakat zamanla *imdadiyyeler* de sabit bir gelir kalemi olarak kalınca, devrin icaplarına göre kendiliğinden oluşan ve esaslı ve rasyonel bir kanun ve nizama bağlanmamış olan bu askeri gücün de ayakta tutulması zorlaşmış ve

bunlar giderek daha da yozlaşarak, zayıflamıştı. Aynı süreç içinde, merkezdeki kapukulu askerinin de yozlaştığı ve kâğıt üzerindeki sayıları hilâfına, gerçek savaşçıların giderek azaldığı düşünülürse (95), devlet mali sorunları çözeyim derken gün geçtikçe bir de *askeri mesele* (96) ile karşı karşıya kalıyor demekti.

Askeri sorunun köklü çözümü,merkezdeki maaşlı ve dâimi orduyu eyalet güçlerini de kapsamına alacak biçimde genişletip, reorganize ederek büyütmekten geçiyordu. Fakat bunun finansmanı nasıl olacaktı? Gerçi haslar ve timar sahaları yavaş yavaş merkezi "bütçe" gelirleri içine alınıyor ve mukataaların malikâne satışına devam ediliyordu, ama malikâne sistemi sağladığı yarar yanında bazı önemli sorunları da beraberinde getiriyordu. Bir kere bu sistemle vergi kaynakları devletin elinden çıkıp, özel kişilere geçiyor ve o kişi ölüp mukataa "mahlûl" olana dek devlet vergi kaynağı üzerindeki haklarından vazgeçmiş oluyordu. En önemlisi malikânecilerin her yıl hazineye ödemekle yükümlü oldukları "mal" lar pek düşük tutulmuştu. Satışlara engel teşkil etmesin ve muaccele gelirleri düşmesin diye de uzun süre bunlara zam da yapılamıyordu. Satılan mukataaların uzun süre "mahlûl" olmaması ve yeniden satış olanaklarının pek ender doğduğu hallerde malikâne sistemi devletin aleyhine işleyecek bir özelliğe sahipti. Devletin nakde gereksinme duyduğu anlarla, mukataaların "mahlûl" olma zamanları birbirlerine denk düşmeyebilirdi. Dolayısıyla sistemi ayakta tutmanın yolu devamlı olarak yeni mukataaların sisteme sokulmasından geçmekteydi.

XVIII. yy da günün koşulları askeri sorunlara öncelik verilmesini gerektirdi. Fakat köklü çözümlere gidilemedi. Yalnızca savaş yıllarında cephelere gerekli miktarda askerin sevkedilmesinin çaresine bakılmaya çalışıldı (97). Vezirlerin *kapu halkının* yetersiz kalması üzerine, masrafları merkezi "bütçe"den karşılanan derleme asker yazımına başlandı. Ne miktar asker toplanacağını, ne kadar süreyle istihdam olunacaklarını günün koşulları belirliyordu. "Bütçe"lerde bunların ücret, tayınat ve malzemeleri için belli karşılıklar yoktu. Mukataa satışlarından sağlanan fonlar,

---

(95) Bu yozlaşmaya bir örnek olarak yalnız şunu belirtelim: Mevcut kanunnâmelerine ve ordunun savaş düzenine göre Yeniçerilerin piyade olmaları gerekirdi. Fakat 18. yy sona ererken, süregelen savaşlarda Yeniçeriler artık kanunları hilafına, birer at tedarik edip süvari olmaya başlamışlardı. Buna ait örnekler için bkz. *Tarih-i Cevdet*, c.4, (1303 baskısı), s. 260, 262, 264 ve c.5 (1303), s. 45-46.

(96) Devletin çeşitli sorunları üzerine kafa yoran Osmanlı devlet adamı ve aydınlarının dönüp dolaşıp "askeri mesele" üzerinde ısrarla durmalarının nedeni böylece daha iyi anlaşılıyor.

Aslında askeri ve mali mesele arasındaki ilişkiyi Osmanlı aydınları ve yöneticileri bilmiyor değillerdi . Fakat meseleyi vazediş tarzları onları daha en baştan statik bir noktada kalmaya mecbur kılıyordu. Burada; İbn-i Haldun'dan kaynaklanarak hemen hemen bütün önemli Osmanlı kroniklerine de geçen ve Osmanlı'nın bir "devlet" olarak işleyiş mantığını ifade eden meşhur tekerlemeyi hatırlamamak elde değil: "... saltanat-ı aliyyenin şevket ve kuvveti asker ile ve asâkirin bekası *hazine* iledir..." (Koçi *Bey Risalesi*, s. 50).

Sorunu bu biçimde vazediş tarzı haliyle belli bir dengeyi ifade etmiş oluyordu. Bu denge exogene (dışsal) bir değişkenin etkisiyle bozulduğunda ise - ki böyle olması kaçınılmazdı- dengeyi oluşturan iki değişkenden biri ile oynayarak yeni dengeler sağlamaya çalışıyorlardı. Ama ne var ki temelinde böyle bir mantığın yattığı çeşitli politikalar, söz konusu kısır döngü çemberini kırmağa olanak vermiyordu.

(97) M. Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.

müsaderelerden ele geçen paralar hep bu öngörülmemiş giderlerinin finansmanına tahsis olunmak zorunda kalınıyordu. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin hasımları zamanla daha da güçlenmiş ve teknolojide üstünlük de sağlamışlardı. Artık savaşlarda Osmanlı'nın bu derleme askerlerle başarı elde etme olanakları iyice zorlaşmıştı. Kısacası savaş, Osmanlı Devleti için artık başarı ve gelir kapısı değil,masraf kapısıydı. Bundan sonra Osmanlı Devleti için savaş demek, mali bunalımların hem kaynağı, hem de hızlandırıcısı demek olacaktı.

Bölüm II

MALİYEDE BUNALIM YILLARI (1768-1792)

I. 1768-1774 SAVAŞ DÖNEMİ

1. SAVAŞ ÖNCESİ YILLARDA GENEL MALİ DURUM HAKKINDAKİ İPUÇLARI

1768 yılında Rusya ile savaşa girmeden önce Osmanlı Devleti, kesintisiz 22 yıl devam eden uzun bir barış dönemi yaşamıştı. Özellikle ileriki yıllarla kıyaslandığında, bu barış döneminde mali durumunun oldukça iyi olduğunu ileri sürmek mümkün görünmektedir. Elde bu görüşü destekleyen şu bulgular mevcuttur:

a) 1761 yılında "bütçe" açık vermemişti. Üstelik bir miktar gelir fazlası da vardı (Gelir: 14 514 000 guruş, gider: 14 064 500 guruş) (1)

b) 1718-1767 arası malikâne mukataa satışlarının en revaçta olduğu yıllardır (2). Bu dönemde devlet hazinesi bu satışlardan nasibini almış olmalıdır.

c) III. Osman (1754-57) ve III. Mustafa (1757-74) tahta oturdukları sırada rahatça "cülus bahşişi" ödemekle kalmamış, ayrıca tahsili âdet olan berat yenileme resimlerini de affetmişlerdi (3). (1774 de tahta geçen I. Abdülhamid "cülus bahşişi" ödeyemeyecektir).

c] 1768 öncesi yıllar için; Osmanlı "bütçe"lerinin en önemli gider kalemi olan "mevâcib"lerin ödenemediğine ilişkin tarihlere herhangi bir olay yansımış değildir. Tersine vak'anüvis kayıtlarına göre mevâcibler düzenli olarak ödenebilmiştir (4).

d) Tarihler III. Mustafa tahta geçtiğinde "hazinenin dolu olduğu"nu, padişahın da bu mali olanaklara güvenerek kendi istegi ile 1768 savaşını başlattığını yazar.

1768 yılı öncesinde mali durumunun oldukça iyi olduğu saptanabilen ve kendi iradesi ile bir savaş başlatan Osmanlı Devleti girıştığı savaşta başarılı

---

(1) M. Genç, Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi, s. 247.

(2) Aynı makale, aynı yer

(3) Belin (çev. M. Ziya), *Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tedkikler*, s. 212 vd (İstanbul 1931)

(4) 1768 savaşı öncesi mevâcib ödemeleri *Vâsıf Tarihi*'nın 1168-1182 (1748-1768) yılları olaylarını içeren birinci cildinden izlenebilir. Bkz.: s. 15,22,27,31,40,52,69,75,86,89,108, 114,175,205,209,217,220,273,284,423.1180-1182 yılları mevâcib ödemeleri için ise bkz.: Çeşmizâde *Tarihi*, s. 12, 39,53,73,90.
1768 savaşı başladıktan sonra mevâcib ödemelerindeki düzenin bozulduğu görülür. Bkz.: *Vâsıf tarihi*, c. 2, s.137, 194,211,236.

olamamış ve savaş yılları uzadıkça da artan giderleri yüzünden giderek ağır bir malî bunalıma sürüklenmeye başlamıştır.

2. 1768-1774 SAVAŞ DÖNEMİ ve MALİ DURUMUN KÖTÜLEŞMESİ

Umutların tersine, yıllar ilerledikçe bu savaş Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişme gösterir. Cepheye daha fazla asker sevketme zorunluluğu, bunların techiz ve iaşesi ve mühimmat vs gibi giderler giderek devlet hazinesinin olanaklarını ciddi bir biçimde zorlamaya başlar ve hatta aşar. Böylece savaş giderlerinin finansmanı yüzünden maliyede bir kriz doğmuş olur.

Bu dönemde, hazinenin para gereksinimini karşılayabilmek ve bunalımı atlatabilmek için bazı olağandışı önlemler almak gerekir. Ne gibi yollara başvurulduğu şöylece özetlenebilir:

1) Önce, uygulaması daha önceki yıllarda da görülen klâsik bir yönteme başvurulur: Devlet hazinesi için padişahtan borç istenir. Padişah birkaç kez gerekli yardımı yapar, ama bunlar savaşın finansmanında yeterli olmaz (5).
2) Malikâne mukataa sahiplerinden "*cebelu bedeliyyesi*" tahsiline girişilir.
   Sınırlı bir savaş vergisi mahiyetinde olan bu bedeliyye "*muaccele*" (malikâne mukataanın satış değeri) tutarının bir yüzdesi olarak tahsil olunurdu. 1768 yılında % 15 oranıyla yapılan tahsilâtta hazineye bu kanaldan 1,467 küsur milyon guruş gelir sağlanmıştı (6). 1772 yılındaki uygulamada ise bedeliyye tahsil oranı eski mukataalar için % 15 olarak bırakılmış, fakat daha yüksek "*muaccele*" ile satılmış olan yeni mukataalarda oran % 5 e indirilmişti (7).

Hazineye gelir sağlamaya yönelik bu girişimler yanında, giderleri kısıcı bazı önlemlere de başvurulmaktan geri kalınmaz. Bu konuda:

1) Israfın önüne geçilmesi ve lüks harcamalara yer verilmemesi için emirler yayınlanır ve devlet "bütçe" sindeki bu gibi harcama kalemlerinde kısıntıya gidilir (8).
2) Devlet kapısından maaş alan zümreler denetlenir ve bazı yolsuzluklar açığa çıkarılarak, maaşlılar sayısı biraz azaltılır. Böylece giderlerde bir miktar tasarruf sağlanır. Bu tasarruf iki yoldan sağlanmıştır:
   - Önce askeri zümre denetlenmiştir. Görülmüştür ki Kapukulu Ocakları'ndan maaş alanların % 5 i fülen görev başında değildir. Bu sahte "*esâme*" ler iptal edilmiştir (9).

---

(5) Cevdet Maliye, no 23 161; Cevdet Saray, no 6 353 ; Belin, *a.g.e.*, s. 236 vd

(6) M. Genç, a.g.m., s. 282

(7) Cevdet Maliye, no 24 653 (22 B 1186)

(8) Cevdet Maliye, no 14 979 a kayıtlı 5 Şevval 1186/Aralık 1772 tarihli bir buyrultuda hazinenin sıkıntılı durumu dile getirilmekte, israfın önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmakta ve bir önlem olarak, bundan sonra bazı görevlilere giydirilen kaftanlarla ilgili giderlerin artık hazineden ödenmeyeceği ifade olunmaktadır.

(9) *Vâsıf Tarihi*, c. 2, s. 236 (İstanbul 1219)

- Sonra, sivil nitelikli maaşlar, denetime tâbi tutulur: Çeşitli mukataalardan "*vazife*" adı altında maaş alagelen çeşitli zümrelerin kayıtları yoklanır. İçlerinde artık maaşa müstahak olmayanlar saptanarak maaşları kesilir. Böylece "*mahlûl*" haklar (geçerliliğini yitirmiş haklar) açığa çıkarılır ve hile ile maaş alanlar cezalandırılır (10).

Bu önlemler, bazı sınırlı yararlar sağlamakla birlikte, maliyedeki bunalımı sona erdirmede yeterli olamaz. Doğal olarak cephedeki komutanların merkezden para taleplerinin de arkası gelmez. Özellikle kapukulu askeri dışında, savaş zamanında derlenmiş olan ücretli askerlerin "*bahşiş, ulûfe, tayınat*" larıyla ilgili giderlere para yetiştirmek büyük sorun olur (11) Böylece savaş giderek Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişir ve sonuçlanır. 1774 yılında ise Osmanlı Devleti için ağır hükümler içeren Küçük Kaynarca Anlaşması imzalanır.

3. KÜÇÜK KAYNARCA ANLAŞMASI'NIN GETİRDİĞİ YENİ MALİ YÜKLER

Küçük Kaynarca Anlaşması siyasi ve askeri açıdan Osmanlı Devleti'nin aleyhine hükümlerle dolu bir anlaşma olmakla kalmaz. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti ayrıca ağır bir savaş tazminatı ödemeye de mahkûm olur (12).

Rusya'ya ödenmesi taahhüt edilen bu tazminatın toplam tutarı 15 bin kise (veya 7,5 milyon grş) idi (Rus parasıyla 4 milyon ruble). Tazminatın anlaşmayı izleyen üç yıl içerisinde eşit taksitler halinde ödenmesi gerekiyordu.

Maliyesi zaten sıkıntıda olan Osmanlı Devleti için anlaşmada ayrıca böyle bir hükmün bulunması fevkalâde kaygı verici olmuştur. Zira üç yılda ödenecek olan 7,5 milyon grş o yıllardaki Osmanlı "bütçe" gelirlerinin takriben yarısına yakın bir meblâğdır (1761 yılında "bütçe" geliri 14,5 milyon grş idi. İleride ayrıca ele alınacak olan 1784-85 yılı "bütçe" sinde de yıllık gelir rakamı yine aynı düzeylerdedir). O yıllar için elimizde "bütçe" leri bulunmamakla birlikte, yıllık gelirinin giderlerini karşılayamadığını rahatça ileri sürebileceğimiz Osmanlı Devleti'nin, savaş tazminatı ödeyebilmek için ayrıca yılda fazladan bir de 2,5 milyon grş bulma durumunda kalması kuşkusuz onu bazı yeni mali karar ve düzelemelere gitmede etkileyecekti.

Küçük Kaynarca Anlaşması'nın mali açıdan değinilmesi gereken diğer bir noktası da Eflâk ve Boğdan vergileriyle ilgilidir: Anlaşma hükümlerine göre, Eflâk ve Boğdan tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanıyor, fakat bu

(10) Cevdet Maliye, no 27 398 (21 B 1188)

(11) *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 352 vd. Piyade ve süvari levendler için yapılan giderler için ayrıca bkz.: MAD, no 13 761 (1172-1198)

(12) Anlaşma metni için bkz:
- G. Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, c. 1, s. 310 vd
- *Mecmua-i Muahedât*, c. 3, s. 254 vd
- R.Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, s. 102
- İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4, ks. 1, s. 422 vd.

voyvodalıkların eskiden beri Osmanlı Devleti'ne ödeyegeldikleri vergiler kısıtlanıyordu (13).

Bu anlaşma, ciddi ve gerçek bir barış havası getirememiş olması itibariyle de, izleyen yıllarda dolaylı olarak Osmanlı maliyesi üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Zira, gerçek barış gelmeyince, bir soğuk savaş dönemine girilecek ve bu dönemde Osmanlı Devleti muhtemel yeni bir savaş için hazırlıklarını yine sürdürmek zorunda kalarak, askeri giderlerde kısıntıya gitmesi yine mümkün olamayacaktır.

II. İKİ SAVAŞ ARASINDAKİ DÖNEMDE GENEL MALİ DURUM, UYGULANAN POLİTİKALAR, TARTIŞILAN SORUNLAR VE ÖNERİLEN YENİ ÇARELER (1774-1787 DÖNEMİ)

1774 yılında Rusya ile yapılan barış ancak 1787 yılına kadar devam edebildi ve 1787 de büyük savaş yeniden başladı. Aşağıda iki savaş arasında kalan bu dönemin mali sorun ve politikaları ele alınacaktır.

Bu dönem incelenirken onu kendi içinde ayrıca ikili bir ayırıma tâbi tutmak uygun olur: 1) 1774-83 yılları, 2) 1783-87 yılları. Birinci aşamada bir yandan geçmişin yaraları sarılmaya çalışılmış ve bu arada gerek mali ve gerekse diğer konularda bazı yeni icraatta bulunarak, hazineyi ve genel olarak devleti tahkime çaba sarfedilmiştir. 1783 de Kırım'ın işgali olayı ise, ucu sıcak savaşa dayanan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu ikinci dönemin en çarpıcı özelliği, telâş ve şaşkınlığın herşeye egemen oluşudur.

A- 1774-1783 DÖNEMİ

1. GİDER ARTTIRICI ÇEŞİTLİ İCRAAT ve OLAYLAR

Geride bırakılan savaş Osmanlı Devleti'nin çeşitli kurumlarında ıslaha muhtaç yönler olduğunu ve özellikle askeri alanlarda daha hazırlıklı ve eğitimli olunması gerektiğini açığa çıkarmıştı. Dolayısıyle 1774 ü izleyen yıllarda bazı ıslahat ve yenilik hareketleri başlamıştır.

Bu amaçla yapılan icraatın mali portesi hakkında elde henüz kesin ve toplu rakamlar yoktur. Fakat, buna rağmen, yapılan işlerin para gerektiren şeyler olduğu ve dolayısıyla hazine giderlerinin bu gibi icraattan olumsuz yönde etkilendiği ortadadır.

Yapılan işlerin başında sınır boylarının ve kalelerin tahkim ve onarımını anımsamak gerekir. Bu işlerin yürütülmesinde Batı'dan getirilen ve kendilerine bol maaş ödenen uzman teknik personelden de yararlanılmıştır.

---

(13) A. Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbar*, s. 107 (yay. M. İlgürel, İstanbul 1976)

Askeri hazırlıklar ve tahkimat işleri bu uzmanların görüş ve önerileri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bunların yanısıra Cezayirli Hasan Paşa'nın önderliğiyle Tersane ve donanma ıslah edilmeye çalışılmıştır. Daha kaliteli subay ve yerli teknik eleman yetiştirmek amacıyla da bazı okullar (Mühendishane...) açılmıştır. Aynı dönemde Halil Hamid Paşa da topçuluğu ıslah için uğraşmış ve "Sürat topçuları" diye anılan birliği kurmuştur.

Anılan işlerin finansmanında zorluklarla karşılaşıldığı belli olmaktadır. Örneğin, yeni oluşturulan "Sürat topçuları"nın 77 437 guruş tutan yıllık maaşları için o sıralar "bütçe" ye ek bir kaynak bulabilmek bile önemli bir sorun olmuştu (1).

1774 sonrasında cereyan eden bazı önemli olaylar da hazine giderleri üzerinde olumsuz etki yapmaktan geri kalmamıştı. Mora'da Arnavudların isyanı bu gibi olaylardan yalnızca biriydi. Keza, Mısır'da da olaylar çıkmış ve oraya donanma göndermek gerekmişti. 1776 da ise, Basra eyaletine İran'ın müdahalesi vaki olmuş ve Osmanlı Devleti üç yıl süre ile bu konu ile uğraşmak zorunda kalmıştı. 15 Ağustos 1777 (11 Receb 1191) tarihli bir belge (2) beklenmedik giderler yüzünden hazinenin o tarihlerde durumunun pek sıkışık olduğunu vurgulamakta ve İran meselesi ile uğraşmakta olup, merkezden nakdi yardım talebinde bulunan Bağdad ve Musul valilerinin bu talebinin gereği gibi karşılanamayacağını dile getirmektedir.

Yapılan icraat ve beklenmedik olaylar hazine giderlerini arttırırken bu giderlerin getirdiği yükü masedecek çarelerin de beraber yürütülmesi gerekiyordu. Aşağıda, bu yöndeki uygulamalar gözden geçirilecektir.

2. BAZI TASARRUF ÖNLEMLERİ

Yeni ve zorunlu gider kapılarının açıldığı bir dönemde, gerçek anlamda bir tasarruftan söz etmeye aslında pek olanak yoktur. Böyle bir ortamda "tasarruf" ancak ihtiyatla harcama ya da lüks ve israfa yer vermeme anlamına gelebilir. Nitekim, bu biçimde bir tasarruf anlayışına uygun olarak, ele alınan dönemde lüksü ve israfı yasaklayan emirler yayınlanmıştır (3). Bu emirlerde özellikle devlet erkânı ve saray halkının günlük hayat tarzı ve giyim-kuşamına değiniliyor, kürkler ve pahalı kumaşlar için dışarıya çıkan paraların devletin zararı anlamına geldiği vurgulanıyordu.

Ayrıca bu dönemde Kapukulu Ocakları yeni ve sıkı bir denetime tâbi tutularak bunun sonucunda hazine giderlerinde bir miktar tasarruf sağlandı. Bazı askeri maaş cüzdanlarının ("esame") zamanla ilgisiz kişiler eline geçmiş olması ve sahtelerinin türemesi ve de daha önceki denetimlerde bunların tümünün ayıklanamamış olması, bu son operasyonu gerekli kılmıştı. Operasyonu Halil Hamid Paşa gerçekleştirdi ve böylece hazinenin yılda 1,9

(1) *Tarih-i Cevdet*, c. 2, s. 284 deki Sür'at topçuları nizamnâmesi (İstanbul 1303)

(2) Cevdet Maliye, no 5 317

(3) *Tarih-i Cevdet*, c. 2 (1303 baskısı), s. 285 deki 33 no'lu belge

milyon guruş kadar tutan kaybının önünü aldı (4). Ancak bu icraatı, sonunda onun hayatına malolmuştu.

3. İÇ BORÇLANMA: ESHAM UYGULAMASI

Mevcut gelirlerle giderlerin finanse edilemeyeceğinin görülmesi üzerine, Osmanlı maliyecileri 1775 yılından itibaren *"esham"* uygulamasını başlattılar. Bu uygulama temelde bir iç borçlanma ameliyesinden başka bir şey değildi. Fakat, mahiyeti ve özellikleri itibariyle ilginç ve orjinal bir iç borçlanma örneği ve deneyimi idi.

A- ESHAM SİSTEMİNİN DOĞUŞU ve GENEL ESASLARI

XVII. yy sonundaki büyük mali bunalım, o zaman mukataaların birkaç yıllığına iltizamı yerine, ömür boyu tasarruf hakkı ile tâliplere satılması sürecini nasıl başlatmış ve böylece *"malikâne sistemi"* gibi ilginç bir uygulama Osmanlı maliye tarihinde yer bulmuşsa, 1768-74 savaşının getirdiği mali sıkıntılar da, o sistemin doğal bir uzantısı olan *"esham sistemi"* nin doğmasına yol açmıştır.

Malikâne sisteminde mukataaların (vergi kaynakları) yıllık hasılatının tümünün (*"mal"* ve *"kalemiyye"*ler ödenmek koşulu ile) kayd-ı hayat koşulu ile malikânecilere satışı söz konusu idi. Esham sisteminde ise, yalnızca yıllık kârın paylar halinde *"ber vech-i malikâne"* satışı söz konusudur. Bu nokta eski malikâne sistemi ile esham uygulaması arasındaki farkı belirlediği gibi, eshamın eski sistemin bir uzantısı olduğunu da ortaya koyar. Dolayısıyla, bu uygulamayı başlatırken Osmanlı maliyecilerinin fikir olarak nereden esinlendiklerinin kaynağını bulmak için uzaklara gitmeye pek gerek yoktur.

Sistemin genel esaslarına değinmeden önce *"esham"*ın *"sehm"* (veya sehim) sözcüğünün çoğulu olduğunu ve "paylar, hisseler" anlamına geldiğini belirtmekte yarar var. Fakat bu, onun yalnızca sözlük anlamıdır ve Osmanlı eshamının mahiyetini kavrama açısından yeterli değildir. Burada "esham"ın tarihi-mali bir terim olarak ele alınıp, özel bir tarif ve tanımının yapılması gerekmektedir. Uygulamanın genel esaslarının gözden geçirilmesi bunu mümkün kılacaktır.

Konuya farazi bir örnekle yaklaşalım (5): X adlı bir mukataa "emin" adı verilen memuru vasıtasıyla devletçe işletilmektedir. Diyelim ki mukataanın yıllık gayri safi hasılatı "t" yılında 35 000 guruş olmuştur. Aynı yıl mukataanın işletme giderleri ve mutad bazı ödemeleri toplamı ise 20 000 guruş tutmaktadır. O halde net hasılat yani kâr (*"faiz"*. Osmanlıcada *"faiz"* kâr anlamında kullanılmıştır) 15 000 guruştan ibarettir. Bu durumda X

(4) A. Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s. 155-60, 190; *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 68

(5) Bu farazi örnek çeşitli mukataalardaki uygulamalar gözden geçirildikten sonra düzenlenmiştir. Gerçeğe uygunluğunu kontrol için örneğin Cevdet Maliye no 27 511 den *"Yeni il mukataası eshamı"* na ilişkin bilgilerle, Cevdet Maliye no 29 223 ve no 29 283 den *"İstanbul Sırmakeşhâne mukataası eshamı"*na ilişkin bilgiler göz önüne alınabilir. Bkz. Yavuz Cezar, Osmanlı Mali Tarihinde "Esham" Uygulamasının İlk Dönemlerine İlişkin Bazı Önemli ve Örnek Belgeler, *Toplum ve Bilim*, sayı 12; s. 128-129 daki Belge 1 ve s. 130-132 deki Belge 2

mukataasının durumu iyidir ve yıllık "faiz"i esham ihracına elverişlidir. Esham ihracı için yıllık "faiz" önce belli sayıda paylara ("sehim") bölünür. Diyelim ki 100 paya böldük. Her bir paya düşen yıllık kâr ("*faiz*") 150 guruş olur. Şimdi sıra sehimlerin belli bir bedel karşılığında tâliplere satılmasına gelmiştir. Eğer sehimler elde kalmayıp, rahatça satılsın isteniyorsa, satış fiyatının ("*muaccele*") saptanmasında alıcıların rağbet derecesi önceden iyi hesaplanmalıdır. Varsayalım ki örnekte her bir sehim, yıllık "faiz" değerinin 5 katı bir bedel ile satıldı (muaccele: 750 guruş).

Bu örnekte devlete 750 guruş ödeyerek X mukataasının bir tam sehimine sahip olan vatandaş bu sehimin karşılığı olan 150 guruşu ("*faiz*") her yıl birkaç taksit halinde devletten tahsil etmeye hak kazanmış olur. Onun bu hakkı ölümüne dek devam eder. Vatandaşın peşinen ödediği 750 guruş tutarındaki "*muaccele*" yıllık"*faiz*"inin beş katı olduğu için, kendisinin gerçek kâra geçip, havadan bir ek gelire kavuşması ancak altıncı yıldan itibaren mümkün olacaktır. Ömrü ne kadar uzun olursa kendisi o oranda kârlı, devlet ise zararlı olacaktır. Ölüm halinde, pay devlete rücu edecek ve gerekirse yeni bir bedel mukabilinde yeniden başkalarına satışa sunulabilecektir.

Devlet açısından ise durum şudur: Eğer esham ihrac olunmasaydı "t" yılında X mukataasmdan hazineye girecek olan meblâğ 15 000 guruş olacak idi. Esham satışı ile bu 15 000 guruşluk yıllık gelir vatandaşlara|bırakılmış, buna karşılık hazineye tüm sehimler satılarak toplam 75 000 guruşun girmesi sağlanmıştır. Böylece; ileriye mâtuf bir gelir şimdiden devlet kesasına girmiş olmaktadır. Ne var ki, hazineye giren meblâğ vazgeçilenin ancak beş katıdır. Oysa, mukataamn yıllık net geliri olan 15 000 guruş vatandaşlara ömür boyu tahsil edilme hakkı ile devredilmiştir. Esham sahiplerinin, ölüme dek eshama tasarruf etme süresinin ortalama on yıl olduğu varsayılırsa, örneğimize göre hazine on yılda yıllık 15 000 guruş taksitlerle tahsil edeceği toplam 150 000 guruşu, peşin ödeme koşulu ile toplam 75 000 guruşa vatandaşlara bırakmıştır. 150 000 guruşun halihazır değeri (Buna "k" diyelim) ile 75 000 guruş (Toplam muaccele: "m") arasındaki fark mekanizmanın kimin lehine işlediğini belirleyecektir.Eğer m>k ise devlet kârlı,m<k ise esham sahipleri kârlı durumda olacaklardır. Esham sahiplerinin kârı, yani m-k, devletin onlardan aldığı borç mukabili, anapara dışında kendilerine ödediği faizi ifade eder.

Fakat burada hemen işaret etmek gerekir ki "*esham sistemi*" nin işleyiş mekanizmasının yukarıki tablodan daha girift yönleri vardır. Sistem, eshamın kişiler arası serbestçe alım-satımına da izin vermektedir. Bu izin, kayd-ı hayat koşulu ile satılan eshamın, kişilerin ortalama ömür süresine bağlı olarak, belli bir süre sonunda tekrar devlete dönmesini geciktirici ve hatta engelleyici bir olgudur. Böylece hazine, kişiler arasında devamlı el değiştiren ve geri gelmeyen sehimlerin yeniden satışı imkânından yoksun kalacaktır. Devlet buradan doğacak kaybını telâfi etmek için kişiler arası esham alım-satımını vergiye tâbi tutmuştu. Nitekim bu satışlardan "*kasr-ı yed resmi*" adı altında bir resim alınırdı.

Devletin eshamdan sağladığı toplam gelir yalnız "*muaccele*" ve "*kasr-ı yed* resimleri"nden ibâret olmamıştır. Zira, aynen malikâne mutaalarda olduğu gibi, savaş zamanlarında esham sahiplerinden de "cebelu

bedeliyyesi" tahsil edilme yoluna gidilmiş (6),yani eshama sahip olan zümre sınırlı bir savaş vergisine tâbi tutulmuştur.

O halde, belli bir dönem sonunda esham uygulamasının devlet hazinesine ne getirip ne götürdüğünün muhasebesi çıkarılmak istendiğinde, bir tarafa esham sahiplerine ödenen toplam *"faiz"* tutarını, diğer tarafa ise ilk satışlardan elde edilen muaccele tutarını + rücu edip yeniden satılanların *muaccelelerini* + muaccelelerle birlikte tahsil olunan *"dellaliyye resimleri"* ni + "kasr-ı yed" vergileri toplamını + *"cebelu bedeliyyeleri"*ni yazmak gerekecektir.

Şimdi, sistemin genel esaslarıyla ilgili bu açıklamalardan sonra, somut bazı bilgileri tarihi gelişim içinde gözden geçirmekte yarar var.

Araştırmalarımıza göre, esham uygulamasına mâruz kalan ilk mukataa *"İstanbul Duhan (tütün) Gümrüğü"* oldu.

İstanbul Tütün Gümrüğü eskiden malikâne olarak satılmış bir mukataa idi. Ancak gümrük hâsılatının giderek arttığı göz önüne alınarak, 1172 (1758-1759) yılında malikânecilerin paraları devletçe geri ödenmiş ve gümrük bu tarihten sonra devletçe işletilmeye ve idare olunmaya başlanmıştı. Bu operasyon yapıldığında, Duhan Gümrüğü'nün yıllık kârı 700 kise (350 000 guruş) yi bulmaktaydı. Devletin mukataayı yeniden ele geçirmesinden sonra ise gümrükten yılda 2 000 kise (1 milyon grş) kadar bir toplam hâsılat elde edilir olmuştu (7).

Tütün Gümrüğü *Darbhâne-i Âmire* tarafından bir süre böyle idare olunduktan sonra, 1775 yılı Ocak ayında (Zilkâde 1188) mukataanın yeniden malikâne olarak satılıp, satılmaması konusu gündeme geldi ve bu konuda tartışmalar başladı. Tartışmalar sonunda, Duhan Gümrüğü'nün yine *"ber vech-i malikâne"* satılmasında karar kılındı ise de, bu kez eskisinden farklı bir uygulama başlatıldı ve mukataanın idaresi malikâneciye devredilmeyerek sadece yıllık kârın hisseler halinde malikâne olarak satışı sistemine geçildi. Şöyle ki: Yapılan incelemeler, mukataanın yılda 800 kise yani 400 000 guruş kadar kesin bir kârı (*"faiz"*) olduğunu ortaya koymaktaydı. Yıllık gayri safi hâsılat kuşkusuz bu rakamın epeyce üzerindeydi. Bu toplam hasılat tutarından mukataanın yıllık işletme giderleri ve her yıl muhtelif yerlere ödenmesi öngörülen 159 028,5 guruş tutarındaki *"mal"* adı verilen ödentileri çıktıktan sonra 400 000 guruş kâr elde edilmekteydi ki, bu kârın hisseler halinde satışı mümkündü ve hazinenin sıkıntısı nedeniyle,buradan sağlanacak gelir câzip görünüyordu. Sonuçta, yıllık kâr 160 hisseye bölündü. Böylece her hisseye 5 kise (2 500 grş) kâr payı (*faiz*) düşüyordu. 1189 yılı "rûz-ı *hızır"* (Nisan)ından başlamak üzere hisselerin (sehim) satışına geçüdi. Her bir hisse 12 500 guruş *"muaccele"* ile satılacaktı ki, böylece tüm sehimler satıldığında, buradan hazineye 2 milyon guruş bir gelir sağlanmış olacaktı (8)

(6) Bşb. Arş. Cevdet Maliye tasnifi no 22 330 (Bkz. Ek Belge no: 40)

(7) Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman *Efendi Tarihi, Mür'i't-tevârih*, c. II-A, s. 31 (Yay. M.Aktepe)

(8) K.Kepeci tasnifi defterler no: 5282, s. 1; krşl. Cevdet Maliye tasnifi belgeler no: 27 537 (Bkz. Ek belgeler no: 13)

Tütün Gümrüğü sehimleri piyasada rağbet gördü (9). Sehim adedi başlangıçta 160 olarak saptanmasına rağmen, fiili satışlarda bir tam sehmin küsurları da daha küçük hisseler halinde (1/2, 2/3, 1/4....gibi) satın alınabiliyordu (10). Pay sahiplerine "faiz" ödemeleri "rûz-ı *Hızır*" ve "rûz-ı *Kasım*" da olmak üzere yılda iki taksit halindeydi (11).

Eshamının revaç görmesi üzerine "*İstanbul ve tevâbiî Tütün Gümrüğü*" nün (12) ülkedeki diğer tütün gümrükleri ile birleştirilerek tek-elden, diğer bir ifade ile "*Yed-i vâhidden zabt u idare*" edilmesi yoluna gidildi. Böylece, zaman içinde yeni ilhaklarla gümrüğün hasılatı ve dolayısıyla yıllık kârı artacak ve bu kâr yeni yeni sehimlerin eklenmesine olanak verecekti (Bk. Tablo: III).

1775'i izleyen yıllarda "Esham sistemi" yavaş yavaş diğer mukataalara da teşmil edildi. Daha ihdasından on yıl geçmeden "*Galata voyvodalığı*", "*Nezâret-i Midillu*" gibi bazı mukataalar esham sistemine dahil edilmişlerdi (13). Bu arada "mîrî mukataa"ların yanısıra bazı "evkaf mukataatı" üzerine de esham çıkarılmıştı. "Haremeyn-i muhteremeyn evkafından Üsküdar'da vâki Atik Valde Sultan tâbe serahâ evkafına tâbi *Yeniil mukataası*" bunlara bir örnektir (14). Yeniil mukataası'nın 1779 da gerekli diğer gider ve ödentileri (15) düşüldükten sonra yılda 32 000 guruş "faiz" i olduğu görülmüş ve bu "faiz" 16 sehime ayrılarak, her biri 10 500 guruş muaccele ile satışa arzedilmişti. Tüm sehimler satıldığında toplam 168 000 guruş muaccele elde edilmiş olacaktı. Doğal olarak, bir vakıf mukataa olduğundan satıştan elde edilecek gelirin "*Haremeyn Hazinesi*" ne ait olması gerekiyordu. Ancak, mali sıkıntı nedeniyle, paranın bu defalığına "*Hazine-i Âmire*" ye verilip, "mevâcib" ödemelerinde kullanılması kararlaştırıldı. Ama, ileride "mahlûl" olup yeniden satılacak sehimlerin muacceleleri ile "resm-i kasr-ı yed"ler Haremeyen Hazinesi'ne girecek idi.

(9) K.Kepeci defterleri no: 5281, 5282, 5284; Maliyeden Müdevver Defter, no: 19556; Cevdet Maliye no: 10 622, 20 970, 21 369, 24 209... vs.

(10) Örneğin 1189 Muharrem'inde yapılan bir satışta, Esma Sultan'nın kethüdası Mehmed Efendi 1 sehmin 1/2 hissesini, hizmetindeki iki kadın da 1 sehmin 1/4 hisselerini satın almışlardı (Cevdet Maliye, no 15 893)

Diğer bir satışta ise, yarım sehmin beş kişi arasında pay edildiği görülür: 1 tam sehmin 1/2 hissesinin 1/5 i Seyyid Mustafa'ya, 1/5 i Ebubekir'e, 1/5 i Mehmed Şehabeddin'e, 1/5 i Mehmed Emin'e, 1/5 i de Rüşdü Hasan Efendi'ye. Geriye kalan yarım sehim ise El hac Hüseyin'le El hac Selim arasında 1/3 ile 2/3 oranında pay edilir (Cevdet Maliye, no 16 813, 9 C 1189)

(11) Daha önce anılan kaynaklar ve Cevdet Maliye, no 28 906. Diğer bir mukataa eshamı ile ilgili şu satırlar da aynı noktayı teyid eder: "...malikâne eshâbının hisse-i faizlerinin nısfı rûz-ı Hızırda ve nısf-ı ahârı dahi rûz-ı Kasımda Duhan Gümrüği eshamı misillu eshâbının memhûr temessükleri mûcibince... tamamen edâ...". Y. Cezar, a.g.m., s. 129

(12) Belgelerde gümrüğün tam adı şöyledir: "Mukataa-i gümrük-i duhan-ı İstanbul ve Edirne ve Selanik ve Yenisehir ve nefs-i Burusa ve iskele-i Terfurdağı ve Mudanya ve Gelibolı ve İskele-i Silivri ve İnöz ve Kavala ve Golos ve İzmir ve Sakız tevâbihâ". Kısaca "Mukataa-ı gümrük-i duhan-ı İstanbul ve tevâbiha" da denir.

(13) Y.Cezar, a.g.m. (*Toplum ve Bilim*, sayı 12), s. 128; K. Kepeci no: 5281

(14) A.g.m. de Belge 1 (s. 128-129) ve KK 5281 vrk sıra no 2727

(15) Bu gerekli gider ve ödentiler şunlardı:
- Mahallinde verilecek vezâif
- Ödemişlu cemaatinin mal-ı maktu'ı
- Mal-ı vakf
- Bedel-i surre

"Esham sistemi" içine alınan mukataa adedi giderek daha da arttı. "*İstanbul ve tevâbiî sırmakeşhâne mukataası*" (16), "*İstanbul Enfiye mukataası*" (17), "*Nezâret-i Filibe*" (18) eshamı ihrac olundu. Kuşkusuz bunlara eklenmesi gereken irili-ufaklı başka mukataalar da vardı.

Mîrî bir mukataa olan *Sırmakeşhâne* mukataası 1781 de esham sistemine dahil edilirken yıllık "faiz"i 26 000 guruş idi. Bu "faiz" 13 paya ayrılmış ve her biri 13 000 guruş muaccele ile satışa sunulmuştu. Satışlar sonunda hazineye toplam 169 000 guruş girecekti.

TABLO III
İSTANBUL DUHAN (tütün) GÜMRÜĞÜ MUKATAASI ESHAMI:
DAĞITILAN YILLIK TOPLAM FAİZİ VE SEHİM (pay)
ADEDİNİN YILLAR İTİBARİYLE DURUMU

Yıllar	*Faiz (guruş)*	*— Sehim adedi —*	
		Tam	*Küsur*
1189	400.000	160	
1190	602.500	241	
1191	631.250	252,5	
1192	656.250	262,5	
1193	657.500	263	
1194	676.250	270,5	
1195	676.250	270,5	
1196	732.916,5	293	1/6
1197	741.666,5	296,5	1/6
1198	742.916,5	297	1/6
1199-1204	"	"	"
1205	745.416,5	298	1/6
1206	759.916,5	303	4 (1/5)

(*Kaynaklar:* K. Kepeci defter, no: 5 281 ve 5 282; Cevdet Maliye, no: 20 970 ve 27 537)

NOT:

İstanbul Tütün Gümrüğü hâsılatını ve dolayısıyla sehim adedini arttıran etkenlerden biri de zamanla bu mukataaya yapılan ilhaklardır. Nitekim:
- — 1190da Arabistan (Şam,Halep,Trablus,Adana,Sayda, Lazkiye) tütün gümrükleri İst. Tütün Gümrüğü'ne katıldı (CM, no: 23 597, 30 076 ve 24 109)
- — 1194 de Şehbenderoğulları çiftlikleri hâsılatı İst. Tütün G. ne katıldı (CM, no: 30 623)
- — Selanik ve Tuna sahilleri ile Bosna, Üsküb ve Aydın tütün gümrükleri İst. Tütün G. ne katıldı (CM, no: 28 906)

- Ceyb-i Hümâyun akçesi
- Tefâvüt akçesi
- Vakfın zuhurat masrafı için ber vech-i tahmin tevkif ve tahsis kılınan

Üzerine esham çıkarılsa bile *Yeniil mukataası* hâsılatından yukarıdaki kalemlere her zaman karşılık ayırmak gerekirdi. Diğer bir ifadeyle, mukataanın esham ihracına karşılık teşkil edecek olan kârı hesaplanırken, bu kalemlerin karşılıklarının peşinen göz önüne alınması şarttı. Kâr ancak bu masraflar karşılandıktan sonra söz konusu olabilirdi.

(16) Y.Cezar *a.g.m.* s. 130-132

(17) Maliyeden müdevver defter no 18 424 (İstanbul Enfiye mukataası eshamı defteri, 1195) ve KK 5281 vrk sıra no 1588

(18) K.Kepeci no: 5281 vrk sıra no 1977; Y.Cezar, *a.g.m.*, s.132-133 de belge 3

Sırmakeşhâne eshamından satın alanlar, yıllık *"faiz"* lerini dört taksit halinde tahsil edeceklerdi. Oysa, Yeniil mukataası, Tütün Gümrüğü ve diğer bazı mukataalarda esham faizleri yılda iki taksit halinde ödeniyordu. Bu arada çeşitli mukataaların ilk saptanan esham muacceleleri (satış fiyatı) de aynı düzeyde değildi. Örneğin Sırmakeşhâne mukataası eshamının muaccelesi 6,5 yıllık faiz itibariyle hesaplanmışken, Tütün Gümrüğü'nünki 5 Yeni-il eshamınınki ise 5,25 yıllık faiz itibariyle hesaplanmıştı. Bu gibi noktaların ileride "esham sistemi"nin işleyiş mekanizmasında bazı aksaklıklara yolaçması muhtemeldi.

Konuyla ilgili ileriye mâtuf gelişmeler şimdilik bir kenara bırakılırsa, denebilir ki esham sistemi hazineye yeni gelir kaynakları yaratma bakımından kısa vâdede yararlı olmuş ve bu sâyede bazı âcil giderler finanse edilebilmiştir. Bu arada esham, devletten alacağı olan bazı kişilerin (bina eminleri gibi) borçlarının ertelenmesinde de rol oynamıştı. Bu gibilere nakit yerine esham verilerek, hazineden nakit çıkışı önleniyordu (19).

B- ESHAM UYGULAMASININ BÜNYESİNDE MEVCUT VE SİSTEMİ BUNALIMA SÜRÜKLEYECEK OLAN ÇEŞİTLİ AKSAKLIKLAR

Kısa vâdede olumlu sonuçlar veren "esham sistemi"nin, orta ve özellikle uzun vâde söz konusu olduğunda, hazinenin zararına işleyen bir mekanizmaya dönüşmesi de mümkündü. Çünkü uygulamanın bünyesinde, bu sonucu âdeta kaçınılmaz kılan çeşitli aksaklıklar vardı. Nitekim:

1) Sisteminin en sakıncalı ve çürük görünen noktası, esham sahiplerine her yıl ödenecek olan "faiz"lerin garanti edilmiş olmasıydı.

Esham, belli bir mukataanın yıllık kârı karşılık tutularak ihraç olunduğuna göre, yıllık "faiz"lerin aksatılmadan ödenebilmesi mukataanın sürekli kâr etmesine bağlıydı. Hatta böyle bir mukataa için her yıl bir miktar kâr etmek de yeterli değildi. Kârın devamlı olarak en azından ilk esham ihracı zamanındaki düzeyde olması gerekmekteydi.

Eshamlı bir mukataa zamanla zarar etmeye başlarsa ya da kârı giderek azalırsa "faiz"ler nereden ödenecekti? İşletme giderlerinin kısılması veya mukataanın diğer ödemelerinden vazgeçilmesi ancak bir dereceye kadar mümkün olabilirdi. Sürekli zarara giden bir mukataanın *"emin"*i sonunda "faiz" taksitlerini ödeyemez duruma düşmeye mahkûmdu.

Bu gibi durumlar için, aşağıda da görüleceği üzere, sisteme dışarıdan müdahale etmeden yapılacak fazla bir şey yoktu. Esham uygulaması bu gibi olumsuz durumlar öngörülmeden başlatılmıştı.

Bir mukataa hasılatının sürekli olarak azalması o mukataa ile ilgili faaliyet dallarında zamanla daralma ve gerileme olduğunun göstergesi olarak alınabilir. Örneğin, bir kumaş damga resmi mukataasındaki hasılat azalması kumaş üretiminde düşme olduğunu, bir gümrük resmi mukataası hasilatındaki azalma da malların gümrüğe uğramasında veya ticari faaliyette

(19) Mustafa Nuri Paşa, *Netâicü'l-vukuât*, c. 3,s. 99 (İstanbul 1327)

düşme olduğunu gösterir (Başka etkenlerin olmadığı varsayılmıştır). Böyle durumlarda, hasılatı eski düzeye getirebilmek için vergi oranlarının arttırılması ile sorunun hemen çözümlenmesi de mümkün değildir. Zira oranların yükselmesi o faaliyet alanlarını daha da olumsuz yönde etkileyebilir ve dolayısıyla mukataanın hasılatı daha da düşebilir. Vergi oranlarının azaltılması yolu ile soruna çözüm arama düşüncesinin altında ise, ispatı gereken önemli bir varsayım yatar: İktisadi faaliyetlerdeki daralma ya da azalmanın nedeni câri vergi yükünün yüksekliğindendir. Böyle bir varsayım doğrulansa bile, iktisadi hayatın bu yoldan yeniden canlanması zaman isteyen bir husustur. Öte yandan, uzun vâdede hasılatı artacak bile olsa, vergi oranları indirildiği için, mukataanın hasılatı kısa vâdede bir süre eski düzeyin de altına inebilir. Kısacası, vergi oranları ile oynayarak, zarar eden bir mukataayı hemen kâra geçirmek ve böylece esham sahiplerinin "*faiz*"lerini yeniden ödemeye başlayabilmek pek mümkün değildir. Ayrıca, mümkün olsa bile; böyle bir durum, yapılan vergi zamlarının, devlet hiç yararlanamadan esham sahiplerine aktarılması demektir ki, bu da artık devletin kısır bir döngü içine düştüğünün ve bu kısır döngünün bir yerden kırılması gerektiğinin işaretidir.

Bir mukataa "*faiz*" ödeyemeyecek duruma düşünce, esham sahiplerinin verdikleri muaccelelere geri ödenerek sehimlerin devletçe zabt edilmesi de düşünülebilir. Fakat, hazinenin zaten para bulma çarelerini aradığı bir dönemde, muaccelelerı iade için toplu para nereden sağlanacaktır? Başka mukataalar üzerine esham çıkarmakla mı?

İhraç olunan tüm sehimler, piyasadan bir anda muaccelelerı verilerek toplanamıyor ise, yalnızca bir bölümünün devletçe satın alınarak böylece sehim sayısında azaltmaya gitme önerilebilir. Fakat, hangileri alınacaktır? Faizi garanti olan bir sehmin, eğer çok önemli bir saik yok ise, vatandaşın kendi arzusu ile hemen elden çıkarılması beklenebilir mi?

Görülüyor ki, "*faiz*" lerin ödenme garantisi, mukataaların zarara yönelmesi halinde, "esham sistemi"ni çıkmaza sürükleyecek bir husustu. Böyle bir durumda devletin itibarını zedelemeden ve de diğer vergi kaynaklarının tahribine yol açmadan yapılabilecek fazla bir şey de yoktu. Zaten, yapılabilecek olanlar da mekanizmayı topyekün devletin lehine işletmeye yetmez; ancak aleyhte gidişi bir miktar frenler. Nitekim:

- Devlet otoritesi ile "faiz" ödemeleri durdurulsa, devletin itibarı sarsılır. Üstelik bu diğer mukataalar eshamının satışını da engeller.
- Keyfi bir seçimle yalnız bazı sehimlerin devletçe zabtı veya iptali de aynı sonucu verir.
- Zarar eden mukataaya başka mukataalar ilâve edilerek "faiz" ödeme gücüne kavuşturulabilir. Ancak bu geçici bir süre için başvurulması gereken bir yoldur. Durumun devamı devlet maliye anlayışının mantığı ile çelişki halindedir.
- "Faiz" ödeme taksitleri geçici olarak biraz uzatılabilir. Bu da devlet itibarını zedeleyecektir. Ne var ki, ödemelerin tamamen durdurulmasına tercih edilecek bir yoldur.

Sayılan önlemlerin hepsi "esham sistemi"ne dışarıdan müdahale demektir. Sistemin kendi içinde kalarak sorunun çözümü için ise, bazı

sehimlerin *"mahlûl"* (20) olmalarını beklemekten gayri çıkar yol yoktur: *"Mahlûl"* sehimler devletçe zabt edilip, yeniden satışa sunulmayacaktır. Böylece mukataanm azalan hasılatı oranında sehim adedinde ve dolayısıyla *"faiz"* ödemelerinde azaltmaya gidilebilecektir. Böyle bir uygulama, o mukataa eshamının yavaş yavaş tasfiyesini sağlayabilir. Ancak, uygulamanın başarılı olabilmesi, hasılat azalması oranında *"mahlûl"* sehim elde edilmesine bağlıdır.

"İstanbul Macunhâne mukataası" ile *"İstanbul Enfiye Mukataası"*, eshama bağlanıpda sonraki yıllarda zarar etmeye başlayan mukataalara örnek olarak gösterilebilir(21).Macunhâne mukataasmdasoruna bir çare olarak *"faiz"*lerin önce altı ayda bir yerine, yedi ayda bir ödenmesi yoluna gidilmişti (22). Fakat, mukataanın durumu iyiye yönelmeyince, bir yıl sonra *"faiz"* taksit sürelerini yedi buçuk aya çıkarmak gerekmişti. Daha sonra bu önlem de yeterli olamamış ve zaman kazanmak amacıyla yedi buçuk ayda bir faiz dağıtımı yerine onbeş ayda iki "faiz" dağıtımı kararı alınmıştı. Fakat, mukataanın sürekli zarara sürüklenmesi önlenemeyince, bu kez ilk elde ileride mahlul olacak iki sehimin yeniden satılmayıp zabt edilmesine ve böylece mukataanın onbeş olan sehim adedinin onüçe indirilmesine karar verilmişti (23).

Yukarıdaki örneklerin aksine, eshama bağh bazı mukataaların hasilatları ise, zamanla ilk düzeylerinin üzerine çıktı. Ancak, bu gibi durumlarda acele davranıldığı ve ileride muhtemel hasılat azalmaları göz önüne alınmadan, mukataanın artan kârı oranında sehim adedinin de arttırıldığı görülmektedir. (Bk. Tablo: III). Böylece, "esham sistemi"nin zaten kendi bünyesi içinde mevcut olan sakatlığın dozu, bu tip uygulamalar nedeniyle daha da artmıştır.

2) Kişiler arası satış ve mahlûlâtın izlenmesi meselesi: Eshamın halk arasında alım-satımına izin verilmesi de, *kasr-ı yed* resmi ahnmasma rağmen, sistemin devlet aleyhine işlemesine neden olabilecek bir noktaydı. Zira, bu alım-satımlar eshamm *"mahlûl"* olmasmı geciktirebileceği gibi, hiç *"mahlûl"* olmamaya da neden olabilirdi. Bu ise, aynı eshamın devletçe yeniden satış yolunun tamamen tıkanması demek oluyordu. Satışlarda alınan *Kasr-ı yed* resminin tek başına,kaybedilen bu yeniden satış olanağını telâfi etmesi mümkün değildi. Çünkü uygulamada bu resim, bir sehmin ancak bir yıllık faizi kadar olmaktaydı.

(20) Bir sehmin(payın) "mahlûl" olması demek,o sehm sahibinin ölüp, sehmin devlete kalması demektir. "Mahlûl" olma, önceden elde edilmiş bir hakkın ortadan kalkması anlamındadır ki, burada kişinin söz konusu hisseye tasarruf etme hakkı ölümle ortadan kalkmaktadır.

(21) "...enfiye ve ma'cun misullu çürümeğe yüz tutan mukataaların sehim sahipleri faizlerini mîrîden taleb etmeğe başladıklarından gayri..." (KK defter, no 2 380, s. 14)

(22) Hatt-ı Hümâyun, no 16 088

(23) Y.Cezar, Osmanlı mali tarihinde "Esham" uygulamasının ilk dönemlerine ilişkin bazı önemli ve örnek belgeler, *Toplum ve Bilim* no 12; s. 133-134 deki belge
Tam adı *Macunhâne-i Berş-i Rahiki* (Afyon özü macuhanesi) olan bu mukataa, 1783 Şubatında (Ra 1197) eshamlı hale getirildiğinde yıllık *"faiz"* i 30 000 guruş olup,15 tam ve 4 tane de 1/8 lik sehime sahipti. Zarar nedeniyle, 1205 (1790-91) de dağıtılan yıllık "faiz"i 29 375 grş'a, 1206 da ise 27 625 grş'a indirildi. Böylece sehim adedi de 13,5 tam ve 2,5 adet 1/8 lik duruma geldi. (K.Kepeci defter no: 5281, sıra 1957).
Bu örnek, sehim adedinin doğal yoldan yani mahlûlatı zabt ederek azaltmaya çalışmanın hemen mümkün olmadığını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Ancak eshamın çok uzun ömürlü insanlarca satın alındığı varsayılır, ya da *"mahlûl"* olma kuralı yokmuş gibi düşünülürse, kişiler arası satışlara verilen iznin ve tahsil olunan *kasr-ı yed resminin* yararlı bir uygulama olduğuna hükmedilebilir.

Kişiler arası esham alım-satımı, devletin diğer mukataalar üzerine çıkaracağı yeni eshamın satış olanağını da azaltabilecek ya da engelleyebilecek bir etkendi. Zira, tasarruf sahipleri, eğer daha elverişli koşullarda satılıyorlarsa piyasa eshamını tercih edebilir. Böyle durumlarda devlet, satışını sağlamak için yeni eshamın muaccele fiyatını düşürmek zorundaydı.

Ayrıca eklemek gerekir ki o günün koşullarında kişiler arası satışların ve *"mahlûl"* sehimlerin izlenebilmesi ve bunların sağlıklı kayıtlarının tutulabilmesi de pek zor bir işti.

3) Küçük paylar: Bir mukataa eshamı belli sayıda sehimden oluşmakla birlikte, satışlar sırasında genellikle bir tam sehim daha küçük hisselere de bölünerek satılıyordu. Bu, kuşkusuz çok küçük tasarruf sahiplerinin de esham satın alabilmelerine olanak vermesi itibariyle, halkın eshama revacını arttıran bir hususdu. Ne var ki, sehimlerin bu kadar küçük parçalara ayrılması, esham sahipleriyle ilgili denetim olanaklarını da o oranda zorlaştırmıştı. Özellikle maliye bürolarında gerekli düzenlemeler yapılmadan uygulamaya geçilmiş olması, bu küçük ve çok sayıda paylardan doğacak mahzurların büyümesine neden olacaktır.

4) Muaccele fiyatı: Eshamın satış fiyatı, yani *"muaccele"*si peşinen devletçe belirlenmekte idi. Satışlara bu fiyat üzerinden başlanır ve kesin satış bu fiyatı veya daha fazlasını verene (müzayede) yapılırdı.

Muaccelede böyle bir taban fiyatının belirlenmiş olması, eğer piyasaya aynı dönemlerde başka başka mukataaların eshamı çıkarılacak ise, her birinin muaccelesinin aynı kriter üzerinden hesaplanmasını zorunlu kılardı: Örneğin, hepsi için muaccele *"beş senelik faiz itibariyle"* (yani dağıtılacak yıllık kârın beş katına eşdeğer bir satış fiyatı) saptanmalıydı. Çünkü *"faiz"* ödemelerinin garanti olduğu bir sistemde, eğer bir mukataanın muaccelesi beş senelik *"faiz"*e, diğerininki örneğin yedi senelik *"faiz"*e eşdeğer olarak belirlenmişse, halkın daha ucuz olan birinciye yöneleceği kesindir.

Uygulamada böyle durumlar olmuş ve o zaman devlet herhalde "düşük" fiyatlı eshamı satmadan, daha pahalısının satışını gerçekleştirememiştir. Fakat, burada asıl önemli olan, muacceledeki bu taban fiyat yüzünden özel kesim satışlarının devlete kolayca rakip olabilmesidir.

5) *"Faiz"* taksitleri: *"Faiz"* taksitlerinin süresi mukataadan mukataaya değişebiliyordu. Bazı eshamın *"faiz"i* yılda iki taksitte ödenirken, bazılarında dört taksitte ödenirdi. Taksit sayısının fazlalığı, esham sahibini memnun edici bir husus olmakla birlikte, mukataaları zor durumda bırakabilir. Zira mukataa hasılatının birikme frekansı, *"faiz"* ödeme frekansına uymayabilir. Özellikle ilk esham ihracı sırasında hesapların yıllık kâra göre yapıldığı hatırlanırsa, fiili *"faiz"* dağıtımının da yılda bir yapılması uygun olurdu. Eğer mukataanın hasılatı toptan ve peşin tahsil edilebiliyorsa, taksitler bir sorun yaratmayabilir.

TABLO IV
İSTANBUL EMTİA GÜMRÜĞÜ ESHAMININ YILLIK FAİZİ VE SEHİM ADEDİNİN YILLAR İTİBARİYLE SEYRİ

Yıllar	Faiz (guruş)	Sehim adedi	
		Tam	Küsur
1195	180.000	90	
1196	183.000	91,5	
⋮	⋮	⋮	
1203	275.000	110	
1204	300.000	120	
1205	473.000	189	1/5
1206	510.000	204	

Kaynaklar: K. Kepeci tasnifi defterler, no 4281; MAD, no 19 556 s. 4, 34; Cevdet Maliye, no 11 400

TABLO V
AHYOLU TUZLASI (memleha) MUKATAASI ESHAMI'NIN YILLIK FAİZİ VE SEHİM ADEDİ

Yıllar	Faiz (grş.)	Sehim adedi
1199	38.000	19
1200	40.000	20
1204	44.000	22
1205	49.000	24,5
1206	51.000	25,5

Kaynak: K. Kepeci, no: 5 281 de sıra 2170

B- 1783-1787 DÖNEMİ

1. YENİ BİR SAVAŞIN GETİRECEĞİ MALİ YÜKÜN ÇAPI ve SAVAŞ KORKUSU

1783 yılında Kırım Rusya tarafından işgâl edilince, Osmanlı Devleti artık kısa bir süre içerisinde savaşın kaçınılmaz olacağını anlamıştı. Ancak, devletin mali ve askeri olanakları tartıya vurulduğunda, böyle bir savaşın maliyetinin çok yüksek olacağını da hesaplamaktaydı.

Bir kere, günün defterdarının ifadesiyle *"şimdiki halde sefer yoğ iken Devlet-i Aliyye'nin masârifi irâdına galib"* idi (24). Öte yandan, o sıralar *"Darbhâne sermayesi"* olarak elde mevcut olan ihtiyat para da yedi bin kise civarında idi.

Kasım 1783 tarihinde yapılan bir toplantıda devlet adamları savaş konusunu görüştüklerinde, savaş çıktığında yeni askerlerin yazılması gerekeceği, fakat devletin bunlara maaş ödeyebilecek durumda olmadığı dile getirilmişti. İfadelerine göre, devlet halen mevcut olan askerin maaşını vermede güçlük içindeydi ve üstelik bu maaşlı zümrenin çoğu savaşlarda pek işe yarar cinsten de değildi (25).

Diğer bir toplantı gününde söz alan Ruznâmçe-i Evvel Bekir Paşa-zâde Süleyman Bey, girişilecek bir savaş için gerekli meblâğın tutarını on beş milyon guruş olarak tahmin etmekteydi ki bu para o yıllarda Hazine-i Âmire'nin bir yıllık gelirine yakın bir miktardı. Kaptan Paşa ise, sadece donanma için altı ilâ yedi buçuk milyon guruşa gereksinmesi olduğunu söylemekteydi. Ayrıca, onun tahminlerine göre, otuz altı bin deniz askerine ihtiyaç olacaktı (26).

Görüldüğü üzere, Darbhâne'deki tüm para sarfedilse dahi, bununla ancak donanmanın techizi mümkün olabilecekti. Hazine-i Âmire'nin geliri ise ancak kendi olağan masraflarına *(masârif-i muayyene)* yetişmekte ve kasasında savaşa tahsis edilebilecek bir gelir fazlası bulunmamaktaydı.

Doğrusunu ifade etmek gerekirse, bu tablo o günün devlet adamları arasında âdeta bir panik havası estirmiş ve herkeste genel bir şaşkınlık yaratmıştı.

2. DIŞ BORÇ FİKRİNİN YEŞERMESİ

Mali olanaksızlıklar ve yeni bir savaşın ufukta görünmesi, Osmanlı devlet adamları arasında gerçekten bir aceleciliğin ve şaşkınlığın doğmasına neden olmuştu. İşte bu şaşkınlık döneminde, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bir yabancı ülkeden borç alınması fikri ortaya atılmıştır.

---

(24) Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 3 (İstanbul 1303), s. 33

(25) Aynı eser, s. 13 vd

(26) Aynı eser, s. 26-28

Eylül 1784 tarihinde devletin ileri gelenlerinin iştiraki ile yapılan bir toplantıda konuşulanlar, herkese egemen olan bu şaşkınlığı yansıtması bakımından ilginçtir. Bu toplantıda günün defterdarı "*devletin matlubu vakit nakitdir*" diyerek, mali sorundan ne anlamak gerektiğini ortaya koymuş ve böyle bir dönemde, "çare" diye uzun vâdeli önlemler önermenin anlam taşımadığını vurgulamıştır (27).

Defterdarın bu ikazı üzerine, müteakip toplantıya iştirak edenler bu kez elierinde kısa vâdeli önlemler paketi ile karşısına çıkmışlardır. Yazılı raporların okunup tartışıldığı bu toplantıda, dışarıdan borç alma fikri de ilk olarak ciddi biçimde gündeme gelmiştir (28).

Toplantıya rapor sunan defter emini Hasan Efendi'nin düşüncesi odur ki, hazine giderlerinin daha fazla kısılmasına olanak kalmamıştır. Devletin para gereksinmesi ancak bir yabancı ülkeden borç alınarak karşılanabilir. Ona göre, borç için başvurulacak ülkeler Fransa, Felemenk ve İspanya olabilir. Kendisi istenecek borç miktarını beş-on bin kise olarak saptamakta ve taksitlerle geri ödemeyi önermektedir.

Diğer bir rapor sahibi olan Süleyman Feyzi Efendi de borç önerisinde bulunmaktadır. Fakat onun görüşü biraz farklı olup, borç alınacak ülkenin müslüman olması gerektiğine dikkati çekmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin bir hıristiyan ülkeden borç para istemesi doğru değildir ve sakıncalıdır. Ancak, hıristiyan ülkelerden mühimmat gibi şeyler talep etmekte sakınca yoktur. S. Feyzi Efendi borç istenecek müslüman ülkeyi de belirtmektedir: Fas.

Gerek Hasan Efendi'nin ve gerekse S. Feyzi Efendi'nin dış borç yanında başka önerileri de olmuştur. Ne var ki bunlar önemli şeyler olmayıp, zaten kendileri esas ve baş çarenin dışarıdan para bulma olduğuna inanmışlardı.

Bu toplantıda Hacı Selim Ağa dış borçlanma fikrine rağbet etmeyen biri olarak dikkati çekmektedir. Düşüncesine göre, Osmanlı Devleti'nin para için dışarıya yönelmesine gerek yoktur. İnancı odur ki, devlet ricali ve saltanat erkânı yeterli özveride bulunduğu takdirde hazine için epeyce para toplanabilecektir. Ama, ona göre, bunun yamnda bazı diğer önlemlere de başvurulmalıdır.

Okunan raporlarda ve yapılan tartışmalarda dış borç fikrinin gündeme gelmiş olması, Osmanlı mali tarihi bakımından ne kadar ilginçse, Süleyman Feyzi Efendi'nin borç istenecek ülke olarak ısrarla Fas üzerinde durması da o kadar ilginçtir. Aslında tarihi gerçekler Fas'ın o ara gelişigüzel önerilmediğini ve Feyzi Efendi'nin Fasla ilişkiler hakkında bazı taze bilgilere sahip olduğunu ve dolayısıyla bu ülkeden ümitvar olduğunu ortaya koymaktadır.

---

(27) Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr*, s. 190 (İstanbul 1978)

(28) Aynı eser, s. 191-93; *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 78 vd

3. DIŞ YARDIM FİKRİNİN DOĞUŞUNDA FAS'LA İLİŞKİLERİN ROLÜ ve ETKİSİ

1783 yılında Fas hâkimi çeşitli armağanlarla birlikte İstanbul'a bir elçi göndermişti (29). Elçinin gelişi Osmanlı devlet adamları için sürpriz olmuş ve geliş nedenini o zaman tam olarak anlayamamışlardı (30). Fakat elçi din kardeşliğinden söz ederek Osmanlıların gönlünü kazanmayı becermişti. İfadesine göre (31), Fas hâkimi fevkalâde sevgi ve saygı beslediği Osmanlı Devleti için her türlü yardım ve özveride bulunmaya hazırdı. Bunun üzerine, yapılan görüşmelerde sadrazam yakında bir savaşa gireceklerini,ellerinde 30 bin kise nakit mevcut olduğunu, ama savaş başladığında bir 30 bin kise daha gerekeceğini elçiye söylemiş ve *"lede'l-hâce istikraz idecek olur isek ne kadar nukud virebilürler?"* diye de sormuştu. Ayrıca, eğer varsa Fas'tan barut ve güherçile de satın alınabileceğini eklemişti. Elçi cevabında,hâkimin 30 bin kise olmasa da 5 kiselik bir yardım yapabileceğini ve bir mektup yazarak sadrazamın bu talebini Fas'a ileteceğini söylemişti.

Karşılıklı yazışmalara (32), hediyeler alıp vermelere ve elçinin birkaç kez gidip gelmelerine rağmen, Fas hâkimi uzun süre Osmanlı Devleti'ni bu para yardımı konusunda oyalamıştır.

Osmanlı devlet adamları mali sorunları tartışırlarken Süleyman Feyzi Efendi'nin borç istenebilecek ülke olarak Fas'ı işaret ettiği sıralarda Osmanlı-Fas ilişkileri işte böyle bir aşamadaydı. Yani, onun önerisinden yaklaşık bir yıl kadar önce, elçiyle yapılan görüşmeler sırasında sadrazamın kafasında dış yardım fikri zaten doğmuş ve hatta bu konuda sözlü talepte bile bulunmuştu.

Elçinin ustaca taktikleri yanında Fas hâkiminin bir jesti de Osmanlı Devleti'nin Fas'tan gelebilecek yardımı ciddiye ahp, uzun süre ümitle beklemesinde etken olmuştu. Olay şudur (33): Fas hâkimi bir ara İstanbul'a 270 258 riyal göndererek, Osmanlı Devleti'nin bu para ile Malta'daki müslüman esirleri satın ahp, kurtarmasını talep eder. Eğer bu mümkün olmaz ise,paranın *haremeyn* halkına dağıtılmasını şart koşar. Osmanlı Devleti bu parayı esirlerin kurtarılmasında kullanmadığı gibi, haremeyn halkına dağıtılmasını da gereksiz görmüş ve paranın Darbhâne'de muhafazası uygun bulunmuştu.

---

(29) *Tarih-i Cevdet*, c. 2, s. 198; Re'fet Efendi, *Nakde'l-tevârih* , s. 660 (İstanbul 1295)

(30) Fas Hâkimi'nin aslında Garb Ocakları ile arası iyi değildi. Olayların incelenmesinden anlaşıldığına göre, o sıralar Fas Hâkimi Osmanlı Devleti'nin sempatisini kazanarak Garb Ocaklarını Fas'a karşı Osmanlı Devleti'nin desteğinden yoksun bırakmak istemişti. Ancak bu noktalar Osmanlı idarecileri için 1785-86 da Fas'a özel elçi olarak gönderilen Seyyid İsmail Efendi'nin raporundan sonra berraklık kazanmıştır(F.R. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*, TTK yayını, Ankara 1968, s. 139).
Daha sonraları Fas'a gönderilen Ahmed Azmi Efendi'ye de Fas Hâkimi Cezair beylerinin Fas'a tasallutundan söz etmiş ve Osmanlı Devleti'nin buna mâni olmak için kendisini desteklemesini talep etmişti (Aynı eser, s. 148)

(31) *Tarih-i Cevdet*, c. 2, s. 202 vd

(32) *Mehâsinü'l-âsâr*, s. 182; *Tarih-i Cevdet*, c. 2, s. 290-292

(33) *Mehâsinü'l-âsâr*, s. 182; *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 87

Bu para o sıra Darbhâne'ye girmiş bile olsa, "Fas'ın Osmanlı Devleti'ne dolaylı mali yardımı" biçiminde bir niteleme ve yoruma kesinlikle hak kazanamamıştır. Çünkü bir yıl sonra Fas nâkimi, haremeyn halkına dağıtılmadığı gerekçesi ile parayı geri istemiş ve padişah da eğer Darbhâne'de hâlâ duruyor ise bu "*bin sebike altun*" un derhal iadesini emretmiştir (34).

4- HAZİNE-İ ÂMİRE'NİN DURUMU: 1784-1786 YILI HESAPLARI

Ele alınan dönemde, diğer ipuçları yanında devletin mali durumunu en iyi yansıtabilecek belgeler Hazine-i Âmire'nin yıllık gelir ve gideriyle ilgili defterler, yani "bütçe" (devre sonu hesapları) lerdir. Ne yazık ki, söz konusu yıllar için bu "bütçe"lerin henüz tamamı ele geçmiş değildir. Bununla birlikte, Hazine-i Âmire'nin 1784-86 yıllarına ait elde bazı hesaplar mevcut olup, bunlar bu dönemin diğer verileriyle bir araya getirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin iki savaş arasındaki mali durumu hakkındaki bilgilerimiz daha da netleşmektedir.

İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunan ve tek-ortak bir "bütçe" iskeleti altında Hazine-i Âmire'nin hicri 1198, 1199 ve 1200 yılları hesaplarını içeren bir müsvedde defterdeki kayıtlara göre hazinenin bu yıllardaki gelir ve gider durumu şöyleydi (35):

Yıllar	*Gelir (grş.)*	*Gider (grş.)*
1198 (1784)	—	18.670.275
1199 (1785)	14.742.715	17.298.063,5
1200 (1786)	14.555.683,5	—

Bu verilere göre, söz konusu yıllarda Hazine-i Âmire'nin gelirleri 14,5 milyon guruş civarında kalırken, giderleri 17-18 milyon guruş civarında idi. Mukayeseye elverişli 1785 yılı rakamlarına göre ise, o yıl "bütçe" 2 555 348,5 guruş açıkla kapanmıştı. Başka bir kaynak da, 1787 savaşının hemen öncesinde, Hazine-i Âmire gelirlerinin giderleri karşılamaya yetmediğini ve

(34) Hatt-ı Hümâyun, no 11 379

(35) K.Kepeci tasnifi defterler, no 2 310 (Hazine-i Âmire irâd ve masraf defteri)
Peşinen belirtmek gerekir ki, bir müsvedde olması itibariyle bu defterdeki verilerin, kullanılmadan önce titiz bir sıralama, ayıklama ve değerlendirmeye tâbi tutulması gerekiyor. Buna rağmen her türlü tereddüdün giderildiği de iddia edilemez. Nitekim, defterdeki verilerin hangi yıla ait olduğu konusundaki bazı tereddütlerimiz bâkidir. Şöyle ki:
Defterin ana başlığında, defterin 1198 yılı gideri ile 1199 yılı gelirini içerdiği yazılıdır. Fakat bu başlık tashihlidir. Tashih nazar-ı dikkate alınmazsa, defterin eski başlığına göre muhtevanın 1197 yılı geliri ile 1198 yılı giderine ait olması gerektiğini kabul etmek gerekir. Biz tashihli başlığı esas aldık.
Deftere ayrıca ilk "bütçe" iskeleti kullanılarak diğer bir döneme ait gelir-gider rakamları da işlenmiştir (Değişik mürekkeple). Bu ikinci hesaplara ait gider rakamlarının 1199 yılına ait olduğu, çeşitli yerlerde birçok defa açıkça not edilmiştir. Bu konuda bir kuşku yoktur. Fakat gelir rakamları için böyle açıklayıcı bir not yok. Biz bu gelir rakamlarını, birinci hesaplara ait ana başlığın mantığına göre 1200 yılına ait kabul ettik.

1,5 milyon guruşluk bir masrafın *"açıkta kaldığı"*nı ifade etmektedir (36). Böylece 1785 yılındaki "bütçe" açığının, izleyen yılda da söz konusu olduğu öğrenilmektedir.

1784-86 hesaplarını içeren söz konusu defterden hazine gelirlerinin hangi kalemlerden oluştuğunu ayrıntılı biçimde öğrenmek mümkün değildir. Çünkü gelirler, gelirin cinsine göre değil, maliye büroları itibariyle verilmiştir (Bkz.: Tablo: VI). Belli bir gelir türünün, maliyenin belli bir bürosuna bağlılığı kesinlikle iddia edilemeyeceği için (37), gelirlerin niteliği üzerinde yorumlara

TABLO VI
1785 VE 1786 (1199 ve 1200) DA HAZİNE-İ ÂMİRE GELİRLERİ'NİN MALİYE BÜROLARI İTİBARİYLE DÖKÜMÜ
(Guruş olarak)

MALİYE BÜROLARI	1785	1786
1- Muhasebe-i Evvel Kalemi	4.790.668,5	4.527.857,5
2- Muhasebe-i Haremeyn Kalemi	73.434	73.834
3- Mukataa-i Haremeyn Kalemi	201.424,5	201.893,5
4- Mevkufat Kalemi	1.010.204	1.029.305,5
5- Haslar Kalemi	667.168,5	685.579
6- Maden Kalemi	1.511.483,5	1.510.249,5
7- Mukataa-i Evvel Kalemi	247.757	253.104,5
8- Bursa ve Avlonya Mukataası Kalemi	297.433	297.433
9- Kefe ve İstanbul Mukataası Kalemi	136.877,5	137.993,5
10- Ağnam-ı Celebkeşân Kalemi	117.995	117.995
11- Muhasebe-i Anadolu Kalemi	898	898
12- Piskopos Kalemi	23.626	22.916
13- Muhasebe-i Cizye Kalemi	5.730.694,5	5.761.671
Toplam	14.809.666,5	14.620.730
Mahsublar	67.251,5	65.046,5
Hazine-i Amire yıllık geliri	14.742.715	14.555.683,5

KAYNAK: K. Kepeci defter, no 2 310'dan çıkarılmıştır.

gitmeye olanak yoktur. Defterde, sadece Baş Muhasebe (Muhasebe-i Evvel) Kalemi'ne bağlı gelirler için ayrı bir döküm mevcuttur (Bkz.: Tablo: VII). Bu döküm, Baş Muhasebe Kalemi'ne bağlı gelirlerin *"mukataat malları"*ndan, bazı *"bedeliyye"*lerden ve malikâne mukataalardan sağlanan *"muaccele"* geliri ve *"kasr-ı yed resimleri"*nden oluştuğunu öğrenmemize olanak vermektedir. Ne var ki, bu tip gelirlerin yalnız Baş Muhasebe Kalemi içinde yer almadığı, diğer kalemlere de bağlı çeşitli mukataalar olduğu ve o büroların da *"mal"*, *"muaccele"*, *"kasr-ı yed resmi"* ve *"bedeliyye"* tipi gelirlere sahip olduğu bilinmektedir... Kısacası Hazine-i Âmire'nin durumu hakkında fikir yürütürken, hâlen eldeki en kullanışlı ve anlamlı veri, hazinenin toplam yıllık gelir rakamından ibaret olup, bu rakamın yıllık giderin altında kaldığının saptanması ise, hazinenin durumunu yansıtacak önemli bir göstergedir.

(36) Hatt-ı Hümâyun, no 8 797
"...Bundan akdem hüdâvendigâr-ı sâbık merhûm efendimizin zaman-ı saltanatlarında dahi irâd ve masrafın keyfiyyetlerini taleb buyurmalarıyla aklâm-ı Hazine-i Âmire'den muhrec defâtir mantukınca irâd-ı mîriyye masârif-i muayyeneyi ihâta itmeyüb üç bin kise akçe mikdârı masraf açıkda kaldığı gösterilmişdi..." (Bk. Ek belge 19).

(37) Osmanlı merkez maliye teşkilâtında yer alan büroların isimleri ile bu bürolara bağlı gelir türleri, ya da daha geniş bir ifadeyle bu büroların işlevleri arasındaki ilişki çok eski

TABLO VII
MUHASEBE-İ EVVEL KALEMİ'NE BAĞLI GELİRLER (Gurus)

		1785	1786
1-	Mal-ı mukataat	3.720.264	3.503.819,5
2-	Mal-ı bedeliyyehâ-i mezkûrin:		
	— Bedeliyye-i cebeluyân	135.843,5	96.121
	— Mensuhât	83.956	66.895,5
	— Bedeliyye-i eşkinciyân	87.215,5	79.142
		307.015	242.158,5
3-	Mal-ı rüsûmât-ı berevât-ı emin-i kâğıd-ı bîrûnî	15.616	4.897,5
4-	An akça-i faiz-i ma'den-i Gümüşhane maa ayni nuhas	174.350	200.000
5-	Mal-ı muaccelât ve rüsûm-ı kasr-ı yed-i malikânehâ:		
	— Muaccelât	482.250	(482.250)
	— Rüsûm-ı kasr-i yed	76.797,5	(76.797,5)
	— Bedelliyye ve gedik-i müteferrik ve çavuşluk	14.375	17.925
		573.422,5	(576.972,5)
		4.790.667,5	4.527.857,5

Not: parantez içindeki rakamların yerleri orijinal kayıtta boş bırakılmış olup, bu boşluklar tarafımızdan bir önceki yılın rakamı ile doldurulmuştur.

Hazinenin giderleri için ise elde ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Giderlerin ana fasıllar itibariyle 1784 ve 1785 yıllarındaki dökümü ve her bir gider kaleminin toplam gidere oranı Tablo:VIII'de gösterilmiştir.Bu tabloda görülen kalemler, tiplerine göre kendi aralarında bir gruplamaya tâbi tutulduğunda en büyük payın askeri harcamalara gittiği görülmektedir. Nitekim:

Gider Grupları	1784 %	1785 %
I. Askeri nitelikli giderler:		
A. Asker maaşları, giyim ve yiyecekleri (1-6, 9-10 ve 12 nolu kalemler)	69,00	66,65
B. Mühimmat ve askeri kurumlar (7, 19 ve 20 nolu kalemler)	6,06	7,45
	75,06	74,10
II. Sivil, yarı-sivil nitelikli maaş ödemeleri (11, 14-16 nolu kalemler)	8,43	8,42
III. Saray ve yan tesisleri için yapılan harcamalar (21-23 nolu kalemler)	9,52	10,33
IV. Diğer harcamalar	6,99	7,25
	100,00	100, 00

yıllardan itibaren kopmuştu. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse; "Maden Kalemi", adına rağmen, aslında madenlerden daha ziyade çeşitli gümrüklerle ilgili bir büro haline gelmişti.

XVIII. yy başında Şehid Ali Paşa bir reform yaparak, maliye bürolarının isimleri ile, bunlara bağlı gelir türleri ya da işlevleri arasında bir ilişki kurmaya ve belli bir sistematik yaratmaya çalışmış, fakat onun bu reformu pek kısa ömürlü olmuştu (Cevdet Maliye, no 2610)

Yukarıdaki gider gruplamasına bazı itirazlar yapılabilir. Örneğin II. ve IV. gruptaki bazı giderlerin de III. gruba alınması salık verilebilir. Fakat, bunlar önemli değildir. Önemli olan yukarıdaki gruplama sonucunda askeri nitelikli giderlerin gerek 1784 ve gerekse 1785 yılı için "bütçe"nin 3/4 ünü oluşturduğunun açıkça saptanmış olmasıdır. Oysa, XVII. yy'ın ikinci yarısında, 1669-70 yılı "bütçe" sinde "Ordu ve harp malzemesi" için yapılan harcamalar toplam giderlerin % 62,5 inden ibaretti (38). Bu oran taban alınırsa, demek ki 1670 den 1784 e gelince, Osmanlı "bütçe" lerinde askeri masrafların payı yaklaşık % 13 yükselmiş olmaktadır. Askeri masrafların oranında zaman içindeki bu yükseliş, Osmanlı maliyesinin XVIII. yy sonuna doğru içine düştüğü açmazları açıklamada büyük önem taşımaktadır.

TABLO VIII
1784 VE 1785 (1198 ve 1199) YILLARINDA HAZİNE-İ ÂMİRE GİDERLERİ VE HER BİR GİDER KALEMİNİN TOPLAM GİDERE ORANI

No	Gider Kalemleri	1784 Guruş	1784 %	1785 Guruş	1785 %
1-	İstanbul'da bulunan kapukulu askerinin yıllık maaşı	4.981.650	26,68	5.174.250	29,91
2-	Taşrada, kale muhafazasında bulunan kapukullarının yıllık maaşı	4.296.765	23,01	3.095.776	17,89
3-	Taşrada, kale muhafazasındaki kapukullarının gereksinimi olan tahıl için ödenen	362.163	1,93	314.216	1,81
4-	Kale muhafazasında bulunan Yeniçerilerin kışlık kumaşları ("**zemistânî**") için ödenen	175.475	0,93	169.433	0,97
5-	Kale muhafazasında bulunan kapukullarının "**tayınat**"ı için ödenen	129.532	0,69	83.676	0,48
6-	Cebeci, arabacı, topçu ve sekbanların "**fodla**"sı, Yeniçerilerin astarlık kumaşları ve bazı zümrelerin "**çuka**" cinsi kumaşları için ödenen	58.049	0,31	58.701	0,33
7-	Çeşitli mühimmat (savaş malzemesi yapımı, onarımı ve parça tedariki) gideri	89.891	0,48	317.517	1,83
8-	Edirne ve Hassa Bostancıları "**nafaka baha**"ları, Hassa Bostancıbaşıya bayramlarda hediye olarak verilen çeşitli kumaşların tutarı, Edirne Gümrüğü gelirinden bazı cami ve mescidlerin zeytinyağı gereksinimi için yapılan giderler	12.998	0,06	12.999	0,07
9-	Anadolu ve Rumeli'deki çeşitli kalelerde görevli piyade ve süvari "**yerlüyân neferâtı**"nın maaşları	2.229.651	11,94	1.852.403	10,70
10-	Kalelerdeki "**yerlüyân neferâtı**"nın "**zahîre baha**"ları masrafı ve bazı askerlerin (**Humbaracıyân-ı ulûfelüyan, barutcıyân-ı İstanbul ve bazı yerlüyan neferât**) maaşları tutarı	48.228	0,25	48.103	0,27
11-	"**Mütekâidîn**", "**duagüyân**", "**hüddamân**" ve sair zümrelere ödenen "**vezâif**" adı altındaki maaşlar	818.505	4,38	791.676	4,57
12-	Deniz subay ve erlerinin maaşları ile gemicilikle ilgili diğer bazı giderler	608.847	3.26	743.217	4,29
13-	"**Hacc-ı şerîf**" ve saire ile ilgili masraflar	446.908	2,39	438.684	2,53

(38) Ö.L. Barkan, Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar, *İFM*, c. 17, no 1-4, s. 224

14-	Harem-i Hümâyun, şehzadeler, sultanlar, enderun ricali vs.nin maaşları tutarı ve diğer bazı giderleri	223.377	1,19	232.088	1,34
15-	Hanedan mensupları, sadrazam, kaptan paşa, silahdar ağa, hazinedar ağa, şıkk-ı sâni ve sâlis ve tevki' efendilere ve diğer bazı görevlilere "has" karşılığı mukataa "mal"larından yapılan ödemeler	445.782	2,38	261.270	1,51
16-	Bazı yer veya kişilere (Haremeyn halkı, bazı paşaların çocuk ve hanımları, Kırım hanedanı mensupları, kadın sultanlar, bazı resmî görevliler...) geçimlerini sağlamaları için "**mevâ-ı maaş**" adı altında, çeşitli mukataa ve gümrük "mal"larından yapılan ödemeler (maaş) ya da tahsis olunan taymatları tutarı	90.396	0,48	157.267	0,90
17-	Hil'at ve çeşitli cins kürkler (samur, kakum) için yapılan harcamalar	110.524	0,59	106.644	0,61
18-	Kırtasiyeci başının yaptığı çeşitli kırtasiye (kâğıt, kalem, mürekkep, rik) giderleri	43.931	0,23	20.111	0,11
19-	Tersâne-i Amire giderleri	829.268	4,44	681.539	3,93
20-	Tophâne-i Amire, tophâne-i Hasköy ve İstanbul, Gelibolu, Selânik baruthânelerinin giderleri	213.632	1,14	293.086	1,69
21-	Istabl-ı Amire (saray ahırı) ile Edirne, Yanbolu ve Hayrabolu'daki ahırların giderleri	442.796	2,37	399.072	2,30
22-	Sarayın iaşesi ile ilgili giderler (Matbah-ı Amire masrafı, Hassa kasab-başının harcamaları, saray pazarcı başısının yaptığı giderler vs.)	1.282.175	6,82	1.348.138	7,79
23-	İstanbul Ağası eliyle yapılan odun, kömür kütük alımları masrafı	54.307	0,29	41.622	0,24
24-	Ulakların menzil ücretleri ve menzillerle ilgili hayvan ve saire gideri	262.737	1,40	262.737	1,51
25-	Bazı onarım giderleri (sarayda ve bazı kalelerde yapılan onarımlar)	291.167	1,55	302.431	1,74
26-	Müteferrik giderler	121.459	0,65	91.398	0,52
	TOPLAM GİDER(*)	18.670.275	100	17.298.063	100

KAYNAK: K. Kepeci defter, no 2 310 (*Hazine-i Âmire irâd-masraf defteri*) dan ana başlıklar itibariyle özetlenerek ve ifadeler sadeleştirilerek çıkarılmıştır.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

(*) 18 670 275 ve 17 298 063 rakamları orjinal kayıtdaki toplamlardır. Yukarıda yazılı masraf kalemlerinin toplamı yapıldığında 18 670 219 ile 17 298 059,5 (yukarda yerden tasarruf amacıyla küsurlar gösterilmemiştir) elde edilmektedir. Fakat orjinal kaydı bunlara tercih etmek gerekir. Çünkü orjinal kayıtta toplamlar doğru, ara rakamlardan bazıları yanlış yazılmış da olabilir.

— Yukarıdaki bazı masraf kalemlerinin daha alt gruplara ayrılması, diğer bir ifadeyle aynı başlık altında yer alan birkaç ayrı türdeki gideri kendi aralarında daha net bir ayırıma tâbi tutmak ve her birinin payını ayrıca belirlemek birçok halde mümkün olamamaktadır.

— Bazı masraf fasıllarındaki "*ve saire*" ibaresine dikkat edilmeli ve bu ibare görmezlikten gelinerek faslın tutarı tamamen "*ve saire*" nin dışındaki ifadeye maledilmemelidir. Fasıllardaki "*ve saire*" lere ait tutarların nisbi önemleri gerçi azdır; fakat bunlar yine de bazı fasılların "homogene" liğini bozmaktadır. "*Ve saire*" tutarlarını bazen ayrıca saptamak mümkün değildir. Bazı hallerde de "*ve saire*"ler çok sayıda, değişik fakat çok küçük masraf kalemlerini kapsamına almaktadır.

Askeri masrafların zamanla artmasının temel nedeni, maaşlı asker adedinde zamanla meydana gelen büyük artıştı. Örneğin 1670 yılında maaş alan Yeniçerilerin sayısı 53 849 idi. Bunların 39 470 i İstanbul'da, 14 379 u da taşrada kale muhafazasında görevli idiler (39). 1785 e gelindiğinde ise sadece

(39) Aynı makale, s. 214

İstanbul'daki Yeniçerilerin adedi 51 676 ı bulmuştu. Kale muhafazında görevli Yeniçerilerin sayısı da 1784 de 77 174 idi (1785 de 74 699). Kısacası 1670 yılında devlet toplam 53 849 Yeniçeriyi beslemek durumunda iken, 1785 de maaş vermek, doyurmak, giydirmek zorunda olunan Yeniçerilerin adedi 128 bini aşmıştı (40).

1670 den 1785 e asker sayısında gözlenen artış, yalnızca Yeniçeri zümresi için söz konusu değildi. Bu dönem içerisinde topçu, top arabacı, cebeci, sipahi, silahdar vs askeri zümrelerin sayısında da büyük kabarmalar olmuştu. Nitekim 1670 de hazineden maaş alan tüm "asker ve memurlar"ın sayısı 98 342 iken, 1785 de İstanbul ve taşrada görevli kapukullarının miktarı 184 506 yı bulmuştu.

Zamanla askeri masrafların payının "bütçe" içerisinde bu biçimde artışı, zorunlu olarak saray masraflarında kısıntı yapılmasını gerektirmişti. Gerekten 1670 de "Saraylar için" yapılan masraf toplam giderin % 29,5 i iken, 1784 de bu oran % 9,52 ye (1785 de % 10,33) düşmüştü (1784 ve 85 için askeri nitelikli olanların dışındaki tüm masraflar saray ve padişaha ait giderler biçiminde mütalâa edilse bile, bunların toplam gidere oranı yine de 1670 yılı oranının altında kahyor).

İncelenen defterdeki 1784 ve 1785 yılı rakamlarının karşılıklı mukayesesinden ise şu sonuçlara varılmaktadır: 1785 yılında giderlerde bir önceki yıla göre bazı kısıntılar sağlanmıştır. Bu kısıntının sağlanmasında bazı askeri zümrelerin sayısının bir miktar azaltılmış olmasının payı vardır. Nitekim 1784 de kale muhafazasında görevli kapukullarının sayısı 91 429 iken, 1785 de sayıları 86 126 ya inmiştir. Buralardan sağlanan kısıntılarla 1785 de savaş malzemesi, mühimmat ve donanma için bir önceki yıla göre daha fazla harcama yapmak mümkün olmuştur. Nitekim, Tablo: VIII deki 7 nolu masraf kaleminin ayrıntıları gözden geçirildiğinde, asker sayısındaki kısıtlamaya rağmen, devletin mühimmat ve savaş malzemesi açısından nasıl hummalı bir savaş hazırlığı içine girdiği çarpıcı bir biçimde görülür:

	1784	1785
— Cebecibaşının Cebehâne-i Amire ve Samako demirleri için yaptığı harcamalar	50.291,5	251.213,5
— Topçu başının kundak, tekerlek, vs. için yaptığı giderler	19.710	26.684
— Arabacıbaşının şahî ve havan topu arabaları için yaptığı giderler	13.142	32.313,5
— Mehterbaşının "çerge ve çadır" onarımı ve sair şeyler için yaptığı harcamalar	6.747	7.306
	89.891,5grş.	317.517,5 grş.

Bu rakamlar, mühimmat giderlerinin 1784 den 1785 e 3,5 misli arttığını göstermektedir. Aynı durum, Osmanlı Devleti'nde savaş sanayiinin belkemiğini oluşturan bazı kurumların harcamaları gözden geçirildiğinde de (Tablo VIII'de 20 nolu masraf kalemi) gözlenmektedir:

(40) KK defter, no 2 310

		1784	1785
—	Tophane-i Âmiri giderleri	58.891,5	130.548,5
—	Kârhâne-i Yuvarlak (Gülle imalâthanesi) giderleri	7.037,5	6.396
—	Istanbul Baruthânesi giderleri	38.517	47.267,5
—	Gelibolu Baruthânesi giderleri	38.795,5	63.795,5
—	Selânik Baruthânesi giderleri	27.972,5	39.647,5
—	Tophâne-i Hasköy giderleri	42.418	5.423
		213.632,5 grş.	293.076,5 grş.

Eldeki "bütçe" (ya da "bütçeler") nin masraf kalemleri incelenirken dikkati çeken diğer bir nokta da, çeşitli görevlilere has karşılığı mukataa "*mal*" larından yapılan ödemelerdir (Tablo: VIII deki 15 nolu kalem). Bu ödemeler malikâne sisteminin genişlemesi sonucunda Osmanlı mali yapısında meydana gelen moneterleşmeyi yansıtmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, artık bazı görevlilere "*has tahsisi*", merkezi hazineden bunlara nakit maaş ödemesinden başka bir şey değildir. O halde, eski hasların malikâne olarak satılıp merkezi "bütçe"ye gelir sağlayan kalemler haline dönüştürülmesinin hazineye olumlu katkıları yanında, sonunda masraf açısından olumsuz etkileri de olmuş ve hazine, bazı görevlilere "has" adı altında nakit maaş ödemek durumunda kalmıştır. Aynen has tahsislerinin daha kısıtlı olduğu yıllarda, nakden yapılan has tahsislerinin, hazinenin masraf kalemlerini daha da arttırdığı tahmin olunabilir.

Sonuç olarak, Hazine-i Âmire'nin 1784-86 yıllarına ait gelir-gider rakamlarının incelenmesiyle şu noktalar belirgin olarak açığa çıkmış olmaktadır:

1- Mevcut veriler devletin bir savaş hazırlığı içinde olduğunu göstermektedir.
2- Toplam giderler içerisinde askeri nitelikli masrafların payı çok yüksektir.
3- Osmanlı "bütçe" lerinde askeri masrafların payı eskiden de yüksek olmakla birlikte, XVII. yy ın sonlarına doğru yine de bu oranda yüksek değildi.
4- Eskiye oranla masrafların bu denli yükselmesinin bir nedeni de zaman içinde maaşlı asker sayısında meydana gelen büyük artıştır.
5- Malikâne sisteminin yaygınlaşması sonucunda Osmanlı mali yapısı daha da moneterleşmiş ve "has tahsis usulü" yavaş yavaş nakit maaş ödeme sistemine dönüşmeye başlamıştır (41).
6- Hazinenin gelirleri mevcut giderlerini karşılamaya yetmemektedir.

5. DARBHÂNE-İ ÂMİRE'NİN DURUMU ve YENİ İŞLEVİ ÜZERİNE

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Darbhâne, Osmanlı maliye örgütü içerisinde ayrı bir önem kazanmış ve statü ve işlevinde bazı önemli

(41) Gerçi "bütçe" de, bu nokta ile rakamlar henüz pek çarpıcı bir önem ve düzeye sahip görünmüyor. Bununla birlikte, mevcut veriler eğilimin genel yönünü yansıtma açısından büyük önem taşıyor. Bu veriler, kitabımızın ilk bölümündeki haslara ilişkin diğer bilgilerle bir arada düşünülüp, öylece değerlendirilmelidir.

değişiklikler meydana gelerek, ikinci bir devlet hazinesi gibi, devletin gelir ve giderinin idaresinde görev yüklenen bir kurum olarak ortaya çıkmıştır.

Darbhâne'nin böyle bir hüviyete hangi tarihte kavuştuğunu tam olarak bilemiyoruz. Fakat onun daha 1773-74 (1187) yıllarında bir ihtiyat hazinesi biçiminde savaş giderlerinin finansmanı için devreye girmiş olduğu görülmektedir. Gerçekten o yıl Darbhâne kendi kasasında mevcut olan paranın 1 250 kisesini sefer masraflarına harcanmak üzere ayırmıştı (42). İleriki yıllarda Darbhâne'nin bu gibi parasal yardımları daha da artmıştır. 1787 savaşının arefesinde, o zamanki bir hesaba göre "*Darbhâne sermayesi*" nden ayrılıp, sefer hazırlıkları için harcanmış olan paraların toplamı 1 300 kiseyi bulmuştu (43). Bu harcamalar sonunda Darbhâne'nin mevcut fonları 7 000 kiseye düşmüştü (44). Fakat bu azalmalara rağmen, 1787 den sonraki savaş yıllarında da Darbhâne, Hazine-i Âmire'nin giderlerine yardımcı ve ortak olmaya devam etmişti. Örneğin 1787-88 de Darbhâne'ce orduya 500 kise, 1789-90 da ise 300 kise gönderildiği görülüyor (45). 1789-90 (1204) tarihli bir belge (46), o yıllarda Darbhâne'nin "mutad olmayan masraflar"ı, yani savaş giderlerini finanse etmek için devreye girmiş olduğunu ortaya koyuyor. Darbhâne sermayesinden bu giderlere tahsis olunan paralar "*seferiyye akçesi*" diye anılmaktaydı. Darbhâne'nin bu işlevi, mali usullerde bazı küçük sorunların ortaya çıkmasına da neden olabiliyordu. Çünkü, "mutad olmayan masraflar" deyimi biraz muğlâk bir ifade olup, bazı hallerde yoruma muhtaç idi. Fakat harcamalardaki genel ilke şu idi: Eğer Hazine-i Âmire'de para var ise masraflar oradan karşılanır, yoksa Darbhâne sermayesinden harcanırdı (47).

1787-1792 savaşlarının ortasında, Selim III tahta geçtiğinde (Nisan 1789) Darbhâne'de "*sermaye akçesi*" olarak mevcut paranın toplamı iki bin kiseden fazla değildi (48). Bunun üzerine bazı önlemler alınarak Darbhâne'yi kuvvetlendirmek gerekmiş (49) ve böylece Darbhâne yeniden sefer

(42) Cevdet Askerî, no 49 918

(43) Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr*, s. 188; *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 78

(44) *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 33

(45) Hatt-ı Hümâyun, no 9 268 ve no 16 102

(46) Hatt-ı Hümâyun, no 8 335 (t: 1204)

(47) "...defterdâr efendi kullarının takriri atebe-i ulyâlarına lede'l-arz Darbhâne'den mi olur, defterdar tarafından mı olur, nereden olur ise bir an akdem virile deyu eğerçe mübarek hatt-ı hümâyunları şeref-yafte-i sûdûr olub, lâkin sarahaten ne mahalden i'tâ olınması beyân buyrılmadığından i'tâsı irâde buyrılan mahallin tasrih buyrılmasına muhtaç idüği...". Hatt-ı Hümâyun kısmından: "Kâimmakam Paşa, defterdar hazinesinde hazır akçe var ise andan virile; yoğ ise Darbhâne'den virile" (HH, no 8 335).

(48) E.Z. Karal, *Selim III'ün Hattı Hümâyunları, Nizâm-ı Cedid*, s. 85; *Tarih-i Cevdet*, c. 5 (1303), s. 28

(49) Altın ve gümüş eşyanın kullanımı yasaklanarak, bunların belli bir fiyatla Darbhâne'ye satılması emri çıkarılmıştı. Darbhâne böylece topladığı değerli madenlerden düşük ayarlı para basmıştır. Bu konuda:
- Cevdet Darbhâne, no 316 ve no 367
- Karal, a.g.e., s. 84
- *Vâsıf Zeyli*, İst. Üniver. Kütüphanesi yazmaları, no 4 240 vrk 117-118
- A. Refik, *13. Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, s. 5-6
- *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 243
- Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* c. 4, ks 1, s. 602

masraflarını finanse edebilme durumuna getirilmişti. Nisan 1789-Eylül 1790 arasında, yani 1,5 yıl içerisinde sefer için sadece Darbhâne'den alınıp harcanan paraların toplamı 25 bin kise (12,5 milyon guruş) yi aşmıştı (50).

Kısacası XVIII. yy ın son çeyreğinde Darbhâne artık savaş giderlerinin finansmanında çok önemli rol oynayan bir kurumdur. Onun böyle bir işlevi yerine getirebilmesi ancak bazı gelir kaynaklarına sahip olabilmesi ile mümkün olabilirdi.

Araştırmalarımıza göre, Darbhâne'de önemli fonların birikebilmesi bazı mukataaların idaresinin buraya bağlanması ile sağlanmıştı. Bu mukataalar vakıf mukataalar olup, özellikle *"haremeyn mukataatı ve tevliyetleri"* nin bu işteki rolü ön planda gelmektedir.

Haremeyn evkafı ve mukataaları 1757-58 (1171) yılına gelene dek Darüssaâde ağalarının nezâretinde idi. Fakat mukataalar verimli biçimde işletilemiyor ve yeterli düzeyde hasılat elde edilemiyordu. Hicri 1171 yılında bu mukataalar yeni bir değerlendirilme ve düzenlemeye tâbi tutularak idaresi Darüssaâde ağalarının elinden alınmıştır. Mukataaları müzayede, satış ve iltizam yetkisi defterdarlara verilmiştir (51). Böylece haremeyn evkafı mukataaları da malikâne sistemi içine alınmış olmaktaydı.

1171 yılındaki bu düzenleme sonucunda bin kiselik bir fazla gelir sağlanmış ve bu para *Enderûn Hazinesi*'ne konmuştu (52). Bir yıl sonra ise, o günün defterdarı Hilmi Efendi iki bin kiselik bir fazla elde edebilmişti (53).

1173 (1759-60) yılına mahsûben çıkarılan hesaplara göre, haremeyn evkafı mukataalarından *"asl-ı mal"* olarak elde edilen gelir 1 552 643,5 guruş olmuştu. Bu paranın 1173-1178 yıllarına mahsuben harcama tablosu şöyledir: 1- Vakıf şartları gereğince yapılan olağan ödemeler: 689 991,5 guruş 2- Cami tamiri ve saire gibi olağandışı harcamalara ödenen: 91 149,5 guruş 3- Enderûn-ı Hümâyun'a teslimler: 745 016 guruş 4- Darbhâne-i Âmire'ye teslim olunan: 9 091,5 guruş; toplam harcama: 1 535 248,5 guruş. Gelir-gider farkı 17 395 guruştur (54).

1180 (1766-67) yılında ise, haremeyn mukataatı ve tevliyetlerinin yıllık geliri 1 360 398,5 guruş, gideri de 816 436 guruş olmuştu. Gelir-gider farkı olan 543 962,5 guruş o zaman sefer masraflarına verilmişti (55). 1767 yi izleyen yıllarda haremeyn mukataaları gelir fazlasından Darbhâne'de bir ara 2 650 246 guruş birikmiş, fakat bunların da savaş giderleri için harcanması

(50) "...cülûs-ı hümâyunumdan işbu Zilhicceye gelince - sene 1204-umûr-ı seferiyye içün sarf olnan akçenin kaydını çıkarttım, yalnız Darbhâne'den yigirmi beş bin kiseyi mütecâviz akçe virilmiş..." (*Tarih-i Cevdet*, c. 5, 1303 baskısı, s. 28; Karal, *a.g.e.*, s. 86)

(51) Mehmed Said, *Gülşen-i Maarif*, cild-i sâni s. 1506-7 (İstanbul 1252); Vâsıf Tarihi, c. 1, s. 109

(52) *Vâsıf Tarihi*, c. 1, s. 109

(53) Aynı eser, s. 147

(54) Cevdet Maliye, no 22 372 (Bk. Ek belge 11)

(55) Hatt-ı Hümâyun, no 7 906

gerekmişti. O yıllarda haremeyn mukataalarının *"mal-ı haremeyn"* diye anılan yıllık *"mal"* geliri 1 158 461 guruş idi (56).

Haremeyn mukataalarından sağlanan "mukataat malları", saray teşkilâtı içinde yer alan *Haremeyn Hazinesi*'ne girmekte idi (57). Fakat Haremeyn Hazinesi devlet hazinesinin sıkışık anlarında elindeki gelir fazlalarını devlete borç diye vermeye başlamış, sonunda kendisi de zor durumda kalmıştı. 1796 yılında, devletin geçmiş yıllara mahsuben Haremeyn Hazinesi'ne ödeyememiş olduğu borcun tutarı 149 000 guruşu aşmakta idi. Bu borcu mîrî hazinenin ödeyemeyeceği anlaşılmış ve padişah *"ceyb-i hümâyun"* dan para vererek borcu sildirmişti (58). Bu durum Haremeyn Hazinesi ile ilgili hesaplara önem ve çekidüzen verilmesine vesile olmuş ve padişah bu hazine için "bütçe" düzenlenmesini emretmişti (59). Hazinenin 1211 (1796-97) yılına ait *"muvazene defteri"* ne göre yıllık toplam geliri 1 297 794,5 guruştur. Bunun 1 221 225,5 guruşu *"mukataat malları"*ndan sağlanmıştır (60).

Haremeyn mukataaları, Haremeyn Hazinesi ve Darbhâne arasındaki ilişkiye gelince: Eldeki belgeler haremeyn mukataaları ve tevliyetlerinin bir süreden beri Darbhâne'den idare olunmaya başladığını ve bu işin 1766 dan itibaren süregeldiğini kesin olarak ortaya koyuyor (61). O halde yukarıda sıralanan mevcut bilgilerimize göre haremeyn mukataaları 1757-58 yıllarında malikâne sistemi içine alınmış ve bir süre defterdarlar bu mukataaların idare ve satış işleri ile görevlendirilmişler, sonra da bu mukataaların idaresi Darbhâne'ye verilmiştir. Darbhâne eminlerine bu mukataaların idaresi ile birlikte evkaf-ı hümâyun kâimimakamlığı da verilmişti (62).

Haremeyn mukataalarının Darbhâne'ce *"zabt ve idaresi"*nin anlamı şu idi: Bu mukataalar malikâne sistemi içine alınınca tâliplere satılacaklar ve böylece *"muaccele"* adı altında bir gelir elde edilecekti. Muaccelelar bir defaya mahsus olmak üzere alınırken, mukataayı malikâne olarak deruhte edenler bir de her yıl *"mal"* adıyla yıllık bir vergi öderlerdi. Mukataat *"mal"*ları vakıflarla ilgili çeşitli giderleri karşılayabilecek bir düzeyde idi. Bu *"mal"* lar Haremeyn Hazinesi'nin temel gelir kalemini oluşturdu. Muaccelelerin ise, çar-çur edilmeyip, ayrı bir fon halinde muhafaza edilmesi ve gerekirse sermayenin işletilmesi için Darbhâne'ye teslimi uygun bulundu. Fakat, yukarıda görüldüğü üzere Darbhâne'ye bu biçimde gelen fonların

(56) Aynı belge

(57) Hicri 1171 yılı düzenlemesinin gerekçesi de Haremeyn Hazinesi'nin bu mukataalardan yeterli düzeyde gelir elde edemeyişi idi: "...ve Hazine-i Haremeyn mahrûm-ı nef'-i zâid oldığı..." (*Gülşen-i Maarif*, c. 2, s. 1506)

(58) Hatt-ı Hümâyun, no 10 777 A (1211/1796) ve Hatt-ı Hümâyun, no 10 777 (5 C 1211), Ek 35, 36

(59) "...Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi'nin bir senelik irâdât-ı mukarreresiyle gayr-i ez ta'mirat ve zuhûrât ber vech-i mukayese bir senelik masârif-i mu'tâdesini ber vech-i lalımın mizan eylemesi husûsı dahi tenbih olnmağla..." (Hatt-ı Hümâyun, no 10 795, t: 1211). Bk. Ek 34

(60) *Tarih-i Cevdet*, c. 6, s. 322-23 deki "Haremeyn Hazinesi Muvazene Defteri". Ayrıca bkz.: c, 6, s. 196

(61) "...1180 senesinde haremeyn tevliyetleri ve mukataatı Darbhâne-i Âmire'den idare olnub..." (Hatt-ı Hümâyun, no 7 906. Ayrıca HH no 9 345 e bkz.)

(62) *Mehâsinü'l-âsâr*, s. 252. 1199 da görevinden azl olunan Mehmed Bey Darbhâne emini ve Evkaf-ı Hümâyun Kâimimakamı idi.

orada uzun süre birikmesine günün mali koşulları pek elvermemiş ve bu paraların savaş giderlerinin finansmanında kullanılması gerekmiştir. Hatta, zaman zaman Darbhâne'deki muaccelelar dışında Haremeyn Hazinesi'ndeki *"mal"* fazlalarının da sefer masraflarına tahsisi gerekmiştir.

Darbhâne böyle bir hüviyete kavuşurken, dolaylı olarak vakıf gelirleri de devlet giderlerinin finansmanında kullanılmış oluyordu. Bu, sıkıntılara düşen merkezi devlet hazinesinin (Hazine-i Âmire) sorunlarını çözümleyebilmek için, kendi dışında kalan gelir kaynaklarını nasıl kendi bünyesi içine çekmeye çalıştığının ilginç bir örneğidir.

Haremeyn mukataaları gelirlerinden bu biçimde yararlanılmakla birlikte, bunlarla ilgili hesapların ve işlemlerin Hazine-i Âmire'ninkilere karışmamasına da özen gösterilmiştir. Nitekim, haremeyn mukataatı muaccelaleri Darbhâne'ye girerken mîrî mukataalarınki Hazine-i Âmire'ye girerdi (63). Aynı şekilde, malikâne mukataalardan *"cebelu bedeliyyesi"* tahsili gerektiği zamanlarda da mîrî mukataaların bedeli Hazine-i Âmire'ye, haremeyn mukataalarınınki ise Darbhâne'ye girerdi (64).

Hemen belirtmek gerekir ki, Darbhâne'ce zabt ve idare olunan mukataalar, hem sadece haremeyn olanlardan ibaret kalmamış, ve hem de Darbhâne'nin başka tür kaynaklardan da geliri olmuştur.

Nitekim, örneğin 1780-81 yılında üzerine esham çıkarılmış olan Sırmakeşhâne mukataası Darbhâne'ce zabt ve idare olunan mîrî bir mukataa idi (65). Sadrazam Hasan Paşa öldükten sonra üzerinde bulunan tüm mukataalar da Darbhâne'ce zabt ve idare olunmaya başlanmıştı; bunların bir kısmı haremeyn mukataası iken, bir kısmı da mîrî mukataa idi (66). Darbhâne tarafından zabt ve idare olunan mîrî mukataaların *"mal"* ları Hazine-i Âmire'ye girer, muaccelaleri Darbhâne'ye ait olurdu.

Bu perakende örnekler dışında Mayıs 1793 tarihli önemli bir belge de ayrıca Darbhâne'den mazbut tüm mukataaların haremeyn cinsinden olmadığını çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır (67).

Darbhâne'ce zabt ve idare olunan mukataaların sayısı zamanla daha da artmıştır (68). Ayrıca eklemek gerekir ki Darbhâne'ce zabt ve idare olunan

(63) Cevdet Maliye, no 17 227, 22 067, 15 704, 15 399, 13 970; Hatt-ı Hümâyun, no 11 434

(64) Hatt-ı Hümâyun, no 1218; Cevdet Maliye, no 24 653

(65) Cevdet Maliye, no 29 223 (B 1195), no 29 823 (B 1195)

(66) Hatt-ı Hümâyun, no 8 694

(67) "...ol masrafa Darbhâne-i Âmire'den zabt olınan mukataatın haremeyn olanlarından *maadası* bâ-hatt-ı hümâyun tahsis olınub..."(HH, no 15 338; krşl. KK defter, no 2 380, s. 49).
"...Darbhâne'de olan haremeyn mukataalarından *maada* şimdiye dek Darbhâne'den zabt olınan gerek Tersâne masârifine merbût ve muhtass ve gerek gayr-i mecmû' mukataât ve derya zeâmet ve timarları..." (KK defter, no 2 380, s. 1; Cevdet Maliye, no 23 134)

(68) Burada Darbhâne'ce zabt ve idare olunan tüm mukataaların bir listesini sunmaya olanak yok. Ayrıca bu mukataaların sayısı zaman içinde iniş çıkışlar göstermiştir. Fakat örnek olarak bir kaç mukataaya işaret etmekte yarar var:
- Simkeşhâne mukataası (Cevdet Darbhâne, no 82; Hatt-ı Hümâyun, no 11 658)
- Niş Gümrüğü (Cevdet Darbhâne, no 73, no 687; Cevdet Maliye, no 22 516)

çiftlik ve timarlar da vardı (69). Ancak bunlar, eski isimleriyle anılmalarına rağmen, artık eski statülerini kaybetmiş ve aynı mukataalar gibi işlem gören birer gelir kalemine dönüşmüş idiler.

Mukataalar dışında Darbhâne'nin diğer önemli bir kalemini de müsadereler oluşturmuştur (70). Doğal olarak Darbhâne'nin yine eskisi gibi para darbı işlemlerinden de hasılatı vardı.

6- MALİ POLİTİKANIN SINIRLARI-ESHAM SİSTEMİNİ GENİŞLETME ÇALIŞMALARI ve MÜSADERELERDE ARTIŞ

Yüzyılın başından beri süregelen gelişmeler göz önüne getirildiğinde, artık 1780'li yıllarda Osmanlı Devleti'nin mali politika aracı olarak yararlanabileceği olanakların pek fazla olmadığı görülecektir. Hatırlanacağı üzere, daha önceki yıllarda "malikâne sistemi" ile mukataaların kayd-ı hayat koşulu ile satılmasına geçilmiş, timar sahalarının merkezi bütçe gelirleri içine katılması süreci başlatılmış, Darbhâne ikinci bir hazine biçiminde devreye sokularak vakıf gelirlerinden de dolaylı olarak yararlanma yolları bulunmuştu. Fakat tüm bu gelişmelere rağmen, artan giderlerin finansmanında yine de güçlüklerle karşılaşılmış ve sonunda "esham" ihraç olunmak zorunda kalınmıştı. Bu arada dış borçlanma konusu da düşünülmüş, ama henüz ciddi bir gelişme kaydedilmemişti.

Günün koşulları, mali politika olarak kısa vâdeli önlemlerin revaç bulmasına neden olmaktaydı. Temel amaç şu veya bu biçimde hazineye girecek meblağı arttırma idi.

- Beypazarı mukataası (Cevdet Darbhâne, no 569)
- Beyındır mukataası (Cevdet Darbhâne, no 598)
- Enfiye mukataası (Cevdet Darbhâne, no 825)
- Varna Gümrüğü (Cevdet Darbhâne, no 605)
- Dübniçe Gümrüğü (Cevdet Darbhâne, no 687)
- Pamuk ve kahve mukataası (Cevdet Darbhâne, no 689 ve no 615)
- Silistre cizyesi (Ali Emirî tasnifi belgeler, Mahmud II, no 3 315)

Aşağıda sıralanan belgelerde ise Darbhâne'ce zabt ve idare olunan mukataalara ait listeler vardır:

- Cevdet Maliye, no 4 849, 15 129, 15 023, 23 498, 30 206, 30 964, 16 567
- Cevdet Darbhâne, no 433, 709, 611, 533, 691, 828
- Hatt-ı Hümâyun, no 16 456, 16 469, 16 509, 48 482, 49 357

(69) Darbhâne'den mazbut timar için: Cevdet Darbhâne, no 80 (t: 1207)
Darbhâne'den mazbut çiftlik için: Cevdet Darbhâne, no 830 ve no 786
Ayrıca: "...Benim vezirim, Mora çiftlikleri Darbhâne-i Âmirem tarafından zabt ve idare olına" (Selim III'ün HH nu. Hatt-ı Hümâyun, no 1674)
"...haremeyn mukataatı ve tevliyetleri ve çiftlik ve zeâmet ve cizye ve Duhan Gümrüği ve bostan ve karlık faizleri ve Lâleli vakfı der kisesinden 5 300 kise 246 guruş 60 akçe Darbhâne'i Âmire'de müctemi' olmuşken, yine merhûm-ı müşârün-ileyh vâlid-i mâcideleri efendimiz vaktinde umûr-ı seferiyyeye sarf olunmuş idüği..." (HH, no 7 906, t: 1210)
67 nolu dipnotda da Derya zeâmet ve timarlarının Darbhânece zabt ve idare olunmaya başlandığı görülmüş idi.

(70) Müsadelerde, tereke genellikle bir "muhallefat bedeli" (miras vergisi) tahsil olunarak vârislere bırakılırdı. Bu muhallefat bedelleri çoğunlukla Darbhâne'ye girerdi:
"...ve muhallefat bedeli akçe alınmak iktiza eyledikde ve sâir bu misillu akçe alındıkda Darbhâne-i Âmire'ye teslim kılınmak..." (Hatt-ı Hümâyun, no 7 906)

Böyle bir ortamda Osmanlı maliyecileri malikâne ve esham sistemini işletmek ve genişletmekten gayri yol bulamamışlardır (Timar sahalarından ve vakıf mukataalardan yararlanma da pratikte yine malikâne ve esham sistemi ile mümkün olabiliyordu). Ne var ki, bu sistemlerin genişleyebilmesinin belli bir sınırı ve mekanizmanın işleyebilmesinin de belli kuralları vardı: Devletin halktan talep edeceği fonlar için karşılık gösterebilmesi, halkın da yatırım için belli bir tasarrufunun mevcut olması gerekiyordu. Dolayısıyla, malikâne ve esham sistemleri devletin alabildiğine yararlanabileceği finansman yolları olamazlardı. Ayrıca, malikâne ile esham sistemi temelde birbiriyle çelişmekte ve birinin piyasası diğerini baltalamaktaydı. Konuya alıcı açısından bakıldığında, "faiz" i garanti olan eshamın, hasılatı giderek rizikolu olan malikâne mukataaya (hasılatı istikrarlı ve rizikosuza değil) tercih edileceği görülmekteydi. Devlet açısından ise, iki sistemi birbirine rakip kılan diğer bir sorun daha vardı: Birçok mukataanın daha önceden malikâne olarak satılmış olması, üzerine esham çıkarılacak mukataa sayısını otomatikman sınırlamaktaydı.

Malikâne sistemi, esham sisteminin genişleyebilmesine bir engel teşkil ettiği gibi, artık kendi içinde de bazı sorunlarla karşılaşmaya başlamıştı. Gerçekten mevcut veriler, 1780 lere gelindiğinde malikâne sisteminde bir tıkanma noktasına yaklaşıldığını ortaya koymaktadır. Bunun temel nedeni, kuşkusuz, zaman içinde malikâne olarak satılan mukataaların sayısında gözlenen büyük artıştır (71). Geçmiş yıllardaki bu gelişme, 1780 lere gelindiğinde artık satışa arz edilecek mukataa sayısının pek fazla olmadığını ortaya koymaktadır. Önemli ve kârlı mukataaların çoğu eski yıllarda elden çıkarılmıştır. Nitekim, devletin malikâne satışlardan elde ettiği yıllık ortalama muaccele geliri 1780-85 döneminde, 1764-67 dönemine oranla sadece % 24,56 artış göstermiştir; oysa, 1764-67 dönemi 1718-22 dönemine oranla % 100,25 bir artış göstermişti (72). Buna koşut olarak, malikânecilerin kâr/muaccele oranları da giderek düşmüştür: 1751-60 döneminde % 30-35, 1761-71 de % 25-30, 1771-80 de % 18-22 (73). Malikâne piyasasının canlanabilmesi için devreye büyük ve kârlı ve de rizikosuz mukataaların sokulması gerekmekteydi. Zira halk artık küçük ve önemsiz mukataalara veya hisselerine pek rağbet etmiyordu: Satış için piyasaya arz edildiği halde tâlibi olmadığı için satılamayan pek çok mukataa vardı (74).

"...kâffe-i muhallefat ve emlâk ve zimemâtı bedeli cânib-i Darbhâne-i Âmire'ye edâsına mütaahhid oldığı..." (Maliyeden müdevver defter, no 9 722, s. 262)

"...taahhüdleri mucibince meblâğ-ı mezbûr evkat-ı mev'udesinde Darbhâne-i Âmireme edâ ve müteveffanın düyûn-ı müsbetesi eshâbını ıskat ve ırzâ eylemeleri şartıyle muhallefât-ı mezkûrın alâ mâ farazallahu teâla beynü'l-verese tevzi' ve taksim olınmak..." (MAD, no 9 718, s. 100)

(71) Malikâne sisteminin başladığı ilk yıllarda, merkez maliye bürolarına bağlı ve malikâne olarak satılmış mukataa sayısı 392 idi. 1697/98 yılında bu mukataalar "bütçe" gelirinin % 11,1 ini sağlamaktaydı (M. Genç, a.g.m., s. 248).

1781 yılına gelindiğinde ise, merkez maliye bürolarına kayıtlı malikâne mukataa sayısı 682 ye yükselmişti. (MAD, no 1744. Bk. Ek Belge 15). Doğal olarak, mukataa sayısındaki artışa koşut olarak, bunların bütçe gelirleri içindeki payı da artmış olmalıdır.

(72) M. Genç, a.g.m., s. 247

(73) Aynı makale, s. 252

(74) Cevdet Maliye tasnifi belgeler, no 29 995

Alıcıların rağbetinin azalması yanında, devlet de malikâne sisteminden artık pek memnun görünmüyordu: 24 Haziran 1785 tarihli bir "arz" yazısında, günün defterdarı malikâne mukataa satışlarında bazı yolsuzluklar olduğunu vurguluyor ve *"mahlûlât"* iyi izlenemediği için devletin zarar ettiğini dile getiriyordu (75).

1775 yılında uygulması başlatılan "esham"ın, mukataaların malikâne satışlarına oranla halk tarafından daha câzip karşılandığı anlaşılmaktadır. Eshamın mukataaya tercih edilmesinin birinci nedeni *"faiz"* in garanti olması ise de, diğer bir nedeni de küçük hisselerin her türlü tasarruf sahibine yatırım imkânı vermesiydi. Bu durumda devlet doğal olarak malikâne mukataaları esham sistemi içine çekmenin çarelerini arayacaktı. Ya da esham sistemi ile malikâne sistemini bağdaştıracak bir yol düşünülecekti.

Malikâne mukataaların esham sistemi içine alınmasının doğal yolu bunların *"mahlûl"* olmasını beklemekti. Fakat bu, "mahlûlât"ın iyi izlenememesi nedeniyle sonucu yıllara bağh bir yoldu. Diğer bir yol ise, malikânecilerin muaccelelerinin geri ödenip, mukataanın geri satın ahnmasıydı. Ne var ki, bu yol malikâne sisteminin ruh ve kurallarına aykırı olmanın yanı sıra devletin elinde bu ödemeleri yapacak para bulunmasını da gerektirirdi. Gerçi, zaman zaman bu yönde uygulamalar olmuş ve bazen malikâneciler razı edilerek, bazen de çeşitli bahaneler ile bazı mukataaların malikânelik vasıfları sona erdirilmişse de (76), bunlar istisnai örnekler olarak kalmış ve malikâne mukataaların esham sistemine bağlanması bu yolla tedrici olarak yürümüştür.

Bu yolların yavaşlığı nedeniyle, eski malikâne sistemi ile esham sistemini bağdaştırıp, kaynaştıracak yeni yöntemler geliştirilmiştir. Bunun sonucunda hem malikâne, hem eshamlı mukataa tipleri ortaya çıkmıştır. Bu yeni mukataa tiplerinde öncelikle malikânecilerin eskiden beri alageldikleri kârlarına zarar verilmemesi gerekiyordu. Bu ise, o mukataanın yıllık toplam hasılatı içinde esham ihracına da elverecek bir fazlalığın yaratılmasına bağlıydı. Bu fazlalık malikâneciye bırakılmaz ve eshamn karşılığını teşkil ederdi.

Böyle bir fazlahğm yaratılması için kuşkusuz ilk akla gelen şey vergi oranının arttırılması ise de, Osmanlı Devleti'nde bu dönemde genellikle vergi zamlarına rağbet edilmediği görülmektedir. Söz konusu fazlalıklar mukataa hasılatlarının yeni bir değerlendirilmeye tâbi tutulması ile sağlanmak yolu tercih edilmiştir. Burada herhangi bir malikâne mukataanın yıllık toplam hasılatının tümünün malikâneciye ait olmadığı, bazı mukataalar hasılatmdan *"vezâif"*, *"has bedeli"* vs gibi bazı ödemelerin düşüldüğü, malikânecinin

(75) Cevdet Maliye, no 12 343

(76) Bir mukataa sahibinin yıllık "mal" ödemelerini aksatması ya da "mal"ı ödeyemez duruma düşmesi halinde ve de malikânecinin elindeki mukataayı idare edemediği anlaşıldığında, o mukataanın malikânelik vasfına son verilip, malikâneciden geri alınabildiğine burada işaret etmek gerekir (Cevdet Maliye, no 13 290). Bu gibi durumlarda aynı mukataa yeniden satışa sunulup, bir başkasına verilebilir veya bundan böyle devletçe işletilmesine geçilirdi.
Bazen de vergi yükümlüleri ile ihtilafa düştüğü için, ya da vergi alanındaki ayaklanma gibi nedenlerle malikâneciler ellerindeki mukataadan kendiliklerinden vazgeçerdi (Cevdet Maliye, no 12 141, 23 080)

mukataayı alırken kâr hesabını ona göre yaptığı hatırlanmahdır. Örneğin, bir yerin cizyesini malikâne olarak alan kimse de "cizye *câizeleri*"ni kendi kârının dısında düşünmek zorunda idi.

Malikânecinin kârma zarar vermeden ve mukataanın malikânelik vasfını da bozmadan bu fazlalıklar üzerine esham çıkarılınca eshamh-malikâne mukataalar türemiş oldu. Bu mukataalarda malikâneciler ya da kefilleri esham sahiplerinin *"faiz"* lerini ödemek zorunda idiler. Eğer malikâneci sayısı fazla ise mukataanın tek elden *(yed-i vâhid)* idaresi yoluna gidilmekte ve içlerinden biri "nâzır" olarak görev alıp, hissedarların kâr paylarını da o dağıtmaktaydı.

Filibe kalemi cizyesi, eshamh-malikâne mukataanın güzel bir örneğini oluşturmaktadır (77). Filibe cizyesi önceleri iki kişiye malikâne olarak tevcih olunmuş idi. Hassa kasap başı İsmail mukataanın 3/4, müderris Beğlizâde Ahmed ise 1/4 hissesine sahiptiler. Mukataanın 50 000 guruşluk bir de *câizesi* vardı. Ortaklardan İsmail mukataanın idaresini üstlenmiş ve kendisi hayatta oldukça mukataanın başka birine iltizama verilmemesi koşulu ile *câizenin* kendi hasılatı ile birleştirilmesine ve bu oranda esham çıkarılmasına razı olmuştu. Yapilan hesaplara göre mukataanın 121 000 grşluk bir iltizam bedeli olduğu ve malikâneci tarafından hazineye ödenecek "mal ve kalemiyye"ler çıktıktan sonra yılda 82 500 grş bir kâr *("faiz")* kalacağı ortaya çıkmıştı. Bu kâr 41 tam ve 1/4 sehime bölünmüş ve 16 tam ve 1/4 sehim malikânecinin hakkı olarak düşüldükten sonra geri kalan 25 tam sehim her biri 11 500 grş muaccele takdiri ile esham olarak satışa sunulmuştu. Böylece 287 500 grş luk bir satış hasılatı sağlanacak idi. Buna mukabil, her bir sehim için yılda 2 000 grş, 25 sehim için ise toplam 50 000 grş yıllık *"faiz"* ödenecekti. Mukataanın toplam yıllık kârı 82 500 grş olduğuna göre, malikâneci her yil kendi kâr payı olan 32 500 grş u alacaktı.

Enfiye Mukataası eshamı çıkarılırken de benzer sorunla karşılaşılmıştı. Çünkü bu mukataa da malikâne olarak beş kişinin uhdesinde bulunmaktaydı. Malikâneden eshama geçişte, eski malikâne sahipleri zarar görmesin diye bunların da yeni eshamda hissedar olmaları sağlandı ve eski ortaklardan her biri eskiden muaccele olarak ne yatırmışlarsa hisseleri oranında yeni sehimlere ortak edildiler. Nitekim mukataa faizi toplam 90,5 sehime bölünüp ilk on sehim eski malikâneciler için ayrıldı ve satış için piyasaya yalnız 80,5 sehim sürüldü (Bkz. Tablo: X).

Malikâne ve esham sistemini canlandırmanın ve hazineye önemli meblâğların girmesini sağlamanın esas yolu ise devreye büyük ve önemli mukataaların sokulmasından geçiyordu. Ancak, bu gibi mukataaları bulmak artık pek kolay olmuyordu. Bu dönemde bir ara Aydın Muhassılığı vâridatının malikâne-esham sistemi içine alınması düşünülmüş, fakat yöredeki karışıklıklar nedeniyle daha sonra bundan vazgeçilmişti (78). Onun yerine Kıbrıs Muhassılığı ve İzmir Voyvodalığı vâridatı seçildi. Kıbrıs ve İzmir vâridatı sadrazamlara has olarak tahsis olunageldiği için, önce bunların bu

(77) Cevdet Maliye, no 23 215 (17 C 1194)

(78) *Mehâsinü'l-âsâr*, s. 290; *Tarih-i Cevdet*, c. 3, s. 122-23

statülerine son verilmek, sadrazamlara başka yerden has tahsis olunmak gerekmişti (79).

Malikâne olarak satışa arz edilen Kıbrıs eshamı 127,5 İzmir eshamı ise 53,5 sehimden oluşmaktaydı. Her iki mukataa eshamının bir sehmine 13 000 grş muaccele takdir olunmuştu. Sehimler 6,5 senelik *"faiz"* itibariyle ihrac olunmaktaydı. Kıbrıs ve İzmir eshamının satışı sonunda 2 356 000 grş hasılat elde edilecekti ki, bunun 1 657 500 grş'unu Kıbrıs eshamı sağlıyordu (80).

Kıbrıs ve İzmir eshamının satışından elde edilen meblâğın donanma masrafına sarf olunmak üzere Darbhâne'de muhafaza edilmesine karar verilmişti.

Malikâne-esham sisteminin genişletilip, yaygınlaştırılmasında 1785 yılında ikinci kez defterdarlığa atanan Hasan Efendi'nin büyük rolü olmuştur (81). Hasan Efendi ilk görevi sırasında esham uygulamasını başlatmış olan kişidir.

Hasan Efendi, Kıbrıs ve İzmir mukataalarından sonra, Halep Muhassılhk vâridatının da yeni bir düzenleme ile esham ihracına elverişli olduğunu görmüştü. Bunun üzerine yapılan düzenleme sonucunda Halep Gümrüğü muhassılhk vâridatından ayrılarak *"ber vech-i malikâne esham olarak"* satışa sunuldu. Mukataanın yilhk net hasılatı 40 sehime ayrılmış ve her bir sehim yılda 2 000 grş *"faiz"* ile 12 000 grş'a *(muaccele)* satışa sunulmuştu. Böylece satışlar sonunda gümrük eshamından 480 000 grş muaccele geliri sağlanmış olacaktı. Sehimler *"6 senelik faiz itibariyle"* satışa sunulmuş idi.

Halep muhassılhğı vâridatının yeniden değerlendirilmesi ile hazinenin kazancı yalnız gümrük eshamının muaccelesinden ibaret olmamıştı. Bu arada gümrük dışında kalan muhassıllık emvâli hazineye *"irsaliyye"* kayd olunmuş ve muhassillık içinde yer alagelen bac-ı bazar, vs gibi diğer bazı mukataalar da ayrıca muaccele ile satılmıştı (82).

Yeni yeni mukataaları devreye sokarak esham sistemini genişletmek bir yol olmakla birlikte, mukataa adedini sınırlı tutarak sistemi genişletmek de mümkündü. Ancak bu ikinci yolun ön koşulu eshamlı mukataanın yıllık kârının giderek artmasıydı. Böylece, bu fazlalıklar için de yeni sehimler piyasaya sürülebilir ve sistem bu yoldan da genişleyebilirdi.

---

(79) Sadrazamlara Aydın Muhassıllığı varidatı (mîrî payı hariç) ile Yenişehir cizyesi câizesi has olarak tahsis olunmuştur (Aynı eserler ve bkz. Ek belgeler no: 18 ve 20)

(80) Cevdet Maliye, no 30 441 ve no 21 550 (Bkz. Belge 18 ve 20)

(81) Biyografisi için bkz.: M. Z. Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, c. 2, s. 311-16 (Maliye Tetkik Kurulu yayını)

(82) Halep eshamına ilişkin bu bilgiler *Mehasinü'l-âsar* (s. 344-346) ve *Tarih-i Cevdet*'den (c. 3, s. 380-382) alındı.
Elimizdeki arşiv kayıtları ise, "Halep Muhassıllığı"nın esham olarak satışı sırasında yıllık "faiz"inin 37 750 grş. olduğunu ve bu miktarın 18 kisur hisseye (18,875) ayrılarak her sehimin yılda 2000 grş. "faiz" elde etmek üzere satışa sunulduğunu gösteriyor (Bk. Tablo: IX).

Osmanlı maliyecileri bu ikinci yoldan da yararlanarak sistemi genişlettiler. Gerçekten eshamlı mukataalar tek tek incelendiğinde, birkaç zarar eden mukataa dışında, diğerlerinde yıllık *"faiz"*in giderek yükseldiği ve buna koşut olarak sehim adedinin de bir yıldan diğerine arttırıldığı görülür. Ne var ki, birçok mukataada bu *"faiz"* yükselmelerinin tamamı gerçek hasılat artışlarından kaynaklanmıyordu. Yükselmeyi sağlayan etken, diğer küçük mukataa gelirlerinin bunlarınki ile birleştirilmesiydi. Yani bir kamuflaj söz konusuydu.

Osmanlı maliyecileri böyle bir kamuflaja acaba neden gerek duymuşlardı? Sorunun cevabı basitti: Maliyeciler eshama para yatıracak tasarruf sahiplerinin psikolojisini okşadığı için bu yolu tercih etmişlerdi. Gerçekten tasarruf sahipleri, *"faiz"* ödemeleri garanti olan böyle bir sistemde bile, adı sanı bilinen ve de büyük ve sağlam görünen mukataaların sehimlerine daha çok rağbet etmekteydi. O halde, yeni sehimler yine bu mukataalar adına piyasaya sürülmeliydi. İşte bu nedenle taşranın çeşitli küçük ve önemsiz mukataaları merkezdeki Emtia ve Duhan gümrükleri gibi önemli mukataalara ilhak edilerek yeni sehimlerin bu câzip mukataalar adıyla piyasaya sürülme yolu tercih edildi.

Benzer ilhaklar daha önce eshamlı hale getirilmiş olan diğer mukataalar için de söz konusuydu. Sonuç olarak böyle bir politika nedeniyle eshamh mukataa sayısı nisbeten sınırlı kaldı. Ancak bu sınırlılık, ne bir merkezileşme eğiliminin göstergesiydi ve ne de bu sayede devletin esham sistemini kontrol olanakları arttı. Daha önce de değinildiği üzere, böyle bir uygulamaya geçilirken tek bir nedenle hareket edilmiş, yani vatandaşın psikolojisini okşadığı için bu yola girilmişti. Aslında bir kamuflaj söz konusu olup, merkezileşme yalnız kâğıt üzerinde kalarak fazla bir anlam taşımıyordu. Zira büyüklere ilhak olunan diğer küçük mukataalar hâlâ ayrı birer ünite halinde varlıklarını sürdürüyor ve bu ilhaka rağmen mali usuller açısından yine ayrı ayrı işlem görmeye devam ediyordu. Bu mülhak üniteler yüzünden sistem giderek daha karmaşık hale geldi ve kontrol olanakları daha da zorlaştı. Savaşh yıllarda ya da savaş öncesinde mali işlemlerin cephedeki *"Ordu Hazinesi"* ne kayması ise, sistemin kontrol olanaklarını daha da azaltan diğer bir etken olmaktaydı.

• Tablo: IX incelendiğinde, 1775-1793 arasında eshamh hale getirilmiş olan mukataa adedinin gerçekten sınırlı kaldığı ve önemlilerin sayısının 20-25 civarında olduğu görülür. Ancak, aynı tabloda yer alan ilk yıllara ait *"faiz"* miktarı ile pay adetleri, ileriki yılların rakamlarıyla karşılaştırıldığında, mukataa sayısındaki sınırlılığa rağmen esham sisteminin ülkede giderek yaygınlaştırılmış olduğu anlaşılır. Nitekim: İstanbul Emtia Gümrüğü'nün 1195 de 90 olan sehim adedi 1206 yılında 204 e yükselmiş ve dağıtılan yıllık faizi de 180 bin guruştan 510 bin guruşa ulaşmıştı (Bk. Tablo: IV). Ahyolu Tuzlası'nda ise, 1199 da 19 olan sehim adedi 1206 da 25,5 olmuştu (Bk. Tablo: V). Tütün Gümrüğü'nün başlangıçta 160 olan sehim adedi 1206 yılında 303 e ulaştı (Bk. Tablo: IV) ve sonra daha da arttı. Midillu Nezâreti'nin 53,75 olan sehim adedi 1206 da 64 e yükseldi. 1206 yılı geldiğinde, Memleha-i Cedid'in sehim adedi 64,5 olmuştu. Üsküb Nezâreti'nin Tablo IX da 38,5 görünen sehim adedi ise, 1203 yılı geldiğinde 44 e yükselmişti (83).

(83) K.Kepeci, defter no: 5281

TABLO IX
1175-1793 ARASINDA YILLIK KÂRI ESHAM OLARAK SATILAN BELLİBAŞLI MUKATAALARIN LİSTESİ

Mukataanın adı	*Eshama geçiş tarihi*	*Başlangıç yılındaki kâr*	*Pay adedi*	*1 payın yıllık faizi*	*1 payın satış fiyatı*
İstanbul Tütün Gümrüğü	1775	400 000	160	2 500	12 500
İstanbul Emtia Gümrüğü	1775	180 000	90		
İstanbul Kereste Gümrüğü	1779	15 000 10 000	12 4	1 250 2 500	
		25 000			
Ağnam geçit resmi mukataası	1779	10 000	8	1 250	
Yeni-il mukataası	1780	32 000	16	2 000	10 500
Siroz Tütün Dönüm resmi	1780	61 000	30,5	2 000	
Filibe Nezâreti	1781	82 500	41,25	2 000	
Filibe kalemi cizyesi (Nezâret'e ilhaken)	1781				11 500
İstanbul Enfiye mukataası	1781	180 250	90,5	2 000	13 000
Sırmakeşhâne (Slmkeşhâne)	1781	26 000	13	2 000	13 000
Berkofça mukataası	1782	37 000	18,5	2 000	
İstanbul Macunhânesi (Afyon özü)	1783	30 000	15,5	1 935	
Memleha-i cedid	1784	100 000	50	2 000	
Edirne kalemi cizyesi (Memleha-i cedide ilhaken)	1784				
Siroz çiftlikleri	1784	18 000	9	2 000	
Midillu Nezâreti	1784	107 500	53,75	2 000	
Üsküb Nezâreti	1785	77 500	38.5	2 000	
Kıbrıs Muhassıllığı	1785	255 000	127.5	2 000	13 000
Ahyolu Tuzlası	1786	38 000	19	2 000	
Voyvodalık-ı İzmir ve hass-ı mîrliva-i Suğla	1786	107 500	53,75	2 000	13 000
Halep Muhassıllığı	1786	37 750	18,875	2 000	
Evlâd-ı Fatihan maktuası bedel-i muafiyeti	1788	65 000	32,5	2 000	13 000
İstanbul rüsum-ı kahve bid'atı mukataası	1788	65 000	32,5	2 000	
Manastır mukataası ve Manastır kalemi cizyesi	1789	35 000	17,5	2 000	
Enfiye Mukataası'na yapılan destekler:					
— İstanbul Emtia Gümrüğü iştiraki	1792	36 086,5	17,5		
— İstanbul Tütün Gümrüğü iştiraki	1792	3 783	1,5		
— İstanbul Kahve muk. iştiraki	1792	30 858	15		
Mâcunhâne'ye destek:					
— İstanbul kahve mukataası iştiraki	1793	13 312,5	6,5		

Kaynaklar: Başbakanlık Arşivi
— K. Kepeci tasnifi defterler no: 5 281, 5282
— Maliyeden müdevver defterler no: 19 556, 19 538, 1364, 1933,18424
— Cevdet Maliye tasnifi belgeler no: 21 550, 30 441, 29 223, 29 283, 16 456, 28 507, 11 400, 27 537, 18 813, 15 893, 10622,20 970, 21 369, 24 209, 30 076, 30 623, 13 407...
— Hatt-ı Hümâyun tasnifi no: 1206, 9 558, 357, 1184, 15 570...

Bu artışların yanı sıra, zarar nedeniyle sehim adedleri azaltılmaya çahşılan birkaç mukataa olduğunu da biliyoruz. Fakat, genel eğilim sehim adedini arttırarak,sistemi genişletme yönündeydi.

Sehimlerin yıllık *"faiz"*in ancak 5-6 katı bir fiyatla *(muaccele)* satıldığı ve vatandaşca sahip olunan paya (sehime) ölüme kadar tasarruf etme hakkı verilerek, kendilerine mukataa eminlerınce sürekli *"faiz"* dağıtmak zorunda kalınan, yani itfa süresi öngörülmeyen böyle bir sistemde, hazinenin nakit sıkıntılarının sonu da alınamadığı sürece, sistemi yaşatmanın tek yolu onu genişletip, yaygınlaştırmaktan geçiyordu.

Müsadereler: Olağan gelirleri ile mevcut giderlerini karşılayamayan ve bu nedenle iç borçlanmaya (esham) yönelen Osmanlı Devleti (84), bir yandan esham sistemini mümkün olduğunca genişletmeye çalışırken, öte yandan da, bu sıkışık dönemde hazineye ek gelir sağlayacak her türlü imkânı değerlendirmekten de geri kalmamıştır. Bu imkânların başında arızi bir gelir kaynağı olarak müsadereler gelmektedir.

Arşivlerdeki müsaderelerle ilgili defter ve kayıtlar, 1787 savaşı arefesinde müsaderelerde olağanüstü bir artış olduğunu ortaya koymaktadır (85) . Bu dönemde devlet, müsadere nedeni olabilecek ilkeleri çok geniş tuttuğu gibi, ilkelerin yorumunda da elâstik bir anlayışla genellikle hazinenin çıkarını ön plâna almıştır (86). Bu konuda işaret edilmesi gereken bir diğer nokta da *"muhallefat bedeli"* isimli keyfi-yüksek oranlı bir miras vergisinin bu dönemde iyice yerleşip, yaygınlık kazanmasıdır. Muhallefat bedelleri

(84) Eshamle ilgili hemen hemen tüm belgelerin başında bu nokta açıkça vurgulanmaktadır. Örneğin:
"...Devlet-i Aliyye-i ebediü'l-istimdadımın bir kaç seneden beru mübtelâ oldığı masârif-i kesîreleri sebebiyle irâd-ı muayyenesi masârif-i mukerrere ve zuhûrâtına gayr-i vâfi olmakdan nâşi, ber muktezay-ı vakt u hal teshîl-i umûr ve idare-i masârif-i mîrîyye içün... ve... mukataasının hâsıl olan faizi esham olarak malikâne füruhtına..." (Cevdet Maliye, no 29 823)

(85) Burada ayrıca listelemeye gerek görmediğimiz çok sayıdaki perakende belge yanında özellikle şu "muhallefat defterleri"ndeki kayıtlar, 1787 savaşının arifesinde müsaderelerdeki artışı açıkça ortaya koyuyor: MAD. no 9 718, 9 719, 9 741

(86) Genel kural olarak terekenin devletçe zabt edilmesi için ölenin vârissiz olması, devlet hizmetinde çalışmış olması gibi şartlar gerekirdi. Fakat hazinenin sıkıntılı zamanlarında bu şartlar pek dikkate alınmamaya başlanmış ve
- Eğer zenginliği duyulmuş ise, bir devlet memuru daha ölmeden, bir bahane bulunarak terekesine ol konur olmuştur. Ya da bir bahane ile bu zengin bürokrat ölümle cezalandırılıp terekesi müsaadere edilmiştir.
- Vârisi olsa bile, zengin bürokratların terekelerinin ancak bir kısmının vârislere bırakılması yoluna gidilmiş, ya da terekenin bunlara terki için kendilerinden "muhallefat bedeli" adı altında yüksek bir para tahsil edilir olmuştur.
- Ashında devlet memuru statüsünde bulunmayan fakat devletle işi olan tüccar, sarraf gibi bazı zenginlerin terekeleri de birer bahane ile zabt edilmeye başlanmıştır.

genellikle Darbhâne'ye ödenirdi (87). Çeşitli giderlerin finansmanında bu kaynaktan sağlanan fonların da katkısı olmuştur. Ne var ki, elde toplu rakamlar olmamasına rağmen, olağan gelirler yanında müsaderelerden sağlanan kazançların. önemini pek büyütmemek gerektiği rahatça ileri sürülebilir. Zira müsadereler her şeyden önce istikrarsız ve arızi bir gelir kaynağı idi.

(87) "...mukaddem tahrir ve tanzim olunduğu üzere muhallefat bedelleri ve zahîre akçesi fazlası ve bazı zuhûrât irâd cem'le Darbhâne'ye teslim olunması ve mal-ı mîrînin itlâfdan sıyanet ve ..." (HH, no 9 401, gurre-i Z. 1203).
Ayrıca bkz.: dipnot 70.

III. 1787-1792 SAVAŞ DÖNEMİ:BUNALIM ŞİDDETLENMESİ VE BAŞVURULAN ÇEŞİTLİ ÖNLEMLER

A- SAVAŞ YILLARI VE BUNALIM

1- İKİ CEPHELİ SAVAŞ

Osmanlı Devleti'nin savaş öncesindeki mali durumu zaten pek iyi değildi. Ancak, çeşitli olanaklar zorlanarak yine de bazı askeri hazırlıklar yapılabilmişti. Öte yandan Kırım'ı Ruslardan kurtarma işi de Osmanlı için her şeyden önce bir onur meselesi olmuştu. Rusya'nın sürekli tahriklerinin de arkası gelmeyince, Osmanlı Devleti Ağustos 1787 (Şevval 1201) de Rusya'ya resmen savaş açtı.

Yalnız bu savaşın bile barış dönemindeki mali sıkıntıları daha da ağırlaştıracağı muhakkaktı. Ancak umulanın tersine olaylar daha da kötü gelişti ve altı ay sonra, Şubat 1788 (Cemâziü'l-evvel 1202) de Avusturya da Osmanlı'ya karşı savaşa girişti. Böylece, Osmanlı Devleti iki cepheli bir savaşı yürütmek durumunda kaldı. Savaşın iki cepheli olarak gelişip, devam etmesi bu dönemde askeri giderleri olağanüstü arttıran ve mali sıkıntıları şiddetlendiren en önemli etken oldu.

Bölgesel bazı küçük başarılar dışında, bu savaşlar genelde Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişme göstererek maliyeyi bir iflâsın eşiğine getirmiştir. Denebilir ki eğer,1789 da Fransız İhtilâli patlak vermese ve Avrupa devletleri bunun etkisiyle huzur arayıp, doğudaki savaşların da uzamaması gerektiğine inanmasalardı, muhtemelen savaş yılları daha da uzayacak ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nin perişanlığı daha da artacaktı...

1787 de başlayan savaşlar 1792 de sona ermiştir: Önce Ağustos 1791 (Zilhicce 1205) de Avusturya ile Ziştovi Anlaşması imzalanmış, bunu 9 Ocak 1792 (14 C.Evvel 1206) de Rusya ile imzalanan Yaş Anlaşması izlemiştir.

Bu savaşların ortasında, Nisan 1789 da I. Abdülhamid'in öldüğünü ve yerine III. Selim'in tahta geçtiğini de bu arada hatırlatmakta yarar vardır.

2- SAVAŞ YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN MALİ ORGANİZASYONU VE BU NEDENLE ORTAYA ÇIKAN BAZI SORUNLAR : ORDU HAZİNESİ-RİKÂB HAZİNESİ AYRIMI

Savaş döneminde Osmanlı Devleti'nin mâruz kaldığı mali sıkıntılara geçmeden önce, savaş dönemlerine özgü mali organizasyonla ilgili bazı

sorunlara öncelikle değinmekte yarar var.

Nasıl ki bugünki devletler savaş halinde devlet örgütünü savaş koşullarına göre ayarlamak zorundaysa, Osmanlı Devleti de savaş zamanlarında kendine has yeni bir düzene geçerdi. Devletin temel niteliği zaten "askerilik" olduğu için, devletin savaşla uyuşumu genel düzeyde olur ve özellikle henüz klâsik yapının sarsilmadığı yıllarda bu iş sanıldığından da kolay gerçekleşirdi. Savaş durumu haliyle hem merkez, hem de taşra maliyesini ve câri mali yöntemleri de yakından etkiler ve bunlar da savaş yıllarında yeni duruma uyarlardı.

Peşinen belirtmek gerekir ki savaş yıllarında imparatorluk sathında söz konusu olan bu gibi düzenlemelerin tümünü ele alarak, incelemeye girişmek başlı başına bir araştırma konusudur. Hatta bunlardan sadece mali nitelikte olanlarını toptan incelemeye kalkmak bile küçümsenmeyecek çabalar gerektirir (1). Savaş döneminin malî sorunlarına bu biçimde yaklaşmayı zaten amaçlamıyoruz. Savaş ve maliyeye ilişkin olarak, burada bizi ilgilendiren ve üzerinde bir miktar durup, bazı noktalarına işaret etmekle yetineceğimiz konu, devletin yalnız merkez mali idaresiyle ilgilidir.

Buna geçmeden önce genel olarak bir noktaya değinmekte yarar var: Onsekizinci yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin savaşla uyuşumu artık geçmiş devirlerdeki gibi başarılı görünmemektedir. Denebilir ki XVIII. yy sonlarında devletin savaşa göre otomatik reorganizasyonu daha ziyade biçimsel düzeyde gerçekleşmekte ve bu reorganizasyonun amaçladığı asıl hedefler ihmal edilerek, böyle bir düzenden beklenen yararlar sağlanamamaktadır. Bunun belirtileri aşağıda görülecektir.

Savaş dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin yönetimi biri merkezde, diğeri cephede olmak üzere ikiye bölünürdü. Bu bölünmenin önemi de savaşların önemine, yani genel ve büyük olmalarına ve de uzun sürmelerine bağlıydı. Büyük savaşlarda merkezi idarenin bir benzeri aynen cephede teşekkül eder, küçük çaph savaşlarda ise, merkezin cephede temsili daha kısmi olurdu. Hangi yönetimin daha yetkili olduğu meselesi ise başta padişahın nerede bulunduğuna bağlıydı. Fakat bazı hallerde padişah yine de en büyük otorite olmasına rağmen, eğer kendisi bizzat cephede değilse, cephenin sadece savaşta değil, fakat tüm ülke yönetimindeki etkinliği ve dolayısıyla yetkinliği ön plana çıkardı. Merkeze göre cephenin bu üstünlüğü, onun devleti yönetecek "bilgi" bakımından daha mücehhez olmasından kaynaklanırdı. Çünkü devlet yönetiminde esas olan *"defterler"*le ehil memurlar orada bulunurdu.

Savaş zamanlarında sadrazam *"serdar-ı ekrem"* sıfatıyla başkomutan olarak atanır ve padişahın mutlak otoritesinin bir temsilcisi olarak cepheye hareket ederdi. Sadrazamla birlikte devletin diğer idari organ, memur ve defterleri de cepheye intikal ederdi. Sadrazamı temsilen de merkezde bir

(1) L. Güçer'in *"XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler"* isimli yapıtı, savaş sırasında Osmanlı Devleti'nde tahıl meselesi ve buna bağlı mali konularla ilgili olarak nasıl bir düzenin câri olduğunu gösteren araştırmalardan biridir.
Yukarıda anlatmak istediğimiz noktayı Güçer de vurgular: "Harp halinde devletin, hububat dışında halka yüklediği nakdî, fiilî hizmet ve aynî vergiler ve sefer hazine hesapları; uzun ve sabırlı araştırmalar ve titizlikle yürütülen incelemelere muhtaç ayrı konulardır" (*A.g.e.*, s. 136).

vezir bırakılır ve kendisi "*Rikâb-ı Hümâyun Kaymakamı*" ya da "*Sadâret Kaymakamı*" adıyla anılırdı. Bu temsilci bırakma durumu alt kademedeki yöneticiler için de söz konusu idi.

Demek ki, savaş zamanlarında yönetimin savaşla uyuşumu temelde çok basit bir olayla gerçekleşmekteydi: Devlet yönetimi ve maliyesi ile ilgili memur ve defterler cepheye gönderilir, merkezde temsilciler kalırdı.

Olaya sadece maliye açısından bakıldığında ise, kısaca söylenecek olan şudur: Savaş sırasında devlet gelir ve giderinin idaresi cepheye kaymış olurdu(2). Savaş ne kadar önemli ve geniş ve dolayısıyla savaşı yürütecek giderler ne kadar fazla ise, devlet maliyesi ile ilgili işlerin cepheye intikali de o oranda fazla olurdu. Ancak, savaş sırasında bile, maliye ile ilgili herşeyin ordu emrine girmesi de gerekmezdi. Çünkü askeri nitelikte olmayan birtakım "bütçe" hesaplarının yine merkezden idaresi gerekirdi. Öte yandan padişah en büyük "itâ âmiri" sayılacağına göre, özellikle kendisinin savaşa iştirak etmediği zamanlarda, cephedeki mali işlerle merkez arasında bir mali denetim ve koordinasyon sağlamak gerekirdi. Bu ve bu gibi nedenlerle savaş zamanlarında cephede olduğu gibi, merkezde de maliyecilerin bulunması şarttı.

Savaş zamanlarında mali yönetimde söz konusu olan bu bölünmenin, o günlerin koşulları altında çeşitli pratik yararları vardı. Ancak, bunun yanısıra bu konuda bazı sorunlar da doğmuyor değildi. En büyük tehlike "yetki" konusunda toplanmaktaydı. Ama, yerleşmiş olan bir teâmül ile bu yetki konusu bir bakıma çözümlenmiş görünüyordu: Savaş sırasında *serdâr-ı ekrem* (baş komutan) olan sadrazamlardan, savaş için yaptıkları giderlerden dolayı hesap sormamak âdet olmuştu (3). Ne var ki, aslında sadrazamın yapacağı giderler eline geçecek gelirlere bağh olduğundan, bu hesap vermeme durumu gerçekte fazla bir anlam taşımıyordu. Zira, savaş için yeni fonların tahsisi veya gelir sağlayıcı yeni kararlara yönelmek kesin olarak yine padişalun yetkisinde idi. Öte yandan gerçekçi olmak gerekirse, bir sadrazamdan savaş giderlerinin hesabı sorulmasa bile, kendisinden başka hesaplar sorulabilir ve hatta "siyaseten katl" kurumu işleyebilirdi (4). Bu nedenle, her savaşta merkezle cephedekiler arasında bazı sürtüşmeler olabiliyordu. Nitekim benzer sorunlar 1787-92 savaşlarında da görüldü. Ancak bu zor ve uzun savaş döneminde sorunlar daha da ağırlaşmış ve müzminleşmişti. Anlaşıldığına göre, merkezin en büyük sıkıntısı "üstün yetki" li olmasına rağmen "bilgi" li olmaması (çünkü kayıtlar ordudadır) noktasında toplanıyordu. Cephe ise "bilgi" ye rağmen, mutlak yetkiye sahip olamamaktan yakınıyordu. Padişah cepheden bilgi isterken, cephe ondan savaşı finanse edecek yeni kaynaklar bulmada yetki istiyordu.

---

(2) "Devlat-i Aliyye'nin kâffe-i irâdı kuyudatı orduy-ı hümâyunlarında olub..." HH No 7990 (Bk. Ek belge No: 21)

(3) Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 162

(4) Bkz: Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl* (Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi yayını), Ankara 1963.

Sadrazamla beraber cepheye gider defterdara "Ordu Defterdarı" denirdi (5). Ordu defterdarı "Ordu Hazinesi" (6) nin yöneticisi idi. Merkezde görevlendirilen defterdara ise "Rikâb-ı Hümâyun Defterdarı" (7) denir, hazine de "Rikâb-ı hümâyun Hazinesi" (8) diye anılırdı.

Büyük savaşlarda genellikle görev başındaki Baş defterdar (şıkk-ı evvel defterdarı), ordu defterdarı olarak cepheye gönderilir, merkez için yeni biri atanırdı. Genellikle asıl defterdar cepheye gittiği için, rikâb defterdarını onun yerine bakan "vekil" olarak nitelemek yanlış olmaz (9).

"Ordu *Hazinesi*" ve "*Rikâb Hazinesi*" (ve defterdarları) ayırımı savaş zamanlarında söz konusu olup, savaş olmayan zamanlarda böyle bir ayırım yoktu ve devletin esas hazinesi bilindiği üzere *Hazine-i Âmire* adıyla anılırdı.

Bu noktada akla şöyle bir soru gelir: Savaş zamanlarında Ordu ve Rikâb hazineleri diye iki ayrı hazine ortaya çıktığında, Hazine-i Âmire'ye ne olurdu? Acaba barış zamanlarının Hazine-i Âmire'si, savaş zamanlarında basitçe ikiye ayrılıp, bir parçası "*Ordu Hazinesi*", diğeri de "*Rikâb Hazinesi*" diye mi anılmaktaydı? Böyle dönemlerde Hazine-i Âmire deyimi ve de bu hazine ile ilgili müstakil hesaplar askıya mı alınmaktaydı?

---

(5) 1787-92 savaş döneminde ordu defterdarlığına bir ara Büyük-kal'a Tezkerecisi olan Halil Efendi atanmıştı. Cevdet Maliye, no: 7 161 (11 Receb 1202) ve no: 7 450 (11 Recob 1202).

(6) Ordu hazinesi hesapları ve yazışmalarıyle ilgili olarak, arşivlerimizde çeşitli yıllara ait çok sayıda belge bulmak mümkündür. Biz bunlardan bir kaçına işaret etmekle yetineceğiz: KK, no: 3 237 (tarih: 1185) "*Ordu hazinesi varidat ve masraf defteri*"; MAD 18 597 (tarih: 1224-1248) "*Ordu Hazinesi varidat defteri*" ; MAD, no: 19 467 (Tarih: 1244), "*Ordu hazinesi aylık hesapları defteri*"; Cevdet Maliye, no: 16 938 "*Ordu hazinesi 1206 yılı aylık hesap defteri*"; Cevdet Maliye, no: 10 016, 20 976; Hatt-ı Hümâyun, no: 8 388. vs., vs.

(7) Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 71, 373

Rikâb ve Ordu Defterdarı hakkında ilginç bir belge de Cevdet Maliye, no: 19 287 (18 Za 1202) de kayıtlı bulunmaktadır. Bu belgeden Ordu Defterdarı'nın tayinatı bulunduğu halde, Rikâb Defterdarı'nın bulunmadığı, buna karşın Ordu Defterdarı'nın orduda iken Ordu Hazinesi'nden tayinat aldığı ve bu nedenle İstanbul'daki tayinatının *hazine-mande* edilmeyip, Rikâb defterdarı'na tahsis edilmek üzere olduğunu öğrenmekteyiz.

Rikâb-ı Hümâyun Defterdarlığı'na yapılan bir atama için de bkz. Cevdet Maliye, no: 6 833 (15 C 1226)

(8) Rikâb-ı Hümâyun Hazinesi'nin bazı hesaplarıyla ilgili küçük bir belge örneği için bkz.: Cevdet Maliye, no 27 017 (21 Z 1204).

Bunun dışında Arşiv'de KK tasnifi defterler arasında Rikâb-ı Hümâyun Hazinesi'ne aidiyeti belirtilen bazı defter serileri bulunmaktadır. Ancak, bu defterlerin her biri değişik hesap ve işlemlerle ilgili olup, üstelik her biri farklı yıllara aittir. Dolayısıyle biz bunları burada sadece Ordu Hazinesi-Rikâb Hazinesi ayırımına bir kanıt olmak üzere zikredeceğiz: Bkz.: KK, no: 1664 (t: 1182), 1666 (t: 1252), 1669 (t: 1255), 1688 (t: 1255), 2201 - 2217 (t: 1191-1224), 2151 (t: 1196), 2152 (t: 1203).

MAD tasnifinde de 19 394 numaraya kayıtlı şu defter bulunmaktadır: "*Defter-i aylık-ı Hazine-i Rikâb-ı Hümâyun berây-ı Şevvalü'l-mükerrem, sene 1184*"

Yayımlanmış bazı belgelerde de "Rikâb-ı Hümâyun Hazinesi"nin izine rastlanmaktadır. Örneğin 19 Za 1187 tarihli bir belgede ordu için tahrir olunan mîrî levendlerin maaş, tayinat ve mühimmatları için gerekli meblâğın Rikâb Hazinesi'nden verildiğini görüyoruz. Bkz.: M. Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 450-451.

(9) Şıkk-ı Evvel Defterdarı olup da Ordu Defterdarlığı'na atananlarla ilgili iki örnek belge için bkz.: CM, no: 3 816 (12 M 1224) ve HH, no: 41 785 (29 R 1227).

Çeşitli yıllardaki Osmanlı defterdarlarının hayat ve görevleriyle ilgili olarak şu yapıta başvurunuz: M.Z. Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, 4 cilt (Maliye Bakanlığı Maliye Tetkik Kurulu yayını)

Bu gibi soruların ilk elde bir terim meselesinden kaynaklandığı sanılabilir. Ne var ki "terim sorunu" diye görünen şey önündesonunda gelip önemli bir noktaya dayanır ve bu kez kafaları şu temel soru kurcalar: Savaş zamanlarında devletin gelir gider durumu nasıl ortaya konacaktır?

Böyle bir soruya yanıt ararken,Osmanlı Devleti'nin geçirmiş olduğu çeşitli evreler ve bunların her birinde zamanla devletin mali teşkilât ve usullerinde meydana gelen değişikliklerin göz ardı edilemiyeceğini peşinen belirtmek gerekir. Bizi burada ilgilendiren dönem XVIII. yy ve özellikle bu yüzyılın son çeyreğindeki savaş dönemidir.

Sorularımız "terim" lerden kaynaklandığına göre, konuya da terimler açısından yaklaşmakta yarar vardır.

Bir terim olarak *"Ordu Hazinesi"* ya da *"Ordu defterdarı"* yan açıklamalara pek muhtaç görünmemektedir. Bunlarla orduda görevli defterdarın ve bu defterdarın yönetiminde olan hazinenin kastedildiği açıktır. Gerçekten, ordu hazinesi savaş giderlerinin finansmanı ile yükümlü bir hazine idi. Ordu defterdarı bu hazineden cephedeki askerin maaşını verir, onları iaşe eder ve savaş için gerekli araç ve gereçlerle ilgili harcamaları yapardı (Ordu Hazinesi'nin gelir kaynaklarının nelerden oluştuğu ve gider yükümlülüğünün sınırlarına ise biraz sonra ayrıca kısaca değineceğiz).

Ordu Hazinesi ile kıyaslandığında, *"Rikâb-ı Hümâyun Hazinesi"* nin mahiyeti biraz muğlâktır. Bu muğlaklık önce bu hazine için kullanılan terimin "Hazine-i Âmire"yi hemen kesin ve mutlak olarak dışhyamamasından kaynaklanır. Gerçekten bir terim olarak *"Rikâb-ı Hümâyun Hazinesi"* çift taraflı kesen bir kılıç görünümündedir. Buna karşın *"Rikâb-ı Hümâyun Defterdârı"* teriminde ve dolayısıyla bu görevin mahiyetinde daha bir kesinlik mevcuttur. Şöyle ki: *"Rikâb"* sözcüğünün anlamı "özengi" dir. *"Rikâb-ı Hümâyun"* biçimiyle de padişahın yanı, yakını anlamında kullanılagelmiştir. *"Rikâb-ı Hümâyun Defterdarı"* da padişahın yanında görev yapan defterdar anlamında olup, bu terimle ordudaki defterdardan ayrı birinin kastedildiği açıktır ve bunu belgeler de doğrular. *"Rikâb Hazinesi"* de padişahın yanındaki hazine anlamındadır.

Aslında gerek yüksek dereceli devlet memurlarının ve bu arada defterdarın ve gerekse devlet hazinesinin padişahın yanında, yani onun bulunduğu yerde, İstanbul'da bulunması olağan bir durumdur. Fakat "rikâb" sıfatı böyle olağan bir durum söz konusu olduğu zamanlarda kullanılmaz, çünkü gerek yoktur. Ama savaş zamanlarında padişahın yanında bulunmayan ve cepheye intikal etmiş bir hazine ve bir defterdar söz konusu olduğunda, padişahın yanındakileri bundan ayırd etmek için bu kez "rikâb" sıfatına gereksinme duyulur.

Merkezdeki devlet hazinesinin "Hazine-i Âmire" adıyla anıldığı malûmdur. Savaş zamanlarında ise, padişahın yanındaki, yani merkezdeki hazinenin bu kez "Rikâb Hazinesi" diye anıldığını görüyoruz. Bu durumda savaş zamanlarında merkezde iki ayrı hazinenin varlığının mı söz konusu olduğu, yoksa sadece bir isim değişikliğinin mi ortaya çıktığı gibi soruların yanıtlanması gerekmektedir.

Önce şu noktayi saptamakla işe başlamakta yarar var: Savaş zamanlarında, yani ordu ve rikâb hazinelerinin teşekkül ettiği dönemlerde acaba belgelerde "Hazine-i Âmire" terimine de yer verilmekte miydi? Eğer bu terim kullanılıyor idiyse, nasıl ve hangi anlamda kullanılıyordu?

Önce, hemen belirtelim ki, Başbakanlık Arşivinde Hazine-i Âmire'ye ait olan ve fiilen XVIII. yy sonundaki savaş yılları içinde kaydı tutulmuş bazı defterlere rastlanır (10). Aynen yayımlanmış 12 Ramazan 1145 (1733) tarihli bir belgede de hem *"Hazine-i Âmire"*, hem de *"Ordu defterdarı"* ibârelerinin geçtiği görülmektedir (11).Bu belgede İran tarafındaki savaşlar için *"levend"* askeri yazımından söz edilmekte ve gerekli paranın Hazine-i Âmire'den verileceği bildirilip, askerler cepheye intikal ettiğinde giderleri için sâir gerekli harcamaların orada artık ordu defterdarına aidiyeti belirtilmektedir. Bu belgenin ifade ettiği duruma göre, cephede ordu defterdarı ve ordu hazinesi mevcutken, merkezde de Hazine-i Âmire'nin varlığı söz konusudur. 19 Zilkâde 1187 (3 Şubat 1774) tarihli bir diğer belgede ise, bu kez cepheye gönderilmek için yazılan *"levend"* lerle ilgili paranın *"Rikâb-ı Hümâyun Hazinesi"*nden verileceğinden söz edilmektedir (12). Bu bilgilerden anlaşıldığına göre; savaş zamanında Hazine-i Âmire terimi tamamen rafa kaldırılmamakta ve hatta bu hazine ile ilgili bazı hesaplar dahi söz konusu olmaktadır.

"Rikâb-ı Hümâyun Hazinesi" hesaplarıyla ilgili Başbakanlık Arşivi'nde bulunan çok yıpranmış bir defter (13) ise, *"Rikâb Hazinesi"* hesaplarının *"Hazine-i Âmire"* hesaplarıyla aynı şey demek olmadığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Söz konusu defter 1184 yılı Şevval (Ocak-Şubat 1771) ayında *"Hazine-i rikâb-ı hümâyun"* un *"irâd ve masârifât"* ının kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterden yararlanılabildiği kadarıyla, Rikâb Hazinesi'nin gelirlerinin *cizye, mukataat, iltizam* ve *muhallefat*... gibi kalemlerden oluştuğu, o aydaki giderlerinin de *"mubayaa, ücret, vs"* gibi şeyler olduğu görülmektedir. Sadece bunlara bakılırsa, gerçi Hazine-i Âmire de benzer gelir-gider kalemlerine sahiptir. Ancak, aynı defterin 4 cü sayfasında *"...mîrî zahîre bahasından Hazine-i Âmire'ye teslim olınan"* hesaplara (Şevval 1184 e ait) yer verilmekte ve böylece o ara Rikâb Hazinesi'nden *ayrı olarak* bir de Hazine-i Âmire ile ilgili hesapların söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır.

O halde, savaş dönemlerinde devlet maliyesinde Ordu ve Rikâb Hazineleri hesapları dışında ayrıca Hazine-i Âmire'ye ait hesaplar da tutulmaktaydı. Ne var ki, böyle dönemlerde Hazine-i Âmire ile ilgili hesapların mevcudiyeti, bu hazinenin o sırada diğer iki hazine gibi fiilen işleyen bir kurum olduğu anlamına gelmiyordu. Kanımızca, savaş sırasında Hazine-i Âmire varlığını sadece muhasebe usulleri gereğince sürdürmekte, diğer bir deyişle varlığı yalnız kağıt üzerinde kalmaktaydı. Savaş dönemlerinde, bir Hazine-i Âmire

(10) MAD, no: 5 360'a kayıtlı ve Hazine-i Âmire'nin 1 Muharrem 1200-1 Zilhicce 1201 tarihleri arasındaki giderlerinin günlük ve teferruatlı kaydını ihtiva eden 234 sayfalık bir *"Rûznâmçe defteri"* buna örnek verilebilir. Keza MAD, no: 507 de de 1202-1206 tarihleri arasındaki hesapları ihtiva eden bir *"Hazine-i Âmire vezne yoklama defteri"* kayıtlı bulunmaktadır.

(11) Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 417-418

(12) Aynı eser, s. 450-451

(13) MAD, no: 19 394

defterdarının ortada olmaması,bunun kanıtıdır. Buna karşılık Ordu ve Rikâb hazinelerinin başmda fiilen gelir tahsil edip, gerekli ödemeleri yapan birer defterdar bulunurdu.

Hazine-i Âmire'nin "muhasebe usulleri gereğince varhğı"ndan biz, Ordu ve Rikâb hazinelerinin fiili tüm gelir gider hesapları yürütülürken, bunlar içinde Hazine-i Âmire'nin gelir ve gideri sayılagelen kalemlere rastlandığında, bunların o sırada ayrıca Hazine-i Âmire defterlerine işlenmesini anlıyoruz.

Ancak, Hazine-i Âmire ile ilgili bu kayıtlar, aksatılmadan yürütülmüş olsalar dahi, tek başına devletin savaş sırasındaki gerçek gelir gider durumunu ortaya koymaya yeterli olamazdı. Hatta,teorik olarak denebilir ki, savaş yıllarında Hazine-i Âmire'ye gelir veya gider kaydedilen kalemler ile barış zamanının Hazine-i Âmire'sinin kalemleri arasında önemli bir fark yoktu. Zira, bu hazinenin gelir ve gideriyle ilgili âdeta donmuş bir kalıp, savaş yıllarında da aynen veri alınır, hesaplar bu kalıba göre işlenirdi.Gerçi bu kalıp ya da çerçeveden bazı küçük sapmalar, değişiklikler söz konusu olabilirdi. Ancak bu, zaten barış yıllarında da söz konusu olabilecek ve hazine gelir gider rakamlarının bir yıldan diğerine farketmesine neden olan bir durumdu. Nitekim, örneğin barış yıllarında bile bakaya vergiler yüzünden hazinenin toplam tahsilâtı hep ayıu düzeyde gerçekleşmez, mukataaların satış işleri herhangi bir yılda diğerinden daha verimli olmuş olabilirdi. Keza giderler için de benzer durumlar ortaya çıkabilir ve örneğin inşaat ve onarım giderleri bir yıldan diğerine farkedebilirdi. Bu arada gelir arttırıcı ve gider azaltıcı (ya da tersi) özel karar ve uygulamaları da unutmamak gerekir; Örneğin cizye vergisine zam yapılabilir veya maaş (vezâif) ödemelerinde kısıntıya gidilir... Fakat bir yıldan diğerine gözlenen tüm bu değişikliklere rağmen barış zamanı "bütçe" lerinin, yani Hazine-i Amire gelir-gider tablosunun kendine has bir çerçevesi vardı ki, işte biz bunu donuk bir kalıp olarak niteliyoruz. Bu durum, savaş sırasında Rikâb ve Ordu hazinelerince yapılan tüm masraflar ile bunların tüm tahsilâtmın hemen Hazine-i Âmire'ye maledilmesini ve bu hazineye ait defterlere işlenmesini engellerdi. Öte yandan, zaten Ordu Hazinesi hesaplarının da simültane olarak Hazine-i Âmire defterlerine geçirilmesine olanak yoktu. Sonuç olarak, savaş sırasında Hazine-i Âmire defterlerine ancak tereddüte yol açmayan yani sözü edilen kahba ait gelir-gider kalemleri işlenebilir ve doğal olarak bu haliyle bu kayıtlar da savaş halindeki devletin toplam gelir-gider durumunu yansıtamazdı.

O halde, savaş sırasında devletin gerçek ve fiili gelir gider durumunu ortaya koyabilmek için Ordu ve Rikâb hazineleriyle ilgili hesapların bir araya getirilmesi gerekecektir.

Ordu Hazinesi ile ilgili hesapların *bir kısmının* Hazine-i Âmire'nin olağan gelir-gider kalemlerinden oluştuğu malumdur. Örneğin, barış zamanında merkezdeki Kapukulu askerine Hazine-i Âmire'den verilen maaşların savaşta bu kez cephedeki Ordu Hazinesi'nden verilmesi gerekirdi. Fakat Ordu Hazinesi'nce verilecek maaş miktarı haliyle cepheye sevkedilen Kapukulu miktarı ile sınırlıydı. Merkezde kalanların maaşı Rikâb Hazinesi'nden verilirdi (14). Ancak Ordu Hazinesi hesap kalemlerinin özellikle XVIII. yy da

(14) Cevdet Maliye, no: 13 081 (Bkz.: Ek belge no: 9)

Hazine-i Amire'ninkinden önemli farklılıklar göstermesi de söz konusuydu. Nitekim örneğin, bu yy da Ordu Hazinesi'nden finanse edilen askeri zümreler sadece kapukullarından ibâret değildi. Timarlı sipahiliğin yozlaşmasından sonra, savaş yıllarında ücretli asker yazma sistemi yaygınlaşmış ve bunlarla ilgili masraflar Ordu Hazinesi'ne binmişti. Öte yandan Ordu Hazinesi savaş sırasında askerin her türlü iaşesini, silâhını ve sâir gereksinimini finanse etmek durumundaydı. Keza savaş sırasında kapukullarına "*sefer bahşişi*" ve "*terakki*" gibi ek ödemeler de yapmak gerekirdi (15). Kısacası savaş demek daha fazla silâh, daha fazla mühimmat ve daha fazla erzak demekti. Bunlar ise yeni harcamaları gerektirirdi ki böylece Ordu Hazinesi hesaplarında Hazine-i Âmire'ye maledilemeyen sapmalar ortaya çıkardı.

Konuya gelirler açısından yaklaşıldığında da, savaş sırasında olağandışı bazı gelir kalemlerinin ortaya çıktığı ve bunların Ordu Hazinesi'nin emrine tahsis kılındığı görülür. Savaş yıllarına münhasır gelirlerin başında önceleri "*avarız*.. gelmekteydi (16). Fakat, avârız XVII. yy dan sonra devamlı salınır olduğundan,olağanüstü bir vergi olma özelliğini kaybetmişti.Avârız dışında savaş zamanlarında halkın çeşitli yükümlülükleri olurdu. Bunlar genellikle ayni olmakla birlikte, gerektiğinde paraya çevrilir ve "*bedeliyye*" adı altında tahsil edilirdi. "*Sürsat*" ve "*nüzül*" yükümlülüğü, ya da nakde dönüşmüş ise sürsat ve nüzül bedeli bunlardan biriydi (17). Tek tek sayılmaya kalkındığında "*bedeliyye*" adı altındaki tahsilâtların çok çeşitli olduğu görülür: At, deve, katır, araba... bedeliyyeleri gibi (18). Fakat, isimlerinin farklılığına rağmen ,bunlar mahiyet itibariyle aynı türe girerler. Savaş zamanlarında malikâne mukataalardan alınan, daha sonra eshama da teşmil

---

25 R 1206 tarihli bir belgedeki şu satırlar da mevâcib ödemelerinin hem merkezde,hem de cephede yapıldığına örnektir:" ... *ve orduy-ı hümâyun ve rikâb-ı müstetâbın bir kıst eşkinci ve kapukulı mevâcibleri tamam 2 687 rûmî kise akçeye muhtaç olub...*" (Cevdet Maliye, no: 2 281).

(15) "...orduy-ı hümâyun çıkdığı vakitlerde verilen bir kıst mevâcibin yekûnından bir iki senedir ki terakkiler işlemek hasebiyle şimdiki bir kıst mevâcibin 500 kise kadar ziyâdesi vardır..." (Cevdet Maliye, no: 2 281,25 R 1206)

Ayrıca bkz.:*Koçi Bey Risalesi*(Aksüt neşri), s.86;Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. 1, s. 254 vd.

16) *Koçi Bey Risalesi*, s. 104; Ö.L. Barkan, Avârız,*İ.A.*

17) "... Sürsat, sefer oldukda reâyâ üzerine salınır... Madem ki sefer olmıya reâyâya sürsat emr olmaz, kanun değildir..." (*Koçi Bey Risalesi*, s. 105)

Sürsat ve nüzül hakkında geniş bilgi için bkz.: Lütfü Güçer, *Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. Güçer "sürsat bedeli" nin genellikle Ordu Hazinesi'ne ödendiğine de işaret ediyor (*A.g.e.*, s. 98)

Aynî tahıl yerine bedelinin tahsil edilmesi hakkında *XVIII.* yy'a örnek olmak üzere de şu belgeler zikredilebilir: Cevdet Maliye, no: 30 615 (19 Z 1148), no: 31 469 (Receb 1186), no: 31 360 (15 Za 1193). Fakat 1787-92 savaşında bir ara ordu için gerekli tahılın bedele çevrilmeyerek kesinlikle aynî olarak alınması da emredilmişti (Cevdet Maliye, no: 31 049)

18) Bir hükümden Denizli'de beygir başına 70 grş "*bargir bedeli*" tahsil edildiği ortaya çıkıyor. (Cevdet Askerî, no: 49 644, 12 Ra 1188). 19 Za 1202 tarihli bir diğer hüküm ise deve bedeliyyesinin Adana 'da 80 grş olduğunu gösteriyor (Cevdet Maliye, no: 24 180)

XVIII. yy da bu tip bedeliyyelerin tahsilinde çeşitli yolsuzluklar da olmaktaydı. Bu konuda bkz.: Y. Özkaya, 18. yy'da çıkarılan adaletnâmelere göre Türkiye'nin iç durumu, Belleten, cilt 38, sayı 151.

XXIII. yy'ın sonunda ve gerekse XIX. yy'ın başındaki savaş dönemlerinde aynen at veya deve yerine bedellerinin tahsil edildiğini gösterir bol belge vardır. Bu belgelerden anlaşıldığına göre bazı hallerde aynî yükümlülük, yükümlünün aynen ödeme kaabiliyeti olmadığından bedele çevrilmiş, bazı hallerde ise devlet doğrudan bedel tahsilini tercih etmiştir. *Deve bedeliyyesi* için bkz.: Cevdet Maliye, no: 31 208 (16 S 1186), 21449 (1207) , 21 450, 24 182 (9 C 1215); Hatt-ı Hümâyun, no: 11 488 (2 C 1205), 11 255 (1205); 16 251 (1227); MAD, no: 19 708 (1196), 18 626 (1225), 20 150 (1245).

edilen *"cebelu bedeliyyesi"* ni ise bunlardan ayırmak gerekir. Sefer sırasında Ordu Hazinesi doğrudan müsâderelere de girişirdi (19).

Görülüyor ki sefer yıllarında savaşın finansmanı için barış yıllarında tahsili söz konusu olmayan, ya da sınırlı olan (müsâdere gibi) ek kaynaklar gerekmektedir. Savaş sırasında olağan ve olağandışı tüm kaynakların tahsilâtında Ordu ve Rikâb hazinelerinin işbirliği yaptığını kabul etmek gerekir. Rikâb Hazinesi eğer kendi yapacağı masrafları aşan tahsilât yapmışsa herhalde gerektiğinde bu, Ordu Hazinesi'ne transfer ediliyordu (20). Zaten 1787-92 savaşlarında Ordu Hazinesi mevcut parasıyla savaşı finanse edemez duruma düşmüş ve sürekli olarak merkezden gönderilecek paralara muhtaç kalmıştı.

O halde tekrar edelim: Savaş sırasında devletin gerçek mali durumunun saptanabilmesi için Ordu Hazinesi hesaplarının merkezde tutulan diğer hesaplarla bir araya getirilmesi gerekmektedir. Ancak bu, gerek bugünün araştırıcısı ve gerekse dünün Osmanlı maliyecileri için öyle sanıldığı kadar basit ve kolay bir iş değildi. Savaş yıllarında, hükümdarların bile önlerine bu konuda tatmin edici tablolar konulamadığından şikâyetçi olduklarına bakılırsa, Osmanlı devlet maliyesinin bu yüzden karışık hallere düştüğü ve özellikle savaşların süresi uzadıkça, maliyedeki bu gibi karışıklık ve sorunların daha da arttığı anlaşılmaktadır.

Kanımızca bu karışıklık ve zorlukların ilk nedenini *"bütçe"* dönemi uyuşmazlıklarında aramak gerekir. Şöyle ki: Osmanlılar *"bütçe"* yani kesin hesap çıkarmak için devre sonunu (yıl sonu) beklerlerdi. Ne var ki, Ordu Hazinesi için devre sonu demek, savaşın bitimi demekti. Savaşların başlama ve bitiş tarihleri ise barış yıllarının *"bütçe"* dönemleriyle uyuşmazdı ve özellikle eğer savaş süresi bir yılı aşıyorsa önemli sorunlar çıkardı. Bu nedenle savaşlı yıllarda dönem sonu geldiğinde *"bütçe"* diye önce donuk kalıplar doldurulur, Ordu Hazinesi hesapları ilk elde bunlara katılamaz, savaşın bitimi ve ordu defterdarının kendi defterini ayrıca arzetmesi beklenirdi. Ancak daha sonra gelen ordu hazine defterlerine göre merkezdeki esas kayıtlarda her zaman gerekli tashihlerin yapılıp, yapılmadığı da kuşkuludur. Nitekim 1660-61 "bütçe" sini inceleyip, yayımlayan Prof. Barkan da *"...harp zamanlarına rastlıyan bütçe cedvellerinde, devletin normal bütçesi dışında ayrı gelir kaynaklarından*

(19) 1206 yılına ait aylık bir Ordu Hazinesi defterinde hazine gelirleri arasında 6 kişinin *"muhallefat bahası"* yer almaktadır (Cevdet Maliye, no: 16 938).
"...müteveffây-ı müşârünileyhin emvâl ve eşya ve zimemâtını ... getürüb orduy-ı hümâyunum hazinesine teslim eylemen..." (Cevdet Maliye, no: 22 642, Sofya mollasına ve ye hükümden)
"Bundan akdem kâffe-i emvâl ve eşya ve emlâkinin cânib-i mîrîden zabtı ferman olunan Köstendil Beği Emin Ağa tarafından bu def'a orduy-ı hümâyun hazinesine teslim olunan 12 500 guruş mukabili cerâim-i sabıkası avf olınub, kâffe-i emvâl ve eşya ve zimemât ve emlâkinin kendüye in'am olındığını mülg'ir bu def'a mümâileyh yedine emr-i âli ısdâr ve ..." (Cevdet Maliye, no: 22 699, 20 Ca sene 1206).

(20) Padişah Selim'in şu hatt-ı hümâyunu orduda mevâcib alacak askerlere ait listenin ordu tarafından hazırlanıp merkeze gönderildiğini, gerekli paranın da merkezdeki defterdar tarafından tahsil edileceğini, sonra da cepheye gönderileceğini göstermektedir:
"Kâimmakam paşa, işte bu iki kıst mevâcib lehü'l-hamd çıkdı. Lâkin muharrem mevâcibi dahi şimdiden hemen orduy-ı hümâyuna yazasın. Tekemmülen tertibini yapsınlar, göndersünler. Anı dahi tahsiline defterdar baksın. Yarın öğle namazın kılıb, şeyhülislâm efendi ve sen ve reis efendi,kethüda ve Darbhâne Nâzırı gelesiz" (Hatt-ı Hümâyun, no: 9 291,t: 1204)

faydalandığı halde bu kayıtların çok def'a bütçe cedvellerine aksettirilmemiş olduğu..." ndan şüphe ettiğini söylemektedir (21).

XVIII. yy'ın ikinci yarısından sonra,gerek devletin mali yapı ve usüllerinde meydana gelen değişiklikler ve gerekse uzun süren savaşlar nedeniyle,kesin hesap çıkarmaya ilişkin bu ihmâlkârlık ve belki de imkânsızlık daha da artmış olmalıdır. Nitekim, bu dönemler için arşivlerde düzenli "bütçe" lere rastlanmayışı da bu açıdan anlamlıdır.

XVIII. yy'ın son çeyreğinde, devletin savaş yıllarındaki gerçek hesap durumunu ortaya koyabilmek için aslında başka zorluklar da vardır. Çünkü bu dönemde Darbhâne Âmire'nin de ayrı bir hazine biçiminde devreye girdiği ve bu kuruma ait bazı kaynakların da savaşların finansmanına seferber edilmiş olduğu görülür. Ordu Hazinesi hesapları içinden, Darbhâne-i Âmire'ye ait bu gibi fonları elimine ederek, giderek yalnız Hazine-i Âmire'ye özgü,savaş dönemine ait genişletilmiş bir gelir-gider tablosu ortaya çıkarmak her zaman mümkün de değildir (22).

Ancak, Selim III'ün ıslahatlarından sonra ve de onu izleyen Mahmut II devrinde, merkez maliye teşkilâtında yer alan hazinelerin sayısı arttınca,o zaman Ordu Hazinesi hesaplarının daha özenli tutulması gerektiği anlaşılmıştır. Gerçekten, bu döneme ait bazı Ordu Hazinesi hesapları gözden geçirildiğinde, Ordu Hazinesi'ne intikal eden kaynakların ve de yapilan giderlerin aslında (veya savaş sonunda) hangi mali kuruma ait olduğunun kolayca saptanabildiği görülür (23).

XVIII. yy'ın son çeyreğinde ve özellikle 1787-92 savaş döneminde,Rikâb ve Ordu Hazinesi ayırımı, Osmanlı mali yönetiminde çeşitli sorunlar

---

Diğer bir belge de, Matbah-ı Âmire ile Arpa Emâneti'ne yeni bir düzen verilmesi nedeniyle, buralara tahsis olunan paranın bir kısmının tasarruf edildiğini, ordu defterdarının talebi üzerine bu fazlanın mevâcib ödemeleri için orduya transfer edileceğini ortaya koymaktadır (Hatt-ı Hümâyun, no: 11 325, t: 1206).

(21) Ö. L. Barkan, 1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 17, no. 1-4 (İstanbul 1960), s. 329.

(22) Örneğin "Ordu Hazinesi" nin Safer 1206 (Ekim-Kasım 1791) ya ait aylık hesap defterinde yer alan gelir kalemlerinden biri de şudur: "Mukataat ve resm-i kasr-ı yed ve timar cebelüsi ve sâir mevaddan". O yıllarda Darbhâne'ye ait mukataalar da olduğuna göre, bu başlık altında yer alan tüm meblâğı tereddütsüzce Hazine-i Âmire'ye maletmeye olanak yoktur (Cevdet Maliye, no: 16 938).

(23) 1222 yılının 23 Safer (Mayıs 1807) inde çıkarılan bir hesapta "Ordu Hazinesi" mevcudunun temelde *"seferiyye akçesi"* diye ayrılan fondan oluştuğu, sonra bunun üzerine diğer gelirlerin eklendiği görülmektedir. Bu "diğer" leri arasında "Rikâb-ı Hümâyundan gelenler" ile "İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden gelenler" birbirine karıştırılmadan ayrı ayrı not edilmişlerdir (Cevdet Maliye, no: 23 098)

Ordu Hazinesi'nin Şevval 1244 (Nisan 1829) e ait gelir gider hesaplarında da görülen şudur: Ordu Hazinesi'nin bir aylık geliri 1 523 619 grş olup, bunun 1,5 milyonu "Der Aliyye 'den vürûd idüb Hazine-i Âmire'ye irâd kayd olunan"dır. 23 619 grş'u ise Ordu Hazinesi tahsil etmiştir. fakat bunlar da "varidât-ı Hazine-i Amire"den oluşmaktadır (MAD, no: 19467)

1246 yılı Muharrem ayına ait (1830 Haziran-Temmuz) Ordu Hazinesi hesaplarında da, hazinenin toplam 510 392,5 grş gideri olduğu, fakat bunun ancak 159 194 grş'unu kendi gideri olarak gösterdiği görülür. Kayıtlara göre Asâkir-i Mansûre için verilen meblâğlar "to'vizen" verilmiş olup, bu giderlerin sonra Mansûre Hazinesi'ne maledileceği anlaşılmaktadır (Cevdet Maliye, no: 17 302)

yaratmaktaydı. Aynen yayımladığımız bir belge (24) bu sorunları çok açık bir biçimde ortaya koymakta. Belgeden de izleneceği üzere, günün sultanı Selim III *"Elbet devletimin ırâd ve masrafını bilinmedikçe bu işler görülmez"* diyerek, merkezle cephe arasındaki malî koordinasyon bozukluğu nedeniyle, devletin gelir-gider durumu hakkında yeterli bilgi sahibi olamadığından yakınmaktadır. Padişah şu gözlemde bulunmuştur: *"Seferiyye masârifi ve teferruatmdan olan mühimmât bahâları irâd-ı Devlet-i Aliyye'den olmıyarak nakd akçe ile bu tarafdan idare olınur, irâd orduda masârifin cümlesi bu tarafda teşekkül olur."* Bu satırların anlamı şudur: Savaş giderleri nakit parayla ve hem de devletin [Hazine-i Âmire] olağan gelirlerinden sayılamayacak kaynaklardan finanse edilmektedir. Oysa, devlet gelirleri zaten ordu emrine verilmiş durumdadır. Fakat buna rağmen, giderler için devamlı merkeze başvurulmaktadır. Padişah bu gözlemde bulunduktan sonra devletin gelir-gider durumu hakkmda bilgi sahibi olabilmek için cephedeki bazı defterlerin merkeze gönderilmesini emretmiştir.

Padişahın savaş sırasında devletin toplam ve gerçek (fiili) gelir-gider durumu hakkında bilgi sahibi olmak istediği açıktır. Oysa, kendisine verilen bilgiye bakılırsa, cepheden merkeze celbini emrettiği defterlerden bu bilgileri çıkarmaya olanak yoktur. Zira söz konusu defterler, daha önce de değindiğimiz kahplaşmış, donuk verileri ihtiva etmekte olup, padişahı tatmin etmekten uzak bir niteliğe sahiptir.

Belge,bu kalıplaşmış çerçevenin güzel bir tasvirini de ortaya koymaktadır: Hazine-i Âmire defterlerinde ancak mîrîye yani bu hazineye ait gelir-gider rakamlarını bulmak mümkündür. Bu rakamlar da *"irâd-ı mukarrere-masârif-i mukarrere"* (veya *irâd-ı muayyene* ve *masârif-i muayyene)* adıyla anılır ki, adlarından da anlaşılacağı üzere bunların yıllık tutarının ne olacağı üç aşağı-beş yukarı zaten bilinir.

Belgenin ortaya koyduğu diğer bir gerçek de şudur: Barış yillarında bile artık *"irâd-ı mukarrere"* ile *"masârif-i mukarrere"* yi karşilayamaz duruma gelinmiştir. Yani "bütçe" ler açıktır. Bu açığı kapatabilmek için hazine "zuhûrât" (olağandışı, ârızî) adıyla anılan ek gelirlere muhtaçdır ve açıklar "zuhûrat" kaynaklarla bile kapatilamadığı için, zaman zaman *esham* çıkarmak zorunda da kahnmıştır (25).

Savaş sırasında ordudaki hazine defterlerinin merkeze celbinin âdet olmadığı da yine belgeden anlaşılmaktadır. Hatta, öyle ki bu defterlerin gelmesi ile ordudaki düzenin sarsılacağı inancının egemen olduğu görülmektedir.Rikâb defterdarı padişaha dönem sonunda hazine defterlerinin zaten geleceğini ve o zaman hazine hesabının çıkarılacağını, dolayısıyla beklemesinin uygun olacağını söylerse de, padişahın emri kesindir.

Padişah Selim'in, savaş sırasında devletin fiili gelir-gider durumu hakkında bilgi sahibi olmak istediğinin anlaşıldığını söylemiştik. Diğer bir deyişle, onun bilmek istediği hesaplar Ordu Hazinesi hesaplarıydı. Ordu Hazinesi hesaplarını kapsamı dışında tutan, donuk ve kahplaşmış Hazine-i Âmire hesaplarının fazla bir şey ifade etmeyeceği ortadaydı. Nitekim Selim III'ün bu emrinden sonra "Ordu *Hazinesi"* hesaplarının İstanbul'a gönderildiği görülmektedir (26).

(24) Hatt-ı Hümâyun, no: 8 797 (Bkz.: Ek belge no: 19)

(25) "Zuhûrat" gelirler hazine için önceden hiç hesapta olmayan, beklenmedik gelirlerdir. Müsâdere gelirleri buna en iyi örnektir.

(26) Hatt-ı Hümâyun, no: 8 368 (t: 1204), Ordu Hazinesi masraf defterinin arzı hakkındadır.

Böylece, denebilir ki Selim III,cephe ile merkez arasında ya eskiden var olup da sonra tavsamış olan bir mali koordinasyon düzenini yeniden diriltmiş, ya da ilk olarak kendisi yeni bir düzen tesis etmiştir. Bu düzen,savaş sürerken bile ordu hesaplarından merkezin sürekli haberdar kılınmasından ibârettir. Bu düzen, saptamalarımıza göre 1787-92 savaşının son yıllarında, yani Selim'in saltanatına rasthyan kısmında teessüs etmiştir. Selim, kendi devrindeki bir sonraki savaşta da aynı düzenin yürütülmesinde ısrar etmiştir. Bunu şu sözlerinden anhyoruz: *"Esfâr-ı sâbıkada ordunun irâd ve masraf defterleri her ayda bir kere gelür idi. Yine o kâideye riâyet olunsun. İrâd ve masrafı bilmiş olayım"* (27).

Daha sonraki yillarda bu kural iyice yerleşmiş ve Ordu Hazinesi hesapları genellikle aylık olarak (bazen iki ayhk, üç aylık hesaplar da gönderildiği olurdu) merkeze gönderilip, padişahlara arz edilmeye başlanmıştır (28). Saptamalarımıza göre, gelen bu hesaplar merkezde *Baş Muhasebe Kalemi* defterlerine geçirilmek üzere defterdara havale olunur, sonra da hesaplar ilgili malî kurumlara (hazinelere) mahsub edilirdi (29).

3- BUNALIMIN GÖSTERGELERİ

Elimizde, savaş sırasındaki mah sıkıntının boyutlarını tam olarak gösterebilecek o yıllara ait "bütçe" verileri yoktur (Bu dönemde "bütçe" yapilamamış olması büyük olasılıktır). Bununla birlikte, diğer çeşitli belge ve olaylar, savaş sırasında büyük bir mali bunalımın varlığını kanıtlamada bize yardımcı olabilmektedir. Ayrıca; ileride değinilecek olan savaş dönemi ve sonrasına ait çeşitli önlemler de, bu bunalımın dolayh göstergeleri olarak değerlendirilebilirler ki, o zaman bunahmın boyutlarıyla ilgili tablo daha da netleşir.

Elimizde, savaş yillarının ortasında, günün defterdarınca kaleme alınmış ve mali sorunları gözler önüne seren bir *"takrir"* var (1). Bu takririnde defterdar, ordu masraflarıyla ilgili kayıtların elde olmadığını ve bu nedenle devletin fiili ve global gelir-gider durumu hakkında bilgi arz etmenin şu sırada mümkün olamıyacağını vurguluyor:

> *"...bu maddenin tahkiki Devlet-i Aliyye'nin 203 senesine mahsûb olarak bir senelik irâd-ı mukarreresiyle bir senelik masraf-ı muayyenesinin müfredat deferleri orduy-ı hümâyundan celb ve tetebbu' buyruldıkdan sonra sahihen ma'lûm-ı veliü'n-niâmileri olacağı..."*

Ama, buna rağmen defterdar,savaş öncesi durumunun bir uzantısı halinde mali durumun vahametini gözler önüne serebiliyor. Savaş arefesi için, onun mali durumla ilgili olarak ortaya koyduğu tablo şudur:

(27) E.Z.Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları-Nizam-ı Cedid-1789-1807*, s. 90 (Ankara 1946, TTK yayını)

(28) HH, no: 41 636 D (Ra 1226), 41 616 (S 1226), 41 748 (Z 1226, üç aylık hesap), 41 703 (Ca 1227, iki aylık),41 733 (C 1227), 41 516 (Ra 1228), 41 479 (R 1228); Cevdet Maliye, no: 17 302 (S 1246); MAD, no: 19 467 (Şevval 1244);HH, no: 19 932 (1248).

(29) HH, no: 19 912 (1248), 19 940 (1248), 19 932 (1248).

(1) Hatt-ı Hümâyun, no 8 797 (Bkz. Ek belge no 19)

"...Devlet-i Aliyye-i dâimü'l-kararın senevî irâd-ı muayyenesi vakt-i hazarda bile masârif-i muayyenesine kifâyet itmeyüb, be-her hal zuhûrâtdan ilâve ile idare olınub, hatta aralık aralık bazı esham tanzimi ve zuhûrat irâd tedârikiyle rü'yet olınugeldiği ma'lûmdır.

Bundan akdem hüdâvendigâr-ı sâbık merhum efendimizin zaman-ı saltanatlarında dahi irâd ve masrafın keyfiyyetlerini taleb buyurmalarıyle aklâm-ı Hazine-i Âmire'den muhrec defâtir mantukınca irâd-ı mîriyye masârif-i muayyeneyi ihâta itmeyüb üç bin kise akçe mikdârı masraf açıkda kaldığı gösterilmişdi..."

Defterdara göre; savaş öncesinde giderler ne ise, şimdi de aynı gider kalemleri zaten mevcuttu. Ayrıca, bunlara yenileri de eklenmiştir. Gelirlerde ise, savaş nedeniyle bazı azalmalar söz konusudur:

"...Şimdi Özi ve Hotin mevâcibleri yedi sekiz yüz kise mikdârı olub, bunların mürettebatı mîrîye kalmış ise dahi, ana muâdil irâd-ı mukarrereden olan Eflâk ve Bağdan cizyeleri ve Tombasar hassı ve İsakçı ve İsmail ve Silistire ve İbrail cizyeleri ve sâir bu makule katı külli emvâl-i mîriyye ve sefer-i hümâyun takribiyle halel-pezîr ve sâir masârif-i mühimme gün-be-gün tekevvün itmekde olmağla..."

Vergi gelirlerindeki azalma yalnızca savaş bölgesine münhasır değildir. Savaş nedeniyle, genel olarak halkın vergi ödeme gücü azalmış ve mültezimler de mukataaların iltizamına artık rağbet etmez olmuşlardır:

"...O makule emvâl-ı mîriyye tahsil olınugelen kazaların fi'l-asl ahâli ve reâyâları ma'mûr iken ya sefer-i hümâyun takribi veyahud avârızât-ı sâireye mebni hallerine zaaf gelmekle cizye ve avârızlarının iltizamlarına kimesne tâlib olmayub, buyrulduları elde kalmakdan nâşi zarûri an hızaneye tertib olunmış oldığı zâhir olmağla..."

Padişahın isteğine rağmen, fiili savaş giderleri ve de devletin toplam gelir-gideri hakkında kesin rakam veremeyen defterdarın, üzerinde özellikle durduğu nokta kendi ifade tarzıyla şudur: Yıllık olağan giderlerimizin başında İstanbul'daki *Kapukulu Ocakları*'na ödenen maaşlar gelir ki, bu 10 000 kise (5 milyon grş) kadar tutar. Buna, taşradaki kapukullarının maaşlarını eklemek gerekir. O zaman, sadece kapukulu askeri için yılda 18 000 kise (9 milyon grş) ye gereksinme var demektir. Ayrıca bunun üzerine *Tersâne*'nin, *Matbah* ve *Arpa eminlerinin*, *Baruthânelerin*, *İstanbul Ağası*'nın ve *Tophâne Nâzırı*'nın yaptığı giderler binmektedir. Bu gider kalemleri, barış zamanında bile olağan gelirlerle karşılanamıyor idi... Savaş öncesinde zaten mevcut olan "bütçe" açığı, savaş içinde daha da büyümüştür. Giderlerin finansmanı "arızî" gelir kaynaklarına bağlıdır...

1204 (1789-90) tarihli bir diğer belgede ise, gerek *Hazine-i Âmire*'de ve gerekse *Darbhâne*'de para kalmadığı ifade olunmaktadır (2). Oysa, hazine durumu böyle iken, sadrazam o sıralarda cephedeki asker için, acele olarak üç-dört bin kisenin gönderilmesini beklemekteydi. Ne var ki, bu paranın kendisine tam olarak gönderilmesi mümkün olamamış ve bazı para

(2) "...ve Hazine-i Âmire ve Darbhâne-i Ma'mûre'de akçe mefkûd ve masraf ise yalnız mikdâr-ı mezkûre münhâsır olmayub..." (Hatt-ı Hümâyun, no 7 990. Bkz. Belge 21)

transferleri, müsadereler ve padişahtan borç almalarla onun bu isteği ancak kısmen karşılanabilmişti. Öte yandan, o ara yapılan hesaplar, ordunun para talebinin bu üç-dört bin kiseden ibaret kalmayacağını ve takip eden aylarda orduya gönderilmesi gerekecek para toplamının otuz bin kise (15 milyon grş) yi bulacağını göstermekteydi.

Ordunun para talepleri ve bu taleplerin yerine getirilmesinde karşılaşılan güçlüklerle ilgili olarak elde başka bilgiler de vardır. Örneğin, diğer bir seferinde sadrazam *ordu hazinesi* için 1000 kise talep etmiş, ama defterdar *sarraflardan* borç alarak, bunun ancak yarısını tedarik edebilmişti. Sarraflardan alınan bu paranın geri ödenmesinde ise müsadere gelirleri ile *Darbhâne*'nin olanaklarından medet umulmaktaydı (3).

Kısacası; savaş döneminde, ordunun merkezden para taleplerinin arkası gelmemiş, bu talepler merkezde hep sorun olmuş ve en önemlisi istenen miktarlar genellikle kısmen ve zorla şuradan buradan sağlanan paralarla karşılanmaya çalışılmıştı (4).

Savaş yıllarında, padişahların özel gelirlerinin *(ceyb-i hümâyun)* durumu da pek iyi değildi. Bu nedenle, onların (Abdülhamid I ve Selim III) bu savaş döneminde, eski yıllarda olduğu gibi, kendi özel hazinelerinden devlet hazinesini destekleme olanakları da pek olmamıştır (5).

4- İSVEÇ'E MALİ YARDIM MESELESİ

Biraz önce görüldüğü üzere, sevaş döneminde, Osmanlı Devleti'nin mali durumu fevkalâde kötü olup, kendi zaruri masraflarını finanse edemez durumda idi. Ancak, durum böyle iken Osmanlı Devleti bir de İsveç'e mali yardım taahhüdünde bulunmuştu. Mali açıdan anlamsız ve ters görünen bu olayın, günün siyasi ve askeri koşulları göz önüne alındığında kuşkusuz, mantıklı bir açıklaması vardı. Fakat, burada biz, konunun bu yönleri üzerinde uzun boylu durmayarak, sadece bu yardım işinin Osmanlı maliyesi üzerine getirdiği maddi ve psikolojik yükün ağırlığını tebarüz ettirmeye çalışacağız. Dolayısıyla bu bölümdeki bilgiler, yukarıdaki başlığın ilk elde uyandırdığı izlenimin tam tersine, Osmanlı maliyesinin başkalarına yardım edebilir değil, fakat kendinin yerdıma muhtaç durumda bulunduğunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Mali yardım konusunu ilk ortaya çıkaran İsveç kralı olmuştu. Kral Rusya'ya karşı savaş açmayı planlamış ve bunun Rusya ile hâlen savaşmakta olan Osmanlı Devleti'ne de büyük yararı olacağını düşünerek, Osmanlı Devleti'nin kendisini paraca desteklemesini istemişti. Önerisi olumlu karşılanmış ve sözlü olarak bir anlaşmaya varılmıştı. Bu anlaşmaya göre, İsveç fiilen Rusya ile savaşa tutuştuğu taktirde, Osmanlı Devleti İsveç'e savaş

(3) Hatt-ı Hümâyun, no 16 102 (t: 1204)

(4) Hatt-ı Hümâyun, no 9 268 ve no 7 985

(5) 1. Abdülhamid kendisinden para istendiğinde bir ara şöylo cevap vermek zorunda kalmıştı: "...mevcut olsa alimallah kendi harçlığımı dahi gönderir idim. Bu vakitde diriğ olunur mu? Lâkin hazinelerin hâli cenâbınızın ma'lûmudur. Bu akçe fikri gece gündüz rahatımı meslûb eylemişdir..." *(Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 129, İstanbul 1303).
Selim III'ün de savaş esnasında, kendi cebinden mîrî hazineyi destekleme olanakları selefinden pek farklı değildi. Bkz.: S. J. Shaw, *Between Old and New*, s. 81

yılları için 8 000 kise (4 milyon grş), savaş bitiminde de on yıl süre ile her yıl 3 000 kise ödeyecekti (6).

Bu anlaşma henüz yazılı hale dönüşmeden, İsveç gerçekten Rusya'ya saldırdı. Arkadan, gerekli koşulu yerine getirdiğini belirterek, Osmanlı Devleti'nden 8 000 kisenin ödenmesini talep etti (7). Osmanlı Devleti ise, temelde İsveç'i hakh bulduğunu ifade etmiş, fakat mali imkânlar elvermediği için, henüz yazılı anlaşma da bulunmadığını bahane ederek, konuyu geçiştirmişti. Bunun üzerine İsveç'in anlaşmayı bir metne bağlama hususundaki baskıları arttı.

Mali durumun vahimliğine rağmen, siyasi ve askeri konjonktür İsveç'in kesinlikle küstürülmemesini gerektiriyordu. Bu nedenle, tüm imkânsızlıklara rağmen, İsveç'e az da olsa bir şeyler ödeyebilmenin çareleri aranmaya başlandı. Hatta savaşı sürdürebilmesi için İsveç'e gerekli parayı Avrupa ülkelerinden bulması önerilerek, Osmanlı Devleti'nin bu konuda bir borç senedi vereceği bildirildi (8). Ancak, İsveç bu öneriyi câzip bulmayınca, "*şimdilik*" üç bin kise gönderilmesi konusunda kesin karar alındı ise de, bu para bir türlü bir araya getirilemedi (9). Sonunda, padişah bizzat devreye girerek, orduya gönderilmek üzere hazırlanmış olan iki bin kisenin yarısının İsveç'e gönderilmesini emretti (10). Ne var ki, bu da tam gerçekleşemedi ve İsveç için alıkonan paranın yarısı da daha İsveç'e verilemeden yine orduya gönderilmek zorunda kalındı (11).

Bu arada, yazılı bir anlaşma konusunda ısrarlarını sürdüren İsveç, yeni bir öneri getirerek, toplam 25 bin kise üzerinden anlaşmaya razı olduğunu bildirdi. Osmanlı Devleti ise, toplam yardım miktarının 20 bin kiseyi aşmamasında direnerek, savaş yıllarında 4 bin kise ödenebileceğini, geri kalanın ise barıştan sonra on yılda eşit taksitlerle ödenmesinin uygun olacağı görüşünü savunmaktaydı (12). Bu ön anlaşmadan sonra, ilk dört bin kisenin yarısının verilmesine karar alındı ise de, İstanbul'dakilerin tersine cephede bulunanlar şu görüşleri ileri sürerek bu karara şiddetle karşı çıktılar: Devlet kendi askerinin maaşını veremez ve gerekli malzeme ikmalini yapamaz iken dışarıya para göndermek uygun bir iş değildir. Gerçekçi düşünülmeli ve savaşı uzatacak planlardan kaçınılmalıdır. İsveç'in yardımları inkâr olunamaz, fakat devlet ne şimdi, ne de sonra yerine getiremeyeceği bir mali taahhüd altına girmemeliydi. Şimdi iki bin kise verilse bile, nasıl olsa arkası ödenemeyecektir. Bu miktar Osmanlı Devleti'ni mahcup olmaktan kurtarmaya yetmeyecek ve üstelik ziyan olmuş sayılacaktır. İsveç'e söz verildi diye, askerin rızkı ve maaşı kesilmemelidir... (13).

---

(6) *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 121

(7) *A.g.e.*, s. 133

(8) *A.g.e.*, s. 137-138
İleriki sayfalarda görüleceği üzere, Osmanlı Devleti o sıralar Avrupa ülkelerinden kendisi için de borç arama girişimlerine başlamıştı. Bu girişimlerle İsveç'e verilecek para arasında bir ilişki olabilir.

(9) *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 168 (İstanbul 1303)

(10) Aynı eser, s. 180

(11) Hatt-ı Hümâyun, no 7 990

(12) *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 180

(13) *A.g.e.*, s. 189 vd

Savaşı hızlandırmak amacında olan Selim III'ün tahta geçişi, Osmanlı-İsveç ittifakının yazılı bir anlaşma haline dönüşmesini kolaylaştırdı ve nihayet 12 Temmuz 1789 (18 Şevval 1203) da Beykoz'da taraflar yazılı bir anlaşmaya imza attılar. Anlaşmanın birinci maddesi (14) ile Osmanlı Devleti İsveç'e toplam 20 bin kise ödemeyi resmen kabul ve taahhüd ediyordu. Ödeme, savaş yılları için iki bin kise olacak, gerisi barış zamenında, on yil içinde eşit taksitlerle verilecekti. İlk ödeme ise, anlaşmanın imza tarihinden önceki yıla mahsuben, taksitler halinde yapılacaktı.

Bu anlaşmadan sonra, tartışmalar bitmiş ve İsveç'e itirazsız para verilmek zorunda kahnmıştı. Bunun için mali olanaklar iyice zorlanmış ve taksitler halinde İsveç'e iki bin kise kadar bir meblâğ ödenmişti (15). Fakat, 1790 yazmda İsveç Rusya ile Varen'de bir barış anlaşması imzalayınca, Osmanlı Devleti ittifak anlaşmasının ikinci maddesine dayanarak (16), İsveç'e mali yardımı durdurmuştu. Ancak bu uzun sürmemiş ve Prusya araya girerek Osmanlı-İsveç anlaşmasının yenilenmesini sağlamıştı. Prusya'nın Isveç'e kefil olduğu bu anlaşma ile Osmanlı Devleti İsveç'e 18 bin kise borcu kaldığını kabullenmiş ve ilk parti olarak 4 bin kise ödemeyi kabul ve tahhadüd etmişti. Dört bin kisenin yarısının hemen, kalanın da o yıl sonuna kadar ödenmesi gerekiyordu. İsveç de bunlara karşılık Rusya ile yeniden savaşa girecekti (17).

Prusya'nın aracılığı ile gerçekleşen bu yeni anlaşmayı, İsveç kralı pek olumlu karşılamadı. Kral, savaşa girmek için Osmanlı Devleti'nin yapacağı mali yardımı arttırmasını ve İngiliz donanmasının da Baltık da İsveç'e destek olmasını istiyordu (18). Ancak, olayların gelişmesi İsveç'in yeniden savaşa girmesine gerek bırakmamış ve Osmanh-Rus-Avusturya savaşları bir süre sonra son bulmuştur.

---

(14) Anlaşma metni için bkz.: *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 296-98; *Mecmua-i Muâhedât*, c. 1, s. 160-62.
Anlaşmanın mali yardım konusuyla ilgili birinci maddesi şöyleydi:
"Devlet-i Aliyye İsveç devletine şerâitü'l-zikr ile yigirmi bin kise akçe ile imdad eylemek husûsını taahhüd iderler ve meblâğ-ı mezbûr Asitâne-i Saadet'de mukim İsveç elçisine zikr-i âti vech üzere virile. İşbu sened tarihinden i'tibâren cenk ve muharebe esnâsında be-her sene ikişer bin kise akçe virile ve ba'd hitâmü'l-muharebe bâki kalacak akçe, musalahanın in'ikâdı senesinden i'tibâr olunarak be-her seneye mikdâr-ı musavi üzere taksim birle on sene zarfında edâ oluna. Ve cenk ve muharebe esnâsında be-her sene virilecek merü'z-zikr iki bin kise akçeye dâir bu vech üzere taahhüd olunur ki, işbu muahedenin imzası gününden i'tibâr olunan evvelki seneye mahsuben Devlet-i Aliyye peşin olarak beş yüz kise akçe i'tâ eyleye ve bâki kalan bin beş yüz kise akçe be-her dört ay beşer yüz kise olmak üzere hitâm-ı seneye dek edâ oluna, ve işbu evvelki seneden sonra cenk esnâsında sâlifü'l-mikdâr senevı iki bin kise akçe be-her üç ay hitamında beşer yüz kise i'tâ oluna".

(15) Hatt-ı Hümâyun, no 8 131, no 10 708, no 8 100 ve no 9354 (Bkz. Ek belgeler no: 23,24 ve 25). Ayrıca bkz.: *Tarih-i Cevdet*, c. 5 (1303 baskısı), s. 64

(16) İkinci madde uyarınca taraflar tek başına ve birbirine haber vermeksizin Rusya ile barış imzalayamazdı.

(17) *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 96-7, 162-3

(18) *A.g.e.*, c. 4, s. 163
Başbakanlık Arşivi'nde bulunan ve Cevdet Maliye no 21 349'a kayıtlı tarihsiz bir belgede "*İngilterelu ve İsveçliye virilecek akçeler için mülâhaza olunan mebâliğdir*" başlığı altında, toplam 180 168 guruş tutan bir meblâğ gösterilmekte ve bu meblâğın hangi kaynaklardan sağlanacağı listelenmektedir. 1787-92 savaşları sırasında İngiliz hükûmetinin, bir ara donanma hazırlayarak Rusya'ya karşı harekete geçerek, dolaylı

Ancak, savaşların bitimi, İsveç'e vaad edilen mali yardımın unutulmasını sağlayamamıştı. Zaten İsveç elçisi de sürekli olarak bu vaadi hatırlatmaktan geri durmuyordu. Osmanlı Devleti, her ne kadar bu konuda önce bazı tereddütler geçirmiş ve kalan kısmın ödenip, ödenmemesi ya da kısmen ödenmesi hakkında devlet erkânı arasında çeşitli görüşler ileri sürülmüş ise de (19), sonunda hem vaadi yerine getirme, hem de İsveç'in ileride Rusya'ya meyletmesini engeller düşüncesiyle, İsveç'e yine bazı meblâğlar ödenmesi gerektiği görüşü ağır basmıştır (20).

Sonuç olarak;savaş döneminde İsveç'e yapılan toplam mali yardımın iki bin kiseden ibaret kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun, pek önemsenmemesi gereken bir meblâğ olduğu ileri sürülebilir. Ancak, bu miktarın önemi, o sıralarda maliyeye "marjinal" bir yük teşkil etmesi noktasında toplanır ki bu yükün ağırlığı Osmanlı maliyesini bunaltmaya yetmiştir. "İsveç'e hiç ödeme yapılmasaydı, alternatif maliyeti ne olurdu?" sorusuna ise kesin bir yanıt vermek güçtür (21).

5- MALİKÂNE MUKATAALARA VE ESHAMA İLİŞKİN SORUNLAR

Mukataaların hasılatı, eğer vergi oranlarında bir değişme olmaz ise, vergi konusu olan alanların üretim ve faaliyet hacimlerine bağlıdır. Örneğin bir gümrüğün faaliyeti artıyor, yani gümrüğe giren-çıkan malların miktarı zamanla çoğalıyor ise, o gümrük mukataasının hasılatı da zamanla artıyor demektir. Tersi durumlar gümrük hasılatında azalmalara yol açacaktır.

Böyle olmakla birlikte, eğer bir mukataa malikâne olarak satılmış ise, gerçek hasılattaki bu artma ya da azalmalar, o mukataadan hazineye girecek meblâğı etkilemeyecek demektir. Mukataa hasılatındaki farklılaşmalar ancak malikânecinin kârını etkiler. Malikâneci *"muaccele"* ödeyerek satın almış olduğu mukataanın hasılatından sadece küçük bir kısmını her yıl *"mal"* adı altında hazineye ödemekle yükümlüdür, o kadar.

---

biçimde Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmayı planladığı, fakat meclisin bunu onaylamayıp, tahsisat vermediği ve işin gerçekleşemediği göz önüne alındığında (Uzunçarşılı, Osmanlı *Tarihi*, c. 4, ks 1, s. 593), yukarıdaki belgenin bu noktayla ilgili olma olasılığı kuvvet kazanmaktadır. Eğer öyle ise, belgeye göre, Osmanlı Devleti İngiliz donanmasını harekete geçirebilmek için, meclisin vermediği tahsisatı kendisi vermek için girişimde bulunmuştu.

(19) Hatt-ı Hümâyun, no 12 964, no 13 074, no 9 722

(20) Hatt-ı Hümâyun, no 14 137

(21) Bir görüşmede reisülküttab efendi İsveç elçisine savaş sırasında sadece tek cephede Osmanlı Devleti'nin yıllık giderinin 36 bin kise (18 milyon grş) olduğunu söylemiş ve bunun bir *"hazine"* demek olduğunu vurgulayarak, bu iki cepheli savaşta *"iki hazine"* harcandığını ifade etmişti (*Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 172 vd) ki, bununla kastettiği şeyin Hazine-i Âmire'nin iki yıllık geliri olduğu anlaşılmaktadır.

İsveç Baltık Denizi'nde Rus donanmasını engellemeyip, Rusya, 1768 savaşlarında olduğu gibi, Akdeniz'e inebilseydi, Osmanlı Devleti Karadeniz dışında bir de Akdeniz için donanma hazırlamak zorunda kalacaktı. Böyle bir durumda, kaptan paşanın ifadesine göre Akdeniz donanması için asgarî beş-altı bin kise gerekecekti. Adaların savunulması için de ayrıca ek paralara ve çeşitli hazırlıklara gereksinme duyulacaktı. (A.g.e., c. 4, s. 180 vd).

İsveç'e ödenmiş olan iki bin kisenin Osmanlı maliyesine marjinal yükü ve alternatif maliyeti hakkında elde olan bilgiler bunlardan ibarettir. Fakat kesin yargılar için bunlar yeterli değildir. Bu konuda her şeyden önce, savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin giderlerinin gerçek düzeyinin daha sağlam verilerle ortaya konması gerekir. Fakat öyle

O halde, bu *"mal"*ların yıllar itibariyle değerlerinin değişip değişmemesi konusu hazine açısmdan fevkalâde önemli bir noktadır.

Daha yıllar önce, bazı Osmanlı düşünürleri bu *"mal"* değerlerinin yıllar geçtiği halde pek değişmediğine ve bunun da hazinenin aleyhine olduğuna dikkati çekmişlerdi (22). Yeni yapılan ampirik çalışmalar da hazineye ödenegelen bu *"mal"*ların uzun yıllar sabit bir rakam olarak kalmış olduklarını doğrulamakta (23). Öyle anlaşılıyor ki, hazine *"mal"* ları uzun süre sabit tutarken, mukataaların *"muaccele"* fiyatları ile oynayarak (daha doğrusu piyasada oluşan muaccele fiyatlarmdaki değişmelerden yararlanarak) onların gerçek hasılat düzeylerinden böylece etkilenme (yarar-zarar) yolunu tercih etmekteydi.

Ülkedeki genel fiyat düzeyinin devamh bir yükselme eğilimi içinde olduğu ve zamanla paranın değer kaybettiği göz önüne alınırsa (24), *"mal"* ların yıllar itibariyle sabit kalması, hazineye bu kalemlerden giren meblâğm zamanla gerçek değerinin azaldığı anlamına gelir. Oysa, öte yandan hazinenin çeşitli masrafları câri fiyatlardan etkilenip artar (25). O halde, *"mal"* lar sabit iken, malikâne sisteminin hazinenin lehine işleyebilmesi için, mukataaların kısa sürede *"mahlûl"* olmaları ve muaccele değerlerinin fiyat artışlarını da masedecek biçimde devamh yükselmesi gerekir.

---

görünüyor ki, iki bin kisenin toplam giderlere oranından ziyade, bunun marjinal bir yük teşkil etmesi üzerinde durmak gerekir: İki bin kise çok istendiği ve ödenmesi gerektiğine kesinlikle inanıldığı halde Osmanlı Devleti'nin pek zorlanarak ödeyebildiği bir meblâğ olmuştur.

İşaret edilmesi gereken diğer bir nokta da bu savaşlarda Osmanlı idarecilerine egemen olan büyük şaşkınlıktır. Bunun nedenini geride bırakılan savaş yıllarında aramak gerekir. Osmanlı idarecileri, İsveç Rusya'yı durdurmazsa 1768 savaşlarındaki senaryonun aynen tekrarlanacağına inanmışlardı. Oysa bu, bir varsayımdan başka bir şey değildi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin İsveç kralının naz ve direnmelerini pek ciddiye aldığı ileri sürülebilir. İsveç'in Osmanlı Devleti için değil, fakat kendi çıkar ve güvenliği için de Rusya ile savaşmak zorunda olduğu noktası Osmanlılarca ihmal edilmiş görünmektedir.

Sonuç olarak, olayın alternatif maliyeti üzerinde durmanın spekülatif nitelik taşıdığı ve bu yoldaki tartışma ve yorumların bizi bir sonuca götürmeyeceği belli olmaktadır. Fakat, İsveç'e vaadedilen ve ödenen paraların Osmanlı maliyesine önemli bir yük teşkil ettiği açıktır. Bu olay, veri yokluğunda, savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin mali sıkıntılarını yansıtır nitelikte olması bakımından da pek önemlidir.

(22) Bunlar arasında PenehEfendi ve Tatarcık Abdullah Molla'nin görüş, saptama ve önerileri özellikle zikre değer. Bu Osmanlı aydınlarının mali konulardaki düşüncelerine izleyen sayfalarda ayrıca değinilecektir.

(23) M. Genç, Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara 1975 (ayrıbası); M.Genç, A comparative study of the life term tax farming data and the volume of commercial and industrial activities in the Ottoman Empire during the second half of the 18 th century, *Symposium on "South Eastern European and Balkan cities and industrial revolution in western Europe"* sponsored by AIESEE, Hamburg 22/27 March 1976 (teksir).

(24) M. Genç'in hesaplarına göre, 1758 yılında bir Venedik Ducat'sı 3,12 guruşa eşdeğer iken, Osmanh parasının giderek değer kaybetmesi sonucunda 1799'a varıldığında bir Venedik ducat'sı 8 Osmanh guruşuna eşdeğer olmuştu (Malikâne sistemi, s.283). Bu verilere göre, kırk yıl içinde Venedik parası Osmanlı guruşu karşısında % 156 hk bir değer kazanmıştır.

Öte yandan S. Shaw'un 1756-1800 yılları arasında bazı tüketim maddelerinin fiyatlarını gösterir bir listesi de, bu dönemde mal fiyatlarında artışlar olduğunu ortaya koymaktadır. 24 maddeyi kapsayan bu listeden birkaç örnek artışlar hakkında bir fikir verecektir: 1756 da toz şeker 20, pirinç 6, sabun 13, sıvı yağ 12, tereyağ 12 pare iken (birimi). 1800 de her biri sırasıyla 120, 28, 36, 32, 50 pâreye yükselmiştir (*Between Old and New*, s. 446)

(25) Cevdet Maliye, no 16 679'a kayıtlı bir ferman müsveddesinde bu noktayı vurgulayan şu satırlar görülür:

1787-1792 savaş dönemi ele alındığında, malikânelere yatırılan toplam muaccele tutarlarının azaldığı görülmektedir. Nitekim, 1787 de ülkede malikâne mukataalara yatırılmış olan muaccelelerin genel toplamı (kümülatif) 13 157 386 guruş iken, 1789 da bu rakam 12 806 612,5 guruşa düşmüştür (26). Eski-yeni satılmış tüm malikâne mukataaların muaccceleleri toplamındaki bu düşme, doğal olarak savaş yıllarında muaccelenin bir yüzdesi olarak tahsil olunan "*cebelu bedelleri*" hâsılatında da düşmeye neden olabilmekteydi. Fakat, bu bölümde bizce esas önemli nokta, savaş yıllarında "muaccele" adı altında hazineye giren yıllık meblâğı bilmektir. M. Genç'in hesaplarına göre, 1780-85 döneminde hazinenin "*yıllık ortalama muaccele geliri*" 956 652 guruştur. 1793-98 döneminde ise bu rakam 871 684 guruşa düşmüştür (27). Genç, 1787-92 savaş yıllarını kapsamına alan bir rakam vermiyor. Fakat, onun malikâne mukataalarla ilgili listeleri tarandığında bu dönem hakkında da bir fikir edinmek mümkündür. Nitekim çeşitli mukataalara ait veriler, savaş yıllarında "*mal*" lar sabit kalırken muaccele bedellerinde düşme olduğunu göstermektedir:

Mukataanın adı	*Muaccele* (grş)	*Mal + kalemiyye* (grş)	Yıl
Pamuk ve pamuk ipliği ihracat resmi	270 000	13 758	1787
	244 320	13 758	1790
Şumnu astar resmi	710	110	1783
	150	110	1787
Sakız gümrüğü	230 000	21 562(*)	1781
	180 000	"	1783
	132 200	"	1788
	168 000	"	1790
Edirne ipekli kumaş resmi	9 500	224	1774
	5 200	"	1788
	5 200	"	1792
Trabzon keten bezi damga resmi	7 500	5 655	1780
	6 000	"	1785
İstanbul kantar resmi	137 600	10 500	1779
	125 120	"	1784
	120 000	"	1787
	124 260	"	1789

(*) "...bi'l-cümle mukataatın hîn-râbıta ve tensıkında revâc-ı es'ar ve eşya beynü'n-nâs ne vechile miltedâvil ve câri ise ana göre hesab olınarak mal-ı mîrîleri hadd-i i'tidâlde tertib olunmuş ise dahi, inkılâb ve tebdil-i zaman ile cemi' eşyanın revâcına refte refte tezâyid ve terakki geldikçe her bir mukataanın bedel-i iltizamları dahi sene-be-sene müterakki olub, evâil-i hâle nazaran iki üç katına resîde ve müntehâ ve emvâl-i mukayyedeleri eski ahvalde kalub cânib-i beytü'l-mâl-i müslimine bir gûne nef' ve fevâidi olmadığı zâhir ve bedihî ve masârif-i mîrîyye ise eski fiyatında olmayub, cemi' mehamm-ı Devlet-i Aliyyem fiyat-ı câriye ile rü'yet olmageldiğinden..."

(26) M.Genç, a.g.m., s. 282

(27) A.g

Istanköy adası gümrüğü.....	50 000	12 505,5	... 1786
	40 000	"	... 1789

Not:
(*)Kalemiyyesi hariç

"*Mal*" lar sabit tutulduğu halde, muaccele bedeilerindeki bu düşme, savaş döneminde "*mal*" lara zam yapılamaması gibi bir sonucu da beraberinde getirmiştir. Zira zammın muaccele bedellerini daha da düşüreceği açıktı. Aslında, zamanla muaccele değerleri yükselen bazı mukataalar için de aynı şey söz konusuydu. Bunların "*mal*"larına yapılacak bir zam da muaccele bedellerini aşağıya çekebilirdi. Dolayısıyla, malikâne mukataa "*mal*" ları sadece çok uzun aralıklarla ve ancak müsait yıllarda arttırılabilmiştir. Savaş yıllarında ise,bu gibi operasyonların göze alınması pek kolay değildi.

Kısacası; 1787-92 savaş dönemi malikâne sistemindeki bazı mahzurların iyice görülmesine neden olmuş ve bu sisteme son verme veya tadil etme, ya da en azından "*mal*" değerlerini revizyona tâbi tutma eğilimi kuvvet kazanmıştır (28). Fakat, bu yöndeki bazı önemli kararlar için savaşın sona ermesini beklemek gerekecektir...

Eshama gelince: Savaş başladığında esham uygulamasının on ikinci yılına varılmıştı. Bu süre, eshama ilişkin bazı sorunların da su yüzüne çıkması bakımından yeterli oldu. Bu dönemde artık genel eğilim esham satışlarını durdurmak yönündeydi. Hatta bir ara, "...*Gümrüklerden ve mukataat-ı sâireden esham mahlûl oldukça kimesneye tevcih olunmayub hazineye irâd olmak üzere zabt olunması...*" kararı dahi alınmıştı. Böylece artık hazine, dağıtılagelen "*faiz*" lerin yine hazineye girmesinin yollarını aramaktaydı. Defterdarın verdiği bilgiye göre, bu sıralarda (1204/1789-90) "*Mahlûl*" olduğu için zabt edilerek satıştan alıkonan eshamın muaccele değerleri toplamı 285 293,5 guruşu bulmuştu (29). Ancak, günün koşulları bu kararı tavizsiz uygulamaya olanak vermeyecek ve hatta yeni yeni mukataalar da esham sistemine katılmak zorunda kalınacaktı.

Savaşın hemen başlarında "*Resm-i kahve-i İstanbul mukataası*" ile "*Evlâd-ı fâtihan maktuası*" üzerine eshamın ihracı için harekete geçilmiş ve bu eshamdan hazineye ilk elde iki bin kise gelir sağlanacağı hesaplanmıştı (30). Selim III Nisan 1789 da tahta geçmeden önce, bu iki esham da piyasava

---

(28) Günün defterdarı 16 Ş 1199 tarihli bir arz yazısında malikâne mukataaların tevcih ve idaresinin devlet için başlıca bir dert kaynağı olduğunu, "mahlûlât"ın iyi izlenemediğini, bu konularda çeşitli suistimallerin söz konusu olduğunu ifade ediyor ve malikâne sisteminin ıslah edilmesi gerektiğini vurguluyordu (Cevdet Maliye, no 12 343). Fakat, savaş yıllarında malikâne sisteminin ıslahına girişmek, ya da ilga etmek kolayına gerçekleşecek bir şey değildi. O yıllarda müzayede olunup da satılamayan bir sürü mukataa varken (Cevdet Maliye, no 29 995), bir de bunların "mal" larını arttırmak satış yolunu daha da tıkardı. Bununla birlikte, ender de olsa bu dönemde bazı malikâne mukataaların mallarına zam yapılabilmiştir (Cevdet Maliye, no 23 390).

(29) Hatt-ı Hümâyun, no 15 496 (t: 1204)

(30) Hatt-ı Hümâyun, no 1 184 (t: 1202) ve HH, no 357 (t: 1202)

sürülmüştü (31). Savaş yıllarında "*İstanbul Emtia Gümrüğü*"eshamına da yeni bir düzen verilerek,piyasaya yeni sehimler sürüldü.Gümrük eshamının bir tam sehmi 16 252 g r ş a satılıyor ve toplanan muaccele *Darbhâne*'ye konarak, *Hazine-i Âmire*'ye sadece müzayedeler sırasında alınan "*dellaliyye resmi*" giriyordu (32). 1791 yılında Emtia Gümrüğu ne "*İzmir kantar resmi*" ilhak olundu ve bu yeni vâridat üzerine de esham çıkarıldı (33). Bu arada Haremyn mukataalarından olan ve Darbhâne'ce zabt ve idare edilen *Uşak Mukataası*'nın da esham olarak satışı için hesaplar yapıldıysa da, padişahça münasip görülmemesi üzerine uygulamadan vazgeçildi (34).

Savaş yıllarında eshamla ilgili olarak ortaya çıkan sorunları iki başlık altında incelemek mümkündür: 1- Mali örgütün yetersizliğinden kaynaklanan sorunlar 2- Faiz yükünün ağırlığı nedeniyle ortaya çıkan sorunlar.

A- ESHAM VE MALİ ÖRGÜT

Esham uygulaması başlatılırken, merkez maliye örgütü içinde esham işleri ile ilgili müstakil bir büro henüz kurulmamıştı. Eshama ilişkin işler önceleri *Baş Muhasebe Kalemi* bünyesinde mevcut "*Malikâne halifeliği*" tarafından bir süre yürütülmüş, fakat malikâne halifeleri hem malikâne mukataalara, hem de eshama ait yoğun işlerin altından kalkamaz duruma gelince,bunların kâtiplerle takviye edilmesi gerekmiş ve böylece "*Malikâne Odası*" isimli bir büro oluşmuştu (35). Ne var ki, "*Malikâne Odası*"da sadece esham işleriyle ilgili müstakil bir büro değildi.Dolayısıyla , eshama ilişkin kayıtlar, diğer işler yanında zaman zaman ihmale uğrayabiliyordu. Ayrıca, esham olayı, mukataaların belli kalemlere bağlı olması ilkesi nedeniyle,maliyenin diğer bürolarını da ilgilendirmekte,bu yüzden de tüm bürolar arasında esham konusunda bir uyum sağlanması gerekmekteydi. Esham sahiplerinin mukataa eminlerinden alacakları "faiz" lerin dayanağını, maliye bürolarındaki bu kayıtlar ve bu büroların kendilerine verecekleri belgeler oluşturmaktaydı.

Esham çok küçük hisseler halinde satıldığı için, her zümreden vatandaş esham sahibi olabiliyordu. Esham sahiplerinin sayıları da epeyce artmıştı. Özellikle kadınlar eshama para yatırmayı tercih ediyorlardı. Fakat esham tasarruf edenlerin bu sayıca çokluğu ve çeşitliliği bazı mahzurları da beraberinde getirmişti. İsim benzerlikleri ve bundan doğan karışıklıklar yanında, özellikle kadınların kimliklerinin kontrolü başlıbaşına bir sorun olmuştu. Devlet , herhangi bir *sehmin* (payın) mahlûl olup olmadığını saptama bakımından, büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. 24 Ekim 1782 (19 Za 1196) tarihli bir emirde, bu gibi noktalara dikkatler çekilmekte ve "faiz" almak için başvuranların kimliklerinin çok sıkı şekilde kontrol edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (36). Fakat mevcut mali örgüt ve personel ile bu işin üstesinden yine de tam gelinemiyor ve sehimleri "mahlûl" olduğu halde "faiz" alabilenlere rastlanıyordu. Bunda, Osmanlı Devleti'nin savaş

(31) Cevdet Maliye, no 16 456 (Ra 1203) ve Hatt-ı Hümâyun, no 15 570 (1203)

(32) Cevdet Darbhâne, no 638 (19 B 1205)

(33) Cevdet Maliye, no 21 800 (Z 1205) ve no 11 400 (Ş 1205)

(34) Hatt-ı Hümâyun, no 15 496 (tarih: 1204)

(35) Maliyeden Müdevver Defter, no 8 989 (*Maliye Teşkilât Defteri*); krşl. İstanbul Üniversitesi yazmaları, no 3 634 (*Kalem Nizamnâmesi*)

(36)-Y.Cezar. Osmanlı Mali Tarihinde "Esham"...,*Toplum ve Bilim*, sayı 12, s. 132-133 deki belge 3.

sırasındaki mali organizasyonunun da payı da olabilir. Zira, bilindiği üzere savaş zamanlarında mali işlemlerin çoğu cephedeki "*Ordu defterdarlığı*"nca yürütülmekteydi. Esham sahiplerinin, kendilerine "faiz" almaya hak kazandıracak olan "faiz süretleri" ni, taksit adedine göre yılda birkaç kere bizzat başvurarak "ordu defterdarlığı"ndan alma durumunda olmaları kuşkusuz külfetli bir işti. Bununla birlikte. muhtemelen "bizzat" başvurmayanlar için bu külfetli ve dolambaçh yol sahtekârlıklarının hemen açığa çıkmamasına da yardımcı olabiliyordu.Gerçi,her ne kadar 4 Mart 1787 (27 Ca 1202) tarihli bir kararla , "*ibâd-ı müslimini beyhûde ızrar ve ız'acdan sıyânet için*" bundan böyle "faiz sûretleri"nin orduy-ı hümâyun yerine İstanbul'da verileceğini duyuruldu ise de, aynı kararda "*mahlûl*" ve "*kasr-ı yed*" olunan sehimlerın ızlenmesiyle ilgili konular yine ordunun görev alanı içinde bırakmıştı (37). Böylece, esham kayıt ve işlemleriyle ilgili konular yine tek bir yönetim altında toplanamamış oluyordu.

Nihayet, Eylül 1791 de bu konuda ciddi bir adım atıldı ve müstakil bir "*Sehim halifeliği*" ihdas olunarak, Abdullah Efendi bu göreve atandı (38). Bu görevin ihdas gerekçesinin başında "*...eshamın ekserîsi nâ-mâ'lûm hatunlara ve meçhul adamlara geçdiğinden ve bazıları taşrada olduklarından vâki' olan mahlûlâtın zâhire ihracı mümkin olmadığı...*" hususu açıkça vurgulanmaktaydı. Sehim halifeliğinin ihdâsı ile birlikte, maliye bürolarında dağınık bir durumda olan eshamla ilgili kayıtların tek elde toplanması ve çeşitli bürolar arasında bir uyum ve eşgüdüm sağlanması amaçlanıyordu. Bundan böyle, esham sahiplerinin künyeleri ve işlemler defterlere daha düzenli ve sağlıklı bir biçimde kayd olunacak ve bu sayede "faiz" ödemelerindeki bazı yolsuzlukların da önü alınmaya çalışılacaktı...

B- "FAİZ" YÜKÜ VE "FAİZ" ÖDEME ZORLUKLARI

1205 (1790-91) yılında, her yıl esham sahiplerine ödenen "faiz"in toplamı 1400 kiseyi bulmuştu (39). Esham ihraç olunurken pek sorun yapılmayan bu "faiz" ödemeleri, devletin paraya ihtiyacı arttıkça göze batmaya başlamıştı. Günün "*ordu defterdarı*" Şerif Efendi, her yıl esham sahiplerine ödenen bu parayı fazla bulmakta ve "faiz" yükünün azaltılması için ilginç bir çare önermekteydi. Şöyle ki: Esham sahiplerine "faiz" ödemeleri arabi aylara göre yapılmaktaydı. Ödemelerde (taksit zamanları) arabi aylar yerine rumi aylar esas alınırsa devlet otuz üç yılda bir, bir yıllık "faiz" ödentisinden kurtulacak ve bu para devlete kalacaktı (40).

Faiz yükünü azaltmak için bu gibi çareler aranması, içinde bulunulan bunalımın boyutlarını göstermesi bakımından ilginçtir. Alınan kararla "faiz" ödeme süreleri yılda on bir gün uzatılmış oluyordu. Yeni ihraç olunacak eshamın taksitleri de rumi aylara göre olacak ve buradan da bir kazanç sağlanacaktı.

---

(37) A.g.m., s. 133'deki belge 4

(38) A.g.m., s. 135-137 deki belge 7

(39) A.g.m., s. 135 deki belge 6

(40) "...taksit faizlerinin eğerçe fi'l-asl zaman-ı ahz u i'tâları şühûr-ı arabiyyeden mu'teber olub, lâkin bunların zaman-ı taksitleri şühûr-ı rûmiyyeye tahvil olunsa hem kâide-i mer'iyye-i mîriyyeye mugayir olmayacağı ve hem otuz üç senede bir def'a şühûr-ı rûmiyye senesinin fıkdanı vuku'unda tamam bir senelik bin dört yüz kise sehm faizi cânib-i mîrîye âid olub, beytü'l-mâl-i müslimine nef'i azîmi âcilen müşâhede olunacağı..." (Aynı belge)

Faiz ödemelerindeki esas zorluğu zarara yönelen mukataaların eminleri çekmekteydi. Buna bir çare bulunmaz ise, "faiz" ödemelerinin doğrudan doğruya hazine tarafından yapılması kaçınılmaz olacaktı. "*Enfiye mukataası*" ile "*Macunhâne mukataası*" savaş yıllarında zarara düşerek, "faiz" veremeyen mukataalara örnektirler. Macunhâne mukataasında, önce "faiz" taksitlerinin süresinin uzatılması yoluna gidilmiş ve sonunda sehim adedinin azaltılmasmdan başka çare bulunamamıştı (41). Enfiye mukataası sehimlerinin de başka mukataalara ilhak olunarak,tasfiye edilmeye çalışıldığı görülmektedir (Bk. Tablo: X).

Görüldüğü üzere, savaş yıllarında bir yandan piyasaya yeni esham ihracından geri kalınmamış, fakat öte yandan da eshama ilişkin bazı sorunlar su yüzüne çıkarak, bunun sıkıntıları çekilmiştir. Çekilen sıkıntıların, esham konusunda daha ciddi önlemlerin alınmasını da düşündürüp, teşvik edeceği muhakkaktı. Gerçekten, savaş içinde bir ara "malûl" sehimlerin yeniden satılmayıp, elde tutulduğu ve "faiz" ierinin hazineye irad kaydedilmeye başlandığı görülmektedir. Ne var ki, biriken sehimler öyle pek uzun süre elde tutulamıyor ve hazine sıkıştıkça yine piyasaya sürülmek zorunda kalınıyordu (42). Bu konuda ödünsüz bir politika izlenebilmesi için savaş sonunu beklemek gerekecektir.

TABLO: X

İSTANBUL ENFİYE MUKATAASI ESHAMININ YILLIK FAİZİ İLE SEHİM (HİSSE) ADEDİNİN YILLAR İTİBARİYLE SEYRİ

Yıllar (Hicri)	*Dağıtılan yıllık faiz toplamı (grş)*	*Sehim adedi*	
		Tam	*küsur*
1195	181 250	90,5	1/4
1196	189 250	94,5	1/4
1197	188 000	94	
1198	186 875	93	3,5 (1/8)
1199	186 500	93	2 (1/8)
1200	183 250	91,5	1/8
1201	182 250	91	1/8
1202	182 250	91	1/8
1203	158 000	79	
1204	156 000	78	
1205	157 162,5	78,5	1/5 (1/4)

1206 yılından sonra Enfiye mukataası eshamından 2,5 sehmin Ahyolı Memlehası'na, 2,5 sehmin Kıbrıs eshamına aktarıldığı, ayrıca 17,5 sehmin İstanbul Emtia Gümrüğü'nce, 1,5 sehmin İstanbul Duhan Gümrüğü'nce 15,5 sehmin de Kahve Mukataası'nca "*an iştirak*" adı altında faiz ödemelerinin üstlenil – diği belgelerden anlaşılmaktadır.

(Kaynaklar: MAD no 18424 VE 19556, s. 26; K.Kepeci no 5281; HH no 9558)

(41) Hatt-ı Hümâyun, no 16 088 ve no 10 828 (Bk. *Toplum ve Bilim*, sayı 12, s.133-134)

(42) Hatt-ı Hümâyun, no 15 496 (1204)

B- GELİR SAĞLAMAYA YÖNELİK ÖNLEM VE GİRİŞİMLER

1- BAKAYA VERGİ TAHSİLÂTININ HIZLANDIRMASI, SAVAŞ VERGİSİ VE MÜSADERELER

Savaş nedeniyle daha da artmış olan giderleri artık olağan gelirlerle karşılama olanağı kalmamıştı. Vergi gelirlerinin zamanında hazineye intikal etmemesi de ayrı bir sorundu. Bu yüzden hazinenin geçmiş yıllara mahsuben birikmiş bazı alacakları vardı. Savaş başlayınca, ilk elde bu bakaya vergilerin bir an önce hazineye intikal ettirilmesi için harekete geçilmişti. Bölge idarecilerine yazılan emirlerde "Çift taraflı seferimiz var" denerek, mali durumun vahâmeti vurgulanıyor ve bakaya vergilerin ivedilikle tahsilinde gayret göstermeleri isteniyordu (43).

Savaş başlayınca, olağan vergi gelirlerinin tahsiline önem verildiği gibi, ayrıca olağanüstü bir savaş vergisi niteliğinde olan *"cebelu bedeli"* tahsiline de girişilmişti (44). Bu, vergi malikâne mukataa ve esham sahiplerinden tahsil olunurdu. Vergi, muaccelenin % 10-15 i oranındaydı. Tahsilât kapsamına, eski-yeni tüm mukataa ve esham sahipleri girmekteydi.

Savaş yıllarında müsadereler de artmış ve bu kanaldan sağlanan gelirlerle bazı masraflar karşılanmaya çahşılmıştır (45). Bu dönemdeki müsadere nedenleri çok çeşitli olmakla birlikte, bunlar içinde özellikle biri dikkati çekmektedir: Devlete borcu olmak (46). Bazı hallerde, zimmetinde devlet alacağı kalanların yalnızca mal ve emlâkinin zabt edilmesi ile yetinilmiyor ve bunların uhdelerinde bulunan mukataalar da ellerinden alınıp, başkalarma veriliyordu (47).

2- İÇ BORÇLANMA: ZENGİNLERDEN HAZİNE İÇİN PARA TOPLAMA GİRİŞİMLERİ

İç borçlanma deyince önce esham olayını anımsamak gerekir. Fakat, savaş yıllarmda yalnız esham ihracı ile sağlanan fonlar yeterli olamamış ve bazı kişilerden doğrudan borç alma ve isteme zorunda da kalınmıştır.

---

(43) Cevdet Maliye, no 29 985 (24 Ca 1202), Mora valisi Ahmed Paşa'ya hüküm.

(44) Cevdet Maliye, no 31 133 (Cebelu bedeli tahsili hakkında hüküm, 4 C 1202); MAD no 9 566 *(Malikâne cebelu bedeliyyeleri tahsil defteri)*; M. Genç, *a.g.m.*, s. 282

(45) MAD no 9 741 *(Muhallefat defteri,* 1195-1212); MAD, no 9 718 *(Muhallefat defteri,* 1198-1201); MAD, no 9 747 *(Muhallefat defteri,* 1206-1208)

Kâimmakam Paşa'ya hitaben yazılmış gurre-i Z 1203 tarihli bir hatt-ı hümâyunda da mevâcib ödeme vaktinin yaklaştığı belirtilerek, bunun için "...muhallefat bedelleri ve zahîre akçesi fazlası ve bazı zuhûrât irâd cem'le Darbhâne'ye teslim olunması..." hatırlatılmaktadır (HH, no 9 401)

1203 tarihli müsadere ile ilgili bir diğer belgede de hazinenin o sıralardaki sıkıntısı vurgulanıyor ve devletin nereden olur ise olsun "birkaç kise" ele geçirmesinin büyük bir nimet olduğu ifade olunuyor (HH, no 591)

(46) "Bundan akdemce fevt olan Edirneli kapucubaşı Hacı Ali Beğ'in cânib-i mîrîye düyûn-ı kesîresi olmağdan nâşi kâffe-i muhallefatının mîrîden zabt ve tahririne irâde-i aliyyem taallûk eylemekle...13 Receb 1200" (MAD, no 9 718, s. 402)

Aynı nedenle bir diğer müsadere örneği için bkz.: HH, no 15 609 (t: 1204). Bu tip örnekleri çoğaltmak mümkündür.

(47) "Bundan akdemce sâbık Milâs âyam olub, kâffe-i muhallefat ve mukataatının cânib-i mîrîden zabtı irâde buyrulan Ömer'in ...";"...merhum Ömer'in muhallefat ve mukataatını

Bu alandaki ilk örnek, savaş başlarken, zenginliği ile meşhur Cezayirli Hasan Paşa'dan istenmiş olan paradır. Hasan Paşa padişahın bizzat talebi üzerine hazineye 1 200 kiselik (600 000 grş) yardımda bulunmuştu (48). Bunun dışında savaş sürerken *sarraflardan* da çok kısa süreli ve küçük bazı istikrazlar yapildığı görülmektedir (49).

Özellikle, savaş iki cepheli hale geldikten sonra ve de ordunun para isteklerinin arkası gelmeyince, ülke zenginlerinin devlete borç vererek, ya da ianede bulunarak hazine gelirlerine katkıda bulunmalarını sağlamanın yolları aranmaya başlanmıştı. Şeyhülislâm da *"...sâhib-i yesâr olanların vech-i mezkûr üzere iânelerinde aslâ bir beis yokdur"* diyerek bu konuda fetva vermiş ve zenginler devlete yardıma davet olunmuştu (50). Bunun üzerine harekete geçildi ve Bursa zenginlerinden 1 500 kise (750 000grş) borç toplanmak istendi (51). Ne var ki, yapılan soruşturma sonucunda, hem Bursa zenginlerinin bu kadara gücü yetmeyeceği, hem de bazılarının daha önce de hazineye yardımda bulunmuş oldukları anlaşıldı. Soruşturmayı yapan memur 1 500 kise yerine 200 kisenin tahsili yoluna gidilmesini salık vermekteydi (52). Merkez ise, önerilen bu rakamı pek küçük bulmuş ve Bursalı zenginlerin asgari 500 kiselik bir yardıma güçlerinin yeteceği düşünülerek, Bursa'ya gönderilecek *hükümde* rakamın 900 kise olarak belirlenmesinde karar kılmıştı (53). Şubat 1789 tarihli bu *hükümde*, önce devletin paraya ne denli gereksinmesi olduğu vurgulanıyor, sonra da kendilerinden borç istenen dokuz tüccarın (*bazirgân*) adı tek tek belirtiliyordu. *Hüküme* göre, istenen para *"cerîme"* niteliğinde olmayıp savaş bitiminde kendilerine geri ödenecekti. İstenen borca karşılık cizye vergisi (Bursa'nın), teminat olarak gösterilmişti (54).

İstenmiş olan bu 900 kiselik borcun tamamının hazinece tahsil edilebildiği kuşkuludur. Fakat en azından 200 kisesinin tahsil edilebilmiş olduğuna dair bilgiler vardır (55).

---

maktuen taleb idenlerden Hasan Çavuş-zâde'nin bu tarafda olan ademi getürülüb ba'ade'l-müzâkere mukataatını üç yüz ve sâir emvâlini dahi iki yüz kise ki cem'an beş yüz kise akçeye maktuen almağa sûret-i rıza gösterür iken..." (HH, no 9 933, t: 1203)

(48) Cevdet Maliye, no 2 217 (R 1203); *Tarih-i Cevdet*, c.4 (1303), s. 42

(49) Hatt-ı Hümâyun, no 16 102 (t: 1202); Cevdet Maliye, no 15 236 (Savaş sırasında Kirkor adlı bazirgânın orduya borç para verdiği ve savaş bitiminde bunu talebi hakkında, Za 1206)

(50) Hatt-ı Hümâyun, no 825

(51) HH, no 1 098 ve HH no 1 098-A

(52) HH, no 1 126-A ve a.g.b. ler
Bursalı zenginlerden Hasan Ağa daha önce hazineye yetmiş kiselik bir yardımda bulunmuştu. Daha sonra ise, ek olarak yüz kise daha vermeyi taahhüd etmiş ve ordudan doğrudan gönderilen memurlar bunun birinci taksiti olan 50 kiseyi de kendisinden tahsil etmişlerdi.

(53) Hatt-ı Hümâyun, no 1 126, no 1126-A ve HH no 1 024

(54) Cevdet Maliye, no 32 614 (Bursa'ya hüküm)

(55) Bir ay sonra henüz para gelmediği gerekçesiyle Bursa'ya bir hüküm daha gönderilir ve yüz kisenin âcilen gönderilmesi istenir (Cevdet Maliye, no 20 004). *Tarih-i Cevdet*'de Bursa'dan gelen yardımın iki yüz kiseden ibaret olduğu yazılıdır (c. 4, s. 128).

3- DIŞ ÜLKELERDEN BORÇ ALMA GİRİŞİMLERİ

Daha önce de işaret olunduğu üzere, bir yabancı ülkeden borç isteme düşüncesi henüz savaş başlamadan, Osmanlı yöneticilerinin kafasında doğmuştu. Hatta, bir ara sadrazam Fas elçisine sözlü olarak konuyu iletmiş ve Fas Hâkiminden otuz bin kiselik bir yardım ummuştu. Elçi ise, ancak beş bin kiselik bir yardım vaad etmiş, fakat o günlerde bu konuda ciddi bir gelişme kaydedilmemişti.

Savaş başlayınca, artan giderlerin finansmanında çekilen güçlükler, dış yardım konusunda Osmanlı Devleti'ni daha ciddi girişimlerde bulunmaya zorladı ve yöneltti.

Osmanlı yöneticileri, Fas'tan hâlâ ümit kesmemenin yanısıra, Cezayir ve Tunus gibi diğer müslüman ülkelerin de, hıristiyan dünyası ile olan bu büyük savaşta *"masârif-i cihada iânet"* düşüncesiyle Osmanlı Devleti'ne nakdi yardımda bulunacakları kanısındaydılar (56). Anlaşılan, Fas nezdinde olan girişimden sonra, artık büyük meblâğlar beklenmiyordu; ama "birkaç bin kise" istendiği takdirde, buralardan bir şeyler gönderileceği düşüncesi egemendi (57) Para, kaptan paşa aracılığı ile istenecek ve kendisi borca kefil olacağı gibi, sadrazam da ayrıca borcun geri ödenmesini taahhüd edecekti. İşte bu umut ve koşullarla, Cezayir-i Garb beğlerbeği Mehmed Paşa'ya Rebiü'l-âhır 1203 (Aralık 1788-Ocak 1789) tarihli resmi bir yazı gönderildi ve savaş bitiminde geri ödenme vaadiyle iki bin kise (bir miyon guruş) borç istendi (58). Ancak, gelen cevaplardan para yerine özür beyanı çıktı (51). Bu arada, bir süredir yardım vaadiyle Osmanlı Devleti'ni oyalayan Fas Hâkiminin de gerçek niyeti açığa çıkmıştı. Garb Ocakları ile arası bozuk olan Hâkim, Osmanlı Devleti'nin Fas'ı bu ocakların tasallutundan kurtarması koşulunu öne sürmüş ve bu yapılmadığı takdirde, İstanbul'a göndermek için hazırladığı parayı kendisinin bizzat bu işte kullanacağını açıklamıştı (60).

Müslüman ülkeler nezdindeki girişimler sonuçsuz kahnca, gözler bu kez Avrupa ülkelerine çevrildi. Devlet adamları padişaha dış ülkelerden yardım isteme önerisini sunduklarında, o şöyle demişti: *"Dahil-i memleketimizde tedârik-i nukûd mümkin olsa güzel olur; olmadığı halde be-her hâl ilâcına bakılmak cümleye vâcibdir."*. Şeyhülislâm Efendi de borç almamn dince gerçi mekruh olduğunu, ama devletin mecbur kaldığını, dolayısıyla böyle bir durumda borç istemenin sakıncalı görülemeyeceğini ifade etmekteydi (61). Bunun üzerine Felemenk'ten borç alabilme konusunda resmi girişimler başladı.

1789 yılı başında Felemenk'in İstanbul elçisine başvurularak,bu devleten onbeş bin kise (7,5 milyon grş) borç istendi. Borcun miktarı, vâdesi, geri ödeme biçimi ve teminatı hakkında uzun müzakereler ve karşılıklı yazışmalar

---

(56) Hatt-ı Hümâyun, no 1 123 (t: 1201)

(57) Hatt-ı Hümâyun, no 967 (t: 1202), no 983 (t: 1203) ve no 997 (t: 1203)

(58) Cevdet Maliye, no 2 217

(59) *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 244

(60) Faik Reşit Unat,*Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*, s. 139, 148-9 (TTK yayını, Ankara 1968)

(61) *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 130

cereyan etti (62). Felemenk elçisi, doğrudan devletin borç vermesi yerine, Felemenkli bir tâcirden borç alınmasının daha doğru olacağını söylüyor ve kendisi de böyle bir tâciri bulma görevini üstleniyordu. Ancak, Fransız İhtilâli'nin Avrupa'da neden olduğu karışıklıklar yüzünden, elçinin haberleşme ve soruşturma olanakları kısıtlanınca, borç verebilir uygun bir tâcir bir türlü bulunamadı. Öte yandan, yürürlükteki ticaret rejimi nedeniyle, Osmanlı Devleti'nin borç için bazı tarımsal ürünlerini karşılık göstermesinin de pek mümkün olamayacağı ortaya çıkmıştı. Sonuç olarak, elçi ile Nisan 1790'a kadar süren görüşme ve yazışmalardan olumlu bir sonuç çıkmadı ve böylece Felemenk'ten (ya da Felemenkli tâcirden) borç alma meselesi tavsadı ve akim kaldı (63).

Felemenk'ten sonra Osmanlı Devleti son yıllarda gelişme kaydeden iyi siyasi ve ticari ilişkilerine güvenerek bir ara İspanya'dan da borç almayı tasarlamıştı (64). Fakat, kâimimakam paşanın İspanyol elçisi nezdindeki girişimi fazla bir gelişme gösteremeden konu kapanmak zorunda kalınmıştı. Zira, o yıllarda İspanya, Avrupa'daki savaşların bitmesi için çareler arıyor ve hatta arabulucu olarak resmen devreye girmeyi planlıyordu. Nitekim, İstanbul'daki İspanyol elçisi Bâb-ı Âli'ye cevabi yazısında Osmanh Devleti'ne parasal yardımda bulunarak, savaşta taraflı bir duruma düşülmek istenmediğini ve İspanya'nın Avrupa'da artık bir barış yapılması gerektiğine inandığını bildirmekteydi (65).

4- ENFLASYON ARACILIĞIYLA ZORAKİ VERGİ: PARANIN TAĞŞİŞİ

Savaş yıllarında "mali sıkıntı" "para yokluğu" ile âdeta özdeşleşmişti. Bu nedenle o yıllarda mali soruna çözüm arayanlar, diğer önlem ve girişimler yanında *"akça meselesi"*ni de ele almışlardır (66). *"Akça meselesi"*ni tartışanlar Darbhâne'ye değerli maden celbetmenin yolları, paranın râyici ve tağşişi konuları üzerinde duruyorlardı (Madeni para rejimi vardır). Amaç, paranın değeri ile oynayarak devlet hazinesine gelir sağlamaktı. Bir çare olarak, içinde hiç değerli maden bulunmayan sikke basımını önerenler dahi olmuştu. Fakat, özeilikle dış ticaret sekteye uğrar düşüncesiyle, bu öneri rağbet görmemişti.

Cephedeki ordu, İstanbul'dan gönderilen paraların altını olmasında zaman zaman ısrar ediyordu (67). Oysa, devletin elinde altını ve gümüş para darbedecek yeterli maden yoktu. Bu nedenle bir emir yayınlanarak, halk, elinde bulunan altın ve gümüş eşyayı beili bir bedelle devlete satmaya

(62) Abdurrahman Şeref, Ecânibden İlk İstikraz Teşebbüsümüze Aid birkaç Vesika, *TOEM*, sene 5, sayı 30, s. 321-337 (İstanbul 1914). A. Şeref bu makalesinde özel bir mecmuadan aldığını belirttiği on dokuz belge yayımlamıştır.
Ayrıca bkz.: HH, no 14 916 (13 Ş 1204), no 14 372 (14 Ş 1204), no 14 563 (15 Ş 1204)

(63) Dipnot (62) ye bkz. Ayrıca, *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 130 vd, 243

(64) 1197 (1782/83) de İspanya ile iki anlaşma imzalanmıştı. Bunlardan biri "Sulh ve ticaret anlaşması"ydı. Bu anlaşma ile İspanya tüccarına kolaylıklar tanınmıştı (Metin için bkz.: *Mecmua-i Muâhedât*, c. 1, s. 212-222; *Tarih-i Cevdet*, c. 2, s. 266-272). İkincisi ise "Tarafsızlık anlaşması" idi. (Metin: *Tarih-i Cevdet*, c. 2, s. 185; *Mecmua-i Muâhedât*, c. 1, s. 239-40 "özet"). Bu anlaşmaları, vak'anüvis Vâsıf Efendi'nin İspanya'ya elçi olarak gönderilişi izlemişti.

(65) *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 243

(66) Hatt-ı Hümâyun, no 955, 955-A, 955-B, 955-C

(67) Cevdet Maliye, no 4 987; Cevdet Maliye, no 20 976

mecbur tutuldu. *Darbhâne*, bir miskal altını altı guruş otuz paradan, bir dirhem gümüşü de on paradan satın alacaktı (68). Bu emir yürürlüğe konmadan önce dini makamdan da onay (fetva) almak gerekmişti (69).

Savaşın ilk yıllarındaki (I. Abdülhamid devri) bu operasyon sayesinde Darbhâne bir miktar değerli maden toplayabilmiştir. Bunlarla tedâvül değeri iki guruş (yani seksen para) olarak saptanan ve *"cedid ikilik"* diye anılan gümüş sikkeler basılmıştı (70). Cedid ikilikler dokuz dirhem idi. Ancak ihtiva ettikleri gümüş bakımından gerçek değerleri altmış dört para tutmaktaydı. Diğer bir deyişle, bu yeni sikkeler tağşiş edilmişler ve gerçek değerlerinin % 20 fazlası bir değer üzerinden piyasaya sürülmüşlerdi (71).

Bu operasyonla *Darbhâne*'ye toplam ne miktar değerli maden girdiğini ve sonra toplam kaç adet *"cedid ikilik"* basıldığını bilemiyoruz. Dolayısıyla, devletin toplam kârını da hesaplamaya şimdilik olanak yoktur.

Nisan 1789 da Selim III padişah olduğunda, selefi zamanındaki para operasyonu ile *Darbhâne*'nin sağladığı kârlar erimeğe yüz tutmuştu. Söylendiğine göre, o sıralar Darbhâne'de *"sermaye akçesi olarak iki bin kiseden ziyâde mevcut akçe"* yoktu. Para sıkıntısı yine devam etmekteydi. Dolayısıyla Selim III de selefi gibi, para konusunda aynı politikayı izlemekten başka yol bulamadı.

Operasyona önce, altın ve gümüşten mâmul eşyanın kullanımının haram olduğu hakkında (*hıly-i nisâ*/kadın ziyneti hariç) şeyhülislâmdan fetva alınarak başlandı. Bu gibi eşyanın *"zekâtı vâcib ve habsi bilâ fâide"* olduğu ilân edilmiş ve bunların "cihad" masrafı için devlete gerekli olduğu vurgulanmıştı. Sonra halk elindeki altın ve gümüş eşyayı belli bir fiyatla Darbhâne'ye satmaya mecbur tutuldu. Halk ve devlet ricâli gibi padişah dahi saraydaki birçok değerli eşyayı Darbhâne'ye teslim etti. Ancak, bu karar ve uygulamaya "ulemâ" açıkça tepki göstermiş ve karşı çıkmıştı (72).

Toplanan gümüşlerle "yüzlük" (yüz paralık) gümüş sikkeler basıldı (73). Bu operasyon sonucunda Darbhâne bir miktar kuvvetlenmiş olmalı ki, Selim tahta geçtiğinde Darbhâne'nin nakit mevcudu iki bin kise civarında iken, o günden 1790 Ağustosu'na dek (Zilhicce 1204'e dek) sefer masrafları için sadece Darbhâne'den verilen meblâğın tutarı yirmi beş bin kiseyi aşmıştı (74). Fakat, Darbhâne'nin artan olanaklarını yalnızca bu operasyonlara bağlamamak gerekir. Bilindiği üzere Darbhâne'nin başka gelir kaynakları da vardı. Öte yandan, yapılan operasyon sonunda Darbhâne'nin piyasadan

(68) Hatt-ı Hümâyun, no 12 578, no 955-D, no 407 ve no 416

(69) Hatt-ı Hümâyun, no 8 353 (2 R 1203/31 Aralık 1788)

(70) Hatt-ı Hümâyun, no 407, no 14 215, no 8 231

(71) Aynı belgeler; *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 133

(72) İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 4, ks 1, s. 602; E. Z. Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümâyunları, Nizâm-ı Cedid*, s. 84-85; Ahmed Refik, *On üçüncü Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, s. 5-6; *Tarih-i Cevdet*, c. 4, s. 243

(73) Cevdet Darbhâne, no 316 (11 M 1204) ve no 367 (Ca 1204)

(74) E.Z. Karal, *a.g.e.*, s. 86; *Tarih-i Cevdet*, c. 5 (1303), s. 28

(halk) pek fazla kıymetli maden celbedemediği (75) ve eğer bu sırada Darbhâne'ye birşeyler girmişse, bunun özellikle saraydan gönderilen eşyalar sayesinde sağlanmış olduğu tahmin edilebilir.

Yasa kuvvetiyle parayı ucuza alıp, pahalı satmaya dayanan bu operasyonların sonuçta enflasyonist etki yaparak, genel fiyat düzeyinde yükselmelere neden olacağı muhakkaktı. Aslında devlet paranın ayarını düşürmekle, ilk elde, vereceği maaşları da o oranda azaltmış oluyordu. Ne var ki, para tağşişinin sonuçları iki taraflı kesen bir bıçak gibidir. Nitekim, âyarı düşük paralar piyasaya sürüldükten sonra kalpazanlık artmış (76) ve bunlar devletinkinden biraz daha yüksek âyarlı paralar basarak, devlet kârını engelleyip, bundan kendileri yararlanmaya çalışmışlardır (77).

IV- SAVAŞ SONRASI: DURUM DEĞERLENDİRMESİ VE YENİ POLİTİKA ARAYIŞLARI

1- XVIII. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDEKİ MALİ DURUM HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

XVIII. yy'ın son çeyreğinde, Osmanlı Devleti'nin nasıl büyük bir mali bunalım dönemi yaşadığı ve bunalımı geçiştirmek için ne gibi önlemler alıp, girişimlerde bulunduğu geçmiş sayfalarda gözden geçirildi. Ayrıca, devletin böyle bir bunalıma sürükleniş nedenlerine de değinildi. Bu arada, mali politika ve olayların anlatımına koşut olarak, başvurulan önlemlerin, mevcut sorunları ne kadar çözümleyebildiği hususu da, geçmiş sayfalarda yer yer vurgulanıp, yansıtılmaya çalışıldı. Bu bilgiler bir araya getirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yy sonlarındaki genel mali durumu, içine düşülen bunalımın nedenleri ve çözüm arayışlarının aşamaları hakkında ortaya şöyle özlü bir tablonun konması mümkün olmaktadır:

1- XVIII. yy da, Osmanlı devlet maliyesini temelinden sarsan ve mali bunalımın uzamasına ve boyutlarının büyümesine yol açan görünürdeki neden savaşlar olmuştur. Savaşlar, artık Osmanlı Devleti için bir kazanç

(75) İ. H. Uzunçarşılı İstanbul'a gönderilen ve Darbhâne'ce satın alınan "gümüş evânî" hakkında bazı belgelere işaret ediyor (a.g.e., aynı yer). Fakat bunların tutarı pek fazla olmamalıdır. Çünkü halk, elindeki değerli madeni düşük fiyatla devlete satmaya pek istekli davranmaz.

(76) O yıllardaki kalp paralara değinen ve yakalanan kalpazanlardan söz eden şu belgeler zikredilebilir: Cevdet Darbhâne, no 2 588; Hatt-ı Hümâyun, no 55 947 ve no 11 414

(77) Devletin bastığı paraların âyarı % 20 oranında eksikti. Bu durumda, bir kalpazan piyasaya örneğin % 10 veya 15 bozuk âyarlı bir para sürerse bu para doğal olarak devletinkine tercih olunur. Böylece devletin para basımından beklediği % 20 lik kâr olanakları kaybolur ve piyasaya devletten daha düşük kâra razı olan kalpazanlar egemen olur.

kapısı değildir; tersine bu savaşlar, maliyeyi ve bu arada genel olarak devleti çökerten, birer sosyal âfettir.

2- Savaşların Osmanlı Devleti için bu hale dönüşmesinin bir nedeni, eskiye göre savaşların daha pahalıya mal olmaları, buna karşılık merkezi hazine olanaklarının sınırlı kalmasıydı.

3- Hem merkezi hazine gelirlerini arttırmak, hem de vergi kaynaklarının tahribini önlemek amacıyla, yüzyılın başında malikâne sistemi ihdâs olunmuştu.

4- Fakat, malikâne sistemi vergi kaynaklarının tahribini önleyemediği gibi, malikâne satışlardan ele geçen paralar da hazine için yeterli olmamaya başladı.

5- Bunun üzerine, malikâne sistemini daha da genişletmek eğilimi egemen oldu ve eyalet ordusunu besleyen kaynaklar da yavaş yavaş malikâne sistemi içine çekilmeye başlandı.

6- Sağlanan fonlar merkezi orduyu ve savaşları finanse etmede kullanılacaktı. Ancak, dirliklerin merkezi hazine gelirleri içine katılmaya başlanmasıyla, bu kez eyalet ordusu zayıflatılmış oldu. Osmanlı Devleti, bir kısır döngü içine düşmüştü.

7- Bölge idarecileri (eyalet ve sancak mutasarrıfları), ellerine yeterli gelir geçmediğinden, *"mükemmel kapu halkı"* ile seferlere eşemez oldular. Eyalet ordusu böylece zayıflayınca, savaşlarda olumlu sonuçlar almak daha da güçleşti. Uzayan savaş yılları, savaşların maliyetini daha da arttırdı.

8- Bunun üzerine, bölge idarecilerinin mali açıdan desteklenmesi gereği duyuldu ve *"imdadiyye"* isimli vergiler ihdâs olunarak, bunlara tahsis olundu.

9- Ancak, yıllar ilerledikçe fiyat artışlarına ve savaş malzemelerindeki pahalılaşmaya rağmen *"imdadiyye"* ler uzun süre sabit miktarlar olarak kaldı ya da çok az ve yavaş yükselebildi. Böylece, yine başlangıç noktasına dönülmüştü: Bölge idarecilerinin sorunları çözümlenememişti.

10- Artık, Osmanlı Devleti için "mali mesele", "askeri mesele" ile özdeşleşmişti: Devleti ayakta tutmak için, daha iyi ve daha çok askere, bunun için ise daha çok paraya gereksinme vardı. Böyle bir özdeşleşme, mali bunalıma bir çare olabilecek olan, askeri masraflarda tasarruf yapma olanağını tamamen ortadan kaldırıyordu.

11- Hazineye yeni gelirler sağlamak amacıyla, mukataaların malikâne olarak satışlarına hız verilmek istendiyse de, büyük ve kârlı mukataalar daha önce elden çıkarıldığından, bu pek mümkün olmadı. Küçük mukataaların satışında ise, hem arzu edilen düzeyde gelire kavuşma mümkün olmuyor, hem de bu mukataaların satış fiyatlarında devlet, alıcının önerdiği fiyata razı olmak durumunda kalıyordu.

12- Bu arada, mukataaların satış fiyatları düşer, ya da satışlar iyice durgunlaşır korkusuyla malikâne mukataa *"mal"* larına zam yapılamayınca, malikâne sistemi hazinenin aleyhine işlemeye başladı: Yıllarca önce saptanan *"mal"* lar, artık hem hazine için anlamlı bir gelir kalemi olmaktan

çıkmış, hem de mukataaların gerçek hasılatlarıyla "*mal*" arasındaki mâkul oran da iyice bozulmuştu.

13- *Darbhâne*'ye yeni bir düzen verilerek, vakıflara ait kaynaklardan da yararlanma yolları bulundu. Ancak, savaş masrafları bunları da eritmeye başladı.

14- Malikâne sistemine daha değişik bir biçim verilerek, "*esham sistemi*" ne geçildi. Bu uygulamada, mukataa kârları karşılık tutularak bir çeşit iç borçlanmaya gidilmişti.

15- Ancak, esham sistemi temelde bazı sakatlıklar taşıyordu. Bu nedenle mekanizma, kısa sürede devletin aleyhine işlemeye başladı. Öte yandan esham, malikâne sistemine rakip oldu. İyi hesaplanamayan ve koordine edilemeyen satış fiyatları nedeniyle, bazen esham, malikâne mukataa satışlarını, bazen de malikâne mukataalar, esham satışlarını engelledi.

16- Esham ihracına rağmen, "bütçe" açıklarının kapatılması yine de mümkün olmadı. Bunun üzerine dış ülkelerden borç almanın çareleri arandı, fakat olumlu sonuç alınamadı.

17- Tüm önlemlere rağmen, hâlâ müsadereler gibi arızi gelir kaynaklarından medet umuluyordu. Bu arada ülke zenginlerinden cebri istikraz da yapıldı.

18- Sonunda, para tağşiş olunarak âyarı düşürüldü. Ancak bu da köklü bir çözüm olmayıp, sakıncaları bir süre sonra ortaya çıkmaya başladı.

Sonuç olarak, savaş bittiği sırada Osmanlı Devleti hâlâ çözüm bekleyen büyük bir mali sorunla karşı karşıyaydı. Yaşanan tecrübeler, geçmiş yıllardaki önlemlerin yetersiz kaldığını, hatta önlem diye uygulanan bazı politikaların da mali sorunun boyutlarını daha da büyüttüğünü ortaya çıkarmıştı.Kuşkusuz, Osmanlı maliyeci ve yöneticileri de bunun farkına ve bilincine varmıştı. Ancak, uzayan savaş yılları nedeniyle, köklü çözüm ve yaklaşımlar devamlı ertelenmek ve günün koşulları gereği âcil finansman politikaları dâima ön plana alınmak zorunda kalınmıştı. Sorunları daha temelden ele almak için, önce savaşın bitmesini beklemek gerekiyordu...

2- YENİ POLİTİKA ARAYIŞLARI: BAZI OSMANLI AYDINLARININ TEŞHİS VE ÖNERİLERİ (S. Penah Efendi, Tatarcık Abdullah Molla ve Mehmed Şerif Efendi'nin mali konulara ilişkin görüsleri)

Savaş bitince Selim III,gerek genel olarak devlet düzeninde ve gerekse bu arada mali konularda birtakım yeni düzenlemelere gitme ve sorunlara daha temelden yaklaşarak, yeni politikalar saptama ve uygulama zamanının geldiğine inanarak, devrinin düşünür ve idarecilerinden, devletin sorunları ve çözüm yolları hakkında kendisine görüş bildirmelerini istedi (78). Bunun

(78) S.J. Shaw, *Between Old and New*, s. 86

üzerine, çok sayıda kişi yazılı bir rapor halinde görüş, teşhis, düşünce ve önerilerini açıkça ortaya koydu (79).

Ancak biz, sipariş üzerine görüş bildiren bu rapor sahiplerinden ikisinin görüş ve önerilerine geçmeden önce, bir başka birinin, Süleyman Penah Efendi'nin, görüş ve yorumlarını ele almak istiyoruz. Mevcut bilgilere göre, Süleyman Penah Efendi 1785 yılında İstanbul'da ölmüş olıp, görüşlerini içeren risalesini de muhtemelen 1770-80 arasında kaleme almıştı. Dolayısıyla kronolojik açıdan Penah Efendi diğerlerine öncelik taşır.

Süleyman Penah Efendi, görüşlerini içeren söz konusu risaleyi herhangi bir sipariş üzerine kaleme almış değildi. O işe, Mora ihtilâli tarihçesini kaleme almakla başlamış, ancak bunun arkasına devlet ve sosyal düzen hakkındaki görüş, yorum ve önerilerini eklemeden edememişti. Ne var ki, bu eklemelerin gereğinden fazla uzaması risalenin insicamın bozacak ve sonuçta bu risaleye içeriğine uygun bir başhk bulmakta zorluk çekilecekti. Nitekim risale bazı tarihçilerce *"Penah Efendi Mecmuası"* diye anılagelirken, diğer bazıları onu *"Mora İhtilâli Tarihçesi"* diye isimlendirmiş, bir kısım yazarlar da ona *"Mora İhtilâli ve Devlet Nizâmına Dâir Risale"* başlığını uygun görmüşlerdir (80).

Burada bizi ilgilendiren konular risalenin ikinci bölümünde yer almakta. Bu bölümde Penah Efendi mevcut düzeni ıslah çarelerini ararken, hemen her türlü konu ve soruna değinmekte ve bunların bir kısmında oldukça ayrıntılara girerek, somut öneriler sunmaktadır. Ele aldığı konular sistematik bir sıra dahilinde kaleme alınmamış olmalarına rağmen, yine de ana gruplar itibariyle bir araya getirilebilirler. Bu yapıldığında, onun işlediği konu ve sorunların

- Dil, kültür ve eğitim
- Bilimin önemi ve basın-yayın faaliyeti
- Batı dünyasının üstünlüğü ve nedenleri
- Devletin ve devlet erbâbının görevleri
- Toprak rejimi
- Tarımsal üretim
- Sınai üretim
- Menzil teşkilâtı ve ulaşım sorunları
- Nüfus sorunları
- Dış ticaret
- Maliye ve vergi sorunları
- Parasal sorunlar
- Mülki ve idari alanda gerekli düzenlemeler

gibi ana başlıklar altında gruplandığı görülür. Ayrıntılar şimdilik bir yana, yalnız bu başlıklar bile Penah Efendi'nin "düzenin ıslahı" gibi önemli bir konuda ne denli geniş ve kapsamlı bir yaklaşım içinde bulunduğunun göstergesidir. Dolayısıyla, burada onu haklı olarak devrinin önde gelen aydınlarından biri olarak niteliyebiliriz.

(79) Bu raporlardan on tanesi Topkapı Sarayı Arşivi'ndedir No E 447. Fatih Millet kütüphanesi'nde bulunan bir yazmada ise Selim III'e sunulan yirmi rapor (lâyıha) un özeti mevcuttur ki, bu özetler E.Z. Karal tarafından yayımlanmıştır: Nizâm-ı Cedid'e Dâir Lâyıhalar, *Tarih Vesikaları*, c 1, no 6 ve c 2, no 8 (1942)

(80) Aziz Berker, Mora İhtilâli Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası, *Tarih Vesikaları*, cilt II, Sayı 7-12 (Haziran 1942- Mayıs 1943)

Biz burada bu Osmanlı aydınının her alandaki teşhis ve önerilerini sergileyecek değiliz. Bizi ilgilendirenler özellikle maliyeye ilişkin olanlar. Ama bunlara geçmeden önce, genel düzeyde şunu önemle belirtmekte yarar var: Penah Efendi'nin hareket noktası ve sorunlara yaklaşım ve onları kavrama tarzı düşünce tarihimiz açısından pek ilginçtir: Ona göre düzenin ıslahı konusundaki anahtar bilim ve tekniktir. Fertlere çalışmak düşer. Devlet sosyal ve ekonomik hayatın âdil bir düzenleyicisi olmalı ve devlet adamları namuslu olup, kendi çıkarları için değil, halkın ve devletin çıkarlarını gözeterek iş görmelidirler. Penah Efendi, bildiğimiz kadarıyla "kalkınma" sorununu da ilk defa gündeme getiren Osmanlı aydını olmaktadır. Ona göre kalkınmanın yolu, gerek tarımsal ve gerekse sınai alanda üretim artışından geçmektedir. Osmanlı, Amerika'yı keşfeden ve arkadan büyük atılımlar yapan Batı'yı örnek alarak incelemeli ve onların başarılarının Osmanlı ülkesinde de mümkün olduğunu göstermelidir. Penah Efendi Osmanlı ülkesinde bunun için her türlü potansiyelin olduğuna inanmaktadır.

Onun maliyeye ilişkin teşhis ve önerilerine gelince: Penah Efendi önce genel olarak *"mukataa"* lar üzerinde duruyor. Ona göre mukataalar, gereğinden fazla dağılmış ve bölünmüş durumdadır. Bir kazanın mukataaları, diğer bir kazanınkine ilhak olunmuş, ya da tersi yapılmıştır. Ona göre bu durum *"akıldan baîd işdir"* ve *"ne mertebe sehv olmuş bunda akıl durur"* (81).

O, mukataalarla ilgili böyle bir tablonun hem devlete gelir kaybettirdiği, hem de reâyânın ezilmesine yol açtığı kanısındadır. Şöyle ki: Bir yörenin mukataaları uzak yerlerdeki diğer kazaların mukataalarına ilhak olunduğunda, *reâyâ* voyvodasız kalmaktadır. Oysa *voyvoda*, kendi reâyâsını korur, ezdirmez. Ama *voyvoda* ortada ya da yakında olmayınca *reâyâ* yörenin mütegallibesi tarafından ezilmekte ve soyulmaktadır. Penah Efendi sorunun çözümünü mukataaların yeniden düzenlenmesinde görür ve "Her kazada bir mukataa" ilkesini benimser. Gerçi böyle bir ilkenin, uygulama aşamasında bazı yörelerde malikâne sistemi ile çatışması olasılığı olduğunu da bilir. Ancak, kendi önerileri çerçevesinde hareket edildiğinde *"malikânelik şürûtına halel vermeden"* bu işin nasıl gerçekleştirileceğinin yollarını da gösterir.

Penah Efendi, malikâne mukataaların durumu üzerinde de titizlikle durmaktadır. Onun bu konudaki saptama ve görüşleri kendi çağı içinde değerlendirildiğinde fevkalâde ilginç ve önemlidir. Bir kere o, XVII. yüzyıl sonunda başlatılmış olan bu uygulamanın bir *"gaflet"* olduğu kanısındadır. Ona göre artık öyle mukataalar malikâne olarak satılır olmuştur ki bunlar *"malikânelik olarak verilecek şeyler hiç değildir"*. Uygulama devlete zarar vermektedir; dolayısıyla ya kaldırılmalı, ya da hiç olmazsa eski sahipler öldükçe bu mukataalar *muhassıllara* ihale yoluna gidilmelidir.

Bu radikal görüşlerine rağmen, Penah Efendi yine de sistemi kendi içinde ıslah yollarını arar. Onun saptamalarına göre sistemin yozlaşıp, şikâyet kaynağı olmasının nedeni malikâne sahiplerinin iltizam bedellerine sürekli olarak yaptıkları zamlardır. Mültezimler bu zamları reâyâdan çıkarmaya çalışmakta ve böylece reâyâ ezilmekte ve vergi kaynakları zarar görmektedir. Peki malikâne sahiplerinin yapageldikleri bu zamların

(81) *Tarih Vesikaları*, C. II, sayı 11, s. 387

gerekçesi nedir? Penah Efendi bunu mukataa gelirlerinin zaman içinde artmış olmasıyla açıklar: Çünkü zamanla ürün para etmeye başlamış ve malikânelerin kârları yükselmiştir. Ancak, genel bir yükselme eğilimi söz konusu olmakla birlikte, gerçek kâr düzeyleri kesin olarak bilinememekte, fakat buna rağmen malikâneciler her yıl iltizam bedeilerine bir miktar zam yapmayı âdet edinmiş bulunmaktadırlar. Sonuçta zamlar insafsızca ve gerçek kâr düzeyiyle tutarsız olmakta ve mültezimler de zammı vergi yükümlüsü reâyâya yansıtmaktadırlar.

O halde, sistemin ıslahı isteniyorsa, işe önce malikâne mukataaların gerçek ve güncel kâr düzeylerinin saptanmasıyla başlanmalıdır. Artık, yıllar önce bu mukataaların ilk satışları sırasında saptanmış olan *"faiz"* lerinin gerçeği yansıtmadıkları bilinmelidir. Yeni kâr ("faiz") düzeyleri Defterhâne-i Âmire'deki defterlere işlenince, bundan böyle iltizam bedellerinin kontrolü mümkün olacak ve o insafsızca zamların önü alınacaktır. Bu arada Penah Efendi, bu mukataaların iltizamında "kefilli mültezim" yöntemi de önermektedir. Malikâneciler mukataalarını yalnız bu mültezimlere ihale edebilecek ve kendileri yalnız defterlere işlenen "faiz" lerini almakla yetinecektir.

Bunların yanısıra Penah Efendi, malikâne uygulamasının rasyonelini aramaktan da geri durmaz ve sonunda konunun can damarını ele alır: Ortalama ömür meselesi. Acaba Osmanlı maliyecileri böyle bir uygulamayı başlatırken, yani mukataaları ömür boyu tasarruf etme hakkıyla özel kişilere satarken, onların mukataayı ortalama kaç yıl ellerinde tutacağı konusunda sağlam bir araştırma yapmış mıdır? Bu soruyu soran Penah Efendi, Tütün Gümrüğü mukataasını ele alarak ve malikâneciye mukataayı satın almadan itibaren ortalama 15 yıllık bir ömür biçerek, iltizam usulü ile malikâne uygulamasını karşılaştırıp hazinenin kâr veya zararını hesaplamaya girişir. Vardığı sonuç şudur: *"...onbeş senede cümle malikâne sahipleri vefat itmez ki tekrar mîrî mutasarrıf olsun. Ve ibtidâ-i emrden on beş seneye değin vefat idenlerin sehimlerinden alınacak akça on beş seneden ziyâde muammer olanların zararına mahsûb olunca beher hâl mîrîye azîm zararı olduğı zâhirdir..."* (82). Penah Efendi arkadan ekler: Devlete gelir sağlamanın başka yolları da vardır.

Maliyeye ilişkin olarak Penah Efendi'nin bir araya getirilebilecek olan görüşleri bunlardan ibaret değil. O, cizye ve avarız gibi vergilerin tahsilindeki yolsuzluklara da çok ayrıntılı olarak değinmekte ve çözümler önermektedir. Çok kısa biçimde ifade etmek gerekirse, bu yolsuzlukları önlemek ve sistemi yeniden rayına oturtmak için o, çareyi yeni bir sayımda *(tahrir)* görmektedir. Ayrıca, defterlerde kayıtlı olan ödenecek vergiler konusunda reâyânın da bilgi sahibi olması gerektiğini söylemekte, böylece bir kontrol mekanizması oluşacağına inanmaktadır.

Penah Efendi'nin diğer konulardaki görüşleri de, dolaylı da olsa yine bazı açılardan maliyeyle ilişkilidir. Ancak, bunların tümünü burada ele almaya şimdilik gerek ve olanak yok. Bizce, şimdilik önemli olan şu ki, maliyedeki bunalım artık Osmanlı düşünen kafalarını meşgûl etmeye başlamış ve sorunları çözebilmek için çareler aranır olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Penah Efendi'nin risalesi, bir kendiliğinden arayış ve çözümleme olması bakımından da fevkâlade önemlidir.

(82) *A.g.e.*, s. 390

Selim III'ün tahta geçmesinden sonra padişaha sunulan raporlar ise, sipariş üzerine kaleme alınmışlardı. Rapor sahipleri, devlet kurumlarının tedaviye muhtaç durumda olduğu ve bir şeyler yapılması gerektiği noktasında birleşiyordu. Ancak, her biri genellikle kendi uzmanlığıyla ilgili konulara ağırlık vermekte ve sorunları bir bütün olarak kavrayıp, ele almamaktaydı. Yalnız bu arada iki rapor, diğerlerinden oldukça farklı ve ilgi çekiciydi. Bu iki raporun sahipleri, Osmanlı Devleti'nin gerek genel ve gerekse mali sorunlarına büyük bir vukufla nüfuz etmiş ve ortaya somut öneriler koymuşlardı. Bu rapor sahipleri, Tatarcık Abdullah Molla ile Defterdar Mehmed Şerif Efendi'dir.

Tatarcık Abdullah Molla'nın raporu askeri, sosyal, ahlâki, mali, parasal, vs gibi hemen hemen her türlü soruna el atması nedeniyle, emsallerinden hem daha uzun, hem de içerik bakımından daha zengindir (83). Burada onun yalnız mali konulardaki teşhis ve önerileri üzerinde durulacaktır.

Tatarcık Abdullah Molla, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü büyük mali bunalımın önemli bir nedenini malikâne sistemindeki aksaklıkların teşkil ettiğini ileri sürer. Ona göre, mukataaaların malikâne olarak satılması, aslında olumlu bir girişim ve başlangıç olmuştu. Bu uygulama sayesinde, mukataaların tahrip olmasının önüne geçilebilir ve malikânecilerin koruyuculuğu altına giren reâyâ zulümden kurtulabilirdi. Ancak, malikâneciler, malikâneleriyle doğrudan kendileri ilgilenmeyip, mukataalarını mültezime vermeye başlayınca, sistemin amaçlanan sonucu vermesine olanak kalmamıştı. Öte yandan mukataa "mal"larına zamanla zam yapılmaması çok büyük hata olmuş ve bu yüzden hazine önemli kayıplara uğramıştı. İfadesine göre, "mal"lar sabit kalırken, hâlen malikânecilerin elde ettikleri hâsılat ve net kâr eski yıldakilerin çok üzerindeydi.

Abdullah Molla, sorunun çözümü için şöyle bir öneri getirmekteydi: *Mahlûl* olan mukataalar, hemen yeniden satışa sunulmamahydı. Hazine bunları bir süre elde tutup,gerçek hâsılat düzeyleri hakkında bilgi edinmeli ve bu hâsılata göre yeni bir *"mal"* saptamahydı. Mukataa yeniden satışa sunulurken de, satış fiyatı, mukataanın yıllık net hâsılatının (kârının) en az sekiz - on katı olarak bellrlenmell ve mukataa daha ucuza satılmamahydı.

Abdullah Molla, *"mahlûl"* olmayan (yani hâlen kişilerin uhdesinde bulunan) mukataaların *"mal"* larına zam yapılması taraftarı değildi. Böyle bir uygulamanın, birçok mukataa sahibi henüz ödedikleri muacceleyi amorti etmemiş olduğundan, haksızlık olacağına inanmaktaydı. Öte yandan, gerçek hasılat düzeyi henüz hazinece açığa çıkarılmamış bir mukataanın *"mal"*ına yapılacak zam, yersiz ve tutarsız bir zam olabilir ve bu da mukataaların satış fiyatlarını olumsuz yönde etkileyebilirdi.

Abdullah Molla, *eshamın* tasfiye edilmesini önermekteydi. Ona göre, devletin esham sahiplerine ödediği faizle, esham sahiplerinin devlete ödedikleri karşılaştırıldığmda, durumun devletin aleyhine olduğu apaçık ortadaydı. Eshamı tasfiye için "mahlûl" olacak sehimler yeniden piyasaya sunulmamah ve bu arada eshamın kişiler arası ***"ferağ ve kasr-ı yed"*** i de yasaklanmalıydı.

---

(83) Tam metni *T.O.E.M.* da yayımlanmıştır (sene 7 ve 8)

Abdullah Molla, cizye tahsilâtında büyük yolsuzluklar olduğuna da değinmekteydi. Ona göre, bunun nedeni cizyelerin tahsil işlerine ilgisiz kişilerin karıştırılmasıydı. Birçok yerin cizyesi o yörelerdeki malikânelere rapt edilmiş ve malikâneciler yörenin gerçek cizye tutarının altında bir meblâğı *"cizyemiz bu kadardır"* diye hazineye göndererek, gerçek hâsılatı hazineden gizleyip, buradan sağladıkları kârları âdeta normal haklarıymış gibi görmeye alışmışlardı. Bunu önlemenin çaresi, Abdullah Molla'ya göre cizyeleri malikânelere, voyvodalıklara ya da gümrüklere *"rabt etmek"* ten vazgeçmekti. O zaman, cizyelerin fiili gayri müslim nüfus üzerinden tahsili mümkün olacak ve hazinenin bu kalemden hâsılatı artacaktı.

Abdullah Molla'nın üzerinde önemle durduğu diğer bir sorun da, *sarraf* ve *mültezimler* arasındaki ilişkiler ve anlaşmalar yüzünden, vergi yükümlüsünün ezilmesi ve soyulmasıydı: Mültezim sarraflara yüksek faizle borçlanıyor ve acısını reâyâdan çıkarıyordu. Fakat o, bunun temel nedenini yine malikâne sahiplerinde ve de onlar gibi dirliklerini iltizama veren dirlik sahiplerinde bulmaktaydı. Bunlar, kendi vergi alanlarıyla doğrudan ilgilenseler, sorun doğmayacaktı...

Bu arada Abdullah Molla, devletin daha fazla kıymetli maden çıkarması ve Darbhâneyi beslemesi gerektiğini vurguluyor ve maden ocaklarının daha iyi işletilmesi ve *"emin"* lerin yolsuzluklarının önüne geçilmesi hâlinde, bunun mümkün olabileceğini imâ ediyordu.

Abdullah Molla, paranın âyarının düşürülmesi ile hazinenin gerçek bir yarar elde edemeyeceğini, bu konuda sağlanan yararın "zahîrî" (görünüşte) olduğunu söylüyordu. Ona göre, darbedilen sikkeye ne kadar bakır katılırsa, devlet gelirleri de aslında o kadar azalacaktı. Abdullah Molla, bu arada yabancı ülkelerin kendi paralarının âyar ve veznine çok özen gösterdiklerine dikkatleri çekerek, onların örnek alınmasını ve tedavül eden sikkelerde, en azından Malımud I dönemindeki âyar düzeyinin tutturulmasını diliyor ve öneriyordu.

Mehmed Şerif Efendi'nin teşhis ve önerilerine gelince (84): Malikâne mukataalar ve esham konusunda M.Şerif Efendi de Abdullah Molla gibi düşünür. Şerif Efendi mukataaların ve eshamın "mahlûl" olunca yeniden satılmayıp, bunların *Darbhâne* tarafından zabt edilmesini önerir. Zabt edilen mukataalar *Enderûn* ve *Birûn* halkından müstahak olanlara verilerek, yıllık gerçek kârlarının açığa çıkması sağlanmalıdır. Mukataaların hâsılat düzeyleri ve kârları tebeyyün edince, söz konusu kişilerden yıllık kârın altı katı bir muaccele tahsil olunmalıdır.

M. Şerif Efendi eshamın da satışının durdurulup, Darbhâne'ce zabtını önerir. Ona göre devletin eshamdan zarar ettiği açıkça bellidir. Fakat, yine de bir ön araştırma yapılmalı ve durum saptanmalıdır. O, yalnız Duhan ve Emtia Gümrükleri eshamıyla ilgili bir araştırmanın bile, devletin bu işten nasıl zarar ettiğini göstereceği inancındadır.

Mehmed Şerif Efendi, ayrıca *timar rejiminin* çöktüğünü ve timar erbâbının, artık devlete hayrı dokunmaz bir güruha dönüştüğünü de dile getirir. Ona göre, mahlûl olan dirlikler yeniden tevcih olunmamalı, bunların

(84) Tam metni için bkz. *T.O.E.M.* (sene 7)

özel olarak zabt ve idaresi sağlanarak, elde edilecek gelirle, yeni bir düzenlemeye tâbi tutulacak merkezi ordunun masrafları finanse edilmelidir. Fakat, Şerif Efendi her türlü timarın tasfiyesi taraftarı da değildir. Ona göre, Enderun'a, *Defterhâne-i Âmire* ve *Divân-ı Hümâyun* kâtiplerine ve "*gediklu*" lara tahsis olunan tımarlara dokunulmamalı, fakat bu dirliklerden hâsılatsız olanlar, birbirlerine eklenerek belli bir hâsılat düzeyini tutturmaları sağlanmalı, hem de böylece bunların adedi azaltılmahdır. M. Şerif Efendi, "*her şeyin izzeti nedretinde*" olduğu savını öne sürerek, gerçek hâsılatı yüksek, fakat sayısı daha az *gediklu zeâmetleri* sayesinde, çavuş ve müteferrikaların birkaç adamı rahatça beslemeye olanak bulup, sefere eşeceğini söyler.

Bir defterdar olması nedeniyle, Mehmed Şerif Efendi sunduğu raporda, defterdarların görevleri, hazine defterleri ve hesap tutma yöntemleri konusunda da önerilerde bulunur. Şerif Efendi'nin görüşüne göre, defterdarlar, hazine gelir ve giderleri üzerinde tam bir denetim sağlamak amacıyla, iki yeni özel defter tutmaya başlamalıdırlar. Bu defterlerden birine hazinenin tahsil edeceği belli gelirler, diğerine de yapacağı mutad masraflar peşinen yazılmalıdır. Mali yıl başlayınca, yapılan fiili masraflar ile tahsil edilen gelirler, söz konusu defterlerdeki ön kayıtlar ile devamlı karşılaştırılmalı ve böylece defterdarlar daha yıl sonu gelmeden, beklenen gelir-giderle, gerçekleşen gelir-gider arasındaki farklılıkları anında görmeli ve sorulduğunda yanıt vermelidir. M. Şerif Efendi, böyle bir yöntemin, birçok gereksiz masrafı da peşinen önleyebileceğini ve tasarrufa olanak vereceğini de ayrıca dile getirir. Onun bu son düşünce ve önerisi Osmanlı maliyesine daha gelişmiş bir bütçe kavramı getirmesi açısından fevkalâde önem taşımaktadır.

Tatarcık Abdullah Molla ve Mehmed Şerif Efendi'nin raporlarında yer alan çeşitli görüşler, daha sonra Selim III tarafından yürürlüğe konarak yeni mali politikanın temel taşlarını oluşturdu. Hatta denebilir ki, bu iki değerli raporun birçok satır ve paragrafı, Selim III döneminde çıkarılan yeni mali kanun ve nizamnâmelere aynen yansıdı. Bazı bölümleri ise, doğal olarak, diğer rapor sahiplerinin görüşleriyle kaynaştırıldı ve yeni düzenlemelerin saptanıp, kanunlaşmasında etkili ve yararlı oldu.

* Selim III'ün yeni mali politikası ve bu politikayla ilgili yeni düzenlemeler AYIRIM II'nin konusunu teşkil edecektir.

AYIRIM II.

DEĞİŞİM DÖNEMİ
1793-1840

DEĞİŞİM DÖNEMİ

YENİ MALİ POLİTİKALAR VE MALİYEDE YENİ KURUMLAŞMALAR DÖNEMİ (1793-1839)

TEK HAZİNE DÜZENİNDEN ÇOKLU HAZİNE DÜZENİNE GEÇİŞ: DEĞİŞİM DÖNEMİ

1793 yılına gelene dek, Osmanlı Devleti'nin merkez maliye örgütünde tek hazine vardı: Hazine-i Âmire (1). Merkeze intikal eden devlet gelirleri bu hazinede toplanır ve gerekli masraflar görülürdü.

Hazine-i Âmire'nin baş sorumlusu *Baş Defterdar*'dı. Kendisine *Şıkk-ı Evvel Defterdarı* da denirdi. Bunun nedeni, *Şıkk-ı Sâni ve Şıkk-ı Sâlis* ünvanıyla anılan diğer iki defterdarın daha bulunmasıydı (2). Ancak, bu ikinci ve üçüncü defterdarlar, müstakil başka hazinelerin âmiri olmayıp, Baş Defterdar'ın yardımcısı durumundaydılar. Fakat, XVIII. yy içerisinde, görevleri iyice muğlâk ve belirsiz bir hale geldiğinden, *Baş Defterdar*'a yardımcılık görevlerini de fiilen ifa etmezlerdi. Cevdet Paşa'nın işaret ettiği gibi, XVIII. yy sonlarında *Şıkk-ı Sâni* ve *Şıkk-ı Sâlislik*, artık yaşlı bürokratların maaş almalarına olanak sağlayan, birer kızak kadro hâline dönüşmüştü (3).

1793 yılında *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'ndeki tek hazine ve tek defterdar düzeni sona ererek, çoklu hazine ve defterdarlıklar dönemine geçilmiş oldu. Kurulan yeni hazineler, uygulama alanına konan yeni mali politikaların gereği olarak ortaya çıkıyorlardı. Bu hazineler, müstakil bir defterdarın yönetimine veriliyordu.

Kurulan ilk müstakil hazine *İrâd-ı Cedid Hazinesi* olmuştu. Seüm III devrinde bunu *Tersâne* ve *Zahire Hazineleri* izledi. Her birinin başına ayrı bir defterdar getirildi ve "*şıkk-ı sâni*", "*şıkk-ı sâlis*" ünvanları bunlar için

(1) Gerçi, Osmanlı Devleti'nde bir de "*iç hazine*" vardı. Fakat bu hazine, resmi bir devlet hazinesi durumunda olmayıp, saray teşkilâtı içerisinde yer alır ve doğrudan padişahın özel ve kişisel masrafları için tahsis olunan gelirleri tahsil ederek, gerekli masrafları görürdü. Padişahların iç hazine kaynaklarından devlet hazinesine borç verip, desteklemeleri Osmanlı mali tarihinde sık görülen olaylardandı (H. Sahillioğlu, Sıvış Yılı Buhranları, *İ.F.M.*, c. 27)

(2) Vak'anüvislerin ya da diğer yazarların yapıtlarındaki "görev tevcih listeleri" nde "*şıkk-ı sâni*" ve "*şıkk-ı sâlis*" defterdarlıklarının tevcihi izlenebilir. Örneğin, bkz.: Gülşen-i *Maarif*, c. 2, s. 1154

Şıkk-ı sâni ve şıkk-ı sâlis defterdarlarıyla ilgili olarak elimizde XVIII. yy'a ait bazı arşiv belgeleri de vardır: Cevdet Maliye, no 27 794 (1151), 28 608 (1185), 4 529 (1135), 21 487 (1159), 6 367 (1164), 5 665 (1182), 7 379 (1193)

(3) *Tarih-i Cevdet*, c. 6, s. 79 (1303 baskısı)

kullanılmaya başlanarak, önemsiz bir ünvan ve görev olmaktan kurtarıldı. Böylece Selim III devrinde, hazine ve defterdarlık sayısı dörde çıkmış oldu (4):

Hazine	*Yöneticisinin ünvanı*
1- *Hazine-i Âmire (Mîrî Hazine)*	*Şıkk-ı Evvel Defterdarı* (veya *Baş Defterdar*)
2- *İrâd-ı Cedid Hazinesi*.....	*İrâd-ı Cedid* ve *Şıkk-ı* Sâni Defterdarı (veya İ.C. Nâzırı)
3- *Tersâne-i Âmire Hazinesi*.....	*Tersâne Nâzırı* ve *Şıkk-ı Sâlis Defterdârı*
4- *Zahîre Hazinesi*.....	*Zahîre Nâzırı* ve *Şıkk-ı Râbi' Defterdarı*

Bu hazinelerden sonuncusu, diğerlerinden oldukça farklı bir işlev ve statüye sahipti: Diğer hazineler, devletin belli gelirlerini doğrudan idare, denetleme ve tahsil ve de belli giderlerini finanse etmekle yükümlüyken, *Zahîre Hazinesi* aslında döner sermaye biçiminde örgütlenmiş bir iaşe kurumuydu (5).

Başka hazinelerin ortaya çıkması, doğal olarak *Hazine-i Âmire*'nin eski önemini nisbeten azalttı. Hatta, bu hazinenin birtakım gelirleri ile bazı görevleri de yeni hazinelere aktarıldı. Yeni ihdâs olunan, ya da yeni bir düzenlemeye tâbi tutulan bazı vergilerin idare ve tahsil işleri de yeni hazinelere verilerek, gelirleri ayrıca takviye olundu.

Yeni hazineler, devlet gelir ve giderinin idaresinde basit bir işbölümü düşüncesinin ürünü olmayıp, ileride görüleceği üzere, yeni mali politikanın bir gereği ve bu politikanın uygulanabilmesinde özel işlevleri olan kurumlar olarak kurulmuşlardı. Ancak, Selim III'ün hal'i ile birlikte, *İrâd-ı Cedid Hazinesi* lâğvedilip, bu mali politika sekteye uğrayınca, lağv olmayıp yaşamaya devam eden öbür hazinelerin mali düzen içerisindeki varlığının mantığı da bir bakıma anlamsızlaştı ve dolayısıyla zaman içinde, bunların statü ve işlevlerinde bazı değişiklikler yapma gereği doğdu.

Daha değişik bir biçimde olmakla birlikte, çoklu hazine düzeni, Mahmud II döneminde de devam etti. Çoklu hazine düzeninin bu ikinci aşamasında *Mukataat*, *Mansûre*, *Redif*, *Darbhâne* ve *Maliye* hazineleri ortaya çıktı. Ancak, belirtmek gerekir ki bunların hepsi, aynı anda birarada var olan kurumlar durumunda değildi. Bazen birinin ortaya çıkması, diğerinin sahneden çekilmesini gerektiriyordu. Dolayısıyla her biri, hazineler düzenindeki yeni arayışların bir halkasını oluşturmaktaydı.

Mahmud II döneminde, *Hazine-i Âmire* çok önemli aşamalardan geçti ve giderek işlevini yitiren bir kurum haline dönüşerek, mali örgütteki eski önemini yitirdi. Onun işlevini yitirip, önce ikinci plana itilmesi ve sonra da lâğvedilmeden âdeta öylece kaderine terkedilmesi, Mahmud II devrinde, Osmanlı devlet yapısında meydana gelen genel ve köklü değişimin bir sonucu ve hatta bu değişimin bir parçasıydı. Bu dönemde, *Mukataat Hazinesi-Mansûre Hazinesi* Hazine-i Âmire'nin yerini alarak, devletin en önemli mali kurumu hâline geldi.

(4) Maliyeden Müdevver defter, no 8 591, s. 26; K. Kepeci, no 2 380, s 4

(5) İşaret edilen özelliği nedeniyle Zahîre Hazinesi üzerinde burada yeniden ve ayrıca durulmayacaktır. Bilgi için bkz.: Y. Cezar, Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahîre Hazinesi ve 1795 (1210) tarihli Nizamnamesi, *Toplum ve Bilim*, sayı 6/7, s. 111-156

Tanzimat'ın ilânıyla birlikte (1839), maliyede yeniden düzenleme (reorganizasyon) hareketinin yeni bir sayfası açılınca, tek hazine düzenine yeniden dönüş yapıldı. Ne var ki, uzun bir süredir mali yaşama egemen olmuş ve mali örgütü biçimlendirmiş olan bu hazinelerin, yeni kararlara rağmen, bir anda tasfiyesi de pek kolay olmadı ve önlerine "*mülga*" sıfatı eklenmiş olarak, bu hazinelerin isimleri ve bu hazinelere ait hesap bakiyeleri, *Tanzimat*'dan sonra da yine bir müddet Osmanlı maliyecilerini meşgûl etti...

* * *

O halde, yeni yeni adlarla ortaya çıkan bu çeşitli kurumlardan da anlaşılacağı üzere, 1793 ü izleyen yıllar, Osmanlı mali tarihinde bir "*değişim dönemi*" dir.

1774-1792 "*buhran dönemini*" izleyen bu ikinci dönem, iki alt ve bir ara bölümden oluşur. 1793 ten başlayıp 1808'e kadar devam eden ilk dönem, *İrâd-ı Cedid Hazinesi* aracılığı ile yürütülen yeni mali politika dönemidir. Bu dönemde, mali sorunlara çok yerinde teşhisler konmuş ve çok önemli kararlar alınarak,uygulamalara geçilmiştir. Gerçi, uygulama aşamalarında, izlenen politikalardan çeşitli tavizler verilmek zorunda kalınmışsa da, bu dönem, Osmanlı mali tarihindeki büyük değişim döneminin ilk aşaması olması bakımından, fevkalâde önemlidir. Selim III'ün tahttan indirilmesi ve *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin lâğvedilmesi bu dönemi noktalar. 1808-1826 arası ise, bir "*Ara dönem*"dir. 1826 da Kapukulu Ocaklarının tesviyesi ile başlayan dönem ise, değişim sürecinin ikinci aşamasını oluşturur. "*Ara dönem*" de durgunlaşan kurumlaşma olayı,bu dönemde yeniden hızlanacak ve 1839 da *Tanzimat*'ın getirdiği ilkeler ve uygulamalarla birlikte anlamlı bir ilk sona ulaşacaktır...

* * *

İzleyen sayfalarda, bu değişim döneminin incelenmesi, ortaya çıkan yeni mali kurumlar düzeyinde yapılmaya çahşılacaktır. Gerçi, böyle bir yaklaşımın, bazı ayrıntılar yüzünden okuyucuya câzip gelmeyecek yönleri olabilir. Ancak, söz konusu değişimi izleme ve yeni olanı yakalamada, bu kurumları merkez almanın büyük yararı vardır. Ayrıca, kurumlar düzeyinde bir yaklaşım, bu dönemde izlenen mali politikaların mahiyetini daha da somutlaştıracak, diğer bir ifade ile, tarihi gerçekler daha net olarak ortaya çıkıp, sağlıklı yorumlara kapı aralanacaktır.

O halde, yapılacak ilk iş, ortaya çıkan yeni kurumların neler olduğunu saptamak ise, ikinci iş de bunların her birinin Osmanlı mali tarihindeki rol ve işlevinin ne olduğu sorusunu yanıtlamaktır. Başka deyişle "Devletin gelir ve giderinin idaresi ile ilgili olarak bu yeni kurumlar ne gibi yetkilerle donatılmışlardı?" sorusu gündemdedir. Böyle bir soruya sağlıklı bir yanıt vermek için ise, öncelikle bu kurumların yönetim ve denetimine verilmiş olan gelir kaynakları ile finanse etmekle yükümlü oldukları giderlerin nitelik ve niceliğine eğilmek gerekecektir. Dolayısıyla, bu dönemin incelenmesinde, temel kaynak olarak söz konusu kurumların (ki bunlar ortaya çıkan yeni hazinelerdir) kendilerine özgü bulunabilen gelir-gider cedvelleri, yani "bütçe"leri büyük önem taşımakta olup, izleyen sayfalarda, bunların ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmeleri gerekecektir.

Dönem incelenirken, eski mali yapı ve usuller ile sürekli bir kıyaslama içinde bulunulduğu unutulmamalıdır. Birçok yerde bu kıyaslamalar tarafımızdan açıkça yapilmış, ancak tekrardan kaçınmak için, kimi yerde de her türlü bilgiler sıralanıp, okuyucu mücehhez kılındıktan sonra, kıyas ve yorum kendisine bırakılmıştır. Kısacası; değişimi görme ve bilmenin ilk şartı, yeni olarak neler geldiğini bilebilmektir.

Bölüm I

İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ VE DEFTERDARLIĞI

I. HAZİNENİN KURULUŞU ve "BÜTÇE"LERİ

1- HAZİNENİN KURULUŞU VE KURULUŞ KANUNUNA GÖRE TANIMI VE İŞLEVİ

İrâd-ı Cedid Hazinesi ve Defterdarlığı 1 Mart 1793 (19 Receb 1207) tarihli bir kanunnâme ile kuruldu (1).

Bu kanunnâme, hazinenin kuruluş gerekçesini, yükleneceği görevleri, kendisine tahsis olunan gelir kaynaklarını, diğer mali kurumlarla ilişkilerini ve hazine işleri için idareci ve memur olarak kimlerin istihdam olunup, ne gibi görevleri üstleneceklerini genel olerak anlatır ve belirler.

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin görev ve işlevini belirleyen mevzuat bu kanunnâmeden ibaret değildi. Kuruluş yasasında genel olarak belirlenen bazı konular, ayrıca müstakil nizamnâmelerle (2) daha ayrıntılı biçimde saptanmıştı. Ancak gerek İrâd-ı Cedid kuruluş yasası ve gerekse söz konusu bu nizamnâmeler, ilk andaki biçimlerini aynen koruyamamış ve zaman içinde bunlarda bazı düzeltme ve değişiklikler yapılmıştır (3). Oldukça kısa aralıklarla vukubulan ve izlenen mali politikadaki dönüşümlerin göstergesi

---

(1) İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin kuruluş kanunu metni şu kaynaklarda yer alır:
- Cevdet Maliye tasnifi belgeler, no 23 134 (Bk. Fotokopi no: 1)
- *İrâd-ı Cedid Şürûtı defteri* (Kâmil Kepeci tasnifi defterler, no 2 380), s. 1-4
- Halil Nuri, *Kavânin-i Sultan Selim* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi yazmaları, no 5 996), vrk. 157-161
- Halil Nuri, *ayni eser* (Bayezid Devlet Kütüphanesi yazmaları, no V-3 369/72), vrk. 151 b - 157 b
- Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî* (İst. Üniv. Kütüphanesi yazmaları, no 4 178), s. 14-19
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 6 (1303), s. 50-51 (Cevdet Paşa metni yer yer özetlemiş ve hatta kitabına aldığı satırların kanun metni olduğunu bile açıkça belirtmemiştir)

(2) Bu nizamnâmelerden kasıt, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin gelir ve giderleriyle ilgili çeşitli konuları düzenleyen *"Zecriyye Nizamnâmesi"*, *"Mukataatın zabtı* nizâmı" , *"Penbe Resmi* şürûtı" vs gibi metinlerdir ki, bunların büyük kısmı K. Kepeci, no 2 380 e kayıtlı defter içinde mevcuttur.
İleride ilgili bölümlerde, bu nizamnâmeler ayrıca değerlendirilecek ve kaynakları orada gösterilecektir.

(3) 1213 yılında kanun metni tekrar gözden geçirilmiş ve bazı yerleri düzeltilerek, yeniden kaleme alınmıştı (Hatt-ı Hümâyun, no 13 837). Fakat, bu daha ziyâde edebi endişelerle yapılmış bir düzeltmeydi.
Aslında yasaların değişmesi, aynı konularda yeni bir yasanın veya hükmün yürürlüğe girmesiyle olmaktaydı. I.C.H. kurulduktan sonra da böyle hükümler çıkarılarak, kuruluş

olan bu düzeltme ve değişiklikler, İrâd-ı Cedid konusu incelenirken yalnızca ilk yasa metni ya da metinleri ile yetinilmemesi gerektiğini ve konuyla ilgili tüm mevzuatın adım adım izlenmesinin kaçınılmaz olduğunu ortaya koyar. Ancak, bu demek değildir ki, İrâd-ı Cedid'in kuruluş yasası, hemen değişime uğramış olan ve uygulamada hiç göz önüne alınmaması gereken bazı ilke ve kuralları içermekteydi. Tam tersine, bu metin bir ana belge durumunda olup, ayrıntılı nizamnâmelerin ve ileride söz konusu olacak bazı değişikliklerin temel dayanağını yine bu yasa oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, bu yasanın, daha en baştan, yeni hazinenin görev ve işlevini kesin çizgilerle belirlemiş olduğu ortadadır. Bu bakımdan, bu yeni kurumu tanımak için işe önce bu ana metinden başlanması gerektiği de bir gerçektir.

1 Mart 1793 tarihli kanunnâme, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin, askeri giderlerin ve özellikle vukubulacak savaşların finansmanı için özel ve ayrı bir fon oluşturulmak amacıyla kurulduğunu ifade ediyor. Böyle bir fonun oluşturulması ve böylece savaşların rahatça finansmanını sağlamak aslında yepyeni bir mali politikayı da yürürlüğe koymak demekti. Dolayısıyla, kanunnâmede hazinenin kuruluş gerekçesi diye açıklanan hususlar, böylece İ.C.H. ni, uygulanacak yeni mali politikanın baş yürütücüsü olarak sahneye çıkarmış oluyordu.

İ.C.H. kurulmadan önce, yeni mali politikayı yürütecek kurum olarak önce *Darbhâne* düşünülmekteydi (4). Fakat, 1 Mart 1793 tarihli kanunla birlikte, *Darbhâne*'ye yüklenmesi düşünülen yeni mali politikayla ilgili bu görev ve yetkiler İ.C.H. ne devredildi. Böylece, *Darbhâne*'yi esas işlevinden daha da uzaklaştıracak olan yükler yeni bir kuruma aktarılmış oluyordu.

İrad-ı Cedid Hazinesi'nce yürütülecek yeni mali politika, temelde malikâne ve esham sistemine son vermeyi ve timar rejimini ıslahı amaçlıyordu. Bunları gerçekleştirebilmek için bazı vergilere zam yapılması ve yeni vergilerin ihdası da yeni politikanın bir parçasıydı.

19 Receb 1207 (1 Mart 1793) tarihli yasayla,
- Darbhâne'ce idare olunagelen bazı mukataa ve timarların idare ve iltizam işleri İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne devrediliyor (5),
- Başta *penbe* (pamuk) *resmi* olmak üzere, Hazine-i Âmire'ce zabt ve idare olunagelen bazı mukataalar İ.C.H. ne bağlanıyor,
- Yıllık "faiz" i on kiseyi aşan malikâne mukataaların veya hisselerinin (mîrî veya haremeyn) mahlûl oldukça İ.C.H. nce zabt ve idaresi kuralı konuyor,
- Mahlûl olacak eshamın İ.C.H. nce zabt edilmesi ve mahlûlât "faiz" lerinin yeni hazineye tahsis olunması kuralı getiriliyor,
- Humbaracı timarları İ.C.H. ne bağlanıyordu.

---

yasasında yer alan çeşitli konularda bu yeni hükümlere göre uygulamalara geçildi ki, böylece her yeni hüküm ilk metni biraz değiştirmiş oluyordu.

(4) Örneğin, "mukataaların zabtı"yla ilgili ilk karar 25 C 1207 (8 Ocak 1792) tarihliydi ve o sırada henüz İ.C.H. kurulmamış olduğundan, görevi Darbhâne üstlenmekteydi. Keza, "eshamın zabtı" ile ilgili nizamnâme de 23 Za 1206 (13 Temmuz 1792) tarihli olup, bu görev de Darbhâne'ye verilmişti (KK, no 2 380, s. 4,5; HH, no 15 338; Cevdet Maliye, no 23 103)

(5) "...*ve kablü'l-nizâm Darbhâne'de olan haremeyn mukataalarından maada, şimdiye dek Darbhâne'den zabt olunan gerek Tersâne masârifine merbût ve muhtas ve gerek gayr-i mecmu' mukataat ve derya zeâmet ve timarları her ne ise... nâzır-ı mümâileyh* [İ.C. nâzırı kastediliyor] *ma'rifetiyle ilzam ve idare oluna...*" (İrâd-ı Cedid Kuruluş kanunu'ndan).

Son üç maddede yer alan hususlar yasanın yürürlüğe girdiği tarihten, ilk ikisi ise ertesi yıldan (1208) itibaren İ.C.H. nin yetkisine bırakılmıştı.

Böylece İ.C.H., belirli bazı gelir kaynaklarına kavuşmuş oluyordu. Yasaya göre, ileride hazineye yani kaynaklar da tahsis olunabilecekti. Ancak, tahsis olunan bu ilk kaynaklar, hem taşıdıkları bazı özellikler, hem de *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne* gibi diğer kurumlardan devredilmiş olmaları nedeniyle, İ.C.H. ni bu eski kurumlarla belli bazı ilişki ve bağlantılar içinde bulunma, ya da başka ifadeyle, bunlara karşı bazı yükümlülükler üstlenme zorunda da bırakıyordu. İrâd-ı Cedid Hazinesi'ni bu yükümlülükler altına sokmaktan amaç, eski kurumların vazgeçip kendisine devrettikleri kaynaklar nedeniyle, zaafa düşmelerini önlemekti. Nitekim, yasa ile getirilen düzenlemelere göre; mahlûl olup İ.C.H. nce zabt olunacak malikâne mukataa ve eshamın yalnız "faiz" leri bu hazineye girecek, buna karşılık İ.C.H. mukataanın tipine göre (mîrî veya haremeyn) Hazine-i Âmire veya Darbhâne'ye bu esham ve mukataalarla ilgili *"mal"*, *"kalemiyye"* ve *"muaccele"* yi ödemek zorunda olacaktı. Bundan maksat, İ.C.H. nce zabt olunacak esham ve mukataalar Hazine-i Âmire veya Darbhâne tarafından yeniden satılamayacakları için, bu kurumları bunların gelirinden yoksun bırakmamaktı. Bunu sağlamak için yasa, "mal ve kalemiyye" dışında (bu mukataalar için söz konusu), İ.C.H. nin bu kurumlara belli bir muaccele ödemesini öngörmüştü: Mukataalar için ödenecek muaccele yıllık "faiz" inin beş katı, esham için ise üç katı olarak saptanmıştı.

Yeni hazinenin söz konusu "faiz" gelirinin anlamlı bir düzeye kavuşması mukataa ve eshamın mahlûl olma sürecine, yani zamana bağlıydı. Bu nedenle, ilgili kurumlara ödenecek meblâğlar, ilk yıllarda yeni hazineyi zor duruma düşürebilirdi. İşte bunu önlemek ve İrâd-ı Cedid'in "muaccele" adındaki bu ödemeleri gerçekleştirebilmesi için *"zecriyye resmi"* yeni bir düzenlemeye tâbi tutularak, hâsılatının tümü yeni hazineye tahsis olundu. Bu resmin tahsili *"zecriyye eminleri"* vasıtasıyla sağlanacaktı. İrâd-ı Cedid Defterdarı bunların da âmiri durumundaydı. Eminler, ellerindeki tahsilât miktarı on bin guruşu buldukça, bunu İ.C. defterdarına teslimle yükümlüydüler.

İ.C.H. zabt edeceği mukataalar için ilgili kurumlara yıllık "faiz" lerin (kâr) beş katı bir "muaccele" ödemekle yükümlü kılınmıştı. Ne var ki, bu "faiz" lerin bilinmesi ve saptanması da başlı başına bir sorundu. Zira, genellikle malikâne mukataalarm yıllık kârları hazinece bilinmezdi. Mukataanın gerçek kârını malikâneci (ya da onun mültezimi) bilir, fakat açıklamazlardı. Bu durumda esas sorun "beş katı muaccele" nin ödenmesinden önce, yani malikâne bir mukataanın (ya da hissesinin) mahlûlü anmda başlıyor demekti. Kanun, yıllık "faiz" i on kiseyi aşan mukataa ya da hisselerinin mahlûl olunca yeni hazinece zabt edileceğini ilân etmişti. Fakat, zabt etme olaymın gerçekleşmesi için yıllık "faiz" in saptanan sınıra ulaştığının belirlenmesi ve ispatı gerekiyordu. Bu ise başlı başma bir araştırma işiydi. Yasaya göre, bu araştırma ve "faiz" i saptama işinde, *İrâd-ı Cedid defterdarı*, *Baş Defterdar*'la birlikte çalışmak durumundaydı.

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin âmirine kısaca *"İrâd-ı Cedid Defterdarı"* denirdi. Ancak, İ.C.H.nin kuruluşuyla birlikte *"Talimlu Asker Nezâreti"* (6) ile yeni

(6) *"Talimlu Asker"*, nizâm-ı cedid askerlerine denirdi.

hazinenin defterdarlık görevi aynı kişinin uhdesinde birleştirildiği için, İrâd-ı Cedid Defterdarı aynı zamanda *"Talimlu Asker Nâzırı"* da idi ve bu nedenle ona *"İrâd-ı Cedid Nâzırı"* dendiği de olurdu. Öte yandan, İrâd-ı Cedid'in kurulmasıyla birlikte, o güne dek önemsiz bir *mansıb* (görev) olan *"şıkk-ı sânî defterdarlığı"* da bir düzene kavuşturulmuş ve şıkk-ı sânîlerin İrâd-ı Cedid Defterdarı olmaları esası getirilmişti. Böylece, resmen şu biçimde anılması gereken bir görev ihdâs edilmiş oluyordu: *Talimlu Asker Nâzırı ve Şıkk-ı Sânî ve İrâd-ı Cedid Defterdârı*. İşte yeni hazinenin âmirinin tam ve resmi ünvânı böyleydi (7).

22 Mayıs 1793 (11 L 1207) de, *"Talimlu Asker Nezâreti"* ile İ.C. defterdarlığı görevi bir süre birbirinden ayrılmıştı(8). Buna neden olarak, hazine ve *"ocak"* işlerinin artması ve tek kişinin her iki işi hakkıyla yürütemeyeceği noktası ileri sürülmüştü. Fakat, mevcut belgelere göre, her iki görev tek kişinin uhdesinde ileride yeniden birleştirilmişti (9).

Yeni hazineye tahsis olunan gelirlerin yönetimi ve iltizama verilme işleri, doğrudan doğruya İrâd-ı Cedid Defterdarı'nın yetki ve sorumluluğundaydı. İrâd-ı Cedid gelirlerinin diğer hazinelerin gelirlerine karıştırılmaması hakkında yasada özel kayıt vardı. *Baş Defterdar* yalnızca, İrâd-ı Cedid Hazinesi'ni kollamak ve onun işlerinin intizamına dikkat etmekle yükümlüydü. Yasaya göre, onun doğrudan doğruya yeni hazinenin iç işlerine müdahale yetkisi yoktu.

İ.C.H. nin yıl içinde çeşitli kalemlerden tahsil edeceği gelirleri "Kapu Arası" mdaki ayrı bir binada saklanacaktı. Yıl sonlarında ise, hazinenin gelir-gider hesabı görülecek ve elde kalan gelir fazlaları Kapu Arası'ndan alınıp, Darbhâne'de ayrıca tahsis olunan bir yere konacaktı ve buranın kapısı *İ.C.H. defterdarı, Baş Defterdar* ve *Darbhâne Nâzırı*'nca müştereken mühürlenecekti. Böylece, kuruluş kanununda ifade olunduğuna göre, herhangi bir sefer vukuunda, emre hazır bu para sayesinde, devlet para derdine düşmeyecekti. Kural olarak bu paranın başka masraflara harcanması yasaklanmıştı. Fakat, kanuna yine de ayrıca esnek bir hüküm konmuş ve gerektiğinde İ.C.H. nin mîrî hazineye yardımda bulunabileceğine işaret olunmuştu. Yalnız, bunun için hem özel izin alınması hem de yapılacak masrafın (yardımın) askeri bir niteliğe sahip olması gerekmekteydi. Kanunda böyle bir hükme yer verilmesinin nedeni, tüm *mevâcib* ödemelerini üstlenmiş olan *Hazine-i Âmire*'nin, yeni askeri düzenlemeler sonunda zor duruma düşme olasılığının görülmesiydi. Gerçekten de İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulduğu sırada yalnızca *"Talimlu Asker"* in ihdâsıyla kalınmamış, özellikle deniz kuvvetlerinde de önemli çapta yeniliklere girişilmişti ki, bunlarla ilgili masrafların Hazine-i Âmire'nin mali olanaklarını zorlayacağı kuşkusuzdu.

---

(7) *"...şıkk-ı sânilik mansıbı dahi nezâret mansıbına ilhak ve ilâve oluna ve şıkk-ı sâni denilmeyüb bu mansıb-ı celîlin ismi Ta'limlu Asker Nezâreti ola ve İrâd-ı Cedid'in idare ve muhafazası dahi, ber vech-i âti nâzır-ı mümâ-ileyhin uhdesine tefviz ve işbu hidmet bir mansıb-ı celîl i'tibâr olunub, tevcihât-ı hümâyun defterlerinde şıkk-ı sânilik ve İrâd-ı Cedid Defterdârlığı ibzlmamiyle Ta'limlu Asker Nezâreti deyu kayd oluna ve kendüye hitâb olundukda Ta'limlu Asker Nâzırı izzetlu efendi ta'biri yazıla..."*

(8) Cevdet Maliye, no 23 124; KK, no 2380, s. 4; Ahmed Cevad, aynı yazma, s. 19; Halil Nuri, aynı yazmalar, vrk 157 b (Beyezid Küt. nüshası), vrk 161 (Üniv. Küt. nüshası).

(9) Cevdet Maliye, no 20 270 (1 Z 1215) ve no 19 859 (Safer 1218).

Bu esnek hüküm, ileriki yıllarda, Hazine-i Âmire'ce karşılanması gereken bazı masrafların gerçekten İ.C.H. ne yüklenmesine yol açmıştır. Denebilir ki, bu hükme istinaden yapılan bu gibi masraflar olmasaydı, İ.C.H. nin giderleri, hemen hemen, sadece el koyduğu mukataa ve esham nedeniyle diğer mali kurumlara zorunlu olarak yapacağı ödemelerden ibaret kalabilirdi (10). Bu özellik, İ.C.H. nin temelde masraf görecek bir kurum olarak planlanıp, kurulmadığının en büyük kanıtıdır. Gerçekten, daha önce de işaret olunduğu üzere, İ.C.H. nin temel işlevi malikâne ve eshamsistemini tasfiye etmek, timar rejimini mali bakımdan daha yararlı bir düzene kavuşturmak ve muhtemel savaşlar için bir ihtiyat fonu oluşturarak, bu amaçlara yönelik mali politikayı yürütmekti.

19 Receb 1207 (1 Mart 1793) tarihli kanunda, yeni hazinenin büro işlerini yürütecek kalem personeli de belirlenmiş ve her birinin görevi izah olunmuştu. *Baş Muhasebe Kalemi*'nden alınacak bir kâtip hazinenin çeşitli yazı işlerine bakacaktı. *Ruznâmçe Kalemi*'nden gelecek diğer bir kâtip ise, hazine hesaplarının günlük kayıtlarını tutacak ve bunlara dayanarak aylık ve yıllık hesap defterleri hazırlayacaktı. Yeni hazinenin ayrıca bir de özel veznedarı olacaktı. Yıllar ilerledikçe bu memurların yanına yenileri eklenmiş ve 1221 yılı sonuna gelindiğinde (1807 Şubat) İ.C.H. nin kendi özel kalem personelinin sayısı ona yükselmişti (11).

2- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ "BÜTÇE"LERİ

İrâd-ı Cedid Hazinesi kuruluş kanunu; *Ruznâmçe Kalemi*'nden gelip, İrâd-ı Cedid'in büro işlerine memur kılınacak bir kâtibin, yeni hazinenin günlük gelir-gider hesaplarını tutmasını âmirdi. Bu kâtip, söz konusu kayıtlarla ilgili olarak her gün *Irâd-ı Cedid Nâzırı*'na ve *Baş Defterdar*'a bir "pusula" arz edecekti. Her ayın başında ise, İrâd-ı Cedid Nâzırı ve Baş Defterdar bir araya gelerek bu "pusula" ları karşılaştırıp, kontrol edecekler ve sonra günlük kayıtlardan hareketle, hazinenin aylık hesap durum defteri hazırlatılacaktı. Bu defterin bir sureti *Baş Muhasebe Kalemi*'ne, diğer bir sureti de *Ruznâmçe-i Hümâyun Kalemi*'ne verilecek, bir suret de *Bâb-ı Âli*'ye arz olunacaktı. Yıl sonlarında ise, aynı kâtip aylık hesaplara dayanarak, hazinenin yıllık hesap durum defterini hazırlayacaktı. Yıllık defter, *Baş Muhasebe ve Ruznâmçe* kalemlerindeki kayıtlarla karşılaştırılıp, kontroldan geçtikten ve her iki defterdarca onaylandıktan sonra *İrâd-ı Cedid Nâzırı* tarafından sadrazama arz olunacaktı. Defteri padişaha sunmak görevi ise sadrazama aitti.

Bu ayhk ve yılhk hesap defterleri, "devre sonu kesin hesap özeti" anlamında, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin ayhk ve yıllık "bütçe" lerini oluştururlar.

(10) "Hemen hemen" kaydı özellikle dikkate alınmalı; yoksa İ.C.H.'nin kuşkusuz peşinen saptanmış başka giderleri de vardı: Örneğin İ.C. defterdarı ile büro personelinin maaşları. Ayrıca, bu yargının zaman içinde gerçekleşen fiili masraflara göre değil, İrâd-ı Cedid kuruluş yasasıyla öngörülen masraflara göre verildiği gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim, ileride görüleceği üzere, üstlenilen diğer masraflar nedeniyle Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye yapılan bu tip ödemelerin önemi nisbeten azalacak ve diğer giderlerin toplam giderler içindeki payı artacaktır.

(11) Cevdet Maliye, no 16 053

İ.C.H. nın ilk tahsilâtı Receb 1207 den itibâren başlamıştı. Fakat, aylık "bütçe" lerin düzenlenebilmesi için, ilk birkaç ayın geçmesi gerekmişti. Ramazan 1207 de, gelirler için ilk aylık toplam yapıldı; ama hazinenin henüz herhangi bir gideri olmamıştı. Şevval'de ise, bazı esham ve mukataaların mahlûl olup İ.C.H. nce zabt edilmeleri sonucunda *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne*'ye gerekli ödemeler de başlamış oldu. Artık izleyen aylar için hazinenin her ayki gelir ve giderini içeren "bütçe"ler çıkarılabilirdi.

İlk "yıllık bütçe" nin hazırlanıp, sunulması için ise, gelir ve giderlerin iyice belirgin hale gelip yerli yerine oturmasını beklemek gerekmişti. Bu nedenle, Receb 1207 (ya da Ramazan) den itibâren geçen ilk on iki ay, normal bir bütçe dönemi olarak kabul edilmedi ve dolayısıyla yıllık bir "bütçe" hazırlanıp, sunulmadı. Nihayet Receb 1209 sonunda hesaplar derlenip ilk "yıllık bütçe" çıkarıldı. Bu "bütçe" yirmi üç aylık bir dönemi içermekteydi.

Böylece İ.C.H. "bütçe"lerinin dönem sonu Receb ayının bitimi oldu. İzleyen yıllarda, düzenli olarak on iki ayhk yıllık "bütçe" ler hazırlanmaya başlandı. Bu "bütçe"ler 1 Şaban-30 Receb arasındaki dönemlerin hesaplarını içermekteydi (Bkz: Tablo: XII).

Denebilir ki, Hazine-i Âmire'nin bazı "bütçe"lerine göre İ.C.H.nin yıllık "bütçe" leri daha ayrıntılı belgelerdi. Bu "bütçe" lerde her bir gelir ve gider kalemi ayrı ayrı gösterilmekteydi.Örneğin, gelirler faslında, zabt edilen her bir mıkataa (ya da hissesi) ve esham, adıyla bir bir işlenirdi. Giderlerin işleniş tarzı da gelirlerden farklı değildi. Fakat, bu ayrıntılara rağmen, İ.C. "bütçe" leri, gerek standartlaşmış bir iskelete sahip olduklarından ve gerekse fasıl başlıkları bakımından bir yıldan diğerine önemli değişmeler göstermediklerinden, içeriğine kolayca nüfuz edilebilecek "defter" lerdi. Bütçelerin bu özelliği kuşkusuz İ.C.H. nin sınırları iyi belirlenmiş bir işleve sahip olmasından kaynaklanıyordu. Nitekim, hazinenin kanun ve nizamnâmelerle öngörülen kaynakları dışında bir gelir elde etmesi halinde veya günün koşulları gereği özel emirlerle bazı özel masraflar yaptığı yıllarda, "bütçe" lerin bu standart iskeletinden bazı sapmalar olmaktaydı.

İrâd-ı Cedid "bütçe"leri, *"Gelirler"*, *"Giderler"* ve *"Mizan"* olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktaydı.

Gelirler bölümü temelde dokuz gruba ayrılırdı. Her grup standartlaşmış ara başlıklara sahipti. İ.C.H. ne kanun ve nizamnâmelerle tahsis olunan gelirlerden yapılan tahsilât, yer ve tarihleriyle, ilgili ara başlık altında bir bir gösterilirdi. Eğer varsa, arızi gelirlerin dökümü bunlardan sonra yer alırdı. Hazinenin bu tip gelirleri az olduklarından, genellikle bunlar da özetlenmez ve her birinin kaynağı açıkça belirtilirdi.

Giderler bölümünde önce, İ.C.H. nin kuruluş kanunu gereği *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne*'ye ödediği meblâğlar gösterilirdi. Her yılın "bütçe"sinde bu ödemelerle ilgili fasıl başlıkları standartlaşmıştı. Bunları, İ.C.H. nin daha ilk yıllardan itibâren üstlenmiş olduğu nizâm-ı cedid ve donanma askeriyle ilgili maaş ve tayinat ödemeleri izlerdi. Fakat, bu ana kalemler dışında kalan diğer çeşitli masraflar için her yıl standart bir fasıl başlığı kullanmak mümkün olmaz ve dolayısıyla bu tip giderlerin müstakil başlıklarla ayrı ayrı gösterilmesi gerekirdi.

Mart 1793 (Receb 1207) de kurulan İ.C.H. Mayıs 1807 (Ra 1222) de lağvedilmişti (12). Dolayısıyla, kuruluştan lağva kadar, İrâd-ı Cedid'in on üç yıllık "bütçe" si olması gerekiyor (ilk iki yıl için tek "bütçe"). Ancak, *Başbakanlık Arşivi*'nde şimdilik bunlardan yalnız 1207-1213 arasındaki kesintisiz dönemin beş "bütçe"siyle, 1215-1216 ve 1219-1220 dönemlerinin "bütçe"leri, yani toplam yedi "bütçe" ele geçmiştir. Ayrıca Arşiv'de çeşitli yılların çeşitli aylarına ait de çok sayıda "aylık bütçe" ye rastlanmıştır. Yıllık "bütçe"ler aylıkların toplamından ibaret olduğu için, kesintisiz ve yeterli sayıda bulunan "aylık bütçe" lerden yıllıklara ulaşma olanağı vadır (13).

İrâd-ı Cedid "bütçe"lerinin bu hazineyle ilgili her türlü hususu rakamsal olarak bünyesinde toplayan ana belgeler olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Kuruluş kanunu ve ek nizamnâmelerle İ.C.H. ne verilen işlevin zaman içindeki başarı derecesini görebilmek, bu "bütçe" lerin incelenip değerlendirilmesiyle mümkün olabilecektir.

II. İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN GELİR VE GİDERLERİ

A- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ GELİRLERİ

1- YILLIK GELİR DÜZEYİ VE GELİR KALEMLERİNİN GRUPLANDIRILMASI

Yeni kurulan her hazine için söz konusu olabileceği gibi, İ.C.H. nin yıllık gelir düzeyinin belirgin bir hale gelebilmesi için de zaman gerekliydi. Fakat, bu konuda zamana olan gereksinme, onun yalnız yeni bir kurum oluşundan kaynaklanmıyordu. Bu alanda en önemli etken yeni hazinenin önemli gelir kalemlerinden birini oluşturacak olan "*malikâne mukataa ve esham faizleri*" nin hazineye sağlayacağı katkı ile ilgili belirsizlikti. Zira, malikâne mukataalar ve eshamın tasfiyesi için müdahalesiz doğal yol seçilmiş, yani bunların "*mahlûl oldukça*" İ.C.H. nce zabt edilmesi kuralı konmuştu. Uygulama resmen başlamadan ise, bir yılda ne kadar "*mahlûlât*" olacağı ve

(12) Hatt-ı Hümâyun, no 19 418

(13) İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunabilen "yıllık bütçe"leri şunlardır:
- 1207-1209 malî yılı (iki yıllık) bütçesi: MAD, no 3920, s. 462-474
- 1209-10 mali yılı bütçesi: Cevdet Maliye, no 16 045; MAD, no 3 920, s 491-501
- 1210-11 mali yılı bütçesi: MAD, no 3 920, s. 396-405
- 1211-12 mali yılı bütçesi: K.Kepeci tasnifi, no 2 381; MAD, no 3 920, s 408-430 (Bir yıllık "aylık bütçe"ler)
- 1212-13 mali yılı bütçesi: MAD, no 19 259
- 1215-16 mali yılı bütçesi: K.Kepeci, no 6 094
- 1219-20 mali yılı bütçesi: Cevdet Maliye, no 31 721

MAD, no 3 920 ye kayıtlı defterde "yıllık bütçe"ler dışında, ayrıca 1207-1212 arasının aylık bütçeleri de vardır.

1218, 1219 ve 1220 yılları "aylık bütçe"lerinin bazıları ise Hatt-ı Hümâyun tasnifinde bulunmaktadır (İlgili tabloda tasnif no'ları gösterilmiştir).

MAD, no 3 920 ye kayıtlı defterde 1215-1221 arasındaki mali yılların "bütçe"leri bulunmamakla birlikte, "bütçe"lerin sonucu, yani yıllık gelir-gider rakamları ayrıca verilmiştir (s. 754-59). Yalnız, verilen rakamlar kise üzerinden olup, yuvarlaklaştırılmıştır. Bu hesaplarda yıllık toplam gelirin miktarı belirtilmekle yetinilmiş, fakat giderler hakkında çok özet bir döküm yapılmıştır. Bu verileri "özet bütçe", ya da "bütçe özeti" biçiminde nitelemek mümkündür.

dolayısıyla hazinenin "faiz" gelirinin ne düzeyde gerçekleşeceği tam olarak önceden pek bilinemezdi. Kuşkusuz hasılatı İ.C.H. ne tahsis olunan ve yeni düzenlemelere konu olan çeşitli resimler için de benzer belirsizlikler söz konusuydu. Ne var ki, mukataa ve esham faizleri ile kıyaslandığında, bunların daha istikrarlı kalemler olabileceği ve kısa bir geçiş döneminden sonra, hasılat düzeylerinin oldukça belirgin duruma gelebilmesi (tabii eğer vergi oranları vs ile ilgili hemen yeni değişiklikler getirilmemişse) mümkündü. Ama, hazineye katkısı yıllık *"mahlûlât"* oranına bağlı olacak "faiz"ler için, aynı şey söz konusu olamazdı. "Faiz" gelirinde "yıllık ortalama"nın tebeyyünü için daha uzun bir uygulama (veya gözlem) dönemi gerekiyordu.

İ.C.H. nin ilk "bütçe" sinin,kuruluş ve gelir tahsil edilmeye başlamışından yaklaşık iki yıl sonra çıkarılmasının temel nedeni de, gelir-gider rakamlarının anlamlı bir düzeye erişmesini beklemek olmuştu. 1207-1209 dönemini kapsayan ilk "bütçe" de toplam gelir 4 063 465,5 guruş olarak gerçekleşmişti. İzleyen yıllarda, hazinenin yıllık gelir düzeyi daha da yükseldi ve 1212-13 bütçe yılında sekiz milyon guruşu buldu. Bu yükselişin nedenlerinden biri gelirlerin zamanla istikrar kazanması idiyse, bir diğeri de yeni karar ve uygulamalardı. 1213 ü izleyen yıllarda gelirlerde gerçi biraz düşme oldu, fakat 5,49 milyon guruşun altına inmedi. Hazinenin yıllık gelir düzeyi bir daha sekiz milyon guruşa erişemediyse de, 1213-16 arasındaki geçici düşüşten sonra, gelirler yine tedricen yükselmeye devam etti. İ.C.H. nin 1207-1221 arasındaki 13 bütçe döneminde yıllık ortalama geliri 6,26 milyon guruş olmuştur (Bkz.: Tablo: XI-A ve Grafik: XI B.).

Bu ortalama rakama (6,26 milyon grş) göre, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin yıllık gelir (ve dolayısıyla gider) kapasitesi Hazine-i Âmire'nin ancak yaklaşık yarısı kadar olmaktaydı (Hazine-i Âmire'nin 1784-86 yılı verilerine göre).

İ.C.H. ne kanun ve nizamnâmelerle tahsis olunan ve "bütçe" lerinde yer alan gelirleri (Bkz.: Tablo: XII) üç grupta toplanabilir:

1) *Birinci grup:* Malikâne mukataa, esham ve timar-zeâmetlerin İ.C.H. nce zabt olunması üzerine sağlanan gelirler. Bu grup üç ayrı kalemden oluşur: Zabt edilen mukataa "faiz"leri, b- Zabt edilen esham "faiz"leri, c- Zabt edilen timar-zeâmet gelirleri (Bkz.: Tablo: XII ve XII).

2) *İkinci grup:* İ.C.H. ne tahsis olunan resimler hasılatı. Beş kalemden oluşan bu gruba a- Zecriyye resmi, b- Pamuk (penbe) resmi, c- Yapağı resmi, c- İstefidye resmi, d- Kökboya, mazı ve tiftik resmi girmektedir (Bkz.: Tablo XV ve XII)

3) *Üçüncü grup:* İlk iki grup dışında kalan ve geçici olarak İ.C.H. ne girdiği anlaşılan, ya da kanun ve nizamnâmelerle öngörülmediği halde, günün koşulları gereği İ.C.H. ne intikal etmiş olan hasılat bu üçüncü grubu oluşturur. Bunlar "Çeşitli olağandışı gelirler" başlığı altında toplanabilir (Tablo: XII deki "Diğer gelirler" sütunu).

Başlangıçta, bu olağandışı gelirler küçük miktarlardan oluşmaktaydı. Bazı işlemler nedeniyle hazineye geri ödenen paralar, bazı terekelerin hasılatı gibi kalemler bu grupta yer almaktaydı. Fakat, özellikle Paspanoğlu isyanı

TABLO: XI-A
İRÂD-I CEDİD HAZİNESİNİN YILLIK GELİR
VE GİDERİ İLE KASA MEVCUDUNUN DÖKÜMÜ(1)
(Guruş olarak)

YILLAR	GELİRLER	GİDERLER	FARK	KASA MEVCUDU(*) (Kümülatif)
1207-1208	1.100.729	771.670	329.059	329.059
1208-1209	2.962.736	1.935.246	1.027.490	1.356.549,5
1207-1209(2)	4.063.465,5	2.706.916,5	1.356.549,5	1.356.549,5
1209-1210	4.091.195	2.953.169	1.138.026	2.494.575,5
1210-1211	5.098.983,5	2.644.741,5	2.454.242	4.948.817,5
1211-1212	6.558.786	7.136.783,5	- 577.997,5	4.370.820
1212-1213	8.096.300,5	10.815.945	-2.719.645	1.651.175
1213-1214	7.301.370	7.292.930	8.440	1.659.615
1214-1215	5.493.908,5	4.619.234	874.673,5	2.534.288,5
1215-1216(3)	5.581.779	7.248.208,5	-1.666.429,5	867.858,5
1216-1217	6.381.400,5	5.732.230	649.170,5	1.517.029
1217-1218	6.667.822,5	4.633.634,5	2.034.188	(3.551.218,5)(4)
1218-1219	7.319.721	6.720.214,5	599.506,3	(4.150.725)
1219-1220	7.320.856	4.472.841,5	2.848.014	(6.998.739)
1220-1221	7.448.339,5	7.428.385,5	19.953,5	(7.018.692,5)

KAYNAKLAR: İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunan şu defterlerden yararlanılarak düzenlenmiştir: MAD, no: 3920, 19 259; K.K. defter no: 2 381, 6 094; Cevdet Maliye, no: 16 045, 19 808, 31 721

NOTLAR:

(1) Guruş'un küsuru olan "para" hesaplarda gösterilmemiştir.

(2) İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "yıllık bütçe" tipinde düzenlenen ilk devre sonu hesabı 1207-1209 dönemini kapsamına almaktadır. Bu dönemi 1207-1208 ve 1208-1209 biçiminde ikiye ayırmak "aylık bütçe"ler sayesinde mümkün olabilmiştir.

(3) 1215-16 hesap döneminde yıllık gerçek gelir yukarıda görünen 5.581.779 grş. tur. Fakat, hesap döneminin kapanmasına iki ay kala "bütçe" nin açık vereceğini gören ilgililer kasa mevcudundan 1.750.000 grş'u peşinen gelirlere katarak yıllık geliri suni olarak 7.331.779 grş. olarak göstermişlerdi.

(4) 1216-17 hesap döneminden sonra hazinenin kasa mevcudu fiilen sıfırdır. Zira bu dönem sonunda, kasada mevcut 1.517.029 grş. ile izleyen yılların gelir fazlaları bazı yerlere (Hazine-i Âmira'ye, Haremeyn Hazinesi'ne, vs ye) borç olarak verilmiş ve bu paraların geri alınıp, yerine konması mümkün olmamıştır.

(*) Fiili değil, olması gereken mevcudu ifade eder.

çıktıktan sonra, bu konuda yapılan askeri harcamalara I.C.H. si aracılık etmeye başlamış ve *Darbhâne*'den gönderilen ve bu amaç için sarfedilecek toplu paralar İrâd-ı Cedid "bütçe"lerine gelir kayd edilir olmuştu. 1211-12 bütçe döneminde, bu kaynak aktarmaları nedeniyle, üçüncü grup gelirler toplamı iki milyon guruşu aşmış ve gelirlerin cinsine göre yapılan tasnifte baş sırayı almıştı (Bkz.: Tablo: XII). Doğal olarak, olağandışı gelirler arttıkça İrâd-ı Cedid'in olağandışı giderleri de artmaktaydı (Bkz: Tablo: XI ve XVII). Bu olağandışı harcamalar yapılırken, *Darbhâne*'den gönderilen fonlarla birlikte İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin biriken kasa mevcudu da kullanılmaktaydı.

Olağandışı gelirler hakkında söylenebilecek fazla bir şey yok. Yalnız bunlar katılmadığında, bazı yıllar için hazine "yıllık normal gelir"inin genel gelirin epeyce altına düşeceğini belirtmek gerekir ("Bütçe" si bulunabilen yılların "Yıllık normal gelir" rakamları Tablo: XIV'ün ilk sütununda gösterilmiştir).

TABLO: XI-B
İrâd-ı Cedid Hazinesi gelir ve giderleri

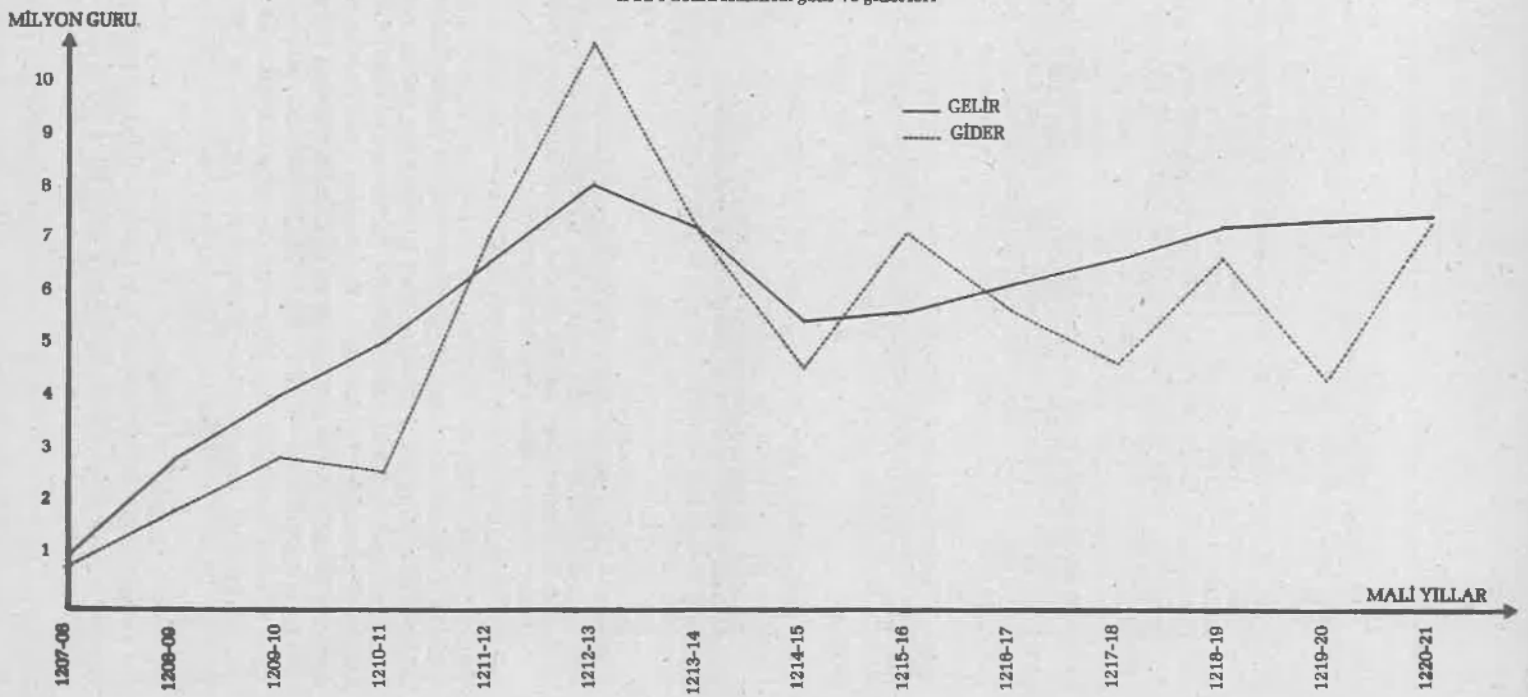

Zaman içinde İ.C.H. nin "Yıllık normal gelir" düzeyinde meydana gelen değişmelerin nedenleri, her bir gelir kalemi ayrı ayrı ele alındığında açığa çıkacaktır.

2- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN "BİRİNCİ GRUP,, GELİRLERİ

A- MALİKÂNE SİSTEMİNİ TASFİYE EDERKEN ORTAYA ÇIKAN GELİRLER : MÎRÎ VE HAREMEYN MUKATAALARININ "FAİZ"LERİ

İ.C.H. nin gelir kalemlerinden birini, "bütçe"lerde anıldığı biçimiyle "*Mîrî ve haremeyn mukataalarının faizlerinden Irâd-ı Cedid Hazinesi'ne teslim olunan akçeler*" oluşturur. "Faiz"i, yani yıllık kârı İ.C.H. ne ait olacak olan söz konusu bu mukataalar "*malikâne mukataa*" idiler.

Bilindiği üzere, "*malikâne mukataa*" kayd-ı hayat koşulu ile peşin bir bedel (*muaccele*) karşılığında talîplere satılmış ve yıllık "*mal ve kalemiyye*" si dışındaki tüm hasılatı satın alana bırakılmış mukataa (vergi kaynağı) demekti. Bu mukataalar (ya da hisseleri) ancak sahiplerinin ölümleri halinde devlete rücu eder (Buna mukataa veya hissenin mahlûl olması denirdi) ve bunlar, istenirse yeniden , yeni bir bedelle satışa sunulurdu. Bir malikâne mukataanın ya da hissesinin devletçe satışa sunulmayıp, elde tutulması halinde, o mukataa ya da hisse "*mîrîce zabt olunmuş*" olurdu. Mahlûl olan mukataaların, geçici olarak değil de, sürekli olarak hazinece zabtına devam olunması, en sonunda malikâne sisteminin tasfiyesi ile sonuçlanırdı. Biraz zaman alacak olmakla birlikte, sistemi kendiliğinden tasfiye etmenin tek yolu da buydu.

Yavaş yavaş da olsa, malikâne sistemini tasfiye etmek, kısa dönemde hazineyi (Hazine-i Âmire) zor duruma düşürebilirdi. Zira, zabt edilen mukataalar (ya da hisseleri) yeniden satılmayacakları için, hazine "muaccele" gelirlerinden yoksun kalacaktı. Gerçi, buna karşılık hazine, bu mukataaların malikânecilere terkedilmiş olan kâr ("faiz")'na kavuşmuş olacaktı. Ancak,muaccele bedelleri genellikle yıllık "faiz"lerin birkaç katı olduklarından, bunların hemen,yoksun kalınan gelirleri telâfi etmesi mümkün olamazdı...

İşte, İrâd-ı Cedid "bütçe"lerinde yer alan ve bu hazinenin gelir kalemlerinden birini oluşturan "*Mukataat faizleri*", çeşitli tarihlerde "*mahlûl*" olup, devletçe zabt edilen çeşitli malikâne mukataa veya hisselerinin, yukarıda izah olunan mekanizmanın bir sonucu ve gereği olarak artık hazineye kalan yıllık net hâsılatlarından (kâr, faiz) ibâretti. İrâd-ı Cedid Hazinesi kuruluş kanunu, "*Mukataat faizleri*" nin yeni hazinenin sürekli gellr kalemlerinden birini oluşturacağını hükme bağlarken, malikâne sisteminin kesin olarak tasfiyesine geçildiğini de bir bakıma yeniden ilân etmiş oluyordu.

Aslında, *"mahlûl"* olan bazı malikâne mukataaların *"mîrîce zabt edilmesi"* ne, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin kuruluşundan bir süre önce başlanmıştı. Gerçekten, İ.C.H. nin kuruluşundan önce, *Hazine-i Âmire*'ce zabt olunarak, satışı durdurulmuş bazı mîrî mukataalar vardı. Keza, *Darbhâne* de halen zabt u idaresinde bulunan haremeyn mukataaları dışındaki diğer bazı mukataaları da zabt etmeye başlamış ve bunlardan bir kısmının "faiz"i Tersâne masraflarına karşılık olarak tahsis olunmuştu. Durum böyleyken, 25 C 1207 (6 Şubat 1793) tarihiyle *"Faizi on kiseden ziyâde mukataatın zabtı şürûtı"* başlıklı bir nizamnâme yayınlanarak, yıllık "faiz" i on kise (5 000 guruş) yi aşan mukataaların ya da böyle mukataaların her bir hissesinin, *"mahlûl"* olunca *Darbhâne*'ce zabt olunacağı hükme bağlandı (14). Fakat, Mart 1793 de İrâd-ı Cedid kanununun çıkmasıyla birlikte, bu görev Darbhâne'den alınıp İ.C.H. ne verildiği gibi, daha önce Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ce zabt edilmiş olan çeşitli mukataaların idaresi de bu yeni hazineye devredildi.

"Mahlûl" olan mukataa veya hisselerinin, 6 Şubat 1793 tarihli nizamnâme uyarınca İ.C.H. nce zabt edilebilmeleri için, bunların yıllık *"faiz"* lerinin kesin olarak bilinmesi gerekiyordu. Oysa, mukataaların yıllık kârları hakkında devletin elinde hazır veriler yoktu. Bu durumda, İrâd-ı Cedid Defterdarı *malikâneci, mültezim, sarraf* gibi bu işlerle ilgili diğer kişilerle işbirliğine giderek, mukataaların yıllık kârlarını soruşturup, araştırmak ve saptamak zorundaydı. Aksi halde, 6 Şubat 1793 tarihli nizamnâmenin işlerlik kazanması olanaksızdı. *"Mahlûl"* olan mukataa veya hisselerinin İ.C.H. nce zabt edilme kararı, yapılacak bu araştırma ve soruşturma sonucuna göre verilecekti: Eğer, soruşturma sonucunda, yıllık kârın on kiseyi aşmadığı ortaya çıkarsa, mukataa yine malikâne olarak belli bir *"muaccele"* ile isteyene satılabilecekti.

Zabt olunan bu mukataalar İrâd-ı Cedid Defterdarı'nca *"idare ve ilzam"* olunacaklar ve bunların yıllık "faiz"leri İ.C.H. ne kalacaktı. Fakat, öte yandan, bu zabt etme olayı; Hazine-i Âmire ve Darbhâne'yi, zabt edilen mukataaları yeniden satamamak nedeniyle "muaccele" gelirinden yoksun bırakacağından, İ.C.H. nin bu kurumlara, elde ettiği "faiz" e karşılık olarak, bazı ödemelerde bulunmasını da gerektiriyordu. Bunun nasıl olacağı ayrıca düzenlenmişti (Giderler bölümüne bkz.). Böylece, bir yandan İ.C.H. ne gelir sağlanırken, diğer yandan hem malikâne mukataaların kademeli olarak tasfiyesine başlanmış, hem de *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne*'nin bu aşamayı sarsıntısız geçirmelerinin önlemleri alınmış olmaktaydı.

İlk "bütçe" döneminde İ.C.H., zabt ettiği bu mukataalardan 814 196 guruşluk bir "faiz" geliri elde etti. Bu, hazinenin *"yıllık normal gelir"* inin % 20,05 ini oluşturmaktaydı. İzleyen yıllarda ise, hâsılat düzeyi bir milyon guruşun üzerinde seyretmeye başladı. Gerçekten 1209-10 mali yılında, hazinenin *"mukataat faizi"* geliri 1,20, 1210-11 de 1,51, 1211-12 de de 1,47 küsur milyon guruş olmuştu. 1207 den 1212 ye hâsılat miktarı mutlak rakam

(14) K.Kepeci, no 2 380, s. 4-5; Hatt-ı Hümâyun, no 15 336 ; H. Nuri, *Kavânin*... vrk. 158-161 (Bayezıd Küt. V 3369/72) ve vrk 161 vd (İst. Üniv Küt., yazma no 5 996); *Tarih-i Cevdet*. c. 6 (İstanbul 1303), s. 48-49

olarak yükselmekle kalmamış (15), ayın süre içerisinde "Mukataat Faizleri" nin "Yıllık normal gelir" içindeki nisbi önemleri de anlamlı bir şekilde artmıştı. Nitekim, 1207-9 da % 20,05 olan oran, izleyen mali yıllarda sırayla % 29,48, % 32,69 olmuş ve 1211-12 de % 32,78'i bulmuştu (Bkz.: Tablo: XIII ve Tablo: XIV).

1211-12 mali dönemi sona erdiğinde, artık İ.C.H. "irâdının *teksir* bulduğu"na, yani hazine gelirlerinin yeterli düzeye erişip, arttığına inanılmaktaydı. İşte, açıkça öne sürülen bu gerekçeye dayanılarak (ya da açıkça ifade olunamayan diğer bazı nedenlerden de ötürü) (16), 27 Şevval 1212 (14 Nisan 1798) de "mahlûl" olacak malikâne mukataaların İ.C.H. nce zabt edilme sınırı olan on kise (5 000 grş), otuz kise (15 000 grş) ye yükseltildi (17). Böylece, bundan sonra, yıllık "faiz"i otuz kiseyi aşmayan mukataalar ya da hisseleri "mahlûl" olunca hazinece zabt edilmeyecekler ve bunlar için yeni "*mal*" ve "*muaccele*" saptanarak bunlar yeniden satışa sunulabilecekti.

Zabt etme sınırının yükseltilmesi, İ.C.H. nin muhtemel bazı "faiz" gelirinden vazgeçmesi anlamına geliyordu. Fakat, İrâd-ı Cedid gelirlerinin "*teksir bulduğu*" gerekçesiyle bu kayıp önemsenmemişti. Öte yandan yeni kararın, İ.C.H. nin *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne*'ye karşı olan mali yükümlülüğünü azaltacak bir yönü de vardı. Zira, artık otuz kiseye kadar yıllık "faiz" e sahip olan mukataalar bu kurumlarca yeniden satılabilecekler ve böylece İ.C.H. de zabt etmediği bu mukataalar için *Hazine-i Âmire* veya *Darbhâne*'ye "telâfi edici" bir ödeme yapmaktan kurtulacaktı. Nitekim, zabt etme sınırındaki bu değişiklik, İ.C.H. nin bu kurumlara yaptığı ödeme miktarının da gözden geçirilip, yeniden saptanmasına vesile olmuştu (Bu konuda İ.C.H. nin giderleri kısmına bkz.).

Otuz kiselik sınır uygulaması ancak 1,5 yıl kadar sürdü. 4 Ra 1214 (6 Ağustos 1799) de, *İrâd-ı Cedid Defterdarı*'nın bir takriri üzerine, zabt etme sınırı bu kez yirmi kiseye indirildi (18).

(15) Bunun istisnası 1210-11 den 1211-12 ye olan düşmedir ki, bu düşüşün gerçek nedenlerini bilemiyoruz. Ancak, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin zabt etmiş olduğu mukataaların satışı serbest bırakılıp, bazı mukataalar elden çıkarılmadığına göre, böyle bir düşme zabt edilen mukataaların hasılatlarındaki azalmadan ileri gelmiş olabilir. Diğer bir olasılık da İ.C.H.'nce zabt olunmuş mukataa "*mal*" larına zam yapılmış olmasıdır. Nitekim, HH. no 14 421 e kayıtlı bir belgede "...*zabt olunacak mukataatın mallarına zam olunduğu sûretde İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne aid faiz akçesinden virilmek lâzım geleceği*..."nden söz edilmektedir.
Hatırlanacağı üzere, İ.C.H. zabt ettiği mukataaların yalnız faizini elde edecek, mukataaların "*mal*" ve "*kalemiyye*" leri yine eskiden bağlı oldukları kurumlara ödenecekti.

(16) Büyük mukataaların İ.C.H.'nce zabt edilmesi Hazine-i Âmire'yi güç durumda bırakıyor ve bu mukataalar için ödenen muaccele Hazine-i Âmire'ce tatminkâr bulunmuyordu. Dolayısıyla, zabt etme sınırında değişiklik yapılırken, kuşkusuz Hazine-i Âmire'den gelen baskıların büyük payı vardı. Öte yandan, büyük mukataaların zabt edilip, satışının engellenmesi, geçimlerini bunlardan sağlayagelen büyük bir rantiye zümresini de huzursuz etmiş olmalıydı. Bu zümre içinde yüksek bürokratlar da vardı ki, sınırın değiştirilmesinde bunların etki ve baskısı da rol oynamış olabilir.

(17) K. Kepeci, no 2 380, s. 24. Krşl.: *Üniver. Küt. yazma* no 5 *996*, vrk 257 vd; *Bayezid Küt. yazma* no *V-3 369/72*, vrk 347 vd.

(18) K.K, no 2 380, s. 24

Otuz kiselik uygulamanın geçerli olduğu dönemi kısmen kapsayan 1212-13 dönemi "bütçe" sinde, hazinenin "Mukataat faizi" geliri daha önceki mali yıllardaki düzeyi aşmış ve 1,6 milyon guruşa ulaşmıştı (Bkz.: Tablo: XIII). Fakat, mutlak rakamdaki bu artışa rağmen "Mukataat faizleri"nin "Yıllık normal gelir" içindeki oranı kesin bir düşme göstermişti (Bkz.: Tablo: XIV).

Zabt etme sınırı yirmi kiseye indirilirken ise,şu savlar ileri sürülmüştü:

1- Yıllık "faiz" i otuz kiseyi aşan mukataalar pek enderdir. Dolayısıyla, böyle büyük mukataaların ya da hisselerinin "mahlûl" olmalarını beklemek İ.C.H. ni kısa bir süre sonra zor duruma düşürebilir.

2- Otuz kise uygulamasına geçildikten sonra Rumeli ve Mısır'da bazı gelişmeler olmuş (Rumeli'de isyanlar, Mısır'da Fransız işgali) ve dolayısıyla devletin askeri harcamaları artmıştır. Bu gibi giderlerden İ.C.H. de etkilenmiş ve durumu sarsılmıştır (Biraz ileride görüleceği üzere, bu dönemde İ.C.H. sarsıntıyı atlatabilmek için zabt ettiği eshamın bir kısmını yeniden satmak zorunda kalacak ve hatta *Zecriyye Mukataası* geliri üzerine esham da ihraç edecektir).

3- Günün koşulları piyasayı da etkilediğinden "mahlûl" olup, yeniden satışa sunulan birçok mukataa ya da hissenin satılamadığı ortadadır (19).

Bu nedenlerle zabt etme sınırı yirmi kiseye indirildikten sonra İ.C.H. nin "Mukataat faizi" geliri büyük bir yükselme gösterdi. Nitekim 1215-16 "bütçe" döneminde, bu kalemden iki milyon guruşun üzerinde gelir sağlanmıştı. Bunun "yıllık normal gelir" e oranı % 37,36 idi. 1219-1220 mali yılında ise, sağlanan "Mukataat faizi" geliri 3,7 küsur milyon guruş oldu. Hâsılatın "yıllık normal gelir" içindeki nisbi önemi de % 51,28 e yükseldi (Bkz.: Tablo: XIII ve XIV).

Hâsılat düzeyindeki bu önemli yükselme üzerine 20 Za 1220 (9 Şubat 1806) da, zabt etme sınırı yeniden tartışmalara konu oldu (20). Bu tartışmalarda, eski kararlar ve zabt etme suurları tekrar gözden geçirildi. On, yirmi, otuz ve hatta kırk kiselik sınır uygulamamasını önerenler oldu... Fakat, zabt etme sınırı halen yirmi kise olduğuna ve de hazinenin "Mukataat faizi" gelirinin anlamlı biçimde yükseldiği görüldüğüne göre, tartışmalar sonunda, yeni sınırın yirmi kisenin üzerinde saptanacağı belliydi. Nitekim, sonunda otuz kiselik sınırda mutabakata varıldı.

Zabt etme sınırındaki değişmeler, her seferinde, İ.C.H. nin Hazine-i Amire'ye ödeyeceği meblâğın miktarının da yeniden saptanmasını gerektiriyordu. Zira, İ.C.H. nin zabt ettiği mukataalar için Hazine-i Amire'ye gerçek değil, maktu bir bedel ödemesi esası kabul edilmişti. Sınır yüksekse, *Hazine-i Âmire*'ye düşük bir maktu bedel, sınır alçaksa daha yüksek bir maktu bedel ödenmeliydi... İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin yararına olan bu yöntem, *Hazine-i Âmire*'nin çıkarına uygun düşmüyordu. Hazineler arasındaki bu çıkar çatışması, sınır konusundaki tartışmaların temel nedeni

(19) Burada satışı söz konusu olan mukataalar, zabt sınırı dışında kalan ve İ.C.H.'nce zabt edilmeyen mukataalardır.
Hazine-i Âmire'nin bu mukataaları rahatça satamamasının nedeni, o sıralarda İ.C.H.'nce esham satışlarının serbest bırakılmış olmasıydı. Mukataalar 6 yıllık faize eşdeğer bir muaccele ile satışa sunulmuşken, 6-7 yıllık muaccele ile esham satılıyordu. Dolayısıyla, düşük muaccelali esham, mukataaya tercih ediliyordu (*A.g.d.*, aynı yer)

(20) *A.g.d.*, s. 24; Hatt-ı Hümâyun, no 12 054

olmaktaydı. Nitekim, Hazine-i Âmire'nin durumunun pek iyi olmadığını ileri süren *Baş Defterdar*, İrâd-ı Cedid'ce ödenen maktu muaccele miktarlarını yetersiz buluyor ve bir yandan mukataaların zabt edilme sınırının yüksek tutulmasını isterken, öte yandan da,daha önceleri on kiselik sınıra göre saptanmış olan yüksek maktu bedelin geçerli olmasını arzu ediyordu...

Sınır konusuyla ilgili tartışma ve çekişmelerin altında aslında malikâne sisteminin tasfiyesinden kaynaklanan sorunlar yatmaktaydı. Geçmiş yıllardaki uygulamalar, sistemin kademeli tasfiyesinden İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin yararlandığını, Hazine-i Âmire'nin ise zor durumlarla karşı karşıya kaldığını göstermişti. Aslında, Hazine-i Âmire'nin bu tasfiye hareketinden olumsuz yönde etkilenmemesi için hem uygun bir süreye, hem de yeterli dış desteğe gereksinmesi olduğu, ayrıca böyle bir geçiş döneminde hazineye beklenmedik yükler getirecek olayların da zuhur etmemesi gerektiği peşinen bilinmekteydi. Ne var ki, geride bırakılan yıllarda bu koşullar yeterince gerçekleşmemişti.

Sonuç olarak; İ.C.H. nin kuruluşuyla birlikte resmen başlatılmış olan "malikâne sistemini kademeli olarak tasfiye hareketi", hazineler arasındaki çıkar çatışması nedeniyle (Buna malikânecilerin muhtemel baskısını da eklemek gerekir) tavsamış ve yavaşlamış oldu. Uzun bir süre, yıllık "faiz"i yirmi kiseyi aşan mukataaların zabt edilmesiyle yetinilmesi ve son olarak da zabt etme sınırının otuz kise olarak saptanmış olması, sistemin kesin tasfiyesinden taviz verildiğini ve yalnız bazı büyük mukataaların yeniden satışının önlenmesiyle yetinildiğini ortaya koymaktadır.

B- ESHAM SATIŞLARINI DURDURMA ÇALIŞMALARI VE BUNUN SONUCU SAĞLANAN GELİRLER: ESHAM "FAİZ" LERİ

İ.C.H. nin "Birinci grup gelirleri"nden biri de zabt edilen esham "faiz"leriydi. Mevcut "bütçe" verilerine göre İ.C.H. esham "faiz"lerinden yılda 231 ilâ 434 küsur bin guruş gelir elde etmiş ve bu kalemden sağlanan gelirin "Yıllık normal gelir" içindeki önem derecesi % 5,17 ilâ 9,58 arasında olmuştu (Bkz.: tablo: XIII ve XIV).

Eshamın ("mahlûl" sehimlerin) hazinece zabt edilmesi, esham uygulamasının kademeli olarak tasfiyesi anlamına gelmekteydi. Aynen malikâne mukataalarda olduğu gibi, bu görevin de önce *Darbhâne*'ye verilmesi düşünülmüş, fakat kuruluş kanunu çıkınca görev İ.C.H. ne devredilmişti.

İ.C.H. kurulduğu sıralarda, esham uygulamasına başlanalı henüz on yedi yıl olmuştu. Fakat, bu süre içerisinde hazine, eshamdan pek umduğu sonucu alamamış ve özellikle bazı mukataaların giderek zarara yönelmeleri nedeniyle esham sahiplerine yapılacak "faiz" ödemeleri (kâr dağıtımı) büyük bir sorun olmaya başlamıştı. Bu durum karşısında, bazı mukataalarla ilgili olarak münferit kararlar alınmak zorunda kalınıyordu (21). Ancak, böyle münferit ve geçici kararlarla, sistemi devletin lehine işler bir duruma getirme

(21) Daha önceki bölümlerde bu noktalara değinilmişti.

TABLO XIII
İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN ZABT EDİLEN MALİKÂNE MUKATAA, ESHAM VE TİMAR-ZEÂMETLERDEN SAĞLADIĞI GELİR (gurus)
(İ.C.H.'nin birinci gurup gelirleri)

Yıllar	Zabt edilen mukataa geliri	Zabt edilen esham geliri	Timar ve zeamet geliri
1207-1208	148 305,5	65 462,5	165 003
1208-1209	665 880,5	165 736,5	599 533
1207-1209	814 196	231 203	764 536
1209-1210	1 204 344	243 039,5	629 549
1210-1211	1 517 921,5	343 101	490 717,5
1211-1212	1 477 313	431 975,5	406 144,5
1212-1213	1 616 933.5	434 576	306 316,5
.	.	.	.
.	.	.	.
.	.	.	.
1215-1216	2 076 819	287 729,5	432 122
.	.	.	.
.	.	.	.
.	.	.	.
1219-1220	3 723 725,5	386 981	377 463,5

TABLO XIV
İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN MALİKÂNE MUKATAA, ESHAM VE TİMAR—ZEÂMETLERDEN SAĞLADIĞI GELİRLERİN "YILLIK NORMAL GELİR" İÇİNDEKİ PAYLARI (% de olarak)

Yıllar	"Yıllık normal gelir"(*)	Mukataa	Esham	Timar-Zeamet
1207-09	4 059 965,5 grş	20,05	5,69	18,83
1209-10	4 085 195 grş	29,48	5,94	15,41
1210-11	4 642 887 grş	32,69	7,38	10,56
1211-12	4 506 451 grş	32,78	9,58	9,01
1212-13	5 111 595,5 grş	31,63	8,50	5,99
1215-16	5 558 272,5 grş	37,36	5,17	7,77
1219-20	7 261 531 grş	51,28	5,32	5,19

Not: (*) "Yıllık normal gelir", İ.C.H. ne olağandışı kaynaklardan girmiş olan ve geçici kalemlerden oluşan gelirleri içermez. Hazinenin normal gelirlerinden olmamasına rağmen, özellikle 1211-12 ve 1212-13 hesap dönemlerinde, bu tip gelirler önemli miktarlara ulaşmıştı. Olağan gelirlerle ilgili yukarıdaki yüzdelerin yanıltıcı olmamaları için de, yıllık toplam gelir yerine "yıllık normal gelir"in temel alınması uygun görülmüştür.

olanağı pek kalmamıştı. Artık, eshamla ilgili olarak genel bir değerlendirme yapıp, ona göre karar verme zamanı gelmiş görünüyordu.

Sonunda, on yedi yıllık uygulamayla (1189-1206 arası) ilgili olarak yapilan genel bir değerlendirme, mekanizmanın devletin zararına işler duruma gelmiş olduğunu kesin biçimde ortaya çıkardı. Yapılan hesaplara göre, devlet on yedi yıl içinde eshamdan 14 bin kise (7 milyon grş) zarar etmişti (22). Gerçekten 1189-1206 arasında devletin eshamdan elde ettiği her türlü gelir (23) 44 bin kisede kalırken, aynı dönemde esham sahiplerine ödenmiş olan toplam "faiz" tutarı 58 bin kise olmuştu. Bu rakamlara göre, demek ki devlet esham sahiplerine her yıl ortalama 3 411 kise dağıtırken, elde ettiği yıllık ortalama gelir 2 588 kisede kalmıştı. Ortalama yıllık zarar ise 823 kise (411 500 grş) idi.

Ashnda, devletin 1189-1206 arasındaki zararı daha büyük olabilirdi. Fakat söz konusu dönemin son yillarında bazı satışların yapılabilmiş olması ve buradan ele geçen "muaccele"ler zarar rakamının daha da büyümesini önlemişti.

1207 (1792-93) yılı için ayrıca yapılan hesaplar ise, geçmiş dönemin yıllık ortalamasından çok daha kötü bir tablo ortaya koymaktaydı. Gerçekten, bu bir yıl içinde esham sahiplerine 5 300 kise "faiz" ödenmesi gerekirken, eshamdan sağlanacak gelir ancak 1 560 kise olarak tahmin edilmekteydi. 1207 nin zararı 3 740 kise olacaktı. Bu gidiş önlenmediği takdirde, dört yıl sonra,geçmiş on yedi yılın zararına eşdeğer bir zarar düzeyine ulaşılacak demekti.

Durum değerlendirmesi yapılıp, bu vahim tablo gözler önüne serildikten sonra, eshamın kademeli olarak tasfiyesine karar ahndı. Bu amaçla,*"mahlûl"* olacak eshamın yeınden satışı yasaklandı. Bu sehimler artık İ.C.H. nce zabt edilecekti. Bu arada, eshamın kişiler arası alım-satımı *(kasr-ı yed)* da durduruldu. Mecbur kalıp, sehmini elden çıkarmak isteyenler ancak devlete (İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne) satış yapabileceklerdi.

"Mahlûl" sehimlerin yeniden satılmaması, devleti *"muaccele"* gelirinden yoksun bırakacak, fakat buna karşılık *"faiz"* ödemelerinden kurtaracaktı. Yukarıda görüldüğü üzere, satışlardan sağlanan gelir "faiz" ödemelerini karşılamadığına göre, bu gelirden vazgeçmemek için bir neden yoktu.

Eshamın kişiler arası tedavülünün yasaklanmasının nedeni de şuydu: Kişiler arası alım-satımlar sehimlerin *"mahlûl"* olmasını devamlı olarak ileri bir tarihe ertelemekteydi. Gerçi *"kasr-ı yed"* lerden bir resim alınıyordu; ama bu resim, herhangi bir sehmin mahlûl olup yeniden satılması halinde,

(22) Maliyeden Müdevver Defter, no: 1933 s. 2 deki ilm-ü-haber *(Darbhâne-i Âmire'den mazbut esham defteri)*; Krşl. Y. Cezar,.. eshama ilişkin belgeler.., *Toplum ve Bilim*,sayı 12'deki 8 no'lu Belge

(23) Hazinenin eshamdan sağladığı gelir şunlardan oluşurdu:
- Eshamın ilk satış *muaccelesi*
- *"Mahlûl"* olan eshamın yeniden satış muaccelesi
- Kişiler arası esham alım-satımından alınan *"kasr-ı yed resmi"*
- Satış sırasında alınan *"dellaliyye resmi"* ve *"berat harcı"*
- Savaş sırasında esham sahiplerinden alınan *"cebelu resmi"*

elde edilecek "muaccele"den çok düşüktü. Öte yandan *"kasr-ı yed"*lerin gereği gibi izlenmesi ve vergilendirilmeleri de ayrı bir sorundu (24). Böylece, *"kasr-ı yed"*lerin yasaklanması ile devlet bir bakıma sehimlerin, *"mahlûl"* olma tarihlerini öne almış oluyordu.

Böylece, *"mahlûl"* olup zabt edilen veya İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne getirilip satılan eshamın yıllık "faiz"leri artık bu hazineye kalmaya ve onun gelir kalemlerinden birini oluşturmaya başladı.

İ.C.H. "mahlûl" sehimleri zabt etmekle, aynen malikâne mukataalarda olduğu gibi, *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne*'yi eshamın yeniden satışından elde edilecek gelirden yoksun bırakmış oluyordu. Bu kurumların sarsıntı geçirmemeleri için, yoksun kalacakları gelirin İ.C.H. nce telâfi edilmesi uygun görüldü: İ.C.H. zabt edeceği eshamın yıllık "faiz"inin üç katını "muaccele" olarak ilgili kuruma ödeyecekti (Giderler kısmına bkz.). Bunun dışında "muaccele" ya da *"bedel-i ferağ"* adı altında diğer bir ödeme de, eshamını kendi arzusu ile getirip İ.C.H. ne satacak kişilere yapılacaktı. Bunlara ödenecek "muaccele", sehmin yıllık "faiz"inin beş katı olarak belirlenmişti. Kişilerin İ.C.H. ne getirip satacakları sehimlerden *"kasr-ı yed resmi"* ve *"berat harcı"* alınmayacaktı ki, bunların tutarı da bir yıllık "faiz"e yakın olduğundan, esham satanların eline geçecek para aslında sehimlerinin altı yıllık "faiz"ine eşdeğer olmaktaydı. Böylece devlete esham satışı, bir miktar câzip kılınmak istenmiş oluyordu.

Bu kararlar sonucunda İ.C.H. tek esham alıcısı durumuna girmiş oldu.

İlk "bütçe" dönemi olan 1207-9 arasında İ.C.H. zabt ettiği eshamdan 231 203 guruşluk gelir elde etti. Esham faizinin İrâd-ı Cedid'in "Yıllık normal gelir"i içindeki payı bu ilk "bütçe" yılında % 5,69 idi. İzleyen yıllarda İ.C.H. nin esham faizi geliri hem mutlak rakam olarak büyüdü, hem de yıllık gelir içindeki önemi arttı. Nitekim, 1212-13 mali yılına gelindiğinde, eshamdan 434 576 guruş elde edilmiş ve bu kalemin nisbi önemi de % 8,50 ye erişmişti (Bkz. Tablo: XIII ve XIV).

Ne var ki, başlangıçta hiç düşünülmediği halde, 1213 yılı (1798-99) geldiğinde, günün mali koşulları nedeniyle (isyanlar, savaş ve masraflarda artış...), İ.C.H. zabt etmiş olduğu eshamın bir kısmını yeniden piyasaya sürmek zorunda kaldı (25). Önceleri bu satışların geçici olacağına inanılmakta ve bir süre sonra satılan sehimlerin "mahlûl" olup, hazineye döneceği ve bunların yeniden zabt edileceği ümidi beslenmekteydi (26). Ancak, ilk ümitlerin tersine bazı gelişmeler olunca, zabt edilmiş olan

(24) Ayırım I'deki "Esham ve mali örgüt" başlıklı alt bölüme bkz.

(25) Esham satışı serbest bırakılınca, İ.C.H.'nce zabt olunmuş esham arasından *"sağ sehimler"* (kârlı mukataaların, satışı revaç görecek sehimleri) saptanarak, satış hazırlığı yapıldı. Satış için ayrılan bu sehimlerin toplam faizi 180 971,5 guruş tutmaktaydı. Altı yıllık faize eşdeğer bir fiyat üzerinden satılacaklardı ki, muacceleleri tutarı 1 085 831 grş etmekteydi (Cevdet Maliye, no 24 738, 18 Za 1213; Krşl. KK, no 2 380 s. 14).

Satışlar serbest bırakılınca, önce *Emtia* ve *Duhan gümrükleri* eshamının satışına geçilmiş ve beşer kise faizli yüz tam sehim ayrılarak, faizin sekiz katı muaccele ile satışa sunulmuştu. Herkes tam sehim satın alamaz diye de, her bir tam sehim 1/8 hisseye kadar bölünmüştü. Bu sehimler satıldığında hazine 1,6 milyon grş elde edecekti (Halil Nuri, a.g.y., Bayezid Küt. nüshası, vrk 356. Krş. KK, no 2380, s. 14 deki 11 S 1213 tarihli ilm ü haber).

(26) Aynı yazma, vrk 356

sehimlerin piyasaya sürülmesiyle yetinilmeyip, "*Zecriyye Mukataası*" geliri üzerine de esham ihraç olunmak zorunda kahndı (27).

R. evvel 1214 (Ağustos 1799) da çıkarılan bir hesaba göre, o tarihe kadar İ.C.H. nin satmak zorunda kaldığı eshamın toplam "faiz" değeri 1 811 kise (905 500 grş) yi bulmaktaydı (28),

Zabt edilen sehimlerin satışına geçildikten sonra İ.C.H. nin esham faizi gelirinde düşme oldu (Bkz.: Tablo: XIII de 1215-16 mali yılı rakamı).

İ.C.H. nin zabt etmiş olduğu sehimleri satışa arz etmesiyle birlikte, kişiler arası esham "*kasr-ı yed*"i de yeniden başlamış oldu (29). Fakat bu durum, hazine tarafından piyasaya sürülen sehimlerin satılamama tehlikesini de doğurmaktaydı (Bazı kimseler daha elverişli olduğu için özel kişilerden esham satın almayı tercih ediyordu). Öte yandan, alım-satım serbestliği, daha önce de değinildiği üzere, sehimlerin ileride "*mahlûl*" olma yollarını tıkamaktaydı. Bu nedenlerle, 1215 yılı içinde (1800-1801),yeni bir kararla kişiler arası esham ahm-satımı yeniden yasaklandı (30). Böylece, İ.C.H. artık tek esham ahcısı ve de satıcısı durumuna gelmiş oldu.

Sonuç olarak; devletin İ.C.H. vasıtasıyla yürüttüğü eshamı tasfiye politikasının 1213 yılına dek başarıyla uygulandığı, fakat bu tarihten sonra saptanan politikadan taviz verilmek zorunda kalındığı ve tasfiye hareketinin tavsadığı ortadadır. Ayrıca işaret etmek gerekir ki, 1213'ü izleyen yıllar, peşinen saptanmış olan eshamı tasfiye politikasından kesinkes bir dönüş yapma biçimindeki uygulamalara sahne olmaktan ziyade, bir kararsızlık ve istikrarsızlık dönemi olmuştur. Gerçekten bu dönemde,eshamla ilgili kararlarda sık sık değişiklikler yapılmış ve bu kararsız politika nedeniyle uygulamada bazı sorunlarla karşılaşılmıştı. Nitekim, örneğin kişiler arası alım-satım konusunda bir ara birçok kimsenin tereddüte düştüğü ve alım-satım yasağının geçerli mi yoksa kalkmış mı olduğunu tam kestiremediği günler olmuştu. Yasak olduğu halde, özel ellerden esham alanlara rastlanmaktaydı. Devletin kararlı bir tutumla bu işlemleri geçersiz sayması gerekirdi. Fakat, bu noktada da kararlı bir tutum izlenemiyor ve kişilerin

(27) KK, no 2 360, s. 6, 22 Ra 1213 tarihli ilm-ü-haber; Cevdet Maliye, no 15 399
Zecriyye eshamı her biri iki bin grş. faizli, elli tam sehimden oluşmaktaydı. Sehimler sekiz yıllık faize eşdeğer muaccele ile satılmaktaydı.

(28) Bu 1811 kisenin tamamı, daha önce İ.C.H.'nce zabt edilmiş olup da, karar değişince satışa sunulan esham faizinden oluşmuyordu. Toplamın yalnız 860 kisesi daha önce zabt olunan eshama aitti. Geri kalan ise, yeni ihraç olunan eshamın faiziydi. Nitekim: Zabt olunan eshamın 500 kiseliği birinci partide, 360 kiseliği de ikinci partide satılmıştı. Yeni ihraç olunan *Zecriyye Resmi eshamının* faizi de 200 kiseydi. Bunlar dışında Zecriyye hâsılatından 750 kise *Emtia Gümrüğü*'ne "*ocaklık*" adı altında tahsis olunmuş ve bu para üzerine yeni gümrük sehimleri çıkarılmıştı (KK, no 2 380, s. 24 deki 4 Ra 1214 tarihli ilm-ü-haber).

(29) A.g.d., s. 14 deki 27 L 1212 tarihli Hatt-ı Hümâyun sûreti ve aynı tarihli ilm-ü-haber.
Kişiler arası esham alım-satımının serbest bırakılmasında kadınları gelirsiz bırakmamak endişesi de etken olmustu.Zira, kadınların mukataa satın almaları yasaktı ve ifade olunduğuna göre,tasarruflarını esham dışında yatıracakları bir alan da yoktu.Birçok kadın geçimini esham faizinden sağlar olmuştu:"...*ancak nisvâna mukataa virilmesi* öteden beru memnû'atdan *olmagla, nisvân makulesi cihet-i âhar ile medâr-ı maaş tedârikinde âciz ve dermande olduklarına binâen*..."

(30) Cevdet Maliye, no 18 049
Esham satışlarının yeniden yasaklanmasında, mukataa satışlarının durgunluğu da etken olmuştu (Bkz.: not 19)

mevki ve statülerine bakılarak bu işlemlerin bazıları özel emir ve izinlerle meşrulaştırılıyordu (31).

C- TİMAR SİSTEMİNİ ISLAH ÇALIŞMALARI VE BU NEDENLE İ.C.H. NE GİREN TİMAR VE ZEÂMET GELİRLERİ

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "Birinci grup" içinde yer alan gelir kalemlerinden bir diğeri de *"Timar ve zeâmet hâsılatı ve iltizam bedeli akçeleri"* idi.

Aslında; timar ve zeâmetlerle ilgili bir gelir kaleminin - yeni ve değişik de olsa - merkezi bir hazinenin (İ.C.H.) "bütçe" lerinde yer alması, ilk elde biraz garip görünür. Zira, Osmanlı Devleti'nin klâsik düzen ve döneminin esaslarına göre, timar ve zeâmet hâsılatı merkezi hazineye intikal etmez; bunlar, bazı yükümlülükler mukabili, mahallinde timar erbâbına tahsis olunmuş gelirlerdir. Bununla birlikte, XVII. yy dan itibaren timar sisteminin iyice yozlaştığı ve bu olaya koşut olarak merkezi hazinenin ek kaynak gereksiniminin de giderek arttığı ve bu nedenle, özellikle XVIII.yy dan sonra, timar alanlarının yavaş yavaş merkezi hazine gelirleri içine katılması eğiliminin kuvvetlendiği ve hatta fiilen böyle bir sürecin başlamış olduğu da ayrı bir gerçektir (32).

Ancak, herhangi bir timar veya zeâmet hâsılatının merkezi hazine gelirleri arasına katılabilmesi için, bunların *"dirlik"* olma nitelik ve özelliğinin sona erdirilmesi, diğer bir ifadeyle *"havass-ı hümâyuna tashih"* edilmeleri gerekmekteydi. *"Havass-ı hümâyuna tashih"* olunan timar veya zeâmet, bir *"mukataa"* haline dönüşmüş olur ve artık hasılatı diğer mukataa gelirleri gibi merkezi hazineye girerdi.

Timar veya zeâmetlikten *"mukataa"* ya dönüşme, pratikte iki aşamalı bir işlemdi. Önce, timar kanunları gereği, doğal yoldan (mirasçısız ölüm, vs) *"mahlûl"* olan ya da özel bir nedenle *"mahlûl"* addedilen timar veya zeâmet *"mîrîce zabt edilir"* di. Merkezce el konan (sahiplerinden alınan) bu gibi dirliklerin ileride başka birine yine timar veya zeâmet olarak tevcih edilmeleri mümkündü. Bu durumda, dirliğin *"mîrîce zabtı"* yalnız geçici bir süre için söz konusu oluyor demekti. Ama, eğer tevcih olunmaz ve *"havass-ı hümâyuna tashih"* edilirler ise, artık bunların timar veya zeâmet olma nitelikleri kesin olarak son bulmuş sayılır ve bundan böyle birer *mukataa* olarak merkezi hazine gelirleri arasına katılırlardı. O halde, sadece zabt olunmuş olma (birinci aşama) timar veya zeâmetin *"dirlik"* niteliğini sona erdirmiş sayılmaz ve bu geçici dönemde, bunların yine eskisi gibi timar-zeâmet biçiminde anılmalarına bir engel teşkil etmezdi.

Daha önceki dönemlerde münferit olaylar niteliğinde olan ve bir süre sonra genellikle başkalarına tevcihle sonuçlanan timar ve zeâmetlerin *"mîrîce zabtı"* olayı, XVIII.yy içinde normalin boyutlarını aşmış ve genel bir eğilim haline gelmişti. Gerçekten, bu yüzyılda *timar yoklamaları* sıklaşmış ve bu yoklamalarda mevcut görünmeyen timar erbabının timar-zeâmetleri

(31) Cevdet Maliye, no 12 842

(32) Ö.L. Barkan, Timar, *İslam Ansiklopedisi*, s. 318

ellerinden alınmaya başlanmıştı (33). Bunun yanısıra, timar kanunları uyarınca normal yoldan "*mahlûl*" olmuş birçok timar-zeâmeti de, yeniden tevcih etmemek üzere, zabt etme eğilimi kuvvet kazanmıştı. Bu arada, birçok dirlik sahibinin de kendi rızalarıyla timar veya zeâmetlerinden feragat ettikleri görülmekteydi (34). Bunlar genellikle, ellerindeki dirliklerin hâsilatsız olduğunu ve dolayısıyla dirlik sahibi olmanın gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirmelerinin artık olanaksızlaştığını ileri sürmekteydi. Bir kısım timar-zeâmet sahibi ise, timar-zeâmetlerinin mukataaya tahvilini ve arkadan kendilerine *malikâne* olarak tevcih olunmasını talep etmeye başlamıştı (35). Hem timar sahibinin arzusu yerine geldiği, hem de hazine müstefit olduğu için, timarın eski sahibine *malikâne* olarak satışı en çok rastlanılan bir uygulama biçimiydi. Devlet, timarların güncel ve gerçek hâsılat düzeylerini bilemediği için, bu satışlarda genellikle, timar sahibince önerilen fiyat, hazinece de kabul olunmak zorunda kalınıyordu. Oysa, bu gelişmeler sonucunda:

1- Devletin askeri gücünün bir kısmı (timarlı süvariler) giderek tasfiye edilmiş oluyor; fakat bu arada, bu gücü ikame edecek ciddi düzenlemelere henüz gidilmiyordu. Üstelik, sıklaşan ve uzun süren savaşlar nedeniyle, devletin daha kuvvetli bir orduya olan gereksinimi artmıştı.

2- Öte yandan, timar sistemini böyle plansızca tasfiye etmenin hazineye sağladığı katkı ise, bu yolden sağlanabilecek olana kıyasla tatminkâr olmaktan uzaktı. Mevcut potansiyelin değerlendirilebilmesi ve malikâne mukataaya dönüşen bu timar ve zeâmetlerin hazineye katkısının anlamlı bir düzeye ulaşabilmesi için, önce bunların gerçek hâsılatlarının araştırılması ve hazinenin, ahcıların önerdikleri fiyatları kabule mahkûm olmaması gerekmekteydi.

Her ne kadar XVIII. yy daki genel eğilim ve uyguleme timar sisteminin yavaş yavaş tasfiye edilmekte olduğunu göstermekteyse de, aslında devletin henüz bu konuda saptanmış kesin bir politikası yoktu. Nitekim, bir yandan timar sistemini tasfiyeye yönelik bu gibi uygulamalar olurken, öte yendan arada bir sistemi diriltip, yaşatacak bazı önlemlere başvurmaktan da geri kalınmıyordu. Abdülhamid I zamanında çıkarılan ve *alaybeylerinin* atanmaları konusunda yeni hükümler getirerek timarlı sipahiliği ıslahı amaçlayan timar kanunu bu önlemlere bir örnek teşkil eder (36).

Selim III tahta geçince, devrin düşünür ve idarecilerine devletin ana sorunları hakkındaki fikirlerini sormuştu. Padişaha rapor sunan çeşitli kişilerden biri olan Mehmed Şerif Efendi (defterdar) o zaman timar rejiminin artık işe yaramadığını dile getirmiş ve sistemin tasfiyesini önermişti. Ona

---

(33) Barkan, a.g.m.. Başbakanlık Arşivi, Cevdet Timar tasnifi belgeler (Bu konuyla ilgili belge sayısı çok fazla olduğundan kayıt numaralarını kaydetmeyi gereksiz gördük)

(34) Cevdet Timar tasnifinde bu noktayı kanıtlayacak çok sayıda belge vardır. Bu belgelerin bir kısmı "*EK TABLO: NOT 34*" de listelenmiştir.

(35) Cedvet Timar, no 135 (11 Ra 1135); Cevdet Maliye no 16 807 (L 1149); Hatt-ı Hümâyun, no 10 453 (1205)

(36) Tarih-i Cevdet, c. 2, s. 68, 251 ve c. 6, s. 46; Barkan, a.g.m., İ.A., s. 329

EK TABLO: NOT (34)

KENDİ RIZALARI İLE TİMAR VEYA ZEÂMETİNİ BIRAKANLARI GÖSTERİR BAZI BELGELERİN NUMARA VE TARİHİ İLE BU DİRLİKLERİN BULUNDUKLARI SANCAKLARI GÖSTERİR LİSTE
(Belgeler Cevdet Timar tasnifindedir)

BELGE NO	TARİH	TİMAR/ZEÂMET	SANCAK
4 532	1120	T	Tarsus
4 538	1120	T	Hısn-ı Keyf
8 130	1121	T	Karahisar
6 131	1124	T	Ohri
7 805	1140	Z	Köstendil
4 519	1143	T	Konya
7 798	1145	T	Erzurum
7 799	1145	T	Mezistire
4 619	1148	T	Teke
7 800	1150	T	Delvine
7 833	1150	T	Delvine
7 836	1152	Z	Köstendil
8 140	1157	T	İşkodra
4 583	1182	T	Yanya
6 143	1183	T	Tercan/Erzurum
6 148	1188	Z	Paşa sancağı
7 806	1168	T	Amid sancağı
7 845	1172	T	Çorum
8 558	1173	Z	Karahisar-ı Sahib ve Bolu
7 832	1174	T	Şam
4 545	1177	T	Hamid
6 131	1177	T	Tırhala
4 594	1179	T	Erzincan
6 157	1179	T	Sıvas
7 803	1179	T	Aydın
7 809	1179	T	Tortum
7 827	1179	T	Menteşe
4 586	1181	T	Teke
4 591	1182	T	Avlonya
4 165	1183	T	Sıvas
4 168	1183	T	Bozok
8 170	1183	T	Kastamonu
4 539	1188	T	Sultanönü
7 810	1188	T	Erzurum
7 822	1188	T	Hüdâvendigâr
7 871	1188	T	Prizren
4 642	1189	Z	Semendre
4 627	1190	Z	Teke
4 638	1193	T	Selânik
4 617	1193	T	Saruhan
4 574	1194	T	Kütahya
4 561	1197	T	Köstendil
4 662	1197	T	Sıvas
4 618	1197	T	Saruhan

4 650	1197	Z	Kütahya
4 537	1200	T	Bender
6 105	1200	T	Maraş
4 540	1201	T	Mora
4 578	1202	T	Mora
6 106	1202	T	Kıbrıs
6 107	1202	T	Kıbrıs
4 588	1203	T	Rüha
7 841	1204	T	Bosnasaray
4 575	1205	T	Silistre
6 109	1213	T	Hüdâvendigâr
6 120	1229	T	Paşa sancağı
7 883	1235	—	Canik
6 124	1238	Z	Aydın
4 518	1239	Z	Suğla
4 614	1241	T	Yanya
4 615	1241	T	Yanya

göre, "*mahlûl*" olan dirlikler tevcih olunmayıp, zabt olunmalı ve bunlardan sağlanacak hâsılatla askeri masraflar finanse edilmeliydi (37).

1206 (1791-92) da, Selim III de bir timar kanunu yayınladı (38). Bu kanun, sistemin tasfiyesini değil, ıslahını amaçlamaktaydı. Bir yıl sonra *İrâd-ı Cedid Hazinesi* kurulunca, bu hazineye de timar sisteminin ıslahına yönelik görünen bazı görevler verildi.

İ.C.H. nin üstlendiği görevlerin biriyle 1206 tarihli timar kanunun bazı hükümleri arasında önemli bir bağlantı vardı. Daha açık bir ifadeyle, 1206 tarihli yasa ile getirilen bazı hükümlerin, pratikte anlam taşıması ancak İ.C.H. nin bu konudaki icraatı ile mümkün olacaktı. Şöyle ki:

Yükümlülüklerini yerine getirmeyen timar-zeâmet sahiplerince ileri sürülen birinci bahane dirliklerinin yeterli hâsılata sahip olmadığıydı. Bu gibileri tatmin etmenin çaresi, eklemelerle timarlarının hâsılatını yükseltmekti. Ne var ki, eski timar kanunları timarlarda "*kılıç*" adı verilen çekirdeğin parçalanmasına cevaz vermiyor ve dolayısıyla timarları gelişigüzel parçalayıp, eklemelerle hâsılatsız timarların bu yoldan takviyesi mümkün olamıyordu. 1206 tarihli yasa, hâsılatı 500 guruşun altında olan timarlarda "*kılıç*" ların parçalanmasına izin vererek, bu engeli kaldırdı. Artık, hâsılatsız timarların, ekleme ve birleştirilmelerle büyütülebilmesi olanağı doğmuştu.

Ancak, bu hükmün pratikte anlam taşıması timarların yıllık gerçek hâsılatlarının bilinmesini gerektiriyordu. Herhangi bir timarın 500 grş hık sınırın altında ya da üzerinde hâsılata sahip olduğu nasıl saptanacaktı? Bu konuda, yalnız timar sahiplerinin beyanıyla yetinmek doğru olmazdı. Üstelik, ortada kimsenin rağbet etmediği, çok sayıda sahipsiz timar da vardı. Timar

(37) Mehmed Şerif Efendi, Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütalâat, *T.O.E.M.*, cüz 38, sene 7, s. 75-76

(38) Kanun metni için bkz.: Halil Nuri, *a.g.y.* (Bayezıd Küt. no V-3 369/72), vrk 94-114; *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 237-39; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 459-463

hâsılatlarıyla ilgili olarak, devletin elinde bulunan rakamlar ise, gerçeği yansıtmaktan uzak, yıllar öncesinin verileriydi (39).

Sorunun çözümü, yani timar-zeâmetlerin yıllık gerçek hâsılat düzeylerinin saptanıp, bilinebilmesi için *"mahlûl"* olacak dirliklerin bir süre İ.C.H. nce zabt ve idare olunması kurah getirildi. Bundan böyle, timar kanunları uyarınca *"mahlûl"* olacak (mirasçısız ölüm gibi) bir timar veya zeâmet yeni bir *mülâzıma* tevcih olunmadan önce en az bir yıllığına İ.C.H. nce zabt ve idare olunacak ve bu süre içerisinde timar-zeâmetin gerçek hâsılatı tebeyyün edecekti. Bu geçici sürenin hâsılatı *"Mabeyn mahsuli"* (ara mahsul) adıyla İ.C.H. ne girecekti. Bir yıl sonra timar-zeâmet yeniden tevcih olunduğunda, alan *mülâzım* artık hasılat *"masârif-i seferiyyemize vefa itmez"* biçiminde, itiraz edemeyecekti (40). İşte bu görev İ.C.H. ne *"Mabeyn mahsuli"* adı altında bir gelir sağlanmasına vesile oldu.

İ.C.H. kurulmadan önce *Derya Kalemi* timarları ile *Humbaracı Ocağı* timarları da *Darbhâne* tarafından zabt olunmuş bulunuyordu. Bunun nedeni, yakında *Tersâne* ve *Kapukulu Ocakları'na* yeni bir düzen verme arzusuydu (41). İ.C.H. kurulunca, bu timarların idaresi de yeni hazineye bağlandı.

İrâd-ı Cedid Hazinesi timarların zabt ve idaresiyle görevlendirildikten sonra, *"bilâ veled fevt"* (çocuksuz ölüm) sonucu *"mahlûl"* olan birçok timar-zeâmet yanında, *"yetim timarları"* ile *"bî-hâsıl"* (hâsılatsız) olduğu ileri sürülen, yoklamalarda sahipleri zuhur etmediği için *"bilâ-sahib"* (sahipsiz) olarak işlem gören ve tevcihlerine kimse rağbet etmediği için ortada kalan her türlü timar-zeâmet bu hazinece zabt ve idare olunmaya başladı.

Zabt olunan timar ve zeâmetler, *İrâd-ı Cedid Defterdarı'nca* ya *iltizama* verilmekte ya da *emâneten* idare ettirilmekteydi. 1207-1211 arasına ait aşağıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere, iltizama verme, emânet usulünden daha yaygındı; fakat her geçen yıl, emânet usulünün iltizam aleyhine büyümesini sağlamıştı:

"Bütçe" dönemi	İltizam		Emânet		Toplam
	guruş	%	guruş	%	guruş
•1207-09	666 074	87,12	98 462	12,87	764 536
1209-10	513 364	81,54	116 185,5	18,45	629 549,5
1210-11	336 959	68,66	153 758,5	31,33	490 717,5

(Kaynak: MAD no 3 920, s. 485-87, 494-96 ve 402-3 deki verilerden hareketle düzenlenmiştir)

Saptamalarımıza göre, hicri 1207 yılında (1792-93) İ.C.H. nce zabt ve idare olunan, diğer bir ifadeyle bu hazinece iltizama verilen ya da emâneten

(39) Dirlik hasılatları *"tahrir"* adı verilen sayımlarla belirlenirdi. 15-16. yy larda otuz yılda bir yapılan bu sayımlar, daha sonraları ihmal edilmeye başlanmış ve dolayısıyla dirlik hasılatları, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen hâlâ bu eski sayım değerleri üzerinden işlem görür olmuştu.

(40) KK, no 2 380, s. 20-21 deki 26 Z 1207 tarihli ilm-ü-haber sureti. Krşl.: Bayezid Küt. yazma no V-3 369/72, vrk 161-162.

(41) Cevdet Timar, no 8 791 (27 Z 1206); Hatt-ı Hümâyun, no 11 360 ve no 707.
Derya Kalemi timar ve zeâmetlerinin, daha önce Darbhâne'ce zabt edilmiş olduğuna, olay sonrası dönemine ait diğer belgelerde de değinilir: İ.C. kuruluş kanunu (KK, 2380); MAD, 3920, s. 21; KK 2380, s. 30

idare ettirilen timar-zeâmet sayısı 5 681 idi. 1208 de bunların sayısı 7 025 e yükselmiş, 1209 da ise 6 341 e düşmüştü.Bu dirliklerin çoğunu"defter yazu değeri" (timar-zeâmetlerin defterlerde kayıtlı eski hâsılat rakamları ki bunlar artık gerçekle ilgisi kalmamış "nominal" değerlerdi) on bin akçenin altında bulunan küçük timarlar oluşturmaktaydı:

Yıl	Bilinmeyan	5.000 akçeden az	5.000-9.999 akçe arası	10.000-19.999 akçe arası	20.000-49.999 akçe arası	50.000 akçeden fazla	Toplam (Adet)
1207	116	2 664	2 064	653	177	7	5 681
%	(2,04)	(46,89)	(36,33)	(11,49)	(3,11)	(0,12)	(100)
1208	63	3 218	2 564	916	261	3	7 025
%	(0,89)	(45,80)	(36,49)	(13,03)	(3,71)	(0,04)	(100)
1209	—	3 164	2 175	780	220	2	6 341
%	(0)	(49,89)	(34,30)	(12,30)	(3,46)	(0,03)	(100)

(Kaynak: MAD no 3 920,s. 3-751 arasındaki verilerden çıkarılmıştır)

Zabt olunan timarların İ.C.H. nce idaresi, bunların eski "yazu değerleri" ile gerçek hâsılatları arasında bir ilişki kalmamış olduğunu ortaya çıkardı. Nitekim, örneğin aynı bölgede ve aynı "yazu değeri" ne sahip iki ayrı timarın iltizam bedelleri, ya da emânete verilmişlerse yıllık hâsılatları, birbirinden çok farklı olabiliyordu (42). Bu arada, zabt edilmiş olan dirliklerinin büyük bölümü küçük olduğundan, İ.C. defterdarı'nın bunların hâsılatını toplatabilmesi de önemli bir sorundu. Bu nedenle timar-zeâmetler genellikle toplu halde (yirmisi, kırkı, yüzü, üç yüzü birarada) ve belirli kişilere iltizama veya emânete verilme yoluna gidilmekteydi. Örneğin 1209 yılında İ.C.H. nce zabt ve idare olunan 6 341 timar-zeâmetin üç binden fazlası yalnız yedi kişinin emânet veya iltizamına verilmiş durumdaydı (43). Bu açıdan, on yıl sonra da durum pek farklı değildi: Str. Dimitrov'un bir araştırmasına göre, 1219 da toplam 3 575 timar-zeâmetin 1974 ü (% 55) altı kişiye emânet ya da iltizama verilmiş durumdaydı. Geri kalan % 45 ise, 81 ayrı mültezim-memura verilmişti (44).

1207-1209 arasındaki ilk "bütçe yılı" nda, zabt olunup iltizama verilen ya da emâneten idare ettirilen dirliklerden İ.C.H. ne giren gelir 764 536 guruş oldu. Bu, "Yıllık normal gelir"in % 18,83 ünü oluşturmaktaydı. Fakat izleyen

(42) Örneğin Suğla'da: İltizam bedelleri 40 guruş olan timarların "yazu" değerleri iki ilâ beş bin akçe arasında değişiyordu. 8 242 akçe "yazu"su olan bir timar 25 grş'a, 3 000 akçe "yazu"su olan ise 35 grş'a iltizama veriliyordu. 400 guruşa iltizama verilen 3 450 akçelik timar varken, yine aynı bedelle iltizama verilen 24 200 akçelik zeâmet de vardı.

Menteşe'de ise 2 550 akçelik bir timar 32,5 grş'a, 4 600 akçeliği ise 18 grş'a iltizama verilmişti (Maliyeden Müdevver Defter, no 3 920, s. 12-13)

(43) Bu yedi kişi şunlardı: Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa, Bozok sancağı mutasarrıfı Cabbar-zâde Süleyman Bey, Canik muhassılı ve Karahisar-ı Şarkî voyvodası Süleyman Ağa, Hâcegândan el-hac Memiş Efendi, Manisa mütesellimi Kara Osman-zâde el-hac Mehmed Ağa, Yanya mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa, Kara Osman-zâde el-hac Ömer Ağa.

(44) Str. Dimitrov, Les Timars et le "Nizâm-ı Cedid" selon le defter matricule des affermages de fiefs en 1804 et 1805 (V.P. Mutafcieva-Str. Dimitrov, Sur l'Etat du Système des Timars des *XVIIe - XVIIIe ss*, Sofia 1968, Académie Bulgare des Sciences), s. 50

yıllarda, hazinenin bu kalemden sağladığı gelir hem mutlak, hem de nisbi olarak azaldı (Bkz.: Tablo: XIII ve Tablo:.XIV).

Zaman içinde, İ.C.H. nin timar-zeâmet gelirlerindeki azalmanın önce "*Mabeyn mahsuli*"ndeki azalmadan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim:

Bütçe yılı	Mabeyn mahsuli (guruş)	Diğer (guruş)	Toplam (guruş)
1207-09	627046	137490	764536
1209-10	366050,5	263499	629547
1210-11	209392	281325,5	490717,5
1211-12	109238,5	296906,5	406144,5
1212-13	50236	250080,5	306316,5
⋮	⋮	⋮	⋮
1215-16	?	(Bkz:not)	432122
1219-20	?	(Bkz:not)	377463,5

Not: Orjinal kayıtlardaki ifadeye bakılırsa "Toplam" rakamı "Diğer"e eşittir; yani bu yıllarda "mabeyn mahsuli" yoktur. Ama "mabeyn mahsuli"nin ayrıca belirtilmesi ihmal edilmiş de olabilir..

"*Mabeyn mahsuli*" adı altındaki gelirin azalması bir bakıma İ.C.H. nce zabt ve idare olunan toplam timar-zeâmet sayısındaki azalmayı da ifade ediyordu. Nitekim, daha önce de işaret edildiği gibi, 1209 da İ.C.H. nce zabt ve idare olunan dirlik adedi 6 341 iken, 1219 da 3 565 e düşmüştü. Zabt olunan timar-zeâmet adedindeki böyle büyük oynamalar, kuşkusuz İ.C.H. ne bu kalemden giren gelirin düzeyini de etkilemekteydi. Ne var ki, bir yıldan diğerine zabt olunan timar adedinde pek büyük oynamalar yoksa, hâsılat değişimini sadece timar adedine bağlamak doğru olmazdı. Zira bir kere, hem timarlar aym büyüklükte değildi, hem de her birinin iltizam bedeli (emânet ise hâsılatı) bir yıldan diğerine büyük oynamalar göstermekteydi. Mevcut veriler, yıllar ılerledikçe iltizam bedellerine genellikle zam yapıldığım göstermektedir (45). O halde, bazı yıllar timar adedindeki azalmadan mütevellit hâsılat azalmaları (İ.C.H. ne giren hâsılat) iltizam bedellerine yapılan zamlarla (emânetse hâsılat artışıyla) telâfi edilmiş olmalıdır.

İrâd-ı Cedid Hazinesi timar ve zeâmetlerin "*zabt ve idare*" işini üzerine aldıktan sonra, çeşitli dirliklerin "*mukataa*" ya tahvili olaylarına yine rastlanmaktaydı (46). *Hazine-i Âmire*'ye gelir sağlayan bu olaylar, artık

(45) Timarların iltizama verilmesi genelliklo toplu halde olup, iltizam süreleri üç yıla kadar uzayabiliyordu. Fakat, herhangi bir timar üç yıllığına iltizama verildiğinde, her yıl için peşinen saptanan iltizam bedeli biribirinden genellikle farklı oluyordu ki, bu farklar ilerleyen yıla göre iltizam bedeline yapılan zammın göstergesiydi.

Örneğin Kütahya'da, El-hac Memiş Efendi'ye üç yıllığına iltizama verilen 145 adet dirliğin iltizam bedeli 30 000 guruş olup, bunun 5 000 grş'u ilk yılın, 7 500 grş'u ikinci yılın, 17 500 grş'u da üçüncü yılın iltizam bedelleri olarak saptanmıştı (MAD no. 3 920, s. 54).

İltizam bedelleri, genellikle peşinen tahsil olunmaz, hazine mültezimden bir borç senedi alırdı.

(46) Hatt-ı Hümâyun, no 12 396-A (9 B 1210); Hatt-ı Hümâyun, no 12 396 (1210); HH, no 10 801 (1211); Cevdet Timar, no 2 109 (27 S 1214); Cevdet Timar, no 7 483 (S 1214); Cevdet Timar, no 8 608 (Za 1215); Cevdet Timar, no 7 596 (N 1215); Cevdet Timar, no 126 (B 1216)

valnız timar sistemine zarar vermekle kalmıyor, dolaylı olarak İ.C.H. de bundan etkileniyordu. Hem timar sisteminin tasfiyesini önlemek, hem *Hazine-i Âmire*'nin görünmez zararının önüne geçmek (mukataaya tahvil edilen timarlar çok düşük "*mal*" ve "*muaccele*" ile satılıyordu), hem de İ.C.H. nin kaybını önlemek amacıyla 7 Z 1217 (1 Nisan 1803) tarihli bir kararla timarların "*havass-ı hümâyuna tashih*" i kesin olarak yasaklandı (47). Zeâmetler için ise, kapı aralık bırakılmakla birlikte, sıkı koşullara bağlandı: Eğer bir zeâmetin mukataaya tahvili ve malikâne olerak satılması muhakkak isteniyorsa, İ.C. defterdarlığı önce o zeâmetin yıllık gerçek hâsılatını saptayacak ve buna göre bir "*mal*" (malikânede yıllık vergi) takdir edecekti. "*Muaccele*" ise, yıllık gerçek hâsılatın beş katından az olamayacaktı.

Derya Kalemi'ne kayıtlı ve İ.C.H. nce zabt olunmuş olan timarlardan bazıları da, bir ara verilen izin üzerine "*havass-ı hümâyuna tashih*" olunmuşlardı. Bu arada, söz konusu timarların bir kısmının sahibi de kara seferlerine iştirak edeceklerini ifade edip, timarlarının "*eşkinci timarı*" na tahvilini talep etmekteydi. Aslında böyle bir istek, bu tip timarların ihdâs nedenine aykırıydı. Dolayısıyla bu olaydan yararlanılarak 27 L 1218 (9 Şubat 1804) tarihli bir emirle, söz konusu dirliklerin denizcilikle ilgisiz kişilere tevcihinin yanlışlığı ve usulsüzlüğü vurgulandığı gibi, bundan sonra "mukataa" ya dönüştürülmeleri de kesin olarak yasaklandı (48).

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "*zabt u idaresinde*" bulunan timar ve zeâmetlerin bir kısmı Levend Çiftliği "*zabitân ve mütekâidinine tertib ve tahsis*" olunmaktaydı. 1208 yılında bu amaçla ayrılan timar-zeâmet adedi 797 olup, bunların "*yazu*"larına göre sınıflaması şöyleydi:

5.000 akçeden az	5.000-9.999 akçe arası	10.000-19.999 akçe arası	20.000 akçeden yüksek	Toplam (adet)
200	331	217	49	797
% 25,09	% 41,53	% 27,22	% 6,14	% 100

(Kaynak: MAD no 3 920, s. 730-749)

Levend Çiftliği'ne tahsis olunan dirlikler genellikle büyük olanlar arasından seçilmekteydi. Yukarıdaki tablo bu durumu her ne kadar biraz yansıtmaktaysa da, pek belirgin biçimde ortaya koymaktan uzaktır. Durumu daha iyi görebilmek, ancak tahsis olunan dirliklerin, seçildikleri kendi grupları içindeki ağırlığına bakmakla mümkündür. Nitekim: Bu 797 dirlik, 1208 de İ.C.H. nin "zabt u idaresinde" bulunan toplam 7025 dirlik arasından seçilmişti. Seçim sırasında hâsılatı beş bin akçeden az timarların % 6,21 i (200/3218), 5000-9999 akçeliklerin % 12,90 ı (331/2564), 10000-19999 akçeliklerin % 23,68 i (217/916) ve 20000 akçeden yukarı olanların % 18,77 si (49/221) *Levend Çiftliği*'ne tahsis olunmuştu.

(47) K. Kepeci, no 2 380 (*İrâd-ı Cedid Şürûtı Defteri*), s. 28

(48) Aynı defter, s. 30 (27 L 1218 tarihli ilm-ü-haber)

1219 (1804) yılında ise *Levend Çiftliği*'ne tahsis olunmuş bulunan dirlik adedi 903 idi. Bunların 60 tanesi yirmi bin akçeyi aşan zeâmetti (49).

x x x

İ.C.H. 1807 yılında lağvedildiği için, bu hazinece yürütülen genel mali politika ve bu arada timar sistemini yeniden düzenleme hareketi de yarım kalmış oldu. Dolayısıyla, sonucu alınamayan bir politika hakkında yorum yapmak ve kesin hüküm vermek pek kolay değildir. Bununla birlikte, daha önce gözden geçirilen bilgiler çerçevesinde, timar konusuyla ilgili olarak, şu noktaların açıkça saptanması mümkün olabilmektedir:

Görünüşe bakılırsa; İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulduğunda, bu hazineye timarlarla ilgili olarak verilen görev, timar rejiminin ıslahına yönelikti. Ancak, bu ıslah politikası, yalnış olmasa bile, eksik sayılacak bir teşhise dayandırılmıştı: Sanki tek sorun timarların hâsılat düzeyiydi. Yükümlülüğünü yerine getirmeyen timar sahibine devlet, ya hâsılatının yeterli düzeyde olduğunu ispat edecek, ya da timar sahibi gerçekten hakh ise, timarı takviye olunacaktı. İşte, İ.C.H. bu amaçla, yani gerçek hâsılat düzeylerini saptamak için, "*mahlûl*" dirlikleri kendi "zabt u idaresine" almaya başlamıştı. Ancak bunlara, çeşitli nedenlerle zabt olunan çok sayıda küçük dirlik de eklenince, idareleri bir sorun oldu. Sonuç olarak *İrâd-ı Cedid Defterdarı* bunların çoğunu toplu halde iltizama vermekten başka çare bulamadı.

Aslında, timar sahipleri için tek sorun dirliklerinin hâsılat düzeyi değildi. Savaşlar artık timarlı sipahiler için câzip olmaktan uzaklaşmış ve bu arada "timarlı sipahilik ruhu" da ölmüştü. "*Malikânecilik*" gibi daha rahat ve câzip geçim yolları mevcutken, artık birçok timar sahibi, dirliklerinin hâsılat düzeyi ne olursa olsun, sefer sorumluluğu yüklenmek ve savaşların türlü dertlerine bulaşmak istemiyordu. Nitekim, İ.C.H. nce zabt olunup, hâsılat düzeyleri açığa çıkan birçok dirliğin yeniden tevcihi aşamasında yeni sorunlar belirmeye başlamış ve artık hâsılatları bir sorun teşkil etmez diye düşünülürken, bunlar yine "*tevcih kabul etmeyen*" dirlikler diye bir grup oluşturarak İrâd-ı Cedid'in idaresinde kalmaya mahkûm olmuştu. Bu arada, zeâmetlerin havass-ı hümâyuna katılmalarına izin verilmek zorunda da kalınmıştı. Öte yandan, bazı timarları "*tevcih kabul eder*" hale getirmek amacıyla yapılan bazı eklemeler yüzünden, kaçınılmaz olarak, yama işlevi gören birtakım küçük dirlikler de tasfiye edilmek zorunda kalınıyordu.

• Zabt edilen dirliklerin toplu halde taşradaki belli kişilere iltizama verilmesi ise, ileride başka sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktı. Bu sorunların başında mahalli idarecilerin merkez aleyhine güçlenmeleri gelir. Gerçekten, Mahmud II devrinde devlete sorun olacak birçok ismin, Selim devrindeki bu iltizamlardan yararlanarak güçlendiği kolayca izlenebilmektedir.

Sonuç olarak; timar sistemini ıslah hareketinin, geri dönüşün olanaksızlaştığı bir aşamaya rastgeldiği ortadadır. Böyle bir dönemde tek çare, Defterdar Mehmed Şerif Efendi'nin de daha önce önerdiği gibi, timar sistemini tasfiye etmek, yani dirlikleri merkezi hazine gelirleri arasına katarak, merkezi orduyu timarlı süvarileri de ikame edecek biçimde kuvvetlendirmekti. Gerçi, İrâd-ı Cedid'in idaresinde bulunan bazı dirliklerin *Levend Çiftliği*'ne tahsis olunmasıyla bu yönde bir adım atılmıştı; ama bu, hem çok sınırlı bir uygulama, hem de timar sistemini isteyerek tasfiyenin bir parçası değildi.

(49) Str. Dimitrov, *a.g.e.*, s. 47

Ancak, herşeye rağmen ve resmen amaçlanmadığı halde, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin bu politikasının, timar sisteminin tasfiyesine yardımcı olduğunu ileri sürmek de mümkündür. Çünkü, bazı terimlerin etkisinde kalmadan olaya bakıldığında görülür ki, aslında herhangi bir dirliğin "mukataa" ya dönüştürülerek Hazine-i Âmire'nin gelirleri arasına katılmasıyla, hâlâ "timar" diye anılıp, fakat iltizama konu teşkil ederek, İrâd-ı Cedid gelirleri arasına katılması arasında önemli bir fark yoktur. O halde, İrâd-ı Cedid'le birlikte "timar" adı altında bir çeşit yeni mukataaların türediğini de kabul etmek gerekir...

Timar politikasıyla ilgili olarak İrâd-ı Cedid'in en başarılı olduğu nokta ise, dirliklerin yok bahasına malikâne olarak özel ellere geçmesini önlemek olmuştur.

3- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN "İKİNCİ GRUP" GELİRLERİ:

A- ALKOLLÜ İÇKİ ÜRETİMİNİN SATIŞ AŞAMASINDA VERGİLENDİRİLMESİ: ZECRİYYE RESMİ

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "İkinci grup" gelirlerinin en önemlisini *"Zecriyye resmi hâsılatı"* teşkil eder.

"Zecriyye", alkollü içkilerden alınan eski bir vergi türüydü. Fakat, zaman zaman içki yasakları uygulanageldiği için, vergi de buna koşut olarak yürürlükten kaldırılmıştı. İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulunca, bu hazineye gelir temin etmek amacıyla 11 Ş 1207 (4 Nisan 1792) tarihli yeni bir *"Zecriyye Rüsûmı Nizâmı"* yayınlanarak (50), alkollü içkiler vergi kapsamına alındı.

İ.C.H. nin kuruluş kanununda, zecriyye resmi hâsılatının bu hazineye tahsis olunduğu hükme bağlanmıştı. Ancak, kanunda yalnız bu nokta belirtilmekle kalınmamış, hazinenin üstleneceği görevleri başarabilmesinde, bu vergi hâsılatının önemli bir rolü bulunduğuna da dikkatler çekilmişti: İ.C.H. nin diğer gelir kalemleri anlamlı bir düzeye erişinceye dek, zecriyye resmi hâsılatı Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye ödenecek olan meblâğların (zabt edilen esham ve mukataalar nedeniyle...) karşılığını oluşturacaktı.

Bu açıdan bakıldığında, zecriyye resmi hâsılatı aslında İ.C.H. için diğer kurumlara aktarılacak dolaylı, ya da geçici bir gelir gibi görünmektedir. Zaten, İrâd-ı Cedid kanununa göre de İrâd-ı Cedid Defterdarı, elde edeceği zecriyye resmi hâsılatını hazineye hemen gelir kaydedemiyecek, önce bu gereldi ödemeleri yapacaktı... (Giderler kısmında görüleceği üzere, bu gibi kuraliar pratikte pek geçerli olmadı).

Zecriyye Rüsûmı Nizâmı'na göre, vergi kapsamına alınan içkiler şarap, rakı ve benzeri *("hamr, arak ve emsâli müskirât")* alkollü içkilerdi. Şarabın kıyye (veya *vakiyye:* 400 dirhem) sinden iki, rakı ve benzeri içkilerin kıyyesinden ise, dört pâre (para) *"zecriyye resmi"* tahsili öngörülmüştü.

(50) K. Kepeci, no 2 380, s. 6-8. Ayrıca bkz.: Cevdet Maliye, no 13 075

İlk bakışta resmin, rakı ve şarap üreticilerinden tahsil olunacağı zannedilebilir. Zira, nizamnâmede "her ne *mahalde hamr ve arak ta'sîr ve taktîr olınur ise*" vergi alınacağı hükmü vardır. Ancak, nizamnâme titiz bir değerlendirilmeye tâbi tutulduğunda, üretime satış koşuluyla izin verildiği ve dolayısıyla asıl vergi yükümlüsünün satıcı olması gerektiği anlaşılır. "Totolojik" ve önemsiz görünen bu husus, şu nokta göz önüne alındığında önem kazanır: Gayri müslim halka, satış koşulu aranmaksızın, aile çapındaki tüketim düzeyinde kalmak koşuluyla üretim yapma hakkı verilmiştir. Bu küçük miktar, satış koşulu dışında bırakıldığı gibi, vergi kapsamı dışında da bırakılmıştır.

Zecriyye resminin yükümlüden yılda bir kere tahsil edilmesi esastı. Mükerrer vergilemeleri önlemek için, vergisini ödeyen yükümlüye bir "*edâ tezkeresi*" verilirdi. Bu belge verilirken, vergi tahsil memurları malın ve verginin miktarını ayrıca kaydetmek zorundaydı. Bu kayıtlar ve ayrıca iskelelerdeki sıkı denetimlerle içki ve dolayısıyla vergi kaçakçılığı önlenmeye çalışılıyordu. Nizamnâmede özellikle belirtildiğine göre de, zecriyye resminin yürürlüğe girmesinden maksat, alkollü içkilerin ticaretine olan revacı azaltmak ve müslüman halkın içki kullanımını önlemekti...

Zecriyye resminin ülkedeki uygulamasını denetlemek ve tüm hâsılatı bir elde toplamak amacıyla İstanbul'da bir "*Rüsûmat-ı Hamr ve Arak Muhassıllığı*" oluşturuldu. Muhassıllık "emâneten" idare olunmak üzere, o sıralar İstanbul Gümrük Emini bulunan Hasan Efendi'ye verilmişti. Hasan Efendi, zecriyye resmini bölgelerin özelliklerini göz önüne alarak, farklı usullerle tahsil ettirmekteydi. Nitekim, bazı yerlerin vergisi "*maktu*" olarak saptanıp, tahsil olunurken, bazı yerlerde *iltizam* usulü uygulanmakta, diğer bazı bölgelere de "*âmil*" ler gönderilip vergi *emânet* sistemiyle tahsil ettirilmekteydi.

Zecriyye resminin, her çeşit mültezime iltizama verilmesi yasaklanmıştı. Bu vergi, ancak *reâyâ kocabaşıları* eliyle, bölgenin ileri gelen kişilerine ilzam olunabilecekti. Diğer mültezimlerin ve âyanların kocabaşılara müdahale etmeleri yasaktı. Bu hükümlerden maksat, hem "demokratik" sayılabilecek bir yöntemle vergi hâsılatını randımanlı kılmak, hem de içki gibi böyle hassas bir maddeyle ilgili konulara herkesi bulaştırmamaktı.

Çeşitli bölgelerden gelen ve "Zecriyye *Muhassıllığı*"nda bir araya toplanan tüm vergi hâsılatını, *Zecriyye Muhassılı* hemen *İrâd-ı Cedid Defterdarı*'na teslimle yükümlü değildi. Muhassıllık önce vergi tahsil masraflarını hesaplayıp, verginin net hâsılat miktarını çıkarmak durumundaydı. Net hâsılat, her on bin guruşa eriştiğinde, muhassıl tarafından İrâd-ı Cedid Defterdarlığı'na teslim edilecekti.

1207-1209 arasındaki ilk "bütçe yılı" nda İ.C.H. zecriyye resminden 1 486 136 guruş gelir elde etti. Bu, hazinenin "Yıllık normal geliri" nin % 36,60 ını oluşturmaktaydı (Bkz.: Tablo: XV ve Tablo: XVI). Bu oranla, zecriyye resmi ilk bütçe yılında İ.C.H. ne en büyük katkıyı sağlayan gelir kalemi oldu (Mukayese için ayrıca Tablo: XIII ve XIV e bkz.). İzleyen bütçe yılında ise, hâsılat daha düşük oldu (Burada ilk bütçe yılı rakamının 23 aylık olduğunu hatırlamak gerekir). Fakat, 1210-11 döneminden sonra hâsılat artmaya

başladı. 1212-1213 dönemine gelindiğinde ise, hâsılat büyük bir artışla 1,7 milyon guruşun üzerine sıçradı.

Zecriyye resmi hâsılatındaki bu olumlu gelişme,Ra 1213 (1798) de Zecriyye *Resmi Mukataası* üzerine esham çıkarılmasıyla sonuçlandı. "Zecriyye *eshamı*" elli tam sehimden oluşmaktaydı. Her sehmin yıllık "faiz" i iki bin guruştu. Sehimlerin "*sekiz yıllık faiz hesabıyla*" satışı kararlaştırıldı ki, böylece her bir sehmin satış fiyatı (*muaccele*) on altı bin guruş olarak saptanmış oldu. Sehimlerin tümünün satılması halinde,sekiz yüz bin guruşluk bir "*muaccele*" geliri elde edilecekti (51).

Zecriyye eshamı, diğer esham uygulamalarından farklı olarak,belli bir zümreye tahsis olunmuştu: Sehimleri ancak "*milel-i selâse*" diye anılan gayri müslim vatandaşlar satın alabilecekti. İleride "*mahlûl*" olacak sehimler de yine yalnız bu vatandaşların evlâtlarınca satın ahnabilecekti. Zecriyye eshamının bu zümreye tahsisinin nedenini, zecriyye resminin esas itibariyle gayri müslim reâyâdan tahsil edilişinde aramak gerekir. Böyle bir uygulamayla, bu vatandaşlar için kârlı bir yatırım alanı yaratılmış olmaktaydı. Öte yandan, esham sahipleri ile vergi yükümlülerinin aym zümreden olması, bir bakıma mukataanın kârlılığını da bir miktar garanti altına almış sayılabilirdi.

Zecriyye eshamından sağlanan hâsılat (*muaccele* geliri) *Darbhâne*'de toplanmaktaydı. Sehimlerin satışı sırasında alınan "*dellaliyye*" resimleri ise *Hazine-i Âmire*'ye girmekteydi. Dolayısıyla, bu eshamın ihracı İ.C.H. ne bir katkı sağlamadı. Tam tersine, bu esham çıkarılana dek İ.C.H. ne girmekte olan zecriyye resmi fazlası da artık bu hazineye girmez oldu. Bundan böyle *Zecriyye Mukataası*'nın kârı, "faiz" adı altında esham sahiplerine dağıtılmak gerekiyordu. Zecriyye eshamına sahip olanlar, yılda iki kere ilgili maliye bürosuna başvurup "sûret" alırlar, arkadan "*Zecriyye Muhassıllığı*" na gidip "faiz" lerini tahsil ederlerdi.

Zecriyye eshamının ihdâsından sonra, İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin zecriyye resmi hâsılatı doğal olarak bir miktar azalma gösterdi. Ancak, azalmanın yalnız yüz bin guruşu doğrudan bu eshamın ihdâs ve ihracı ile ilgiliydi (zecriyye eshamı her biri iki bin kise faizli yüz sehimden oluşuyordu). Azalışa etken olan bir diğer olay da, o ara yeni ihraç olunan diğer mukataa sehimleri faizleri için, zecriyye hâsılatından dolaylı biçimde yapılan ödemeler (aktarmalar) di (Bkz.: Tablo: XVII, sütun 8) (52).

(51) A.g.d, s. 6 (22 Ra 1213 tarihli ilm-ü-haber şerhi); Cevdet Maliye, no 15 399 (Bkz. Y. Cezar, a.g.m., *Toplum ve Bilim*, sayı 12, s. 140-141 deki 9 no'lu belge)

(52) İ.C.H.'nden alınıp, satılan eshamın satış bedelleri (*muaccele*) İ.C.H.'ni ilgilendirmezdi. Satışı *Hazine-i Âmire* yapar, satışlardan elde ettiği geliri ya kendisi kullanır, ya da ileride kullanmak üzere *Darbhâne*'ye teslim ederdi. Özel kişilere satılan eshamın yıllık faizleri, ilgili mukataanın eminlerince ödenirdi...

Esham satışları nedeniyle İ.C.H.'nin "Esham faizi geliri" ve yeni ihraç olunan *Zecriyye Eshamı* nedeniyle "zecriyye resmi hâsılatı," doğal olarak azalmıştı. Fakat, esham satışlarının başlamasının İ.C.H.'nin gelirleri üzerindeki olumsuz etkisi bu kadarla kalmadı ve yeni ihraç olunan bazı sehimlerin faiz yükü de İ.C.H.'ne bindi. Şöyle ki: *İstanbul Emtia Gümrüğü* eshamı, diğer mukataalar eshamına göre, halkça daha çok tutulmaktaydı.Ancak, gümrük hâsılatı yeni sehimler ihracına olanak vermiyordu.Bunun üzerine,*İstanbul Emtia Gümrüğü, Zecriyye Resmi* hâsılatı ile desteklenmeye başlandı ve zecriyye resmi hâsılatının bir miktarı bu gümrüğe "*ocaklık*" adı altında tahsis olundu. Böylece, *İstanbul Emtia Gümrüğü* adına yeni sehimlerin piyasaya sürülmesi mümkün oldu.Bu sehimlere ödenecek faizi aslında İ.C.H. ödemiş oluyordu (Bkz.: not 28).

İ.C.H. nin son yıllarında, zecriyye resmi bu hazineye 1,6 milyon guruş dolayında bir katkı sağlıyor ve "Mukataat faizleri"nden sonra, % 22,12 lik payıyla hazine gelirleri arasında ikinci önemli yeri işgâl ediyordu (Bkz.: Tablo: XV ve XVI).

TABLO: XV

İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NİN,HÂSILATI KENDİNE TAHSİS OLUNAN ÇEŞİTLİ RESİMLERDEN SAĞLADIĞI GELİR (Guruş olarak)
(İ.C.H. nin ikinci grup gelirleri)

Yıllar	Zecriyye resmi	Pamuk resmi	Yapağı resmi	İstefidye resmi	Kökboya, mazı ve tiftik
1207-08	634 664	—	10 266,5	88 499,5	5 006
1208-09	851 450,5	211 531,5	380 170	54 329,5	34 098,5
1207-09	1 486 136	211 531,5	390 438	122 829	39 104,5
1209-10	992 082,5	202 820	631 531	125 572,5	56 255
1210-11	1 266 167	364 043	552 474,5	52 213	56 247
1211-12	1 282 810	327 808	463 476	82 825	34 297,5
1212-13	1 721 458	316 762	543 363	127 750	44 434,5
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
1215-16	1 520 828,5	522 964	499 808	174 500	43 500
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
1219-20	1 806 850	507 042	509 444	93 000	57 023

TABLO: XVI
HÂSILATI İ.C.H. NE AİT ÇEŞİTLİ RESİMLERİN İ.C.H. NİN "YILLIK NORMAL GELİR"İ İÇİNDEKİ PAYLARI (% OLARAK)

Yıllar	Zecriyye resmi	Pamuk resmi	Yapağı resmi	İstefidye resmi	Kökboya, mazı ve tiftik
1207-09	36,80	5,21	9,61	3,02	0,96
1209-10	24,28	4,96	15,45	3,07	1,37
1210-11	27,27	7,84	11,89	1,12	1,21
1211-12	28,46	7,27	10,28	1,83	0,76
1212-13	33,67	8,19	10,63	2,49	0,86
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
1215-16	27,36	9,40	8,99	2,59	0,78
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
1219-20	22,12	8,98	7,01	1,28	0,78

B- PAMUK SATIŞLARININ VERGİLENDİRİLMESİ: PENBE RESMİ

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin "İkinci grup" gelirleri arasında yer alan pamuk resmi, bu hazinenin kuruluşundan hemen önce yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuştu. Hazine kurulduğunda bir düzenlemeler henüz yerli yerine oturma-

olduğundan, Receb 1207 tarihli İrâd-ı Cedid kuruluş kanununda, pamuk resminin ancak 1208 yılından itibaren bu hazineye devredilebileceğine işaret olunmuştu. Dolayısıyla, İ.C.H. nin 1207 yılına ait ayhk "bütçe" lerinde pamuk (penbe) resmi hâsılatına rastlanmaz (Bkz.: Tablo: XII).

Yeni düzenleme öncesinde, Pamuk ve Pamuk İpliği Resmi Mukataası *(Mukataa-i resm-i mîrî-i penbe ve riste-i penbe)* malikâne olarak özel kişilere satılmış durumdaydı. Satış eski yıllarda yapılmıştı. Oysa, aradan geçen yıllar zarfında pamuk üretim ve ticareti fevkalâde gelişme göstermiş ve dolayısıyla pamuk eskisinden çok daha önemli bir vergi konusu teşkil eder olmuştu. Mukataanm malikâne olarak satılmış olması, hazinenin bu alandan sağlayacağı kazançları engellemekteydi. Malikâneciler ise, pamuk resminden umduklarının çok üzerinde ve rahat bir kâr sağlıyor ve hatta onların mültezimin mültezimi bile hâsılatdan pay alabiliyordu. Buna rağmen malikânecilerin hazineye ödedikleri "mal" (yıllık vergi) hâlâ eski düzeydeydi ve "mal" la mukataanm hâsilatı arasmdaki oran artık mâkul olmaktan çıkmıştı...

Hazine için yeni gelir kaynakları arayan günün defterderı, pamuk resmi konusuna dikkatleri çekti. Defterdar, 18 Za 1206 (13 Temmuz 1792) tarihli takririnde, malikânecilerin devreden çıkarılarak mukataanm idaresini devletin üstlenmesini, vergi oranlarının yükseltilmesini ve verginin tüm bölgelere teşmil edilmesini önermekteydi (53).

Tahminlere göre, penbe resmi hâsilatı o sıralar 200 kise civarındaydı. Malikâneciler mukataayı 120 kiseye iltizama vermekteydiler. Mukataaya devletçe elkonur ve malikânecilerin hakkı olan 120 kise yine hazinece kendilerine verilmeye devem edilirse, ilk elde hazine 80 kiselik bir ek gelire kavuşmuş olurdu. Defterdar, vergi oram da arttırılınca toplam hâsilatm kısa sürede 300 kiseye erişeceğini tahmin etmekteydi. Verginin tüm ülkeye teşmilinden sonra ise, hâsılatın altı – yedi yüz kiseye (300-400 bin grş) ulaşabileceği sanılıyordu.

Defterdarın önerileri doğrultusunda hareket edilerek, 20 Ş 1207 (2 Nisan 1793) tarihinde bir *"Penbe resmi nizâmı"* yayınlanarak, mukataaya hazinece el kondu (54). Bu arada, bir vakiyye pamuktan iki akçe *"resm-i mîrî-i* penbe" alınırken, bir akçe zamla resim vakiyyede üç ekçeye (veya bir pâre) yükseltildi. Pamuk ipliğinden ise, vakiyyede dört akçe alınırken altı akçeye (iki pâre) yükseltildi. Mukataanm adı da *"İstanbul ve tevâbiî* penbe resmi *mukataası"* olmaktan çıkarılıp, *"Memâlik-i Mahrûse pamuk* resmi *mukataası"*na dönüştürüldü. Böylece, daha önce vergi kapsamı dışında kalan Arabistan, Lazkıyye, İskenderun ve Adana gibi önemli pamuk üretim bölgeleri de vergi uygulema alanına dahil edilmiş oldu.

Vergi yükümlüsü, pamuk ve pamuk ipliğini pazar yerlerinde ya da iskelelerde (ihraç limam) satacak olan kimseler (satıcı) idi. Yapılan vergi zammının, satış fiyatlarına yansıyacağı düşünülmüştü. Yabancı tüccar pamuğa büyük ilgi gösterdiğinden, zam nedeniyle fiyatlardaki artışın

(53) Cevdet Maliye, no 19 243 (18 Za 1206)

(54) KK, no 2380, s. 8-9; Cevdet Maliye, no 31 548

dışsatımı etkilemeyeceği umuluyor ve hatta yabancı tüccarın malı çok ucuza kapatageldiğine inanıldığından, ihraç fiyatlarındaki yükselişin ülke yararına da olacağı düşünülüyordu.

Vergi kaçakçılığını önlemek amacıyla sıkı önlemler öngörülerek "Penbe *Resmi Nizâmı*" na bu konuda bazı hükümler konmuştu: Vergisi ödenmemiş pamuk ya da pamuk ipliği yakalandığında, yükümlüden iki kat resim alınacaktı. Vergisini ödeyen yükümlülere bir "*edâ tezkeresi*" veriliyordu ki, bu tezkere malın ikinci kez vergilendirilmesini önlediği gibi, bir çeşit satış izin belgesi yerine de geçiyordu. Zira, vergisi ödenmemiş malın alım-satımı kesinlikle yasaktı.

Pamuk ve pamuk ipliği resmi hâsılatı İ.C.H. ne 1208 yılının on birinci ayından itibaren girmeye başladı. Şaban 1209 da "bütçe dönemi" sona erip, hazinenin ilk "bütçe" si çıkarıldığında, bu kalemden hazineye giren hâsılat ancak dokuz aylık bir döneme ait olup 211 531,5 guruştan ibaretti. Dönemin kısalığına rağmen, öngörülen hâsılat düzeyine erişilmişti. Ancak, 1209-10 mali yılının hâsılatı daha düşük düzeyde gerçekleşti. Bu düşmenin nedeni ya vergi yükümlüsünün tepkisinden kaynaklanıyor (vergide yerleşme dönemi) ya da üretimi etkileyen doğal nedenlerden ileri geliyordu. Nitekim, izleyen yıllarda vergi hâsılatı bir sıçramayla üç yüz bin guruşun üzerinde seyretmeye başladı (Bkz.: Tablo: XV). Mevcut verilerimize göre, 1215-16 ve 1219-20 mali yıllarının hâsılatı ise beş yüz bin guruşun üzerinde olmuştur (Bkz.: Aynı tablo).

1215-16 dan sonra vergi hâsılatında gözlenen bu önemli yükselmenin bir nedeni, bu tarihlerde kozalı pamuk ve pamuklu üretimin de "*resm-i mîrî*" kapsamına alınmasıdır. "*Kozalı pamuk*" için vergi, vakiyyede bir akçe olarak saptanmıştı (55). Pamuklu üretimdeki vergi ise, kumaşların cinsine göre ayrı ayrı belirlenmişti. Ege bölgesinde alınan resim, birim (top, çift...) başına genellikle iki akçeydi (56).

Pamuklu üretimin vergiye tâbi tutulması, tezgâh sahiplerini vergi yükümlüsü durumuna sokmuştu. Ancak, başlangıçta vergi koyucu, bu zümreyi hedef olarak seçmemiş, onlara kaçak pamuk satan kimseleri vergilendirmeyi amaçlamıştı. Ne var ki, tezgâh sahiplerine pamuk satanlar genellikle bölge pazarlarındaki küçük çocuk ve köylü kadınlardı. Bunlardan resim alınması pek zordu. Bunun üzerine, iç pazardaki bu gibi satışların vergilendirilmesinden vazgeçilmiş ve verginin, pamuğu satın alan tezgâh sahiplerinden, imalâttan sonra alınması yoluna gidilmişti (57).

"Kozalı pamuk" ve pamuklu üretim de "*resm-i mîrî*" ye tâbi olduktan sonra, pamuk hem hammadde hem de mamul madde olarak iki aşamalı bir vergilendirmeye mâruz kalmış oluyordu.

1215-16 dan sonra İ.C.H. nin penbe resmi hâsılatındaki artışın diğer bir nedenini de muhtemelen o sıralarda mukataanın eski malikâne mutasarrıflarının tamamen devreden çıkmış olması teşkil ediyordu (58).

---

(55) Cevdet Maliye, no 31 548 ve no 2 427

(56) KK, no 2 380, s. 9

(57) Aynı defter, s. 9; Cevdet İktisat, no 1 313 (3 Za 1212)

Pamuk resminin İ.C.H. nin "yıllık normal geliri" içindeki payı % 4,96 ilâ 9,40 arasında değişmiştir (Bkz.: Tablo: XVI).

C- YAPAĞI RESMİ

İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulduktan sonra, bu hazineyi takviye edecek yeni gelir kaynakları aranırken, yapağıdan yararlanılabileceği görülmüş ve 18 Z 1208 (17 Temmuz 1794) tarihli bir kararla, diğer bazı maddelerle birlikte (tiftik, mazı, kökboya) yapağı satışları da "*resm-i mîrî*" isimli yeni bir vergiye tâbi tutulmuştu (59).

Yapağı eskiden beri "*gümrük*" resmine tâbi bir maddeydi. Halep, Şam, İzmir, Selânik ve Bosna gibi yerlerle, Anadolu ve Rumeli sahillerindeki çeşitli iskelelerden dış ülkelere yapağı satılır ve tüccar yapağı için bir "*gümrük*" öderdi. Gümrüğü alınıp, dış ülkelere satılan yapağının yılda 150-200 bin kantar dolayında olduğu tahmin olunmaktaydı. Bu rakama göre, gümrük resmi dışında yapağının kıyye (vakiyye) sinden bir pârelik "*resm-i mîrî*" isimli yeni bir resim alınırsa, hazine 400-500 kiselik yeni bir gelire kavuşabilecekti (1 kıyye=1 okka = 400 dirhem = 1,283 kg; 1 kantar= 44 okka ya da vakiyye; 40 pâre= 1 guruş; 500 guruş = 1 kise) .

Bu düşünce ve hesaplara dayanılarak, 1208 yılı başından itibaren (Ağustos 1793) yürürlükte olduğu kabul edilmek koşuluyla (yeni vergi geçmişe şâmil oluyordu) "*resm-i mîrî-i yapağı*"yı tahsil etmeleri için ilgili yerlere tahsildarlar (*eminler*) gönderildi. Bu arada yapağı resmi için "Pamuk Resmi Nizâmı" örneğine göre hükümler getirildi: Yapağı resmi ülkenin her yerinde geçerli olacaktı. "*Resm-i mîrî*" yükümlüleri yapağı satıcılarıydı. Bunlara vergilerini ödediğini gösterir birer "*eda tezkeresi/emin tezkeresi*" verilecekti. Bu belge ibraz edilmeden, müslüman ya da kefere tüccar, malı satın alamayacaktı. Eğer mal, her nasılsa satın alınmışsa, gemi vs ye yüklenmesine izin verilmeyecekti. Yapağı kaçıranlar yakalandığında, iki kat resim ehnacaktı...

Yapağı resmiyle ilgili ilk kararlar böyle olmakla birlikte, aym yıl içinde "*Yapağı resmi nizâmı*"nda değişiklik yapılarak, satış konusu olmayan yapağı da vergi kapsamına alınmak istendi. Bu amaçla, vergide üretim aşamasına kadar inildi. Böylece, başlangıçtaki duruma göre verginin hem kapsamı, hem de mahiyeti epeyce değişikliğe uğradı.

Yeni düzenlemeye göre, yapağı resmi kırkım sırasında tahsil olunacaktı: Kırkılan yapağı tartılacak ve üreticiden kıyye başma 1 pâre alınacaktı. Ancak, bu yöntem bazı sorunlar yarattı: Ülkenin her bölgesinde kırkım zamanı aym değildi. Ayrıca, bazı bölgelerde yılda bir kere kırkım yapılırken, diğer yerlerde iki kez yapılabiliyordu. Verginin tahsil zamenım kırkım

(58) İ.C.H.'nin ilk yıllarına ait "bütçe" lerinde "*Resm-i Mîrî-i Penbe Mukataası fazlelerinden irâd kayd olunan*" biçimindeki ifade, 1215-16 "bütçe" sinde "*Penbe Resmi Mukataasının hâsılat ve bedel-i iltizamlarından irâd kayd olunan*" biçimine dönüşmüştür.

(59) Maliyeden Müdevver Defter, no 3 920, s. 536

mevsimine göre ayarlamak da sorun olmaktaydı. Öte yandan, bu yöntemde, yapağı ticareti yapanların ellerindeki malın vergisinin ödenip, ödenmediğini saptamak da zorlaşmıştı...

Bu sorunlar üzerine, 1208 Mart (Şaban 1208/Mart 1794) mdan itibaren geçerli olmak üzere, yapağı resminin tahsilinde yeni bir yönteme başvuruldu: Yapağı resmi, eskiden beri koyun ve keçilerden alınagelen *"adet-i ağnam resmi"* nin tahsili sırasında, bu resimle birlikte tahsil edilecekti (60). Bu yolun tercih edilmesinin nedeni *"adet-i ağnam resmi"* nin tahsili sırasında hayvan sayımı yapılmasıydı. Yapağı resmi tahsili için de bu sayımdan yararlanılacaktı. Ancak, bu yola gidilince yapağı resmi, bir satış vergisi olmaktan çıkıp, hayvan başına alınan bir "baş vergisi" ne dönüşmüş oldu. Yeni düzenleme sırasında keçi de vergi kapsamına alınmış, kuzu ve oğlak kapsam dışı bırakılmıştı. Koyun ve keçiden *"resm-i yapağı ve kıl"* adı altında 1 pâre alınmaktaydı.

Yeni biçimiyle *"yapağı ve kıl resmi"*, *"adet-i ağnam resmi"* ne yapılan bir zamdan başka bir şey değildi. Aralarındaki en önemli fark, yapağı resminin İ.C.H. ne tahsis olunmuş bir vergi kalemi olmasıydı. Bu bakımdan, her iki resmin biribirine karıştırılmadan, ayrıca tahsili gerekiyordu. *Adet-i ağnam* mukataası olan bölgelerde yapağı ve kıl resminin tahsili de bunların mültezimlerine havale ediliyordu. Diğer bölgelerde ise resim, gönderilen özel memurlar eliyle tahsil olunmaktaydı.

Yapağı resmi hâsılatı İ.C.H. için önemli bir gelir kaynağı oluşturdu. Bu kalemden sağlanan hâsılat, hazinenin "ikinci grup" gelirleri içinde zecriyye resminden sonra ikinci sırayı almaktaydı (Bkz.: Tablo: XVI).

Yapağı resmi ile ilgili düzenlemeler hem hazinenin kuruluşundan sonraya rastladığı, hem de bu konuda bazı kararsızlıklar olduğu için ilk "bütçe" yılında hâsılat 390 438 grş da kaldı. Fakat, bu geçiş döneminden sonra yapağı resmi, hazinenin istikrarlı bir kalemi haline geldi ve hâsılat 500 000 grş dolaylarında gerçekleşmeye başladı (Bkz.: Tablo: XV).

İ.C.H. nin yapağı resmi hâsilat rakamlarının o yillarda ülkede mevcut küçükbaş hayvan sayısının hesaplanmasına yardımcı olabileceğini de bu arada belirtmekte yarar var. Örneğin, 1219-1220 mali yılında İ.C.H. nin yapağı resmi hâsılatı 509 444 grş olduğuna göre, o yılki vergiye tâbi hayvan sayısı 20 377 760 idi.

D- İSTEFİDYE RESMİ

"İstefidye", genellikle Mora havalisindeki Balyabadre, Agriboz, İnebahtı ve Gördus (Korintos) gibi kazalarda yetişen küçük taneli bir cins üzümün adıdır. İ.C.H. kurulduktan sonra bu üzüm vergi kapsamına alınmış ve hâsılatı bu hazineye tahsis olunmuştu.

İstefidye resmi, İ.C.H. nin gelirleri içinde önemli bir yer tutmazdı (Bkz.: Tablo: XV ve XVI).

Aşağıdaki tablo istefidye resminin tahsil tarzını (*emânet, iltizam, maktu*) ve ilk yıllardaki hâsilat düzeyini göstermektedir:

(60) Aynı defter, s. 546 : *"...her re's ağnâm ve keçiden yapağı ve kıl rüsûmu olarak sekiz senesi Martı ibtidâsından adet-i ağnâm ve keçi tahsil olunduğu esnâda kuzu ve oğlakdan maadâ..."*

Yıllar	Maktu	Emânet	İltizam	TOPLAM (grş)
1207	—	—	—	—
1208	35 000	38 616,5	—	73 616,5
1209	44 700	4 312,5	—	49 012,5
1207-1209 "Bütçe" rakamı				122 629
1209	11 800	38 772,5	—	90 572,5
1210	26 500	36 000	10 500	76 000
1200-1210 "Bütçe" rakamı				128 572,5
1210	21 500	3 086	—	24 586
1211	6 500	21 125	—	27 625
1210-11 "Bütçe" rakamı				52 213

(Kaynak: İrâd-ı Cedid Hazinesi "Bütçe"leri)

E- MAZI, KÖK BOYA VE TİFTİK RESİMLERİ

Bu resimlerin ihdâsı ve İ.C.H. ne tahsis olunmaları, daha önce gözden geçirilen yapağı resmi ile aynı zamana rastlar. 1208 yılı sonlarındaki düzenlemeye göre,bir kıyye tiftikten üç pâre, bir kıyye mazıdan bir pâre (üç akçe) ve bir kıyye kökboyadan iki akçe "*resm-i mîrî*" alınacaktı. Eskiden beri bu maddelerden alınagelen diğer resimler ise aynen kalmaktaydı.

Vergi, satış sırasında tahsil edilecek olup, yükümlüsü satıcılardı. Malın alım-satımı, ancak vergisinin ödenmesi ile yasalhk kazanacaktı. Vergisini ödeyenlere birer "*edâ tezkeresi*" verilecekti (61).

Ancak, bu ilk kararlar mazı ve kökboyanın mahiyeti hakkında kesin ve tam bir tanımlama getirmiş değildi. Vergi memurları, bunlara benzer diğer maddeler için uygulamada bazı sorunlarla karşılaşıyorlardı. Bu sorun ve tereddütler üzerine, İ.C. defterdarının tavsiyesiyle palamud da, mazı cinsinden olduğu gerekçesiyle "*resm-i mîrî*" kapsamına alındı ve vergisi kıyye başına bir pâre olarak belirlendi (62). Bu arada, Mora yöresinde üretilen "*fes boyası*"na da kökboya muamelesi yapılmış ve kıyyesinden iki akçe resim alınmaya geçilmişti. Fakat, daha sonra "fes boyası"nın kökboyasıyla bir tutulamayacağı ve daha değerli bir boya olduğu göz önüne alınarak resm-i mîrîsi on pâre (otuz akçe) ye yükseltildi (63). 1214 (1799-1800) yılında ise, bu yörelerin (Mora, Atina, Ağriboz) fes boyası "*resm-i mîrîsi*" maktu bir hale getirildi (64).

İ.C.H. nin son yıllarına doğru, söz konusu vergilerle ilgili bazı değişiklikler yapıldı ve Mart 1219 (1805) dan itibaren geçerli olmak üzere, kökboyanın "*resm-i mîrî*"si iki akçeden üç akçeye (veya bir pâre) yükseltildi. Mazıdan alınan resim ise aynen bırakılırken, mazı cinsinden sayılan palamud resmi 1/3 oranında azaltılarak kıyyede bir pâre olarak saptandı. Bu arada Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yörelerinde üretilen ve "*alacahr*" diye anılan boya da vergi kapsamına alınarak kıyyesine üç pâre "*resm-i mîrî*" kondu (65).

(61) A.g.d., s. 536
(62) A.g.d., s. 545
(63) A.g.d., s. 546
(64) A.g.d., s. 451
(65) A.g.d., s. 547

Son duruma göre, "*resm-i mîrî*" ye tâbi olan maddelerin adedi beş olmuştu: Tiftik, mazı, palamud, kökboya ve alacehr. Sayılarından ötürü bunlara "*eşyay-ı hamse*" denmekteydi.

"*Eşyay-ı hamse*" resimlerinin tahsili "*emin*" ler vasıtasıyla yapılmaktaydı. Eminler üretim bölgelerinde gider (özellikle İzmir ve Mora yöreleri) ve resimleri yerinde tahsil ederlerdi. Resimlerin tahsilinde bazen de gümrükçülerden yararlanılırdı. Örneğin bir ara, "*eşyay-ı hamse*" resimlerinin tahsili İstanbul Gümrüğü Emini'ne havale olunmuş ve kendisinden gümrük resimlerinin tahsili sırasında "*resm-i mîrî*" leri de ayrıca tahsil ettirip I.C.H. ne göndermesi istenmişti (66).

Bu resimler I.C.H. ne yılda ortalama 40-50 bin guruş dolaylarında bir gelir sağlamaktaydı. Bu hâsılat düzeyiyle, hazinenin en küçük gelir kalemini teşkil ederlerdi. I.C.H. nin "yıllık normal gelir"i içindeki payları % 1,37 nin üzerine çıkamamış ve genellikle % 1 in altında seyretmişti (Bkz.: Tablo: XVI ve XVI).

B- İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ GİDERLERİ

1- GENEL OLARAK GİDERLERİN MAHİYETİ VE GRUPLANDIRILMASI

Daha önce de değinildiği üzere, İrâd-ı Cedid Hazinesi aslında çeşitli olağan ve câri giderleri finanse etmek amacıyla kurulmuş, sıradan bir "masraf hazinesi" değildi. Hazinenin temel işlevi, kendisine tahsis olunan gelirlerle malikâne-esham sistemini tasfiyeye ve timar rejimini ıslaha çalışmak, öte yandan da muhtemel savaşlar için bir ihtiyat fonu oluşturmaktı.

Ancak, bu temel işlevi yerine getirirken I.C.H. kasasına giren gelirin bir kısmını diğer mali kurum ve kişilere transfer etmek durumunda kalıyordu ki, bu işlemlerin İrâd-ı Cedid "bütçe"lerinde bir masraf kalemi olarak gösterilmeleri gerekiyordu. Hazinenin birinci gider grubunu işte bu çeşit ödemeler oluşturmaktaydı.

İrâd-ı Cedid kuruluş yasasında, yeni hazinenin yalnız bu tip ödemeleri yapacağı ve bu arada *İrâd-ı Cedid Defterdarı* ve maiyetindeki bazı memurların maaşlarının da bu hazinece ödeneceği belirtilmekteydi. Yasa, *Hazine-i Âmire*'ce finanse olunagelen masrafların yine *Hazine-i Âmire*'ce karşılanacağına da özel olarak dikkatleri çekmişti. Fakat bu arada "*nizamât-ı cedide*" (yeni düzenlemeler) nedeniyle *Humbaracı*, *Lağamcı* ve *Topçu Ocakları* masraflarının eskiye kıyasla arttığına, "*Kalyoncu askerleri*" ne yeni bir biçim verilmek üzere harekete geçildiğine ve de "*Muallem Asker*" adı altında yeni birlikler ihdâs olunduğuna işaret olunarak, eğer bu düzenlemeler nedeniyle yeni masraf artışları olursa ve ileride sefer masrafı

(66) A.g.d., s. 547: "...*eşyây-ı mezkûrenin gümrükleri tahsil olunduğı hînde iktiza iden resimleri dahi ber vech-i emânet gümrük emini Hasan Ağa ma'rifetiyle tahkıyk ve tahsil olunub hâsılatı defterleriyle maan İrâd-ı Cedid'e teslim olunmak üzere...*"
Gümrüklerde, resmin kantar (44 vakiyye) üzerinden tahsil olunduğunu da bu arada belirtelim: Örneğin, 1 İstanbul kantarı palamuddan 15 akçe "*resm-i mîrî*" alınırdı (Aynı defter, s. 547,548).

TABLO: XVII
İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ GİDERLERİNİN GİDERİN CİNSİNE GÖRE DÖKÜMÜ
(Guruş olarak)

MALİ YILLAR (Şaban başından Receb sonuna)	Hazine-i Âmire'ye ödenen		Darbhâne-i Âmire'ye ödenen									
	Mîrî mukataaların muaccele bedelleri	İ.C.H.'nce zabtedilen mahlûl eshamın muaccele bedelleri	Mahlûl olup İ.C.H.'nce zabt edilen haremeyn mukataatı ve eshamının muaccele bedelleri: Mukataat	Esham	Mîrîye esham kasr-ı yedinde bedel-i ferağ olarak ödenen	Nizâm-ı Cedid askerinin maaş ve tayınatları	Donanma askerlerinin maaş ve tayınatları	Satılan esham faizlerine ödenen	İnşa ve imar giderleri	Olağandışı askerî giderler	Çeşitli giderler	Toplam giderler
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	
1207-1209	1.030.933	338.212,5	251.667,5	17.250	149.225	104.256,5	592.120	—	—	—	223.250	2.706.916
1209-1210	517.215,5	230.249,5	83.570	9.000	105.937,5	254.105,5	494.994,5	—	787.475	410.000	60.221,5	2.953.169
1210-1211	472.122	3.843,5	235.780	71.750	35.156	694.357	527.096,5	—	91.204,5	—	913.431,5	2.644.741,5
1211-1212	432.778,5	481.645	◄ 96.440 ►		35.000	269.588	1.069.497 (3)	—	246.687	4.028.338	476.810	7.136.783,5
1212-1213	◄ 561.584 ►		◄ 89.800 ►		18.125	299.161,5	1.343.336,5 (4)	—	233.626,5	7.649.811	620.500	10.815.945
1213-1214	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7.292.930
1214-1215	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4.619.234
1215-1216	◄ 476.023 ►		◄ 13.937,5 ►		122.285,5	819.084,5	265.281	851.425	430.587,5	4.189.257	80.325,5	7.248.208,5
1216-1217	◄ (490.000) ►					(1.054.000)	(538.000)	(1.016.000)	— (*)	(1.217.000)	(1.417.000) (6)	5.732,230
1217-1218	◄ (899.000) ►					(1.349.000)	(536.000)	(1.016.000)	— (*)	(177.500)	(655.000) (6)	4.633.634,5
1218-1219	◄ (1.291.500) (1) ►				Bk. not (1)	(2.407.000)	(576.500) (5)	(1.316.000)	375.000	(1.054.000)	—	6.720.214,5
1219-1220	314.748	219.541,5	◄ 439.697,5 ►		208.149	1.930.641,5 (2)	—	823.198	101.500	316.917,5 (2)	118.448,5	4.472.841,5
1220-1221	◄ (763.000) (1) ►				Bk. not (1)	(4.896.000)	—	(1.248.500)	(476.500)	—	(82.500)	7.428.385,5

AÇIKLAMA: Parantez içindeki rakamlar yuvarlaklaştırılmış rakamlardır. Bu rakamlar MAD 3920, s. 735 vd da bulunan yıllık özet "bütçe" lerden alınmış olup, kuruşlar guruşa çevrilerek tablomuza yerleştirilmişlerdir. Özet "bütçe"lerde kesrin küsuru olan guruş yazılmamıştır. 500 guruş 1 kuruşa eşittir. Bu durumda yuvarlaklaştırılmış rakamlara eklenebilecek en yüksek sınır 499 grş olabilir demektir. Örneğin 1216-17 dönemine ait 490.000 grş'un gerçek değeri 490.000 - 490.499 arasında bir yerdedir.

NOTLAR (1) Eshamlarını devlete verenlere *(mîrîye kasr-yed)* "bedel -i ferağ" olarak ödenen meblâğlar da bu toplama dahildir.

(2) Bu rakam sadece Levend Çiftliği ve Üsküdar kışlalarında bulunan "*tüfenkçi*" adı altındaki askerlerin maaş, tayınat ve sidir. Topçu ve arabacıların tayınatları ve de buna katılırsa toplam 2.247.559 grş olur. Tablomuzda topçu ve arabacılarla ilgili giderler yıllık "bütçe" ayırımına uygun olarak (CM no: 31 721) buna katılmadan ayrı olarak (sütun 10'da: 316.917,5 grş) gösterilmiştir. Özet "bütçe" lerde ise (MAD 3920, s. 758) böyle bir ayırım yapılmamış ve "*Levend Çiftliği ve Üsküdar* içinde ve taşra inşaları neferat ve zabitanının inaşa ve ulûfe ve elbise buhalarıyla acaklarına ade i nakit ve gûşt buhalarına : 4.495 kise" biçiminde bir kayıt düşülmüştür. 1220-21 yılı rakamı için de (4 896 000 grş) aynı ifade söz konusudur.

(3) "*Donanmay-ı hümâyûnun gedüklü zabitan ve neferâtlarının sayfiyye ve şitaiyye ve kumanyn buhalarına tertib olunan mukataat fnlzlerinden ödenen 544 497 grş*" + "*cize ve emvalleri için kalyon mevâcibine ve fazla-i mevâc ödeni kısteva mevâcibine ödenen: 525 000 grş*" = 1 069 497 grş

(4) Önce bkz. not (3). *Gedüklü zabitan..:* 321 811,5 + *Cizye mallarından kalyon mevâcibine:* 496 525 + 525 000 = 1 343 336,5 grş.

(5) "*Gedüklü mevâcib ve sâir masârif-i müteferrikaya*" ödenen.

(6) Bilemediğimiz bir kısmı inşa ve imar gideri cinsindendir.

(*) "Çeşitli giderlerin" bir kısmı inşa ve imar gideri cinsindendir.

"Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi" tablosudur.

ortaya çıkarsa, İ.C.H.'nin "*Mîrî Hazine*" (Hazine-i Âmire) ye yardımcı olması gerektiği de hükme bağlanmıştı. Bu hükmün istismar konusu olmaması, yani her çeşit masrafın yeni hazineye yüklenme yolunun açılmaması için yasa, İrâd-ı Cedid'e yüklenecek masrafların muhakkak "askeri" nitelikte olmasını şart koşmuştu.

Ancak, kuruluşunun üzerinden henüz bir yıl geçmeden, bu hükme dayanılarak Nizâm-ı Cedid ve donanma askerleriyle ilgili bazı masrafları finanse etme görevi İ.C.H.'ne verildi. İleriki yıllarda ise, isyan ve savaş gibi olaylar nedeniyle olağandışı bazı askeri masraflar ortaya çıkınca, İ.C.H. bu çeşit giderlerin karşılanmasına da katıldı. Böylece, İ.C.H.'nin masraf kalemleri ön hesapların aksine, giderek çoğaldı ve çeşitlendi.

Tablo: XVII de İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce yapılan çeşitli giderlerin, yıllar itibariyle bir dökümü verilmiştir.

İrâd-ı Cedid Hazinesi giderleri şu biçimde gruplanıp, incelenebilir:

1- *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne*'ye yapılan ödemeler:
   a) Zabt edilen malikâne mukataalar için (Bk. Tablo: XVII de sütun 1 ve 3)
   b) Zabt edilen esham için (Aynı tablo, sütun 2 ve 4)
2- Esham alımı ve satışı nedeniyle ortaya çıkan ödemeler:
   a) Esham alımı için (Tablo XVII, sütun 5)
   b) Esham satımı için (sütun 8)
3- Asker maaş ve tayinatları için ödemeler:
   a) Nizâm-ı Cedid askeri için yapılan ödemeler (sütun 6)
   b) Donanma askerleri için yapılan giderler (sütun 7)
4- İnşa ve imar giderleri (sütun 9)
5- Olağandışı askeri giderler (sütun 10)
6- Çeşitli giderler (Tablo XVII, sütun 11. Aşağıda bu grup giderler üzerinde ayrıca durmaya gerek görülmemiştir)

2- HAZİNE-İ ÂMİRE VE DARBHÂNE'YE YAPILAN ÖDEMELER

A- ZABT EDİLEN MALİKÂNE MUKATAALAR İÇİN YAPILAN ÖDEMELER

İ.C.H.'ne malikâne mukataaları tasfiye görevi verilmişti. Bu amaçla İ.C.H. "*mahlûl*" olacak belli büyüklükteki "*mîrî*" veya "*haremeyn*" cinsinden malikâne mukataaları (ya da hisselerini) zabt edip, kendi idaresine alacaktı.

Hazine-i Âmire'ye bağlı mukataalar "mîrî" sıfatıyla belirlenirdi. "*Haremeyn mukataaları*" ise, bir çeşit vakıf mukataa olup (Aslında "*Haremeyn evkafı mukataatı*" demek gerekir), bunların idareleri bir süre önce *Darbhâne*'ye bağlanmıştı. İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce zabt edilecek olan mukataaların bu özelliği, yeni hazinenin hem *Hazine-i Âmire*'ye, hem de *Darbhâne*'ye karşı bazı yükümlülükler üstlenmesine neden oldu: Zabt edilen mukataanın yıllık "*faiz*"i İ.C.H.'ne ait olacak, fakat İ.C.H. bu "*faiz*" in beş katını, mukataanın cinsine göre ilgili kuruma "*muaccele*" olarak ödeyecekti. Bu ödemeden maksat, zabt edilen mukataalar yeniden satılamayacakları için, *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne*'nin yoksun kalacakları geliri telâfi etmekti. İ.C.H. bu ödemeleri, kendisine tahsis olunan diğer kaynaklardan sağlayacağı gelirlerle gerçekleştirecekti. Ödeme, her mukataa veya hisse için bir

kereliğine olacağı ve *"faiz"*ler de İ.C.H.'ne kalacağı için, yıllar ilerledikçe bu ödemeler daha da kolaylaşacaktı. Uzun vâdede ise, zabt edilecek mukaataa kalmayacak ve dolayısıyla bu ödemeler de bitmiş olacaktı. Böylece zamanla *"faiz"* ler, İ.C.H. için net bir kazanç hâline gelmiş olacaktı. Bu ise, belli bir süreç içerisinde malikâne mukataaların tasfiyesinden, diğer bir ifadeyle, hazine nâmına yeniden kazanılmasından başka bir şey değildi...

Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye ilk *"muaccele"* ödemeleri 1207 yıh sonlarında başladı. Zabt edilen mukataanın (ya da hissenin) yıllık *"faiz"* i her ne ise beşle çarpılıyor ve ona göre ödeme yapılıyordu. Fakat, mîrî mukataalar için bu uygulama uzun sürmedi ve 1208 yılı C.âhir ayı başından (Ocak 1794) itibaren geçerli olmak üzere ödemelerde *"maktu usûl"* kabul edildi. Ancak, haremeyn mukataaları için, ilk alınan kararda değişiklik yapılmadı ve Darbhâne'ye ödemeler yine *"faiz"* in beş katı olarak devam etti.

Mîrî mukataalar için *"maktu usûl"* e geçiş yapılırken, 29 C. evvel 1207-29 C. evvel 1208 arasında, yani bir yıl içinde mahlûl olup zabt edilen mîrî mukataaların "faiz"leri toplamı hesaplanmış ve bunun 94 424,5 guruş ettiği görülmüştü. Bunun beş katı 472 123 guruş tutmaktaydı. Bu rakam, ileriki yıllar için Hazine-i Âmire'ye ödenecek sabit bir muaccele miktarı olarak kabul edildi. Artık mahlûlâtın hangi düzeyde gerçekleştiğine bakılmayacak ve muaccele "maktuen" ödenecekti (67). Ödemelerin aylık yapılması ilkesi de benimsenmişti ki, bu durumda her ay ödenecek muaccele 39 343,5 grş 14 akçe olmaktaydı (68).

Maktu muaccelenin hesaplanmasında esas alınan dönem, bir başlangıç yılı olması nedeniyle, bundan sonraki yıllarda gerçekleşecek *mahlûlât* düzeyini temsil etmekten uzaktı. Bu bakımdan, gerçek usûlle karşılaştırıldığında, maktu usûlün ileride hazinelerden biri aleyhine olacağı kaçınılmazdı... Maktu usûle geçişin nedenleri hakkında belgelere bir şey yansımamış olduğundan, bu noktanın peşinen göz önüne alınıp alınmadığı konusunda bir şey söylenemez. Bu usûlün, pratik olduğu için benimsendiğini ileri sürmek de mümkün görünmemektedir. Zira, gerçekçi usûl de, mahlûlât faizlerini beşle çarpmaya dayanan basit bir işlemden ibâretti.

Gerçekçi usûlle ödenecek muaccele miktarlarını hesaplayabilmek ve sonucu maktu muaccelelerle karşılaştırabilmek, ancak her yıl mahlûl olup zabt edilen mîrî mukataat faizlerinin bilinmesiyle mümkündür. Bu veriler ise elde hazır olarak yoktur; fakat dolaylı yollardan ve belli bir hata payıyla, hazinenin ilk yılları için, ödenmesi gereken gerçek muaccele miktarları yine de hesaplanabilir (69). Bu hesapların sonucu, maktu usûle geçilmekle, İ.C.H.'nin lehine hareket edildiğini ortaya koymaktadır. Bu durumda, Hazine-i Âmire'nin maktu usûlü kabullenmesinin tek nedeni olarak geriye "istikrar" unsuru kalmaktadır: İ.C.H.'nce ödenecek sabit muacceleler, Hazine-i Âmire için belli giderlere karşılık sayilacak ve böylece bunların finansmanı garanti altına alınmış olacaktı.

---

(67) KK, no 2 380, s. 11-12. Krşl.: *Bayezid Küt. yazma*, no V-3369/72, vrk 162-163

(68) Aylık muaccele taksitlerinin düzenli ve sürekli ödenemediği, bazen üç dört ve hatta beş ayda bir toplu ödeme yapılmak durumunda kalındığı "aylık bütçe" lerden anlaşılmaktadır.

(69) Mîrî mukataat faizleri, toplam mukataat faizlerinden (Tablo: XIII de bunlar var) haremeyn mukataatı faizlerinin çıkarılmasıyla bulunur. Haremeyn mukataatı faizlerini bulmak için ise, haremyn mukataaları içlıı ödenen muaccele tutarlarının (Tablo: XVII, sütun 7 de bunlar var) beşte birini bulmak gerekir.

Maktu muaccele miktarı yılda 472 123 guruş olarak belirlendiği sırada, İ.C.H.'nin mukataaları zabt etme sınırı on kise olarak saptanmıştı. 27 Şevval 1212 (14 Nisan 1798) de bu sınır otuz kiseye yükseltildi (70). Bu durumda, İ.C.H.'nin her yıl zabt edeceği mukataa miktarı teorik olarak azalacaktı. Bu gerekçeyle, Hazine-i Âmire'ye ödenecek muaccele miktarı yeniden gözden geçirildi ve eskisinin 1/3 ü düzeyine indirildi. Artık mîrî mukataa faizleri için her yıl 157 374 guruş ödenecekti ki, bunun aylığı 13 114,5 guruş tutmaktaydı.

Otuz kiselik zabt etme sınırı 21 Ra 1214 (23 Ağustos 1799) de yirmi kiseye indirildi. Buna koşut olarak, maktu muaccele miktarı da yeniden ayarlanıp, bu kez yıllığı 314 748 guruşa çıkarıldı; aylık taksitler ise 26 229 guruş olacaktı (71).

Mîrî mukataat muaccelesi altı yıl bu miktar üzerinden ödendikten sonra, 20 Za 1220 (9 Şubat 1806) de zabt etme sınırı yeniden otuz kiseye çıkarılınca, maktu muaccele de yine 157 374 guruşa indirildi (72). İ.C.H.'nin lâğvına kadar bu miktar geçerli kaldı.

Tablo: XVII de İ.C.H'nce Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye ödenmiş olan mukataat muaccelelerinin "bütçe" lerden çıkarılan bir dökümü verilmiştir (sütun 1 ve 3). Fakat, hem bazı yılların "bütçe"leri bulunamadığından, hem de bazı rakamlar müstakil olmadığından, tablonun söz konusu sütunları tatminkâr olmaktan uzaktır. Ancak, mîrî mukataat muacceleleri için (sütun 1), maktu usûl uygulandığına göre, tablodaki eksiklikler biraz olsun giderilebilir. Nitekim aşağıdaki verilerin, Tablo: XVII deki sütun 1'in yerine ikamesi mümkündür:

Yıllar[1]	*Hazine-i Âmire'ye ödenen mîrî mukataat muacceleleri (Grş)*
1208-09	1 030 933[2]
1209-10	472 123
1210-11	472 123
1211-12	472 123
1212-13	236 061[3]
1213-14	209 832[4]
1214-15	314 748

Mîrî mukataat faizleri bulunduktan sonra, serideki bir yıldan diğerine olan artışlar hesaplanarak, yıllık mahlûlât düzeyine varılır. Bunların beşle çarpılmasıyla ödenmesi gereken mîrî mukataat muaccele rakamlarına erişilir...

Yalnız, böyle bir hesaplama yönteminin bazı sakıncaları olabilir: İ.C.H.'nin mukataat faiz gelirinin tamamı, ilgili kurumlara muaccelesi ödenmiş olan faiz olmayabilir, ya da bazı nedenlerden ötürü yıllık faiz gelirleriyle, ödenen muaccelelor arasında bir koşutluk bulunmayabilir (ödeme gecikmeleri dışında). Daha somut ifade etmek gerekirse: 1- İ.C.H.'nin zabt u idaresinde bulunan ve bu hazineye faiz sağlayan mukataaların tamamı "*mahlûl*" den zabt edilmeyip, bunların bir kısmı kuruluş sırasında muaccelesiz İ.C.'e devredilmiş mukataa olabilir; 2- İ.C.H.'nin zabt u idaresinde bulunan bazı mukataaların "*mal*" larına zaman içinde herhangi bir zam yapılmış ise, faiz gelirindeki bir yıldan diğerine olan değişmeler muaccele ödemelerine tekâbül etmez (Çünkü farklar *mahlûlât* düzeyini ifade etmez).

(70) KK, no 2 380, s. 24

(71) Aynı defter, s. 24, 25

(72) Aynı defter, s. 34; Hatt-ı Hümâyun, no 12 054

1215-16	.....	314 748
1216-17	.....	314 748
1217-18	.....	314 748
1218-19	.....	314 748
1219-20	.....	314 748
1220-21	.....	209 832(5)

Notlar:

(1) İ.C.H. "bütçe" döneminin Şaban-Receb arasını kapsadığı hatırlanmalıdır.

(2) Bunun bir kısmı gerçekçi usûlle, bir kısmı da maktuen ödenmiş olup Tablo: XVII den aynen alınmıştır.

(3) Üç aylığı 39 343,5, dokuz aylığı 13 114,5 grş dan ödenmiştir.

(4) Sekiz aylığı 13 114,5, dört aylığı 26 229 grş dan ödenmiştir.

(5) Dört aylığı 26 229, sekiz aylığı 13 114,5 grş dan ödenmiştir.

B- ZABT EDİLEN ESHAM İÇİN YAPILAN ÖDEMELER

İ.C.H., nasıl zabt ettiği malikâne mukataalar için Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye ödeme yapmak zorunda kaldıysa, zabt ettiği esham için de, aynı gerekçelerle, bu kurumlara bir muaccele ödemek zorundaydı. Bu muaccele, her yıl mahlûl olup zabt olunacak esham *"faiz"*inin üç katı olarak saptanmıştı. Mîrî mukataat eshamı için ödemenin Hazine-i Âmire'ye, haremeyn mukataatı eshamı için ise, ödemenin Darbhâne'ye yapılması gerekiyordu.

1210 yılı Şaban'ına kadar (yani 1209-10 mali yılı sonuna kadar) bu ödemeler aylık olarak muntazaman yapıldı. Fakat, 2 Ş 1210 da Hazine-i Âmire, ödenecek esham muaccelesi karşılığında İ.C.H.'nden 800 kise (400 bin grş) borç alınca, aylık ödemeler durduruldu ve ödenecek muaccele tutarının bu düzeye erişmesine kadar beklendi (73). Bu nedenle 1210-11 mali yılında, yılın ilk ayı hariç, hiç ödemede bulunulmadı ve yıl sonu geldiğinde Hazine-i Âmire'ye yapılan ödeme bu bir aylık rakamla sınırlı kaldı: 3 843,5 grş (Bkz.: Tablo: XVII sütun 2). 400 000 grş luk sınıra ancak onu izleyen mali yıl sonunda erişilebilmiş ve 1211-12 nin muaccelesi 481 645 grş olmuştu. 1210-11 mali yılında durdurulduktan sonra, muaccele ödemelerinin Darbhâne'ye olduğu gibi Hazine-i Âmire'ye de yine aylık olarak yapılmaya başlandığını "aylık bütçe"ler ortaya koymakta. Ancak, bu düzenliliğin uzun sürmediği ve ileriki yıllarda, İ.C.H.'nin yine bazen Hazine-i Âmire'ye ödenecek esham muaccelesini fiilen göndermeyerek, bu hazineden alacaklarına mahsub ettiği de anlaşılmaktadır (74).

(73) Cevdet Maliye, no 6 151 (2 Ş 1210)

(74) İ.C.H.'nin Hazine-i Âmire'den alacaklarının bir nedenini demir, kalay, çinko gibi bazı maddeleri satın alma ve depolama görevinin İ.C.H.'ne verilmesi oluşturmaktaydı: İ.C.H., elindeki parayla söz konusu malzemeleri ucuz zamanlarında toptan satın alacak ve kalyon inşası, top dökümü, ve gibi nedenlerle bunları kullanmak gerektiğinde, Hazine-i Âmire, parasını ödeyip malzemeyi İ.C.H.'den çekecekti... (KK, no 2 380, s. 23 deki 18 Za 1210 ve 7 Z 1210 tarihli ilm-ü-haberler).

Ancak, kural başlangıçta böyle saptanmış olmakla birlikte, Hazine-i Âmire gerektikçe (*Tophane, Humbaraḥâne, Tersâne* için) bu malzemeleri çekmeye başlamış, fakat düzenli olarak nakden, gerekli ödemeyi İ.C.H.'ne yapamaz olmuştu. Bu nedenle, her iki hazine arasında bir borçlu-alacaklı ilişkisi doğdu.

Ra 1212 (1797)de,Baş Defterdar,İ.C.H.'nin mîrî hazineye yardım etmesinin yasa gereği olduğunu vurgulayarak, yeniden karşılıksız (*bilâ ta'viz*) 500 kise borç talep ederken,

1215 (1800-1801) yılından sonra, İ.C.H.'nce Hazine-i Âmire'ye ödenegelen muaccelelerin oldukça istikrarlı bir düzeyde seyrettiği gözlenmiş ve esham muaccelesinin "*mevâcib kesri*" (mevâcib için ayrılan paranın eksiğine) ne karşılık tutulmasına başlanmıştı: Çıkarılan hesaplara göre,1215 hicri yılında (Muharrem-Zilhicce arası) Hazine-i Âmire'ye ödenen esham muaccelesi 174 604 grş, 1216 da 295 243 grş, 1217 de ise 162 612 grş olmuştu (Dönemi tutmadığı için bu rakamların Tablo: XVII ye işlenmesi doğru değildir). Bu durumda, üç yılın ortalamasına göre, Hazine-i Âmire her yıl 420 kise (210000 grş) esham muaccele geliri ummakta ve bununla 3 000 kise (1,5 milyon grş) dolayında olan "*mevâcib kesri*" nin bir kısmını kapamayı planlamaktaydı (75)...

Esham muaccelesi olarak Hazine-i Âmire ve Darbhâne'ye fiilen ödenen meblâğlar - bulunabildiği kadarıyla -. Tablo: XVII de (sütun 2 ve 4) gösterilmiştir. Bu verilere göre İ.C.H., ödemenin büyük kısmını Hazine-i Âmire'ye yapmaktaydı ki bu, İ.C.H. ne giren esham faizi içinde mîrî mukataat eshamının daha önemli bir yer tuttuğunu gösterir.

Her yıl fiilen yapılmış olan muaccele ödemelerinin (Tablo: XVII deki veriler), o yıl fiilen zabt edilen esham faizine tam tekâbül etmediğini Tablo XVIII'in verileri ortaya koymaktadır. Fakat, yıllık karşılaştırma yerine, belli bir dönem ele alındığında, ödenmesi gereken muaccele ile fiilen ödeme arasındaki farkın telâfi edildiği belli olmaktadır.

TABLO: X V III

İRÂD-I CEDİD HAZİNESİ'NCE HER YIL HAZİNE-İ ÂMİRE VE DARBHÂNE'YE ÖDENMESİ GEREKEN ESHAM MUACCELELERİNİN HESAPLANMASI

Yıllar	Toplam esham faizi [A] (1)	Satın alınan eshamm faizi (2) [B]	Zabt edilen eshamın faizi [C = A-B]	Yıl içinde zabt edilen eshamın faizi [D = Yıllık fark]	Ödenmesi gereken esham muaccelesi [E = Dx3]
1207-09	231 203	29 845	201 358(3)	201 356	604 074
1209-10	243 039	21 167	221 852	20 494	61 842
1210-11	343 101	7 031	336 070	114 218	342 654
1211-12	431 975	7 000	424 975	88 905,5	266 716
1212-13	434 576	3 625	430 951	5 975,5	17 926

Hazine-i Amire'nin daha önce bu hazineye olan bazı borçlarını "*takasen*" ödemiş olduğunu, fakat demir, kalay ve çinkonun devamlı kullanımı nedeniyle, yine bunlar yüzünden 122 669 grş luk bir borcu oluştuğunu söylüyordu. Oysa, İrâd-ı Cedid Defterdarı'nın kendi hesaplarına göre, o tarihte, söz konusu malzemelerin ödenmemiş tutarından başka Hazine-i Âmire'nin İ.C.H.'sinde "*terâküm iden deyn-i mîrî*" si 309 522,5 guruştu... O sıralarda devletçe el konan Selânikli Mustafa Efendi'nin terekesi sayesinde Hazine-i Âmire'nin bu borçlarının tasfiyesinin mümkün olacağı hesaplanmaktaydı (Hatt-ı Hümâyun, no 12 269 ve Hatt-ı Hümâyun, no 12 306)

25 Za 1215 tarihli diğer bir belge ise(Cevdet Maliye,no 2 335),*Hazine-i Âmire*'nin o tarihte, hem Darbhâne'ye, hem de İ.C.H.'ne borçlu olduğunu ortaya koyuyor. İ.C.H.'nin alacağı, demir, bakır ve kalay nedeniyle oluşmuş olup, 124 163,5 grş tutmaktaydı. *Hazine-i Âmire*'nin borçlarının tasfiyesi için İ.C.H., bu hazineye vermesi gereken esham muaccelelerinin yarısını kendi alacağına mahsûb etmeye, yarısını da *Hazine-i Âmire* adına Darbhâne'ye göndermeye başlamıştı.

(75) K K, no 2 380, s. 29 da 3 R 1218 tarihli ilm-ü-haber

Notlar:

(1) Tablo: XIII den alınmıştır

(2) Tablo: XVII sütun 5 deki *"bedel-i ferağ"* ların 1/5 ine eşittir.

(3) Buna İ.C.H. nin kuruluşundan önce Darbhâne'ce zabt edilerek bu hazineye devredilmiş olan bir kısım eshamın faizi dahil olabilir. İ.C.H. bunları devralırken muaccele ödememiş olabilir.

Aşağıda,Tablo: XVII de yer alan fiili ödemeler rakamlarıyla Tablo: XVIII'ün "ödenmesi gereken" miktarları karşılaştırılmıştır. Ilk dört yılın toplamı yapılıp, buradan hareketle yıllık ortalamalar bulunduğunda,her ikisi arasındaki yıllık farkların azaldığı görülür:

Yıllar	*Fiili ödemeler (Grş)*	*Ödenmesi gereken (Grş)*
1207-09	355 462,5	604 074
1209-10	239 249,5	61 842
1210-11	75 593,5	342 654
1211-12	496 020	266 716
	1 166 325,5	1 274 926

3- ESHAM ALIMI VE SATIŞI NEDENİYLE ORTAYA ÇIKAN ÖDEMELER

A- ESHAM ALIMI NEDENİYLE ÖZEL KİŞİLERE YAPILAN ÖDEMELER

Bunlar, eshamın kişiler arası alım-satımı yasaklandıktan sonra, kendi rızası ile eshamını getirip, İ.C.H. 'ne satanlara yapılan muaccele ödemeleridir. Bu ödemeler *"bedel-i ferağ"* diye anılarak, diğer muaccele ödemelerinden farklılığı belirtilirdi.

"Bedel-i ferağ",kişinin elindeki sehmin yıllık *"faiz"* inin beş katı olarak ödenmekteydi.

İ.C.H.'nce ödenen *"bedel-i ferağ"* ların zaman içindeki iniş çıkışlarını etkileyen birinci faktör, kuşkusuz kişilerin davranışlarıydı. Ancak, bu konuda göz önüne alınması gereken diğer bir nokta da, kişiler arası esham alım-satımlarıyla ilgili yasağın sürekli olmayışıdır (Bkz.: Gelirler bölümünde "Esham faizleri geliri" başlığı altında yer alan sayfalar).

Tablo: XVII, sütun 5 de *"bedel-i ferağ"* ödemelerinin, verileri bulunabilen yıllar itibariyle, bir dökümü verilmiştir. Bu verilerden hareketle, özel ellerden, sahibinin rızasıyla satın alınan eshamın, İ.C.H.'nin yıllık toplam esham faizi geliri içindeki payını hesaplamak da mümkündür (Bkz.: Tablo XVIII de sütun B).

B- ESHAM SATIŞLARI NEDENİYLE ORTAYA ÇIKAN GİDERLER

Esham satışları nedeniyle İ.C.H.'nin üstlenmiş olduğu giderler Tablo: XVII, sütun 8 de yer almaktadır. Bu giderlerle ilgili veriler - 1215/16 mali yılınınki hariç-"özet bütçe" adım verdiğimiz hesaplardan derlenmiş olup

içlerinden yalnız 1219-20 mali yılının rakamı, aynı yılın esas bütçe rakamıyla test edilebilmiştir ("Özet bütçe" de 1646 kise, yani 823 000 grş, ayrıntılı bütçede 823 198 grş). Yuvarlaklaştırılmış bu rakamlar dışında,söz konusu giderlerin mahiyetiyle ilgili olarak "özet bütçe"lerden sağlanan bilgi pek kısıtlıdır. Nitekim buradan yalnızca bu rakamların "Satılan *esham-yada esham-ı cedide-faizlerine zecriyye hâsılatından* ödenen" paralarla ilgili olduğu anlaşılmakta, ancak bu ifade de bu giderlerin mahiyetini anlamaya yeterli olmamaktadır.

Elde mevcut olan 1215-16 ve 1219-20 mali yıllarının ayrıntılı bütçelerine bakılırsa; bu ödemelerden bir kısmı, *İstanbul Emtia Gümrüğü* eshamı için, zecriyye hâsılatından tahsis olunan *"ocaklık"*la, diğer bir kısmı ise, bazı *cizye* gelirlerinin (*emvali*) esham olarak satılması nedeniyle, buna bedelen Hazine-i Âmire'ye yapılan ödemelerle ilgilidir: 1215-16 da 851 425 grş'un 385 174 grş'u *ocaklık*, gerisi *cizye eshamı* bedeli, 1219-20 de ise 823 198 grş'un 192 857 grş'u *ocaklık*, gerisi *cizye eshamı* bedelidir.

İstanbul Emtia Gümrüğü'ne tahsis olunan ocaklık, *Zecriyye Mukataası*'nın 'mal" ından ödenmekteydi (76). Bu ocaklık, gümrüğe yeni sehimler ihraç etme olanağı vermiş ve zecriyye "mal"ı esham sahiplerine ödenecek faizin karşılığını oluşturmuştu.

Cizye eshamına bedelen yapılan ödemelere gelince: Edirne, Filibe, Ahyolu, Siroz, Midilli ve İzmir cizyelerinin peşinat taksitleri karşılık gösterilerek, bunlar üzerine esham ihraç olununca, Hazine-i Âmire bazı giderlerinin karşılığını oluşturan bu gelirleri elden çıkarmış oldu. Artık cizye peşinatları esham sahiplerine "faiz" olarak dağıtılmak gerekiyordu. Hazine-i Âmire'yi desteklemek amacıyla İ.C.H. bu cizye peşinatlarına bedelen, zecriyye hâsılatının bir kısmını Hazine-i Âmire'ye göndermeye başladı (77).

---

(76) 1215-16 ve 1219-20 mali yılı bütçelerinde bu masraf kalemi şu başlık altında yer alıyor: *"Rüsûm-ı Zecriyye Mukataası malından esham faizleriyçün İstanbul Gümrüğü'ne ber vech-i ocaklık ta'yin olunan mebâliğden 215 [219] senesi taksit-i sâni ve 216 [220] senesi taksit-i evveliyçün i'tâ olunan"*

Bu satırlar*"ocaklık"*ödemesinin iki taksit halinde yapıldığını ortaya koyuyor.Her taksit 192 857 grş olup, toplam *ocaklık* 385 714 grştur (1219-20 mali yılında, yukarıdaki başlığa rağmen taksitlerden yalnız biri ödenmiştir)

Söz konusu *ocaklık* 1214 yılı başında 750 kise olarak saptanmıştı(Bkz.:not 28).Yukarıdaki rakama göre, 1215 ten sonra 771 kiseye yükselmiş olmaktadır.

Gümrük ocaklığının zecriyye*"mal"*ından ödendiği anlaşılıyor ki bu,üzerinde durulması gereken pek önemli bir noktadır. Zira, eshamlı mukataalarda *"mal"*, mukataa hâsılatının âdeta dokunulmazlığı olan bir parçasını oluşturur ve mukataa kârı esham sahiplerine "faiz" adı altında dağıtılmasına rağmen, *"mal"* lar sayesinde, hazinenin böyle bir mukataadan, bir mikdar da olsa, sürekli gelir elde etmesi garanti altına alınmış olurdu. *"Mal"* ların da esham faizlerine karşılık tutulması halinde, eğer eshamlı mukataanın hâsılatı çok yüksek değilse, o mukataanın bir süre sonra, kolayca, hazineye hiç katkısı olmaz duruma düşmesi mümkündür...

(77) Bu masraf kalemi bütçelerde şu başlık altında yer alıyor: *"Edirne ve Filibe ve Ahyolu ve Siroz ve Midillü ve İzmir cizyelerinin peşin taksitleri mukaddema ber vech-i esham fürûht olunmak hasebiyle 219 senesi kısteyn ve 20 senesi muharrem ve cumad mevâciblerine müretteb zikr olunan cizyelerin peşin ve taksit-i evveline bedel nizâm-ı mucibince zecriyye rüsûmı hâsılatından ber mûcib-i sûver Hazine-i Âmire'ye i'tâ olınan"*

1215-16bütçesinde yukarıdakinden farklı olarak*"...ve İzmir cizyelerinin 216 senesi emvâlinden muharrem ve cumad mevâciblerine müretteb olan peşin ve taksit-i evvellerinden ber vech-i esham fürûht olunmak hasebiyle..."* deniyor.

Böylece, *cizye eshamı* sahiplerine verilen faiz ashnda İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce ödenmiş oluyordu.

Esham olarak satılan cizye gelirlerinin bir kısmı önceleri "*kalyonlar mevâcibi*" nin karşılığını oluşturmaktaydı. 1211-12 ve 1212-13 mali yıllarında Hazine-i Âmire bazı cizye emvalini hemen tahsil edemediği için, bunları karşılık göstererek, bu mevâcibin ödenme işini İ.C.H.'ne havale etmişti (78). Fakat, bu geçici oldu ve sonraki yıllarda bu masraf İ.C.H. "bütçe"lerinde yer almamaya başladı. Ne var ki, 1215-16 dan itibaren (belki 1213-14 den) İ.C.H. bu kez cizye peşinatlarına bedelen söz konusu masrafı üstlendi. O halde; cizye eshamının faizini İ.C.H.'nin ödemiş sayılacağı yorumuna değişik bir yorum eklemek de mümkündür: Cizye emvali esham olarak satıldıktan sonra, "*kalyonlar mevâcibi*" yükü İ.C.H. üzerinden yalnız görünüşte kalktı, bir başka isim altında İ.C.H. bu masrafı karşılamaya devam etti...

Son olarak, "Satılan esham faizleri için ödemeler" in, İ.C.H.'nce daha önce zabt edilip, sonra satışı serbest bırakılan sehimlerin faiziyle ilgili olmadığını, bu ödemelerin yeni ihraç olunan esham faizleri nedeniyle ortaya çıkmış olduğunu vurgulamak gerekir (79).

4- ASKER MAAŞ VE TAYINATLARIYLA İLGİLİ GİDERLER

A- NİZÂM-ı CEDİD ASKERİYLE İLGİLİ GİDERLER

"*Nizâm-ı Cedid Askeri*" dendiği zaman, Selim III zamanında ihdâs olunan yeni karacı birlikleri anlamak gerekir. Bu birliklerin ilk çekirdeğini, eski Bostancı ocağı içine yerleştirilen "*tüfekçiler*"(ya da "*Bostancı tüfenkçileri*") oluşturur. Başlangıçta "*Bostancı tüfenkçileri*" bir "orta" dan ibaret olup,bunlarla ilgili masrafların İ.C.H'nce finanse edilmesine karar verilmişti.

Hazırlanan ilk kanunnâmelerine göre "*tüfenkçiler*" in sayısı on iki bin asker olarak planlanmıştı. Bunların 1600 kadarı İstanbul içinde barındırılıp, yetiştirilecek, geri kalanlar ise, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde eğitilip, görev yapacaktı (80).

---

(78) KK, no 2 380, s. 19-20 ve 1211-12 yılı İ.C. bütçesi

(79) Zabt olunmuş esham, satışlar serbest bırakıldıktan sonra satılmışsa, bu, İ.C.H. için bir masraf kalemi doğurmaz, yalnız satılan eshamın faizi İ.C.H. için bir kayıp olur ve dolayısıyla yıllık "Esham faiz geliri" azalırdı (Bunlara daha önce de değinildi).

Ancak: N 1216 tarihli bir belgeden öğrenildiğine göre(Cevdet Maliye,no 2707),Hazine-i Âmire bazı zamanlar,piyasada hemen satıp paraya çevirmeye imkân bulamadığı sehimleri İ.C.H.'ne gönderiyor ve bunların karşılığında bu hazineden borç para alıyordu. Böyle bir işlem, aslında söz konusu sehimlerin "muaccele" ile İ.C.H. na satılmasından başka bir şey değildi ve İ.C. defterdarı bu ödemeleri "*bedel-i ferağ*"lar gibi bütçeye masraf olarak işleyebilirdi... Fakat, böyle yapılmaz ve esham için ödenen paralar "muaccele ödemesi" olarak gösterilmeyip, "*ta'vizen Hazine-i Âmire'ye virilen*" biçiminde kayd edilirdi. 1216 yılında Baş Defterdar daha önce İ.C.'e verilen sehimleri de geri istemek zorunda kaldı. Sehimlerin geri verilmesiyle birlikte, bunların muaccelesinin İrâd-ı Cedid'ce masraf kayd edilmesine de karar verildi: "*...İşbu bin kiselik sehim kıvâmi İrâd-ı Cedid Defterdârı izzetlu efendi ile bil-müzâkere mîrîye teslim olunub, muaccelâtı olan mebâliğin ber mûcib-i hatt-ı hümâyun İrâd-ı Cedid'e masraf kayd olunmasını...*" (CM, no 2707)

1216-17bütçesi elde olmadığından,bu masrafın bütçede nasıl gösterildiğini bilemiyoruz. Ancak, 1215-16 yılı bütçesindeki masraf örneklerine göre, "*umûr-ı mühimmeye bilâ-ta'viz virilen*" biçiminde gösterilmiş olma olasılığı yüksektir.

(80) E.Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümâyunları*, s. 51; S.J.Shaw, *Between Old and New*, s. 130

İlk birliklerin yetiştirilmesine İstanbul'da Levend *Çiftliği*'nde başlandı. Başlangıçta, buradaki toplam askerin sayısı 468 olup, başlarında 20 de subay vardı. Fakat, kısa süre içinde gerek İstanbul içinden ve gerekse dışından yeni asker yazımlarıyla, *Nizâm-ı Cedid Askeri*'nin sayısı gün geçtikçe artmaya başladı. Kasım 1799 (1214) da ikinci bir *"orta"* (bölük) nın teşkili aşamasına varılmıştı. Bir yıl sonra da üçüncüsü kuruldu. Bu arada, artan askeri barındırmak amacıyla, Üsküdar'da yeni kışlalar inşa edildi.

Stanford J. Shaw'un derlediği rakamlara göre, Nizâm-ı Cedid askerinin sayısı zamanla şöyle bir gelişme göstermişti (81):

Tarih	Asker sayısı	Subay sayısı	Toplam
Mayıs 1797 (1211)	2 536	27	2 563
Eylül 1799 (1214)	4 317	30	4 347
Nisan 1800 (1214-15)	6 029	27	6 056
Temmuz 1801 (1216)	9 263	27	9 290

1802 yılından sonra ise, *Nizâm-ı Cedid Askeri*'nin sayısında daha büyük gelişmelerin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Zira, 1802 yılında yeni bir uygulama başlatılmış ve mahaili idareciler asker adayı bulup Üsküdar ve Levend Çiftliği kışlalarına göndermekle yükümlü kılınmışlardı. Burada eğitilen adayların bir kısmı eskisi gibi piyade olurken, bir kısmı da artık süvari olmaktaydı. Öte yandan, 1804 yılından itibaren, eski timarlı askerlerle yeni birlikler kaynaştırılmaya başlanmış ve böyece nizâm-ı cedid askerinin ülke sathına yayılabilmesi için uygun bir çözüm bulunmuştu (82). Bu çabalar sonunda, 1806 yılına gelindiğinde Nizâm-ı Cedid Askeri artık bir "ordu" gücüne erişmiş olup, 22 685 asker ve 1590 subaydan oluşmaktaydı (83).

İ.C.H.'nce bu birlikler için yapılan masrafların zamanla artmasındaki (Bkz.: Tablo: XVII, sütun 6) birinci etken, yukarıda gözden geçirildiği gibi, kuşkusuz bu askerlerin sayısında zamanla meydana gelen büyük artıştı. Ancak bunun dışında, masrafların artmasına yol açan başka nedenler de vardı ki bunlar şöyle sıralanabilir:

1801 Ağustos'una dek (1216 R), Nizâm-ı Cedid askerlerinin maaşı, maaş artı *"tayinat baha"* dan oluşmakta olup, ayrıca bunlara ayni olarak ekmek verilirdi (84). *"Tayinat baha"* adı altında yapılan ödeme, askere verilmesi düşünülen et, pirinç, yağ gibi yiyecek maddelerinin paraya çevrilmiş

(81) S.J. Shaw, *a.g.e.*, s. 132

(82) Selim III'ün tahtdan indirilmesinden sonra, yeni padişah tarafından yayınlanan bir hatt-ı hümâyundaki şu satırlar, timar sistemi ile nizâm-ı cedid askeri arasındaki kaynaşmayı, eyalet ordusunun nizâm-ı cedid askerlerine ilhakı biçiminde yorumlaması bakımından fevkalâde ilginçtir:
"...taht-ı osmanî benim zât-ı hilâfet simatımla teşerrüf eyledikde nizâm-ı cedid askerini kaldırdım. Ecdâd-ı izamım zamanlarında olan kanun-ı kadîm üzere Yeniçeri ve Sipâh ve Silahdâr ve dört bölük ve Cebeci ve Topçı ve Top Arabacı ve Lâğamcı ve Humbaracı Ocaklarını ibkâ ve nizâm-ı cedide ilhâk olunan eyâletlu askerlerinin dahi vâz'-ı kadîmi üzere tanzimine emr eyledim..." (Asım Tarihi, cild-i sâni, s. 92)

(83) Shaw, *ayni eser*, s. 132

(84) Maaş ve tayinat baha İ.C.H.'nce ödenirken, askerin ayni ekmek gideri Hazine-i Âmire'ce karşılanırdı.

karşılığıydı. 29 Ağustos 1801 (19 R 1216) tarihli bir kararla, *"tayinat baha"* lar ismen kaldırıldı ve normal maaşın ayrılmaz parçası haline dönüştürüldü. Diğer bir deyişle, maaşlar tayinat baha oranında arttırıldı. Aslında bu işlemle, askerin nakdi maaşı artmış olmuyordu. Fakat bu olay, artık *"tayınat baha"*sı olmayan askere etin de tayınat olarak verilmesine neden oldu. Bu etin gideri de 1216 C. Evvel'inden itibaren İ.C. defterdarlığınca kasapbaşıya ödenmeye başlandı (85).

Safer 1218 (1803) de ise, Üsküdar ve Levend Çiftliği'ndeki her türlü nizâm-ı cedid askerleriyle *Topçu* ve *Top Arabacıları Ocakları*'nın ekmek, et, arpa, saman ve silâh giderlerinin barış zamanlarında İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce karşılanması esası kabul edildi (86). Bu karar alınmadan önce topçu ve top arabacılarının mevâcibleri gibi, söz konusu diğer giderleri de *Hazine-i Amire*'ce karşılanırdı. Keza, nizâm-ı cedid askerinin yazımına sonradan başlanmış olan süvarı sınıflarının yiyecek, arpa, saman, silâh giderleri de *Hazine-i Âmire*'yi ilgilendirivordu.

Barış koşuluna bağlı olan ve Hazine-i Amire'nin masraf yükünü azaltmayı amaçlayan bu karar sonucunda, 1219-20 yılı "bütçe" rakamlarına göre, sadece topçu ve top arabacılarla ilgili olarak İ.C.H. nin üstlendiği yeni masraf 316 917,5 guruş idi (87).

İ.C.H., 7 Ş 1220 (31 Ekim 1805) tarihli bir kararla da, taşradan geçici eğitim için İstanbul'a gönderilen askerlerin de giyim-kuşam masraflarını üzerine aldı (88). Aynı yıl içinde, Levend Çiftliği ve Üsküdar kışlalarında barındırılan askerlerin yatak takımları ile gecelik giysileri de bir nizama bağlanarak, bu giderlerin de İ.C.H.'nce karşılanması esası kabul edildi (89).

Sonuç ve özet olarak denebilir ki:Başlangıçta nizâm-ı cedid askeri küçük bir birlikten ibaret ve İ.C.H.'nce bunlara yapılan masraf sınırlıyken, zamanla hem bu birlikler bir orduya dönüşmüş hem de İ.C.H.'nin bunlar için yaptığı masraflar çeşitlenmiş ve dolayısıyla buna koşut olarak, başlangıç yıllarına göre İrâd-ı Cedid'in bu kalem giderleri de büyük artış kaydetmiştir.

B- TERSÂNE VE DONANMA PERSONELİYLE İLGİLİ GİDERLER

1770 yılındaki acı Çeşme yenilgisinden sonra Osmanlı Devleti, yok olan donanmasını yeniden kurmak ve daha iyi deniz askeri yetiştirmek amacıyla büyük bir çaba içine girmişti. Bu çabalar Cezayirli Hasan Paşa'nın önderliğinde daha da hızlandı ve ilk meyvelerini vererek, hem denizde yüzer tekne sayısı arttırıldı ve hem de Tersâne'yi ıslah ve denizcileri eğitmek için yeni yasal düzenlemeler yapıldı. Selim III devrinde, denizciliğe verilen önem ve bu alandaki faaliyetler daha da arttı... Bunların sonucunda ortaya yeni masraflar çıkmaktaydı. Oysa, Hazine-i Âmire'nin durumu zaten pek iyi değildi...

---

(85) KK, no 2380, s. 18

(86) Aynı defter, s. 29

(87) 1219-20 "bütçe"si (Cevdet Maliye, no 31 721)

(88) KK, no 2 380, s. 33; İstanbul Üniversite Kütüphanesi yazmaları, no 3 208, vrk 48 a

(89) KK, no 2 380, s. 33

İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulduğu sıralarda,bu konuda ortaya çıkacak yeni masrafların Hazine-i Âmire'yi daha da zor durumlara düşürebileceği görülmüş ve İ.C.H. kanununa özel bir hüküm konarak, gerekirse, askeri nitelikli olmak kaydıyla, Hazine-i Âmire'nin İ.C.H.'den yardım isteyebileceği hükmüne yer verilmişti.

Bu hüküm, İ.C.H. kurulduktan sonra, denizcilikle ilgili bazı yeni masrafların bu hazinece karşılanmasına neden oldu. İ.C.H. ödemeyi Hazine-i Âmire'ye, o da ilgili yere yapıyordu.

İ.C.H. nin bu konuda üstlendiği ilk masraf 1794 (N 1208) yılında "*gedüklu*" hale dönüştürülen Tersâne personelinin maaş ve tayınatları oldu. Başlangıçta, bu masrafın yıllık tutarı 469 987 guruştan ibaretken, bir yıl sonra *gedüklu* personel sayısı arttırılınca 522 226 guruşa yükseldi.

Hazine-i Âmire'nin ayıracak parasının olmaması ve *Darbhâne*'nin de buraya istenen yardımı yapamaması nedeniyle, 1211-12 ile 1212-13 mali yıllarında "*kalyonlar mevâcibi*" (gemilerdeki *levendlerin* maaşları) nin ödenmesi İ.C.H.'nce gerçekleştirildi.

Bu geçici yükten sonra, ödenmesi İ.C.H.'ne havale olunan diğer yeni bir masraf da, gemilerde yeni istihdam olunmaya başlanan "*tüfenkendaz*" isimli birliklerin elbise giderleri oldu.

Bu masrafların (Bkz.: Tablo: XVII, sütun 7) İ.C.H.'nce karşılanması, 1805(Za 1219)de ayrı bir *Tersâne Hazinesi* kurulana kadar devam etmiş,bu tarihten sonra söz konusu giderleri ödeme görevini bu özel hazine üstlenmiştir (90).

5- İNŞA VE İMAR GİDERLERİ

İ.C.H.'nce yapılan giderlerin bir bölümü de "İnşa ve imar gideri" başlığı altında toplanabilir (Tablo: XVII, sütun 9). İnşa ve imar amacıyla yapılan bu tip harcamaları, doğrudan üretken olmayan altyapı yatırım harcaması olarak nitelemek de mümkündür.

İ.C.H. "bütçe" lerinde, câri harcamalar dışında bu tip gider kalemlerine de rastlanması, Osmanlı mali tarihi açısından üzerinde özenle durulması gereken bir konudur. Çünkü, klâsik Osmanlı "bütçe" lerinin temel özelliklerinden biri de, bunların birer câri gider bütçesi olmalarıydı. Bu bakımdan, İrâd-ı Cedid "bütçe" leri "yatırımcı" karakterleriyle yeni bir eğilimin izlerini yansıtırlar. Ancak, İ.C.H.'nin bu "yatırımcı" özelliği ne fazla abartılmalı ne de klâsik "bütçe" lerde bu tip giderlere *asla* rastlanmazdı biçiminde yanlış bir fikre saplanılmalıdır. Nitekim, kale yapım ve onarımı, top dökümü, mermi yapımı, vs gibi askeri nitelikli bazı harcamaların merkezi devlet hazinesince yıllardır finanse edilegeldiği bilinmektedir. Ancak, daha geniş çaplı ve büyük tipteki inşa ve imar hareketleri söz konusu olduğunda, Osmanlı klâsik düzeninde, bireysel girişimler önde gelir ve devlet kendini bu tip yatırımları finansmanla doğrudan görevli görmezdi. M. Cezar'ın

---

(90) "*Tersâne Hazinesi*" ile ilgili bölümde bu noktalara yeniden değinilecek ve kaynaklar orada gösterilecektir.

ifadesiyle: "...*kişilerce yaptırılması doğal olan konutlar bir yana, toplum yararını amaçlayan ve gelir getirmeyen camiler, çeşitli okullar, kütüphaneler, hastahaneler, zâviyeler, imaretler, kervansaraylar gibi dinsel, kültürel, sosyal nitelikli yapılar hep bireyler tarafından yaptırılıyordu. Kısacası, şehirlerin fiziksel dokusunda en büyük yeri tutan çeşitli türdeki yapıların meydana getirilişinde temel ögeyi bireyci etkinlik oluşturuyordu.*" (91).

Osmanlı devlet maliyesinde gerçek anlamda yatırımcı eğilimin XVIII. yy ın son çeyreğinde filizlendiğini söylemek mümkündür. Bu filizlenme, devleti kurtarma ve yenileştirme çabalarıyla aynı döneme rastlar ve zamanla çabalar arttıkça bu eğilim de kuvvetlenir. Zira, yenileşme demek, somut alanda da yeni şeyler yapmak, kurmak, inşa etmek demekti... İşte, İ.C.H. "bütçe" lerinde rastlanan "İnşa ve imar giderleri" de bu çizgi üzerindeki küçük bir halkadan ibarettir.

I.C.H. nin Tablo: XVII nin 9. sütununda yer alan "İnşa ve imar giderleri", kale inşası, Tersâne'de havuz yapımı, askerler için kışla yapımı ve bunlarla ilgili bazı yan tesisler (mahzen, mutfak, su yolu, kaldırım...) için harcanan paraları içerir.

"İnşa ve imar gideri" tipindeki ilk harcamalar 1209-1210 "bütçe" döneminde başlamıştı. İlk harcama kalemi de "*kale ebniyesi*" için Safer 1210 da sarfedilen 750 000 guruştu. Bundan dört ay sonra da Tersâne'de bir havuz inşasına başlanmış ve bunun için de 1209-10 mali yılı içinde 37 475 guruş harcanmıştı. Böylece, bu mali yılda yapılan toplam "inşa ve imar gideri" 787 475 guruş olarak gerçekleşti.

Tersâne'deki havuz işi büyük ve önemli bir yatırımdı. Havuz bitirildiğinde büyük teknelerin bakım ve onarımlarında kolaylıklar sağlanacaktı. Bu işi gerçekleştirmek üzere İsveç'ten mimar ve mühendisler getirtilmiş ve havuz planı bunlarca çizilmişti (92). Dolayısıyla, havuzla ilgili harcamalar yukarıda zikredilen miktarla sınırlı kalmadı ve izleyen "bütçe" yıllarında da bu konudaki harcamalar devam etti: Havuz için 1210-11 mali yılında 91 204,5 grş, 1211-12 de 246 687 grş, 1212-13 de de 233 626,5 grş harcanmıştı. Böylece, 1212-13 mali yılı sonuna kadar, havuz için yapılan harcama 608 993 guruşu bulmuştu. İnşaat ise henüz sonuçlanmamıştı. Oysa, başlangıçta bu iş için harcanması gereken para 500 000 grş olarak düşünülmüştü. İnşaat uzayıp, masraf da umulanın üzerine çıkınca bir ara devreye bizzat padişah girmek zorunda kalmış ve bu yatırıma çok önem verdiğini, kısa sürede bitirilmesi için ne gerekiyorsa yerine getirilmesini söyleyerek, işin sürüncemede kalmasını önlemişti. 1213-15 arasında havuz için 134 991,5 grş daha harcandı. İnşaat, Muharrem 1215 (1800) de tamamlandı. Başlangıçtan itibaren, bu iş için sarfedilen toplam meblâğ 743 984,5 grş olmuştu (93). Fakat, plana göre havuzun bir de yan tesisleri vardı. Bunların keşif bedeli ise 64 982,5 grş tutmaktaydı. Esas havuz inşaatı tamamlandıktan sonra, her ne kadar bu ek

(91) M.Cezar, *Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, s. 335 (Mimar Sinan Üniversitesi yayını, İstanbul 1985).

(92) KK, no 2 380, s. 23; *Tarih-i Cevdet*, c. 6, s. 181 ve c. 7, s. 83; Maliyeden Müdevver Defter, no 19 271; Hatt-ı Hümâyun, no 7 842

(93) KK, no 2 380, s. 23

masrafın artık İ.C.H.'ne yüklenmemesi gerektiği konusunda birtakım kararsızlıklar olduysa da, sonunda bu masrafı da İ.C.H. üstlendi.

Havuz yapımından sonra, İ.C.H.'nce finanse edilen diğer büyük ve önemli inşaatlar kışlalar oldu. Bu kışlalar, ek tesisleriyle birlikte, önemli paralar gerektiren ve yapımı zaman alan büyük binalardı. Özellikle Üsküdar'daki *"Tüfenkçiler Kışlası"* (Selimiye kışlası) epeyce para ve zamana maloldu. Üsküdar'ın Toptaşı semtinde süvariler için de ayrı bir kışla yaptırıldı.

1213-15 arası "bütçe" leri elde olmadığından, bu dönemde inşa ve onarım konularında yapılan harcamaların döküm ve tutarını bilemiyoruz. 1215-16 mali yılında ise, Üsküdar'daki *Tüfenkçi Kışlası* için İ.C.H. 430 587,5 guruşluk bir harcama yapmıştı. 1216-17 ve 1217-18 yıllarında, bu kışla için yapılan harcama muhtemelen daha yüksek olmuştu (1216-17 de 1 417 000 guruş, 1217-18 de ise 655 000 guruş "Üsküdar kışlası artı diğer bazı masraflar için" harcanmıştı ki, miktarını tam ayıramamakla birlikte bu meblağların büyük kısmının kışlayla ilgili olduğu tahmin olunabilir. Tablo: XVII de 6 ve x işaretli notlara bkz.). 1218-19 mali yılında *"askeri kışlalar masârifi"* 750 kise, yani 375 000 guruş olmuştu. 1219-20 de ise, Üsküdar'daki *Tüfenkçi Kışlası*'nın çeşitli yan tesisleri için 36 500 grş, Toptaşı'ndaki süvari kışlası ve ahırları için de 65 000 grş ki, toplam olarak 101 500 grş tutarında bir "inşa ve imar gideri" ortaya çıktı. 1220-21mali yılında ise *Tophâne-i Âmire Kışlası* için 476 500 guruş harcandı.

6- OLAĞANDIŞI ASKERİ GİDERLER

İrâd-ı Cedid Hazinesi "bütçe" lerinde *"Umûr-ı seferiyye masârifi"*, *"Bazı umûr-ı mühimmeye sarf"*, *"Paspanoğlı masârifine sarf"*, *"Dağlu masârifine sarf"* gibi başlıklar altında yer alan harcamalar tablolarımızda "Olağandışı askeri giderler" grubuna dahil edilmiştir (Bkz.: Tablo: XVII, sütun 10).

Bu giderlere yol açan askeri ve siyasi olaylar üzerinde burada etraflıca durmaya gerek yoktur. Yalnız şu kadarı hatırlanmalı ki, Selim III devrinde Rumeli'de geniş çaplı eşkiyalık ve başkaldırma olayları başlamış ve bu tip olaylar daha sonra Anadolu'da da görülmüştür. Bu olayların bastırılması ve eşkiyanın tenkili için yapılan harcamalar "bütçe"lere *"Dağlu masârifi"* biçiminde işlenmiştir. Paspanoğlu meselesi de bu başkaldırma olaylarından biri ve en önemlisi olup, bu âsi bir süre Balkanlarda egemenlik kurmuş ve merkezi kuvvetlerce tepelenmesi oldukça para ve zamana malolmuştu. Bu iç olayların yanısıra, askeri giderlerden söz ederken Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşları ve Fransızların Mısır'a asker çıkarmalarını da hatırlamak gerekir...

Olağandışı askeri giderlerin finansmanı iki kaynaktan sağlanmaktaydı: 1- İ.C.H.'nin yıllık gelir-gider farklarıyla oluşan fondan, 2- *Darbhâne*'nin gönderdiği meblâğlar.

Tablo: XI-A daki İrâd-ı Cedid'in "Kümülâtif kasa mevcudu" sütunu gözden geçirildiğinde, 1210-11 mali yılı sonunda İ.C.H.'nin kasasında biriken fonların 4,94 milyon guruşa ulaştığı görülür. İzleyen yıllarda ise bu fon azalmaya başlamıştır. Bunun nedeni "Olağandışı askeri masraflar"ın artmasıdır (Tablo: XVII sütun 10).

Hatırlanacağı üzere; İ.C.H. kurulurken, ileride savaşlar vuku bulur ve masraflar artarsa, bu yeni hazine sayesinde devletin sıkıntı çekmeyeceği ve bu hazinede biriken fonların bu gibi masrafların finansmanına büyük yararı olacağı düşünülmüştü. Bu nokta göz önüne alınınca, olağandışı askeri giderlerin karşılanmasında büyük katkısı olan İ.C.H.'nin, amaçlanan işlevlerinden önemli birini yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

III. İRÂD-I CEDİD DÖNEMİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

1793-1807 yılları arasındaki dönem içinde, Osmanlı mali politikasında en önemli rol ve işlevi üstlenen kurum İrâd-ı Cedid Hazinesi oldu. Yeniden anımsatmak ve çok kısaca özetlemek gerekirse, bu hazineye:

- Malikâne ve esham sistemini tasfiye etmek
- Timar rejimini ıslah etmek
- Olağandışı giderler için hazır bir ihtiyat fonu oluşturmak

gibi çok önemli birtakım görevler verilmişti. Hazinenin bu görevleri ifa edebilmesi için de, yeni düzenlemelerle birtakım yeni gelir kaynakları yaratılmıştı.

Daha önceki sayfalarda ayrıntılı biçimde görüdüğü üzere, kendisine verilen görevlerin başarılmasında İ.C.H. önemli aşamalar kaydetti. Ancak, bu arada yine görüldü ki, bazı noktalarda çeşitli tavizler verilmek zorunda kalınarak, amaçlanan politika tam olarak yürütülüp, gerçekleştirilemedi. Sonuçta, ne malikâne, ne de esham uygulaması tam olarak kaldırılabildi. Timar rejimine olan müdahale ise, ilk amaçlanana göre oldukça farklı gelişmelere neden oldu.

Ancak, hedefler tam olarak gerçekleşmemiş dahi olsa, *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin devreye girişinden itibaren bu dönem Osmanlı maliyesi için yine de çok önemli bir icraat ve bilinçlenme dönemi oldu ve de pek değerli deneyimler kazanıldı. Denebilir ki eğer, o tavizler verilmek durumunda kalınmasaydı, İrâd-ı Cedid dönemi Osmanlı mali tarihinde çok daha anlamlı izler bırakabilir ve ilerikı yılların olayları farklı biçimde gelişerek, çok farklı durumlar tezahür edebilirdi...

O halde, bu dönem hakkında genel bir değerlendirmeye gidilirken, izlenen mali politikada ortaya çıkmış olan söz konusu tavizlerin hangi koşul ve zorlamaların eseri olduğunu ortaya koymak fevkalâde önem kazanmaktadır. Yer yer daha önce de değinildiği üzere, bu tavizlerin başlıca nedenleri şunlardı:

- Malikâne ve esham sisteminin tasfiyesi, içteki bazı zümrelerin çıkarları ile çatışmaktaydı. Bunların oluşturduğu baskı sonucunda, malikâne ve eshamı zabt etme sınırı, arzu edilen düzeyde genişletilemedi.
- Savaş ve ayaklanma olayları bir türlü tam olarak son bulmadığından daima "beklenmedik" yeni gider kapıları ortaya çıktı.
- Modernleşme ve yenidüzen fikri, somut icraat söz konusu olduğunda, devlete gerek câri ve gerekse yatırım nitelikli yeni gider kapıları açılmasına neden oldu.
- Ülke ekonomisinde genel bir nakdileşme eğilimi söz konusuydu. Ancak maliye, bu eğilime henüz tam ayak uyduramamıştı. Nitekim, eski ayni ödeme ve hizmetler giderek nakdileşirken, buna koşut olarak, devletin

maaş ödemeleri vs gibi cari harcamalarındaki artışların karşılıklarının gecikmeden bulunması sorun oluyordu.
- Mali durumda bazı nisbi ve geçici düzelmeler, köklü çözümlerin hızını kesiyordu.

Bu zorluklara rağmen, *İrâd-ı Cedid Hazinesi* üstlendiği görevleri yerine getirmek için büyük çabalar gösterdi. Ancak, engel ve baskılar daha da artınca, izlenen politikadan bilinen tavizler verilmek zorunda kalındı. Ama, bu tavizler de yeterli görülmemiş olmalı ki sonunda iş, bu hazineyi kurduran Selim III ü alaşağı etme noktasına kadar vardı: 1807 yılı hem genel olarak Nizâm-ı Cedid hareketinin, hem de bu arada *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin sonu oldu.

* * *

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin kaldırılışını izleyen yıllardaki yeni gelişmeler daha sonra ele alınacak. Bunlara geçmeden önce, yine Selim III devrinde kurulan ve bir süre İrâd-ı Cedid'le birlikte varolduktan sonra, onun lâğvını izleyen yıllarda da varlığını sürdüren diğer bir mali kurumu, *Tersâne Hazinesi*'ni ele almakta yarar var.

Bölüm II

TERSÂNE-İ ÂMİRE HAZİNESİ VE DEFTERDARLIĞI

1- MALİ ÖRGÜT İÇİNDE AYRI BİR TERSÂNE HAZİNESİ'NİN KURULMASINA NEDEN OLAN GELİŞMELER

Ayrı bir *Tersâne Hazinesi*'nin kuruluş nedenleri araştırılırken, başvurulması gereken ilk kaynak belki bu hazinenin kuruluş yasasıdır (1). Zira, bu yasanın ilk bölümü "kuruluş gerekçesi" ne ayrılmış olup, gerekçede dikkate değer satırlar vardır. Çok kısa olarak değinmek gerekirse: Burada, Osmanlı Devleti'nin eskiden beri kara kuvvetleri ile meşhur olduğu gibi, deniz kuvvetleri ile de meşhur olduğu dile getirilmekte ve denizlerde güçlülüğün önem ve yararı vurgulanarak, donanmanın geliştirilmesi gerektiği ifade olunmaktadır. İşte bunun için yeni düzenlemelere gitmek gerekmiş ve bu düzenlemelerin bir parçası halinde Tersâne Hazinesi kurulmuştur...

Ancak, gerekçede ortaya konan bu bilgilerin çok genel düzeyde oldukları ve mali tarih açısından pek çözümleyici nitelik taşımadıkları açık. Hatta denebilir ki, bu satırlar hazinenin kuruluş nedenlerini değil, sadece kuruluştan beklenen amaçları dile getirmektedir. Gerçi, birçok diğer örnekte rastlanabileceği gibi, *Tersâne Hazinesi* örneğinde de nedenler ve amaçlar biraz iç içedir. Ama, bir mali tarih çerçevesi içerisinde "kuruluş nedenleri" derken, burada bizim ön plâna çıkarmak istediğimiz noktalar, maliye ile ilgili çok daha somut durum, gelişme ve bazı ilişkilerdir. Soruna bu açıdan yaklaşıldığında, genel neden ve amaçların yanısıra konuya eklenebilecek olan bilgiler şunlardır:

Mart 1793 de *İrâd-ı Cedid Hazinesi* kurulana dek, *Tersâne* ve donanma giderleri *Hazine-i Âmire*'ce karşılanırdı. Hazine-i Âmire'nin 1784-85 yılı hesaplarına göre (2), bu hazine *Tersâne* ve donanma için yılda 1,4 milyon guruş dolaylarında harcama yapmakta ve bu meblâğ toplam giderin % 7 ilâ 8 ini oluşturmaktaydı.

1787-92 savaş yıllarında, *Tersâne* ve donanma giderleri eskiye oranla daha da artmış, buna karşılık *Tersâne eminleri* Tersâne'ye tahsis olunan gelirleri bile tam olarak tahsil edemez olmuşlardı (3). *Eminlerin Tersâne*'de

(1) Yavuz Cezar, Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Tersâne-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 41, sayı 1-4 (1984), s. 361-388.

(2) Kâmil Kepeci tasnifi defter, no 2310 *(Hazine-i Âmire irâd ve masrafı defteri)*

(3) Hatt-ı Hümâyun, no 11 682 (t: 1204/ 1789-90)

çalışan işçilerin ücretlerini ödeyemedikleri oluyor ve öte yandan donanma da istenen düzeye ulaştırılamıyordu. Defterdarlar ise, *Tersâne* ve donenma için daha fazla tahsisat ayıramayacaklarını ifade ediyordu. Çaresiz kalan eminler önce borçlanarak durumu idâre etmeye uğraştı. Ancak, zamanla bu borçların tasfiyesi de sorun olmaya başlayınca, Tersâne eminleri *Darbhâne*'den "*iâne*" bekler hale geldi (4).

Darbhâne, her ne kadar Tersâne'ye yardımcı olduysa da, durumun böylece devamına olanak yoktu. *Darbhâne*, sürekli olarak Tersâne'yi destekleyemezdi. Nitekim, 503 500 grş luk yeni bir "*iâne*" isteği karşısında, *Darbhâne* Nâzırı soruna açıkça parmak basarak bu yardımların giderek *Darbhâne*'nin olanaklarını zorladığını ve önü alınması gerektiğini dile getirdi (5).

Böylece, XIX. yy'ın eşiğinde devlet bir "*Tersâne* giderleri sorunu" ile karşı karşıya kalmıştı.

Böyle bir soruna rağmen, 1789 da tahta çıkan Selim III, Tersâne ve donanmayı ıslah çabasına girişmişti (6). Ancak bu çabaların sonuç verebilmesi için önce para darboğazının aşılması gerekiyordu. Selim III bu konuda, kuruluş amacından saptırmak bahasına da olsa *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin olanaklarından yararlandı ve yeni hazine Tersâne-donenma giderlerinin finansmanına yardımcı bir kurum olarak devreye girdi.

Bu konudaki ilk örnek kadrolu (*gediklu*) hale getirilen bazı Tersâne personelinin maaş ve tayınat giderleriyle ilgilidir. Şöyle ki: Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa Tersâne'nin ıslahı konusunda bir rapor hazırlamış ve bu raporunda gemi yapımında istihdam olunacak teknik personelle ilgili sorunlara değinmişti. Yaptığı araştırmaya göre, ücretlerin düşüklüğü nedeniyle marangoz, burgucu, vs gibi sanatkârlar giderek devlet kapısından uzaklaşmakta ve özel kesimde çalışmayı tercih etmekteydi. Hüseyin Paşa, bunların "*gediklu*" (kadrolu) hale getirilmesini ve kendilerine iyi ücret verilmesini öneriyordu. Bunun üzerine, söz konusu personel 5 Nisan 1794 (4 N 1208) de "*gediklu*" hale getirildi; ancak o ara mevâcib ve tayınatları ile ilgili giderlerin *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nce karşılanmasından başka yol bulunamadı (7). *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nce bunlara ödenecek para önceleri 469 987 guruş tutmaktaydı. İ.C.H.'nce zabt ve idare olunan 21 mukataanın "faiz"i bu masrafa tahsis olunmuştu. Fakat, bir yıl sonra Tersâne yeniden "gediklu" personel istihdam etmeye başlayınca, bunların maaş ve tayinat gideri 522 226 guruşa yükseldi (8).

Tersâne'nin personel giderleri, böylece *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'ne yüklenmiş oldu. 1795 yılı sonlarında ise, *Darbhâne*'nin mali durumunun elvermediği gerekçesiyle, sefere çıkacak olan donanmanın asker maaşlarının

---

(4) Hatt-ı Hümâyun, no 11 682, 12 296 ve 27 927-F

(5) Hatt-ı Hümâyun, no 27 927-F

(6) E.Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümâyunları, Nizâm-ı Cedid*, s. 63-71 (TTK yayını, Ankara 1946); Stanford J. Shaw, *Between Old and New, The Ottoman Empire under Selim III*, 1789-1807, s. 150-166 (Harvard Un. press. Cambridge, Massachusetts 1971); A.İ. Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, s. 29 vd (İstanbul 1985).

(7) Kâmil Kepeci tasnifi defter, no: 2 380 (*İrâd-ı Cedid Şurûtı defteri*), s. 12-13

(8) A.g.d., s. 22

da o ara İ.C.H.'nce ödenmesine karar verilmek zorunda kalındı (9). Böylece, İ.C.H. üzerine iki yıllık bir süre için 525 000 guruşluk ek bir yük binmiş oldu ve bu hazinenin, Tersâne ve donanma için doğrudan yaptığı yıllık gider bir milyon guruşu aştı (10). Ancak bu arada, *"kalyonlar mevâcibi"* giderinin ileride İ.C.H.'ni sarsmaması için bir önlem alındı ve bu giderlere karşılık olmak üzere bazı *"cizye malları"* nın, vakti geldiğinde bu hazinece tahsili kararlaştırıldı.

"Kalyonlar mevâcibi" deyimi ile, gemilerdeki *"levendât"* askerinin maaşları kastedilmekteydi. Gemilerdeki bu tip askerin maaşı geçici bir süre için İ.C.H. üzerine yüklenmişti. Ancak arkadan, kalyonlarda yeni istihdam olunmaya başlanan *"tüfenkendaz"*ların elbise giderleri, herhangi bir süre belirlenmesi olmaksızın yine bu hazineye yüklendi. Bu elbiseler her yıl Tersâne eminleri tarafından satın alınacak ve masraflar *"İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden donanmay-ı hümâyun gediklu mevâcibine müretteb emvâlden"* karşılanacaktı (11).

Bunlar dışında, Tersâne'de İsveçli bir mühendise inşa ettirilen havuzla ilgili giderlerin de *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nce finanse edildiği görülür. 1800 yılında bitirilen bu havuz için İ.C.H. sekiz yüz bin guruştan fazla para harcamıştı (12). Selim III, İ.C.H. fonlarının başka amaçlar için kullanılmaması konusunda titizlik göstermesine rağmen, *Hazine-i Âmire* ile *Darbhâne*'nin olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle, koyduğu kurah kendisi çiğnemek zorunda kalmış ve bu havuzun bitirilmesi için İrâd-ı Cedid fonlarına müracaat etmekten başka yol bulamamıştı (13).

Tersâne ve donanma ile ilgili giderlerin zamanla artması ve bunların finansmanında *Darbhâne*'ye ve kuruluş amacına aykırı olarak İ.C.H.'ne müracaat zorunda kalınması, müstakil bir Tersâne Hazinesi'nin kuruluşuna yol açan temel nedenlerdir. Nitekim, 1805 yılında, birazdan görüleceği üzere, böyle bir hazinenin kuruluşu gerçekleşmiştir. *Tersâne Hazinesi* kurulduktan sonra, İ.C.H.'nce ödenegelen *"gediklu"* tersane personelinin giderleri, artık bu hazine tarafından ödenmez olmuştur. Bununla birlikte, yeni kurulan *Tersâne Hazinesi*'nin Tersâne ve donanma ile ilgili tüm giderlerin finansmanını hemen üzerine aldığı da sanılmamalıdır. Nitekim, Tersâne'deki *Hendesehâne* personelinin maaş ve sair giderleri Temmuz 1806 tarihli bir emirle yine İ.C.H.'ne ödettirilmeye başlanmıştı (14). Keza aynı tarihte, önceden *Hazine-i Âmire*'ce ödenegelen *Mühendishâne* personelinin maaş ve diğer bazı giderleri de İ.C.H.'ne yüklenmiştir (15). Fakat, bunlardan daha

(9) A.g.d., s. 19-20

(10) İrâd-ı Cedid Hazinesi ile ilgili bölümünde giderleri gösterir tabloya bkz.

(11) A.g.d., s. 22

(12) A.g.d., s. 23 ve Hatt-ı Hümâyun no 14 025, 7 842

(13) 1800 yılı yazında esas havuz inşaatı bitince, bazı ek masrafların artık *"cânib-i mîrîden rü'yet"* olunmasına (yani Hazine-i Âmire'ce finansmanı) karar alınmıştı. Fakat bu mümkün olamamış ve havuzun ek tesis giderleri de İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne yüklenmişti. Bu son masraflar için Selim III şöyle demişti:
"Çünki bu kadar zahmet olınub havz yapıldı. Sâir levâzımatı dahi tekmil olınsun. Resm ve keşfi mücibince bir mu'temed adem ta'yin olınub, akçesi İrâd-ı Cedid'den ceste ceste virilsün. Yekûn her kaç guruş olur ise ben Darbhâne'den viririm" Hatt-ı Hümâyun, no 14 025

(14) K. Kepeci defter, no 2 380, s. 35

(15) Aynı defter, s. 40. Mühendishâne personel maaşlarının daha önce Hazine-i Âmire'ce ödendiği hakkında ise bkz.: Cevdet Maliye, no 2 314

önemlisi, müstakil bir Tersâne Hazinesi kurulmuş olmasına rağmen, *Hazine-i Âmire*'nin Tersâne masrafları için hâlâ küçümsenemeyecek bir tahsisat ayırmaya devam etmesidir. Gerçekten, örneğin 1808-9 hesap döneminde *Hazine-i Âmire* Tersâne masrafları için yıllık 1 209 000 guruşluk bir tahsisat ayırmıştı ki, bu miktar, hazine yıllık toplam gelirinin (gelir: 18 258 302, gider: ?) % 6 sına tekabül etmekteydi (16). *Hazine-i Âmire*'nin 1813 yılına ait diğer bir hesabına göre ise, yıllık toplam giderinin 1 218 323 guruşu, yani % 7 si (gelir: 18 075 490 grş, gider: 16 810 214 grş idi) yine *"Tersâne Hazinesi tahsisatı"* olarak ayrılmıştı (17). Bu paranın önemli bölümü *"kalyon mevâcibi"* ne gitmekteydi. Fakat, *"kalyon mevâcibi"nin* Tersâne Hazinesi "bütçe"lerinde de yer aldığına bakılırsa (18), Hazine-i Âmire hesaplarında görülen bu "tahsisat"ın *Tersâne Hazinesi*'ne transfer olunup, ödemelerin *Tersâne Hazinesi Nâzırı* eliyle yapıldığı anlaşılır. Zaten, ileride görüleceği üzere, Tersâne Hazinesi kanunu da "kalyon mevâcibi"nin bu hazinece ödenmesini öngörmekteydi. Bu arada, kısa bir süre için İ.C.H.'nce ödenen *Mühendishâne* maaşlarının da,. İ.C.H.'nin lâğvı üzerine, Tersâne Hazinesi'ne aktarıldığına işaret etmek gerekir (19).

Demek ki, Tersâne Hazinesi kurulmadan önce, Tersâne ve donanma giderlerinin finansmanı maliyede bir sorun haline gelmiş ve bu masraflar *Hazine-i Âmire*'nin yanısıra *Darbhâne* ve *İrâd-ı Cedid Hazinesi* gibi diğer kurumlar üzerine de bindirilmek zorunda kalınmıştı. Böyle bir durum, mevcut mali kurumları yıprattığı gibi, Tersâne ve donanmanın gelişmesini de engelliyordu. Yeni gelir kaynakları ile desteklenen ve gelir ve giderini kendi eliyle yürüten, müstakil bir *Tersâne Hazinesi* kurularak, bu sorunlar çözümlenmek istenmiştir.

2- TERSÂNE HAZİNESİ VE DEFTERDARLIĞI'NIN OLUŞMA AŞAMALARI

*"Tersâne Hazinesi ve Defterdarlığı"*nın resmen kuruluşu 6 Şubat 1805 tarihli özel bir kanunnâme ile gerçekleşti. Fakat, bu yasanın çıkışından önce de bu konuda bazı girişimler ve önemli gelişmeler olmuştu. Önce bu aşamaların gözden geçirilmesinde yarar vardır.

1793 Martında, *İrâd-ı Cedid Hazinesi* kurulup, *"Şıkk-ı sâni defterdarlığı"* belli bir düzene kavuşturulduktan bir-iki yıl sonra (1208 / 1794-95 de) Selim III, *"Şıkk-ı sâlis defterdarlığı"*nın da pasif bir görev olmaktan kurtarılarak (20), bir düzene sokulmasını arzulamıştı. Padişah bunun, *Tersâne eminliği* ile *Şıkk-ı sâlis defterdarlığı* görevinin aynı kişi uhdesinde birleşmesiyle mümkün

(16) Cevdet Maliye, no 1 842

(17) Cevdet Maliye, no 5 134

(18) Tersâne Hazinesi'nin 1221 yılı Safer ayı "bütçe" sinde, gelir kalemlerinden birini *"Kalyon mevâcibi olmak üzere ber mûcib-i nizâm ikiyüz yigirmi bir senesi hazine emvallerinden teslim olman"* meblâğlar oluşturur (Hatt-ı Hümâyun, no 48 983-A).

(19) Mühendishâne *"hâce ve şâkirdân"* ına Muharrem 1221 aylığı olarak Tersâne Hazinesi'nce 1 348 guruş ödenmişti (Aynı belge).

(20) Cevdet Paşa, XVIII. yy boyunca *şıkk-ı sâlislik* mansıbının hâcegândan en yaşlı olan *"amel-mande"* kişilere tevcih edile geldiğini belirtir. Yani bu görev yaşlı ve yüksek büroklarla için kızak bir kadroya dönüşmüş idi.
XVIII. yy daki *şıkk-ı sâlisler* hakkında şu belgelerde birtakım bilgiler vardır: Cevdet Maliye, no 4 529(t: 1135), 21 487 (t: 1159), 6 367 (t: 1164), 5 665 (1182) ve 7 379 (t: 1193).

olacağını düşünmekteydi (21). Ancak, bir protokol engeli yüzünden, o ara bu iş gerçekleşememiş ve padişah da arzusunda ısrar etmeyerek konuyu ertelemişti (22).

Eylül 1795 de "*Zahire Hazinesi ve Defterdarlığı*" kurulunca, *şıkk-ı sâlislik* ile *zahîre nâzırlığı* birleştirilerek, padişahın şıkk-ı sâlisliği belli bir düzene kavuşturma arzusu, değişik bir biçimde de olsa, böylece yerine gelmiş oldu (23). Fakat, zahîre nâzırlarının "*şıkk-ı sâlis defterdarı*" ünvanını taşıyabilmeleri ancak Tersâne Hazinesi'nin kuruluşuna kadar sürebilecek ve 1805 den sonra zahîre nâzırları "*şıkk-ı râbi defterdarı*" derecesine düşeceklerdir (24).

Tersâne Hazinesi ve Defterdarlığı'nın kuruluşunu gerçekleştiren yasa 6 Şubat 1805 (7 Za 1219) tarihini taşımakla birlikte, 1804 yılının son aylarından itibâren hem "Tersâne Hazinesi" deyimi resmi yazışmalarda yer almaya, hem de hazinenin gelir kaynakları yavaş yavaş belirlenmeye başlanmıştı. Nitekim, bir "*meclis-i şurâ*" kararı sonucunda, 26 Kasım 1804 (22 Ş 1219) tarihli bir emirle, *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin bazı gelirleri o tarihte henüz resmen kurulmamış olan Tersâne Hazinesi'ne devredilmişti (25). Devredilen gelir kalemleri "*İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden mazbût bazı mukataatdan ve Derya Kalemi zeâmet ve timarlarından ve esham-ı mahlûle faizlerinden*" oluşmakta olup, bunların toplam tutarı 1250000 guruş idi. Aynı "meclis"te, başka gelir kalemlerinin de Tersâne Hazinesi'ne tahsisine karar alınmıştı ki, bunların başında 927 500 guruşluk bir gelir kalemi olan "*kalyoncu bedeliyyeleri*" gelmekteydi (26).

İrâd-ı Cedid ve *Hazine-i Âmire*'den yapılan bu tahsisler dışında, bazı vakıf mukataaların "*mal*" larına yapılan zamlar da Tersâne Hazinesi'ne tahsis olunmaya başlanmıştı. Zamların tahsisi ile, vakıfların esas gelirlerine bir zarar verilmemiş olduğu düşünülmekteydi. Çeşitli tipteki evkaf mukataatını kapsamına alan bu uygulamanın bazı örneklerini, tahsis olunan gelir miktarlarıyla birlikte gözden geçirmekte yarar vardır (27):

— Hadice Sultan uhdesindeki bazı haremeyn mukataaları zamlarından Aralık 1804 de yapılan tahsis: 20 000 grş
— Hadice Sultan uhdesindeki mîrî mukataa zamlarından Aralık 1804 de yapılan tahsis: 14 700 grş

(21) Hatt-ı Hümâyun, no 14 863 (t: 1209/ 1793-4)

(22) Tersâne eminlerinin "*ağa*" lardan, şıkk-ı sâlislerin ise "*ricâl*" den olması bir gelenekti. Şıkk-ı sâlislik ile Tersâne eminliğinin aynı kişi uhdesinde birleşememesi için bu nokta padişaha bir engel olarak gösterilmişti. Şıkk-ı sâlisliğin başka görevlerle birleştirilmesi (ya da bu görevi yürüteceklerin şıkk-ı sâlis ünvanı almaları) konusunda padişaha değişik önerilerde bulunulmuştu (A.g.b.)

(23) *Toplum ve Bilim*, sayı 6-7 (Yaz-Güz 1978), s. 111 vd.

(24) Şıkk-ı sâlislerin Tersâne işleriyle görevlendirilmeleri ve resmen "*Şıkk-ı Sâlis ve Tersâne-i Amire Defterdârı ve Umûr-ı Bahriyye Nâzırı*" biçiminde ünvan almaları 6 Şubat 1805 (7 Za 1219) tarihli Tersâne Hazinesi Kanunu'nun çıkışından bir ay önce, 12 Ocak 1805 (10 Ş 1219) de gerçekleşmiş ve bu tarihten itibâren de Zahîre Nâzırları *şıkk-ı râbi'* derecesine inmişlerdir (Kâmil Kepeci defteri, no 2 380, s. 4 ve Maliyeden müdevver defter, no 8 591, s. 26).

(25) Maliyeden Müdevver dofter, no 8 886 (*Tersâne işleri defteri*), s. 27-29.

(26) Aynı defter, s. 31-32

(27) Aynı defter, s. 138-143

— Sultan Mustafa evkafına tâbi mukataalardan Aralık 1804 de yapılan tahsis: 150 000 grş
— Abdülhamid Han evkafına tâbi mukataalardan Aralık 1804 de yapılan tahsis: 100 000 grş
— Emlâk-ı Hümâyun dahilindeki vakıf mülhakatı çiftliklerden yapılan tahsis, Aralık 1804: 5 000 grş
— Sultan Mehmed Han, Gazi Sultan Süleyman Han ve Gazi Sultan Selim Han evkafı mukataalarından yapılan tahsis, Aralık 1804: 125 000 grş
— Esma Sultan uhdesindeki bazı haremeyn ve mîrî mukataaların zamlarından Aralık 1804 de tahsis: 34 500 grş
— Beyhan Sultan uhdesindeki bazı haremeyn ve mîrî mukataaların zamlarından Aralık 1804 de tahsis: 40 000 grş

Sayılan bu son tahsislerin toplamı 489 200 guruştur. Ancak, mukataa zamlarından yapılmış olan tahsislerin tümü bu anılanlardan ibâret değildi. Bu tip tahsisler Tersâne Hazinesi kanununun çıkışına kadar devam etmekle kalmamış, daha sonraki yillarda da yine bazı vakıf mukataalarından bu hazineye yeni tahsisler yapılmıştır (28).

Aralık 1804 de ilân olunan yeni *"harir nizâmı"* da Tersâne Hazinesi'ne gelir sağlamayı amaçlamaktaydı. Yapılan bu yeni düzenleme sırasında, ipekten ahnan *mizan resmi* arttırılmış ve bu resim de Tersâne Hazinesi'ne gelir olarak tahsis olunmuştu.

Bu gelişmeler gösteriyor ki, müstakil bir Tersâne Hazinesi'nin oluşumuna olanak verecek en önemli öğeler Şubat 1805 öncesinde hemen hemen tamamlanmış idi. Sıra, özel bir kanun çıkararak bu hazinenin işlevini, görevini, yetki ve sorumluluk alamn belirlemeye ve de personel kadrosunu oluşturmaya gelmişti.

3- 6 ŞUBAT 1805 TARİHLİ YASA VE EKİNE GÖRE "TERSÂNE-İ ÂMİRE DEFTERDARLIĞI VE HAZİNESİ"

6 Şubat 1805 (7 Za 1219) de çıkarılan özel bir yasayla *Tersâne Hazinesi ve Defterdarlığı* resmen kurulmuş oldu (29). Bu yasa artık *"Tersâne-i Âmire Emâneti"* deyiminin kullamlmayacağım belirtiyor ve İrâd-ı Cedid ve Zahîre Hazineleri örnekleri göz önüne alınarak, müstakil bir Tersâne Hazinesi kurulmuş olduğunu açıklıyordu.

Tersâne Hazinesi'nin baş âmiri *"Şıkk-ı sâlis defterdarı"* idi. Fakat resmi ünvam kanunda *"Şıkk-ı sâlis ve Tersâne-i Âmire Defterdarı ve Umûr-ı Bahriyye Nâzırı"* biçiminde belirlendiği için, kendisine kısaca *"Umûr-ı Bahriyye Nâzırı"* ya da *"Tersâne Defterdarı"* da denebilecekti. Defterdarın "ricâlden biri" olması kanunda öngörülmüştü. Bundan maksat, rütbece kaptan paşalara eşit kimselerin bu göreve gelmesini sağlamak ve böylece kaptan paşaların Tersâne Hazinesi işlerine yersiz müdahalelerini önlemekti.

---

(28) 1220 de sadrazam nezâretinde bulunan bazı vakıf mukataalardan tahsisler olmuştu. Aynı defter, s. 146

(29) Yavuz Cezar, Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Tersâne-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki, *İktisat Fakültesi Mecmuası, Barkan Armağan* sayısı.

Kaptan paşaların temel görevi, deniz kuvvetleri komutanlığıydı; dolayısıyla hazine işlerine karışmamaları gerekirdi. Bununla birlikte, bazı hallerde hazine ile ilgili olan ve defterdarla müştereken kararlaştırıp, yürütecekleri işler de vardı (30).

Tersâne'nin günlük olağan işleri "*Tersâne kethüdası*"nca yürütülecekti. Hazinenin hesap ve büro işleri için de çeşitli personel kadroları ihdâs olunmuştu. Bunlardan "*Sergi kâtibi*" hazinenin gelir- gider hesaplarını tutmak ve yıl sonu "bütçe"lerini çıkarmakla görevlendirilmişti. "*Zimmet kâtibi*"nin temel görevi, mübayaa olunan malzemenin defterini tutmak ve fiyatları kontrol etmekti. "*Mübâşirler*" ve "*Nâzır kisedârı*" ise, hazine gelirlerinin tahsilinde çahşacak ve gerekli yazışmayı yürütecekti. Hazinenin bu öz personeli dışında, bir de maliyenin *Baş Muhasebe Kalemi*'nde bir "*Tersâne kâtibi*" bulunacaktı. Kanun eski "*Kalyonlar kitâbeti*"ni de yeni bir düzenlemeye tâbi tutmakta ve "*Kalyonlar mevâcibi kâtibi*" ünvanlı bir memuru doğrudan Tersâne defterdarı maiyyetine vermekteydi.

Yasada, Tersâne Hazinesi'nin gelirlerini oluşturacak ana kaynaklar olarak şunlar belirlenmişti:
1- Cizye, avârız ve mukataat-ı mîriyye malları
2- İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden devredilen kalemler
3- Derya Kalemi zeâmet ve timarları
4- Kalyoncu bedeliyyeleri

İleride, yeni gelir kaynaklarının tahsisi ile hazinenin takviyesi de öngörülmekteydi. Gerçekten, kanun metninde adları geçmemekle birlikte "*ipek resmi hâsılatı*" ile "*evkaf mukataatı zamları*" da kısa sürede hazinenin önemli gelir kalemlerinden biri haline gelip, "bütçe" lerinde yer almaya başladılar (31).

Gelirlerin tahsil ve tesliminde diğer devlet hazinelerindeki yöntem ve kurallar geçerli olacaktı. Gelirlerin idaresi ve iltizama verilme işleri doğrudan defterdarın yetki ve sorumluluğundaydı. Tahsilat işlerinde "*mübâşirler*" kendisine yardımcı olacaklardı.

Tersâne Hazinesi'nin gelirlerini oluşturacak olan ve yukarıda sıralanan kaynakların mahiyet ve özelliklerine gelince:

"*Cizye,*" "*avârız*" ve "*mukataat-ı mîriyye malları*", eskiden Hazine-i Âmire'ye ait olan gelir kalemlerindendi. Bunlar Tersâne Hazinesi'ne esas itibariyle "*kalyon mevâcibi*" nin karşılığı olmak üzere tahsis olunmuştu. İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden devredilenler ise, eskiden bu hazinece zabt edilmiş olan bazı malikâne mukataalar ve eshamdan oluşmaktaydı. Dolayısıyla aynı İ.C.H. gibi, Tersâne Hazinesi de bu tip mukataa ve eshamla ilgili birtakım yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydı; *Şıkk-ı sâlis defterdarı* bu mukataaları iltizama verecek ve esham "faiz" lerini mukataa eminlerinden tahsil edecekti. Buna mukabil, mukataanın cinsine *(mîrî* veya *haremeyn)* göre ya *Hazine-i Âmire*'ye veya *Darbhâne*'ye gerekli ödemeleri de yapması

(30) Örneğin "*kalyoncu bedeli*" ödeyecek yükümlülerin saptanması işi kaptan paşayı da ilgilendirirdi. Bu konuda ikisinin bir araya gelerek, müştereken bir karara varmaları gerekiyordu. Birinin yokluğunda, diğerinin ona vekâlet edeceği hususu da kanunda belirtilmişti.

(31) Hatt-ı Hümâyun, no 48 983-A (*Tersâne Hazinesi'nin 1221 yılı Safer ayı "bütçe"si*)

gerekiyordu (32). Üçüncü sırada yer alan "Derya *Kalemi zeâmet ve timarları*" da artık mukataa statüsüne girmiş ve iltizam konusu olan kalemlerdi (33). Diğer bir kaynak olan "*Kalyoncu bedeliyyesi*" ise, "*kalyoncu neferi*" hizmetiyle yükümlü kılınmış, fakat fiilen gemilerde istihdam olunmayan kimselerden, adam başına yüz guruş olarak tahsil olunacaktı (34). Mevcut verilere göre, 9 275 "nefer" bu bedeliyyeyi öderken, 4 285 i gemilerde görev yapıp, bedeliyyeden kurtulacaktı. Bedeliyye ödeyeceklerle, istihdam olunacakların sayısını belirlemek defterdarın yetkisindeydi. Kaptan paşa ise, istihdam olunacakların hangi bölgelerden yazılacağı ve kimlerin seçileceği konusunda söz sahibiydi.

Tersâne Defterdarı, toplayacağı bu gelirlerle *Tersâne*'nin ve donanmanın her türlü masrafını karşılamakla yükümlü kılınmıştı. Gider kalemleri başlıca iki gruptan oluşmaktaydı:

1- Maaş ödemeleri ve tayınat masrafları

2- Gemi donanımı, onarımı ve yapımı masraflarıyla, *Tersâne*'ye gerekli malzeme alımları.

Maaş ödemelerinin başlıcası "*kalyonlar mevâcibi*" idi. Ayrıca, Tersâne'de görevli "*gediklu*" personel de hazineden üç ayda bir maaş alacaktı. Maaşları rumi aylara göre verilecek olan bu "*gediklu*"ların ileride sayılarının arttırılması da yasada öngörülmekteydi. Defterdar başta olmak üzere, hazinenin diğer mali işler personeline de maaş bağlanmıştı. Tayınat için gerekli tahıl v.s. ise, piyasadan satın ahnacaktı. Ancak, hazinenin bu konudaki masraf yükünü biraz hafifletmek için bazı yerlerden "*ocaklık*" adı altında hazineye özel tahsisler de yapılmıştı.

Tayinat konusunda olduğu gibi, Tersâne ve gemiler için gerekli olan diğer çeşitli malzemenin de peşin para ile piyasadan satınalınması gerekiyordu. Yasa metninde, piyasadan satınahnması söz konusu olabilecek bu gibi şeylerin ancak bir kısmı anılmış ve "*velhâsıl, iğneden ipliğe varınca, cüz'i ve küllî mevad*" denerek bu konuda bir sınır getirilmediği ifade olunmuştu. Bu alımlarda hazineyi zarardan korumak için piyasa fiyatlarının çok iyi izlenmesi gerektiği hakkında yasada özel kayıt vardı: Satınalmalar ucuz mevsimde, fiyatların düştüğü zamanlarda yapılmalıydı (35).

---

(32) Tersâne Hazinesi kanununda "...*mukataat-ı mazbutanın virilügelen emvâl-i mürettebeleri ve kalemiyyeleri Hazine-i Âmire'ye ve mahallerine edâ olına...*" denerek bu nokta açıkça belirtilmişti (Y. Cezar, a.g.m., s. 365)

Daha önceleri İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce "zabt ve idare" olunan bu esham ve mukataalar için I.C. Hazinesi defterdarı mukataaların yıllık "faiz" inin beş katını, eshamın ise üç katını "muaccele" adı altında ilgili kurumlara öderdi. Mukataa ve esham "*mîrî*" ise, ödeme Hazine-i Âmire'ye, "*haremeyn*" ise, Darbhâne'ye yapılırdı. İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne, bunların yalnız "faiz"leri ait olurdu.

S. Shaw da "İrâd-ı Cedid Hazinesi gibi Tersâne Hazinesi de mültezimlerin ortalama yıllık kârının beş katı olarak hesaplanan bir hadle, iltizamların satış bedellerini devlet hazinesine ödeyecekti" diyerek aynı noktaya değinir (*Between Old and New*. s. 161).

(33) "...*derya kalemi zeâmet ve timarları vakt u zemanıyle ilzam ve bedel-i iltizâmları vakt u zemanıyle tahsil ve hazine-i mezkureye teslim...*" (Tersâne Hazinesi kanunu)

Şevval 1220 tarihli bir hükümde de, Karhili sancağındaki timarların Tersâne Hazinesi varidatından olduğu belirtildikten sonra, bunların iltizama verilip bedellerinin Tersâne Hazinesi'ne gönderilmesi emrediliyor (Cevdet Maliye, no 27 474).

(34) Maliyeden Müdevver defter, no 8 886, s. 32 ve Cevdet Maliye, no 11 737 (11 Ca 1217).

(35) Y. Cezar, a.g.m., *İ.F.M.*, c. 41, sayı 1-4, s. 368-9,371.

4- TERSÂNE HAZİNESİ'NE TAHSİS OLUNAN İPEK RESMİNE İLİŞKİN SORUNLAR VE GELİŞMELER

A- İPEK TARTI RESMİNİN TERSÂNE HAZİNESİNE TAHSİSİ VE RESMİN TAHSİLİNDE ORTAYA ÇIKAN ANLAŞMAZLIK

Aralık 1804 öncesinde, *"Resm-i mizan-ı harir mukataası"* (İpek tartı resmi mukataası) Hamidiyye vakfına bağlı olup, yılda elli bin guruşluk bir iltizam bedeline sahipti. O sıralar bir *"vakiyye"* (400 dirhem) ipekten 15 pâre *"mizan resmi"* (tartı resmi) alınırdı (36).

Aralık 1804 te yapılan bir düzenleme ile, mukataanın idaresi Hamidiyye vakfından ayrılmış ve böylece bu mukataa bir *"mîrî mukataa"*ya dönüştürülmüştü. Vakfın zarar görmemesi için de, son yıla göre iltizam bedelinin biraz eksiği olan 45 000 guruşluk bir meblağın yine her yıl vakıf tarafına ödenmesi kararlaştırılmış, geri kalan beş bin guruş ise, doğrudan *Tersâne Hazinesi*'ne tahsis olunmuştu. Fakat, bu düzenleme sırasında resme zam da yapılmış ve bir *"vakiyye"* ipekten iki guruş (seksen pâre) alınması da kabul edilmişti. Gerekli masraflar çıktıktan sonra, vergi hâsılatının fazlası da *Tersâne Hazinesi*'ne ait olacaktı (37).

Bu düzenlemeyle birlikte yeni bir *"harir nizâmı"* da yürürlüğe girmişti. Buna göre, Rumeli ve Anadolu'da bulunan tüm *"mizan-ı harir"* mukataalarının idaresi tek elde toplanacaktı (*yed-i vâhidden idare*). *"Harir nizâmı"* ayrıca ipek alım-satımında da kısıtlayıcı hükümler getiriyor ve alım-satım-dağıtım işlerini inhisar altına alıyordu (38).

Yeni hükümler uyarınca, *"Memâlik-i mahrûse harir mukataatı"* emâneten idare olunmak üzere, tek kişinin, *"Harir Emini"* Memiş Efendi'nin, uhdesine verildi. *Harir emini*, çeşitli yerlerdeki harir (ipek) mukataalarının iltizam bedellerini yine eski sahiplerine ödemeye devam edecek, vergiyi toplayacak ve net hâsılatı *Tersâne Hazinesi*'ne teslim edecekti.

İpek çıkan belli merkezlerde Memiş Efendi'nin yardımcısı durumunda bölge *"emin"*leri vardı (39). Bunlar gelen ipeği tartar, resmini alır ve ticareti kontrol ederlerdi. Vergisini ödeyenlerin eline bir *"edâ tezkeresi"* verilir ve böylece mükerrer vergi alınmamasına çalışılırdı. İstanbul'a gelen ipekler ise, doğrudan Memiş Efendi'nin denetimindeydi. Deniz ve kara yoluyla İstanbul'a gelen ipekler önce Balıkpazarı semtinde *"mizan-ı harir mahalli"* diye anılan özel bir binaya alınır ve burada bulunan kâtip, gelen malın miktarını özel bir deftere kaydederdi. Burası, özel bir "ipek gümrüğü" gibi bir yer olup, aynı zamanda bir depo görevi de yapmaktaydı. İpekler buradan *"İpek Hanı"* adıyla da anılan *"Hoca Hanı"* na gönderilir ve görevlilerce burada *"Mîrî mizan"* (resmi kantar) ile tartıldıktan sonra vergisi alınırdı. Mizan yerindeki *"dellallar"* malın kalitesini kontrol ederler ve *"İstanbul harcı"* olanlar ayrıldıktan sonra, kalan ipek kent esnafına dağıtılırdı. Dağıtım işini *"harir esnafı usta başısı"* yapardı. Dışarıyla ticaret yapanların da Hoca Ham'ndan

(36) MAD 8 886, s. 156

(37) A.g.d., aynı yer ve Cevdet Maliye no 22 225, 17 079, 21 500

(38) Aynı defter ve belgeler

(39) *"...yed-i vâhidden zabt ve idaresine nasb ve ta'yin olınan eminler tarafına be-her kıyyesi ikişer guruş rüsûmât-ı mîrîyyesi edâ ve teslim..."*: Cevdet Maliye, no 21 500
Tablo: XIX dan da imparatorluktaki ipek çıkarılan başlıca bölgeler izlenebilir. Her bölgenin sorumlu bir "bölge emini" olduğundan, bu bölgeler, eminler hakkında da fikir verir.

başka yerden ipek satınalmaları kesinlikle yasaklanmıştı. Buna teşebbüs edenler, eğer esnaf iseler meslekten ihraç olunmakla kalmazlar, hapis veya kürek cezasına da çarptırılırlardı (40).

O sıralar *İstanbul Emtia Gümrüğü* emini bulunan Hasan Ağa, ipekler *Emtia Gümrüğü*'ne uğramıyor ve bu nedenle gerek idaresindeki mukataa ve gerekse hazine vergi kaybma uğruyor diye bu uygulamaya karşı çıkmıştı. Ona göre, İstanbul'a gelen ipek, diğer mailar gibi önce *Emtia Gümrüğü*'ne girmeli ve burada gerekli *"gümrük resmi"* ödendikten sonra mizan yerine gitmeliydi. Memiş Efendi ise, ipeğin *"yed-i vâhid"* den idaresine karar verildiğini ileri sürerek, ipekle ilgili konulara kimseyi karıştırmak istemiyordu. Kendisi, *Emtia Gümrüğü*'nden gönderilecek özel bir memurun mizan yerinde görevlendirilmesini ve *mizan resmi* alındıktan sonra, onun da *gümrük resmini* tahsil edip, gümrük eminine teslim etmesini öneriyordu. Ancak, *İstanbul Gümrük Emini* Hasan Ağa, ipeğin gümrüğe uğramaması halinde "ipekten gümrük resmi kalktı" biçiminde yanlış anlamaların ortaya çıkabileceğini ve bunun da türlü mahzurları olduğunu ileri sürerek, bu öneriyi kabullenmiyordu. Üzerinde durduğu diğer bir nokta da, yalnız ipek yükü ile gelen gemi ve diğer araca pek rastlanmaması, gelen mahn genellikle karışık olmasıydı. *Harir emini* sadece ipekle ilgileneceği için diğer mallar gümrük denetiminden kaçabilirdi. Hasan Ağa ayrıca, ipek vs den alınacak gümrük resimlerinin tek tip olmadığını belirtiyor (41) ve *"mizan resmi"*nin *Emtia Gümrüğü*'nde alınmasının kolay, fakat gümrük resimlerinin *"Mizan mahalli"*nde tesbit ve tahsilinin zor olduğunu anlatmak istiyordu. Sonunda anlaşmazlık Hasan Ağa'nın arzuladığı biçimde çözümlenmiş ve ipekler önce *Emtia Gümrüğü*'ne çıkmaya başlamıştır. Burada *Harir Emini*'nin özel bir memuru bulunur ve gümrüğe gelen mah kontrol edip, ipekleri teslim alır ve *Mizan-ı Harir*'e gönderildi (42).

İpekten alınacak gümrük resimleri *Tersâne Hazinesi*'ni ilgilendirmiyordu. Ne var ki, ipek mizan resmine % 500 den fazla bir zam yapılıp, vakiyyede (400 dirhem) 15 pâreden 80 pâreye yükseltildiği sırada bir de gümrük resminin söz konusu olması, vergi hâsılatım olumsuz yönde etkileyebilir, yani kaçakçılık artabilirdi. Ancak, *Harir Emini*'ni *Emtia Gümrüğü Emini* ile anlaşmazlığa düşüren neden sadece bu olmamalıydı. Zira, Aralık 1804 düzenlemeleri ile, ipek ticareti de inhisar altına alınmış ve *Harir Emini* bu konuda yetkili kılınmıştı. Bu arada *"ticaret maddesi"* adı altında, ipekten ayrı bir resim alınması da kabul olunmuştu. Devrin gümrük mevzuatı ve gümrük resimleri (dahili ve harici) göz önüne getirildiğinde (43), *"ticaret maddesi"* adı altındaki resmin de harir eminleri ile gümrükçüler arasında anlaşmazlıklara neden olabileceği anlaşılır.

(40) MAD, no 8 886, s. 274

(41) *"...müslümandan yalnız gümrük ve reâyâ eshâbının maa masdariyye ve müste'min malı ber-mûcib-i ta'rife ve Dersaadet'den mubayaa olınan ve reftiyyesi olanların mu'tad üzere gümrüği alınması..."*: A.g.d., aynı yer

İncelenen dönemde Osmanlı Devleti'nde "gümrük resimleri", malın varacağı yere ve tüccarın statüsüne göre değişiklik gösterirdi. Bu konuda bkz.: M Kütükoğlu, *Türk İngiliz İktisâdî Münasâbetleri*, c 1, s. 62 vd.

(42) A.g.d., s. 274

(43) Ülke içinde bir yerden diğer bir yere nakl olunan ticari emtia da belli merkezlerde (dahili gümrükler) *"amediyye"* ve *"reftiyye"* adı altında "gümrük" resmine tâbi tutulmaktaydı.

"*Harir nizâmı*" ilân olunduğu sırada, ipekle ilgili olarak Tersâne *Hazinesi* ne tahsisi söz konusu olan resim, sadece birim başına iki guruşluk "*mizan resmi*"nden ibâret değildi. Yeni "nizâm"a göre, bir vakiyye ipekten "*ikişer guruş resm ve üçer guruş ticaret olmak üzere*" toplam beş guruş tahsil olunacak ve hâsılat Tersâne *Hazinesi*'ne "irâd" kayd olunacaktı (44). Görüldüğü gibi, toplam verginin iki guruşluk kısmının "*resm-i mizan*" olduğu açıkça ifade bile olunmamıştı. Dolayısıyla, "*mizan resmi*" uygulamada âdeta "mizan yerinde ödenen resimler" ile özdeşleşmiş ve mizana ipeğini getirip satanlardan "*mizan resmi*" diye beş guruş (vakiyyede) alınmaya başlanmıştı (45). Oysa, verginin iki guruşunun müstahsilden, üç guruşunun da mizan yerinden ipek satınalan esnaf ve tüccardan tahsili gerekirdi (46). Fakat, böyle bir uygulamada da "*ticaret resmi*", "*gümrük resmi*" ile özdeşleşmiş olur ve o zaman ya gümrük eminleri verginin bu kısmına el koymak isterler, ya da tüccar hem gümrükte, hem de mizanda iki kere vergiye tâbi tutuluyoruz diye itiraz edebilirdi.

İpek getirip satanlardan mizan yerinde beş guruş resim alınması şikâyetlere neden olmuştu. Vergi, ipek üreticisine ağır gelmiş ve "*ticaret maddesi*" yüzünden mizan yerlerine arzu edilen düzeyde ipek gelmemeye başlamıştı. Bunun üzerine, İstanbul ve Bursa bölgesi hariç "*ticaret maddesi*"nin kalkmasına ve ipekten yalnız vakiyyede iki guruş "*resm-i mizan*" tahsil olunmasına karar alınmıştı (47).

Aralık 1804-Kasım 1805 arasındaki bir yıllık dönemde, Harir Emini Memiş Efendi'nin "*harir mizan resmi*"nden elde ettiği hasılat 301 167 guruş iken, "*ticaret maddesi*"nden sağladığı vergi geliri 165 659 guruştan ibâretti.(48). Kasım 1805-Mart 1806 arasındaki dört buçuk aylık dönemde ise, "*mizan resmi*"nden 46 495,5 guruş, "*ticaret*"den 38 411 grş. elde edilmişti (49). Memiş Efendi bu "*mizan resmi*" hâsılatının önemli bölümünü Tersâne *Hazinesi*'ne teslim etmişti. Geri kalanı da teslim edecekti. Fakat, "*ticaret maddesi*"nden sağlanan hâsılatın Tersâne *Hazinesi*'ne aidiyeti konuşu o ara henüz açıklık kazanmamıştı.

Eskiden on beş pâre olan ipek tartı resmi iki guruşa yükseltildiğinde, vergiye zam olunan kısmın bazı yerlerde yanlış olarak *gümrük resmi* biçiminde yorumlanmış olması dikkati çekicidir:

- "*...mizan-ı haririn resm-i kadîmisine bu def'a müceddeden zamm olınan resm-i gümrüği hâsıl olan harirden bayi' kesândan tahsil ve emin-i gümrük merkum kullarına teslime mütealıhid oldıkların Agustos ve Kesendre ve Avrathisarı ve Yenice-i Vardar ve Zihne ve Vudine ve Karaferye kadıları i'lâmlarıyle tahrir iderler...*" (Cevdet Maliye, no: 22 225'e kayıtlı belge demetinden)

Yukarıda adı geçen bölgelerden bu biçimde yazılar gelmesi üzerine, merkezden konuyu aydınlatıcı "te'kid" yazıları göndermek gerekmiş ve "*hâsıl olan harirlerin şürût mucibince be-her vakiyyesinden ikişer guruş resm-i mîrî-i mizaniyyeleri bâyi' tarafından tahsil olınmak*" gerektiği vurgulanmıştı. A.g.b.

(44) Maliyeden Müdevver defter, no 8 886, s. 5

(45) Aynı defter, aynı yer

(46) Selanik Harir Emini bulunan Mehmed Tehir Efendi yed-i vâhid gereğince kendi bölgesindeki tüm ipek mahsulünü Selânik'teki mizan yerinde toplatır, bunlardan mizan resmi alındıktan sonra, esnafa dağıtım sırasında ayrıca bir de üç guruş "*resm-i mîrî*" alırdı. Cevdet Maliye, no 22 225

(47) MAD, no 8 886, s. 5

(48) A.g.d., s. 295

(49) A.g.d., s. 297-99

Eski Şıkk-ı sâlis defterdarı *"ticaret maddesi"*nin uygulamada kısmen kalkmasını sağlamıştı. 1806 yılında Şıkk-ı sâlis olarak görev başında bulunan Alımed Aziz Efendi ise, *"ticaret maddesi"* yüzünden *"mizan resmi"* hâsılatının arzu edilen düzeye erişemediğine inanıyor ve *"ticaret maddesi"*nin kaldırılmasını içeren yeni bir *"harir nizâmı"* öneriyordu. Onun bu önerileri önce *"meclis-i şûrâ"* da görüşülmüş, sonra da bir fermanla yasallaşmıştı (50). Bu fermanla, ticaret maddesinin *"ibâdullaha muzırr bir emr-i mekruh"* olduğu ilân edilmiş ve böylece İstanbul ve Bursa bölgesinde devam edegelen uygulamaya da son verilmişti. Artık ipek üreticisi, *"harir eminleri"*ne mizan resmini verdikten sonra, ipeğini serbestçe, istediğine satabilecekti. Ancak, satış konusunda yine bazı kısıtlamalar vardı: Yabancı tüccara ve dış ülkelere ipek satışı serbest değildi. Bunun için izin alınması ve özel bir *"emr-i âli ısdârı"* gerekiyordu. Öte yandan kanun, İstanbul'un gereksinimi olan ipeği de garanti altına almak istemiş ve bunu sağlamaları için eminlere yetki vermişti. Dolayısıyla, üretici önce "İstanbul tahsisatı"nı ayırmak, eğer kalırsa, fazlasını serbestçe satmak hakkına sahipti. Bu fermanla aynı zamanda Memiş Efendi'nin elinde bulunan ve biraz önce değinilen *"ticaret maddesi"* hâsılatının da *Hazine-i Âmire*'ye teslimi emredilmişti. Bu düzenlemeler sırasında *Sıkk-ı sâlis defterdarı*, mukataanın idare tarzında da değişiklik önermiş ve hatta *harir emini* Memiş Efendi'den pek memnun olmadığını da belli etmişti. Bunun üzerine fermanda , bu konuya da yer verildi ve mizan-ı harir resminin bundan böyle, *Tersâne Hazinesi*'ne bağlı diğer mukataalar gibi, tâliplerine ilzam olunabileceği konusunda *şıkk-ı sâlis* yetkili kılındı.

1806 da *"ticaret maddesi"* kalkınca, bir vakiyye ipekten iki guruş *mizan resmi* alınacağı ve hâsılatın *Tersâne Hazinesi*'ne ait olduğu konusu aydınlığa kavuşmuştur (51). Yeni uygulamada *Mizan resmi* ödenmemiş ipek yakalandığında, sahipleri iki kat resim ödemek zorundaydılar (52).

İpek resmi hâsılatı, henüz Tersâne Hazinesi kanunu çıkmadan bu hazineye tahsis olunduğu halde, yukarıda gözden geçirilen sorunlar ve anlaşmazlıklar nedeniyle, kanun metninde hazine gelirleri arasında açıkça ipek resminden söz edilememiş ve bu nokta geçiştirilmişti. Oysa mizan resmi, yeni biçimiyle, özellikle bu hazine için yaratılan, başka yerden transfer olunmamış ve yıllık hâsılatı küçümsenemiyecek bir miktara erişen önemli bir gelir kaynağıydı.

C- İPEK RESMİNİN TERSÂNE HAZİNESİ'NE KATKISI VE BAZI GELİŞMELER

Tablo: XIX'daki verilerden de izleneceği üzere, 4 Aralık 1804-21 Mart 1805 tarihleri arasındaki dönem için, *harir emini* Memiş Efendi'nin İstanbul dışındaki çeşitli bölgelerden sağlayacağı *"harir rüsûmu"* hâsılatı brüt 281 737,5 guruş idi. Ancak bunun yaklaşık % 30 u hâsılat masraflarına gidiyor ve net hâsılat rakamı 199 365 guruşa iniyordu. Ne var ki, tahakkuk etmiş olan bu

(50) A.g.d., s. 295 teki 7 Z 1220 tarihli ilm-ü-haber.

(51) *"Bâ hatt-ı Hümâyun-ı şevket-makrûn Tersâne-i Âmirem Hazinesi'nden zabt ve idare olınan mizan-ı harir mukataasından ticaret maddesi def' ve fakat şürût-ı nizâmı üzere be-her vakiyye harirden ikişer guruş resm-i mizaniyye ahzı râbıta-i pezîr olmagla..."* Cevdet Maliye, no 17 079. Ağriboz, Kızılhisar ve kadılarına hüküm (11 Ra 1222/ 18 Mayıs 1807)

(52) *"...vezn olınub resm-i mîrîsi tahsil olınmak ve eshâb-ı harir resm virmemek içün haririni kaçırır ise, o makulelerin hariri ahz olındıkda ikişer kat resm tahsil olınmak..."* A.g.b.

miktarın da henüz tamamı o sıra tahsil olunamamış ve teslimat 110 433 guruş olarak gerçekleşerek, bakaya vergi kalmıştı. Dönem sonunda bu para, emin tarafından hemen *Tersane Hazinesi*'ne teslim de edilmemişti. Temmuz 1805 sonunda, eldeki bu 110 433 grş, 145 687 grş'a ancak erişmiş ve hazineye ondan sonra teslim olunmuştur.

4 Aralık 1804-22 Kasım 1805 tarihleri arasındaki yaklaşık bir yıllık dönemde ise, *Tersane Hazinesi*'ne girmesi gereken "*mizan resmi*"nin tutarı, bir hesaba göre 301 167 grş (53), diğer birine göre ise 306 555,5 guruştu (54). Fakat *harir emini*, bu paranın tamemını tahsil ederek, dönemi içinde yine hazineye teslim edememişti.

1806 da ise, İstanbul'daki vergi geliri azalmıştı. Bir ifadeye göre, bir yıl önce kentte 200 000 grş'u aşkın bir hâsılat sağlanırken, o yıl ancak toplam 80 000 grş "*harir rüsûmu*" elde edilmişti (55).

TABLO : XIX
TAŞRA KAZALARDAN İPEK RESMİ HÂSILAT VE TAHSİLÂTI
(İpek resmi emâneten Memiş Efendi'nin uhdesindedir. Hâsılat ve tahsilât 1219 yılına mahsûbendir)
guruş olarak

Bölge	Hâsılat	Hâsılat masrafları	Net Hâsılat	Tahsilât (teslimât)	Bakaya
Mora	63.595	20.115	43.480	40.269	3.210,5
Sakız	27.927	5.948,5	21.978,5	21.670	308,5
İzmir	20.444,5	4.917,5	15.527		
Tire ve tevâbiî	7.320	2.345	4.975		
Güzelhisar ve tevâbiî	13.059	3.265	9.794		
Amasya	7.700	500	7.200		
Antakya ve Haleb ve Payas ve Belân ve tevâbiî kazaları	50.986	20.160	30.825,5	20.170	10.655,5
Kıbrıs	16.898,5	4.363,5	12.535	10.766	1.769
Antalya ve havalisindeki kazalar	3.783,5	2.371	1.412		
Edirne	5.206	872	4.333,5		
Filibe ve havalisi	8.272,5	2.867	5.405,5		
Yenişehir-i Fenar ve havalisi	29.565,5	8.215,5	21.350		
Selânik ve havalisi kazalarından	24.403	6.321,5	18.081,5	17.108	973
Pazarköyi ve Gemlik	1.500	—	1.500		
Konya				450	
Lazkiyye	520	110	410		
Gümülcine ve tevâbiî kazaları	606	50	557		
TOPLAM	281.787,5	82.422,5	199.365	110.433	

Kaynak: Bşb. Arş. MAD 8886, s. 300-301'den çıkarılmıştır.

(53) MAD, no 8 886, s. 295
(54) A.g.b. , s. 298
(55) A.g.d., s. 5

İpekten *"ticaret maddesi"* kalktığı halde, 1807 yılında Bursa ipekçileri, hem *"mizan resmi"*nin 15 pâreden iki guruşa (= 80 pâre) yükseltilmiş olmasını çok bulduklarını ifade ederek ve hem de Bursa'da ve İstanbul'da olmak üzere kendilerinden iki kere resim alındığını ileri sürerek, durumdan şikâyet ediyorlar ve *"hilâf-ı şürût ahz olunan dörder guruşun iki guruşu kemâkân alına ve maada iki guruşu terk olunmasını istida"* ediyorlardı (56). Aynı yıl içinde, *Harir Emini* ise, ipek vergisinden *Tersâne Hazinesi*'ne yılda 500 000 grş'tan fazla bir gelir sağlanabileceğini belirtiyor, fakat tüccarın durumdan pek şikâyetçi olduğunu söyleyip, ipek üzerine sonradan konan resmin kaldırılmasını öneriyordu. Bunun üzerine, 1807 yılında ipek *mizan resmi* tekrar on beş pâreye indirildi. Böylece, bu resimden artık *Tersâne Hazinesi*'ne tahsis olunabilecek bir gelir fazlası kalmıyordu. Bu olaydan sonra mizan resmi mukataalarının Hamidiyye vakfı ile eski sahiplerine yeniden iadeleri gerekmiştir (57).

Tersâne Hazinesi'nin ne kadar süre ile ipek resmi gelirinden mahrum kaldığını şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak, Ağriboz mutasarrıfına yazılmış olan 9 Ocak 1816 tarihli bir *hüküm*den, ipek mizan resminin bu tarihlerde yine *Tersâne Hazinesi*'ne bağlı ve ait olduğunu öğrenmekteyiz (58).

Tersâne Hazinesi'ne bağlı *"Memâlik-i mahrûse mizan-ı harir rüsûmı"*, 1234-35 (1818-20) yıllarına mahsuben *"ber vech-i maktu' toptan"* dergâh-ı âli gedüklülerinden Abdullah'ın uhdesine ihale olunmuştu. Çeşitli yörelerde bulunan ve ana mukataanın "mülhakatı" diye anılan bölgesel mizan-ı harir mukataaları da, bölgelerin resmi yöneticilerine iltizama verilmişti. İltizam süreleri bir yıl olan bu mukataaların bazıları şunlardı (59):

Mukataanın adı	*Deruhde eden*	*İltizam bedeli (grş)*
1- Mora ve tevâbiî.....	Mora valisi.....	34 000
2- Selânik ve tevâbiî	Selânik valisi Yusuf Paşa.....	15 000
3- Haleb.....	Haleb valisi Hurşid Paşa.....	30 000
4- Ağriboz ve tevâbiî	Ağriboz valisi İbrahim Paşa.....	15 800
5- Amasya-Sıvas ve tevâbiî....	Sıvas valisi Lütfullah Paşa.....	33 500
6- Edirne ve tevâbiî.....	Çermen mutasarrıfı Celâl Paşa.....	11 500
7- Çermen ve tevâbiî	Çermen mutasarrıfı Celâl Paşa.....	1 000
8- Tırnova ve tevâbiî.....	Tırnova voyvodası Süleyman Ağa....	12 000
9- Filibe ve tevabiî.....	Çermen mutasarrıfı Celâl Paşa.....	2 500
10- Şam ve tevâbiî.....	Şam valisi Salih Paşa.....	52 500
11- Trablus-ı Şam ve Lazkiyye ve tevâbiî.....	Sayda valisi Süleyman Paşa.....	16 250
12- Sayda ve Akka ve Beyrut ve tevâbiî.....	Sayda valisi Süleyman Paşa.....	10 000
13- Yenişehir-i Fener ve tevâbiî.....	Tırhala sancağı mutasarrıfı Veliüddin Paşa.....	7 000
14- Aydın ve tevâbiî.....	Saruhan sancağı mutasarrıfı Süleyman Paşa.....	13 500
	TOPLAM.....	254 550

(56) A.g.d., s. 156

(57) *"...bu maddeden Tersâne-i Âmire ye senevî bin kiseden ziyâde irâd hâsıl olacak ise de..." "...zamîme-i mezkûre ref' olındığına mebni Tersâne-i Âmire'ye taallûkı kalmadığından nâşi resm-i mizaniyyeleri kemâ-fi'l-evvel Hamidiyye vakfı ve eshâb-ı mukataa taraflarından zabtı iktiza idûb..."; "...resm-i mezkûrın muhdes olan zammı ikiyüz yigirmi iki senesi Martından ref' olındığını...". A.g.d., s. 156*

(58) Cevdet Maliye, no 17 226 (28 S 1231/ 19 Ocak 1816)

(59) Cevdet Maliye, no 5 780 (Mora vs valilerine *hüküm*)

1819 yılında sadece bazı mizan-ı harir mukataalarının iltizam bedeli toplamı 254 550 grş olduğuna göre, Tersâne Hazinesi'ne bu vergi kaleminden giren gelir, bu rakamın epeyce üzerinde olmalıydı. Gerçekten, 10 Kasım 1824 tarihli bir "takrir" de, 1236 (1820-21) yılına gelene dek, "*Memâlik-i mahrûse mizan-ı harir mukataası*"nın 565 000 guruşluk bir iltizam bedeliyle, genellikle Tütün Gümrüğü eminlerine ihale olunageldiği ifade olunmaktadır (60). 1236 (1820-21) da ise, mukataanın *emâneten* idaresine karar verilmiş ve yine Tütün Gümrüğü emini bulunan Hidayet Ağa bu işe memur kılınmıştı. 1825 yılına kader süren bu *emâneten* idare döneminde, mukataadan istikrarlı bir gelir elde edilememiş ve bazen hâsılat eski iltizam bedelinin altına bile düşmüştü (61). Bunun üzerine, Hidayet Ağa'nın mukataayı *iltizamen* deruhde etmesi kendisine önerilmiş, fakat o bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine mukataa, 1825-26 dönemi için "*kavi sarraf taahhüdiyle*" iki yıllığına ve kademeli bir zamla, Denizli voyvodası Süleyman Rifat Efendi'ye iltizama verilmişti. 1825 yılı iltizam bedeli 570 000 grş, 1826 yılınınki ise 580 000 grş olarak saptanmıştı (62).

1830 yılı sonrasına ait bazı belgeler, "*resm-i mizan-ı harir mukataası*"nın o yıllarda artık "*resm-i mizan ve öşr-i harir mukataası*"na dönüşmüş olduğunu ortaya koyuyor (63). İpek öşrü, satış sırasında satıcıdan, satış değerinin onda biri hesabıyla tahsil olunurdu. O yıllarda "*mizan resmi*" de artık vakiyyede beş guruştu (64). Geliri Tersâne Hazinesi'ne ait olan "*Resm-i mizan ve öşr-i harir*" mukataaları, sarrafların kefalet ve taahhüdleriyle mültezimlere ihale olunmaktaydı. Örneğin "*Aydın ve Saruhan ve tevâbiî kalemi*" 1840 yılında mültezim Ahmed'e 208 395 grş luk bir iltizam bedeli ile ihale olunmuştu (65).

Ham ipek artık çok önemli bir ihraç ürünü haline gelmiş ve ihracat için belli iskeleler saptanmıştı. Yeni ticaret anlaşmaları gereğince, yabancı tüccar satın aldığı ipeği bu iskelelere nakletmek için % 9, gemilere yükletebilmek için ise % 3 bir "*gümrük resmi*" ödemek zorundaydı. İpekten alınacak bu gümrük resimleri de "*resm-i mizan ve öşr-i harir*" gibi Tersâne Hazinesi'ne gönderilmek icâb ederdi (66).

(60) Cevdet Maliye, no 12 800

(61) Aynı belge.
Tersâne Hazinesi'nin 1238 (1822-23) yılı gelir ve gideriyle ilgili bir ön hesapta da (Hatt-ı Hümâyun, no 27 924-K) mizan-ı harir mukataasının halen *emâneten* idare olunduğu, fakat hâsılatının bilinemediği belirtilmiş ve bunun üzerine kayıtlara mukataanın "*bir senelik iltizam bedeli*" olarak 1 100 kise (yani 550 bin guruş) işlenmiştir.

(62) Cevdet Maliye, no 12 800

(63) Ali Emiri tasnifi, Mahmud II devri belgeleri, no 423, Hatt-ı Hümâyun tasnifi no 49 016, 28 223, 28 227, Cevdet Maliye tasnifi, no 6 461

(64) "*harir-i ham ve meşdûdın be-her kıyyesinden şürûtı mucibince beşer guruş resm-i mizan ile haririn kıyye veyahud tefesi her kaç guruşa satılur ise hîn-i bey'inde rüsûmât-ı kadîmesinden başka kıymetinde onda bir hesabıyle iktiza iden öşri bay'ilerinden tamamen ve kamilen ahz ve istifa...*" (Cevdet Maliye, no 8 461, Aydın müşirine ve ye hüküm)

(65) Aynı belge

(66) "*...muahede-i cedîde-i ticaret usûlünce düvel-i müşârün-ileyhim teb'a ve tüccarının memâlik-i mahrûse-i padişâhânemden bi'l-mubayaa memleketlerine götürmek üzere tahsis kılınan iskelelere nakl ve tenzil idecekleri eşyadan hîn-i tenzilinde yüzde dokuz ve sefinelere tahmil eylediklerinde yüzde üç resm-i gümrük alınması ve memâlik-i mahrûsemden olub yine memâlik-i mahrûsem derûnunda fürûht idecekleri memâlik-i*

Görülüyor ki ipek resminin Tersâne *Hazinesi*'ne katkısı, zaman içinde giderek artmıştır. Başlangıçta hazine, bu kalemden yılda 300 bin grş dolayında bir gelir sağlarken, bir ara bundan da yoksun kalmış, fakat 1820 lerde Tersâne *Hazinesi*'ne katkısı 580 bin grş a ulaşmıştı. *Mizan resmine* zam yapılması yanında, özellikle ipekten öşür tahsiline de başlanması, ipeğin Tersâne *Hazinesi*'ne katkısını fevkalâde yükseltmişti. 1248 (1832-33) de "*resm-i mizan-ı harir ve öşr*" hâsılatı 4 075 685 guruş olmuştu (67). Takip eden yılın R.evvel ayı "bütçe" sinde ise, sadece bir aylık *mizan* ve örş hâsılatının 254 527,5 grş olduğu görülmektedir (68). İpekten alınan *gümrük* resimleri de Tersâne Hazinesi'ne tahsis olununca hazinenin "ipek resimleri geliri" daha da artmıştır.

D- İPEK NÂZIRLIĞI

İpek *mizan resminin* arttırılması ve ipekten bir de öşür tahsiline başlanması ile "*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*"nin kuruluşu arasında önemli bir ilişki vardır. Bu yeni ordunun finansmanı için yeni gelir kaynakları bulmak gerekmiş, örneğin "*ihtisab resmi*" o zaman bu amaçla arttırılmış ve kapsamı genişletilmişti (69). Bu arada Tersâne ve donanmanın da "*Asâkir-i Mansûre usûlüne tatbiken tanzimi*" ne başlanmıştı (70). Tersâne Hazinesi masraflarına tahsis olunan *ipek* öşrü, diğer malların tâbi olduğu *ihtisab resminin* karşılığı olarak tahsil olunmaktaydı (71).

İhtisab resminin tahsili için müstakil bir "Nezâret" oluşturulmuş ve 1830 da Ömer Lütfi Efendi de *İzmir İhtisab Nâzırı* olarak atanmıştı (72). Ticareti daha sonra inhisar altına alınacak olan afyonun (73) denetim işleri ve resimlerinin tahsili görevi de Ömer Lütfi Efendi'ye verilmişti. 1831 yılında ise, ipek ticareti de yeniden inhisar altına alınmış ve Ömer Lütfi Efendi "*Harir Nâzırı*" ünvanıyla bu işe de memur kılınmıştır (74). Ömer Lütfi Efendi'nin omuzlarına yüklenen görevler sadece bunlarla kalmamış, Feshâne'nin idaresi de ona verilmişti. "*Harir Nâzırı*", uhdesindeki işlerden sağlanan

---

mahrûsem mahsûlinden dahi reâyây-ı Devlet-i Aliyyemden olan beratlu Avrupa tüccarı misullu rüsûmât tahsil kılınması lâzımeden olmakdan nâşi..."

"...resm-i mizan ve öşr-i haririn nizâm-i kadîmine ve el-haletu hazihi tecdîd-i muahede-i ticâret iden düvel-i mütehâbbe tüccarından şürûtına tatbiken me'mûr-ı mümâileyh ma'rifetiyle ahz ve tahsil ve icâb iden bedelinin vakt u zemanıyle Tersâne-i Âmirem Hazinesi'ne irsal ve tesyili irâde-i aliyyem muktezasından idüğü..." (A.g.b.)

İpek ticaret ve ihracatı hakkında bkz.: M. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri*, c. II, s. 16 vd (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul 1976).

(67) M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, c. I, s. 68 (Ankara 1974)

(68) Ali Emiri tasnifi, Mahmud II devri belgeleri no 423 (Tersâne Hazinesi'nin 1249 yılı R. evvel ayındaki gelir ve gideri defteri)

(69) İleride Mukataat Hazinesi ve ihtisab resmi ile ilgili bölüme bakınız.

(70) Bu noktaya daha sonra değinilecektir.

(71) *"...satılan meşdûdın dahi kezâlik onda bir hesabıyle lâzım gelen öşri hîn-i bey'inde ihtisab rüsûmatına tatbiken meşdûdcı tâifesi taraflarından ahz kılınması..."*. Cevdet Maliye, no 6 461, Şevval 1255

(72) Lûfî Efendi, *Tarih-i Lütfi*, c. 1 (*Cild-i Evvel ez Tarih-i Lütfi*), s. 241 (Matbea-i Âmire, İstanbul 1290)

(73) Hatt-ı Hümâyun, no 15 660 (İzmir İhtisab Nâzırı Ömer Lütfî Efendi'nin afyonun inhisar altına alınmasını teklifi hakkında takrir). Cevdet Maliye, no 27 758 (Harir Nâzırı Ömer Lütfî Efendi'nin afyon hakkındaki takriri). Ve bkz.: M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, c. I, s. 66

(74) Cevdet Maliye, no 5 300 (Filibe mollasına ve ye hüküm)

çeşitli gelirleri ilgili diğer hazinelere gönderirken, ipek öşr ve *mizan* resmi hasılatı Tersâne Hazinesi'ne teslim olunmaktaydı (75).

Ortada bir "*harir nâzırı*" olmasına ve bu nâzırın yetki ve sorumluluğundaki iş ve konuların her biri ayrı bir önem taşımasına rağmen, henüz tam teşekküllü bir nezâret (Kalem teşkilâtı) oluşturulamamış veya buna gerek görülmemişti. Ömer Lütfi Efendi bu noktaya işaret ederek, uhdesindeki işlerin "*Hazâin-i Âmire-i şâhâne misullu bir hüsn-i sûrete rabt ve tevsıkıyle, icâbına göre münâsib maaş ile zimmet ve sergi halifeleri ve veznedârlar ve çend nefer ketebenin me'mûr ve ta'yin kılınması*"nı istemişti (76). Yani emrine maaşlı-kadrolu özel memurlar verilmesini ve uhdesindeki işlerin ayrı bir hazine biçiminde örgütlenmesini öneriyordu. Bunun üzerine, *Feshâne* ile ilgili sorunların *Darbhâne Nâzırı*'nca, afyon ve ipek öşrü ile ilgili olanların da *Mansûre Defterdarı*'nca bir çözüme bağlanmasına karar alınmıştı. Ne var ki bu düzenlemelere rağmen,o ara,Ömer Lütfi Efendi'nin önerisi doğrultusunda ayrı bir hazine kurulmamış ve kendisi 1835-6 larda vefat ettiğinde, uhdesindeki çeşitli işler sürüncemede kalmıştı. O ölünce "*maslahatın arkası alınmak için*" damadı Mazlum Bey, geliri *Mansûre Hazinesi*'ne ait olan afyon işlerinin başına getirilmiştir (77).

Harir Nâzırı Lütfi Efendi'nin döneminden sonra ise, yine Tersâne Hazinesi'nce "zabt ve idare" olunan *resm-i mizan ve öşr-i harir* mukataalarının artık "*Bahriyye müsteşârı*" bulunanlarca, tâliplere ihale olunduğu görülmektedir (78).

5- TERSÂNE HAZİNESİ GELİR VE GİDERLERİNİN ZAMAN İÇİNDEKİ SEYRİ

Tersâne Hazinesi'nin kuruluş yasası, hazinenin aylık ve yılhk "bütçe" (devre sonu özet-sonuç hesapları) lerinin hazırlanmasını öngörmekte ve "*Sergi kâtibi*" ni de bu işle yükümlü kılmaktaydı (79). Ancak, ısrarh çabalarımıza rağmen, bazıları hariç, bu "bütçe"lerin çoğuna henüz

(75) Afyon devlete gümrük, ihtisab ve gibi vergi hasılatı sağlamakla kalmazdı. Afyon ticareti devlet tekelinde olduğu için hazineye bir de ticarî kâr (temettü) kalırdı.

Afyonun gümrük resimleri *Evkaf-ı Hümâyûn Hazinesi*'ne, ihtisab ve kantar resimleri ise *Mukataat Hazinesi*'ne girerdi:

"...*lâzım gelen gümrük ve fazla-i rüsûmâtı Evkaf-ı Hümâyun-ı şahâne hazinesine ve ihtisabiyye ve kantariyye ve mümeyyiziyye rüsûmâtı Mukataat Hazinesi'ne kâmilen teslim...*" (Cevdet Maliye, no 2 7 758. Bk. Ek belge 54).

Afyon ticaretinden hâsıl olan kâr da *Mukataat Hazinesi*'ne ait olurdu. 1245-46 yıllarında Afyon "*temettü*" ü 14 bin kise (7 milyon grş) olmuştu. Bu paranın bir kısmı Amerikadan 1 900 kiseye (950 bin grş) satın alınan geminin borcunun ödenmesinde kullanılmıştı (A.g.b.)

Afyon hâşılatı daha sonraları *Mansûre Hazinesi*'ne girmeye başlamıştı (Cevdet Maliye, no 502-Bk. Ek belge 56).

(76) Hatt-ı Hümâyun, no 24 032 ve 24 032-A

(77) "*Anadolı cânibinde afyon hâsıl olan mahallerde an yed-i vâhid fi-i maktu' ile iki yüz elli bir senesine mahsûben müteveffa Ömer Lütfi Efendi ve vefatından sonra maslahatın arkası alınmak içün damadı Mazlum Beğ ma'rifetiyle mubayaa ve nizâmı vechile...*". Cevdet Maliye, no 502 (Bk. Ek belge 56).

(78) Hatt-ı Hümâyun, no 49 016, 26 223, 28 227, Cevdet Maliye, no 8 451

(79) Tersâne Hazinesi kanununa göre; *sergi kâtibi* hazinenin her hesabı için iki pusula düzenleyip, birini *şıkk-ı evvel defterdarına*, diğerini de *Tersâne defterdarına* verecekti. Ay sonlarında, bu günlük pusulalara göre hazinenin aylık devre sonu hesaplarını çıkaracaktı. Üç nüsha halinde hazırlanacak bu aylık "bütçe" lerden biri Tersâne defterdarında kalır, diğerleri ise, *şıkk-ı evvele* ve Bâb-ı Âli'ye sunulurdu. Aylık "bütçe" lerin *Baş Muhasebe Kalemi*'ndeki defterlere de aynen geçirilmesi gerekiyordu. Yıl sonlarında ise aylık defterlere dayanılarak hazinenin yıllık "bütçe"çıkarılırdı.

arşivlerde rastlanamamıştır (80). Hazinenin gelir ve giderinin zaman içindeki seyri hakkında kesin bir yargıya varabilmek ve hatasız yorumlar yapabilmenin ileride ancak bu "bütçe"lerin tümünün ele geçirilmesiyle mümkün olacağı kuşkusuzdur.

T.H.'nin ayrıntılı "bütçeler"inin çoğu henüz bulunamamış ise de, değişik kaynaklarda birçok yılın "bütçe" sonuç rakamlarına rastlanabilmektedir. Bu veriler sayesinde Tablo: XX düzenlenebilmiştir. Ne var ki, bu verilerden hareketle, hazinenin yıllık toplam gelir ve giderini oluşturan alt kalemlerin, yıllar itibariyle ayrıntılı bir dökümünü yapmaya olanak yoktur. Oysa, toplam gelir ve gider rakamlarında zaman içinde meydana gelen değişmelerin nedenlerini açıklayabilmek için bu ayrıntılara büyük ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, diğer bazı belge ve bilgilerden yararlanarak, bu konuda yine de bir şeyler söylemek mümkündür.

TABLO: XX
TERSÂNE HAZİNESİ'NİN YILLIK GELİR VE GİDERLERİ
(Guruş olarak)

YILLAR Milâdi	Hicrî	GELİR	GİDER	FARK	KAYNAK
1805	1220-21	4 596 684,5	4 582 085,5	14 599	MAD 8 886, s.353
:					
1808	1223-24	4 066 539	—	—	Cev. Bahr. 9 634
1811	1226-27	—	—	31 019,5	HH 16 544
1812	1227-28	3 649 500,5	3 591 856,5	57 644	MAD 8 886, s.354
:					
1815	1230-31	5 549 399,5	5 392 291,5	157 108	A.g.d., s. 355
1816	1231-32	6 507 881	6 391 719,5(x)	116 161,5	A.g.d.,s. 355
1817	1232-33	6 101 971,5	5 985 340,5(x)	116 631	A.g.d.,s.356
1818	1233-34	5 832 257	5 774 485,5(x)	57 771,5	A.g.d.,s. 357
1819	1234-35	6 192 812	6 167 097,5(x)	25 715,5	A.g.d., s. 358
1820	1235-36	7 029 328	6 366 683,5	662 644,5	A.g.d.,s.371
1821	1236-37	8 991 887	?	?	
1822	1237-38	7 586 223	?	?	
1821-1822	1236-38	16 578 110	16 572 866	5 244,5	A.g.d.,s. 371
1823	1238-39	9 735 427(q)	9 724 737,5	10 689,5	A.g.d.,s.371
1824	1239-40	11 570 551(q)	11 561 320	9 231	A.g.d., s. 373
1825	1240-41	14 848 944,5(q)	14 799 865,5	49 079	A.g.d., s. 374
1826	1241-42	9 910 612	9 695 844	214 768	A.g.d., s.375
1827	1242-43	14 903 780	13 384 237	1 519 543(k)	A.g.d., s. 376
1828	1243-44	11 258 495,5	10 049 181,5	1 209 314(k)	A.g.d., s. 379
1829	1244-45	14 151 430	12 676 985	1 474 445(k)	A.g.d., s. 382
:					
1833(j)	1248-49	16 625 000(q)	20 100 000	-3 475 000	HH 28 165
:					
1837	1252-53	22 354 500	26 132 000	-3 777 500	HH 28 108-F

NOTLAR:

(x) Mizan sonrasında *Hazine-i Âmire*'ye ve diğer yerlere borç olarak verilen meblâğlar giderlere katılmıştır.
(q) *Darbhâne*'den "*îâne*" adı altında yapılan yardımlar gelire dahildir.
(k) Hicrî yıl ile mali yıl arasındaki fark nedeniyle, hicrî yılı aşan aylar içinde "*mevkuf*" adıyla yapılan gelir-gider miktarları dahil edilmiştir.
(j) 1833 (1248-49) yılı verileri on aylıktır. Gelir ve gider gibi fark rakamı da kesin değildir.

(80) Daha geniş taramalar sonunda arşivlerimizde bu "bütçe" lerin çoğuna ileride rastlanacağı tahmin olunur. Bu tahmini kuvvetlendiren bir nokta da bazı ay ve yılların henüz "bütçe" leri bulunamadığı halde, "bütce sunuş yazıları"na rastlanılmış olmasıdır. Bu sunuş yazılarının hangi aylık veya yıllık "bütçe"lerle ilgili olduğu ve arşiv numaraları aşağıda gösterilmiştir:

Tersâne Hazinesi'nin, 1805-1838 (1220-1253) yılları arasındaki gelir-gider rakamlarının dökümünü içeren Tablo: XX incelendiğinde şu sonuçlara varılabilir:

1) Otuz üç yıl içinde hazinenin kapasitesi giderek büyümüştür: Başlangıç yılına oranla, son yılın (1252-53) gelir-gider rakamları 5-6 kat artmıştır.

Kapasite büyümesi, yani gelir ve gider rakamlarındaki artış, aslında 1227-28 yılından sonra başlamıştır. 1220-28 (1805-1813) arasında ise önce bir kapasite daralması söz konusudur. Nitekim, 1805 de 4,59 küsur milyon grş olan gelir, 1813 de 3,64 küsur milyona, gider ise, 4,58 küsur milyon grş dan 3,59 küsur milyona düşmüştür. Başka deyişle, 1805 yılı gelir ve gideri 100 iken, 1813 de gelir 79, gider ise 78 olmuş, yani kapasitedeki daralma % 21-22 olmuştur. 1230-31 (1815-6) hesap döneminde gelir indeksi 120,72 ye, gider indeksi de 117,68 e yükselmiş, fakat 1230-36 arasında gelir indeksi 152,92 nin, gider indeksi de 139,49 un üzerine çıkamamıştır. Bu dönemde (altı yıl), gelir indeks ortalaması 134,92, gider indeks ortalaması ise 131,22 dir.O halde başlangıç yılına göre ortalama % 31-35 oranında daha yüksek bir gider ve gelir düzeyine sahip olarak, Tersâne Hazinesi'nin altı yıl süre ile oldukça istikrarlı bir dönem (kapasite büyümesi açısından) geçirdiği söylenebilir (Tablo: XXI deki indekse ve XXIII deki grafiğe bakınız).

Bir yıldan diğerine olan değişmeleri daha iyi izlemeye olanak veren Zincirleme İndeks (Bkz. Tablo: XXII) te bu istikrarlı dönem daha belirgin olarak görünür. Bu indekse göre 1230-36 (1815-21) arasında, bir önceki yıla oranla gelirlerdeki oynama en fazla % 17,27, giderlerde ise % 18,53 olmuştur. Bu dönemin gelir ve giderinin ortalama oynama oranı gelirlerde % 9,75, giderlerde % 7,70 tir. Oysa, 1821-37 dönemine bakıldığında, gelirlerde bir önceki yıla göre % 50,38, giderlerde ise % 58,55 gibi büyük oynamalar görülür. 1821-37 yılları arasında gelirlerin ortalama oynama oranı % 27,70, giderlerin % 32,37 dir.

Gelir-gider kapasitesi bakımından Tersâne Hazinesi 1821 den sonra, başlangıç yılına göre % 100 büyümüştü. 1825 ten sonra ise, büyüme % 200 ü bulmuş, 1830 larda % 300 ü geçmiş ve son yılın rakamlarına göre de % 500 e erişmişti.

Hazine gelirlerinin büyüme nedeni kuşkusuz, zaman içinde artan giderleri finanse edebilmek içindi. Diğer deyişle "kapasite büyümesi" olarak adlandırılan gelir-gider tırmanışında, sürükleyici faktör giderlerdi.

1220 yılı Muharrem ayı..... Hatt-ı Hümâyun, no 1 689
1220 yılı Safer ayı..... HH, no 48 983
1220 yılı C. âhir..... HH, no 15 282
1220 Zilkâde..... HH, no 14 485
1225 yılı..... HH, no 49 000, 49 015, 28 076
1252 yılı..... HH, no 28 229
1254 yılı..... HH, no 28 250
1255 yılı..... HH, no 28 312

Bu ipuçları, birçok yılın "bütçe"sinin zamanında hazırlanmış olduğunu ve üzerinde arşivlerde bunlara rastlanabileceğini ortaya koymakla birlikte, bir ara Tersâne Hazinesi kanununun âmir hükmüne rağmen, "bütçe" çıkarma işleminin ihmal edilmiş olduğunu da gösterir arşiv kayıtları vardır. Bu kayıtlara göre, Tersâne'nin 1235-39 yılları hesapları sonradan toptan çıkarılmıştır. Kayıtlara göre, bunun nedeni "*sinîn-i çendden beru bu nizâma riâyet olınmayub meskût-anh*" kalınmış olmasıydı (MAD, no 8 886, s. 371).

TABLO: XXI
TERSÂNE HAZİNESİNİN GELİR VE GİDERLERİ İNDEKSİ
(1220-21 = 100)

YILLAR		GELİR	GİDER
Milâdî	*Hicrî*		
1805	1220-1221	100	100
:	:	:	:
1808	1223-1224	88,46	—
:	:	:	:
1812	1227-1228	79,39	78,38
:	:	:	:
1815	1230-1231	120,72	117,68
1816	1231-1232	141,57	139,49
1817	1232-1233	132,74	130,62
1818	1233-1234	126,87	126,02
1819	1234-1235	134,72	134,59
1820	1235-1236	152,92	138,94
1821	1236-1237	195,61	—
1822	1237-1238	165,03	—
1823	1238-1239	211,79	212,23
1824	1239-1240	251,71	252,31
1825	1240-1241	323,03	322,99
1826	1241-1242	215,60	211,60
1827	1242-1243	324,22	292,09
1828	1243-1244	244,92	219,31
1829	1244-1245	307,86	276,66
:	:	:	:
1833(x)	1248-1249	(361,67)	(438,66)
:	:	:	:
1837	1252-1253	486,31	570,30

(x) 1833 yılı verileri on aylıktır

Giderlerin zamanla artmasında, Selim III devrinde başlatılan gemi inşa seferberliğinin, Mahmud II devrinde de hızlanarak devam edişinin büyük rolü ve payı vardır (81). Bu dönemde, gemi yapımında yabancı uzmanlardan, hatta Amerika'dan getirilenlerden bile yararlanılmıştır (82). Dahası, donanma Amerika'dan bile gemi satın alınarak güçlendirilmeye çehşılmıştır (83).

(81) Bu dönemdeki gemi yapım ve onarım faaliyeti hakkında İstanbul Başbakanlık Arsivi'nde burada listesi yapılamayacak kadar bol belge vardır. Örneğin, Hatt-ı Hümâyun tasnifindeki belgelerin fihrist ciltlerinden 15. si hemen hemen yalnız bu konudaki belgeleri listelemektedir.

Yapılan gemilerin miktar, cins ve isimlerini öğrenmek için ise özellikle şu belgeler salık verilebilir: Hatt-ı Hümâyun, no 28 107-A, B, C, D; HH 28 202; HH 28 202-A; HH 28 209-A ve B; HH 28 206-A, B; HH 28 322-B, C; HH 28 117-A, B, C, D; HH 28 134-F, G.

(82) Hatt-ı Hümâyun, no 27 951 ve 28 255-A

(83) Hatt-ı Hümâyun, no 28 202 ve 27 758 (Ayrıca bkz.: not 75)

TABLO: XXII
TERSÂNE HAZİNESİ GELİR VE GİDERLERİ
ZİNCİRLEME İNDEKSİ

YILLAR	GELİR	GİDER
1805	100	100
:	:	:
1808	88,46	—
:	:	:
1812	89,74	78,38
:	:	:
1815	152,05	150,12
1816	117,27	118,53
1817	93,76	93,64
1818	95,57	96,47
1819	106,18	106,79
1820	113,50	103,23
1821	127,91	—
1822	84,36	—
1823	128,33	152,74
1824	118,84	118,88
1825	128,33	128,01
1826	66,74	65,51
1827	150,38	138,04
1828	75,54	75,08
1829	125,69	126,14
:	:	:
1833(x)	(117,47)	(158,55)
:	:	:
1837	134,46	130,00

(x) 1833 yılı verileri on aylıktır.

Sadece gemi yapım, onarım ve satın almaları giderleri olağanüstü yükseltebilecek bir gider kapısıydı. Fakat, bunun yanısıra Tersâne ve donanma için piyasadan nakit para ile alınacak malzeme fiyatları da sürekli bir yükseliş içinde olduğundan, hazine giderleri, bir de bu nedenle artmak zorunda kalıyordu (84). Ayrıca, yapım ve onarım faaliyetleri giderek daha çok işçi ve personel istihdamını gerektirmiş ve bunlara ödenecek ücretler de eskiye göre artmıştı. Hazine, zaman zaman tüccara borçlanmasına ve işçilerinin ücretlerini ödeyememesine rağmen, program ve faaliyetlerinde

(84) Giderlerdeki yükselmenin önemli ölçüde fiyat artışlarından kaynaklandığına değinen belgeler vardır: Bkz.: not 92

Bu arada, ele alınan dönemdeki fiyat artışları hakkında henüz özel ve oiddi bir araştırma yapılmamış olduğuna da işaret etmek gerekir. Bununla birlikte, çeşitli yapıtlarda fiyat artışlarına değinilmiş ve bazı malların fiyatları listelenerek, konuya dikkatler çekilmiş ve fiyat artışları hakkında okurlar biraz olsun bilgi sahibi kılınmak istenmiştir. Şu yapıtlardaki bilgiler artan fiyatlar hakkıda bir fikir verebilir:

- Stanfort Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*, Mass. 1971 (Selim III devrindeki bazı mal fiyatlarını listeleyerek, artışlara dikkati çekiyor).

TABLO: XXIII
TERSÂNE-İ ÂMİRE HAZİNESİ
GELİR VE GİDER GRAFİĞİ
VE
GELİR TRENDİ

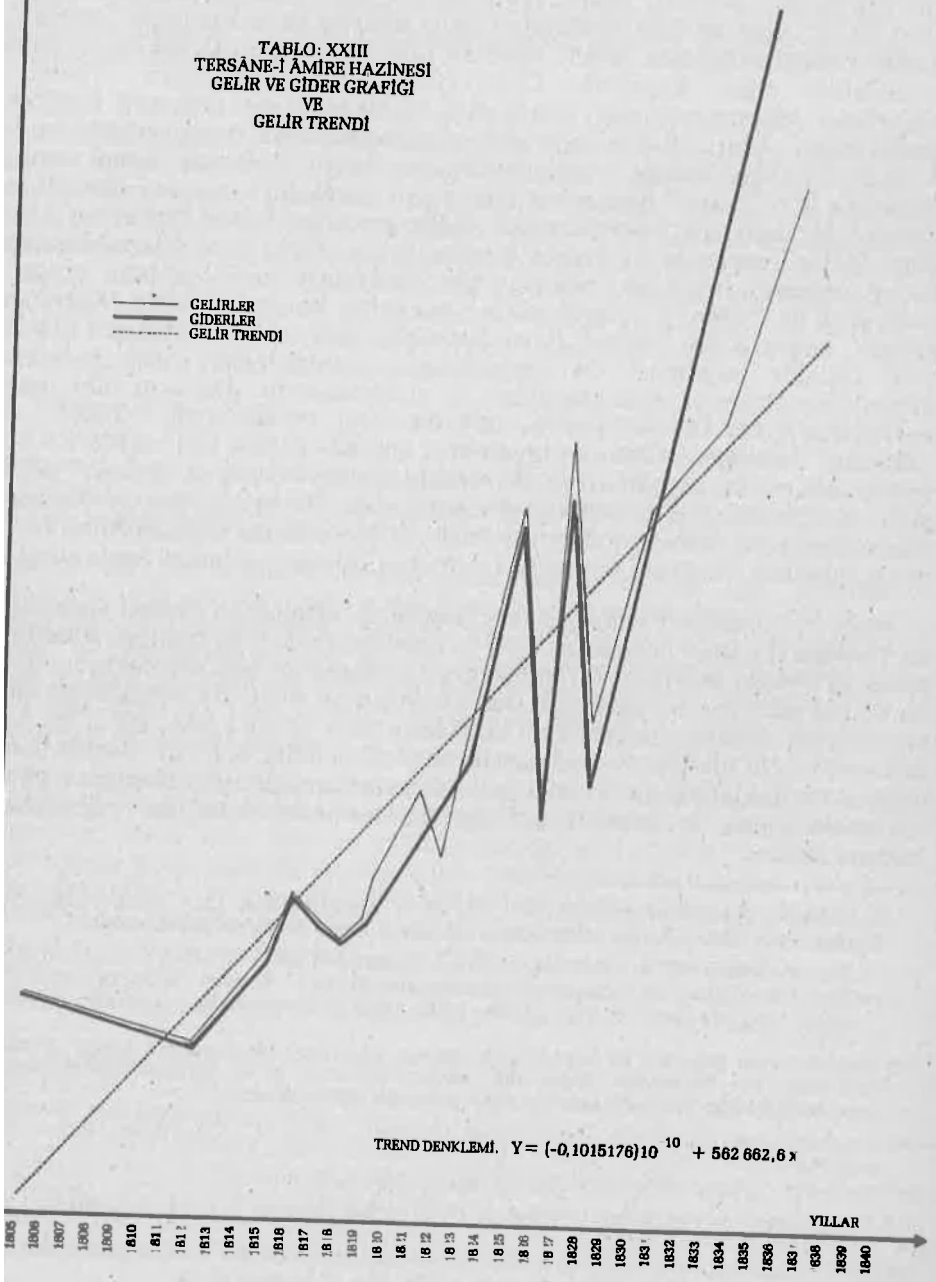

kısıntıya yönelmemiş, artan giderleri oranında gelir bulmaya çalışarak (85), giderek böylece eski kapasitesinden daha büyük bir hazine durumuna gelmiştir.

Hazine giderlerinin artmasında deniz kuvvetlerinde yapılan değişikliklerin de büyük rolü vardır. Bu değişiklikler, kara kuvvetlerindeki reformlarla aynı yıllarda başlar. Bilindiği üzere, daha iyi bir kara ordusu oluşturmak için 1825-26 da karar ve dini makamdan *fetva* alınmış ve arkasından *"eşkinci"* birlikleri oluşturulmuştu (86).17 Haziran 1826 da *Yeniçeri Ocağı* nın ve onun arkasından diğer *Kapukulu Ocakları*'nın lâğvından sonra *"Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye"* isimli yeni ve düzenli bir ordunun teşkiline başlanmıştı. Aynı yıllarda, kara ordusuna koşut olarak, deniz ordusunun da Asâkir-i Mansûre tipinde örgütlenmesine geçilmişti. Reformun temel amacı, donanma için "taşra" dan asker toplamaya gerek bırakmayan, düzenli ve devamlı bir deniz gücü oluşturmaktı. Bunu gerçekleştirmek için halen 3 bin olan "nefer" sayısının ilk etapta 8 bine, sonra da 12 bine yükseltilmesine karar verilmişti. Sekiz bin "nefer"in dört bin kadarı "*reis*", üç bini "*topçu*", sekiz yüzü de *"tüfenkçi"* olarak görev yapacaktı. Kasımpaşa'deki "Kalyoncu kışlası" ancak 2 700 "nefer" barındırabildiği için, sekiz bin askeri alacak yeni kışlalar yapılması da gerekiyordu. Kaptanların (*reis*) maaşları arttırılıyor, ayrıca tayınat alacakları da açıklanıyordu. Bunların yıllık maaş ve tayınat gideri 2 048 kise (1 024 000 grş) tutmaktaydı. "*Topçu*" ve "*tüfenkçi*"lerin maaş,elbise ve tayınatları için ise, yılda 8 819 kise (4 409 500 grş) gerekliydi ki, kaptanlarınki ile birlikte toplam "maaş ve tayınat" gideri yılda 10 858 kiseyi (5 429 000 grş) aşmaktaydı. Bu arada, ayrıca Tersâne marangozlarının ücretleri de arttırılmıştı (87). Yeni düzenlemelerden sonra deniz askerleri *"Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye"* olarak anılmaya başlanmıştır.

Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye teşkiline karar alındıktan hemen sonrasına ait Tersâne Hazinesi hesapları, 1827 de gemi kaptanları ile bahriye askerinin maaş ve tayınat giderinin 4 758 508 grş tuttuğunu ortaya koymaktadır (88). Bu sırada muhtemelen muvazzaf deniz ordusunun mevcudu henüz sekiz bine erişmemişti. 1822 yılında ise, aynı tip giderin yıllık tutarı 2 6424 107,5 grş dan ibâretti(89).1822den1827ye bukalemlerde görülen artış % 55 tir. İleride deniz ordusu mevcudunun on iki bine yükseltilmesi amaçlanmış olduğuna göre, hazinenin maaş ve tayınat giderlerinin zamanla daha da yükseleceği muhakkaktı.

- Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat* III, s. 210-215 (Hicri 1217, 1220, 1224, 1233, 1243, 1244, 1254 yıllarına ait bazı fiyat cetvelleri (narh) örnekleri yayımlamıştır)
- Robert Walpole (ed. by), *Travels in various countries of the east; being a continuation of Memoirs relating to european and asiatic Turkey*, London 1820, s. 176 (Bu seyahatnamede izmir'de 1780, 1790, 1800, 1812 yıllarındaki bazı malların fiyatları veriliyor).

(85) Aslında artan giderleri öz kaynaklarla finanse edebilmek bir dereceye kadar mümkün olabilmiş, bir dönemden sonra dış yardım alınarak gider fazlaları karşılanmaya çalışılmıştır ki, birazdan bu noktaya daha yakından eğilinilecektir.

(86) Es'ad Mehmed, *Üss-i Zafer*, s. 6, 22; *Tarih-i Cevdet*, c. 12, s. 147, 255; *Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 125, 350

(87) Hatt-ı Hümâyun no 27 927 *(Tersâne-i Âmire nizâmına dâir layıha)*

(88) Maliyeden müdevver defter, no 8 886, s. 379 (Tersâne Hazinesi 1243-44 yılı hesapları) Bkz. Ek belgeler no 49

(89) Hatt-ı Hümâyun, no 27 924-K *(Tersâne-i Âmire'nin 1237 senesine kıyasen 1238 senesi irâd ve masârifi)*; krşl. Hatt-ı Hümâyun, no 27 927-H. Bkz. ek belgeler no 48.

Hazine giderleri zamanla artarken, bunları finanse edecek gelir kaynaklarını da bulmak gerekmişti. Bu amaçla, daha önce gözden geçirildiği ve hatırlanacağı üzere, ipek resmine zam yapılmış ve kapsamı genişletilmişti. Giderlerin artışına koşut olarak, *Tersane Hazinesi*'ne bağlı çeşitli mukataaların da daha iyi işletilip, daha verimli olmalarının yollarını aramak gerekmişti. Bu amaçla, mukataalarda bazen "emânet" usulü uygulanıyor, bazen de "*iltizam*" tercih ediliyordu. Fakat, daha sonra değinileceği üzere, belli bir dönemden sonra hazine gelirlerini olağan yollarla giderler düzeyine çıkarmak pek mümkün olamamıştır.

Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye'nin masraflarını finanse edebilmek için de "*kalyoncu bedeliyyesi*" ne zam yapılmış ve kapsamı genişletilmişti. Yeni ordunun teşkili ile artık "taşra"dan kalyoncu neferi yazımına gerek kalmadığından tüm yükümlüler bedeliyyeyi nakden vermek zorunda kalmışlardır. 1827 de bedeliyye yükümlüsü sayısı 13 829 olarak saptanmıştı. Yükümlü başına 500 grş tahsil olunacak ve buradan hâsıl olacak 6 914 500 grş yeni deniz ordusunun maaş ve tayınat giderinin karşılığını teşkil edecekti (90). *Tersâne Hazinesi*'nin ilk yıllarında ise, toplam yükümlü sayısı 13 560, fiilen istihdam olunanlar 9 275, bedeliyyeyi nakden ödeyenler 4 285 olup, "nefer" başına 100 grş tahsil olunmaktaydı (91).

2) Tablo: XX'deki verilerde göze çarpan diğer bir özellik de, son iki yıl hariç (Aslında 1833 yılı verileri on aylık olup, kesin değildir) hazine hesaplarının hep gelir fazlası ile kapanmasıdır. Fakat, aynı tablonun altındaki notlardan da anlaşılacağı üzere, bazı yıllar için bir "gelir fazlası" nın varlığı noktası biraz kuşkuludur.

Mevcut veri ve bilgilere göre (Bunlar yeterli değllse de), *Tersâne Hazinesi*'nin 1805 den *Tanzimat*'a dek uzanan gelişme sürecinde dört ayrı dönemin varlığı sezilmektedir. Bunlar sırasıyla: 1- Kuruluş ve gelişme aşaması, 2- Oturma ve istikrar bulma dönemi, 3- Genişleme ve zorlanma dönemi, 4- Aşırı genişleme ve çözülme dönemleridir. Ancak bu dönemler ikiye de indirgenebilir: 1- 1805-1820/22 arasındaki istikrarlı dönem, 2- 1822 sonrasındaki istikrarsız dönem.

Birinci dönemde, Tersâne Hazinesi'nin durumu oldukça iyiydi. Kendi masraflarını kendine tahsis olunan gelirlerle finanse edebiliyordu. Muhtemelen, verisi elde mevcut yıllarda olduğu gibi, "bütçe"lerini henüz bulamadığımız diğer yıllarda da hesapları gelir fazlası ile kapanmaktaydı. Geçmiş yıllardaki bu gelir fazlaları (kümülâtif biçimde) birikmiş olmalı ki, 1815 e gelindiğinde, *Tersâne Hazinesi* kendi masraflarını karşılayabilmenin dışında, başta *Hazine-i Âmire*'ye (*mevâcib* açıklarını kapatabilmesi için) olmak üzere, çeşitli yerlere borç verebilecek bir aşamaya gelmişti. Verilen borçların giderlere katılması nedeniyle, 1816-19 yılları arasındaki "Fark"

(90) Hatt-ı Hümâyun, no 27 927

(91) İlk düzenleme sırasında kalyoncu bedellerinden Tersâne Hazinesi'ne 1 500 kise (750 000 grş) lik bir gelir sağlanacağı planlanmıştı:

"...İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden ve emvâl-i mîriyyeden tahsis ve tefrîk olınan mebâliğden mâada kalyoncı bedellerinden dahi hazine-i mezkûreye bin beş yüz kise akçe irâd kayd olınması husûsı müzâkere..." MAD, no 8 886, s. 31

Fakat, nakden bedelliyye ödeyeceklerin sayısı sonra 4 285 olarak saptanınca, hasılat da 428 500 guruş olarak gerçekleşmeye başlamıştı.

rakamları tabloda doğal olarak küçük görünmektedir. Oysa, bu yılların "bütçe" lerinde gerçek gelir-gider farkı daha büyüktür. Bunun nedeni, borçların "mizan" çıkarıldıktan, yani bakiye görüldükten sonra verilme yoluna gidilmesiydi. Aşağıdaki veriler, Tersâne Hazinesi'nin bu dönemde dört yüz binden bir milyon guruşa kadar borç verebildiğini ortaya koymaktadır:

Yıllar	Bakiye	Bakiyeden ödemeler	Net bakiye
1231-32	989 121,5	872 960	116 161,5
1232-33	1 164 591	1 047 960	116 631
1233-34	476 059,5	409 288,5	57 771,5
1234-35	817 385,5	791 671	25 714,5

1237 (1821-22) yi izleyen yıllarda ise, durum tersine dönmüş ve *Tersâne Hazinesi* açıklarını *Darbhâne*'nin *"iâne"* leri ile kapatmaya başlamıştır.

1237 yılında *Darbhâne*'nin verdiği *"iâne"* 5 893 kise(2 946 500 grş)olmuştu. Aynı yılın sonunda, 1238 yılı için de Tersâne Hazinesi'nin yine aynı miktarda bir iâneye gereksinimi olacağı ileri sürülmekteydi. Donanmanın zayıf düşmemesini isteyen padişah da *Darbhâne*'nin *Tersâne*'ye özellikle yardımcı olmasını emrediyordu. Fakat, *Tersâne*'nin 1238 yılı giderleri ve gerekecek iâne miktarı hakkında daha ince hesaplar yapıldığında, ortaya değişik rakamlar çıkmaktaydı. Bir hesaba göre 1238 yılında T.H. gelirleri 4 345 888,5 grş. giderleri ise 7 394 107,5 grş olacaktı. Açık 3 048 219 guruştu. Diğer bir hesaba göre ise, giderler 6 294 000 grş tahmin olunmakta ve gerekli *Darbhâne* iânesi 1 948 000 grş olarak saptanmaktaydı. Bu *"iâne"*nin 2/3 ü Tersâne Hazinesi'nin tahsile muvaffak olamadığı (ve/veya olamayacağı) gelirlerinin karşılığını oluşturacak, 1/3 ü ise fiyat artışlarından doğan aşırı giderlerini kapatmak için kullanılacaktı (92).

Daha sonra çıkarılan kesin hesaplar ise, 18 C 1238-21 Ca 1239 (1 Mart 1823-22 Şubat 1824) tarihleri arasında yer alan 1823 mali yıh içinde *Darbhâne*'den T.H.'ne verilen toplam *"iâne"*nin 4 990 984 grş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu *"iâne"* nin 1 298 164 grş u 1238 yılı içinde verilmişti (93).

• 1238 yılı *"iâne"* siyle ilgili yukarıdaki hesaplama ve tartışmalar, Tersâne Hazinesi'nin iâneye muhtaç olma nedenlerini (Gelirlerin tam ve zamamnda tahsil edilememesi ve fiat artışları yüzünden giderlerin artması) ortaya koyduğu gibi, önemli bir başka noktanın daha saptanabilmesine olanak

(92) Hatt-ı Hümâyun, no 27 927-H (Tersâne'ye Darbhâne'den verilecek iâneler hakkında takrir); Hatt-ı Hümâyun, no 27 924-K (Tersâne'nin 1237 senesine kıyasen 1238 senesi irâd ve masârifi)

"...iradın tenzili ve es'arın gün-be-gün terakkisi ve hususıyle bir kaç seneden beru mühimmat imâl ve mubayaasına Dersaadet ve taşra destgâlılarında ale'd-devam müceddeden süfün-i hümâyun inşaalarına ve tamirâta ikdam olınmak hasebiyle masârif-i zarûriyyesi sinîn-i sâireden ezyed ve irâdı enkas oldığından..." HH 27 927 H

"...lede'l-muvazene kusur 3 896 kise akçe masarifin ziyâdesi olub, işbu ziyâdenin 2 600 bu kadar kisesi sâlifü'z-zikr asl irâd-ı hazineye mümteniât ve kalyoncı bedelliyyelerinden arız olan kesr ve noksana mukabil ve kusur 1 239 kisesi dahi ziyâde-i es'ara muadil olarak başkaca hazine-i merkumeye iâne lâzım geldiği müstebân oldığı..." A.g.b.

(93) MAD, no 8 886, s. 371

vermektedir: Geçmiş yılların (veya yılın) verilerine bakılarak,yeni mali yıl başlamadan, gelecek yılın muhtemel gelir ve gider miktarları saptanıyor ve hazinenin ne kadar "iâne" ye muhtaç olacağı tahmin ediliyordu. Bu ön hesaplama ile, yıl içinde *Darbhâne*'den alınacak "*iâne*" miktarı da peşinen garanti edilmiş oluyordu (94).

Darbhâne nin *Tersâne Hazinesi*'ne verdiği "*iâne*" miktarları yıllara göre şöyledir:

Yıllar	Darbhâne iânesi (grş)
1237-38	2 946 500
1238-39	4 990 984
1239-40	6 323 324
1240-41	6 039 119
1243-44	105 730,5
1248-49	1 500 000(x)

Not: (x) Darbhâne'den talep edilen miktardır.

Darbhâne yardımları, Tablo: XX deki gibi gelir olarak gösterilmediği takdirde, 1237 (1822) den itibâren *Tersâne Hazinesi* hesaplarının aslında açıkla sonuçlanmış olduğu anlaşılır.

Darbhâne'den yardım alınamadığı veya az alındığı yıllarda, *Tersâne Hazinesi* bu sefer başka yerlere borçlanmak zorunda kahyordu. 1248 (1833) yılına gelindiğinde, hazinenin tüccar ve işçilere olan borcunun toplamı 5 milyon grş u bulmuştu. Ayrıca "*peksimet bahaları*"ndan dolayı *Zahîre Hazinesi*'ne de üç bin kiselik (1,5 milyon grş) birikmiş borç vardı (95). 1837 yılında Tersâne Hazinesi,istihdam olunan,işçilerin ücretlerini ödeyemediği, satın alınan malzemenin parasını veremediği gibi "*Bahriyye askeri*" nin maaşlarını da geciktirmek zorunda kalmıştı. Bu borçların ("*deyn-i hazine*") toplamı 7 555 kise (3 777 500 grş) etmekteydi. Ön hesaplara göre bu miktar asgari bütçe açığını oluşturmaktaydı. Fakat, yakında "*Bahriyye askeri*" mevcudunun on beş bin nefere çıkarılması da amaçlandığından, gider-gelir farkının 19 052 kiseyi (9 526 000 grş) bulacağı tahmin olunmaktaydı (96).

(94) Bu ön hesapları (örneğin HH 27 924-K.Ek belge 48) "bütçe" diye nitelenegelen devre sonu kesin hesaplarından ayırmak gerekir. Devre sonu hesaplarına nazaran bunlar, bugünün modern bütçe anlayışına daha yakın ve uygun belgeler olup, Osmanlı Devleti'ndeki program-bütçe uygulamasının örnekleri olarak kabul edilebilirler.

Bu şekilde hazırlanan ön hesaplar sayesinde,Darbhâne de Tersâne Hazinesi'ne (ve sâir yerlere) yıl içinde ne mikdar yardımda bulunacağını peşinen biliyor ve artık yeni tartışmalara gerek kalmadan,bu meblâğ birkaç taksitte Tersâne Hazinesi'ne ödeniyordu.

Fakat böyle bir yöntemin giderek, Tersâne Hazinesi'ni kolaycılığa alıştıracağını ve zamanla Darbhâne ianelerinin Tersâne Hazinesi'nin olağan gelirlerinden biriymiş gibi görülmeye başlanmasına neden olacağını tahmin etmek zor değildir Nitekim, Darbhâne'den alınan yardımların (ki bunlar "*ta'vizen*" yani borç olarak verilirdi) geri ödendiğine dair herhangi bir kayda raslanılmamıştır.

(95) Hatt-ı Hümâyun, no 28 165

(96) Hatt-ı Hümâyun, no 28 108-F (Tersâne Hazinesi'nin 26 R. evvel 1252 - 19 R. evvel 1253 arası hesapları hakkında)

Sonuç olarak; iyi bir dönem geçirdikten sonra, *Tersâne Hazinesi*'nin kuruluş öncesindeki durum ve koşullara yeniden dönüldüğü ortaya çıkmaktadır. Zira, hatırlanacağı üzere, hazine kurulmadan önceki "*Tersâne Emâneti*" de ancak *Darbhâne* yardımlarıyla giderlerini kapatabilen bir kurum haline gelmişti (97). *Tersâne Emâneti*'nin ayrı bir defterdarlık ve hazine biçiminde örgütlenmesi halinde, mali sorunlarının çözümleneceği sanılmıştı. Gerçi yeni hazine, *Tersâne* ve donanma ile ilgili masrafların finansmanında ve kendisine tahsis olunan gelirlerin tahsil ve idaresinde bir süre için başarılı olmuşsa da, bir tarihten sonra başlangıç noktasındaki sorunlar veya benzerleriyle yeniden karşılaşılmış ve yine eskisi gibi dışarıdan yardım alınmadan giderler finanse edilemez olmuştur.

Tanzimat'ın ilânından (1839) sonra *Tersâne* ve donanma giderlerinin finansmanı sorunu yine gündeme gelmiş ve bu konuda uzun tartışmalar cereyan etmişti. Sorunlar, özel olarak teşkil olunan "*Bahriyye meclisi*" nde ele alınmaktaydı. Sonunda, mevcut sorunların çözümünün, giderlerin kısılması ile sağlanabileceği kanısına varılmış ve bu görüş uyarınca, önce *Bahriyye meclisi* fesh ve lâğvedilerek "*hazinece beyhude masârifat-ı zâideyi mûcib*" kalemlerin kısılmasına önayak olunmuştu (98).

---

(97) Hatt-ı Hümâyun, no 12 296 (Darbhâne'nin Tersâne'ye borç para vermesi hakkında 19 Ra 1212/Ağustos 1797 tarihli *takrir-i âli*)

(98) Dahiliye irâdesi, no 2 276 (29 Ş 1257).

Bölüm III

MALİYEDE MERKEZİLEŞME VE YENİ KURUMLAŞMALAR SÜRECİ (1807-1839)

DÖNEMİN AŞAMALARI VE ÖZELLİĞİ

Selim III'ün tahtdan indirilmesinden itibaren başlayan ve Tanzimat'a dek süren dönem (1807-1839), Osmanh Devleti'nin gerek genel ve gerekse mali tarihinde çok önemli ve ilginç gelişmelerin yer aldığı bir tarih kesitidir.

Bu dönemin olayları iki aşamalı bir gelişim çizgisi üzerinde yer alır. 1807-1826 yılları arasındaki birinci aşama, kendinden önceki ve sonraki gelişim çizgisinden hem kopuk hem de farklı nitelikte bir *"ara dönem"* durumundadır. Mali tarih açısından hâlâ pek aydınlık görünmeyen bu *"ara dönem"* de, Nizâm Cedid hareketi ve onun doğal uzantısı olan mali politika askıya alınmış olup, bunun yerini nelerin alacağı konusunda da henüz kesin karar ve uygulamalara geçilememiştir. Denebilir ki, bu dönemde maliye âdeta kendi haline bırakılmıştır. Rusya ile süregelen savaş ve Sırpların isyanının yolaçtığı yeni masraf kapiları, bu dönemdeki mali politikayı kendiliğinden belli bir mecraya sürüklemiş görünmektedir.

1826 da Asâkir-i Mansûre'nin kurulması ile 1807-1839 döneminin ikinci aşamasına geçilir. Bu ikinci aşamanın en belirgin özelliği, askeri kurumlardan başlayan ve giderek mali, idari ve mülki yapıyı da yeniden biçimlendiren merkezileşmedir.

Merkezileşme süreci, maliyede geniş çaph bir yeniden düzenleme (reorganizasyon) hareketiyle birlikte yürür. Böylece, Osmanh maliyesinde *"yeni kurumlaşmalar süreci"* diye adlandırabileceğimiz bir dönem başlar. Bu dönem, geleneksel yapıdan kurtulup, modern devlet kurumlarının oluşturulma sancılarının çekildiği yıllardır. Bu sancilar Tanzimat'a dek (1839) sürmekle kalmaz ve hatta maliye ile ilgili birçok konu ve kurum Tanzimat'ın ilânını izleyen yillarda bile, oluşumunu bitirip tam olarak yerli yerine oturamaz. Ancak, bu süreç içerisinde her yeni düzenleme ve karar geleneksel kurumları biraz daha tasfiye edecek ve böylece yeniler, muğlâk çerçevelerle de olsa,eskilerin yerini alacaktır.

Bu dönem için işaret edilmesi gereken diğer önemli bir nokta da değişiklik kararlarının pek peşpeşe gelişi ve süratidir. Terimlerin belirginleşip,

yerleşmediği, kurumların oturup, durulmadığı ve çeşitli karışıklıkların egemen olduğu böylesi bir tarih kesitinin incelenmesi pek kolay olmayacaktır.

I- NİZÂM-I CEDİD'İN KALDIRILIŞINDAN ASÂKİR-İ MANSÛRE'NİN KURULUŞUNA

A- ARA DÖNEM: 1807 - 1826 ARASINDA MALİ DURUM

1- HAZİNE-İ ÂMİRE VE DARBHÂNE'NİN DURUM VE İŞLEVLERİNE İLİŞKİN VERİLER VE BİLGİLER

Üçüncü Selim "Kabakçı Mustafa olayı" adıyla anılan bir ayaklanma sonucunda tahtından indirilince (29 Mayıs 1807/21 R. evvel 1222) *Nizâm-ı Cedid* hareketi son bulmuştu (1). Bu arada,*Nizâm-ı Cedid*'in bir parçası olan *İrâd-ı Cedid Hazinesi* de lâğvedilmişti. Lâğvedilen İ.C.H.'nin mevcudu ve gelir kalemleri, alınan bir kararla *Darbhâne*'ye devredilmiş ve bu arada İrâd-ı Cedid'le ilgili mali mevzuat da yürürlükten kaldırılmıştı (2).

İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin lâğvıyla, mali olanakları daha da artan *Darbhâne*'nin bu ara dönemin en önemli mali kurumu haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. *Darbhâne*'nin mali kaynakları, bu dönemde hem *Hazine-i Âmire*'yi, hem de *Tersâne Hazinesi*'ni desteklemede kullanılmıştı (3).

Ancak, bunlar bilinmekle birlikte, *Darbhâne*'nin bu yıllardaki mali kapasitesi hakkında ortaya net ve kesin rakamlar koymak şimdilik pek kolay değildir.

Buna karşılık, aynı dönemde *Hazine-i Âmire*'nin gelir-gider kapasitesinin ne düzeyde olduğu hakkında elimizde bazı veriler mevcuttur. Bu bilgilere göre (Bkz.: Tablo: XXIV),1808 yılında bu hazinenin geliri 18 258 302,5 guruş, gideri 17 234 445 guruştur. 1813 yılı için ise, bu rakamlar şöyledir: Gelir 18 075 490 guruş, gider 16 810 775,5 guruş. Bu rakamlara göre, 1785 yılından bu yana kapasite açısından Hazine-i Âmire'nin gelir-gider rakamlarında çok önemli bir değişme meydana gelmemiştir. Fakat, burada hemen, bu rakamların câri yılın gerçekleşmiş verileri olmadığını ve bir önceki yıla dayanılarak gelecek yıl için (1809 ve 1814) yapılmış ön hesap ve tahminler olduğunu da belirtmek gerekir (4).

---

(1) Hatt-ı Hümâyun, no: 19 418 (Nizâm-ı Cedid'in lâğvının ilânı hakkında). Bu önemli belgeye daha önce de işaret etmiştik. Bkz. Y. Cezar, a.g.m., *Toplum ve Bilim*, sayı 6-7, s. 127

(2) S. Shaw, *Between Old and New*, s. 384; *Tarih-i Cevdet*, c. 8 (1303), s. 152-3

(3) Darbhâne'nin Tersâne Hazinesi'ne yardımları için Tersâne H. ile ilgili bölüme bkz. Hazine-i Âmire'ye yaptığı yardımlara bir örnek olmak üzere bkz.: Cevdet Maliye, no 12 118 (t: 1233 . Bu konuda metinde başka bilgi ve belgelere de işaret olunacaktır.

(4) İleride Osmanlı maliye tarihi ile ilgili araştırmalar ilerledikçe, arşivlerimizde; bir önceki yılın (ya da yılların) verilerine dayanılarak yapılan bu gibi gelir-gider *tahminlerine* ilişkin diğer örneklerin de bulunması olasılığı kuvvetlidir.
Tahmin hesaplara ilişkin bu örnekler çoğaldıkça ve bunların hazırlanış ve kullanılış tarzı ile ilgili bilgilerimiz de genişledikçe, literatürde Osmanlı bütçelerinin mahiyet ve özelliği ile ilgili mevcut tanımı da yeniden gözden geçirmek gerekecektir.

Tablo: XXIV'den de izleneceği üzere, 1809 (1224) yılı sonu için tahmin edilen (daha doğrusu temenni edilen) gelir fazlası 1 023 857,5 grş.tur. Ancak hesaplara ilişkin açıklamalara bakılırsa, bu fazlalık, bir temenniden ibâret olup, yıl sonunda "*bütçe*" nin açık vermeden kapanması olasılığı pek azdır. Zira, her zaman olduğu gibi, bazı gelirlerin tahsil edilememesi ve saray masraflarında tahmin dışı vuku bulacak artışlar nedeniyle, bu fazlanın masedilmesi olasılığı pek kuvvetlidir. Aynı şey, 1814 yılı gelir fazlası için de ileri sürülmektedir. Öte yandan, 1809 yılı için *mevâcib* ödemelerinin aslında 16 593 kise (8 296 500 grş) yi bulacağı, çünkü savaş nedeniyle topçu ve arabacı ocakları ve kale neferleri maaşları ile "*dalkılıç askeri*" yevmiyyelerinin eski mevâcib rakamlarını kabarttığına işaret olunmaktadır. Bu durumda, toplam mevâcib ödemeleri için 13 604 kiselik bir karşılık gösterildiğinde, 2 989 kiselik bir açığın söz konusu olacağı dile getirilmektedir. Bu açığın kapatılabilmesi için *Hazine-i Âmire*'nin *Darbhâne*'den 1.000 kise alması, satılacak *esham* ve mukataa muaccelelerinden 1 000 kise sağlaması ve *zecriyye resmi* bakayalarından da 500 kise toplaması planlanmaktadır. Geri kalan 480 kisenin ise, müsadereler ve "*zuhûrat*" gelir kalemleri ile kapatılmasına çalışılacaktı. 1813-14 yılı giderleri için de benzer endişeler söz konusudur. Verilen bilgilere göre, 1229 (1813-4) yılı mevâcibleri hesaplanırken, o yıl ödenmesi gereken "*mevkuf ve atiyye*" (5) leri de hesaba katmak gerekmektedir. Bu yapıldığında, mevâcib rakamı 12 800 kise küsur grş'tan 23 020 kise 219 guruşa yükselmektedir. Oysa "*mevkuf ve atiyye*" ler tutarı olan 10 219 kise 475 grş un karşılığı olmadığı gibi, 12 800 kise 243 grş luk dört kıst (bir yıllık) mevâcib için de 1 011 kise 449,5 grş tutarında ayrıca ek bir gelir bulmak gerekmektedir. Kısacası, bu hesaba göre Hazine-i Âmire'nin muhtemel açığı 12 000 kise (6 milyon grş) yi bulmaktadır. Bu açığın kapatılabilmesi için eski alacakların tahsiline hız verilecek, müsadere gelirleri hazineye devredilecek ve yıl içinde mahlûl olacak esham ve mukataaların yeniden satılmasına çalışılacaktı. Bunların yanısıra gider fazlalarını karşılayabilmek için *Darbhâne*'den de önemli katkılar bekleniyordu. Örneğin birinci kıst için (ilk üç aylık maaş ödemesi) *Darbhâne*, *Hazine-i Âmire*'ye 800 kiselik bir yardımda bulunacaktı...

Hazine-i Âmire'ye ait bu hesaplar, ele alınan dönemde bu arada *Darbhâne*'nin önem ve işlevi hakkında bazı bilgilerin de açığa çıkmasına yardımcı olmuştur. *Darbhâne*'nin bu önem ve işlevi bir "ihtiyat hazinesi" olma noktasında toplanmaktadır. Artık, merkezi devlet harcamalarının finansmanına Darbhâne'nin de dolaylı bir biçimde katıldığı görülmektedir.

Darbhâne'nin böyle bir nitelik kazanması, ilgadan sonra İ.C.H.'ne ait fonlarının buraya devredilmesi ile sağlanmış değildi. Hatırlanacağı gibi, *Darbhâne*'nin işlevlerindeki esas değişiklik çok daha öncelerde, haremeyn mukataalarının yönetiminin bu kuruma bağlanması ile başlamıştı. Ayrıca Üçüncü Selim de, İ.C.H.'nin mevcudiyetine rağmen, 1806 da Rus savaşı başlayınca *Darbhâne*'yi özel olarak takviye etmeye özen göstermişti. Selim

---

(5) "*Mevkuf akçesi*" Ramazan ayında, "*atiyye-i şahâne*" ise Bayramı takiben, yılda bir kere dağıtılırdı. Dağıtım listelerinde saray hizmetlileri, kalem memurları ve bazı ocak mensupları bulunurdu.1209 (1794-95) dağıtımında "*mevkuf akçesi*" 250 kise, "*atiyye*" de 120 kise civarında idi (KK defter, no: 2380, s. 15).
Mevkuf ve atiyye ödemeleriyle ilgili Arşivde çok sayıda perakende belge olduğu gibi, özel "*Mevkuf ve atiyye defterleri*" de vardır. Bkz.: MAD; no 1'500 ve 1 502

TABLO:XXIV

HAZİNE - ÂMİRE'NİN 1809 ve 1814 YILLARINA AİT GELİR VE GİDER TAHMİNLERİ

	1809 (guruş)	*1814 (guruş)*
I. TOPLAM GELİR (1)	18 258 302,5	18 075 490
II. GİDER KARŞILIKLARI: (2)		
— 4 Kıstkapukulu mevâcibi	6 802 000	6 400 243
— Matbah-ı Âmire tertibatı (ocaklık hariç)	718 500	719 000
— Arpa Emâneti tertibâtı (ocaklıklar hariç)	310.000	310 000
— Tersâne-i Âmire tahsisatı (kalyon mevâcibi dahil)	1 209 000	1 218 323
— Baruthâneler tertibâtı		235 148,5
— Kasabbaşı tertibâtı		229 000
— İstanbul Ağası tartibâtı		40 000
— Esham faizi		1 745 000
— Vüzerâ ve mîrmirân hasları ve maaşları ile vezâif ve ocaklık akçeleri	8 195 945	5 170 000
— "An hızane" ye havale olunan masraflar		744 000
Toplam gider	17 234 445	16 810 714,5
III. GELİR-GİDER FARKI	1 023 857,5	1 264 275,5

KAYNAKLAR: Cevdet Maliye, no 1 842 ve no 5 134'den çıkarılmıştır.

NOTLAR:

(1) 1224 ve 1229 (1809 ve 1814) yıllarının beklenen geliridir. Tahminler 1223 ve 1228 yılları sonlarında yapılmıştır.

(2) 1223 ve 1228 yılları verilerine göre 1224 ve 1229 yılında beklenen asgari giderlere gelirlerin tahsisi (Aslında bazı gider kalemleri burada görünenden daha yüksek tahmin edilmektedir. Burada giderler onlara tahsis olunan gelir kadar görülmektedir)

Yukarıdaki veriler 1809 ve 1814 ün gerçekleşen rakamları olmadığı gibi, 1808 ve 1813 ün gerçek rakamları da değildir. Fakat bunlar küçük farklarla 1808 ve 1813 rakamlarına daha yakın olmalıdır.

III'ün amacı, savaş masraflarının finansmanında *Darbhâne*'yi bir ihtiyat hazinesi biçiminde kullanmaktı. Nitekim, bu amaçla, Aralık 1806 (Şevval 1221) da, satılan esham gelirinden, evkaf akçelerinden ve İrâd-ı *Cedid Hazinesi*'nden sağlanan 5 000 kise (2,5 milyon grş) nin *Darbhâne*'ye yatırılması ve bu paranın bir yere harcanmayıp, kara günler için korunması kararı alınmıştı (6). Böylece, savaş masraflarının finansmanına yardımcı olacak özel bir fon oluşturulmak istenmekteydi. İleriki günlerde, *Darbhâne*'deki bu fon yeni esham satışları (7) ve tahsil olunan "*cebelu*

(6) Cevdet Maliye, no 2 400 (*Defterdara hitaben beyaz üzerine irâde-i seniyye*, 6 L1221)

(7) 1221 yılı sonunda (Ocak 1807) İrâd-ı Cedid Hazinesi'nde mahlûlât sonucu birikmiş olan Kıbrıs eshamının bir kısmı 8 yıllığa eşdeğer muaccele fiyatı ile satışa arz edilmiş ve satışlardan tahsil olunan paralar Darbhâne'ye yatırılmıştı (Cevdet Maliye, no 4 573, 15 Za 1221). 1808 yılında da Darbhâne'ce zabt ve idare olunan *Tırhala pamuk resmi mukataası* üzerine esham çıkarılmış ve sehimler 6 yıllık muaccele fiyatı takdiriyle satışa arz olunarak, satış bedelleri sefer masraflarına tahsisen Darbhâne'ye yatırılmıştı. Sehimlerin yıllık faizi 2 000 grş, muaccele fiyatı ise 12 000 grş idi (Cevdet Maliye, no 4 573 parça II, 5 Ca 1223)

belediyyeleri" ile (8) daha da takviye edilmişti. Ancak süregelen savaş yüzünden, bir yandan da bunların harcanmasına başlanmıştı. Nihayet, 1809 yılı sonlarına yaklaşıldığında ise, sefer masrafı için, *Darbhâne*'de biriken bu fon da tükendi (9). Ancak bu, mali polikitada *Darbhâne*'nin oynadığı rolün de sonuna gelindiği anlamına gelmiyordu...

2- DARBHÂNE ARACILIĞIYLA ESHAM POLİTİKASINA DEVAM OLUNMASI VE ESHAM SATIŞLARINDA ZORLUKLAR

Savaş giderlerine harcanmak üzere *Darbhâne*'de biriktirilmiş olan "*seferiyye akçesi*" erimeye başlayınca, bu kez para bulmak için yeni formüller arandı. Para bulmanın bir yolu piyasaya yeni esham çıkarmaktı. *Darbhâne*'nin "*zabt u idaresinde*" olan bazı mukataaların geliri esham ihracına elverişliydi. Ancak halk, her mukataanın eshamına aynı rağbeti göstermiyordu. Bu özellik göz önüne alınarak, yeni sehimlerin dolaylı bir tarzda piyasaya sürülmesi yoluna gidildi ve söz konusu mukataaların "faiz"i, "*ocaklık*" adı altında *Tütün Gümrüğü*'ne bağlanarak, yeni sehimler bu gümrük adına piyasaya çıkarıldı. Bu uygulamada *Darbhâne* her yıl, eshama ayrılan mukataaların yıllık faiz tutarı olan 500 kiseyi iki taksitte *Duhan Gümrüğü*'ne verecek ve esham sahiplerine "faiz" Duhan Gümrüğü eminlerince ödenecekti. Esham satışları sonunda *Darbhâne*'ye 3 000 kise muaccele geliri girecek ve bu para yine savaş giderlerinin finansmanında kullanılacaktı. Satışa sunulan sehimlerin muaccele fiyatı altı yıllık faize eşdeğer olarak saptanmıştı (10). Daha önce buna benzer bir uygulama *zecriyye resmi eshamı* için de söz konusu olmuş, fakat o zaman Duhan Gümrüğü'ne gerekli "faiz" karşılıklarının yatırılmasında zorluklarla karşılaşıldığı için, esham sahiplerinin şikâyetlerine mâruz kalınmıştı (11). 1811 yılında ise, *zecriyye resmi* mukataası eshamı için yeniden harekete geçildi. Bu kez, satışa rağbeti sağlamak amacıyla *zecriyye eshamı*, gözde ve güvenilir bir mukataa olan *Midullu Nezâreti*'ne bağlandı. Yedi senelik faize eşdeğer bir muaccele ile satışa sunulan bu eshamdan *Darbhâne*'ye 350 000 guruş girecek ve bu para da savaş masraflarının finansmanında kullanılacaktı (12). *Darbhâne*, esham geliri yanında "zabt u idare"sinde olan mukataaların gelirini de (malikâne mukataalar mahlûl olunca yeniden satılıyordu) savaş masraflarının finansmanına tahsis etmekteydi (13).

---

(8) Sefer 1222 de (Nisan 1807) "*Bi'l-cümle mîrî ve haremeyn mukataatı ile eshamdan*" cebelu bedeliyyesi tahsil olunmuştu. Bedeliyye, 1207 (1792-93) öncesinde tevcih olunan mukataalarda muaccelenin % 15 i, sonrasında tevcih olunanlarda ise % 10 u oranında alınıyordu. Esham da ise yeni satılanlar hariç tutularak, herkesden bir yıllık "faiz"inin yarısı bedeliyye olarak tahsil edilmekteydi (Cevdet Maliye, no 22 330)

(9) "... bundan akdem *umûr-ı seferiyyeyi idare için Darbhâne-i Âmire*'den mazbût *mukataatdan bazı fürûht olunan mukataat muaccelâtından ve basan tertib olunan esham muaccelelerinden tahsis kılınmış olan mebâliğin* ardı alınub, el halatu hâzihi *masârif-i seferiyyeye sarf olunmak için Darbhâne-i Âmire*'de akçenin *vücûdı mefkud olduguna binâen*..." Cevdet Maliye, no 13 970 (*takrir ve irâde-i seniyye*, 29 N 1224).

(10) Aynı belge

(11) Aynı belge

(12) Hatt-ı Hümâyun, no 50 361 (*telhîs ve hatt-ı hümâyun*)

(13) Bkz. dipnot 9

Bu arada, piyasaya yeni esham çıkarmanın, bunların hemen satılabileceği, anlamına gelmediğine de işaret etmek gerekir. Nitekim, piyasada değişik faizli eshamın tedavül etmeye başlaması, halkı doğal olarak uygun faizli olanlara yöneltmeye başlamış ve düşük faizli (diğer bir ifadeyle yıllık faizine göre yüksek muacceleli) sehimlere rağbet azalmıştı (14). Bu konuda en büyük zorluk, eskiden sekiz senelik faize eşdeğer muaccele ile satılmış olup da, mahlûl olma nedeniyle şimdi yeniden satışa arz edilen sehimler için söz konusuydu. Bunların yine eski fiyatlar üzerinden (ya da faiz haddi) satılmasına çalışılmaktaydı. Fakat, altı ve yedi senelik faize eşdeğer muaccele ile satılanlar varken, artık bu sekiz yıllıkların satış olanağı ya hiç kalmamış, ya da alıcılar ancak vâdeli satışlarla alıma tâlip olmaya başlamışlardı. Sekiz senelik bu sehimlere peşin para veren pek yoktu. Bu durum karşısında, uygulamada bunların bazıları verilen peşinat oramna göre yedi, bazıları da altı buçuk senelik fiyat üzerinden satılır olmuştu. Böylece, bu sehimler için, faiz oranlarındaki eşitlik ilkesi bozulmakla kalınmıyor, hazineye de umulan düzeyde nakit girmiyordu. Oysa, savaş nedeniyle devletin peşin para talebi pek yüksekti. Günün defterdarı, bu sorunları temelden çözümlemek istemiş ve bu eski sehimlerin de peşin para verenlere altı senelik faize eşdeğer bir muaccele ile satılması kararının alınmasını sağlanmıştır (15).

Esham satışlarından ya da diğer kalemlerden sağlanan gelirler cephedeki ordunun nakit gereksinimini karşılamaya yeterli olmuyordu. Nakit yokluğu karşısında, orduda dağıtılan *"mevkuf akçesi"*nin de bir ara esham olarak ödenmesi yoluna gidilmişti. Ne var ki,eshamın cephede paraya çevrilmesi pek zor olduğundan, orduca buna itiraz edilmiş ve bu sehimlerin İstanbul'da *sarraflara* verilerek, onlardan elde edilecek naktin orduya gönderilmesi talep edilmişti (16). Böylece esham, ikinci el borçlanmaların teminatı olarak da kullanılmaya başlamıştı. Doğal olarak, bu biçimde elde edilen naktin devlete maliyeti oldukça yüksek olmaktaydı. Eshamın borca teminat olarak kullanımı hazineler arası işlemlerde de görülmekteydi. Örneğin, mevâcib ödemeleri için acele paraya gereksinimi olan *Hazine-i Âmire*, 1811 yılı sonunda *Zahire Hazinesi*'ne 500 kise muaccele değeri olan esham vermiş, buna mukabil 500 kise borç para istemişti (17).

3- "CİHAT İÂNESİ" VE "CİHADİYYE ESHAMI"

1806 da başlayan Osmanlı Rus savaşı, 1812 de Bükreş Anlaşması ile sona ermekle birlikte, Osmanh maliyesi bu tarihten sonra da savaşların getirdiği munzam yükten kurtulamadı. Zira, 1804 de başlayan Sırp isyanı 1830'a dek devam etmiş ve bunun yamsıra 1820 den sonra Mora ve Eflâk isyanları ortaya çıkmıştı. Bu olaylar sonucunda, Osmanh-Rus orduları 1828 de yeniden karşı karşıya geleceklerdir...

Bu dönemde, savaş masraflarını finanse edebilmek için, esham dışı başka çarelere de başvurulduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan biri ve belki de en

(14) Cevdet Maliye, no 3 771 (23 L 1224)
(15) Aynı belge
(16) Hatt-ı Hümâyun, no 41 387 C (Cepheden *rikâb-ı hümâyun kâimmakamına* mektup, 23 M 1226)
(17) Cevdet Maliye, no 6 929 (*takrir ve arz*, Z 1226)

başta geleni, 1810 yılından itibaren genel bir savaşa yardım ("*cihat ianesi*") kampanyasının açılmasıdır. Bu kampanya ile bazı vezirler ve taşranın zengin kişileri cihata "*iâne*" vermeye çağrılmıştır. Gümüşü olanlardan gümüş, akçesi olanlardan akçe istenmekteydi (18). Belgelerdeki ifadeye göre, *cihat ianesi* vermek mecburi değil, rızaya bağlıydı (19). Fakat, ianede bulunmayı peşinen taahhüt edenler, sonra cayarlarsa, devlet bunların peşini bırakmıyordu (20). Bu kampanya ile sağlanan paraların büyük kısmı *Darbhâne*'de toplanmış ve oradan sefer masraflarına aktarılmıştır (21).

Rızaya bağlı olmakla birlikte, *cihat ianelerinin* tahsilinde çeşitli zorluklarla karşılaşılmakta ve taahhütlerine rağmen ianesini vermeyenler, kısmen verenler ya da erteletmek isteyenler görülmekteydi (22). Kuşkusuz bu gibiler, tahsilât için devletin başka önlemlere de başvurabileceğini bildiklerinden, kendilerine önerilen iâne miktarına peşinen itiraz edemiyerek rıza göstermişlerdi. Bu arada *iâne* vermeyi biraz cazip kılabilmek amacıyla, devreye esham da sokulmuştu: Bunlara *Darbhâne*'ye gönderdikleri *iâneye* karşılık bir miktar esham verilmekteydi (23). "*Cihadiyye eshamı*" diye de anılan bu sehimlerin böylece zorla satışı da sağlanmış oluyordu. Fakat, eshamsız ve kendisine önerilen miktarın üzerinde yardımda bulunanlar da yok değildi. Bunlardan biri de Tepedelenli Ali Paşa olup, bu zengin vezir, devletin kendisinden istediği bin kise (500 000 grş) lik altını göndermekle kalmamış, ayrıca padişaha hediye olarak 2 000 adet yaldız altını (o tarihlerde her birinin resmi râici on grş idi) (24) ve bir tane minâkâri (mine işlemeli) altın dürbün göndermişti (25).

(18) Cevdet Maliye, no 17 334 (*Kandiye muhafızı vezir elhac Hakkı Paşa'ya hüküm*, evâsıt-ı B 1225)

(19) "...*masârif-i cihadiyyenin teksîri ve Hazine-i Âmiremde nukudun fıkdanına mebni memâlik-i şahânemde sakin zî kudret ve eshâb-ı servet ve yesâr olanlar iâneten li'l cihad rıza ile sîmi olanlar sîm ve akçesi olanlar akçe cânib-i mîrîye i'tâ eylemeleri bâbında...*" (Aynı belge)

Cevdet Maliye no 18 274, 5 612 ve 8 322 ye kayıtlı belgelerde de aynı noktayı teyid eden benzer satırlar vardır.

(20) Örneğin Mora bölgesi halkı 80 400 guruş ianede bulunmayı vaad etmiş, fakat sonra, tamamını bir seferde ödeyemeyince bazı kazalar aflarını dilemişlerdi. Ama devlet, vaad edilen iânenin tamamını tahsil edene kadar bunların peşini bırakmamıştı. Bunun için Mora'daki ilgililere çeşitli fermanlar gönderilmişti: Cevdet Maliye, no 21 512 (*Mora'daki Anadolu kadısı ve ye hitaben hüküm*, B 1226), no 5 612 (*Mora'ya tuğralı ferman*, Ca 1227), no 8 322 (*Mora valisine hüküm*, C 1227)

(21) Aynı belgeler.

Gerek iâne akçelerinden ve gerekse diğer kaynaklardan sağlanan gelirler 1810 yılından sonra Darbhâne'de toplanarak "*seferiyye akçesi*" adı altında özel bir fon oluşturulmuştu. Savaş masrafları bu fondan finanse edilmekteydi (Hatt-ı Hümâyun, no 41 820-J, S 1226; no 41 820-H, S 1226; 41 838-I, B 1226; no 41 831-E, R 1227).

Sefer bittiği sırada, Hazine-i Âmire artık sefer olmadığı gerekçesiyle, Darbhâne'de "*seferiyye akçesi*"nden artakalan fonların kendisine devrini istemişti (Hatt-ı Hümâyun, no 48 452, 1228).

(22) Bkz. dipnot 20. Halep, tüccar ve zenginleri de iâne konusunda direnmiş ve nazlanmışlardı (Cevdet Maliye, no 18 274, Receb 1226 tarihli takrir).

(23) Cevdet Maliye, no 24 292 (Defterdara buyrultu, 23 Ş 1225) ve Cevdet Maliye no 18 274 (Halep zenginlerinden, istenen iâne ve bunlara verilecek esham hakkında *takrir*, B 1226).

Halep zenginlerine verilmesi düşünülen esham 6 yıllık faize eşdeğer muaccele ile verilecekti ki bu satış fiyatı oldukça elverişliydi.

(24) Cüneyt Ölçer, *Sultan Mahmud II Zamanında Darb Edilen Osmanlı Madeni Paraları*, s. 13 (İstanbul 1970); *Tarih-i Cevdet*, c. 9, s. 120

(25) Cevdet Dahiliye, no 2 270 (Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'dan Tepedelenli Ali Paşa ya teşekkür yazısı, 11 C 1224)

4- İLTİZAM USULÜNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLE MÜLTEZİMLERE VURULAN DARBE VE MAHALLİ MÜLKİ YÖNETİCİLERİ GÜÇLENDİRME ÇABASI

Bu çalkantılı yıllar, Osmanlı mali tarihinde pek önemli sayılması gereken bazı karar ve dolayısıyla dönüşümlerin de başlangıcı oldu. Nitekim, 1813 yılında alınan bir kararla, *"eyalât ve elviye dahillerinde bulunan"* tüm mukataaların artık yalnızca o bölgenin mülki idarecilerine (vali ve sancak mutasarrıfları) ihale olunabileceği ilkesi kabul edilerek,uygulamaya geçildi. (26.) Böyle bir uygulamayla, hem reâyânın kâr peşinde koşan mültezimlerce ezilmesi önlenmek isteniyor, hem de tarihi gelişim içerisinde artık eski gelir kaynaklarından iyice yoksun kalmış ve dar mali olanakları, son savaşlar nedeniyle de iyice tükenmiş olan mahalli idarecilerin biraz olsun kuvvet ve kudret kazanmaları amaçlanıyordu (27).

Bu uygulama içine alınan mukataaların çoğu malikâne tipteydi. Yeni uygulama artık malikânecilerin mukataalarını istediklerine iltizama verme yolunu tıkamaktaydı (28). Böylece, eskiden malikânecinin mültezimlere terkedegeldiği kârı bundan böyle mahalli idarecilere terketmesi gerekiyordu. Umulan oydu ki,bu kârı elde eden vali ve sancak beylerinin mali durumu düzelecek ve halka yük olmalarının da arkası alınacaktı (29).

Eyalet ve elviye mutasarrıfların kendi bölgelerindeki mukataaları deruhde edebilmeleri için *"kavi bir sarraf"*ı kefil olarak göstermeleri gerekiyordu. Mukataalarla ilgili çeşitli iş ve işlemleri ise her bir vezirin İstanbul'da bulunan *"kapu kethüdası"* yürütecekti. Mukataa sahipleri, kapu kethüdalarıyla iltizama ilişkin işlemlerini tamamladıktan sonra,ilgili sarrafa başvurup iltizam bedellerini peşinen tahsil edeceklerdi (30).

---

(26) Cevdet Maliye, no 4 819 (*Defterdara buyrultu*, 7 Safer 1228) ve Hatt-ı Hümâyun, no 16 609 (*takrir 1229*).

(27) Bu noktalar, konuyla ilgili hemen tüm belgelerde değişik ifadelerle vurgulanmaktadır. Örneğin:
"... eshâb-ı mukataa ve malikâne iltizamâtını birer mütegallibeden kimesneye virüb, gitdikçe zamca ile reâyâ ve berâyâya ziyâde hasar olarak, eşrâr yüz bulub, vüzerâ mağlûb olmağla, seferler vukûnda bir vezirde kuvvet ve kudret kalmadığından..." (Cevdet Maliye, no 4 819, S 1228 tarihli defterdara *buyrultu*).
"...memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i şahanede vâki' her bir eyâlet ve sancak tahtında bulunan mukataat ve iltizamât-ı sâirenin bulunduğu eyâlet valisi veya sancak mutasarrıfına ihâlesi takdirinde vüzerây-ı izâm ve mutasarrıfln-i kiramın takviye-i yazuy-ı iktidarları istihsal olunmuş ve hem taraf-ı himâye-i cenâb-ı padişâh ma'delet ârâda bulunub vedîâ-i cenâb-ı din-i izzet olan âcize-i râiyyet ve sükkân-ı memleketin meçhulü'l-ahvâl olan bir takım mülteziminin eyâdi-i zulm ve hasarından vâreste olmaları kaziyyesi istikmal kılınmış olacağından bundan akdem kâffe-i iltizamâtın dahil olduğu eyâlet ve sancak mutasarrıfları taraflarına tefviz ve ihâlesi nizâmı karargir olarak..." (Cevdet Maliye, no 16 556, Derviş Mehmed mührüyle tahrirat, 25 Ra 1234).

(28) Anımsanacağı üzere, görüş ve düşüncelerini daha önce gözden geçirdiğimiz *Penah Efendi*'nin daha 1780 lerde gündeme getirdiği öneri ile bu uygulama arasında büyük benzerlik vardır. Demek ki yaklaşık otuz yıllık bir gecikmeden sonra onun önerilerinden biri, biraz değişik bir tarzda da olsa uygulamaya konmuş ve gerçekleşmiş olmaktadır.

(29) *"...ve bundan böyle eyâlet ve elviye dahilinde olan iltizamât sene-i sabıkı tecâvüz itmemek şartıyle sarraf kefaletiyle dahilinde olan eyâlet valilerine ve elviye mutasarrıflarına ihâle kılınmak ve mültezimine aid menâfi' vülâta racî' olub, vüzerâ ve mîrmirân kesb-i kudretle zulme mecbûr olmamak ve bedel-i iltizam zamm ile fukara dahi rencide kılınmamak ve derebeğlerinin yedlerinden iltizamât nez' ile nüfûz-ı vüzerâ vikâye kılınmak...* (Cevdet Maliye, no 6 894, İbrail muhafızı Abdullah Paşa'dan gelen tahriratdan, 15 N 1232).

(30) Cevdet Maliye, no 20 794 ("Osman" mühürlü arz, N 1235); Cevdet Dahiliye, no 2 399 (Mîrmirânlık rütbesi verilen Abbas Paşa'ya bir kapu kethüdası ile bir sarraf tayini ve

Ancak, başlangıçtaki kesin emre rağmen, taşralardaki tüm mukataaların istisnasız biçimde vezirlere ihalesi mümkün olamamıştı. İhale olunamamış bu mukataalara "*defter dışı mukataa*" ya da "*perakende iltizamat/ mukataat*" deniyordu. Bunların her birinin sistem dışı kalmalarının değişik nedenleri vardı. Fakat, bir genelleme yapmak gerekirse, temel nedenin mukataaların gerçek hasılatının saptanmasındaki güçlükler ve bundan kaynaklanan anlaşmazlıklar olduğu söylenebilir. Doğal olarak mukataa sahipleri, mukataalarının yüksek hasılatlı olduğunu iddia etmekte, vezirlerin *kapu kethüdaları* ise, mukataaları mümkün olduğunca ucuza deruhde etme yolunu aramaktaydı. Gerçek hasılat düzeyleri soruşturulup, açığa çıkana kadar, devlet bu gibi mukataaların sistem dışı kalmasına rıza göstermişti (31).

Mukataaların mahalli idarecilere iltizama verilmeye başlanması ile, malikânecilerin vergi kaynaklarını denetim altında tutma yetki ve olanakları sınırlanmış ve bu yetkiler, malikâne sistemini tasfiye etmeden, mahalli idareciler eliyle yeniden devlete dönmüştür. Yeni uygulama, mahalli idarecileri de eski gelir kaynakları (malikânelerin çoğu vezirlerin eski haslarının mukataaya tahvili ile oluşmuştu) üzerindeki hak ve yetkilerine bir nebze kavuşturur gibi görünürse de, bu kavuşma yeterli düzeyde olmadığı gibi, mahiyeti de eskisinden farklıdır. Bu uygulama ile, vezirlerin eski *haslarının* ihyasına ilişkin istek ve tartışmaları da artık kesinlikle son bulmaktaydı (32). Artık, eski haslarını tamamen unutmak zorunda kalan mahalli mülki âmirler yeni uygulamayla, elde ettikleri bu mukataa hâsılatlarına karşılık önemli mali taahhütler altına da girdiler. Bu taahhütler yüzünden, deruhte ettikleri vergi kaynaklarından kendilerine fazla bir pay kalamazdı. Sonunda bunlar, mukataalardan kendilerine düşen kâr paylarını da yavaş yavaş askeri masrafların finansmanı için merkezi hazineye terketmeye başlamış ve merkezi devletten nakit maaş alan memur statüsüne kavuşturulmuşlardır (33).

---

uhdesine ihale olunacak mukataalar hakkında *tahrirat*, 23 B 1237); Cevdet Maliye, no 23 887 (*Hüküm* ve ekleri, 4 parça, M 1232)

(31) Cevdet Maliye, no 20 794 ve Cevdet Maliye, no 10 245 (Malikâne'ye *ilm-ü-haber*, Ş 1238).

(32) Daha önceki bölümlerden anımsanacağı üzere, 1789 yılında, gelir yetersizliğinden yakınan eyalet ve sancak mutasarrıflarının haslarının eski statülerine kavuşturulması için bir girişim olmuş, fakat malikâne ve esham sistemine son vermek mümkün görünmediğinden, o zaman bu girişim akim kalmıştı. Selim III devrinde çıkarılan "Vüzerâ Kanunu" ise, vezirlerin gelirleri meselesini somut bir çözüme bağlayamamıştı.

(33) Vali ve sancak beyi görevi ifa eden vezirlerin merkezden maaş alan memur statüsüne geçmeleri birden ve genel olmamıştır. 1234 N (1819) tarihli bir hükümden öğrenildiğine göre, o tarihte bazı valiler kendi mansıbları hâsılatı ile geçinirken, bazılarına da mansıb hâsılatları düşük olduğu için merkezdon aylık maaş verilmoye başlanmıştı (Cevdet Maliye, no 15128, 26 N 1234). Yine aynı hükümdeki bilgilere göre, o yıl bir karar alınarak maaş ödome konusunda bazı zengin vezirlerin hazineye yardımcı olmaları istenmişti. Zengin vezirlerin yardımları maaş olarak fakir vezirlere transfer edilecekti. Bu amaçla vali, muhafız veya mutasarrıf durumundaki 20 zengin paşadan her yıl 1 000 kise (500 000 grş) toplanmaya başlanmış ve bunlarla Darbhâne'de "*Maaş âne akçesi*" adlı bir fon oluşturulmuştu. Bu fonla bazı vezirlerin gelirleri takviye olunmaya başlanmıştı.

İleriki yıllarda da bazı vezir/paşa maaslarının Darbhâne'deki bu fondan ödenmeye devam edildiği görülüyor (Cevdet Dahiliye, no 2 239, 23 Za 1237; Cevdet Darbhâne, no 502, M 1238; Cevdet Maliye, no 19 848, 2 M 1241).

1826 dan sonra, Asâkir-i Mansûre kurulup, "*mukataat semerâtı*" askeri masraflar için merkezi hazineye tahsis olunmaya başlanınca, mahalli mülki âmirlerle ilgili maaş sistemi daha da yaygınlaşır olmuştur. (Bkz.: *Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 230).

B- 1826 VE SONRASI: MERKEZİLEŞMEYE DOĞRU

1- ASKERİ ALANDA YENİ DÜZENLEMELER VE MALİYEYE ETKİLERİ

Mali kaynakların merkezileşmesi süreci, merkezi ve büyük bir ordu kurmanın gereği olarak, böyle bir orduyu yaratma çabalarıyla birlikte yürümüştü. Dolayısıyla, Nizâm-ı Cedid'in ilgasını izleyen ve "geçiş dönemi" adını verdiğimiz yıllar gözden geçirilirken, böyle bir ordunun kuruluşuna ilişkin aşama ve çabaların da bilinmesi gerekmektedir.

XVIII. yy sonlarında Osmanlı Devleti, mali sorunlarının yanısıra önemli bir askeri sorunla da karşı karşıya kalmıştı. Bu önemli sorun,devletin askeri gücünün giderek zayıflamış olmasıydı. Mevcut birliklerin niteliği artık, yeni fetihler yapmak şöyle dursun, imparatorluğu ayakta tutup, savunmaya bile pek elvermiyordu. Toprak rejimindeki değişiklikler sonucunda timarlı sipahilik çöküntüye uğramış ve gelir yetersizliğinden yakınan vali ve sancak beyleri de arzu edilen nitelik ve nicelikte *"yazma asker"* ile sefere eşemez olmuşlardı. Öte yandan, merkezdeki Kapukulu Ocakları da türlü nedenler yüzünden (Bunların incelenmesi ve ayrıntıları konumuz dışındadır) dejenere olmuş ve özellikle Yeniçeriler arasına askerlikle ilgisiz adamlar karışmıştı. Bunlar kendilerinden beklenen görevleri ifa edemedikleri gibi, askeri ayrıcalıklardan yararlanıp, maaş alıp hazineye yük olmaya başlamışlar ve bu haklarına halel gelir korkusuyla da iktidar üzerinde zaman zaman baskıya başvurarak,zorba bir güruh haline dönüşmüşlerdi. Kısacası artık devletin yeni, düzenli, istikrarlı, itaatkâr ve güçlü bir orduya gereksinimi vardı...

Nizâm-ı Cedid hareketinin temelinde böyle bir ordu yaratmak fikrinin bulunduğu bilinmektedir. Selim III *"talimlu asker"* adı altında yeni birlikler teşkil ederek, bu alanda oldukça başarılı da olmuştu. Ne var ki, bu birliklerin teşkili ile eski düzenin tasfiyesine gidilmemiş/gidilememiş, sadece eskiler arasına yeni tohumlar serpilmekle kalınmıştı. Bu nedenle Selim zamanında eski ile yeni arasındaki zıtlaşma ve çelişkiler daha da keskinleşmiş ve nihayet Mayıs 1807 de "Kabakçı Mustafa isyanı" ile eski düzen taraftarları Selim'i alaşağı ederek, Nizâm-ı Cedid hareketine son vermişlerdi.

Selim'in gidişine ve statükocuların iktidarı ele geçirmelerine rağmen, imparatorluğun hayatını tehdit eden dış baskılar ve tehlikeler yeni ve düzenli bir ordu kurulması yolundaki hareketleri zorunlu kılmaktaydı. Selim taraftarı Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa'nın kısa süren saltanatına son verdikten sonra,çocuk Mahmud II yi tahta oturtmuş ve kendisi söz sahibi bir kişi olarak Selim'in bıraktığı yerden devamla, orduyu yeniden düzenlemeye koyulmuştu. Bu amaçla *"Sekbân-ı Cedid"* adı altında birlikler oluşturularak nizâm-ı cedid askerinin ihyasına çalışılmıştı.

Sekbân-ı cedid birlikleri askeri teşkilâtta Kapukulu Ocakları içerisinde yer almaktaydı. Fakat bu birlikler diğer ocakların askerlerinden daha fazla gözetilmekte ve giderlerinin karşılanmasına özel bir önem verilmekteydi. Yeni askerlerin idari ve mali işlerinin yürütülmesi ve özellikle uygun gelir kaynaklarının sağlanıp, tahsis edilmesi amacıyla *"Umûr-ı Cihadiyye Nezâreti"* adı altında yeni bir organizasyona gidilmiş ve nâzırlığa da Şıkk-ı

Evvel Defterdarı bulunan Behic Efendi getirilmişti (34). Askeri işler yanında mali konularla da iştigâl edecek olan bu nâzır, ileride muhtemelen İrâd-ı Cedid Defterdarı'nından boşalan rolü üstlenecekti. Ne var ki, sekbân-ı cedid'in ömrü pek kısa sürmüş ve kuruluşundan birkaç ay sonra vuku bulan bir isyanla hem Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüş ve hem de yeni birlikler lâğvedilmiştir.

Bu arada belirtmek gerekir ki diğer ocak mensuplarını tedirgin eden şey sadece *sekbân-ı cedidin* ihdâsı olmamıştı. O zaman buna koşut olarak Ocak esamelerinde de genel bir denetlemeye girişilmiş ve karşılıksız maaş alanları tasfiye edebilmek için esame sahiplerine 40 günlük bir mühlet verilerek, bu süre içerisinde esamesini getirenlere *Gümrük*'ten yarı bedellerinin ödenmesine karar alınmıştı (35). Bu olay, Alemdar'a ve sekbân-ı cedide neden karşı çıkılmış olduğunu kavrama bakımından oldukça anlamlıdır.

Alemdâr'ın öldürülmesinden sonra genç padişah,yeni bir ordu kurma ve gerekirse eskisini tasfiye etme planlarını bir süre ertelemek zorunda kalmıştı. 1826 yılına gelindiğinde ise Mahmud II artık çocukluk dönemini geride bırakmış ve devletin düzenli ve güçlü yeni askeri birliklere olan gereksinimini, geride bırakılan savaşlı yıllar nedeniyle, daha iyi takdir eder olmuştu. Aynı yıl *"talimlu asker"* yetiştirmenin dine ve düzene ters düşmediğine dâir şeyhülislâmdan fetva alınmış ve bunun üzerine *"eşkinci"* adı verilen yeni birliklerin teşkiline başlanmıştır (36). Fakat, Yeniçeriler yeni birliklerin teşkiline derhal karşı çıkmış ve İstanbul'da büyük bir isyan patlak vermiştir. İsyan top ateşiyle kanlı bir biçimde bastırılmak zorunda kalınmış ve olayı tâkiben Yeniçeri Ocağı lâğvedilmiştir.Olay tarihe *"Vak'a-i hayriyye"* adıyla geçmiştir: 17 Haziran 1826/ Zilkâde 11,1241 (37).

Yeniçeri Ocağı'nın lâğvını Acemi Ocağı ile Kapukulu Süvari Ocağı'nın ilgası izlemiştir (38). Keza, eski Bostancı Ocağı da lâğvolunmuş, ocak mensupları *"Asâkir-i Hassa"* adı altında yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuşlardır (39). Bu arada Topçu, Humbaracı gibi ocaklar da ele alınmış ve idare ve teşkilâtlarıyla ilgili yeni düzenlemelere geçilmiştir...

Kapukulu Ocaklarıyla ilgili bu yeni gelişmeler devletin mali organizasyon ve usüllerini de çok yakından ilgilendirmekteydi. Artık; temel işlevi Kapukulu Ocakları ile saray masraflarını finanse etmeye yönelik olan Hazine-i Âmire'nin işlev ve yapısında da, askeri alandaki yeni gelişmelere koşut, birtakım değişikliklere gitme zarureti doğmaktaydı. Bunun yön ve niteliğini, eskiyi ikame edecek yeni ordunun nitelik ve özellikleri belirleyecekti...

---

(34) İ.H. Uzunçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa...*, s. 144 (Ankara 1942)

(35) *A.g.e.*

(36) Es'ad Mehmed, *Üss-i Zafer*, s. 6; Ahmed Cevad, *Tarih-i Askeri-i Osmanî, kitab-ı evvel*, s. 275 (İstanbul 1299); *Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 125; *Tarih-i Cevdet*, c. 12, s. 147; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. 1, s. 532.

Eşkinci askerlerinin nizâmı hakkında kaleme ahnan ve *"Eşkinci Lâyıhası"* diye bilinen meşhur belgeye yukarıdaki yapıtların hepsi de sayfalarında yer vermiştir. Bkz.: Yapıt sırasıyla s. 22, 278, 350, 255, 652.

(37) *Tarih-i Cevdet*, c. 12, s. 157; *Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 136; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. 1, s. 548

(38) Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. 1, s. 70, c. 2, s. 210

(39) *Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 201

Yeniçeriliğin ilgasını takiben "*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*" isimli yeni bir ordunun kurulması için harekete geçilmiş ve bu amaçla asker yazımına başlanmıştır (40). Saib Efendi "*Asker Nâzırı*", Ağa Hüseyin Paşa da "*Asâkir-i Mansûre seraskeri*" ünvanıyla yeni ordunun kuruluş ve gelişmesine memur edilmişlerdir.

Asâkir-i Mansûre kanunnâmesine göre (41), "*Mansûre askeri*" ilk elde zabitler hariç 12 bin askerden oluşacaktı. Yeni birliklerin eski sisteme göre göze çarpan en büyük özelliği, her birliğin piyadelerle birlikte, topçu, arabacı, cebeci gibi diğer sınıftan askerlere de bünyesinde yer vermesiydi. Böylece askeri teşkilâttaki "*ocak*" sistemi kalkıyor, piyade sınıfı diğerleriyle kaynaşarak, tam teşekküllü birlikler oluşturulmaya başlanıyordu. Bu birliklere başlangıçta "*tertib*" adı verilmişti. Bir "*tertib*" te toplam 1 526 nefer bulunmaktaydı. Ordu 8 *tertib*ten oluşmaktaydı. Fakat, bir iki yıl içinde hem ordu mevcudu ilk planlara göre fevkalâde genişlemeye başlamış, hem de "*tertib*" lerden "*alay*"lara geçilerek, birliklerin sayı ve organizasyonu yeniden ayarlanmak gerekmiştir. Bu genişleme ve ayarlamalar Tanzimat'a dek sürmüştür (42).

Bu arada; piyade askerlerinin teşkili ile ilgili faaliyetlerin yanısıra süvari mansûre askeri yazımına da geçilmiş olduğunu hatırlatmak gerekir (43). Süvariler konusunda eski timar ve zeâmet sahibi askerlerin artıklarından da yararlanılmıştı. Timarlılar Asâkir-i Mansûre'ye bağlı süvariler haline dönüştürülmüş ve bunların timar-zeâmetleri hazine için *Bâb-ı Seraskerî* tarafından zabt olunmağa başlanmıştır (44).

Asâkir-i Mansûre askerleri maaşlıydılar. Ayrıca devlet bunları doyuruyor, giydiriyor ve barındırıyordu. Eskiden bir yeniçeriye ayda 3,5 grş civarında maaş verilirken, piyade bir mansûre askerine 15 grş aylık tahsis olunmuştu. Mansûre askerlerinin tayınatları da daha boldu. "Tertib" lerdeki topçu, arabacı, cebhaneci gibi sınıflar ise piyadelerden daha yüksek maaş almaktaydı. Mansûre askerlerinin terfi etme ve emeklilik hakları da vardı.

Mahmud II'nin saltanatının son yıllarında Mansûre askerinin sayısı 120 bin kişiyi bulmuştu. Bunların dışında bir de "*redif*" birlikleri vardı. 8 Temmuz 1834 tarihli bir nizamnâme ile kurulmasına başlanan bu birliklerin oluşturulmasında Moltke'nin yardımları olmuştu. Redif taburları "*hassa*" ve "*mansûre*" olmak üzere iki tipti. 1836 dan itibaren birliklere süvariler de katıldı. M.Kütükoğlu'nun yaptığı bir araştırmaya göre, Şevval 1250 de bu birliklere mensup asker sayısı 18 786 ve bunlara ödenen maaş tutarı 109 712,5 guruş iken, Muharrem 1251 de sayıları 37 460, maaşları tutarı da

---

(40) Aynı eser, c. 1, s. 361 (emr-i âli sûreti)

(41) Hatt-ı Hümâyun, no: 24 038; Maliyeden Müdevver defter, no: 8 368 (kanunnâme defteri); Ahmed Cevad, *Tarih-i Askeri-i Osmani* (Ün. Küt. yazmaları, no 4 178), kitab 4.

(42) *Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 252, 256

(43) Aynı eser, S. 295-297

(44) Aynı eser, s. 259
Merkezce zabt olunan timarların hâsılatı (ileride ele alınacak olan) Mukataat Hazinesi'ne gelir kayd olunmaya başlanıyordu. Eski timar sahiplerine de timarları mukabilinde maaş veriliyordu (Cevdet Maliye, no 20 853)

219 747 guruşa yükselmişti. Receb 1252 de ise, bu rakamlar 57 486 kişiye 338 342 guruş, Receb 1253 de de 84 796 kişiye 631 178 guruş oldu (45).

Asâkir-i Mansûre'nin teşkili ile Osmanlı Devleti'nin klâsik ikili ordu sistemi tarihe karışmaya başlamıştır. Mansûre Askeri artık merkez ve eyalet ordularını tek ve düzenli bir ordu halinde birleştirmiş oluyordu.Böyle bir olay kuşkusuz, eskiden eyalet ordusu için ayrılan mali kaynakların, bundan böyle yeni ordunun finansmanına çekilmesini gerektirecekti. Bir başka deyişle, askeri yapı ve sistemdeki merkezileşme, mali kaynakların da merkezileşmesini zorunlu kılacaktır.

2- ASÂKİR-İ MANSÛRE GİDERLERİNİN FİNANSMANI İÇİN ALINAN İLK ÖNLEMLER VE GELİRLERİN İDARESİYLE İLGİLİ YENİ DÜZENLEMELER

A- CİZYE ZAMMI

Asâkir-i Mansûre'nin ihdâsı devletin mali bakımdan rahat bir dönemine rastlamamıştı. Rumeli'de, başta Yunan isyanı olmak üzere, çeşitli karışıklıklar vardı. Öte yandan,Rusya ile devam edegelen sürtüşme, yakında yeni bir savaşın kaçınılmaz olacağını göstermekteydi. Yeni oluşturulan askeri birliklerin maaş, iaşe ve donatımı için de yeni gelir kaynakları bulunması gerekmekteydi...

Hazine gelirlerini arttırmak ve özellikle *Mansûre Askeri*'nin masraflarına karşılık bulmak amacıyla önce çeşitli görüşler öne sürüldüyse de sonunda *cizyeye* zam kararı alınmıştı (46). O sıralar, Osmanlı Devleti böyle bir karar almakta oldukça çekingen ve ürkek davranmıştı. Bunun nedeni, hem artık devletle eski uyum içinde görünmeyen cizye yükümlüsü hıristiyan reâyâyı huzursuz etmekten kaçınmak, hem de başta Rusya olmak üzere, imparatorluktaki hıristiyanların hâmisi rolünü üstlenmeye başlayan Avrupalı devletlere ülkenin iç işlerine müdahale bakımından yeni bir koz vermek istenmeyişi idi. Fakat, böyle kritik bir ortama rağmen, zamanın maliyecileri ilk elde cizyeye zamdan gayri bir yol bulamamışlardı. O zaman, yeni *esham* ihracı ve *cebelu bedeli* tahsili önerileri yanında cizye zammının tercih edilişi, herhalde bunun daha istikrarlı bir gelir kalemi olacağının düşünülmesindendi.

Cizye zammı için şeyhülislâmdan fetva alınmış ve arkasından hıristiyan reâyâ gelirlerine göre üç sınıfa ayrılarak, her sınıfın "*şer'i dirhem*" üzerinden ödemekle yükümlü olacağı cizye miktarları saptanmıştır. Günün râyicine göre *âlâ*'dan 36 grş, *evsat*'dan 18 grş, *ednâ*'dan ise ise 9 grş cizye tahsil olunması gerekiyordu. Yeni ayarlama sonucunda, cizyeye ortalama % 30 civarında bir zam yapılmış olmaktaydı.

Zam kararı 1241 yılı sonunda (Temmuz 1826) alınmıştı. Ancak, zamlı tahsilâta 1243 Muharreminde başlanacaktı. Zam kararı bir süre gizli tutulacak, kimseye duyurulmayacaktı.

---

(45) Mübahat S. Kütükoğlu, Sultan II. Mahmud Devri Yedek Odusu Redif-i Asâkir-i Mansûre, *İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 12. (Prof. T. Gökbilgin Hatıra Sayısı).

(46) *Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 198-99; Cevdet Maliye, no: 20 848 (t: 1241)

B- ASÂKİR-İ MANSÛRE GİDERLERİ İÇİN YENİ KAYNAKLARIN TAHSİSİ VE BU KAYNAKLARIN İDARESİ İLE İLGİLİ YENİ DÜZENLEMELER

Cizye zammından hazineye henüz bir şey girmiş değilken, bir yandan Boğazların ve İstanbul'un tahkim ve savunması için çeşitli askeri hazırlıklar yapmak gerekiyor, öte yandan da *"muntazam asker"* yazımına devam ediliyordu. Bu gibi çeşitli masraflar için, *mîrî hazinenin* sıkıntıda olduğunu bildiren defterdar, sonunda padişahın özel yardımını istemek zorunda kalmıştı. Ancak, padişahtan istenen meblâğ çok büyüktü: 33 347 kise (veya 16 674 000 grş). Ne var ki miktarın büyüklüğüne rağmen padişah bu talebe "hayır" diyemedi. Zira, yeni düzenlemelerin devamını sultanın bizzat kendisi istiyor ve fakat bunların yol açtığı masraflar için kaynak yaratma ya da ayırma sorununun Maliye tarafından hâlâ belli bir çözüme kavuşturulamamış olduğunu da görüyordu. Kısacası padişah, birtakım yeni şeylerin yapılabilmesi ve devamı için kendisinin de fedakârlıkta bulunması gerektiğini anlamıştı. Sonuçta Mahmud II, *Ceb-i Hümâyun Hazinesi*'nden gerekli parayı vereceğini defterdara bildirdi. Fakat bu yardım konusunun gayet gizli tutulmasını sıkı sıkıya tenbih ederek, bir daha tekerrür etmemesi hakkında da defterdardan "senet" istedi. Padişah, eğer duyulursa, bu gibi yardımların ileriki yıllarda da alışkanlık haline getirileceğinden çekinmekteydi (47).

Bu prensip anlaşmasından sonra yardım konusu daha somut düzeyde ele alınınca, padişah, Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanı sorununa daha ciddi bir biçimde eğilinmesini emretti ve *"... tevfîr ve teksîrine bakılmakda olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin masârifatı mukabili irâd tedârik olunmadıkça tedricen usret çekileceği..."*ni hatırlatarak, hazinelerin durumu, Asâkir-i Mansûre masraflarının tahmini tutarı ve bunlara bulunan karşılıklar hakkında *Asker Nâzırı*'ndan, *defterdardan* ve *Darbhâne Nâzırı*'ndan ayrıntılı rapor istedi. Bunların verdikleri bilgilere göre, Asâkir-i Mansûre'nin bir yıllık maaş, tayinat ve elbise masrafları tahminen 34 000 kise (17 milyon guruş) yi bulmaktaydı. O ana kadar bu masraf için bulunup gösterilebilen karşılıklar ise bunun ancak 1/3'ü düzeyindeydi. O halde, söz konusu işlerin parasızlık nedeniyle sürüncemede kalmaması için 11 milyon guruşun üzerinde yeni gelir kaynaklarının bulunması ve bu masraflara tahsis edilmesi gerekiyordu.

Durum açığa çıkıp, ek kaynak gereksinimi hakkındaki rakam kesinleştikten sonra derhal yeni bir düzenlemeye gidilerek

1- Cizye zamları hâsılatı,
2- Darbhâne-i Âmire'ce zabt ve idare olunmakta olan çeşitli mukataaların hâsılatı,
3- Ceb-i Hümâyun Hazinesi'nce zabt olunagelen *emlâk-i hümâyun*'un hâsılatı ile *kapu harcı* ve *boğça baha*'lardan sağlanan hâsılat, söz konusu masrafların karşılığını oluşturacak yeni kaynaklar halinde bu işe tahsis olundu. Bu kaynakların yönetimi de - bazı özel kayıtlarla - defterdara verildi (49). Böylece bu gelir kalemleri, *Darbhâne* ve *Ceb-i Hümâyun*'dan ayrılıp, *Hazine-i Âmire*'nin gelir kalemleri arasına katılmış oluyordu. Fakat

(47) Aynı eser, c. 1, s. 164

(48) Hatt-ı Hümâyun, no 17 362 (Bkz. Ek belge No. 50)

(49) Aynı belge

defterdar bunları *Hazine-i Âmire*'nin diğer gelirlerine karıştırmadan ayrıca idare edecekti. *Asâkir-i Mansûre Nâzırı* bulunan Sâib Efendi, bu gelirlerin tahsilinde defterdara yardımcı olacaktı.

Bu operasyon sırasında, Asâkir-i Mansûre ile ilgili tahsisatın idaresi için *Asâkir-i Mansûre Nâzırı*'na ayrıca defterdarlık görevinin de verilmesi düşünülmüş (Yani "Asâkir-i Mansûre Nâzırı ve Defterdarı"biçiminde ayrı bir görevin ihdâsı), ancak işler oturuncaya kadar defterdarın bu alanda yetkili kılınması ve *Asâkir Nâzırı*'nın mali sorunlarla birden tek başına yüz yüze bırakılmaması kararı alınmıştı. İleride, eğer gerekirse, Asâkir-i Mansûre ile ilgili ayrı bir hazine teşkil olunabilecekti. Ancak bu, *"...hâsıl olacak irâdın kemiyyet ve keyfiyyeti tebeyyün idüb bilindikten sonra..."* söz konusu olacak bir hususta (50).

Dikkat edilirse, alınan yeni kararların uygulamaya konması halinde, olayın boyutları basit bir kaynak transferi düzeyinde kalmıyordu. Bunlar, devletin merkez mali kurumları bünyesinde çok önemli değişmeleri de beraberinde getiren önemli kararlardı. Nitekim, bu kararlar sonucunda:

1- *Hazine-i Âmire* kapasite açısından zâhiren büyümüş, fakat aslında bu hazineye bağlı, şimdilik müstakil olmayan ayrı bir hazine ortaya çıkmıştır. Hazine-i Âmire'nin başı ve esas sorumlusu *Baş defterdar* olmakla birlikte, Asâkir-i Mansûre ile ilgili gelir ve giderlerin idaresinde *Asker Nâzırı* da söz sahibi olmuştur.

2- Düzenli gelir kaynaklarını *Hazine-i Âmire*'ye devrettiği için *Darbhâne* kapasite bakımından küçülmüş ve böylece merkezi mali örgüt içindeki önemi eskiye oranla azalmıştır.

Bu düzenlemeler sırasında *Darbhâne*'nin elinden alınan kaynaklar yalnız *Hazine-i Âmire*'ye devredilenlerden ibaret kalmamış; ayrıca, o güne dek *Darbhâne*'ce zabt ve idare olunagelen *"evkaf-ı hümâyun"* da *Darbhâne*'den ayrılarak, müstakil bir *"Evkaf Nezâreti"* kurulmuş ve vakıfların idaresi bu nezârete devredilmiştir (51).

Operasyon sonucunda *Darbhâne*'nin idaresinde başlıca gelir kalemi olarak madenler ve *Ceb-i Hümâyun*'la ilgili bazı şeyler kalmıştır (52).

3- *Ceb-i Hümâyun Hazinesi* ise, "Emlâk-i hümâyun" hâsılatını Hazine-i Âmire'ye devrettiği için, kapasite bakımından küçülmüştür.

"Emlâk-i hümâyun" la, geliri padişahın şahsına ait, çeşitli yerlerdeki çiftlikler kastedilmekteydi (53). Böylece bu operasyonla, padişahın özel hazinesinden, devlet hazinesine önemli bir gelir transferi yapılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu olay, padişahların *mîrî hazineye* borç vermeleri ya da

(50) Ayrı bir hazine teşkili konusunda padişahın sözleri aynen şöyleydi: *"...ilerüde hazinesi ayrılmak ve defterdarlık ilâvesiyle olunmak suretleri icâb eylediği halde taraf-ı hümâyunumdan bi'l-istizan icrasına bakılur..."* (A.g.b.)

(51) A.g.b.; H. Hüsameddin-Mahmud Kemal, *Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilât ve Nuzzârın Terâcim-i Ahvali*, s.26 (İstanbul 1335).

O zaman, Evkaf Hümâyun Nazırlığına el-hac Yusuf Efendi atanmıştı.

(52) *"...Kaldı ki Darbhâne-i Âmiremde cîb-i hümâyunumuz irâdından maada vâridât kalmıyacağından ve ol dahi zât-ı hümâyunuma mahsûs masârifatın idaresinden olduğından..."*."... *Darbhâne Nezâreti yalnız ma'denler ve cîb-i hümâyunumuza müteallik havass ve mukataat ile mubayaa mesâlihine münhâsır olacağına mebnî..."* (A.g.b. den)

Bu satırlar Ceb-i Hümâyun'a ait vâridatın bir süreden beri Darbhâne tarafından idare olunageldiğini de ortaya koymaktadır.

(52) Genel olarak *"Emlâk-i hümâyun"* deyimi her ne kadar padişaha ait her türlü emlâki

hîbelerinden çok farklı olup, devletin mali kurumları bünyesinde çok önemli bir değişimi ve dönüşümü simgelemektedir.

4- *"Kapu harcı"* ve *"bohça baha"*lar da Asâkir-i Mansûre masraflarını finanse etmek için Hazine-i Âmire'ye devredilmiştir. *"Kapu harcı"* ve *"bohça baha"* eyalet ve sancakların tevcih ve ibkasında vezirlerden tahsil olunan *"câize* ve *avâid"*lerin tamamlayıcı unsurları idüer (54). *"Kapu harcı"* ve *"bohça baha"*lar, başta sadrazam olmak üzere bazı yüksek bürokratların hakkı idi. Böylece, bu gelir kaleminin devriyle, padişahla birlikte, devlet ricali de Mansûre askeri uğruna bazı gelirlerinden vazgeçmek durumunda kalmaktaydılar.

Yeni düzenleme ile Asâkir-i Mansûre giderlerinin finansmanı garanti altına alınıyor ve bu arada askeri masraflar için bundan böyle, gerek *Darbhâne*'den ve gerekse *Ceb-i Hümâyun*'dan iâne bekleme ya da borç isteme kapısının kapatılması amaçlanıyordu (55).

3- ASÂKİR-İ MANSÛRE MASRAFLARININ FİNANSMANI İÇİN YENİ BİR GELİR KAYNAĞI:İHTİSAB RESMİ UYGULAMASI

Daha önce anılan kaynaklara ek olarak, 1242 (1826-27) yılında yeni bir düzenlemeye tâbi tutulan *ihtisab resmi* de Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanına tahsis olunmuştur (56).

İhtisab resmi, eski yıllarda da uygulaması olan bir vergiydi (57). Ancak o yıllarda bu resmin devlet için pek önemli bir gelir kalemi olduğu söylenemez. Oysa, yeni düzenleme sonucunda, ihtisab resmi önemli bir gelir kalemi haline dönüştürülmüş ve tahsil ve idaresiyle ilgili olarak da yeni bir "nezâret"in kurulması gerekmiştir. *"İhtisab Nezâreti"*nin başına "nâzır" ünvanıyla Dede Ağa getirilmişti. Taşranın merkezi yerlerinde de ihtisab müdürlük ve memurlukları ihdâs olunmuştu (58).

Yeni biçimiyle ihtisab resminin tahsiline önce İstanbul'da başlanmıştı. Vergi, savaş hazırlıklarının etkisiyle olacak, *"rüsûm-ı cihadiyye"* adıyla da

---

kapsamına alırsa da, çeşitli belgeler,o yıllarda *"emlâk-i hümâyun"* la, özellikle padişah çiftliklerinin kastolunduğunu göstermektedir. Bu konuda şu belgeler aydınlatıcıdır: Cevdet Maliye, no 18 779; Cevdet Dahiliye, no 10 324; Maliyeden Müdevver Defter, no 19 474 *(Dırama Nezâreti'ne merbut emlâk-i hümâyun çiftlikleri hâsılat-masraf defteri)*.

(54) Maliyeden Müdevver defter, no 120 ve no 3 425 *(Câize ve avâid defterleri)*

(55) *"...fi maa ba'ad Darbhâne-i Âmiremden iâne matlûb olunmamak üzere..."*; *"...bundan sonra zuhûr idecek masârifatı cîb-i hümâyunumuz tarafına tahmile mahall kalmamış oldığından..."* (HH 17 362.Bkz. Belge no: 50)

Ancak, işaret etmek gerekir ki, yeni düzenleme ve bu tenbihat yapıldığı sıradaAsâkir-i Mansûre masraflarının finansmanında kullanılacak tahsisatlar henüz ele geçmiş değildi. Dolayısıyla o yıl için Darbhâne'nin Şapçı Bolıor'un borcu nedeniyle el koyduğu 34 bin kise Asâkir-i Mansûre masrafları için defterdara verilmek gerekmiştir. (A.g.b.)

(56) *Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 241; Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. 1, s. 329, 335, 337, 362, 375 deki belgeler

(57) Osman Nuri Bey'in yapıtında ihtisab resminin geçmiş yıllardaki uygulamasıyla ilgili seçilmiş bazı belge örnekleri vardır: *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. 1, s. 324-334.
İhtisab resmi yeni birdüzenlemeye tâbi tutulup,İhtisab Nezâreti kurulmadan önce *"İstanbul ve tevâbiî ihtisab mukataası"* Darbhâne'ce zabt ve idare olunmakta olup, mukataanın 2/3 hissesi Darbhâne'ye, 1/3 hissesi ise çeşitli kişilere aitti (Osman Nuri, a.g.e., s. 329 daki 12 Ca 1241 tarihli belge)

(58) *Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 241; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. 1, s. 337, 362

anılmaktaydı (59). Vergi, esas itibariyle esnafı ve gündelik hayatta alım-satımı yapılan zaruri ihtiyaç maddelerini hedef almaktaydı (60). Gerçi eski ihtisab resminin mahiyeti de bundan pek farklı değildi. Ne var ki, eskiye oranla resmin kapsamı çok genişletilmiş ve oranı da arttırılmıştı. İhtisab resmi, esnafın ve malın durumuna göre, çeşitli oranlarda tahsil olunmaktaydı. Bunun için tarifeler hazırlanmıştı.

İhtisab resmi ile ilgili yeni uygulamaya ülkenin her yerinde aynı anda başlanmamıştı. İstanbul'dan sonra, önce İzmir ve Edirne'nin vergi kapsamına alındığı görülmektedir. Bunları, ticari yaşam bakımından canlılığı göz önüne alınan Bursa izlemişti (61). Safer 1243 (1827) tarihli bir *hükümden* öğrenildiğine göre ise, bu tarihte *"ihtisab usulü"* ülkede daha da yaygınlaşmış ve başta Kastamonu, Ankara,Maraş olmak üzere daha birçok bölge ihtisab resmi kapsamına alınmıştı (62). Bir yıl sonra uygulama Antakya'ya da teşmil olunmuştu (63). Verginin giderek ülke sathında iyice yaygınlaştığı ileriki tarihli belgelerden anlaşılmaktadır (64).

İhtisab resmi, tahsil ve takibi zor bir vergi türüydü. Tahsilâtın başarılı olması, birçok malın alım-satımının denetim altında tutulmasını gerektiriyordu. Bu nedenle ihtisab resmi "*yed-i vâhid*"in yani tekelciliğin tamamlayıcı bir öğesi olmuş, diğer bir ifadeyle, bazı hallerde ihtisab uygulaması *yed-i vahid* sisteminin yaygınlaşmasını teşvik etmiş ve *yed-i vahid* sistemi de bu verginin tahsilâtını kolaylaştırmıştır. Örneğin, kahve ihtisab resmine tâbi olduğu için *Tahmishâne*'nin kurulması gerekmiş ve vergi kaybını önlemek için de *Tahmishâne*'den başka yerden kahve alımı yasaklanmıştı (65). İhtisaba tâbi ve *yed-i vahid* sistemine dahil olan afyon da diğer bir örneği teşkil eder: *Afyon Nâzırı* ünvanıyla afyon ticaretini denetleyen Ömer Lütfi Efendi aynı zamanda *İzmir İhtisab Nâzırı* idi (66).

İhtisab resmi yeni biçimiyle halka ve özellikle esnafa, Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin deyimiyle *"çirkin"* görünmüştü (67). 1828 yılında İstanbul'da meydana gelen karışıklıklarda bu resmin de etkisi vardı. Ancak, belirtmek gerekir ki, verginin kendisi kadar, ayrıca tahsildarların yalnış uygulamaları ve yolsuzlukları da ihtisab resminin bu denli antipatik karşılanmasına

---

(59) *Tarih-i Lütfi*, aynı yer

(60) Verginin nelerden ve nasıl tahsil olunacağı belgelerde şöyle ifade olunmaktaydı:
"*...fukaraya bâr olmıyacak vechile eshâb-ı ticaret ve erbâb-ı hırfetin derece-i hal ve keyfiyyetine ve havalisinin usûl-i idaresine ve ahvâline göre mevcûd olan han ve hamam ve dekâkin ve değirmen ve sâir mo'rifet-i şer'-i şerif ve esnaf kethüdaları ma'rifetleriyle dükkân dükkân talrir ve bey' ve şırâ olınan eşyanın dahi icâbına göre resm-i damga ve ihtisabiyyesi vaz' ve terkıym birle tanzim olınacak defter el havalinin ta'rifesi ittehaz olınarak...*" (Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 356)

(61) Hatt-ı Hümâyun, no 23 957

(62) Cevdet Maliye, no 21 990 ve no 10 927

(63) Cevdet Maliye, no 21 298

(64) Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 356-58 arasındaki belge; Cinlioğlu, *Osmanlılar devrinde Tokat*, s. 143-47

(65) *Tarih-i Lütfi*, c. 2, s. 163-4

(66) *Aynı eser*, c. 1, s. 241. Afyon hakkında ayrıca bkz. Ek belgeler no 54 ve 56

(67) *Aynı eser*, c ?, s. 88

katkıda bulunmuştu (68). Bu resim yüzünden Şam'da isyan dahi çıkmıştı (69). İhtisab resminin böyle genel bir huzursuzluk kaynağı olması üzerine, sonunda uygulama alanının tedricen daraltılmasından başka yol bulunamamış ve önce Şaban 1249 (Aralık 1833) da, sonra da Ca 1254 (Ağustos 1838) de bu konuda fermanlar yayınlanarak verginin giderek lâğvına doğru önemli adımlar atılmıştı (70). Tanzimat döneminde ise *İhtisab Nâzırlığı* önce biçim ve işlev değiştirmiş, sonra da lâğvedilmiştir (71).

İhtisab resmi ile ilgili etkin uygulama döneminin 1826-1833 yılları arasına sıkıştığı anlaşılmaktadır. Bir vergi türü için bunun uzun bir uygulama dönemi olmadığı açıktır. Ayrıca dönemdeki kısalığın yanısıra, tüm çabalara rağmen uygulamanın yine de bölgesel düzeyde kaldığı görülmektedir. Ancak, herşeye rağmen buradan sağlanan gelirin Asâkir-i Mansûre'nin giderek artan masraflarının finansmanına önemli marjinal katkısı olmuştur. Zaten ihtisab resmi bu amaç için yeniden ayarlanarak yürürlüğe konan bir vergi olmuştu.

İhtisab resmi hasılatı Mansûre askerinin giderlerine tahsis olunmuş bir kaynak olduğundan, bu hasılat diğer hazinelerin gelirlerine karıştırılmadan, Mansûre askerinin gelir-gider işleriyle ilgili ayrı ve özel bir hazineye girmekteydi (72). Bu yeni kurum, aşağıda ele alınacak olan *Mukataat Hazinesi* idi.

II- YENİ KURUMLAŞMALAR SÜRECİNDE YENİ MALİ KURUMLAR

1- MUKATAAT HAZİNESİ VE NEZÂRETİ

A- HAZİNE-İ ÂMİRE'NİN BİR SUBESİ OLARAK MUKATAAT HAZİNESİ

Mukataat Hazinesi'ne, bu kurumun "*resmen kuruluşu*" açısından yaklaşıldığında, *Mukataat Nezâreti*'nin kuruluşundan önce bir Mukataat Hazinesi'nin varlığından söz etmek garip görünür. Zira "nezâret" den önce resmen bir "hazine" ortada yoktur. Ancak, bu resmilik bir yana bırakıldığında, Mukataat Hazinesi'nin Nezâret'den daha önce, gayri resmi biçimde oluştuğu anlaşılmaktadır. O halde, "Mukataat Hazinesi" nin ilk yıllarını "Mukataat Nezâreti"nden ayrı olarak ele almak gerekiyor. Çünkü henüz ortada bir "Mukataat Nezâreti" yokken "Mukataat Hazinesi" vardı.

"Mukataat Hazinesi"nin kuruluşu hakkında ise ortaya kesin bir tarih koymak pek mümkün görünmemektedir. Zira, belgeler ve olaylar incelendiğinde, resmen bir kuruluş olayının olmadığı, "*Mukataat Hazinesi*" deyiminin kendiliğinden ortaya çıkıp, yerleştiği anlaşılmaktadır.

(68) Örneğin, tahıl ve diğer bazı mallarda ihtisab resmi alınmaması gerektiği halde, tahsildarlar buna uymuyorlardı. Bu konuda: Cevdet Maliye, no 10 531 (13 Za 1246) ve no 18 314 (Za 1246)

(69) *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. 1, s. 359; *Tarih-i Lütfi*, c. 3, s. 204

(70) *Mecelle-i*... s. 359, 385

(71) 1845 de İhtisab Nâzırlığı polisiye bir hizmete dönüştü. 1850 de ise, İhtisâb Nezâreti'nin lâğvedildiği ilân olundu. Fakat kesin lâğvedilme ancak 1855 de gerçekleşti. Osman Nuri, a.g.e, s. 336, 359; Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, s. 52 (Yay. C. Baysun, TTK yayını, Ankara 1953).

(72) Cevdet Maliye, no 27 758
İhtisab resmi (ihtisabiyye) ile birlikte bazı mallardan "*kantariyye*" ve "*mümeyyiziyye*" de tahsil olunur, bunların hepsi Mukataat Hazinesi'ne gönderilirdi.

"Mukataat Hazinesi"nin oluşumundaki ilk çekirdeği Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanı için *Darbhâne*'den ayrılıp, tahsis olunan mukataaların teşkil ettiği anlaşılıyor. Muhtemelen "*Mukataat Hazinesi*" deyimi de bu mukataalardan kaynaklanmaktadır. Ancak, *Darbhâne*'den kopuş sırasında "*Mukataat Hazinesi*" ile ilgili herhangi bir yasal düzenlemeye gidilememişti (73). Dolayısıyla o sıralar, bağımsız ve ayrı bir "Mukataat Hazinesi" ortaya çıkamamış ve Darbhâne'den ayrılan kaynaklar *Hazine-i Âmire*'ye bağlanarak baş defterdarın emrine verilmişti. Ancak ayrıca *Asâkir Nâzırı* da bu gelirleri gözetmekten sorumlu tutulmuştu. Nâzırın bu mali görevinin ileride özel ve ayrı bir defterdarlık niteliğine kavuşturulması da düşünülmüştü...

Başbakanlık Arşivi'nde, "Mukataat Hazinesi" ile ilgili olarak bizim bulabildiğimiz en eski defterler 1240-41 (1825) tarihlidir (74). Bu defterlerdeki kayıtlar, Asâkir-i Mansûre'nin ihdâsından, ya da Yeniçeriliğin ilgasından (Zilkâde 1241) önce, "*Mukataat Hazinesi*" deyiminin varlığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bazı mukataaların *Darbhâne*'den "ifraz"ının ve bunlarla bir "Mukataat Hazinesi"nin oluşumu olayının Yeniçeriliğin ilgasından bir yıl kadar önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ancak, o zaman, "*Mukataat Hazinesi*" ile ilgili konular henüz herhangi bir "*nizâma rabt olunmamış*" olduğundan, resmen bir Mukataat Hazinesi'nin kuruluşu da henüz söz konusu değildi. Asâkir-i Mansûre yazımına başlanınca da bu mukataalar, eklenen diğer gelir kalemleriyle birlikte yeni ordunun masraflarına karşılık tutularak, baş defterdarın emrine verilmişti. Böylece "Mukataat Hazinesi" adeta *Hazine-i Âmire*'nin bir "*şubesi*" halinde faaliyete geçmiş olmaktaydı (75).

Henüz bir "şube" biçiminde nitelense bile, Mukataat Hazinesi, askeri giderlerin finansmanını yükümlenmekle,devletin mali teşkilâtında önemli bir kurum olmaya adaylığını koymuştu. Ne var ki, ayrı bir *Mukataat Nezâreti* kurulana dek, bu hazine ile ilgili gerekli yasal düzenlemelere gidilemediği için, Mukataat Hazinesi'nin Osmanlı mali teşkilâtındaki yeri, işlevi ve mahiyeti bu ilk yıllar için biraz puslu kalmıştır.

B- MUKATAAT NEZÂRETİ'NİN KURULUŞU VE MUKATAAT HAZİNESİ'NİN BAĞIMSIZ DURUMA GETİRİLMESİ

Mukataat Hazinesi henüz Hazine-i Âmire'ye bağımlı durumda olmasına rağmen, gün geçtikçe önem kazanıyor ve yeni gelir kaynaklarının Asâkir-i

(73) "...*hazine-i mezbûrlarının* (Mukataat Hazinesi kastediliyor) *Darbhâne-i Âmire'lerinden hîn-i ifrazında mürettebât ve tahsilâtı hususlarında bir gûne nizâma rabt olınmamış oldığından...*" (MAD, no 8151, vrk 5a ve b; MAD, no 8 197, vrk 5. Bkz. Ek belge no: 51)

(74) Maliyeden müdevver defter, no 2 212, no 8 398 ve no 8 421 .

2212 numaraya kayıtlı "*Mukataat Hazinesi defteri*", 1240-42 arasında "*Cîb-i Hümâyun Hazinesi'nden ber vech-i istikraz Mukataat Hazinesi'ne teslim olınan mebâlig*" in hesaplarını muhtevidir (s. 1-7). Bu hesaplara göre, 12 R 1241 de 150 107 583,5 grş olan teslimat, 27 Safer 1242 ye gelindiğinde 172 442 927 guruşa ulaşmıştır. Aynı defterin 54. sayfasında ise "*Mukataat Hazinesi emvalinden ta'vizen virilen mebâlig*" in hesapları vardır. Bunların tutarı 12 R 1241 de 7 232 839,5 guruş iken, 12 Receb 1242 de 9 737 890 grş a ulaşmıştır.

(75) "*Bundan akdem Darbhâne-i Âmiremden ifraz olınan mukataat ve emlâk ve zamm-ı cizye maddeleri Asâkir-i Mansûre masârifine tahsisen hıdmet-i defterî ma'rifetiyle zabt ve idare olunmasına...*". (Cevdet Maliye, no 6 682; krşl. Hatt-ı Hümâyun, no 23 223).

Mansûre'ye tahsisi sonucunda da giderek büyüyordu. Bunun sonucu olarak da defterdarın Hazine-i Âmire'ye ait işlerin yanısıra bir de Mukataat Hazinesi ile ilgili konuların üstesinden gelmesi giderek zorlaşıyordu. Bu durum göz önüne alınarak, 3 Şubat 1827 (6 Receb 1242) de "*Mukataat Nezâreti*" adlı yeni bir görev ihdâs olundu ve Asâkir-i Mansûre'ye tahsis olunmuş olan tüm gelirlerin yönetimi bu nâzıra verildi. *Mukataat Nezâreti, Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti* gibi bağımsız olacaktı (76).

Mukataat Nâzırlığına eski gümrük emini Es'ad Efendi atandı. Es'ad Efendi, ek görev halinde yine uhdesinde bırakılan *Matbah Eminliği*'ni de nâzırlıkla birlikte yürütecekti. Bu yeni görev paylaşımı sırasında, *Asâkir-i Mansûre Nâzırlığı* da Saib Efendi'den alınıp, Tahir Efendi'ye tevcih olunmuştu (77). Böylece, Asâkir-i Mansûre'nin kuruluşundaki planların tersine, mansûre askeriyle ilgili mali konular Asâkir-i Mansûre Nâzırlarının sorumluluk ve yetki alanına katılmamış olmaktaydı.

Mukataat Nezâreti'nin kuruluşu ile birlikte Mukataat Hazinesi'nin mahiyet ve işlevi daha bir aydınlığa kavuştu. Nezâret kurulmadan önce Hazine-i Âmire ile Mukataat Hazinesi hesapları iç içe girmiş durumdaydı. Dolayısıyla, her birinin gelir ve giderini ayrı ayrı saptamak biraz güçtü. Daha da önemlisi, o yıllarda Mukataat Hazinesi gelirleri içinde Asâkir-i Mansûre'ye tahsis olunmamış ve aslında *mîrî hazineye* ait olması gereken kalemlere de rastlanabiliyordu. Mukataat Nezâreti kurulunca, Mukataat Hazinesi'nin gelir kaynaklarının Asâkir-i Mansûre'ye tahsis olunanlardan oluştuğu konusu aydınlığa kavuştu. Bunun üzerine bu kıstasa göre, her iki hazinenin hesapları birbirinden ayrıldı. Hesaplaşma sırasında (16 Receb 1242/13 Şubat 1827) Mukataat Hazinesi'nin Hazine-i Âmire'den 1 472 554,5 guruş "*matlûb*" u olduğu ortaya çıktı (78).

Mukataat Hazinesi artık Hazine-i Âmire'nin bir şubesi olmaktan kurtulmuş ve bağımsızlığına kavuşmuştu. Fakat, bağımsızlık konusu sadece bir Mukataat Nezâreti'nin kuruluşu ve hazine kaynaklarının idaresinin Mukataat Nâzırı'na devrinden ibaret kalmış, ve o ara yine yeni hazineyle ilgili özel bir yasa ya da yönetmelik ortaya konamamıştı (79). Gerek Mukataat Hazinesi'nin önem ve çapı ve gerekse Selim III devrinde kurulan hazinelerin ayrıntılı ve özel kanunnâmeleri göz önüne alındığında, bu durumu yadırgamamak mümkün değildir.

Her ne kadar Mukataat Hazinesi'nin o yıllardaki gelir ve gideriyle ilgili elde toplu veriler yoksa da, hazinenin önem ve çapının gerçekten özel bir

(76) "*...idaresi kesb-i suûbet itmiş aldığından zikr olınan mukataat ve cizye ve emlâk ve masârifat-ı mezkûreye tahsisen sonradan tedârik ve tertib olman irâd ve varidât-ı saire her ne ise Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti misullu başkaca zabt ve müstakil idare olınmak üzere Mukataat Nezâreti ünvânıyle...*"
"*...Asâkir-i Mansûre masârifine muhassas kâffe-i varidât ve mürettebât ba'ad ezin nâzır-ı mümâ-ileyh ma'rifetiyle başkaca zabt ve müstakil idare olınmak...*", (Cevdet Maliye, no 6 682 ve HH. no 23 223)

(77) Aynı belgeler

(78) Cevdet Maliye, no 6 682

(79) MAD, no 8 151, vrk 5 ve MAD, no 8 197, vrk 5 de yer alan Mukataat Nâzırı'nın 13 C 1243 tarihli takririnde Mukataat Hazinesi'nin ortaya çıkışından bu yana belli bir nizamnâmeye sahip olmadığı açıkça vurgulanır.

yasayı ya da yönetmeliği gerektirecek boyutlara ulaştığı belli olmaktadır. Bu konudaki en önemli gösterge ve kanıt Asâkir-i Mansûre masraflarının yılda 17 milyon guruşu gerektirdiğini bilmemizdir. Öte yandan, ilk kaynaklarına ek olarak sonradan *ihtisab* resminin de Mukataat Hazinesi'nin gelirleri arasına katıldığını hatırlamak gerekir. Mukataat Nezâreti'nin kuruluşundan kısa bir süre önce de, 10 Ekim 1826 (8 Ra 1242) da, yıllık "*faiz*"i 25 bin kiseyi aşan mîrî mukataaların "*mahlûl*" olmaları halinde yeniden satılmayıp, Mukataat Hazinesi'nce zabt edilmesine ve bu malikâne mukataalardan sağlanacak gelirin Asâkir-i mansûre masrafına tahsisine karar alınmıştı (80). Böylece Mukataat Hazinesi, vaktiyle İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin yaptığı gibi, *malikâne sisteminin* tedricen tasviyesi gibi önemli bir mali politikayı yürütme işini de üzerine almıştı. Ayrıca, devletin önemli gelir kalemlerinden biri olan *penbe rüsumatı* (pamuk ve pamuklu ürünler resmi) da Mukataat Hazinesi'nce zabt ve idare olunmakta idi (81). Bunların yanısıra mîrî tayınat için çeşitli liva ve kazalardan aynen ya da bedelen "*ağnam tertibi*" işinin de 1827 yılında Mukataat Hazinesi'ne verildiğini bilmekteyiz (82).

Bu kısıtlı ve münferit örnekler bile, artık Mukataat Hazinesi ile ilgili konuların öyle kendi haline bırakılmaya tahammülü olmadığını ve her birinin berrak ve ayrıntılı bir biçimde saptanıp, kodifie edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak, buna rağmen 1828 yılına dek, bu konuda bir gelişme olmaz. Mukataat Hazinesi hesaplarının bir süre Hazine-i Âmire'deki usuller çerçevesinde yürütümesine çalışılır. Ne var ki, Mukataat Hazinesi farklı bir bünye ve işleve sahip olduğundan, eski usuller onun gereksinimlerine tam cevap veremez ve hazine hesaplarında arzu edilen düzen ve berraklığa erişilemez...

Sonunda, 1 Ocak 1828 (13 C 1243) de bir karar alınarak, hazine hesaplarını sağlığa kavuşturmak amacıyla bazı kısıtlı düzenlemelere gidilir. Bu düzenlemelere göre (83):

1- Bundan böyle Mukataat Hazinesi'nin gelir ve gideri her gün düzenli olarak *Sergi Defterleri* ne işlenecek ve bunların sonuçları her ay Bâb-ı Âli'ye sunulacaktı (Gerçi, daha önce de buyapılmaktaydı;fakat Mukataat Hazinesi ile ilgili özel bir emir olmadığından, bazen ihmâlkâr davranılıyor ve hesaplarda gerekli titizlik de gösterilmiyordu).

---

(80) MAD, no 8 151, s. 4. Lütfi Efendi de bu noktaya değinmekle birlikte (*Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 230), söz konusu mukataaların Hazine-i Âmire'ce zabt edileceğini sanıp, yanlış bilgi vermiştir.

(81) Cevdet Maliye, no: 18 031 (Receb 1243)

Mukataat Hazinesi'nce zabt ve idare olunan pamuk resmi mukataaları bir mültezime iltizama verildiğinde kendisinden bir "*deyn temessükü*" (borç senedi) alınır ve eline vergiyi tahsil yetkisini gösterir bir "*berat*" verilirdi. Mültezim kozalı pamuk, pamuk ve pamuk ipliğinden gerekli "*resm-i mîrî*" yi tahsil eder ve iltizam bedellerini zamanı gelince hazineye yatırırdı. Selim devrinde yapılan düzenlemelerde pamuktan vakiyyede 1 pâre, pamuk ipliğinden 2 pâre, kozalı pamuktan ise 1 akçe resim alınması karara bağlanmıştı.

Hindistan ve Hollanda'dan getirilen pamuk iplikleri de denetime tâbi olup, fiyatları devletçe yakından izlenirdi. Bu ipliklerden % 2 oranında "*dellâliyye resmi*" alınmadan esnafa dağıtım yapılmazdı. Alınan *dellaliyye resmi* de Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanında kullanılmak üzere Mukataat Hazinesi'ne tahsis olunmuştu (*Tarih-i Lütfi*, c. 1, s. 272).

(82) Cevdet Maliye, no 22 146; Cevdet Dahiliye, no 6 366

(83) MAD, no 8 197 vrk 5. Krşl. MAD, no 8 151 vrk 5

2- *Mukataat Nâzırı*, yıl sonlarında padişaha hazine hesaplarıyla ilgili özel bir defter sunacaktı. Bu defter sayesinde hazinenin yıllık *"bi'l-cümle vâridât ve mürettebât ve tahsilât ve masârifat ve bakayaları keyfiyetleri etrafıyla ma'lûm-ı hümâyun..."* olacaktı.

Bu defterin, Mukataat Hazinesi'nce zabt ve idare olunan Mukataaların iltizam bedellerini, cizye, emlâk-ı hümâyun ve diğer kalemlerden sağlanan hasılatı, bakaya tahsilâtın miktar ve nedenlerini ve yapılan tüm masrafların dökümünü içermesi gerekiyordu. Bu uygulamayla birlikte, hazineye tahsis olunan gelirlerin daha iyi izleneceği, tahsilâtın zamanında gerçekleşeceği ve dolayısıyla hazinenin gelir kaybının önünün alınacağı umulmaktaydı.

Ancak, Mukataat Hazinesi'nin, Mukataat Nezâreti'nin kuruluşu ile birlikte biraz belirginleşen statüsü pek uzun ömürlü olamadı. Zira, aşağıda görüleceği üzere, kısa bir süre sonra, Mukataat Nezâreti ve dolayısıyla Mukataat Hazinesi'ne ilişkin yeni düzenlemelere gidilerek, kurumun gelişme çizgisi yeni biçimlere yöneltildi.

C- MUKATAAT NEZÂRETİ'NİN İKİYE BÖLÜNMESİ: MUKATAAT NÂZIRLIĞI - MASÂRİFAT NÂZIRLIĞI

Mukataat Nâzırı'nın yönetimindeki Mukataat Hazinesi'nin büro işleri gün geçtikçe artmaktaydı. Bunun temel nedeni kuşkusuz Asâkir-i Mansûre'nin yeni bir ordu olarak gün geçtikçe güçlenip, yaygınlaşmasıydı. Bu ordu büyüdükçe, masraflarının finansmanı için yeni kaynakların tahsisi gerekiyor ve bunların tahsil ve idaresi Mukataat Hazinesi'ne bağlanıyordu (84). Hazinenin büyümesi ve işlerinin artması karşısında Mukataat Nâzırı'nın tek başına, gereği gibi tüm işlerin üstesinden gelemeyeceği savı ileri sürüldü (85) ve bu gerekçeyle hazine giderleriyle ilgili işleri yürütmek üzere ayrı bir *"Masârifat Nâzırlığı"* kurularak, başına Hacı Saib Efendi getirildi. Hazine gelirlerinin yönetimi ise, *"Mukataat Nâzırı"* ünvanıyla Nafiz Efendi'ye verildi: Aralık 1829/ C.âhir 1245. Böylece, ihdâsının üzerinden henüz üç yıl geçmeden, Mukataat Nezâreti yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuş oluyordu.

Yeni düzenleme sonucu ortaya çıkan *"Masârifat Nezâreti"* yeni, buna karşılık *"Mukataat Nezâreti"* ismen eski, fakat mahiyeti itibariyle yeni bir görevdi/kurumdu.

Yeni nâzırlar atanmış olmasına rağmen, henüz ortada bunların görev, yetki ve sorumluluklarını belirleyen bir nizamnâme yoktu. Bu konuda ön çahşma yapma görevi atanan nâzırlara verildi. Bunlar yeni görevlerinin mahiyetini kendileri inceleyip, yürütecekleri işlerin düzeni ve ayrıntıları hakkında bir rapor (*lâyıha*) hazırlayacaklardı. Bunun üzerine nâzırlar bir araya gelerek *"Nizâmât layıhası"* diye anılan bir rapor hazırlayıp, Bâb-ı Âli'ye sundular (86). Bu ilk metin *"meclis"* lerde tartışıldı, gerekli

(84) *"...Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve sâir bi 'l-cümle nizâm asâkirinın kâffe-i me'kûlât ve melbûsât ve levâzımatının rü'yet ve idaresi ve tanzim ve tensik olınmakda olan varidât-ı mütenevviaıın celb ve tahsili maddeleri Mukataat Hazinesi'ne mahsûs olub..."*,(MAD no 8 368, s. 50)

(85) *"...Mukataat Hazinesi'nin mesâlihi an be an çoğalmakda aldığından masârifin tashih ve tenkihine ve emvâl-ı mürettebenin tahsil ve tahkıykıne yalnız Mukataat Nâzırı bulunan kulları merkez-i lâyıkında bakamayacağından..."*, (Hatt-ı Hümâyun, no 23 436)

(86) MAD, no 8 368 (*İlm-ü-haber defteri*), s. 50-52

düzeltmelere uğradı ve en sonunda padişaha sunuldu. Padişah raporu onayladı ve bunun artık Mukataat ve Masârifat Nezâretlerinin yeni kanun ve nizâmı olduğunu belirtip, gereğinin yapılmasını emretti (87).

Yeni yasada Mukataat Nâzırı'nın görevi şu cümleyle özetlenmekteydi: *"Mukataat Nâzırı emvâl-i mürettebe ve ihtisab ve sâir bu misullu rüsûmât-ı mahsûsanın tahkik ve vaktiyle tahsiline bakmak..."* (88).

Böylece, Mukataat Hazinesi'ne ait gelirlerin tahsili ve idaresi görevi Mukataat Nâzırı'na verilmiş olmaktaydı. Bu görevin ayrıntılarıyla ilgili olarak ise, yasada şu noktalar açıkça belirlenmişti (89):

1- Mukataat Nâzırı bulunanlar Mukataat Hazinesi'nce zabt ve idare olunan bütün mukataaları kurallara uygun biçimde iltizama verecek ve bunların iltizam bedellerini ve de hazinenin diğer gelirlerini zamanında tahsil edip, hazineye koyacaklardı.
2- Hazine gelirlerinin bakaya kalmamasına dikkat edip, özen göstereceklerdi.
3- Hazine gelirlerinin taşrada görevli vezirler ve diğer devlet memurları tarafından, çeşitli bahanelerle çarçur edilmesine engel olacaklardı.
4- *"İhtisap"*, *"tahmis"* ve *"damga"* gibi resimler hasılatları Mukataat Hazinesi'ne girmekle birlikte, kendi teşkilâtlarının özel memurları vasıtasıyla tahsil olunmaktaydı. Mukataat Nâzırları, teşkilâtları ayrı diye bu resimlerin tahsilâtıyla ilgili personele karışmamazlık etmeyecek, tersine, görevli personele "nezâret" edip, bu resimlerin tahsilâtının verimli olmasını gözeteceklerdi. Fakat personel ve tahsilâta "nezâret" le ilgili ayrıntılar ileride saptanacaktı (90).
5- Mukataat Hazinesi'nce zabt ve idare olunan mukataalar arasında *eshamlı* olanlar da vardı. Esham sahiplerinin yıllık "faiz" taksitleri Mukataat Nâzırlarınca ödenecekti. Keza *malikâne* mukataaların (zabt olunmuş olan) "mal" larının mîrî hazineye ödenmesi görevi de Mukataat Nâzırı'nın idi.
6- Bundan böyle Mukataat Nâzırları askeri masraflarla ilgili işlerini Masârifat Nazırlarına devredeceklerdi.

---

(87) Padişah Kâimimakam Paşa'ya yazdığı hatt-ı hümâyununda bu konuda şöyle diyor: *"İşbu iki bend takririn ve kaleme alman lâyıha manzûr ve ma'lûm-ı hümâyunum olmuşdur. Heman ol vechile tahvilât ve tebdilât icrâ ve lâyıha-ı mezkûre kanun ve nizâm sûretiyle ilâ maaşallahu teâlâ düstûru'l-amel tutulmak üzere iktiza iden mahallere kayd..."* HH no 23 436

(88) Maliyeden Müdevver Defter, no 8 368, s. 50; HH no 23 436

(89) Aynı defter, s. 52

(90) *"...hâsılâtı hazine-i mezkûreye mürettab olan ihtisab ve tahmis ve damga ve sâir bu misullu rüsûmât me'murlarına ne vechile nezâret olunması tensib olınur ise ba'de müzakere ve kezâlik istizan olmarak kararı lâyıhaya zeyl olınub ol vechile nezâret ve dikkat olınması husûslarına dâir..."*, (MAD, 8 368, s. 52).

İhtisab resmi ile ilgileri yüzünden Mukataat Nâzırları esnafla ilgili bazı sorunlara da karışmak durumunda kalıyorlardı (Örnek olay için bkz.: *Lütfi tarihi*, c. 2, s. 151).

Mukataat Nâzırlarının ihtisabla ilgili uygulamalara hakkıyla nezâret edebilmeleri oldukça zor bir işti. Zorluk, ihtisab resminin mahiyetinden kaynaklanıyordu. Ayrıca, yukarıdaki tenbihata rağmen, ileriki günlerde "nezâret"in nasıl yapılacağı hakkında ortaya temel esaslar konamamış olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim Mukataat Nâzırları, Asâkir-i Mansûre'nin tayınatını teşkil eden pirinç, zeytinyağı ve sabun gibi maddelerin ihtisaba tâbi olup, olmayacağı konusunda bile ihtisab memurlarıyla anlaşmazlığa düşmüşlerdi (*Tarih-i Lütfi*, c. 2, s. 167).

Masârifat Nâzırı'nın görevi ise, yeni yasada şu biçimde özetlenmişti:

"...ve bi'l-cümle Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kâffe-i masârifatı, Masârifat Nâzırı bulunanlar ma'rifetiyle rü'yet olunacağından..." (91).

Masârifat Nâzırı'nın görevinin ayrıntıları hakkında da yasada şunlar vardı:

1- Kısaca *"Nizâm Askeri"* diye anılan tüm askeri birliklerin (Bunlara *Asâkir-i Mansûre, Asâkir-i Hassa, Tophâne, Cebehâne* ve *Mehterhâne* dahildir) giyim-kuşam, yiyecek-içecek ve donatımlarının sağlanması ve de asker ve subayların maaşlarının ödenmesi Masârifat Nâzırı'nın görevi olacaktı.
2- Masârifat Nâzırı askerin yiyeceğini piyasadan satın almakla yükümlüydü. Tersâne-i Âmire ve Matbah-ı Âmire *eminlerinin* de benzer işleri olduğundan, Masârifat Nâzırları erzak alımında bu *eminler* ile işbirliği yapacak, onlarla devamlı haberleşip, malın iyisini ve uygun fiyatlısını bulmakta çaba gösterecekti.
3- Masârifat Nâzırı, asker için satın aldığı erzakı (pirinç, yağ, zeytinyağı, soğan, nohud gibi) bir anbarda toplayacak ve güvenilir bir memuru *"anbar emini"* olarak atayıp, sarfiyatı gözetecek ve askerin tayınatsız kalmamasını sağlayacaktı.
4- Ekmeklik tahıl alımı da Masârifat Nâzırı'nın göreviydi. Tahılı vaktinde almalı, askeri ekmeksiz bırakmamalı ve onlara iyi ekmek yedirmeliydi.
5- Askeri elbiseler için kumaş satın alımı da Masârifat Nâzırı'nın görevlerindendi. Erzak konusunda olduğu gibi, kumaş alımında da Masârifat Nazırları Tersâne eminleri ile işbirliği yapacaklardı.
6- Masârifat Nazırları, sağlamış oldukları erzak ve malzemeyi askeri birliklere ocak nâzırları vasıtasıyla dağıttıracaklardı.

Masârifat Nezâreti'nin ihdâsı ile tüm askeri giderler tek elden yürütülüp, savurganlık önlenmek istenmekteydi. Masârifat Nâzırı'nın görevleri askeri teşkilâtta da bir seri değişiklikler yapılmasını zorunlu kılmıştı. Çünkü, yeni düzenleme sonucunda *Asâkir-i Mansûre* yanında, *Asâkir-i Hassa, Tophâne, Cebehâne* ve *Mehterhâne* masraflarıyla ilgili konular da Masârifat Nâzırı'nın yetki alanına sokulmuştu. Oysa, daha önce bu konular her bir kurumun kendi nâzırlarınca yürütülürdü. İşlevleri kalmayınca, ya da işlevleri değiştiğinden, bu nâzırlıkların bir kısmının ilgası, bir kısmının da yeni bir düzenlemeye tâbi tutulması gerekiyordu. Şöyle ki (92):

Asâkir-i Mansûre Nezâreti lâğvedildi. Fakat, Asâkir-i Mansûre ile ilgili büro işlerini yürütmek üzere *Asâkir-i Mansûre Kitâbeti'ne* dokunulmadı. Piyade ve süvari mansûre askeri yazımı, talimi işleri *Serasker Paşa*'nın yetki ve sorumluluğuna verildi. Benzer biçimde, *Asâkir-i Hassa Nezâreti* de lâğvedildi. Bir süre önce *"Mühimmat-ı Hayyamiyye Nezâreti"* ile *"Cebehâne-i Âmire Nezâreti"* nin birleştirilmesi ile meydana çıkmış olan *"Cebehâne ve Mehterhâne-i Âmire Nezâreti"* yeni bir değişiklikle *"Mühimmat-ı Harbiye Nezâreti"*ne dönüştü. Bunun nedeni, nâzırının bazı

(91) A.g.d., s. 51
(92) A.g.d., s. 52

mali işlerinin Masârifat Nâzırı'na devredilmesi ve bu nezâret işlerinin *"yalnız cebehâne ve hayyam mühimmatı imâli"* ile sınırlandırılmış olmasıydı. Bu arada *Tophâne-i Âmire Nâzırı* görevinde ibka olundu; fakat nezâretin görevi yalnız mühimmat imâli ile sınırlandırıldı. Topçuların erzak ve elbiselerinin temini ile görevli *Tophâne Baş Kâtipliği* ilga olundu. Artık topçuların bu gereksinimleri Masârifat Nezâreti'nce sağlanacak, Tophâne Nâzırları ise verilenleri koruyup, dağıtımını yapacaklardı. Bu düzenlemeler sırasında *Arabacıbaşılık* da ilga olunmuştu. Bundan sonra topçubaşılar, arabacıbaşıların görevlerini de üstleneceklerdi.

Mukataat Hazinesi ile ilgili işlerin iki ayrı nâzıra verilmesi, bunların yakın bir işbirliği içinde olmalarını gerektiriyordu. Ayrıca, her birinin yeterli sayıda kalem personeline de gereksinimleri vardı. Bu konuda, o sıra tam teşekkülü bir kadro oluşturulamadıysa da, yukarıda anılan nezâretlerden açıkta kalan bazı personel ve *Baş Muhasebe Kalemi*'nden getirtilen iki memur Mukataat Hazinesi nâzırlarının emrine verilerek büro personeli takviye olundu.

Masârifat Nâzırı, yapacağı giderler için hazineden avans alabilecekti. Kendisi bir defter tutup, satın aldığı şeyleri fiyatlarıyla bu deftere işlemek zorundaydı. Masârifat Nâzırı'nın defterleri Bâb-ı Âli'ye sunulup, aklandıktan sonra avans hesabı kesinlik kazanacaktı.

2- MANSURE HAZİNESİ VE DEFTERDARLIĞI

1 Ağustos 1834 (25 Ra 1250) tarihinde, işlerinin arttığı ve artmakta olduğu gerekçesi ve daha iyi bir idari düzene kavuşturulmak amacıyla *Mukataat Nezâreti* defterdarlığa dönüştürüldü. Bu sırada artık *"Mukataat Nezâreti ve Hazinesi"* deyiminin kaldırıldığı, onun yerine *"Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Hazinesi Defterdârı"* deyiminin kullanılacağı da ilân olundu. Böylece, o tarihte *Mukataat Nâzırı* bulunan Nafiz Efendi'ye *"Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Defterdarı"* ünvanı verilerek rütbesi birinci sınıf devlet memuru statüsüne yükseltildi. "Defterdar" ünvanına kavuşan Nafiz Efendi, artık *Baş defterdar* gibi *"müstakil buyruldu yazmak"* yetkisine sahip olmuştu (93).

Defterdarlığa dönüşmeden önce Mukataat Hazinesi nâzırları ikinci sınıf memur statüsünde idiler (94). Mukataat Hazinesi hesapları da *Baş defterdarın* kontrol ve onayına tâbi durumdaydı (95). Daha da önemlisi, müstakil bir defterdarlık biçiminde organize olunmadığı için, *Mukataat Hazinesi* hesap ve işlerini yürütecek ayrı ve tam teşekküllü bir kalem personel kadrosu oluşturulamamıştı. Bu işler için *Baş defterdarın* emrinde bulunan ve esas itibariyle *Hazine-i Âmire* için organize olmuş "Bâb-ı *Defteri*" nin çeşitli büro ve personeline muhtaç ve bağımlı kalmıyordu (96).

(93) MAD, no 7 959 (Maliye Kalemi Nizâm defteri), s. 161. Krşl.: MAD, no 8 151, s. 5 ve no 8 197 vrk 6; Takvim-i Vekâyiî, no 87, 29 Rebiülevvel 1250.

(94) Hammer, 26 Şevval 1249 tarih ve 75 no'lu Takvim-i Vekâyiî'ye dayanarak, o tarihte Divan memuriyetlerinin dört sınıfa ayrıldığını yazar. Mukataat Nâzırı ikinci sınıfa dahil edilmiştir (*Histoire de l'Empire Ottoman*, c. 17, s. 182).

(95) MAD, no 8 368, s. 52

(96) Aslında, son yılların bazı önemli gelişmeleri söz konusu olmamış olsaydı, *Bâbı Defterî* nin büro ve personeline muhtaç ve bağımlı olmak büyük bir sorun olmayabilirdi. Zira bu bürolar, başta Hazine-i Âmire'nin işleri olmak üzere devletin her türlü mali kayıt ve

Yapılan değişiklikle verilen *"defterdar"* ünvanının sadece eski *Mukataat Nâzırı*'nı ilgilendirdiği, *Mukataat Hazinesi*'yle ilgili diğer nâzırın *(Masârifat Nâzırı)* ünvanında bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, *Asâkir-i Mansûre Defterdarı*'nın, bundan böyle *Masârifat Nâzırı*'nın âmiri durumuna geçtiği söylenebilir. Aralarındaki bu rütbe farkını maaşlarından anlamak da mümkündür: Değişiklik öncesinde, her iki nâzırın maaşı ayda 15 bin guruş idi (97). *Asâkir-i Mansûre Defterdarı*'nın maaşı, Mayıs/Haziran 1835 (Safer 1251) te 20 bine, Mart 1836 da da 30 bin guruşa yükseldi. *Masârifat Nâzırı*'nın maaşı ise uzun süre 15 bin guruş olarak kaldı ve ancak 1838 de (Safer 1254)10 bin guruş zamla 25 bin guruşa yükseldi (98).

1 Ağustos 1834 tarihli karar, *"Mukataat Nâzırı"*nı *"Mansûre Defterdarı"*na dönüştürmekle kalmıyor, bunun yanısıra *"Mukataat Hazinesi"*nin de artık *"Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Hazinesi"* (Ya da kısaca *"Mansûre Hazinesi"*) biçiminde anılacağını açıklamış oluyordu. *"Asâkir-i Mansûre Defterdarlığı"* mali teşkilâtta gerçi yeni ortaya çıkmış bir terim veya kurumdu. Bununla birlikte, *"Mansûre Hazinesi"* ilk defa bu kararla ortaya çıkmış bir deyim değildi. Nitekim, daha önceki yılların resmi yazışmalarında da *"Mansûre Hazinesi"* ifadesine oldukça sık yer verilmekteydi (99). Bununla kastedilen yine *Mukataat Hazinesi*'ydi. O günlerde, *"Mukataat Hazinesi"* yerine zaman zaman *"Mansûre Hazinesi"* ifadesinin kullanılmasını doğaldı.Çünkü,*"Mansûre Hazinesi"*dendiğinde, yan açıklamalara gerek kalmadan, Asâkir-i Mansûre ile ilgili hazinenin kastedildiği kolayca belli oluyordu. Oysa, *"Mukataat Hazinesi"* sözcükleri bu açıklıktan yoksundu.

1 Ağustos 1834 (25 Ra 1250) tarihli karar kullanımını kaldırdığı için, bu karardan sonra *"Mukataat Hazinesi"* deyimi resmi yazışmalarda daha az kullanılmakla birlikte, birden ve tamamen tarihe karışmadı (100).

---

hesaplarını da tutmak ve yürütmek durumunda olan merkezi ve genel nitelikte bürolardı. Ne var ki, Yeniçeriliğin ilgasından sonra *Bâb-ı Defterî* büyük bir sarsıntı geçirmiş ve yeni düzene uyum gösterememişti: *Hazine-i Âmire* giderek önemini kaybettiği ve *Mukataat Hazinesi* büyüdüğü halde, personelin çoğu yine eski işlere tahsis olunuyor ve dolayısıyla gizli işsiz durumuna düşüyordu. Yeni hazineyle ilgili işlere ise ancak az sayıda memur ayrılmıştı.

Maliye büroları hakkında geniş bilgi için bkz.: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi yazmaları no 3 634 (*Kalem Nizâmnânesi*); krşl.: MAD no 8 989 (*Maliye merkez teşkilât defteri)*

(97) MAD, no 8 197, vrk 117 b; Cevdet Maliye, no 4 160

(98) Aynı belgeler

(99) İşte, 13 Kasım 1832 (19 C 1248) tarihli, içinde *"Mansûre Hazinesi"* ifadesi geçen ve *"Mansûre Hazinesi"* nin Mukataat Hazinesi ile aynı şey olduğunu göstorir bir belge örneği:

"Mukaddema ve muahharan semerâtı Asâkir-i Muntazama-ı Şahâne masârifine tahsisen Mansûre Hazinesi nden mazbût olan elviyye ve kazalar dahillerinde kâin iltizamâtdan evkaf-ı hümâyuna merbût ve mülhak evkaf müstagallatından olarak hazine-i merkumeden mahfuz iltizamât defterlerine dahil bulunan mukataat ve tevliyyetlerin yed-i vâhid şürût-i nizâmı vechile Mansûre Hazinesi varidâtına sekte ve halel gelmemek ve taaddüd-i zabitân ile voyvoda ve mütesellimlerin kesr-i nüfuzu mûcib olacak hâlât vuku' bulmamak için ahâr mültezimler ve evkaf mütevellileri taraflarından zabt olunmayub Mansûre Hazinesi'nden idare ve ilzam kılınması husûsı bâ-irâde-i şahâne nizâma rabt olunduğunu mübeyyin Anadolı Muhasebesi Kalemi'nden vârid olan ilm-ü-haber mukaveddir.". (MAD, no 8 151, vrk 10)

(100) İstanbul Başbakanlık arşivi'nde bulunan "Mukataat Hazinesi" ile ilgili defterlere bakılınca, bunların bir kısmının 1250 Ra'dan sonraki hesap ve işlemleri de muhtevi olduğu görülür. Örneğin:MAD no 8 224'e kayıtlı *"Mukataat Hazinesi vâridât defteri"* 1249-1251

Alışkanlıktan doğan terim karışıklıkları ve kullanımı bir yana, 8 Haziran 1839 (22 R. evvel 1255) da *Maliye Nâzırlığı*'nın ilgasını müteakip, "*Mukataat Hazinesi*" yeniden ve bu kez resmen ortaya çıktı. Başına da "*Mukataat Hazinesi Defterdarı*" unvanıyla Musa Efendi atandı (101). Ancak, kısa bir süre sonra, 20 Ocak 1840 (15 Za 1255) da "*Mukataat Hazinesi ve Defterdarlığı*" da lâğvedildi. Bu olay sırasında (o tarihte iltizam usulü de lâğvedilmiş olduğundan), bundan böyle maliye örgütündeki yazışmalarda mali bir terim olarak "*mukataat*" sözcüğünün kullanılmayacağı da ilân olunmuştu (102).

1834 de *Mukataat Hazinesi*'nden *Mansûre Hazinesi*'ne geçişle birlikte, merkezi mali teşkilâttaki yeniden düzenleme sürecindeki hız temposunun oldukça arttığı gözlenmektedir. Bu süreç boyunca yeni kurulan ya da yeni isimlerle karşımıza çıkacak olan eski kurumların, saptanan bu yeni statü ve isimlerini de uzun süre koruyamadan yeni düzenlemelere mâruz kalacakları görülecektir. Nitekim, ileride görüleceği üzere, Mansûre Hazinesi ve Defterdarlığı da bu yeni statüsünü uzun süre koruyamayacaktır...

Ağustos 1834 de, Mansûre Hazinesi'nin yönetimi müstakil bir defterdara verilince,hazine/defterdarlık için özel bir bina tahsis olunmuştu (103). Fakat bu tarihte, hazine hesap ve işlerinin çoğu hâlâ *Bâb-ı Defterî* bünyesindeki *Baş Muhasebe Kalemi*'nce yürütülmekteydi (104),1835 Mayıs/Haziran (Safer 1251) ınında ise (cizye hasılatı Asâkir-i Mansûre'ye tahsis olunmuş bir gelir olduğundan), "*Cizye Muhasebesi Kalemi*" memurlarıyla birlikte *Mansûre Hazinesi*'ne nakledilerek (105), bu hazine için özel bir büro personeli oluturulması yolunda, küçük de olsa bir girişim oldu. Ancak bunlar yeterli değildi ve özellikle "*Redif*" birlikleri teşkil olunup, bunlarla ilgili mali işler de *Baş Muhasebe Kalemi*'ne yüklenince, kalem *Mansûre Hazinesi*'nin işlerine yetişemez oldu. Bunun üzerine, Eylül 1836 (Ca 1252) da Baş Muhasebe içerisinde ayrı bir "*Mansûre Mümeyyizliği*" kurulup, mümeyyizin emrine yeni memurlar verilerek, Mansûre Hazinesi işleri yürütülmeye başlandı (106). Hazine iş ve hesaplarıyla ilgili olarak burada on iki ayrı defter tutulmaktaydı (107):

---

dönemi hesap.ve işlemlerini, no 8 349'a kayıtlı olanı ise 1246-1253 dönemi hesaplarını içerir. MAD no 8 432'ye kayıtlı "*Mukataat Hazinesi zimemâtının bedel-i iltizam defteri*" de 1249-1251 tarihlidir. Bu tip örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Buna mukabil 1250 öncesi ve sonrasını kapsamına alan bazı defterler ise "*Mukataat ve Mansûre Hazinesi... defteri*" başlığını taşır ki, bunlar başlangıçta Mukataat Hazinesi için tutulan,fakat bu hazine Mansûre Hazinesi adını alınca Mansûre adına tutulmaya devam edilen defterlerdir. Örneğin: MAD; no 8 361 e kayıtlı ve 1243-1254 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan "*Mukataat ve Mansûre Hazinelerinin vâridât defteri*".

Defterlerden söz açılmışken.ayrıca belirtmekte yarar var ki, *Başbakanlık Arşivi*'nde Mukataat Hazinesi hesaplarıyla ilgili çok sayıda defter bulunmakla birlikte, aralarında "bütçe" tipinde olanlara rastlanamamıştır.

(101) *Tarih-i Lütfi*, c. 6, s. 53; M. Z.-Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, c. 3,s. 40

(102) MAD, no 8 999 *(Teşkilât defteri)*, s. 38; krşl. Cevdet Maliye, no 9 673

(103) Cevdet Maliye, no 4 550

(104) MAD, no 8 989, s. 18

(105) MAD; no 8 151, vrk 6-7; krşl. Cevdet Maliye, no 10 638

(106) MAD; no 8 197, vrk 6 b ve MAD no 8151 vrk 7 b

(107) Aynı kaynaklar

1- *Mansûre Hazinesi asıl kanunnâme defteri*
2- *Asâkir-i Mansûre'nin maaşları ve ta'yınâtı defteri*
3- *Asâkir-i Mansûre elbise defteri*
4- *İltizamât defteri*
5- *Timar ve zeamet defteri*
6- *Taşrada olan Asâkir-i Mansûre'nin ta'yınât defteri*
7- *Redif Asâkir-i Mansûre defteri*
8-12- *Mansûre Hazinesi ne tahsis olunan vâridat ve rüsûmât defterleri* (108).

13 Ekim 1837 (13 Receb 1253) tarihli bir belgeden,bu tarihte *Mansûre Hazinesi* işleri için artık özel bürolar oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır (109). TABLO: XXV'den de izleneceği üzere, Mansûre Hazinesi işleri "*Oda*" diye isimlendirilen dokuz büroca yürütülmekteydi; ayrıca bir de "*Mansûre Hazinesi Veznesi*" vardı. Belgedeki ifadeyle "*Mansûre Hazinesi'nde müstahdem bi'l-cümle me'mûrin ve ketebe ve veznedarân ve sâire*" nin sayısı 94 kişi idi. Tüm personelin aylık maaşları toplamı eskiden 56 520 guruş iken, Ekim 1837 zammıyla 79 360 guruşa yükselmişti.

Daha önce de değinildiği üzere, *Mansûre Hazinesi Defterdarlığı*'nın müstakil statüsü uzun ömürlü olmamış ve kuruluşundan 3,5 yıl sonra bu defterdarlık lâğvedilmiştir (Bu konu *Maliye Nezâreti*'nin ihdâsı ile ilgili bölümde ele alınacak ve o zaman "*Mansûre Hazinesi*'nin gelir ve gideriyle ilgili ayrıntılı bazı bilgiler de verilecektir. Ancak, bunlara geçmeden önce, kronolojik bir sıra içerisinde, *Darbhâne Defterdarlığı*'nın kuruluşu olayını ele almakta yarar var).

3- DARBHÂNE-İ ÂMİRE DEFTERDARLIĞI'NIN KURULUŞU

Eylül/Ekim 1835 (C. âhır 1251) de *Hazine-i Âmire* ile *Darbhâne-i Âmire* birleştirildi ve Şıkk-ı Evvel Defterdarlığı(Baş defterdarlık) da lâğvedilerek Ali Rıza Efendi "*Darbhâne-i Âmire Defterdarı*" ünvanıyla, her iki kurumun birleşmesinden oluşan yeni hazinenin başına getirildi (110). *Darbhâne Defterdarlığı* nın ihdâsı ile birlikte "*Şıkk-ı evvel defterdarlığı*" kaldırıldığı için, otomatikman "*Şıkk-ı sâni ve Şıkk-ı sâlis defterdarlıkları*"da son buldu (Zaten bir süredir bu ünvanlara bağh görevler muallâkta idi) (111). Keza bu arada, *Darbhâne Nâzırlığı* da ortadan kalktı.

(108) Mansûre Hazinesi defterlerinin çoğu halen İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde "Maliyeden müdevver" tasnifinde bulunmaktadır. Arşiv'ce kodlanan isimleriyle bu defterlerden bazılarının numaraları şunlardır:
- *Kanunnâme defteri:* MAD 8 368
- *Mansûre Hazinesi vâridat defteri* (çeşitli): MAD 8343, 8 346, 8 350, 8 358, 8 359, 8 367, 8 369
- *Mansûre Hazinesi vâridât-masraf defteri:* MAD 8 347
- *Mansûre Hazinesi zimemâtının tahsil defteri:* MAD 8 289, 8 374, 8 379
- *Mansûre Hazinesi zimemâtının bedel-i iltizam defteri:* MAD 8 393, 8 426
- *Redif-i Mansûre Hazinesi vâridat defteri:* MAD 8 352

(109) MAD, no 8 197, vrk 119-120

(110) Hatt-ı Hümâyun, no 29 185

(111) 1249 (1833/34) yılında bir karar alınarak "*şıkk-ı sâlis*" ve "*şıkk-ı sâni*" deyimleri "*Tevcihat defterleri*"nden çıkarılmıştı (Hatt-ı Hümâyun, no 23 116). Fakat bu kesin bir lağv olmamıştı. 1835 de Şıkk-ı evvellik lâğvedilince,özel bir karara gerek duyulmadan bunlar da lâğvedilmiş oldular. Zira,mantıken bir şeyin birincisi olmayınca, ikincisi ve üçüncüsü olmazdı.

TABLO: XXV

MANSÛRE HAZİNESİ KALEMLERİ İLE BU KALEMLERDE GÖREVLİ PERSONEL SAYISI VE BUNLARIN ESKİ VE YENİ AYLIK MÂAŞLARI TOPLAMI

BÜRONUN ADI	BÜRO ŞEFİ	PERSONEL SAYISI	AYLIK MAAŞLARI TOPLAMI (Grş)		
			Eski	Zam	Yeni
-MEKTÛBÎ ODASI	Mektubî Efendi	12	12.600	+ 2.750 =	13.350
-KİSEDÂR ODASI	M.H. Kisedârı Ef.	5	3.250	+ 2.950 =	6.200
-MUKATAAT ZİMMET ODASI	Mukataat zimmeti Ef.	16	9.650	+ 4.750 =	14.400
-MANSÛRE ODASI	Mansûre zimmeti Ef.	15	7.350	+ 4.000 =	11.350
-EMLÂK-İ HÜMÂYUN ODASI	Eml. Hüm. kâtibi Ef.	5	3.450	+ 1.350 =	4.800
-ISTABL-I ÂMİRE ODASI	Ist. A. kâtibi Ef.	5	3.700	+ 1.700 =	5.400
-PERÂKENDE İLTİZAMÂT OD.	Perâkende baş kâtibi	5	4.200	+ 1.000 =	5.200
-MANSÛRE HAZİNESİ SERGİ OD.	Sergi halifesi Ef.	12	7.300	+ 2.000 =	9.300
-MANSÛRE HAZİNESİ VEZNESİ	Ser-veznedâr Ağa	16	4.500	+ 1.550 =	6.100
Kapu çokadarı (Ali Efendi)		1	—	—	500
Mansûre Hazinesi Odacıları		2	470	+ 290 =	760
Toplam: 9 Kalem (Büro)		94	56.520	+ 22 840 =	79.360

14 Receb 1253 (14 Ekim 1837)

KAYNAK: Maliyeden Müdevver Defter, no 8 197, vrk. 119 a- 120b den çıkarılmıştır.

Darbhâne Defterdarlığı nın ihdâsı ile ilgili belgede, *Hazine-i Âmire* ile *Darbhâne*'nin birleştirilmesine gerekçe olarak özellikle *Hazine-i Âmire*'nin son durumu üzerine dikkatler çekilmektedir. Burada ifade olunduğuna göre, Hazine-i Âmire'nin düzeni bir süreden beri temelinden sarsılmış ve kurum "*iâne*" siz ayakta duramaz hale gelmişti (112). Darbhâne'nin sürekli yardımları da Hazine-i Âmire'nin durumunun düzelmesine yetmemişti. Ayrıca, baş defterdarlar Hazine-i Âmire için giderek Darbhâne'den "*deftersiz*" para çekmeye başlamış, yani her iki kurum arasındaki borç-alacak hesaplarının ciddiyet ve resmiyeti de bozulmuştu. Bu durum Darbhâne nâzırları ile baş defterdarların sürekli sürtüşmelerine neden olmaktaydı. Üstelik bu sürtüşme, son zamanlarda her iki kurumun diğer memurlarına kadar sirayet etmişti...

Bu gerekçeleri biraz daha genişletmek mümkündür. Önce, *Hazine-i Âmire*'nin düzeninin sarsılıp, gözden düşmesinin nedeni olarak *Mukataat/ Mansûre Hazinesi* ile ilgili gelişmeleri hatırlamak gerekir: Gerçekten, askeri masrafları finansman görevi *Mansûre Hazinesi*'ne verildikten sonra mali örgüt içinde *Hazine-i Âmire*'nin düzen ve işlevi büyük bir sarsıntıya uğramıştı. Özellikle *Mansûre Hazinesi* müstakil bir defterdarlık haline geldikten sonra ise, şıkk-ı evvel defterdarları Mansûre Hazinesi Defterdarı yanında ikinci plana düşmüşlerdi. Bunun üzerine, 1835 yılında bir durum değerlendirilmesi yapılmış ve ahnan bir kararla *Hazine-i Âmire'nin* eski öneminden çok şey yitirdiği tescil edilmişti:Bundan böyle, *Hazine-i Âmire* için eskiden beri kullanılan "*mîrî*" sıfatı kullanılmayacaktı (113). Böylece,

(112) "...*Hazine-i Âmire'mizin çokdan beru şirâze-i usûlü muhtel ve müşevveş olarak...*", (HH, no 23 185)

(113) MAD, no 8 151,vrk 5 b

Hazine-i Âmire'nin artık "devlet hazinesi" olma niteliğinin pek kalmadığı ya da onun tek başına "devlet hazinesi"ni temsilinin olanaksızlığı kabullenilmiş olmaktaydı. Nitekim, *Mansûre Hazinesi* ile birlikte *Tersâne Hazinesi*'nin de varlığı karşısında, *Hazine-i Âmire* artık ancak devlet hazinelerinden yalnız biri olarak nitelenebilirdi. Öte yandan, mevâcib ödemeleri/askeri masrafların finansmanı görevinin *Hazine-i Âmire* üzerinden ahndığı ve işlevinin esas itibariyle bazı sivil maaşların ödenmesi ve saray masraflarının finansmanı ile sınırlanmış olduğu hususu göz önüne alındığında, bu hazinenin sadece "mîrî" hazinelerden biri olma durumuna düşmekle kalmadığı, fakat "*mîrî*" sıfat ve niteliğinden de uzaklaşmaya başladığı ortaya çıkıyordu... İşte, 1251 yılı başında (Nisan/Mayıs 1835) Hazine-i Âmire'nin "*mîrî*" sıfatı kaldırılırken,kararın altında bu gerçekler yatmaktaydı.

Hazine-i Âmire ile *Darbhâne*'nin birleştirilmesindeki nedenler araştırılırken, konuya bir de *Darbhâne*'nin durumu açısından yaklaşmak gerekir: Hatırlanacağı üzere Darbhâne, Asâkir-i Mansûre'nin kuruluşu sırasında, "zabt u idaresinde" olan çeşitli mukataaları *Mukataat Hazinesi*'ne devretmiş ve o sıra kurulan "*Evkaf Nezâreti*"de *Darbhâne*'ye bağlı vakıfların yönetimini kendi üzerine almıştı. Böylece, *Darbhâne* eskiye oranla küçülmüş ve bazı yükümlülüklerinden arınmıştı. Bu operasyon sonucunda, *Darbhâne*'nin yönetiminde gelir kalemi olarak yalnız *Ceb-i Hümâyun*'la ilgili bazı şeyler kalmıştı. Durum böyle olunca, o tarihten sonra artık diğer hazinelerin *Darbhâne*'den yardım beklememesi gerektiğine inanılıyordu. Ne var ki, umulanın aksine, *Hazine-i Âmire* yine zaman zaman Darbhâne'nin yardımlarına muhtaç kalıyordu. Örneğin 1828 de padişah *Darbhâne*'ye gelen *Mısır irsaliyyesini* ihtiyaç üzerine defterdara (yani *Hazine-i Âmire*'ye) teslim etmek durumunda kalmıştı (114). Ayrıca, müsadere gibi *Darbhâne*'ye giren istikrarsız gelir kalemleri de yine talep üzerine, *Hazine-i Âmire* giderlerinin finansmanına ayrılıyordu. *Darbhâne*, *Hazine-i Âmire* ile birleşince bu dolaylı harcama yolu son bulacak, tek bir yönetici altında her iki kurumun işleri daha rahat yürütülecekti...

Darbhâne ile Hazine-i Âmire'nin birleşik yaşamları ve dolayısıyla "*Darbhâne-i Âmire Defterdarlığı*"nın varlığı yaklaşık 2,5 yıl kadar sürdü. *Maliye Nezâreti* ihdâs olunurken, Darbhâne-Hazine-i Âmire koalisyonu da son buldu.

4- MANSÛRE HAZİNESİ İLE HAZİNE-İ AMİRE'NİN BİRLEŞMESİ VE MALİYE NEZARETİ'NİN KURULUŞU

28 Şubat 1838 (3 Zilhicce 1253) de *Hazine-i Âmire* ile *Darbhâne*'nin idaresi birbirinden tekrar ayrıldı ve *Hazine-i Âmire* bu kez *Mansûre Hazinesi* ile birleştirildi. Aynı anda artık "*defterdar*" deyiminin kullanılmayacağı da ilân olunarak, Maliye Nâzırlığı'nın ihdâs olunduğu ve Maliye Nâzırı'nın "*hazâin-i şahânenin cümlesine nezâret*" edeceği açıklandı. "*Umûr-ı Maliye Nâzırı*" olanlara vezâret rütbesi ve paşalık ünvanı verildi. Bu kararla birlikte Nâfiz Efendi, Nafiz Paşa olup, vezirlik rütbesiyle ilk Maliye Nâzırı oldu (115).

(114) *Tarih-i Lütfi*, c. 2, s. 134

(115) Hatt-ı Hümâyun, no 23 185; MAD 8.999, s. 4; Hatt-ı Hümâyun, no 23 300
Abdurrahman Nafiz Paşa Maliye Nâzırı olunca kendisine kutlama yazıları da geldi. Bunlardan ikisi Cevdet Maliye no 10 058 ve no 10 595 dedir.

Maliye Nâzırlığı'nın kurulmasıyla birlikte *"Darbhâne Defterdarlığı"* da son buldu. *Hazine-i Âmire*'nin kendisinden ayrılmasıyla eski durumuna kavuşan *Darbhâne*, "müşir" ünvanı ile Hasib Efendi'nin idaresine verildi.

Hazine-i Âmire ile Mansûre Hazinesi'nin birleştirilme kerarı ile ilgili belgede,bu birleşmenin nedeni olarak Hazine-i Âmire'nin durumu üzerinde durulmaktadır. Işaret olunduğuna göre, Hazine-i Âmire Darbhâne'ye ilhak olunurken durumunun düzeleceği umulmuştu. Ancak, aradan geçen 2,5 yıl içerisinde, Hazine-i Âmire bir türlü canlanamamış, üstelik bu arada Mansûre Hazinesi'nden, Darbhâne Defterdarı'nın idaresi altındaki Hazine-i Âmire'ye bir hayli nakdi yardım da yapılmıştı (116). Bu durum Mansûre Hazinesi idarecileri ve memurlarının şikâyetlerine neden olmaktaydı. Yöneticilerde Hazine-i Âmire yüzünden Mansûre Hazinesi'nin de dejenere olacağı korkusu vardı. Oysa, bu sıralarda Mansûre Hazinesine çok önem verilmekteydi. Zira askeri masrafların finansmanı görevi Mansûre Hazinesi'ne aitti ve bu kurumun diğerine oranla daha çok gözetilmesi gerekiyordu (117)...

Bu gerekçelerle Hazine-i Âmire Mansûre Hazinesi'ne ilhak olununca, Maliye Nâzırlığı'nın ihdâsı nedeniyle *"Asâkir-i Mansûre Defterdarlığı"* da lâğvedilmiş oldu.

Maliye Nezâreti ihdâs olunduğu sırada iki önemli karar da alınmıştı: 1- Hazine-i Âmire, Mansûre Hazinesi'ne ilhak olunduğu için her iki hazineyle ilgili bürolar (kalemler) yeni bir düzenlemeye tâbi tutularak birleştirilecekti; 2- Hazine-i Âmire'nin gelir ve gider durumu incelenip, aydınlığa kavuşturulacaktı (118).

A- MALİYE NÂZIRI'NIN YÖNETİMİNDEKİ HAZİNE-İ ÂMİRE'YE İLİŞKİN VERİLER

Hazine-i Âmire Mansûre Hazinesi'ne ilhak olunup, *Maliye Nâzırlığı* ihdâs olunduğu sırada, bir süreden beri doğru dürüst tutulmadığı anlaşılan Hazine-i Âmire hesaplarının da bundan böyle bir düzene sokularak, gelir-giderinin aydınlığa kavuşturulması kararı alınmıştı. *Başbakanlık Arşivi*'nde bulunan bir defterden bu kararın gereğinin yerine getirildiği anlaşılmaktadır (119). Bu defterden Hazine-i Âmire'nin Mansûre Hazinesi'ne ilhak tarihindeki kasa mevcudunu ve ilhakı izleyen yıl içerisindeki gelir ve giderinin miktar ve niteliğini öğrenmek mümkün olmaktadır. Nitekim:

Hazine-i Âmire'nin Mansûre Hazinesi'ne ilhak tarihi olan 28 Şubat 1838 (3 Z 1253) de nakit mevcudu 1 415 138,5 guruştu. Ancak, *"Sefaret masârifine mahsûben Limonî bazirgâna nakden açıkdan virilmiş olan"* 625 310 guruşun da eski yıla mahsûben masraf kaydedilmesi üzerine net mevcud 789 828,5 guruşa inmişti.

(116) *"...aralık aralık bazı varidatın Mansûre Hazinesi'nden beruye nakli ve haylice masârifatın öteye tahmili sûretleriyle dahi Hazine-i Âmiremizin meydana çıkarılması çaresine bakılmış ise de yine yoluna giremiyerek..."*, (Hatt-ı Hümâyun, no 23 185).

(117) *"...Mansûre Hazinesi kâffe-i masârifât-ı mühimme-i askeriyyemizin mahalli olmasıyle hazâin-i şahânemizin cümlesinden mu'tenâ olmakdan nâşi..."*, (HH, no 23 185).

(118) Aynı belge ve MAD, no 8 999, s. 4

(119) Maliyeden müdevver defter, no 12 375

3 Zilhicce 1253 den Zilhicce sonu 1254 e kadar, yani bir yil bir ay içerisinde, Hazine-i Âmire'nin toplam geliri 31 842 286 guruş olarak gerçekleşmişti. 1254 hicri yılı içerisinde yapilan giderler ise, bir hesaba göre 27 892 914 guruş tutmaktaydı (120). Devre sonu *"Mizan"*ı yapıldığında, aşağıda görüldüğü gibi hazinenin 6 532 017,5 grş luk bir gelir fazlasına sahip olduğu ortaya çıkmaktaydı:

	Guruş
- Devre başı mevcudu	789 828,5
- Devre içi toplam geliri	31 842 286
	32 632 114,5
- Devre sonunda gelir kaydedilen (121)	792 817
GELİR TOPLAMI	33 424 931,5
GİDERLER	27 892 914
Gelir fazlası	6 532 017,5

Ancak hazine'nin bu miktarda bir gelir fazlasına sahip olduğu noktası (aynı defterde masraflar için değişik rakamlar mevcut olduğundan) pek kesin görünmemektedir. Gerçekten, diğer bir hesaba göre toplam giderler 32 357 971 guruşa ulaşmakta ve böylece gelir fazlası 1 274 143,5 guruşa inmektedir. Giderler ele alınırken bu noktaya tekrar dönülecektir; ancak önce gelirlerle ilgili verileri daha yakından gözden geçirmekte yarar var.

Hazinenin gelirleri, orjinal tasnife göre,

1- *Vâridât-ı Mukarrere*

2- *Zuhûrât irâd*

3- *Hazine-i Âmire mürettebâtı*'ndan oluşmaktaydı (Her bir gelir grubunun yıllık tutarı ve tahsilatın aylara göre dökümü Tablo: XXVI de verilmiştir). Bunlar içinde en önemli gelir grubunu % 66 ağırlık oranıyla *"Zuhûrât irâd"* oluşturmaktadır. *"Vâridât-ı mukarrere"*nin toplam gelir içerisindeki payı ise % 25,7, *"Hazine-i Âmire mürettebâtı"*nın % 8,3 dür.

"Vâridât-ı mukarrere" ile hazinenin olağan ve düzenli gelir kalemlerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Fakat belgemizde bunların nelerden oluştuğunu gösterir ayrıntılı bir döküm yapılmamıştır. Bununla birlikte bu gelir grubunun toplam gelirler içindeki payının % 25,7 oranında kaldığına bakılırsa, hazine gelir yapısının pek sağlıklı olmadığı rahatça söylenebilir.

Hazine gelir yapısının sağlıklı ve güçlü olmadığı *"Zuhârât irâd"* grubunun toplam gelirler içerisinde % 66 gibi önemli bir yer tutmasından da belli olmaktadır. Adından ve alt kalemlerinin mahiyetinden de anlaşılacağı üzere (Bkz.: Tablo: XXVII), *"Zuhûrât irâd"* hazinenin istikrarlı bir gelir grubu değildi. Bu grup altmda yer alan gelirlerin çoğu bir yıldan diğerine büyük oynamalar gösterebilen nitelikte kalemlerdi. Örneğin *"tereke bahaları"*, *"esham ve mukataa satışları"* gibi. Öte yandan, bu gelir grubu içinde en önemli paya sahip olan *"ebniye masraf karşılıkları"* da bina yapım ve onarım giderlerinin artıp, azalmasına bağlı bir gelir kalemi olarak görünmektedir.

(120) Dikkat: Gelirler için dönem uzunluğu 13 ay iken, giderler için 12 aydır.

(121) Toplam gelire 1254 Muharrem'inde eklenen bu miktar *"gebran cizyeleri"* nden elde edilen hâsılattır: *"Mansûre Hazine-i Celilesi'nden mazbut gebran cizyelerinin elli dört senesi malından maaş tertibi olub, irâd kayd olunan"*.

TABLO: XXVI
4 ZİLHİCCE 1253- ZİLHİCCE 1254 TARİHLERİ ARASINDA
HAZİNE-İ ÂMİRE GELİRLERİNİN AYLAR İTİBARİYLE DÖKÜMÜ
(Hazine-i Amire'nin Mansûre Hazinesi'ne ilhakı
tarihi olan 3 Zilhicce 1253'den tâkip eden yil
sonuna kadar Hazine-i Amire gelirleri)
- Guruş olarak -

AYLAR	Vâridât-ı mukarrere (1)	Zuhûrât irâd (2)	Hazine mürettebâtı (3)	TOPLAM
Zilhicce 1253	558.025	688.212	125.887	1.372.124
Muharrem 1254	628.362,5	4.996.919	68.644,5	5.693.926
Safer "	751.789	1.878.888,5	707.261	3.337.938,5
R.evvel "	1.117.949,5	1.560.885,5	459.713,5	3.138.548,5
R.âhır "	348.916,5	1.530.536	267.048	2.146.500,5
C.evvel "	1.042.712,5	1.273.191,5	12.666,5	2.328.570,5
C.âhır "	566.303	2.863.984,5	—	3.430.287,5
Receb "	306.029	1.437.749,5	30.423	1.774.201,5
Şaban "	654.528,5	1.244.177	211.441,5	2.110.147
Ramazan "	1.109.387	712.924,5	565.569,5	2.387.881
Şevval "	532.944,5	519.520	156.964,5	1.209.429
Zilkâde "	348.438,5	1.249.702	—	1.598.140,5
Zilhicce "	223.824,5	1.090.767	—	1.314.591,5
TOPLAM	8.189.210 (% 25,7)	21.047.457 (% 66)	2.605.619 (% 8,3)	31.842.286

Kaynak: MAD, no: 12 375'den çıkarılmıştır

Notlar:

(1) "Vâridât-ı *mukarrere* " ile hazinenin olağan ve düzenli gelir kalemleri kastedilmektedir. Ancak kaynağımızda bunların ayrıntılı bir dökümü yapılmamıştır.

(2) *"Zuhûrât irâd"* ile *"esham ve mukataat-ı muhlûlenin maa resm-i dellaliyye muaccelâtı ve kasr-ı yed rüsûmı ve muhallefat bahaları ve bedel-i iltizam akçeleri ve sâire"* (A.g.d.) kastedilmektedir. Bunların daha ayrıntılı bir dökümü tablo: XXVII de ayrıca verilmiştir.

(3) *"Hazine-i Amire mürettebâtı"; "tertib-i ref'-i menzil", "tertib-i hatab"* ve *"tertib-i şaîr"* den oluşmaktadır. Bunların dökümü için bkz. Tablo: XXVIII

Yani, anlaşıldığına göre *"ebniye masrafı"* azalırsa, bunların karşılığı olarak Hazine-i Âmire'ye tahsis olunan *"ebniye masraf karşılığı"* da azalacaktır. Dolayısıyla, *"Zuhûrât irâd"* gelir grubu *"Zuhûrât masraflar"*ın azalıp çoğalmasına bağh olarak artıp, azalacaktır. Ele alınan dönemde *"zuhûrât irâd"* ın yüksek bir düzeye varmış olması, *"zuhûrât masraflar"*ın da yükseldiğinin göstergesidir.

Üçüncü gelir grubu olan *"Hazine mürettebâtı"* nın toplam gelirler içindeki nisbi önemi pek azdır: % 8,3. Hazine mürettebâtı *"Tertib-i ref'-i menzil", "Tertib-i hatab"* ve *"Tertib-i şaîr"* den oluşmaktadır (Bkz.: Tablo: XXVIII).Bu gelir kalemleri bazı ayni (*hatab:* odun, *şaîr:* arpa) ya da hizmet (*menziller*) yükümlülüklerin nakde/bedele dönüşmesi ile ortaya çıkmışlardır.

TABLO: XXVII

HAZİNE-İ ÂMİRE'NİN "ZUHÛRÂT" GELİRLERİNİN DÖKÜMÜ
(ZİLHİCCE 1253-ZİLHİCCE 1254)

	Guruş
1- Emtia Gümrüği malından bazı zevât ve kesanın maaşları tertibi olub, müddet-i merkumede bi't-tahsil olınub teslim olunan	1.912.474,5
2- Bâ-irâde-i seniyye-i mülûkâne me'mûrları ma'rifetiyle derdest inşâ ve ta'mir olunmakda olan ebniyeler masârifine karşuluk olarak tahsis ve tertib olunan mebâliğden müddet-i merkumede tahsil ile teslim olunan	7.089.525
3- İstanbul Duhan ve Emtia gümrükleri malından şeyhü'l-islâm efendinin has bedeli olub Zilkâde mahiyesine mahsuben teslim olunan	36.162,5
4- Vahid Paşa merhumın hemşiresi müteveffa Ayşe Hanım'ın füruht olunan muhallefatı bahasından tahsil ile teslim olunan	230.341,5
5- Müteveffa Vessaf'ın füruht olunan muhallefatı bahasından bi't-tahsil teslim olunan	673,887
6- Bazı kesanın tereke bahasından tahsil ile teslim olunan	174.925
7- Müteveffa Prezrenli Mahmud Paşa'nın muhallefatı bahasından bi't-tahsil teslim olunan	34.622,5
8- Mukataat ve maktu'at-ı mahlûlenin maa resm-i dellaliyye muaccelâtından müddet-i merkumede tahsil ile teslim olunan	295.115
9- Esham-ı mahlûlenin maa resm-i dellaliyye muaccelâtından müddet-i merkuma zarfında hâsıl olub irâd kayd olunan	527.430,5
10- Hayriyye ve Avrupa tüccarlarının me'zuniyet bedelinden hâsıl olub teslim olunan	75.600
11- Esham ve mukataat ve kasr-ı yed ve dellaliyye rüsumundan hâsıl olarak teslim olunan	355.476
12- Bazı kesanın uhdesinden münhâl olan esham-ı mahlûle faizlerinden tahsil ve teslim olunan	168.966,5
13- Mukataat ve maktu'at-ı mahlûlenin bedel-i iltizam akçelerinden tahsil ve teslim olunan	1.637.007
14- Fazla-i harir-i gümrük-i emtia ve tevâbiî hâsılatından tahsil ile teslim olunan	3.780.701
15- Bâb-ı Maliye aklâmı me'murlarının maaşları karşulığı olarak Mansûre Hazinesi'ne virilmek üzere harçlarından hâsıl olub teslim olunan	647.781,5
	17.640.013
16- Vâridât-ı müteferrika (*)	3.397.550,5
	21.037.563,5

Not

(*) Bu başhk altında yer alan "vâridât" kalemlerinden bazıları şunlardır: *Muhallefat be baha-i şaîr, mal-ı gümrük, muaccele-i esham, hâsılât-ı kirahâne, bedel-i gedik, baz tes hâsılât-ı Kârhâne-i Âmire, vs.*

KAYNAK: Maliyeden Müdevver Defter, no: 12 375, s. 16-20, 22-23.

TABLO: XXVIII
HAZİNE-İ ÂMİRE'NİN "MÜRETTEBÂTI"
(Zilhicce 1253-Zilhicce 1254)
- Guruş olarak -

AYLAR	Tertib-i ref'-i menzil	Tertib-i hatab	Tertib-i şaîr	TOPLAM
Zilhicce 1253	31.495	43.489,5	50.902,5	125.887
Muharrem 1254	60.360	—	8.284,5	68.244,5
Safer "	445.937,5	191.074	70.249,5	707.261
R.evvel "	311.996	99.395	48.322,5	459.713,5
R.âhır "	76.363	186.738	3.947	267.048
C.evvel "	10.725	—	1.941,5	12.666,5
C.âhır "	—	—	—	—
Receb "	30.141,5	—	281,5	30.423
Şaban "	211.441,5	—	—	211.441,5
Ramazan "	407.205,5	—	158.364	565.569,5
Şevval "	156.964,5	—	—	156.964,5
Zilkâde "	—	—	—	—
Zilhicce "	—	—	—	—
TOPLAM	1.742.629,5	520.696,5	342.293	2.605.619

Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Maliyeden müdevver defter, no: 12 375, s. 6 dan çıkarılmıştır.

Giderlere gelince: Defterde toplam giderler için üç ayrı rakam vardır. Farklı rakamların söz konusu olması, dönemlerin farkhhğındandır. Nitekim:

-1 Muharrem 1254-30 Zilhicce 1254 dönemi için (Yani bir yıllık) toplam masraf: 27 403 156 grş (Bkz.: Tablo XXIX).

- 4 Zilhicce 1253-39 Zilhicce 1254 tarihleri arasında (Yaklaşık bir yıl bir ay) toplam masraf: 27 892 914 grş.

-4 Zilhicce 1253 den.?.sonuna : 32 357 971 grş (122).

Bu üç rakam içerisinde, dönem itibariyle 33 424 931,5 grş luk toplam gelir rakamıyla karşılaştırılabilir olanı ikincisidir. Bu yapıldığında hazinenin 6 532 017,5 grş luk bir gelir fazlasına sahip olduğu yukarıda görüldü. Diğer bir karşılaştırma da tam bir yıllık gelirle,bir yıllık masraf arasında yapılabilir.Bir yıllık geliri bulmak için hazinenin devre başı mevcudunu ve Zilhicce 1253 ayı içerisindeki tahsilâtını hesaba katmamak gerekiyor. Tablo: XXVI da Zilhicce 1253 deki tahsılâtın 1 372 124 grş olduğu görülüyor. Bu durumda, bir yıllık toplam gelir rakamı 33 424 913,5 guruştan 30 470 162 guruşa inecektir. Bir yıllık masraf ise 27 403 156 grş idi. Böylece gelir-gider farkı 3 067 006 guruş olarak belirlenir. Bu karşılaştırmalara göre, mevcut giderlerini karşılayabilmek için, hazinenin fazlasıyla tahsılâtı olmuştur.

(122) Defterin (MAD. no 12 375), 58-162. sayfalarında yer alan bu verilerde, giderler ayrıntılı biçimde işlenmiş; ancak, sonda bir gider toplamı yapılmamıştır. 32 357 971 grş. luk toplam gider rakamı tarafımızdan yapılan toplamanın sonucudur.
Defterde bir "Toplam" ın verilmemiş olması,dönem sonunun kapatılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim s. 162 de dönem sonu tarih yeri açık bırakılmış olup, bu bakımdan giderlerin kapanış tarihi tam belli değildir.

TABLO: XXIX

HİCRİ 1254 YILI İÇİNDE HAZİNE-İ ÂMİRE'DEN YAPILAN GİDERLER

(254 senesi Muharremü'l-haramı gurresinden Zilhicce'si gayetine değin Hazine-i Âmire'den i'tâ olunan kâffe-i masârifin hülâsası)

			Gurus
1. Me'murlar ma'rifetleriyle inşa ve ta'mir olınan ebniyeler masârifine virilen:			
	10 756 659		
-Emtia gümrüği ebniyesi masrafı..	2 317 481		
-Masârif-i ebniye-i atika.....	293 970		
	13 368 110		13 368 110
2. Bâ-irâde-i seniyye bazı zevât ve kesana atiyye-i şâhâne olarak virilen.....			675 924,5
3. Hare meyni'ş-şerifeyn ehâlilerine harcırah ve atiyye olarak virilen.....			489 297
4. Sefiran ve meşâyihan ve dervişan ve sâirenin ta'yinat bahaları olarak virilen.....			346 253
5. Mefruşat bahası olarak virilen:			
	754 664		
-Emtia Gümrüği mefruşat bahası	167 869,5		
	922 533,5.....		922 533,5
6. Bazı zevât ve kesana Hazine-i Âmire'den ve gümrük malından maaş ve mahiyye olarak virilen.....			3 628 451,5
7. Bâb-ı Âli ve me'mûrin-i sâirenin maaşları olarak virilen.....			1 876 693
8. Istabl-ı Âmire masârifine virilen.....			612 006,5
9. Surre-i hümâyun emini bulunanlara virilen.....			188 468
10. Müjdeciyân-ı evvel ve sâni bulunanların menzil ücretleri ve atiyye ve mevkuf ve sâireleriyçün virilen.....			132 790
11. Umûr-ı mühimme isaline me'mûr olanlara menzil ücreti olarak virilen.....			218 388
12. Mühimmât-ı kırtasiyye bahası olarak virilen.....			276 402,5
13. Hatab anbarı masrafına virilen.....			419 141,5
14. Kaldırımlar masârifine virilen.....			241 438,5
15. Nân-ı aziz bahasına mahsûben virilen.....			187 331
16. Vezâifler içün virilen.....			64 152
17. Esham muaccelâtı olarak Hazine-i Âmire'den reddolunan.....			268 425
18. Teşrifatı Efendi ma'rifetiyle mubayaa olınan hil'at bahasına virilen.....			153.190
19. Harik masârifine virilen.....			32 041,5
20. Harik tulumbalarının ta'miri masârifine virilen.....			52 282,5

21. Şeref-i islâm ile müşerref olan kesanın kisve bahaları olarak virilen.....	14 000
22. İcârat içün virilen.....	9 669
23. Haleb Muhassıllığı eshamına virilen.....	7 271
24. Esham-ı mahlûle ihbariyyesiyçün virilen.....	1 740
25. Masârif-i müteferrika-i sâireye virilen.....	3 217 156,5
MİNHA.....	27 403 156 grş. veya 54 806 kise 156 grş.

(KAYNAK: Maliyeden Müdevver defter, no: 12 375 içinde, defter yapraklarından ayrı olarak eklenmiş müstakil bir belgeden çıkarılmıştır.)

Toplam giderler, orjinal kayıtta üç gruba ayrılmıştır:

1- *"Ebniye masârifi"* (Bina yapım ve onarım giderleri): 11 047 593,5 grş (Toplam gidere oranı: % 39)
2- *"Zuhûrât masârif"* (Sonradan ortaya çıkan, beklenmedik giderler): 8 635 426 grş (% 30)
3- *"Masârif-i muayyene"* (Muayyen, belli, olağan giderler): 8 209 895 guruş (% 29)

Giderlerin bu biçimde gruplandırılması fazla anlamlı görünmeyebilir. Fakat, yine de yukarıki verilere bakarak söylenebilecek bazı şeyler vardır: H. Âmire'nin toplam giderleri içinde bina yapım ve onarım giderlerinin bu denli yüksekliği dikkati çekicidir. *"Ebniye masârifi"* ile ilgili ayrıntılar gözden geçirildiğinde(A.g.d. s. 58 vd) Hazine-i Âmire'nin reformist idarenin giriştiği çok çeşitli yatırımların finansmanını üzerine aldığı görülmektedir. H. Âmire'nin finanse ettiği yatırımlar içinde kışla binaları, mühimmat depoları, silâh imalâthaneleri, mülki binalar, kaldırım, rıhtım, gümrük binaları bulunmaktadır. *"Ebniye masrafı"* ndaki şişkinlik, hem devletteki yapısal değişikliğin, hem de H. Âmire'nin işlevindeki dönüşümlerin simgesidir (123).

"Zuhûrât masraflar" a gelince: Eğer bu başlık altında gerçekten önceden hiç hesapta olmayan masraflar kastediliyorsa, bunların oranı fevkalâde yüksektir. Anlaşılan *"Zuhûrât irâd"* ın yüksekliği, bu beklenmedik masrafları ciddi bir sorun olmaktan çıkarmıştır.

Tablo: XXIX'daki gider kalemleri incelendiğinde, H.Âmire açısından dikkati çeken en önemli nokta artık H.Âmire'nin askeri maaş ve tayinatların finansmanıyla yükümlü bir kurum olmadığının açıkça görülmesidir. Bu görev artık *Mansûre Hazinesi'ne* aittir.

H. Âmire'nin devlet maliyesindeki yeri, işlevi ve çapı Mansûre Hazinesi ile ilgili veriler gözden geçirildikten sonra daha iyi anlaşılacaktır.

(123) Osmanlı Devleti'nin klâsik döneminde bu gibi yapı ve imar işlerine ait masrafların nasıl karşılandığı hakkında bkz.: Mustafa Cezar, *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System* (İstanbul 1983).

B- MALİYE NÂZIRI'NIN YÖNETİMİNDEKİ MANSURE HAZİNESİ'NİN HİCRİ 1254 YILINA AİT (1838-39) GELİR GİDER HESAPLARI

Hicri 1253 yılı sonunda *Hazine-i Âmire* ile *Mansûre Hazinesi* birleştirilmiş ve her iki hazinenin yönetimi *Maliye Nâzırı*'na verilmişti. Ancak, bu birleşme olayına rağmen, birleşme kararını izleyen yıl içerisinde, her iki hazine için yine ayrı ayrı hesaplar çıkarılmaya devam olundu ve her iki hazine gelir-giderinin birbirine karıştırılmamasına dikkat edildi. Bu hesaplardan Hazine-i Âmire'ye ait olanlar geçen bölümde gözden geçirilmişti. Aşağıda ise, birleşmeyi izleyen yıl içerisinde, Mansûre Hazinesi için ayrıca tutulmuş hesaplar gözden geçirilecektir.

Hicri 1254 yılı sonunda çıkarılan bu hesaplara göre, tam bir yıl içerisinde (Muharrem 1254 - Zilhicce 1254 / Mart 1838 - Mart 1839), Mansûre Hazinesi'nin gelir-gider sonuç rakamları aşağıdaki biçimde gerçekleşmişti (124):

	GURUŞ
GELİRLER	
- Yıllık toplam gelir	211 799 140
- Mahsublar	50 965 372
Yıllık net gelir	160 833 768
GİDERLER	
- Yıllık toplam gider	249 158 679,5
- Mahsublar (125)	50 408 430
Yıllık net gider	198 750 249,5
GELİR-GİDER DENGESİ	
- Yıllık net gider	198 750 249,5
- Yıllık net gelir	160 833 768
- Devre sonu açığı	37 916 481,5
- *Tersâne-i Âmire Hazinesi*'ne ödenecek olan	7 500 000
Net açık	45 416 481,5

Yukarıdaki rakamların da gösterdiği gibi, devre sonunda Mansûre Hazinesi "bütçe"si 45 416 481,5 guruş açıkla kapanmıştı. Bu açığın daha da büyümesi, ancak gelecek yıla ait bazı gelirlerin önceden tahsili ile önlenebilmişti. Ancak, sonuç hesaplar arz edilirken, bunun bir çıkar yol olmadığı vurgulanıyor ve temel çarenin tasarruf olduğu dile getiriliyordu (126).

Mansûre Hazinesi ile ilgili hesaplara daha da nüfuz edebilmek için, hazinenin *gelir*, *mahsub* ve *gider* kalemlerine daha yakından eğilmek gerekmektedir.

(124) Hatt-ı Hümâyun, no 50 000 B, no 50 000; Cevdet Maliye, no 20 201 ve no 19 459

(125) Mahsublar, gelirler bölümünde 50 965 372, giderler bölümünde ise 50 408 430 grş olarak görünmektedir. Bu farkın nereden keynaklandığı belli değildir.

(126) HH, no 50 000

GELİRLER: Gelirlerin, gelirin cinsine göre ayrıntılı bir dökümü elde mevcut değildir. "Bütçe"den yalnız gelirlerin ne kadarının *"iltizâmen"*, ne kadarının *"emâneten"* tahsil edilmiş olduğu ve *"zuhûrât"* diye nitelenen gelirlerin ne miktar olduğu gibi hususlar öğrenilebilmektedir (127):

	Guruş	%
İltizama verilen gelirler	146 257 819,5	69,05
Emânete verilen gelirler	62 192 572,5	29,36
Zuhûrât gelirler	1 370 581	0,64
Diğer	1 978 167	0,93
Yıllık toplam gelir	211 799 140	100,00
Mahsublar	50 965 372	
Net gelir	160 833 768	

Hesaplarla ilgili arz yazısında, *"emâneten idare olunan vâridât"* ın hazinenin *"irâd-ı mukarrere"* sinden olmadığı dile getirilmekte ve bu grup gelirlerin *"iltizâmen"* idare olunanlara göre daha istikrarsız olduğu vurgulanmaktadır (128).

MAHSUBLAR: Mahsub kalemleri hazine için hem gelir, hem de giderdir. Dolayısıyla mahsublar toplamının aynı anda, hem gelirlerden, hem de giderlerden düşülmesi gerekir (Tersi de yapılabilir. Yani gelire ve gidere katılabilir. Orjinal hesaplarda mahsublar gelir ve giderden düşülmüştür).

Mahsub hesapların dökümü şöyledir:

	Guruş
- *Redif Hazinesi muhassesâtı*	*13 419 866,5*
- *Hazâin-i Şahâne tertibâtı*	*10 348 582,5*
- *Hass-ı selâtin-i izâm*	*916 701*
- *Faiz-i esham ve ocaklık ve vezâif*	*7 820 406*
- *Müşterikân faizleri*	*1 084 711,5*
- *Bazı kesan maaşları maa masârif-i ağnam*	*5 737 284*
- *Eshâbına ait perâkende iltizamât bedeli*	*7 962 320,5*
- *Darbhâne-i Âmire tertibâtı*	*3 675 500*
	50 965 372

Bu kalemlerin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Mansûre Hazinesi, bazı gelirleri başkaları nam ve hesabına tahsil etmektedir. Diğer bir deyişle, *"Mahsublar"*ı oluşturan kalemler hazine kasasına girdiği anda, çıkmış sayılmaktadır.

GİDERLER: Mansûre Hazinesi'nin 1254 yılı içerisinde gerçekleşen giderlerinin aylar itibariyle bir dökümü Tablo: XXX'da yer almaktadır. Tablodaki veriler, hazinenin her ay gerçekleşen giderinin 17 ilâ 24 milyon guruş arasında değiştiğini ortaya koymaktadır. Eğer *"Mahsublar"* çıktıktan

(127) HH, no 50 000 B; krşl, Cevdet Maliye, no 20 201

(128) *"...ve emâneten idare olunon vâridât irâd-ı mukarrere hükmünde olmadığından şayed bir cihetle tenezzül ider ise ol vakit hazinenin açığı daha ziyâdece olmak lâzım geleceği..."*. (HH, no 50 000).

TABLO: XXX
MANSÛRE HAZİNESİ'NİN HİCRİ 1254 (1838-39) YILI İÇİNDE GERÇEKLEŞEN GİDERLERİNİN AYLARA GÖRE DÖKÜMÜ

Aylar	Giderler		
	Guruş olarak	Kise olarak kise	küsur grş
Muharrem.....	18.740.960,5	37.481	460,5
Safer.....	17.438.007	34.876	007
Rebiyülevvel.....	17.096.447,5	34.192	447,5
Rebiyülâhır.....	20.744.477,5	41.488	477,5
Cemâziyelevvel.....	24.340.634,5	48.681	134,5
Cemâziyelâhır.....	22.753.895	45.507	395
Receb.....	19.946.200	39.892	200
Şaban.....	21.756.863,5	43.513	363,5
Ramazan.....	23.743.916	47.487	416
Şevval.....	24.156.982,5	48.313	482,5
Zilkâde.....	20.149.704,5	40.299	204,5
Zilhicce.....	18.290.591	36.581	091
TOPLAM.....	249.158.679,5	498.317	179,5
Mahsublar.....	50.408.430	100.816	430
	198.750.249,5	397.500	249,5
Tersâne-i Âmire Hazinesi'ne ödenmesi gereken..	7.500.000	15.000	000
YILLIK NET GİDER.....	206.250.249,5	412.500	249,5

Kaynak Bşb. Arş., HH no: 50 000-B ve Cevdet Maliye no: 19 459. Ayrıca bkz. HH, no: 50 000 ve CM. no: 20 201.

sonra, bir aylık gider ortalaması hesaplanırsa (198 750 249,5/12), aylık ortalama masrafın 16,5 milyon grş olduğu görülür. Devre sonunda *Tersâne Hazinesi*'ne henüz ödenmemiş meblâğ da on ikiye bölünüp, aylık ortalamaya eklenirse, aylık ortalama masraf rakamı 17 milyon grş'u aşar.

Ancak, fiili rakamlar böyle olmakla birlikte, Mansûre Hazinesi'nin *programlanan* aylık ortalama masrafı 10,6 küsur milyon guruş idi (Bkz.: Tablo: XXXI). Bu rakama göre, hazinenin programlanan yıllık gideri de 127 745 396 guruş tutmaktaydı. Ne var ki, fiili giderler bu ön hesapların üzerinde gerçekleşmiş ve yıl sonu geldiğinde 206 250 249,5 grş luk bir gider rakamıyla karşı karşıya kalınmıştı (129).

(129) İster "*programlanmış*", ister "ön *hesap*" ya da "*tahmin*" gibi sözcüklerle nitelensinler, veyahut da bulunabilecek daha uygun bir sözcükle tanımlansınlar, bu tip hesapların ele geçmiş olması, Osmanlı maliye tarihi literatüründeki "*bütçe*" kavram ve tanımının bir daha gözden geçirilmesi ve günümüz maliye literatüründeki "*kesin hesap*" kavramıyla yeniden karşılaştırılması bakımından fevkalâde önemlidir.
Bu bölümün 4 no'lu dipnotuna da bkz.

Belgelerdeki ifadeye göre, masrafların öngörülen düzeyin üzerine çıkma nedeni "zuhûrât" diye anılan, beklenmedik yeni masraf kalemlerinin ortaya çıkmasıydı. Ne var ki, gerçekleşmiş aylık gider rakamlarına bakıldığında (Tablo: XXX)böyle bir izah tarzı pek anlamlı görünmemektedir. Zira, dikkat edilirse, daha yılın birinci ayından itibaren giderler öngörülen düzeyin üzerinde seyretmektedir. Oysa, bir masrafın "zuhûrât" diye nitelenebilmesi için, bu masrafın hiç olmazsa, birkaç ay sonra ortaya çıkması ve ilk aylarda giderlerin 10,6 milyon grş civarında seyretmesi gerekirdi...

TABLO: XXXI

MANSÛRE HAZİNESİ'NİN PROGRAMLANMIŞ YILLIK GİDERLERİNİN BİR AYLIK GİDERE GÖRE DÖKÜMÜ (*)
(1254)

	— Kise olarak —	
A- MAAŞ ÖDEMELERİ *(Be-her şehir maaş ve mahiyye olarak i'tası mukarrer olan):*	kise	küsur grş
- Havass-ı mukarrin-i hazret-i şahâne maaşları	295	
- Enderûn-ı Hümâyun Hazinesi'ne verilen	50	
- Şeyhülislâm efendinin maaşı	50	
- Bâb-ı Âli ve sâir memurların maaş ve muayyenatının bir aylığı	1352	416
- Meclis-i Dâr-ı Şûray-ı Ahkâm-ı Adliyye maaşları	351	
- Meclis-i Umûr-ı Nafia maaşları	45	
- Serasker Paşa'nın maaşı	300	
- Devletlu Halil Paşa'nın maaşı	100	
- Meclis-i Dâr-ı Şûray-ı Bâb-ı Âli maaşları	189	
- Asâkir-i Muntazama-i Şahâne müsteşarı efendinin maaşı	50	
- Bâb-ı Maliye maaşları	968	425
- Aydın müşîrinin maaşı	150	
- Silistre müşîri ile Varna muhafızının maaşı	100	
- İskenderiye muhasıllarının maaşı	60	
- Prezren ve Dokakin kaymakamının maaşı	90	
- Mansûre Hazinesi memurlarının maaşları	123	208
- Cizye Kalemi'nin maaşı	14	150
	4289	199 (1)
B- *HER AY BELLİ YERLERE YAPILAN ÖDEMELER (Be-her şehr âtiü'l-zikr mahallere ale'l-hesab olarak i'tâsı müretteb olan):*		
- Masârifat Hazinesi'ne (Asâkir-i muntazama-i şahânenin elbise ve ta'yinat ve masârif-i müteferrikaları için)	3200	
- Dikimhâne-i Âmire masrafına	800	
- Tophâne-i Âmire'ye (mühimmat masrafı için)	400	
- Mühimmât-i Harbiyye'ye (Mühimmat masrafı için)	600	
- Sivas müşîrine(Asâkir-i Muntazama-i Şahâne ta'yinatı için)	4000	
- Darbhâne-i Âmire'ye (Cîb-i Hümâyun mahiyyesi ve Matbah-ı Âmire tertibi ve fes ale'l-hesabı olarak)	1200	
- Harbiye tarafına "Harbiye Nezâreti'ne" (tüfenk bahasıyçün verilmekte olup,üç ay sonra hesap kapacağı için o tarihten sonra verilmeyecektir)	300	
	10 500	000

C- İSTANBUL VE TAŞRADA OLAN ASÂKİR-İ MUNTAZAMA-İ ŞAHÂNE'NİN MAAŞLARI (*Asâkir-i Muntazama-i Şahâne'den Asitâne ve taşrada olanların maaş ve mahiyyeleriyçün ale'l-hesab olarak geçen Zilkâde mahında i'tâ olunan*):

- Asâkir-i Hassa-i Şahâne'den taşrada olanlar için	605	
- Hademe-i Hassa-i Şahâne'nin maaşları	58	315
- Asâkir-i Mansûre'den taşrada olanlar için	2280	287
- Muntazam topçı askerleri için	900	
- İstanbul'da bulunan Asâkir-i Mansûre için	627	65
- İstanbul'da bulunan Asâkir-i Hassa için	639	153
- Kıla-i Hakaniyye topçıları maaşlarının bir aylık tutarı	292	400
	5413	220 (2)

D- MÜTEFERRİK MAAŞ ÖDEMELERİ (*Bazı müteferrik virilmekde olan maaşların bir aylığı*):

- Harbiyye memurlarının maaşı	78	430
- Ser-etıbba-i cenâb-ı cihândarî maaşı	20	
- Vekâyi'lıâne ve memurlarının maaşları	49	400
- Tabhâne-i Âmire'nin maaşları	48	390
- Bevvâbân-ı hümâyun maaşları	21	204
- Beç maslahatgüzârının maaşı	25	
- Ebniye-i mîriyye mizancılarının maaşı	42	400
- Ebniye müdiri efendinin maaşı	6	
- Okuyıcı/Okurcu (?) Mustafa Efendi'nin maaşı		250
- Mustafa Efendi taallûkatının maaşı		150
- Emin Ağa'mn maaşı	2	
- Derviş Paşa yetimlerinin maaşı	5	
- Hafız Ağa eytamının maaşı		250
- Tahrir memurlarının maaşları	133	
- Ahmed Ağa'nın maaşı	1	
- İsmet Ağa'nın maaşı	1	
- Saray-ı hümâyunın etıbba ve cerrahlarının maaşı	52	103
- Okçıyanların maaşları	21	420
	509	497

E- SEFARETHÂNE MEMURLARINA YAPILAN ÖDEMELER (*Sefarethâne memurlarının zuhûrât masarifierinden başka fakat maaş ve masârif-i muayyene olarak şühûr-ı rûmiyye ve arabiyye itibariyle mahiyye ve şehriyye virilmekde olan*): ... 578 117

	578	117

GENEL TOPLAM ..... 21.291 kise 33 grş
veya
10.645.533 grş

* * *

O halde programlanan yıllık gider:

10.645.533 x 12 = 127.745.396 grş

(**KAYNAK**: Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi belgeler, no: 50 000-C, tarihi: gaye-i Z 1254).

NOTLAR:

(*) Belgede tarafımızdan bazı küçük sadeleştirmeler yapılmış ve rakamlar standartlaştırılmıştır.

(1) Edirne, Konya ve Ankara müşirleri ile Konya, Ankara ve Hüdavendigâr feriklerinin 690 kise tutan maaşları uhdelerinde bulunan mukataat mallarından ayrıca ödendiğinden, bu fasıla dahil edilmemişlerdir.

(2) Bu fasılda gösterilen ödemeler her ay aynı miktarda olmamaktadır. Ayrıca; Erzurum, Kıbrıs, İzmir, Rodos ve Trablus'da olan ve *Asâkir-i Bahriyye*'ye mülhak olan *Asâkir-i Mansûre* ile Manastır ve evlâd-ı *fâtihan* taburlarının maaşları ayrıca ödendiğinden buraya katılmamışlardır.

Mansûre Hazinesi giderlerinin ne gibi kalemlerden oluştuğu Tablo: XXXI'den izlenebilmektedir. Orjinal ayırımda beş grupta (A, B, C, D, E) gösterilen bu giderlerin iki ana grupta toplanması mümkündür: 1- Askeri giderler: B ve C grubu (Yalnız B grubundaki *Darbhâne*'ye yapılan 1200 kiselik ödeme buradan çıkarılmalı ve ikinci gruba katılmalıdır) 2- Sivil nitelikli giderler: A, D ve E grubu.

1- *Askeri giderler:* Hazinenin 21 291 kise 33 grş (veya 10 645 533 grş) tutan "aylık ortalama gider"inin % 69 u askeri niteliklidir. Mansûre Hazinesi, İstanbul ve taşrada bulunan tüm "Asâkir-i Muntazama" nın maaşlarını ödemekle yükümlüdür ki, bunların tutarı 5 413 kise 220 grş'tur. Ayrıca, bu askerlerin giyim, kuşam ve silah masraflarının finansmanı da Mansûre Hazinesi'ne aittir (B grubu). Bunlar için yapılması gereken aylık ortalama masraf ise 9 300 kisedir.

2- *Sivil nitelikli giderler:* Toplam giderin % 31 i sivil niteliklidir. Sivil nitelikli giderler temelde maaş ödemelerinden oluşmaktadır. Mansûre Hazinesi, çeşitli kamu personelinin maaşlarını ödediği gibi, saray teşkilâtı içinde yer alan bazı görevlilerin de maaşlarını ödemekte ve hatta *Darbhâne* kanahyla, padişaha da (*"ceyb-i hümâyun mahiyyesi"*) bir ödemede bulunmaktadır. Sefarethâne memurlarının maaşları da Mansûre Hazinesi' nce ödenmektedir.

* * *

Osmanlı mali yapısındaki dönüşüm ve değişimleri somut biçimde ortaya koyma bakımından, Mansûre Hazinesi'ne ait sözkonusu bu veriler fevkalâde değerli ve anlamlıdır. Bunlar, Hazine-i Âmire'nin son durumuna ilişkin ve daha önce gözden geçirilen verilerle bir araya getirildiğinde, Osmanlı maliyesinin yeni biçimiyle ilgili tablo daha da netleşir.

Ancak, böyle bir durum değerlendirmesine geçmeden önce, Mansûre Hazinesi'nin âdeta tamamlayıcı bir öğesi olan *Redif Hazinesi*'ne de değinmek ve bu hazineyle ilgili mevcut bazı hesaplara da göz atmakta yarar var.

5- REDİF HAZİNESİ VE 1254 YILI HESAPLARI

"Redif Hazinesi" ashında Mansûre Hazinesi'nin bir parçasıydı. Bu hazine *"Redif-i Mansûre Hazinesi"* diye de anılırdı. Redif Hazinesi, Asâkir-i Mansûre'nin bir kolu olan *"redif"* birliklerinin çeşitli giderlerini karşılamak üzere 1250 yılında oluşturulmuştu. Hazine için ayrı hesaplar tutulmaktaydı.

Hicri 1254 yılı sonunda çıkarılan hesaplara göre, söz konusu yıl içinde Redif Hazinesi'nin geliri 29 816 693,5 guruş, gideri ise 38 897 965 guruş olmuştu. Hazinenin 9 081 271,5 guruşluk bir açığı vardı (130).

Redif Hazinesi'nin yıllık geliri 1- *İâne-i cihadiyye emvali* (16 105 000 grş), 2- *Menâfi-i cedide tertibâtı*(11 904 772 grş),3- *Zuhurât vâridât* (613 921,5 grş) dan oluşmaktaydı.

Giderler ise, *redif* alaylarının "*maaş, tayınat baha ve masârif-i sâireleri*" yle ilgili olup. yıllık giderin aylara göre dökümü şöyleydi:

AYLAR (1254)	*GURUŞ*
Muharrem (1838 Mart)	3 239 287,5
Safer	1 832 514,5
R. evvel	2 369 742
R. âhır	1 873 684,5
C. evvel	3 055 936,5
C. âhır	3 621 546
Receb	3 219 397,5
Şaban	5 239 768,5
Ramazan	4 470 733,5
Şevval	2 349 847
Zilkâde	3 673 930
Zilhicce (1839 Mart)	3 452 077,5
Toplam gider	38 897 965

Redif Hazinesi'nin bu hesaplarına Bosna Eyaleti ile Hersek sancağının gelir ve gideri katılmamıştı. Zira, buraları *redif* birliklerinin en son organize edildiği bölgelerdi ve buralarda sistem henüz tam oturmamıştı. Dolayısıyla Bosna ve Hersek'le ilgili hesapların "*başkaca rü'yet olunması*" yani hesaplarının ayrıca tutulması yoluna gidilmişti. Bu bölgelerle ilgili hesaplar da yukarıdakilere eklenirse hazinenin gelir-gider kapasitesi daha da büyür. Nitekim, 1254 yılı içinde Redif Hazinesi "Bosna şubesi" nin yıllık geliri 1 229 344,5 grş, gideri ise 699 244 grş olmuştu. Gelir fazlası 530 100,5 grş tu. Hersek sancağının kesin hesapları ise o sırada henüz çıkarılmamıştı.

Redif Hazinesi'nin 1254 yılı içindeki gelirleri, aynı yıl içinde yapılan masraflardan az olmakla birlikte, yıl başında hazine kasasında mevcut olan bir miktar para ve Bosna-Hersek gelir fazlaları sayesinde, söz konusu masrafların ödenmesi mümkün olmuştu.

Bir yıl sonrasına ait verilen bir rakama göre ise, Redif Hazinesi'nin1255 (1839) yılı geliri 57.000 kise (28.500.000 grş) de kalırken, gideri 96.000 kise (48.000.000 grş) yi bulmuştu (131).

(130) Hatt-ı Hümâyun. no 50 000-A

(131) M.S. Kütükoğlu, Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu, Redif-i Asâkir-i Mansûre. *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, s. 155.

6- MERKEZİ HAZİNELERİN DENETİM VE YÖNETİMİNE DAĞILMIŞ BULUNAN DEVLET GELİR VE GİDERLERİNİN BÜYÜKLÜĞÜ VE NİTELİĞİ ÜZERİNE

1838 yılında gerek *Hazine-i Âmire*'nin, gerek *Mansûre Hazinesi*'nin ve gerekse onun tamamlayıcısı durumda olan *Redif Hazinesi*'nin gelir-gider durumlarıyla ilgili elimizde mevcut bazı bilgileri gözden geçirmiş bulunuyoruz. Bunların yanısıra, yaklaşık aynı yıllar için *Tersâne Hazinesi*'nin gelir-gider durumu hakkında da bazı verilere sahibiz (Bkz. ilgili bölüm). 1838 yılına gelinceye dek *Darbhâne-i Âmire*'nin de hangi aşamalardan geçtiğini gördük. Kısacası, pek yeterli olmasalar da artık bu bilgilerden hareketle merkezdeki bu kurumlardan her birinin durumu ve her birinin yönetim ve denetimine dağılmış görünen devlet gelir ve giderinin genel düzeyi hakkında bir değerlendirmeye yönelmek mümkün görünmektedir.

İşe, merkezdeki en eski mali kurum olan *Hazine-i Âmire*'nin durumundan başlamakta yarar var: Bu hazine ile ilgili olarak Tanzimat öncesinde gözlenen ve saptanan en çarpıcı özellik, *Hazine-i Âmire*'nin artık diğer kurumlara göre eski önemini kaybettiği ve bu arada gelir-gider kapasitesinin de oldukça daralmış olduğudur. Gerçekten, 1838 yılı rakamlarına göre bir kıyaslamaya gidildiğinde, *Mansûre Hazinesi*'nin gelir-gider kapasitesinin *Hazine-i Âmire*'ninkinin beş-altı katı olduğu görülmektedir.

Hazine-i Âmire'yi eskiye oranla bu denli küçülten ve önemsizleştiren ya da diğer bir ifadeyle *Mansûre Hazinesi*'ni bu kadar büyütüp, önemli kılan temel neden, askeri giderleri finanse etme görevinin artık *Mansûre Hazinesi*'ne verilmiş olmasıydı. Kapukulu Ocakları lağvedilip, merkezi ordunun mahiyeti değişince, *Hazine-i Âmire* eski işlevini tamamen yitirmiş ve bunun sonucunda devlet gelir ve giderini yönetme ve denetlemedeki payı da azalmıştı. Ondan boşalan bu yeri artık *Mansûre Hazinesi* doldurmuştu ve 1838 yılı verilerinden de anlaşılacağı üzere, artık en büyük ve en önemli merkezi hazine *Mansûre Hazinesi* idi.

Hazine-i Âmire'nin böyle küçülüp önemsizleşmesi birdenbire olmamış ve çeşitli aşamalardan sonra bu noktaya gelinmişti. Bu aşamalardaki en son halka ise *Hazine-i Âmire*'nin *Mansûre*'ye ilhakı olayıydı. Bu operasyon sırasında her iki hazine *Maliye Nâzırı*'nın yönetiminde birleşmişti. Bu durumda *Maliye Nâzırı* artık yıllık gelir-gider kapasitesi 200 milyon guruşu bulan bir "*bütçe*"nin sorumluluğunu üstlenmiş olmaktaydı. Nitekim:

	Gelir (grş)	Gider (grş)
Hazine-i Âmire.....	33 424 931,5	27 892 914
Mansûre Hazinesi.....	160 833 768	198 750 249,5
	194 258 699,5	226 643 163,5

Redif Hazinesi'ne ait rakamların eklenmesi halinde yukarıdaki toplam gelir-gider miktarının daha da büyüyeceği açıktır. Ayrıca bu arada *Mansûre Hazinesi* gelir giderinin "mahsublar" katılmadan gösterildiği de dikkate alınmalıdır.

Yukarıdaki rakamlar bize, zaman içindeki büyük fiyat artışlarına rağmen devletin merkezdeki kurumlar vasıtasıyla kontrolüne aldığı gelir-gider

kapasitesinin eskiye oranla olağanüstü büyüdüğünü göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, merkezi devlet "bütçe"si eski yıllara göre mühim bir büyüme göstermiştir.

Ancak, yalnız *Hazine-i Âmire* ve *Mansûre Hazinesi*'nin gelir-gider toplamından ibaret olan yukarıdaki kapasite düzeyi yine de kısmidir. Daha gerçekçi ve genel bir rakama ulaşmak için yukarıdaki tablonun yeni eklemelerle şu biçimde yeniden düzenlenmesi gerekecektir:

	Gelir (grş)	Gider (grş)
Hazine-i Amire	33 424 931,5	27 892 914
Mansûre Hazinesi	160 833 768	198 750 249,5
Mansûre'nin mahsûbları	50 965 372	50 408 430
Redif Hazinesi	29 816 693,5	38 897 965
Redif H. Bosna hesapları	1 229 344,5	699 244
Tersâne Hazinesi	22 354 500	26 132 000
	298 624 609,5	342 780 802,5

Not: Tersâne Hazinesi hesapları 1252-53 (1837), diğer hesaplar 1254 (1838) yılına aittir.

Bu hesaplara göre, devlet gelirleri (Tüm hazinelere ait gelirler toplamı) giderlerini karşılayamamaktadır (Yukarıdaki tabloda *Darbhâne*'ye ait herhangi bir verinin yer almadığına dikkat edilmelidir). Ancak burada, bu gelir-gider dengesinden daha önemli olan nokta merkezin kontrolüne giren gelir ve giderin kapasitesi yani büyüklüğüdür: Görüldüğü üzere bu kapasite artık 300 milyon guruş düzeyine varmıştır.

Bu saptamanın yanısıra, bir genel değerlendirme yaparken altı tekrar çizilmesi gereken noktalar şunlardır:

- Devletin maaşlı merkezi ordusu büyümüş, ayrıca maaşları merkezi hazinece ödenen devlet memurları sayısı artmıştır.
- Geniş çaplı yapım ve imar faaliyetleri artık merkezi hazinelerden finanse edilmeye başlanmıştır.
- *"Ceb-i hümâyun mahiyyesi"* adı altında merkezi hazineden (Mansûre Hazinesi) padişaha aylık verilmeye başlanması çok anlamlıdır. Ancak, padişahın maaş ya da tahsisatıyla ilgili bu durumun daha aydınlık hale gelmesi Tanzimat'ın ilânından sonra gerçekleşecektir.

Bölüm IV

TANZİMAT: SONUN BAŞLANGICI (KLÂSİK DÜZENİN KESİN TASFİYESİNİN BAŞLAMASI-YENİ DÜZENLEMELER VE TEK HAZİNE SİSTEMİNE DÖNÜŞ)

1- TANZİMAT'IN İLÂNI

1839 yılının Kasım ayında (Ramazan 1255), Mustafa Reşid Paşa'nın Gülhane Parkı'nda okuduğu ünlü ferman ile ülkede *"Tanzimat"* ilân edildi. Bu fermanın muhtevası incelendiğinde görülür ki, devlet

1- Tebaanın can, mal ve mülk güvenliğini, çeşitli zümreler arasında ayırım göstermeden sağlamayı amaçlıyor,
2- Genel olarak devlet maliyesinde ve bu arada özellikle vergilerin salınıp, toplanma usüllerinde yeni düzenlemelere gitmek istiyor,
3- Askeri konularda ve özellikle asker toplama usullerinde yenilikler yapmak istiyordu.

Fermanın okunmasından sonra, bu ana ilkeler çerçevesinde peşpeşe türlii kararlar alınarak, *"Tanzimat"*ın uygulanmasına başlandı. Böylece, genel olarak devlet yapısında ve çeşitli kurumlarında ve bu arada maliyesinde bir "yeniden düzenleme süreci" başlamış oldu.

Aslında, Tanzimat "sonun başlangıcı"ydı. Zira, söz konusu sürecin başlangıç yılları çok daha eski tarihlere inmekteydi. Tanzimat, Abdülhamid I, Selim III ve Mahmut II devri reformlarının son halkasını oluşturmaktaydı. Bu bakımdan Tanzimat, bir "sonuç"tu. Fakat, öte yandan Tanzimat bir "başlangıç"tı da. Ünlü fermanın okunmasıyla birlikte, "yeniden düzenleme hareketi" yeni bir aşamaya girmiş ve bu kez daha genel ve kesin bir değişim planı ortaya konmuştu.

Osmanlı tarihi incelemelerinde *"Tanzimat Dönemi"* 1839-1856 yılları arasıdır. Yani *Tanzimat Fermanı*'nın okunuşundan, *Islahat Fermanı* nın ilânına kadar geçen süre. Ancak, bu bölümde biz bu dönemin tamamının incelenmesine girişecek değiliz.Amacımız yalnızca Tanzimat'ın ilânı ile gelen temel değişikliklerle, söz konusu dönemin ilk yıllardaki bazı mali düzenlemelerin gözden geçirilmesidir. Böyle bir yaklaşım, Tanzimat'ı "sonun

başlangıcı" olarak nitelememizden kaynaklanır. Gerçekten, aşağıda görüleceği gibi, Tanzimat'ın ilk yılları, Mahmud II dönemi ıslahatının ayrılmaz bir parçasıdır. Diğer bir deyişle, Mahmud II dönemindeki mali düzenlemeler, yeni kararlar, kararsızlıklar ve arayışlar ancak Tanzimat'ın ilk yıllarında bir bütünselliğe kavuşur ve anlam kazanır. Bu bakımdan, Tanzimat'ın getirdiği bazı yeni gelişmeleri gözden geçirmeden, daha önce ele alınan konular hakkında bir hükme varmanın kolay olmayacağını ifade etmek bir abartma sayılmamalıdır.

2- VERGİLERİN YENİDEN SAPTANMASI VE TAHSİLİ: MUHASSILLAR

Tanzimat Fermanı ile ortaya konan amaçlara bir anda erişilmesine olanak yoktu. Dolayısıyla, Tanzimat'a ilişkin mali kararların uygulanabilmesi için, ülkedeki bazı bölgeler "pilot bölge" olarak saptandı ve Tanzimat'ın gerekleri ilk önce bu bölgelerde yerine getirilmeye başlandı. Bu bölgelere "*Tanzimat-ı Hayriyye icrâ olunan mahaller*" deniyordu. Diğer bölgeler ise "*Müstesna mahaller*" diye anılıyordu. Yıllar ilerledikçe, "*Müstesna mahaller*"in alanı tedricen daraltılacak ve sonunda Tanzimat tüm ülkeye teşmil olunacaktı...

Tanzimat Fermanı'nda, ülkede vergi toplama işlerinde uygulanagelmekte olan "*İltizam usulü*" fevkalâde kötülenmiş ve bu usulün kaldırıldığı ilân olunmuştu (1). İltizam usulü kaldırılınca, vergi tahsil işleri birer devlet memuru olan "*muhassıl*"lara verildi (2). Ancak muhassıllar, basit birer vergi tahsildarı değildi. Bunlar Tanzimat'ı mali açıdan uygulamakla yükümlü yani çok önemli görevler üstlenmiş olan maliye memurlarıydı. Muhassıllar, atandıkları bölgelere gidecek ve önce oradaki vergi olanaklarını araştırıp, mevcut vergi miktarlarını yeniden belirleyeceklerdi. Aynen tahsil olunan yükümlülükleri, yaklaşık bir değer üzerinden nakde çevirmek de bunların göreviydi. Kısacası Tanzimat hareketinin başarısı ile, muhassılların görevlerini başarılı ve süratli bir biçimde ifa edebilmeleri arasında büyük bir ilişki vardı.

---

(1) Tanzimat fermanında iltizam usulü hakkında şu satırlar yer almaktaydı: "...*âlât-ı tahribiyyeden olub hiç bir vakitde semere-i nafiası görülmeyen iltizamât usûl-ı muzırrası elyevm câri olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyasiyye ve umûr-ı maliyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr ü kahrına teslim demek olarak, ol dahi eğer zaten bir iyice adam değilse hemen kendi çıkarına bakıb cemi harekât ve sekenâtı gadr ve zulûmden ibaret olmasıyle...*" (E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK yayını, Ankara 1947, c. 5, s. 264)

(2) Tanzimat gereğince görevlendirilen muhassılların bu görev ve yetkileri bir belgede şöyle dile getirilmiştir:

"...*Tanzimat-ı Hayriyye usûl-i mehâsin-i şümûli iktizasınca Darbhâne-i Âmire ve Mîrî ve Evkaf-ı Hümâyun Hazineleri ve sâir hazâin-i celîleden zabt ve idare olunagelen kâffe-i mukataat ve bunlardan başka memâlik-i mahrûse-i şâhânede kâin kaza ve kasabatın gerek mahallerinde ve gerekse bu tarafda kapu kethüdaları ve sarrafan defterlerinde mukayyed bulunan iltizamât bedelâtı ve bâ senedât-ı kaviyye açıkda ve şunun bunun uhdesinde olan zeamet ve timarât ve çiftlik ve ta'şirât ve rüsûmât ve emvâl-i sâire muhassıleyh ma'rifetleriyle ta'şir ve tahsil olınub bir şey açıkda kalmamak lâzım geleceğine...* Muharrem 1256"(Başbakanlık Arşivi, *Divân-ı Hümâyun muhtelif ve mütenevvi defterleri*, no 38, s. 1-2)

Muhassılların görev ve yetkilerinin mahiyetine diğer birçok belgede de atıfda bulunulur. Örneğin: MAD, no 8 999, s. 38 de muhassılların kaza vergilerini yeniden saptama görevlerine değinilir.

Tanzimat icra olunan bölgelerdeki her türlü mukataanın artık "*muhassıllar ma'rifetiyle ta'şir*" olunacağını ifade eden diğer önemli bir belge (*takrir*) de Cevdet Maliye, no 11 241 de kayıtlıdır (13 M 1256 tarihli).

Muhassıllar göreve başlayınca, Tanzimat icra olunan bölgelerde, ülkede o ana kadar geçerli olan, adı duyulan ya da şu veya bu biçimde yaşamaya devam eden çeşitli mali kurum ve terimler de tarihe karıştı. Bunların başında *"iltizam usulü"* gelir, Benzer biçimde, *"mukataa"* ya da *"malikâne mukataa"* gibi terimler de terkedildi (3). Keza, *timar* ve *zeâmetler*, daha doğrusu bunların kalıntıları da tarihe karıştı (4). Bu arada, Tanzimat fermanı uyarınca, tebaanın vergi yükümlüsü olarak eşitliği ilkesi de benimsendiğinden, çeşitli zümrelerle, farklı statüdeki araziler üzerindeki vergi muafiyetleri de son buldu (5).

---

(3) Maliyeden müdevver defer, no 8 999, s. 38; Cevdet Maliye, no 9 673 (15 Za 1255).

20 Ra 1256 (22 Mayıs 1840) tarihli bir tahriratda Tanzimat gereğince bundan böyle *"...malikâne vechile tasarruflar gibi eski maliye usûlleri fesh olunarak maktuatın idareleri muhassıllara ihâle olunduğu..."* vurgulanmaktadır (Cevdet Maliye, no 22 165).

Bu arada işaret etmek gerekir ki, Tanzimat'ın ilânından sonra mahlûl olan malikâne mukataalar ya da hisseleri Maliye Hazinesi'nce zabt edilmeye başlanmıştı (MAD, no 10 551, s. 53).

(4) Zira *"...Tanzimat-ı Hayriyye iktizasınca... timarların bundan böyle muhassıllar ma'rifetiyle ta'şiri icâb ider..."* idi (Hatt-ı Hümâyun, no 16 219, 15 Muharrem 1255/31 Mart 1839).

Bu arada işaret etmek gerekir ki, Tanzimat ilân olunduğu sırada timarların bir kısmı zaten hazinece zabt edilmiş durumda olup, bunlar diğer *"iltizamât"* gibi işlem görmekte idiler. Fakat, o sıralar *Asâkir-i Muntazama-i Şâhâne* süvarilerinin gerek zâbit ve gerekse neferlerinin uhdelerinde de önemli bir miktarda timar bulunmaktaydı. Bu timarların *"ekserisi kendu taraflarından ta'şir olunmakta"* idi. Tanzimat,bu timarların hasılatının da muhassıllarca toplanması kuralını getirince, söz konusu timar sahipleri buna itiraz ettiler. Bunun üzerine, merkezi idare bu gibi timarların *"eshabı tarafından ta'şiri suretinin icrası Tanzimat-ı Hayriyye usûl-i mehâsin-i şümulüne mugayir olacağı"* noktasına dikkati çekmekle birlikte, timarlı askerlere ödün vermek zorunda kaldı. Ancak, timarı *"ta'şir"* hakkı kendilerinde bırakılmakla birlikte, *"hâsılât-ı öşriyye"* nin bölge meclis ve muhassılına bildirilmesi koşulu getirilerek, verilen ödün bir miktar yumuşatılmış ve bu timarlıların da Tanzimat kurallarıyla uyumu sağlanmış oldu (A.g.b.).

(5) Cevdet Maliye, no 27 285 (Ş 1257); Cevdet Dahiliye,no 1 515 (Ra 1256) ve no 2 196 (Receb 1256).

Tanzimat'ın getirmiş olduğu vergi yükümlülüğünün temel ilkeleri ve istisna ya da muafiyetlerin kalkması konusunda ortaya çıkan yeni durumu tam olarak yansıtabilmek için şu noktalara işaret etmekte yarar vardır:

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin klâsik mali düzeninde toplumdaki bazı zümreler vergilerden muaf sayılmışlardı ki, bunların başında askeri sınıf mensuplarını anımsamak gerekir. Tanzimat işte bu gibi ayrıcalıklı zümrelerin vergiden muaflıklarına son verdi (Yukarıda anılan kaynaklara ek olarak: Ö. L. Barkan, Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat, *Tanzimat I*, s. 352). Klâsik düzende bazı muaflıklar da hizmet karşılığı idi (örneğin derbendler). Tanzimat'ın ilânıyla birlikte, bu gibi muafiyet karşılığı görülen hizmetler de maaşlı hizmet biçimine dönüştürülmüştür. (Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967, s. 147).

Tanzimat'ın getirdiği yeni mali düzende vatandaşların *"virgü"* yükümlüsü olmalarının ilk koşulu *"emlâk ve arazi sahibi olmak"* idi. Emlâk ve arazisi olmayanlardan *"hâne-i avârıza bağlu tekâlif alınmak icâb itmez idi"* (MAD, no 6 000, s. 6, *Maliye komisyonu mazbata kuyud defteri).* Ayrıca, hayvan sahibi ya da *"ticâret ve temettü"* sahibi olmak da vergi yükümlülüğünü gerektiren bir husustu.

Bazı kale askerlerinin vergi yükümlülüğüne değinen bir *"hüküm"* de yukarıda işaret edilen noktalar daha da açık olarak vurgulanmaktadır:

> *"...Istanköy ve Rodos ve Sakız ve Kıbrıs ve Limni ve Bozcaada ve Midillu cezirelerinde kâin kıl'a-ı hakaniyyemde mevcûd bulunan yerlu topçuların hızmetlerine mahsûs maaşlarından maada yedlerinde emlâk ve arazi ve temettüatları olduğu halde her vech-i Tanzimat-ı Hayriyye ahâli-i sâire misullu icâb iden hisse-i virgülerinin tamamen tahsil olunması ve emlâk ve temettü'leri olmadığı sûretde kendülerinden bir şey mutalebe ve ahz olunmaması...7* Safer 1258" (MAD, no 7 696, *Ahkâm defteri*, s. 25)

Yeni düzen; herhangi bir kişi *"alil ve ihtiyar ve kâr u kisbe adem-i iktidâr"* olsa bile, onu *"hâne-i avârıza bağlu tekâlif"* den muaf tutabilmek için, emlâk ve arazisi olup olmadığının tahkikini gerektiriyordu (A.g.d., vrk 123-b, 28 C 1257 tarihli hüküm).

Başlangıçta, her kaza için bir muhassılın görevlendirilmesi esas alınmıştı (6). Bunların ellerinde, görevlerini ayrıntılı biçimde belirten birer "talimatnâme" bulunmaktaydı (7). Muhassıllar görevlerini icra ederken, âmirleri durumunda olan "*müşir*" (valilikle görevli vezirler) lerle, kazalarda görevli "*zabtiye memurları*" ile işbirliği yapacaklardı (8). Muhassılların yanlarında, kendilerine yardımcı olmak üzere birer "*mal ve emlâk kâtibi*" de bulunmaktaydı. Bu gibi muhessıl yardımcıları, merkezdeki çeşitli maliye bürolarından seçilmiş ve "*muhassıl maiyetinde*" görevlendirilmiş "*efendi*" lerden oluşmaktaydı (9). Bazı önemli bölgelerde, bazen "*tahrirat kâtipleri*" de muhassıl yardımcıları arasında yer alıyordu (10).

Muhassılların yıllık hesaplarının denetimi esastı. Hesapları denetleyecek birinci merci "*Muhassıllık meclisleri*" idi. Tanzimat gereğince teşkil olunan bu taşra meclislerine "*mahallî meclis*", "*müzâkere meclisi*" ya da "*taşra meclisi*" de denirdi (11). Meclis üyelerinin bölgenin "*emlâk ve itibâr sahibi*" kişilerinden seçilmesi esastı (12). Ancak, seçim yanında, bazı bölgelerde üyelerin "*kur'a usulü ile ta'yini*" uygulamasına da rastlanmaktaydı (13). Muhassıllar gibi (14), meclis üyeleri de maaşlı idiler (15).

Muhassıllar iki ayrı defter tutmakla yükümlüydü: Kaza gelir ve gider defteri (16). Mahalli meclisce denetlenen bu defterler, sonra İstanbul'a gönderilirdi (17). Defterlerin üç ayda bir gönderilmesi esastı, ancak her

---

Ancak, her şeye rağmen Tanzimat'la birlikte tüm muaflıkların da sonu gelmedi. Nitekim, genel ilkelere rağmen, vakıf arazilerde bulunanların eski ayrıcalıklarının yine bir dereceye kadar korunmaya çalışıldığı ve bunlar için özel hükümler çıkarıldığı görülmektedir. Örneğin, Tanzimat'ın ilânından sonra, Erzurum'da Yemen fatihi Koca Sinan Paşa evkafına bağlı bir köy halkı merkeze başvurarak, vergi konusunda yine eski ayrıcalıklarının devamını talep etmişti. Merkezi idare bu talebe "*...müsaade olunduğu halde bu keyfiyyet sâirlerine sirâyet iderek hisse-i tekâlifleri bi'z-zarûr kuraha-i sâire ahâlilerine tarh ve tevzi' birle fukaraya gadri mûcib olacağı...*" görüşünü taşımakla birlikte, şu karara varmadan da edememişti: "*...karye-i mezbûrenin aşarı haremeyni 'ş-şerifeyn evkafı şerifesinden olduğundan mahall-i mübârekeye hurmeten mevcûd olan nüfuslarına göre icâb iden tekâlifin nısfı mikdâr tarh olunmak üzere emr-i âli-i mezkûrun tecdidinde beis olmadığı...*" (A.g.d., vrk. 124-a, 29 L 1257 tarihli hüküm).

Tanzimat sonrasında vakıfların eski imtiyazlarının devamı konusunda Barkan'ın a.g.m. sine de bakılmalıdır.

Tanzimat'la birlikte gelen yeni düzende vakıflar yine bazı vergi ayrıcalıkları (imtiyaz) elde ettilerse de; imam, hatip, muallim-i sibyan, müezzin ve kayyum gibi bazı özel görevlilerin vergiden muaf olabilmeleri ancak "*emlâk ve arazi ve temettü*" "sahibi olmamalarına bağlı kalmıştı (MAD, no 6 000, s. 6, 3 S 1258 tarihli hüküm).

(6) Cevdet Maliye, no 12 467 (Zilhicce 1255)

(7) Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, c. II. Muhassıllar ile zabtiye memurları arasındaki ilişkileri ve işbölümünü düzenleyen diğer bir "*talimatname*" için ise bkz.: Bşb. arş., *Divân-ı Hümâyun muhtelif ve mütenevvi defterler*, no 82, s. 12-14.

(8) Aynı kaynaklar ve Cevdet Maliye, no 14 768 (5 M 1256), no 10 010 (1256)

(9) MAD, no 10 551, *ilm-ü-haber defteri*, s. 31

(10) Cevdet Maliye, no 14 702 (19 Z 1258)

(11) İ. Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahallî İdareler*, s. 13 vd (TODAİE yayını, Ankara 1974)

(12) Cevdet Dahiliye, no 1496 (5 S 1256)

(13) Cevdet Maliye, no 11 090 (4 R 1256). Meclis üyelerinin miktarı ve seçim yöntemi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: İ. Ortaylı, a.g.e., s. 19-20.

(14) 1258 yılına (1842) ait bir listeye göre, çeşitli kaza muhassıllarının maaşları 7 500 ilâ 12 500 grş arasında değişmekteydi (MAD, no 9 189, s. 41-42)

(15) Cevdet Maliye, no 11 090 (4 R 1256); İ.Ortaylı, a.g.e., s. 22

(16) Cevdet Maliye, no 9 914 (29 R 1256) ve no 10 341 (11 C 1256)

(17) Meclis-i Vâlâ irâdesi, no 821 (11 Ş 1258); Cevdet Maliye, no 10 341 (11 C 1256) ve no 10 059 (23 C 1258)

zaman buna uyulamaz ve bazı muhassıllıklardan dört, beş ya da altı ayda bir defter gönderildiği olurdu (18). İleriki yıllarda, kaza hesap defterlerinin bu kez her ay merkeze gönderilmesi kuralı konduysa da, bu kuraldan yine de sapmalar olmaktaydı (19).

Taşra meclislerinden merkeze gönderilen "vâridât ve masraf defterleri", önce maliyenin "*Masârifat Muhasebesi*" bürosuna gelir ve burada defterlerin içeriği özetlenirdi. Bu özet hesaplar sonra "*Meclis-i Muhasebe-i Maliye*" ye gider ve orada incelenerek, her birinin "*muvafık-ı kuyud*" ya da "*mugâyir-i nizâm*" olduğu belirlenir ve buna göre hesaplar aklanır ya da reddolunurdu. Reddolunan hesaplar, muhassıllıklara yeniden düzenlenmek üzere geri gönderilirken aklanan hesaplar *Maliye Hazinesi*'ne irâd ve masraf kayd edilirdi. Hesaplarda ihtilâf olması halinde, haliyle merkezle taşranın yazışması gerekir ve bu gibi yazışmaları merkezdeki "*Mektubî-i Maliye Odası*" yürütürdü (20).

Başlangıçta, "her kazaya bir muhassıl" atanması temel ilke olarak benimsenmiş olmasına rağmen, fiiliyatta bu ilkeden sapmalar oldu ve bölgesel özellikler göz önüne alınarak, ülkedeki muhassıllık teşkilâtı ona göre şekillenmeye başladı. Nitekim, bazı bölgelerde, aynı *sancak* dahilindeki birkaç mücavir muhassıllığın birleştirilmesi gerekti; bazı yerlerde de tersi oldu (21). Aslında, Tanzimat'la birlikte, ülkede genel olarak mahalli mülki birimlerin de yeniden düzenlenmesine geçilmişti. Bu amaçla, bazı sancaklar birleştirilmiş, yeni bazı eyaletler teşkil olunmuş ve bunların başına vezir rütbesinde "*müşir*"ler getirilmişti. İdari açıdan bu düzenlemelere gidilirken, mali, daha açık bir ifadeyle vergi tahsili açısından da birim olarak "kaza" esas alınmış ve her kazanın vergi miktarlarının yeniden belirlenmesine başlanmıştı. Bu görev ve saptanan yeni miktarların tahsil edilip merkeze gönderilmesi işi muhassıllara aitti. Muhassıllar kaza vergilerini belirlerken adalet ve hakkaniyet ilkelerine dikkat etmekle yükümlüydüler. Böylece, ortaya çıkacak "*virgü*" miktarlarına kimsenin itiraz edemeyeceğine inanılmaktaydı (22).

(18) MAD, no 9 189, *ilm-il-haber kuyud defteri*, s. 228 vd; Cevdet Maliye, no 10 341 (11 C 1258); Cevdet Maliye, no 1 308 (Ş 1258)

(19) Cevdet Meliye, no 23 365 (11 L 1262); Cevdet Maliye, no 23 134 (Z 1263).

1846 ve 1847 yıllarına ait ve Bursa ve Harput bölgelerinin defterlerlyle ilgili bu belgelerde, Tanzimat'a dahil bölgelerin defterlerinin her ay sonunda merkeze gönderilip, muhteviyatlarının Maliye Hazinesi'ne bildirilmesinin âdet olduğu vurgulanmakta ve arkadan Bursa (ve Harput) defterinin gecikme nedeni sorulmaktadır.

(20) MAD, no 9 189, *ilm-ü-haber kuyud defteri*, s. 228-29

(21) MAD; no 7 928, *muhassıllar için iktiza iden ilm-ü-habor defteri*, s. 6, 11 vd.

Ayrıca şu belgeler de zikre değer: Cevdet Maliye, no 28 151, N 1256 (Şarköy voyvodasının Milâs ve diğer dört kazaya muhassıl olarak atanması hakkında); Cevdet Maliye, no 8 332, 11 R 1257 (Niğbolu ve Vudin muhassıllıklarının birleştirilmesi hakkında).

Bazı yerlerde de, bir muhassıl birkaç kazanın mali işleri ile görevlendirildikten sonra, eğer idari açıdan zorluklarla karşılaşmaya başlamış ise, diğer kazalara birer "*muhassıl vekili*" atandığı da olmaktaydı (Cevdet Maliye, no 27 575; Safer 1256). Ancak, bu uygulama pek uzun sürmemiş ve iki yıl sonra muhassıl vekillikleri ilga olunarak, bu gibi kazalara "*müdür*" ünvanı taşıyan görevliler atanmaya başlanmıştır (Cevdet Maliye, no 19 194, Safer 1258).

(22) Receb 1258 tarihli olup, müşir, defterdar, meclis üyeleri, vs ye hitaben yazılmış önemli bir fermanda, Tanzimat'la tesis olunan yeni mali ve mülki düzenin temel özelliklerine değinildikten sonra, vergi konusunda şu satırlara yer verilmektedir: "*...her bir kazanın virgüsı tamam had ve i'tidal nisâbım bularak gereği gibi kararlaşmış ve kimesneye kat'an şudur diyecek mahall kalmamış olduğundan...*" (Cevdet Dahiliye, no 4 637)

Yeni düzenlemelerin amacı, Tanzimat'a dahil bölgelerde (23) etkin bir vergi tahsil teşkilâtı oluşturmaktı. Muhassıllar bu yeni teşkilâtın temel adamları olmaktaydı. Ancak, günler ilerledikçe ülkedeki "muhassıllık teşkilât şeması", zorunlu olarak yeni idari ve mülki düzenlemelere koşut olarak gelişmek durumunda kaldı ve böylece mahalli defterdarlıkların da oluşturulması gerekti. Kazalara *muhassıl* atanırken, artık vilâyetlere *defterdarlar* atanıyordu (24). Vergiler de, belgelerdeki ifadelerle, artık *"defterdarân-i kiram hazerâtı* ve *muhassıleyn ma'rifetleriyle"* idare ve tahsil olunmaya başlanmıştı (25).

Muhassıllık teşkilât şemasındaki değişmeler, mahalli meclislerin de yeniden ele alınmalarını gerektirmişti. Önceleri her merkezi kazada (*re's kaza)* bir büyük meclis ve civar küçük kazalarda (*etraf kazalar)* da küçük meclisler bulunurken, küçük kaza meclisleri lağvedildi (26). Bundan maksat, vergi tahsil işlerini daha az ellerde toplamak ve vergi tahsil masraflarını düşürmekti (meclis üyeleri maaşlıydı).

3- MECLİS-İ MUHASEBE-İ MALİYE

Tanzimat'ın uygulanışını sağlamak amacıyla, taşrada kaza meclisleri kurulup, muhassıl ve defterdarlar gönderilirken, merkezde de mali konuları denetlemek ve karar verip, sonuca bağlamak görevi ile yükümlü bir üst meclis oluşturulmuştu. Bu meclis, *"Meclis-i Muhasebe-i Maliye"* adını taşımaktaydı.

İlk kurulduğu sırada *Meclis-i Muhasebe-i Maliye* başkanlığına eski defterdarlardan Hacı Edhem Efendi getirilmişti. Başkan dışında, meclisin altı üyesi daha vardı. Ayrıca üç kâtip de büro ve yazı işleriyle görevlendirilmişti (27). Ancak, kısa bir süre sonra, *Meclis-i Muhasebe*'nin ilk görevliler kadrosu hem sayıca, hem de ismen değişikliğe uğramıştır (28).

Kuruluş sırasında, *Meclis-i Muhasebe-i Maliye*'nin görev ve yetki alanı kesin çizgilerle ortaya konmuş değildi. Bu nedenle, kısa süre içinde Meclis-i Muhasebe, hemen hemen her türlü mali konu ve soruna el atmak durumunda kaldı. Nitekim, bu meclis

1- Tanzimat'a dahil bölgelerin *"vergi tesviyesi"*
2- Hazineye ilişkin bazı sorunlar
3- *"Müstesna mahaller"* in vergi sorunları
4- Çeşitli mukataalardaki sorun ve anlaşmazlıklar
5- Tüccara ilişkin anlaşmazlıklar

gibi çok çeşitli konularla fiilen uğraşır hale gelmişti (29).

(23) Tanzimat'ın ilânı ile birlikte, tüm ülkenin derhal Tanzimat'ın uygulama alanına girmemiş olduğunu yeniden vurgulamak gerekir. Örneğin *"Tanzimat icrâ olunan mahaller"* e Erzurum 1845 de, Bağdad 1844 de, Musul 1848 de, Rumeli tarafındaki bazı bölgeler de 1846 da katılmışlardı (Cevdet Maliye, no 11 931, 22 469, 22 331, 20 616)

(24) MAD, no 7 928, s. 33; Cevdet Maliye, no 1 365 ve 23 162

(25) Cevdet Maliye, no 11 510 (21 L 1257)

(26) Cevdet Maliye, no 1 365 (5 Ş 1257); Cevdet dahiliye, no 5 189 (7 n 1257)

(27) *Tarih-i Lütfi*, c. 6, s. 125

(28) Meclis reis ve üyelerinin maaşları ile zaman içinde üyeliklere yapılan yeni atamalar hakkında şu belgelerde bilgi vardır: Cevdet Maliye, no 22 989, no 5 110; Dahiliye iradesi, no no 2 282, no 2 819, no 3 906, no 2 431

(29) MAD, no 8 999, *Teşkilât Defteri*, s. 87

Fakat, bunlar içinde, Meclis-i Muhasebe'nin kurulmasına neden olan ve dolayısıyla en önemli sayılması gereken konu *"vergi tesviyesi"* idi. Diğer bir ifadeyle, meclisin temel görevi, Tanzimat'a dahil bölgelerdeki vergilerin halkın *"hâl ve tahammülüne"* göre yeniden saptanmasını sağlamak ve vergilerin muhassıl ve defterdarlarca tahsil edilip, merkeze gönderilmesini temin etmek ve bu konulardaki anlaşmazlık ve yolsuzlukları önlemekti. Ne var ki, mali konularda bir "ihtisas meclisi" hüviyetinde olduğu için, muğlâk ve pürüzlü çeşitli mali sorunlar da bu meclise havale olunmaya başlanmıştı.

Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin gündemine giren sorunlar, burada tartışılır ve alınan kararlar bir *"mazbata"* ile padişaha arz olunurdu. Bazı durumlarda, Meclis-i Muhasebe mazbataları *Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye* tarafından da gözden geçirilirdi (30).

Tanzimat dışında kalan bölgelerin *(müstesna mahaller)* vergi sorunlarının Meclis-i Muhasebe'ye gelip, karara bağlanmaya başlanması, böyle bir meclis kurulurken amaçlanmış bir husus değildi (31). Aslında, *"müstesna mahaller"*ın mali işleri, daha önce alınan kararlar uyarınca, vezirlerin *"kapu kethüdaları"*na bırakılmıştı. Bu bakımdan, Meclis-i Muhasebe bir bakıma, başkalarının görev alanına müdahale eder bir duruma girmiş olmaktaydı. Öte yandan, Tanzimat'a dahil bölgelerin mali işleri konusunda çeşitli maliye bürolarının başlarındaki *"Muhasebeci efendiler"* ile meclisin çalışmaları arasında da bir uyum ve eşgüdüm sağlanmamıştı. Muhasebecilerin de *"vergi tesviyesi"* ile ilgili benzer yetki ve sorumlulukları vardı. Bu gerçekler karşısında, 1843 (1259 başı) yılında Meclis-i Muhasebe'ye yeni bir düzen vermek kaçınılmaz oldu.

Yapılan düzenleme sonucunda *"Muhasebeci Efendiler"*ile *kapu kethüdaları* da meclis üyeleri arasına katıldı: *Sergi, Esham ve Ceride Kalemlerinin* "muhasebeci" leri her gün meclise gelecek ve meclis çalışmalarına katılacaklardı. *Vâridat* ve *Masârifat Muhasebecileri* ile yeni görevlendirilen *Anadolu* ve *Rumeli defterdarları* ise (işlerinin çokluğu nedeniyle) ancak kendilerini ilgilendiren konular olduğunda meclis müzakerelerine iştirak edecekti. *"Müstesna mahaller"* e ilişkin konuların tartışılıp, karar verilebilmesi için de, vezir *kapu kethüdaları* arasından seçilen üç temsilci, haftada iki gün meclis görüşmelerine katılacaktı. (32). Böylece Meclis-i Muhasebe'nin kendiliğinden genişlemiş olan görev ve yetki alanı, hukuken de tasvib ve tasdik edilmiş oldu.

4- UMÛR-I MALİYE NEZÂRETİ VE MALİYE HAZİNESİ

Osmanlı Devleti'nin mali tarihinde *Maliye Nezâreti* adlı kurumun ilk biçimiyle ortaya çıkışının Şubat 1838 (Zilhicce 1253) de olduğuna daha önce değinmiştik. Anımsanacağı üzere, aynı tarihte maliyede *"defterdar"* sözcüğünün kullanılması da yasaklanmış ve o sırada *Hazine-i Âmire* ile *Mansûre Hazinesi* de birleştirilerek Abdurrahman Nafiz Paşa *"Maliye Nâzırı"*ünvanıyla,birleşen kurumların başına geçirilmişti.

(30) Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye hakkında bkz.: S. J. Shaw, The Central Legislative Councils in the 19 th Century Ottoman Reform Movement Before 1876 *(International Journal of Middle East Studies 1*, s. 51-74 den ayrıbasım)

(31) MAD; no 7 696, *Ahkâm Defteri*, vrk 123, 8 Ca 1257 tarihli hüküm

(32) MAD, no 8 999, aynı yer

Ancak, *Maliye Nezâreti*'nin saptanan bu ilk statüsü pek uzun ömürlü olmadı. Abdurrahman Nafiz Paşa C.evvel 1255 de nâzırlıktan azl edildi ve arkasından Maliye Nezâreti ikiye ayrılarak *Hazine-i Âmire Defterdarlığı* ile *Mukataat Hazinesi Defterdarlığı* görevleri yeniden ihdâs olundu. *Hazihe-i Âmire Defterdarlığı*'na Hacı Edhem Efendi, *Mukataat Defterdarlığı*'na ise Musa Safveti Efendi getirildiler (33).

Ramazan 1255 de Tanzimat ilân edilince, *"Tanzimat-ı Hayriyye icra olunan mahaller"* ile *"Müstesna mahaller"* in gelir ve giderlerinin nasıl ve kimler tarafından idare olunacağı ve tahsilatın hangi hazineye girmesi gerektiği konusu gibi önemli bir sorunla karşı karşıya kalındı. Gerekli yeni düzenlemeler yapılmaz ve bu konudaki yetki ve sorumluluklar iyice ve peşinen belirlenmezso, her iki alanla ilgili mali iş ve hesapların birbirine karışmasından korkuluyordu. İşte bu düşüncelerin etkisiyle, Tanzimat'la ilgili yeni işler ile, eski usul işlerin, o günkü ifadeyle *"usûl-i cedîde"* ile *"usûl-i atîka"*nın idaresinin birbirinden ayrılmasına karar verildi ve *Hazine-i Âmire Defterdarı* ile *Mukataat Defterdarı* arasında bir iş bölümüne gidildi. Ancak, bu yapılırken, hazinelerin statüsü ve ünvanlar bir kez daha değişikliğe uğradı.Şöylo ki:

Tanzimat'ın ilânı ile birlikte*"iltizam usulü"*de kaldırılmış olduğundan,artık garip karşılanacağı düşüncesiyle, mali bir terim olarak *"mukataat"* sözcüğünün de kullanılmamasına karar verilmişti (34). Bu kararın bir devamı olarak *"mukataat hazinesi"* ve *"mukataat defterdarı"* gibi terimlerin de terk edilmesi gerekiyordu. Bu gerekçeyle, 15 Za 1255 (20 Ocak 1840) tarihli bir kararla (35) bu terimlerin de kaldırıldığı açıklandı. Aynı anda, *Mukataat Hazinesi,Mîrî Hazine* ile birleştirilerek *"Hazâin-i Âmire"* oluşturuldu ve eski Mukataat Hazinesinin defterdarı olan Musa Efendi *"Hazâin-i Âmire Defterdarı"* ünvanıyla, birleştirilen hazinelerin başına getirilerek *"usûl-i atîka"* yı yürütmekle görevlendirildi. *"Usûl-i cedîde"* yi ise, *"Umûr-ı Maliye Nâzırı"* ünvanıyla Hacı Saib Efendi yürütecekti (36).

Bu kararla birlikte *"Umûr-ı Maliye Nezâreti"* yeni bir hüviyet kazanmış oluyordu: Tanzimat'ın mali açıdan uygulanması Maliye Nâzırı'nın yetki ve sorumluluğuna bırakılmıştı.

Maliye Nâzırlığı yeni statüsüne kavuşturulduğu sırada, başta Tanzimat icra olunan bölgelerin muhassıllarca gönderilen vergi gelirleri olmak üzere diğer bazı gelirleri de tahsil eden yeni bir hazine ortaya çıktı: *Maliye Hazinesi* (37). *Maliye Hazinesi* gelir tahsiline 25 Zilhicce 1255 ten itibaren başlamıştı. *Muhassıllıklar vâridâtı* yanında, *İstanbul Emtia* ve *Duhan*

---

(33) *Tarih-i Lütfi*, c. 6, s. 53

(34) *"...ve iltizamat usûl-i mukarreresinin feshi cihetiyle mukataat lâfzının dahi lâğvıyle..."* (MAD, no 8 999, s. 38, Maliye Nezâreti'ne yazılan ferman sûreti)
Maliye Nâzırı ile Defterdar Efendi'lere aynı konu ile ilgili olarak gönderilen "buyrultu" larda ise *"...iltizamât usûl-i mukarreresinin feshi cihetiyle mukataat defterdarlığı lâfzının dahi lâğvıyle..."* denmektedir (Cevdet Maliye, no 9 673)

(35) Aynı belgeler

(36) Aynı belgeler

(37) *"Tanzimat-ı hayriyye usûl-i mehâsin şümûli iktizasınca işbu elli altı senesi muharremi gurresinden ve mart ibtidâsından i'tibâren gerek muhassıllar ve gerek müstesnâ olan mahallerden gelen mebâliğ Maliye Hazinesi'ne teslim olundukda..."* (MAD, no 8 999, s. 35, 25 R 1256 tarihli *ilm-ü-haber*)

Gümrükleri hâsılatı ile *ihtisab* ve *zecriyye resimleri* ve *İstanbul Tahmishâne hâsılatı* gibi kalemler de bu hazineye giriyordu. Hazinenin "*Müstesna mahaller*" den de bazı "müteferrik" hâsılatı vardı. Ancak, "Maliye Hazinesi" nin bu ilk statüsü uzun sürmeyecek ve ileride görüleceği üzere, birkaç ay sonra daha değişik ve büyük bir "Maliye Hazinesi" ortaya çıkacaktır.

5- PADİŞAH VE HANEDAN MENSUPLARINA AİT ÖZEL GELİR KAYNAKLARININ MALİYE HAZİNESİ'NE KATILARAK PADİŞAH VE AİLESİNE MERKEZİ HAZİNEDEN MAAŞ TAHSİS EDİLMESİ

Tanzimat ilân edildiği sıralarda, padişahın özel gelirlerinin özel masraflarına yetecek düzeyde olmadığı görülmüş ve buna çözüm getirmek amacıyla padişahın özel gelirlerinin *Maliye Hazinesi*'ne katılarak, padişaha bu hazineden uygun bir maaş tahsis olunması ilke olarak benimsenmişti. Safer 1256 da, bu ilkeyi uygulama maksadıyla yeni bir araştırma yapılarak bir "*mazbata*" kaleme alındı. Yapılan araştırma; nişanlar imâli ve dost ülkelerin memur ve hükümdarlarına verilecek hediyelerin masrafları Maliye Hazinesi'nce karşılansa bile, padişahın mevcut gelirlerinin, özel masraflarına yine de yetmediğini ortaya koymaktaydı. Bunun üzerine, bazı çiftlikleri dışında (Bunlar beş adet), padişahın her türlü, "*emlâk, çiftlik ve sâir varidât*" ının Maliye Hazinesi'nce idare olunmasına ve 1256 Muharrem (Mart 1940) inden başlamak üzere, padişaha bu hazineden aylık maaş ödenmesine karar alındı (38).

Maliye Hazinesi'nin, her ay padişah maaşı olarak *Darbhâne*'ye 12 500 kise (6 250 000 grş) göndermesi gerekiyordu. Padişah bu parayla *Matbah-ı Âmire*'nin masraflarını, *Enderûn-ı Hümâyun* ile *Darbhâne-i Âmire* mensuplarının maaşlarını, saraylarla ilgili tefriş ve onarım masraflarını, özel olarak yaptıracağı binaların giderlerini, özel olarak çeşitli kişilere vereceği hediyelerin masraflarını karşılayacaktı.

Padişahın özel gelirleri Maliye Hazinesi'ne katılınca, benzer biçimde diğer hanedan mensuplarının özel gelirleri de Maliye Hazinesi'ne bağlanarak, bunlara da maaş tahsis olundu. Örneğin Valde Sultan ayda 755 kise, şehzadeler ise 255 kise maaş alacaklardı.

Padişaha ve saray mensuplarına mutfak masrafları için maaş bağlanınca, *Matbah-ı Âmire*'ye ayni olarak giregelen tahsisatın da kesilmesi gerekiyordu. Ne var ki, Matbah-ı Âmire'nin ayni tahsisatından bazı tekke ve zaviyelere de yardım yapılmakta olduğundan, bu tahsisatın kesilmesi sırasında bazı tartışmalar çıkmıştı. Sonuç olarak, hayır işleri ile ilgili masrafların *Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi*'nce karşılanması gerektiği düşüncesiyle bu ayni tahsisat da kesildi.

Aslında, padişahın mali yetki ve olanaklarının kısıtlanmasıyla ilgili bu son durum birdenbire Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan bir kararın sonucu değildi. Varılan nokta XVIII. yy sonlarından itibaren süregelen gelişmelerin doğal bir ürünüydü. Nitekim, anımsanacağı üzere, geçmiş yıllarda, padişah ve hanedan mensuplarına ait gelir kaynaklarının önemli bir bölümünü

(38) MAD, no 10 551, s. 25, 11 Safer 1256 tarihli *ilm-ü-haber*

denetiminde tutan *Darbhâne* kanalıyla, bu kaynaklar bir süredir zaten merkezi hazine ya da hazinelerin safına çekilir olmuştu. Özellikle *Asâkir-i Mansûre*'nin kuruluşu sırasında gerçekleştirilen operasyon ile de bu kaynakların önemli bir bölümü fiilen *Mansûre Hazinesi*'ne devredilmişti. Bu hazinenin 1254 (1838) yılı giderlerine ait ve daha önce gözden geçirilen tablolar ise, daha o tarihte padişahın merkezi hazineden maaş ya da tahsisat alan bir kimse haline geldiğinin ilk kanıtlarını gözler önüne sermişti.

İşte bu süreç,Tanzimat sonrası bu yeni kararla kesin bir sonuca ulaşıyor ve bundan böyle padişahların devletten ayrı düşünüp kendileri için özel olarak ayırageldikleri gelir kaynakları devletin emrine verilerek,mutlak monarşiye çok önemli bir sınır getirilmiş oluyordu.

6- HAZİNELERİN BİRLEŞTİRİLMESİ VE TEK HAZİNE SİSTEMİNE DÖNÜŞ

Padişaha ait özel gelirler *Maliye Hazinesi*'ne katıldığı sırada *Darbhâne*'nin idaresinde bulunan çeşitli mukataa ve diğer gelirler ve bu arada "*ma'den-i hümâyun hâsılâtı*" da bu hazineye bağlandı. Bunlara karşılık *Maliye Hazinesi*, çeşitli giderlerini karşılaması için her ay *Darbhâne*'ye sekiz-dokuz bin kise kadar bir tahsisat vermekle yükümlü kılındı (39).

23 R. evvel 1256 (25 Mayıs 1840) tarihinde ise, *Hazine-i Âmire*, *Hazine-i Mansûre* ve *Hazine-i Redif*'in ilgasına ve "*kâffe-i vâridât ve masârifatın Maliye Hazine-i Celîlesi'yle birleşerek tesviyesi*" ne karar alındı (40). Böylece Osmanlı Devleti'nde 1793 ten itibaren süregelen çoklu hazine dönemi kapanıyor ve "*tek hazine-tek bütçe*" ilkesi benimsenerek, yeni bir aşamaya giriliyordu.

Burada; 25 Mayıs 1840 tarihli kararla lâğvedilen hazineler arasında adı geçmeyen, fakat müstakil bir hazine biçiminde kurulmuş olduklarına daha önceki sayfalarda değinilmiş olan *Zahîre* ve *Tersâne hazinelerinin* durumlarıyla ilgili olarak şu noktalara işaret etmekte yarar var:

Zahîre Hazinesi, Selim III devrindeki müstakil statüsünü Mahmud II devrinde zaten kaybetmiş ve sonunda *Mukataat Hazinesi*'nin bir yan kuruluşu haline gelmişti. 12 Ağustos 1839 da ise, *Zahîre Hazinesi* hesapları *Ticaret Hazinesi*'ne aktarılmış, kısa bir süre sonra da *Zahîre Hazinesi* ayrı bir kararla *Hazine-i Celîle-i Maliye* bünyesine alınmıştı (41).

Tersâne Hazinesi de aynen *Zahîre Hazinesi* gibi Mahmud II devrinde önemli bazı değişikliklere uğramış (42), ancak o zaman *Tersâne Hazinesi* ortadan kalkmış değildi (İlgili bölüme bkz.). Ne var ki, *Tersâne Hazinesi* ile ilgili ayrı hesaplara hâlâ rastlanılmakla birlikte, artık müstakil bir "*Tersâne Defterdarlığı*" nın varlığı geride kalmış görünüyordu. Özellikle *Mansûre Hazinesi* oluştuktan sonra, *Tersâne Hazinesi* bu kuruma bağımlı duruma

(39) A.g.b. ve Cevdet Maliye, no 5 280 (7 Ra 1256)

(40) MAD, no 8 999, s. 40; MAD, no 10 551, s. 46

(41) Yavuz Cezar, Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahîre Hazinesi.., *Toplum ve Bilim* 6-7, s. 131-132

(42) *Torih-i Lütfi*, c. 3, s. 148

girmiş ve gelirlerinin bir kısmını *"tahsisat"* adı altında bu hazineden almaya başlamıştı. Tanzimat'la birlikte *Maliye Hazinesi* ortaya çıkınca, *Tersâne* masraflarının önemli kısmını bu hazine üstlenmişti.

Sonuç olarak; hazinelerin tasfiyesiyle ilgili 25 Mayıs 1840 tarihli kararda, ilga olunan hazineler arasında *Tersâne Hazinesi*'nin adına yer verilmemesi doğaldı. Zira, bu hazine bir süre önce âdeta kendiliğinden tasfiye olmuş, daha doğrusu zaman içinde eski statü ve işlevini kaybederek, müstakil bir hazine ve defterdarlık olma özelliği zaten son bulmuştu (43).

Hazine-i Celîle-i Maliye'nin oluşumundan sonra, *Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi* ve *Ticaret Hazinesi* gibi özel amaç ve nitelikli kurumların hesapları da yeni hazinenin ilgi ve denetim alanı dışında bırakılmadı ve bu hazinenin hesaplarıyla kaynaştırıldı. (Bunun için bkz. Tablo: XXXVI). Böylece, bu eski hazineler âdeta birer katma bütçeli kurum haline dönüşerek, yeni merkezi hazinenin bünyesine katıldı.

Ancak, bu arada hemen işaret etmek gerekir ki, 25 Mayıs 1840 tarihli kararla lağv olundukları açıklanan hazinelere ait hesapların hemen tasfiyesi mümkün olmayacak ve bu hesaplar yine bir süre eski hazinelerin adıyla, fakat başlarına *"mülga"* sıfatı eklenerek *"bütçe"*lerde gösterilmeye devam olunacaktır (*"Mülga hazineler vâridâtı"* gibi). Böyle bir uygulama; üst düzeyde alınan bir kararın, pratikte maliyenin tüm kademelerince bir anda benimsenip, sindirilmesinin pek kolay olmadığını göstermesi bakımından fevkalâde önemlidir. Nitekim aslında, Tanzimat ilân edileli henüz altı ay olmuş ve benimsenen yeni ilkelere uygun bir alt yapı ve örgüt şemasının nasıl olması gerektiği konusunda da henüz son söz söylenmiş değildi. Dolayısıyla, kısa bir süre sonra, alınmış olan karar ve yapılan uygulamalar yeniden gözden geçirilecek ve arkadan yeni yeni kararlar alınarak, yeni düzenlemelere geçilecektir. Örneğin, *iltizam usulüne* dönüş yapılacak, merkezi mali örgüt yeniden düzenlemeye tâbi tutulacaktır. Kısacası, bu yeni dönem henüz *"sonun başlangıcı"* dır...

Ancak, söz konusu olacak tüm iniş-çıkışlara, tavizlere ya da yeni düzenlemelere rağmen, Osmanlı maliyesinde artık çoklu hazine düzeninin sonu gelmiş ve *"tek hazine-tek bütçe"* ilkesi benimsenerek, ülkedeki tüm fiskal gelirlerin bu hazinenin denetim ve gözetiminde bulunması ve giderlerin de aynı hazine kanalıyla yapılması gerektiği konusunda artık geri dönüşün olmadığı bir yola girilmişti.

---

(43) Hazineler birleştirildikten sonra oluşan Hazine-i Celîle-i Maliye'nin 1256 (1840) yılı "bütçe"sinde, doğrudan doğruya *"Tersâne-i Âmire masrafları"* adı altında gösterilen meblâğ 18 260 356 guruş olup, bunun 18 099 920 grş u Maliye,64 529 grş u Menâûre, 95 907 grş u da Âmire hazinelerine aitti (MAD, no 11 729). Ancak, "bütçe" de Tersâne ile ilgili giderlerin tümü bu kadar değildi; bazı giderleri de diğer kurumların giderleriyle bir arada gösterilmişti ki, bunlarla birlikte (yalnız bunların ayıklanması mümkün değil) Tersâne giderleri daha da yükselmekteydi. Tersâne'nin söz konusu bu giderleri Tablo: XXXVI'nın "Askeri mühimmat gideri" içine katılmıştır.

7- "HAZİNE-İ CELÎLE-İ MALİYE" NİN GELİR-GİDER DURUMUNA İLİŞKİN VERİLER: 1256 HİCRİ YILI (MART 1840-MART 1841) "BÜTÇE"Sİ

Tanzimat'ın ilânını takiben teşekkül eden *Maliye Hazinesi* 25 Zilhicce 1255 ten itibaren, başta *"Muhassıllıklar hâsılatı"* olmak üzere, kendisine ait gellrlerin tahsiline girişmiş ve üzerine düşen harcamaları da yapmaya başlamıştı. Muharrem 1256 da *Maliye Hazinesi*'nin geliri 12 363 376,5 guruş olmuş, izleyen ayda ise 16 611 910 guruşluk tahsilat yapılmıştı. Durum böyleyken, 1256 yılının üçüncü ayında, ahnan bir kararla *Mansûre, Redif ve Âmire* hazineleri ilga olunarak, söz konusu hazinelerin gelir-gider hesapları bu tarihten itibaren *Maliye Hazinesi*'nin hesaplarıyla birleştirilmişti. Böylece, R. evvel 1256 dan itibaren ortaya yeni ve daha büyük bir *Maliye Hazinesi* çıkmış oluyordu.

Birleşme olayına rağmen *Maliye Hazinesi*'nin adı değişmemişti. Ona yine *"Maliye Hazinesi"* ya da *"Hazine-i Maliye"*, yahut *"Hazine-i Celîle-i Maliye"* denmekteydi. Ancak, eskisinden (R. evvel 1256 öncesi) farklı olarak, *"Maliye Hazinesi hesapları"* ndan söz edildiğinde, artık dört ayrı hazinenin hesaplarını bünyesinde toplayan yeni bir kurumu anlamak gerekiyordu. Gerçekten, *"Maliye Hazinesi"*nin hesapları bundan böyle 1- Eski, yani dar anlamdaki *Maliye Hazinesi*'nin, 2- Mülga *Mansûre, Redif* ve *Âmire* hazinelerinin hesaplarını bir arada içermekteydi.

1256 yılı sonu geldiğinde *Hazine-i Celîle-i Maliye* (Karışıklığa meydan vermemek için hazinelerin birleşmiş haline *"Hazine-i Celîle-i Maliye"*, bunun çekirdek kısmını oluşturan hazineye ise *"Maliye Hazinesi"* diyeceğiz) nin bir yıllık geliri 398 982 781 guruş olmuştu. Buna, ilga olunan hazinelerin birleşme öncesinin (R. evvel öncesi) iki aylık gelirleri de eklendiğinde yılhk gelir rakkamı 430 706 752,5 guruşa yükselmekteydi (Bkz.: Tablo: XXXII). Ancak, gerçek yıllık gellr bundan 1 236 878,5 guruş daha düşük olup (44), 429 469 874 guruştu.

Aynı dönemde *Hazine-i Celîle-i Maliye*'nin toplam giderleri ise 428 315 353 guruş olarak gerçekleşmişti (Bkz.: Tablo: XXXV). Bu rakamlara göre, devre sonunda hazinenin 1 154 521 guruşluk bir gelir fazlası olmuş demekti. Ne var ki, bu fazlalık bir bakıma aldatıcıydı ve gerçeği tam olarak yansıtmıyordu. "Bütçe" aslında açık vermiş ve bu açık borç almalar, yeni tip *esham* ihracı ve ileriki yıla ait bazı gelirlerin önceden tahslli ile kapatılabilmişti.

GELİRLER: Hazine-i Celîle-i Maliye'nin toplam geliri, Maliye Hazinesi'nin öz geliri ile mülga üç hazinenin bakaya gelirlerinin toplamından oluşmaktaydı. Nitekim, mülga hazinelerin gelirleri söz konusu hazinelerin *"atîk vâridâtı"* biçiminde nitelenmekteydi. Ancak, bu bakaya gelirlerin, başına *"mülga"* sıfatı eklenmiş olsa da, hâlâ eski hazineler adına tahsiline devam olunması ve *Maliye Hazinesi*'nin gelirleriyle karıştırılmamasına özen gösterilmesi ilginçti. Bunun nedeni, muhtemelen 1256 yıhmn bir başlangıç ve yeni duruma intibak yılı olmasıydı. Fakat, geçmiş yıllardaki deneyimlerin de böyle bir tutumda etkisi olabilirdi. Nitekim, eski günlerde de bazı hazineler birleştirilmiş ve hemen sonra bunlardan vazgeçilmemiş miydi? Dolayısıyla, böyle bir tutum

(44) Bu değişiklik bir muhasebe hatasından kaynaklanmaktaydı: Muharrem ayında irad kayd edilen 1 236 878,5 grş. daha sonra defterlere bir kere daha irad olarak işlenmiş ve aylık verilerin toplamından oluşan yıllık "bütçe" de bu durum ancak yıl sonunda düzeltilebilmişti (MAD; no 12 065, *Maliye Hazinesi vâridât defteri*, s. 25)

TABLO: XXXII

HAZİNE-İ CELÎLE-İ MALİYE'NİN 1256 YILI GELİRLERİNİN HAZİNELERE GÖRE AYLIK DÖKÜMÜ (GURUŞ OLARAK)

AYLAR	Hazine-i Celîle-i Maliye Gelirleri — Maliye Hazinesi gelirleri	Mülga hazineler gelirleri — Mansure Hazinesi	Redif Hazinesi	Hazine-i Âmire	TOPLAM (2)
Devre başı mevcudu	—	2 397 086	962 248,5	923 685	4 283 019,5
Muharrem	12 363 376,5	15 107 130	2 668 802	1 021 971,5	31 161 280
Safer	16 611 910	8 488 784	1 560 884,5	983 886,5	27 645 465
		25 993 000	5 191 935	2 929 543	63 089 764,5 (3)
R. evvel (1)	17 912 176,5	76 684 993,5	1 819 514,5	584 659	97 001 355 (4)
R. âhır	11 801 731	11 126 735,5	2 076 507	282 726,5	25 287 700
C. evvel	20 226 080,5	3 132 024,5	451 691,5	460 648	24 270 444,5
C. âhır	39 849 335,5	4 006 932	726 330	62 072	44 646 670
Receb	13 323 632	3 423 602,5	942 328	91 165	17 780 728,5
Şaban	46 186 077	1 294 557	22 525,5	468 186	47 971 346
Ramazan	15 634 846	1 201 994	—	6 138,5	16 842 979,5
Şevval	28 696 402	1 096 264	—	112 035,5	29 904 702
Zilkâde	35 359 954,5	1 401 179,5	—	19 144,5	36 780 729,5
Zilhicce	25 822 963,5	1 229 073,5	20 023,5	58 719	27 130 780,5
		104 599 358,5	6 058 921	2 145 504,5	
TOPLAM (2)	283 788 488	130 592 358,5	11 250 856	5 075 049,5	430 706 752,5

Mülga hazinelerin R.evvel öncesi gelirleri toplamı ...	34 114 478
R. evvel'de mülga hazinelerin gelir-gider farkı olarak irâd kayd olunan ...	396 592 274,5 2 390 506,5
Hazine-i Celîle-i Maliye toplam geliri ...	398 982 781

KAYNAK: Maliyeden Müdevver Defter, no 12 065 ile no 11 729 dan yararlanarak hazırlanmıştır.

NOTLAR:

(1) R. evvel 1256 da diğer hazineler lâğv edilerek Maliye Hazinesi'ne katılmışlardır. Dolayısıyla *Mansûre, Redif* ve *Âmire* hazineleri için "mülga" sıfatı bu aydan itibaren geçerlidir. İlhak sırasında lağv edilen hazinelerden *Maliye Hazinesi*'ne devr olunan net gelir bu hazinelerin R. evvel önceki gelir-gider farkına eşit olup, 2 390 506,5 grş tan ibaretti.

(2) Guruş'un küsuru olan "pâre" hesaplarda görünmediği için, yukarıki serilerin gerçek toplamı yazılı olandan biraz farklı çıkabilir.

(3) Bu ara toplama *Maliye Hazinesi*'nin ilk iki aylık geliri de dahildir.

(4) Mülga hazinelerin gelir-gider farkı katıldığı için R. evvel ayı toplam geliri aslında 99 391 861,5 grş olmak gerekir. Tablomuzda gerekli düzeltmenin genel toplamdan sonra gösterilmesi tercih edilmiştir.

belki de sık sık değişen kararlara karşı ileride hesaplarda karışıklığa meydan verilmemesini gözeten bir önlemdi... Ancak, bu konudaki gerçek neden ve yorumlar ne olursa olsun, sonuç olarak burada önemli olan mevcut bütçenin niteliğidir. Bu "bütçe", birleşen hazinelerin kaynaşmış hesaplarından oluşan bir niteliğe sahip olma yerine, onların *bir araya getirilmiş hesaplarından* oluşma bir nitelikle ortaya çıkmıştı. Bütçe'nin bu özelliğinden ötürü, genel olarak *Hazine-i Celîle-i Maliye*'nin gelir-gider dengesinin yanısıra, her bir hazinenin ayrı ayrı dengelerinden söz etmek de mümkün olmaktadır. Nitekim:

	(Guruş olarak)	
HAZİNELER	GELİRLER	GİDERLER
Maliye Hazinesi.....	283 788 488.....	276 665 370
Mansûre Hazinesi.....	130 592 358,5.....	134 103 954,5
Redif Hazinesi.....	11 250 856.....	11 437 207,5
Hazine-i Âmire.....	5 075 049,5.....	6 108 821

Bu hesaplara göre: 1256 yılında, *Maliye Hazinesi* dışındaki diğer hazinelerin hesapları açık vermiştir. Aslında, bu hazinelerin hesapları daha birleşme sırasında açık vermiş durumda olup, R. âhır ayında bu hazinelerin birikmiş bazı borçlarını *Maliye Hazinesi* ödemek zorunda kalmıştı (45).

Hazine-i Celîle-i Maliye'yi oluşturan hazineler arasında gelir kapasitesi en büyük olanı *Maliye Hazinesi* idi. Yıllık toplam gelir rakamı olarak 430 706 752,5 guruş esas alındığında, bunun içerisinde *Maliye Hazinesi* gelirlerinin payı % 65,88 dir. *Mansûre Hazinesi* gelirleri ise toplam gelirin % 30,32 sini, *Redif Hazinesi* gelirleri de % 2,61 ini oluşturmaktaydı. *Hazine-i Âmire* ise, % 1,17 payla geliri en küçük hazine durumundaydı.

Mülga hazinelerin gelir kalemleri bakaya kalemlerden oluştuğu için, bunların ayrıntılarına girmek pek gerekli olmadığı gibi, bunlardan anlamlı sonuçlar çıkarmak da pek mümkün değildir. Buna karşılık, Tanzimat'la birlikte yeni bir kurum olarak ortaya çıkmış olan *Maliye Hazinesi*'nin gelir kalemlerini daha yakından incelemekte yarar vardır.

Maliye Hazinesi gelirleriyle ilgili biraz ayrıntılı bir dökümü Tablo: XXXIII'de (Kısım I) bulmak mümkündür. Ancak, bu tabloda gelirler her ne kadar on grup altında toplanmış görünürse de, gerçek grup adedi altıdır (2,3 ve 4 ile 5,6 ve 7 nolu kalemler kendi aralarında birleşir). Gelir kalemlerini daha ayrıntılı olarak gözler önüne seren Tablo: XXXIV' ün içeriği ise diğerine oranla daha zengindir (46). Bu tablodaki verilerin ortaya koyduğuna göre; Tanzimat'ın bir ürünü olan *Maliye Hazinesi*'nin en büyük gelir kalemini "Mu

(45) *"Atîk Mansûre ve Redif hazineleriyle Hazine-i Âmire nin Asâkir-i Muntazama-i Şahane nin güzeşte maaş ve mahiyye ve ta'yınat bahalarıyle mühimmat-ı sâire masarifatından dolayı senedâtı tanzim olunmuş ve derdest tasviye olunmakda bulunan senedât mucibince hazâin-i mezkûrenin külliyetlu düyûnı olub..."* (MAD. no 11 729, *Hazine-i Celîle'nin irâd ve masraf defteri)*

O zaman bu borçlar Maliye Hazinesi'nce ödendiği için, birleşme sırasında mülga hazinelerin kasalarındaki mevcut, bir gelir fazlası biçiminde mütalaa edilip, Maliye Hazinesi'ne aktarılmıştı.

(46) Her iki tablonun kaynaklarının farklı olduğuna özellikle dikkati çekmek gerekir. Gözden uzak tutulmaması gereken bir diğer nokta da Tablo: XXXIII'ün orjinal kaynaktan aynen alınmış olmasına karşılık, Tablo: XXXIV'ün çok ayrıntılı verilerden hareketle tarafımızdan düzenlendiğidir. Bu tabloyu hazırlarken, orjinal kaynaktaki bazı muğlâk ifade ve kayıtlar nedeniyle birtakım hatalar yapmış olmamız olasılığı mevcutsa da, tereddüt uyandıran bu gibi noktaların büyük meblâğlarla ilgili olmaması nedeniyle, bu hataların önemli olmadığını söyleyebiliriz.

hassıllıklar hâsılatı", yani Tanzimat'a dahil bölgelerin yeniden düzenlenen "*virgü*"leri oluşturmaktaydı. Yalnız bu kalemden sağlanan gelir 129 695 692 guruş olup, hazine toplam geliri içindeki payı % 45,70 idi. "*Müstesna mahaller*" diye anılan, Tanzimat'ın uygulama alanı dışındaki bölgelerden sağlanan gelir ise 32 856 287 guruştan ibâretti (% 11,57). Doğal olarak "*Müstesna mahaller*" in tüm geliri bu kadar değildi; gelirin bir kısmı "*mülga hazineler*" in gelirleri içinde yer almaktaydı.

Maliye Hazinesi'nin önemli gelir kaynaklarından biri de çeşitli Gümrüklerin hâsılatıydı (Bkz.: Tablo: XXXIV). Bunlar içinde önem bakımından *İstanbul Emtia Gümrüğü* baş sırayı almaktaydı. Gerçekten, tek başına bu gümrük hazineye toplam gelirinin % 8,47 sini oluşturan bir katkı sağlamıştı.

Malikâne olarak satılan *mukataa* ve *maktualardan* sağlanan hâsılat ise 7 200 488,5 guruştu (% 2,53).

Eshama gelince: Söz konusu yıl içerisinde, "bütçe" nin açık vereceği önceden görüldüğü için (47), sonunda başka çare bulunamamış ve piyasaya yeni tip bir *esham* çıkarılmıştı. İhraç olunan eshamdan hazineye sağlanan *muaccele* geliri 50 milyon guruş olmuştu. Bu miktar, hazine gelirlerinin % 17,61 ini oluşturmaktaydı (Tablo: XXXIV'de 21. kalem).

Bu yeni *esham*, eskisinden farklı olarak "*nakd hükmünde*" idi; yani aynen para gibi halk arasında tedavül edebilecek ve ödeme aracı olarak kullanılabilecekti (48). Buna karşılık, ilk sekiz yıl içerisinde *eshamı* satın almış olanların hiç bir kazancı olmayacaktı. Sekiz yılın bitiminde ise, *esham* sahibine *muaccelesi* geri ödenecek ve onu izleyen yıllarda da kendisine, saptanmış olan faizler ödenmeye başlanacaktı (49).

"*Esham kavâimi*" ya da yalnız "*kâime*" diye de anılan yeni sehimler, para gibi kullanılabilir olmalarına rağmen, henüz gerçek anlamda kâğıt para niteliğinde değillerdi. Fakat, onlara gerek halk arasında ve gerekse resmi yazışmalarda "*evrak-ı nakdiyye*" (kâğıt para) dendiği de olmaktaydı. Bu deyimle kuşkusuz kâimelerin *para benzeri* olduğu ifade edilmek isteniyordu.

Her iki tablo rakamları arasındaki bazı farklılıkların birinci nedeni bu olabilir. Kaynaklar farklı olduğu için, doğal olarak bu konuda etken olan başka olasılıklar da mevcut olabilir: Muhasebe tekniği, küçük dönem farkı, vs gibi...

(47) Örneğin Şevval ayında dokuz aylık bir hesap çıkarılmış ve o zaman Hazine-i Celîle gelirlerinin 357 775 000 grş ta kaldığı, giderlerin 366 147 500 grş a eriştiği ve açığın 8 372 500 grş olduğu saptanmıştı (Y.Cezar, Tanzimat'da Mali Durum, *İktisat Fakültesi Mecmuası, Tütengile Armağan II*, s. 294, 330-331)

21 Ramazan 1256 tarihli diğer bir belgede ise "*...bu sene-i mübâreke bidâyet-i Tanzimat-ı hayriyye olmak ve ber vech-i muharrer mesele-i Mısıriyye dahi ara yere girmek ve tahsilâtda biraz ağırlık vuku' bulmak cihetleriyle taşralardan lâyıkıyle akçe gelmemekde ve masârifat-i vakıa ise bir tarafdan tesviye olunmakda idüğü...*" belirtildikten sonra, Hazine-i Celîle'nin yüz bin kise (50 milyon grş) tutarında bir "*istikraz akçesi*" elde etmesinin gerekliliğinden söz edilmektedir (Dahiliye İrâdesi, no 1 219).

(48) Yeni esham bir belgede şöyle tanımlanmakta: "*Teshîl-i muamelât-ı nâs zımnında nukud-ı meskûke hükmünde olarak eyâdi-i nâsda tedâvül itmek ve hazâin-i şâhâneye getürüldikde kabûl olunmak ve yedinde bulunub da berât itdirmeksizin vefat idenlerin vârislerine akçe gibi kalmak ve'l-hâsıl meskûkatdan fark olmamak ve sekizer senelik hesabıyle tedâvül idüb, vakt-i taksitleri hulûlünde dahi faizleri Hazine-i Maliye'ye getürenlere virilmek üzere tertib olunan esham kavâimi...*" (MAD, no 10 551, s. 89)

(49) A.g.d. ve Dahiliye İrâdesi, no 1 261 (7 L 1256)

TABLO XXXIII
HAZİNE-İ CELÎLE-İ MALİYE'NİN 1256 YILI GELİRLERİ

			GURUŞ
I-	*MALİYE HAZİNESİ GELİRLERİ:*		
	1- Kâffe-i muhassıllıkların elli altı senesi hâsılâtı		129 670 696
	2- Müstesna olan mahallerde vâki' vâridâtın zaman-ı zabtları i'tibâriyle elli dört senesi bedelâtı		3 670 470
	3- Kezâlik zaman-ı zaptları i'tibariyle elli altı senesi emvâl ve bedelâtı:		
	- emvâl	720 519	
	- bedelât	24 413 763	
		25 134 282	25 134 282
	4- Mahall-i müstesnanın elli yedi senesi bedelâtı olarak teslim olunan		250 350
	5- Emtia ve Duhan gümrüklerinin elli üç ve elli dört seneleri hâsılâtı		7 556 210,5
	6- Zikr olunan gümrüklerle gümrük defterlerinde muharrer vâridât-ı sâirenin elli altı senesi hâsılâtı		31 288 178,5
	7- Defter-i mezkûrda mukayyed Kârhâne-i Âmire'nin elli yedi hâsılâtından olarak teslim olunan		619
	8- Beytü'l-mal vâridâtı		918 659,5
	9- Taraf-ı eşref-i hazret-i şâhâneden ve mahall-i sâireden istikraz olunan meblâliğ ile küşâd olunan esham-ı nakdiyye muaccelâtı:		
	- Ta'vizat	25 000 000	
	- Esham muaccelesi	50 000 000	
		75 000 000	75 000 000
	10- Çiftlikât ve sâire muaccelâtı ve mevadd-ı müfterrika hâsılâtı		10 299 020,5
	TOPLAM		283 788 488
II-	*MÜLGA MANSÛRE HAZİNESİ GELİRLERİ:*		
	1- Hazine-i mezkûrenin mevcûdı olub devr olunan		1 399 184,5
	2- Hazine-i mezkûrenin vâridât-ı atîkası olarak irâd kayd olunan		104 599 358,5
	TOPLAM		105 998 543
III-	*MÜLGA REDİF HAZİNESİ GELİRLERİ:*		
	1- Devr olunan mevcudu		4 895
	2- Vâridât-ı atîkasından irâd		6 058 921
	TOPLAM		6 063 816
IV-	*MÜLGA HAZINE-İ ÂMİRE'NİN GELİRLERİ:*		
	1- Devr olunan mevcûdu		986 427
	2- Vâridât-ı atîkasından irâd		2 145 506,5
	TOPLAM		3 132 933,5
	GENEL TOPLAM		398 982 781

(KAYNAK: MAD, no 12 065, s. 19)

TABLO: XXXIV

MALİYE HAZİNESİ GELİRLERİNİN GELİRİN CİNSİNE GÖRE DÖKÜMÜ VE GELİR KALEMLERİNİN TOPLAM GELİR İÇİNDEKİ YÜZDESİ

GELİR KALEMLERİ	*GURUŞ*	*%*
1- Anadolu, Rumeli ve Adalardaki muhassıllıkların hâsılâtı	129 695 692 (1)	45,70
2- Müstesna mahaller vâridâtı	32 856 287	11,57
3- İstanbul "gebran cizyesi" (Bazı müstesna mahallerinkiyle birlikte)	672 304,5	0,23
4- İstanbul ihtisab resmi hâsılâtı (2)	5 025 124,5	1,77
5- İstanbul Emtia Gümrüğü hâsılâtı (3)	24 037 020	8,47
6- İstanbul Duhan Gümrüğü hâsılâtı (4)	1 770 578	0,62
7- İstanbul kereste gümrüğü hâsılâtı	1 979 966	0,69
8- İstanbul zecriyye rüsumu hâsılâtı	270 000	0,095
9- İstanbul Tahmishânesi hâsılâtı	1 607 144	0,566
10- İstanbul kayıkhâne rüsûmu hâsılâtı	343 915,5	0,121
11- İstanbul karantina resimleri (Kuleli Tahaffuzhânesi rüsûmu) hâsılâtı (5)	312 400	0,110
12- Takvim-i Vekâyi'hâne hâsılâtı	315 005,5	0,110
13- Tab'hâne-i Âmire hâsılâtı	56 488	0,019
14- Karhâne-i Âmire ile postahâne hâsılâtı	146 747	0,051
15- Beytü'l-mal hâsılâtı	1 336 112,5	0,470
16- Maden-i Hümâyun hâsılâtı	1 015 227,5	0,357
17- Bazı timarlar ile gümrük resimlerinden sağlanan hâsılât	11 308	0,0039
18- Sikke-i Hümâyun hâsılâtı	727 261	0,256
19- Ağnam Müdürlüğü hâsılâtı (6)	4 993 600,5	1,759
20- Mahlûl olup, satılan mukataalar ve maktuaların muacceleleri ve dellaliyye resimleri	7 200 488,5	2,537
21- Yeni ihraç olunan ve para gibi tedavül edecek olan eshamın muaccelesi	50 000 000 (7)	17,618
22- Diğer çeşitli gelirler (8)	19 415 818	6,841
TOPLAM	283 788 488	100,00

KAYNAK: Maliyeden Müdevver Defter, no 11 729 dan "Maliye Hazinesi" ile ilgili aylık rakamların ayıklanıp, toplanmasıyla hazırlanmıştır.

NOTLAR:

(1) MAD no 12 065 de Muhassılhklar geliri 12 670 696 grş olarak görünmektedir (Bkz.: Tablo: XXXIII)

(2) Safer ayındaki toplam tahsilât rakamı 1 491 191 grş olup, bunun 1 315 906 guruşu taşranın geçmiş yıllara ait bakaya tahsilâtıdır.

(3) Muharrem'de; aslında Hazine-i Âmire'ye ait olup, fakat esham faizlerinin ödenmesi için Maliye Hazinesi'ne aktarıldığı anlaşılan 1 000 000 grş toplama dahil edilmiştir.

(4) Kayıtlara göre, 1 770 578 grş tutan İstanbul Duhan Gümrüğü hâsılatının 326 543 grş u 1254 yılı bakayalarına ait olup, 1256 ya mahsuben yapılan tahsilât 1 444 035 grş tur. İstanbul

Kıtlık Gümrüğü'nün 1254 yılına mahsuben tahsilâtı ise 6 850 333 grş çıkmaktadır. Her iki gümrüğün bakaya tahsilatı bir arada 7 716 876 grş etmektedir (Krşl.: Tablo: XXXIII'deki 5 no'lu kalem)

(5) Safer ayında yapılan ve 46 812,5 grş tutan bir miktar tahsilâtın Mansûre Hazinesi'ne ait olması olasılığı vardır. Eğer öyle ise, "Maliye Hazinesi"nin karantina gelirini 265 587,5 grş a indirmek gerekir

(6) R.evvel ayındaki toplam 462 959,5 grş luk tahsilâtın 457 599,5 grş u *"Atık Mansûre Hazinesi nin sinin-i güzeşte agnam vâridâtı"* olarak gösterilmiştir. Biz yıllık rakama varmak için 462 959,5 grş u esas aldık.

(7) 50 milyon grş un aylara dağılımı şöyledir: C.âhır'de 16 milyon, Recab'de 24 milyon, Şevval'de 6,5 milyon, Zilkâde'de 3,5 milyon grş

(8) "Diğer gelirler" in tutarı, toplam gelir rakamından, yukarıdaki 21 kalemin toplamı çıkarılarak bulunmuştur(Tüm ayrıntılı hesaplara rağmen MAD no 11 729 da gelirlerin genel bir toplamı verilmemiş olduğundan, gelir toplam rakamında MAD no 12 065 daki 283 788 488 grş esas alınmıştır).

Aslında o sıralar Osmanlı maliyecileri gerçek anlamdaki *"evrak-ı nakdiyye"*nin farklı bir nitelikte olması gerektiğinin bilincindeydiler. Ve yine biliyorlardı ki, *"evrak-ı nakdiyye"* ihracı için hazinede bir karşılık bulunması gerekir (50)...

Yeni sehimler ashında devlet tahvilinden başka bir şey değildi. Sehimlerin üzerine *muaccele* (satış fiyatı ya da vâde bitiminde ödenecek anapara) ve *faizi* gösterir mühürler vurulmuştu. Ne var ki, bu basit önlem, kısa sürede bunların taklitlerinin piyasaya çıkmasını engelleyemedi. Öte yandan, anapara ve faizin -eski esham uygulamalarından farklı olarak- ileride ödeneceği taahhüdü, halk arasında bunların ödenmeyeceği biçiminde yorumlara ve dedikodulara yol açtı (51). Sonuç olarak, burada işaret etmek gerekir ki, daha bir yıl geçmeden Osmanlı maliyecileri bu yeni sehimleri piyasadan çekmenin çarelerini aramak durumunda ve zorunda kalacaklardı (52)...

Tablo: XXXIV'de ayrı bir kalem halinde gösterilmemiş olmakla birlikte, 1256 yılı içerisinde *Maliye Hazinesi*'nin gerek padişah ve gerekse *bazirgânlardan* borç almış olduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim, mevcut kayıtlara göre (53), C. âhır 1256 da padişah Maliye Hazinesi'ne *"ta'vizen"* 10 milyon guruş vermişti. Aynı ay içerisinde iki ayrı bazirgândan da 2 210 000 grş alınmıştı. Şaban ayında ise padişah bir 5 milyon grş daha *"ta'vizen ihsan"* (54) buyurmuş ve *Darbhâne*'ye yatırılan bu paranın 3 milyonu o ay, geri kalanı ise Şevval ayında kullanılmıştı.

(50) *"...sohim açılması ve evrak-ı nakdiyye çıkarılması misüllu şeylere ta'lîk olunması dahi münâsib olmıyorak, vâridât-ı müterakimenin sûret-i celb ve tahsili husûsına dahi say' ve gayret ve sarf-ı efkâk-ı dikkat kılınması elzem ve me murince ehemi olmak cihetiyle, bir tarafdan bu hususa himmet olunması ve evrak-ı nakdiyye küşâdı maddesi ise cesim maslahat olarak usûl ve furû-ı lâyıkıyle tahkıyk ve mütalâa ve i'tibârât-ı icâbiyyesi istihsal olunmaksızın teşebbüsi münâsib şey olmıyacağından..."* (Dahiliye İrâdesi, no 1 219, 21 N 1256)

(51) Dahiliye İrâdesi, no 1 261 (Şevval 1256)

(52) Y.Cezar, Tanzimat'da Malî Durum, s. 305-306; Meclis-i Vâlâ İrâdesi, no 353

(53) MAD, no 11 729

(54) "Ta'vizen"deyimi "karşılık olarak" anlamındadır. Borç verme olaylarında *"ta'vizen"* deyimine yer verildiğinde, alınan borcun borç verenin bir alacağına mahsûb edildiği veya edileceği anlaşılır.

Sonuç olarak; *Maliye Hazinesi*'nin gelir kalemleri ayrıntılı olarak gözden geçirildiğinde, bu hazine gelirlerinin önemli bir kısmının "borçlanma" lardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Böyle bir durum, *Hazine-i Celile-i Maliye*'yi oluşturan diğer hazineler gibi, *Maliye Hazinesi* "bütçe"sinin de aslında açık verdiğini ortaya koymaktadır.

GİDERLER: Hazine-i Celîle-i Maliye'nin 1256 yılı giderleri toplamı 428 315 353 guruş olmuştu (Bkz.: Tablo: XXXV ve Tablo: XXXVI). Yıllık toplam giderin % 64,59 u *Maliye Hazinesi*'ne, % 31,30 u *Mansûre Hazinesi*'ne, % 2,67 si *Redif Hazinesi*'ne, % 1,42 si de *Hazine-i Âmire* ye aitti (Tablo: XXXVI).

Giderler içerisinde en büyük pay "askeri" nitelikli giderlere ait olup, bunlar toplam giderin % 51,90 ını oluşturmaktaydı (Bkz.: Aynı tablo, son sütun). "Askeri giderler" in % 87,52 si askerlerin maaşları ile tayınat ve giyim-kuşam masraflarına, % 12,47 si de mühimmat giderlerine aitti. Askeri giderlerin hazineler arasındaki dağılımında ise *Maliye Hazinesi*'nin payı % 27,02, *Mansûre Hazinesi*'nin % 23,5, *Redif Hazinesi*'nin % 1,26, *Hazine-i Âmire*'nin de % 0,11 idi.

İkinci sıradaki en önemli masraf kalemini sivil nitelikli "Maaş ödemeleri" oluşturmaktaydı (Bkz.: Aynı tablo). Bunların hazinenin toplam yıllık gideri içindeki payı % 14,43 idi.

TABLO: XXXV

AYLARA GÖRE

HAZİNE-İ CELÎLE-İ MALİYE'NİN GİDERLERİ

Dönem: 1256 Hicri yılı (Mart 1840 - Mart 1841)

AYLAR (1256)	*GURUŞ*
Muharrem	25 040 911
Safer	21 668 927,5
Rebiü'l-evvel	99 360 893,5
Rebiü'l-âhır	33 554 081
Cemâziü'l-evvel	24 987 499
Cemâziü'l-âhır	25 975 260,5
Receb	36 157 738
Şaban	39 855 091,5
Ramazan	27 038 259
Şevval	30 218 850
Zilkade	36 343 472,5
Zilhicce	28 114 369,5
TOPLAM GİDER	428 315 353
	veya
	856 630 kise 353 grş

KAYNAK: Maliyeden Müdevver Defter, no 11 729, s. 44

TABLO: XXXVI

HAZİNE-İ CELİLE-İ MALİYE GİDERLERİNİN GİDERİN CİNSİNE GÖRE DÖKÜMÜ VE HAZİNELER ARASINDAKİ DAĞILIMI

Dönem: 1256 Hicri yılı (Mart 1840-Mart 1841)

— GURUŞ olarak —

	GİDER KALEMLERİ	MALİYE HAZİNESİ Guruş	%	MANSÛRE HAZİNESİ Guruş	%	REDİF HAZİNESİ Guruş	%	HAZİNE-İ ÂMİRE Guruş	%	HAZİNE-İ CELİLE-İ MALİYE (TOPLAM) Guruş	%
I.	Askeri gider er:										
	a) Askeri maaş ödemeleri ile tayinat ve giyim kuşam masrafları.....	90 277 182,5	21,077	98 850 498	23,079	5 319 234,5	1,241	129 33[illegible]	0 030	194 576 248	45,428
	b) Askerî mühimmat gideri.....	25 458 884,5	5,944	1 804 221	0,421	100 000	0,023	370 66[illegible]	0 036	27 733 736,5	6,475
		115 736 067	27,021	100 654 719	23,500	5 419 234,5	1,265	499 994	0,116	222 310 014,5	51,904
II.	Darbhâne-i Âmire'nin masrafları için harcanan	44 828 848	10,466	946 067	0,220	1 664 592,5	0,388	100 000	0,023	47 539 507	11,099
III.	Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi'nin masrafları için verilen.....	11 565 776	2,700	812 400,5	0,189	—	—	—	—	12 378 176,5	2,89
IV.	Maaş ödemeleri (saray mensuplarının, yüksek bürokratların ve çeşitli memurların).....	55 954 296	13,063	4 898 056,5	1,143	737 519	0,172	252 210,5	0,058	61 842 084	14,438
V.	Sahiplerinin uhdelerinde bulunan mukataalar ile timar-zeâmetler için yapılan ödemeler.....	13 909 787,5	3,244	8 532 737	1,992	—	—	1 110,5	0,0002	22 443 635	5,240
VI.	Esham fazileri, ihbariyesi vs. si için yapılan ödemeler.....	16 730 036	3,906	11 265 395,5	2,630	—	—	83 072	0,019	28 078 503,5	6,555
VII.	İnşa ve onarım gideri.....	5 119 962	1,195	886 322	0,206	—	—	2 176 1[illegible]8,5	0,508	8 182 472 5	1,910
VIII.	Maden-i Hümâyunlara sermaye olarak verilen.....	1 270 018,5	0,296	—	—	—	—	—	—	1 270 018,5	0,296
XI.	Surre-i Hümâyun masrafı için Surre Emini'ne.....	1 141 440	0,266	—	—	—	—	—	—	1 141 440	0,266
X.	Ticaret Hazinesi'ne ödenen.....	1 050 000	0,245	150 000	0,035	—	—	—	—	1 200 000	0,280
XI.	Bazirgânlardan alınmış olan borçlara ödenen.....	4 088 618	0,954	—	—	—	—	—	—	4 088 618	0,954
XII.	Diğer giderler.....	5 249 183,5	1,225	6 012 315	1,403	3 516 257	0,820	3 057 216,5	0,713	17 834 972	4 165
	TOPLAM.....	276 644 032,5	64,58	134 158 012,5	31,32	11 337 603	2,64	6 169 792	1,44	428 309 442	100 00
	Orjinal defter toplamı.....	276 665 370	64,59	134 103 954,5	31,30	11 437 207,5	2,67	6 108 821	1,42	428 315 353	100 00

KAYNAK: MAD, no 11 729, s. 38-44 arasında listelenen 101 kalem masrafın tarafımızdan tasnif edilmesiyle hazırlanmıştır.

Darbhâne'nin işletme masrafları da toplam giderin % 11,09 unu oluşturmakta ve büyüklük bakımından üçüncü sırada gelmekteydi. Dördüncü sırada ise *esham faizleri* ve için yapilan ödemeler yer almaktaydı (% 6,55). *Hazine-i Celîle'ce*, halen sahiplerinin uhdesinde bulunan bazı mukataa ve dirlikler için de bir *"bedeliyye"* ödenmekteydi (Artık bunların gelirleri merkezi hazineye aktarıldığı için, ödenen bedeliyye bir maaş biçimindeydi) ki, bu da % 5,24 lük bir önem derecesiyle, masraflar arasında beşinci sırayı işgal etmekteydi.

Hazine-i Celîle-i Maliye masrafları gözden geçirilirken, her bir masraf kaleminin nisbi önemi (oranı) kadar, bu masrafların mutlak rakam olarak büyüklüklerinin de önemi vardır. Gerçekten, XVIII. yy sonundaki durumla (ve hatta biraz daha sonrasına ait verilerle) karşılaştırıldığında, 1256 bütçesinde (1840) toplam giderlerin 400 milyon guruşu aşması ne kadar dikkati çekiciyse, yalnız askeri giderlerin 200 milyon guruşu aşması da o kadar ilgi çekicidir. Gerçekten, hatırlanacağı üzere, XVIII. yy sonlarında devletin "bütçe"si ancak 17-18 milyon grş luk bir gider kapasitesine sahip olup, askeri giderleri bunun % 75 ini oluşturmasına rağmen, mutlak rakam olarak ancak 12-13 milyon grş düzeyinde seyrediyordu. O halde, aradan geçen zaman zarfında, devlet giderlerinin mutlak rakkam olarak 23 kat büyüdüğünü, diğer bir ifadeyle câri fiyatlarla % 2300 oranında artmış olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Keza, askeri giderler de, toplam giderler içindeki oranları zaman içinde % 25 dolaylarında azalmasına rağmen, mutlak rakam olarak 17-18 kat artmış ve 222 küsur milyon grş düzeyine erişmiştir.

Zaman içinde giderlerde ortaya çıkan bu büyük artışı yalnız enflasyon olgusu ile açıklamak mümkün değildir. Nitekim, yapılan bir hesaba göre 1788-1836 arasında Osmanlı guruşunun sağlam yabancı paralar (*ducat* ve *sterling*)karşısındaki değer kaybı % 500 dolaylarında olmuştu(55).O halde, yalnız enflasyon etkin olsaydı, 1785 lerde giderleri 17-18 milyon grş civarında olan Osmanlı Devleti'nin, 1840 a gelindiğinde 85-90 milyon grş luk bir gider düzeyine sahip olması gerekirdi. Oysa, giderler 1840 yılında 400 milyon grş u aşmıştır.

Bu büyük artışı, enflasyonun kısmi etkisi yanında ancak zaman içinde imparatorluğun mali yapı, usul ve "bütçe" ilkelerinde meydana gelen değişimlerle açıklamak mümkündür ki, geride bırakılan sayfalar bu değişim sürecinin aşamalarını gözler önüne sermeye çahşan çabalardan başka bir şey değildir.

(55) M. Genç, Osmanlı Maliyesinde Malikâne sistemi, s. 283

ÖZET VE SONUÇ

Onsekizinci yüzyıldan başlıyarak ve yer yer de daha önceki dönemlere ait bazı konu ve noktalara değinerek, Osmanlı Devleti'nin Tenzimat'a kadar uzanan (1840) bir zaman kesitinin çeşitli meli kurum ve politikalarını, diğer bir ifadeyle, maliye tarihini kronolojik bir evrim içerisinde gözden geçirmiş bulunuyoruz. Böyle bir zaman kesiti, çoğunlukla ilk kaynağa dayalı bir mali tarih araştırması için oldukça uzun sayılabilecek bir dönemdir. Bu uzunluk, her ne kadar bizim için yorucu bir çahşmayı, okur için de sabırlı bir bekleyişi gerektirmişse de, incelenen oleylerın zoraki yorum ve fantezilere fazla yer bırakmadan kendi kendilerini açıklayıcı bir düzeye gelebilmeleri ve âdeta otomatik bir sonucun ortaya çıkabilmesi için bu yararlı olmuştur.

İlk sayfalardan itibaren gözden geçirilen tüm olay ve gelişmelerin doğal ve otomatik sonucu aslında *Tanzimat*'ın ta kendisidir. Bu sonucun mahiyeti bir önceki bölümde etraflıca ortaya konmaya çalışıldı. Dolayısıyla, burada bir "genel sonuç" başlığı altında artık yeni şeyler söyleme ve sıralamaya hem gerek, hem de imkân yok. Ancak, Tanzimat'la birlikte varılan noktanın bir "sonuç" olmasına rağmen, bir "son" olmadığını da özellikle yeniden vurgulamakta yarar var. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, Tanzimat Osmanlı maliye tarihinin genel çizgisi üzerinde "sonun başlangıcı"nı oluşturmaktaydı.

Ancak, "sonun başlangıcı" dediğimiz bu noktaya hangi aşamalardan geçilerek varılmış olduğunu, geçmiş sayfaların ayrıntılarından kurtararak gözler gönüne bir özet halinde sermekte yarar var. Başka deyişle, geçmiş sayfaların tüm bilgi, belge ve bulguları genel bir değerlendirmeye tâbi tutulursa acaba özet olarak söylenebilecek şeyler nelerdir?

Bu değerlendirmeyi üç kategoride yapmak yerinde olur:

1- Yapılan çalışma herşeyden önce, Osmanlı maliye tarihiyle ilgili çeşitli belge ve bilgileri gün ışığına çıkarmış ve bugüne dek verlık ve mahiyetleri pek bilinmeyen, ya da eksik ve yanlış bilinen bazı mali kurum ve terimleri etraflıca tanımaya olanak sağlamıştır. Örneğin *imdad-ı seferiyye* ve *hazariyye*'ye ilişkin bilgiler önce bu açıdan değerlendirilmelidir. Mali kurumlara örnek olarak da hazineleri anımsamak gerekir. Nitekim, yapılan

çalışma sonunda, çeşitli isimler altındaki hazineler artık mahiyet ve işlevleri belli olmayan kurumlar olmaktan kurtarılmıştır. Metin içerisinde bu kurumların yalnız kuruluş ve işlevlerine işaret edilmekle yetinilmemiş, her birinin bulunabilen "bütçe" leri de değerlendirilerek, Osmanlı Devleti'nin gelir-gider kapasitesinin boyutları da yillar itibariyle gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bunların yanısıra, daha önceki çalışmalarda üzerine hemen hemen hiç eğilinmemiş bir konu olan *esham* da, yalnız mahiyet itibariyle aydınlığa kavuşturulmakla kalınmamış, geçirdiği çeşitli aşamalar da izlenerek, bu konuda mali tarihimize yeni ve özgün bilgiler kazandırılmıştır.

2- Yapılan çalışmada ayrıca Osmanlı Devleti'nin mali tarihi evrimsel bir plan dahilinde gözden geçirilmiş ve izlenen mali politikalar, bunların etkinlikleri ve yeni politika arayışları, nedenleriyle birlikte verilmeye çalışılmıştır. Böyle bir yaklaşım sonucunda, Osmanlı devleti'nin salt mali tarihiyle ilgili olduğu kadar, genel gelişim çizgisiyle de ilgili olarak, bir sonuç halinde şu gerçeklerin saptanması mümkün olmuştur:

Onsekizinci yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde mali sorunların en belirgin biçimde su yüzüne çıktığı dönem savaş yıiları oldu. Görüldü ki savaşlar artık eskisi gibi Osmanh Devleti lehine işleyen bir olay olmaktan çıkmış ve onu büyük mali bunalımlara sürükleyen bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bunun bir nedeni savaşların artık eskiye oranla çok pahalıya malolmaları idiyse de, diğer bir nedeni de yüzyılın başından beri *malikâne sisteminin* uygulanış biçiminden kaynaklanıp, birikegelen sorunlardı ki, bunların sonucunda Osmanlı Devleti âdeta bir kısır döngü içine düşmüştü.

Gerçekten yüzyılınbaşındabüyük bir umutla uygulamaya konulan ve âcil giderlerin finansmanında büyük yararları da görülen *malikâne sistemi*, yıllar ilerledikçe beklenmedik bir mecraya sürüklenmiş ve vergi alanlarının devletin elinden çıkıp, özel eilere geçmesi ve onlarca tahrip edilmesi sonucunu vermişti. Oysa uygulama başlatılırken vergi alanlarının zamanla *"şen ve abadan"* olacağına inanılmıştı. Bu beklenmedik gelişmelere rağmen, malikâne sisteminden dönüş yapmak da kolay değildi: Sistemin kendi içinde bulunan bazı açmazlar vergi sahalarının geri alınmasını ya da daha uygun fiyat ve koşuilarla yeniden satilması yollarını tıkamaktaydı.

Öte yandan uygulamanın timar sahalarına teşmili, timar sisteminin ve dolayısıyla eyalet ordusunun tasfiyesi sürecini de hızlandırmış oldu. Eyalet ve sancak mutasarrıflarının *imdadiyyelerle* desteklenmesi, imdadiyyeler de uzun dönemde sabit tutulduğu için, bu ordunun eski etkinliğini kazanmasında yeterli olamadı. Oysa, tüm kurumları savaş düzenine dayalı bir devlette, bu kurumlardan biri tahrip edilirken, diğer kurumlar eski yapı ve düzenlerini koruduğu sürece, savaşlarda eski başarılar kazanilamazdı.

Tüm mahzurlarına rağmen, âcil sorunlar nedeniyle malikâne sisteminden dönüş yapılamayacağı anlaşılınca,uzun dönem hesapları bir yana bırakılarak bu sistemden olduğunca yararlanılmaya çahşıldı. Ancak, malikâne piyasasının da bir doyum noktası ve satışa sunulabilecek mukataaların da bir sınırı vardı. Bunun üzerine, sisteme yeni bir veche kazandırılarak *esham* uygulamasına geçildi. Böylece küçük tasarruf sahiplerinin fonları da hazineye celbedilebilecekti. Ancak, bunun maliyeti oldukça yüksek oldu. Esham, malikâne mukataa satışlarına yer yer engel ve rakip oldu ve bu yüzden yeni tıkanmalar ortaya çıktı. Öte yandan, esham sistemi de kendi bünyesinde bazı mahzurlar taşımaktaydı. Bunlara bir süre sonra uygulamadan doğan çeşitli sorunlar da eklenince mekanizma devletin

aleyhine işler bir hale dönüştü. Gerçekten, o zaman yapılan hesaplar, devletin esham faizi olarak çeşitli kişilere yaptığı ödemelerin, esham satışlarının hazineye yaptığı katkıyı aştığını ortaya koymuştu.

XVIII. yy ın son çeyreğindeki büyük savaşlar dönemi, bir şaşkınlık ve çaresizlik dönemi olmuştu. Savaşlar nedeniyle olağanüstü artan "bütçe" giderlerinin büyük yükü hissedilince, bir ara dış ülkelerden borç alma düşüncesi egemen olmuş ve hatta bu konuda, sonuçsuz kalan girişimlerde de bulunulmuştu. Sonunda dış yardımlardan ümit kesilmiş ve zoraki iç borç, müsadere, para tağşişi gibi yollarla ek kaynaklar bulunarak savaş giderleri finanse edilebilmişti.

1792 de yorucu savaş sona erince, Osmanlı Devleti nisbeten rahatlamış ve mali sorunlarını ve bunların çözüm yollarını daha ciddi biçimde düşünme ve arama olanağına kavuşmuştu. Üçüncü Selim'in sanatçı-filozof kişiliği bu arayışları daha da hızlandırdı ve ilk defa onun zamanında, köklü reform önerileri içeren çeşitli raporlar cesaretle siyasi otoriteye sunulabildi. Böylece bu öneriler doğrultusunda devleti ve bu arada maliyeyi yeniden düzenleme hareketi başlamış oldu.

Yeni dönemde Osmanlı Devleti tek hazine sistemini terk ederek, çoklu hazine sistemini benimsedi. Önce, ayrı ve müstakil bir kurum halinde *İrâd-ı Cedid Hazinesi* kuruldu ve bu hazineye yeni mali politikayı uygulama görevi verildi. İrâd-ı Cedid Hazinesi *malikâne* ve *esham* sisteminin tasfiyesinde baş rolü oynayacaktı. Bu arada bazı yeni vergilerin ihdâsı ve bazı eski vergilerin yeniden düzenlenmesi ile *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nde bir ihtiyat fonunun oluşması amaçlandı ve bu bir ölçüde de gerçekleştirildi. Nitekim, bu fonlar sayesinde, çeşitli askeri harekâtlara rağmen, Selim III döneminde geçmişteki kadar şiddetli mali bunalımların ortaya çıkması önlenebildi. Bununla birlikte, devlet anlayışında meydana gelen değişmeler ve bunun sonucunda artan "bütçe" giderleri ve de sürekli enflasyonist baskılar karşısında alınan önlemler yetersiz kaldı. Öte yandan, çeşitli etkiler nedeniyle *malikâne* ve *esham* konusunda amaçlanan politikadan taviz verilmek zorunda da kalınmıştı.

Selim III devrinde, tereddüt uyandıran bazı uygulamalara rağmen, sonuçta *timar sisteminin* tasfiyesi yönünde de önemli adımlar atılmıştı. *Timar sistemi* tasfiye edilirken, haliyle merkezdeki ücretli orduyu güçlendirmek gerekmiş ve bu konuda timarlı süvarilerden de yararlanılmıştı. Merkezi-paralı ordunun büyümesi ve eski eyalet ordusunu da bünyesinde kaynaştırarak genişlemesi, Osmanlı gider bütçelerinin de genişlemesi zorunluluğunu doğuracak en büyük etken olacaktı. Ancak, bu konudaki gelişmeler daha ziyade Mahmud II döneminde gerçekleşti.

Üçüncü Selim'in tahtan indirilişi *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nin sonu olmakla birlikte, çoklu hazine düzeni ondan sonra da devam etti. Örneğin *Tersâne Hazinesi*, ilk statüsünde bazı değişiklikler yapılmasına rağmen, varlığını Tanzimat'a kadar sürdürdü. Mahmud II devrinde başka hazineler de ortaya çıktı.

Ayrı bir *Tersâne Hazinesi*'nin kurulması *Tersâne-i Âmire*'nin otonomi kazanmasını sağlamış ve bu sayede gerek Selim III ve gerekse Mahmud II döneminde donanma büyütülmüş ve ayrıca *Tersâne* önemli bir büyük "işletme" mahiyetini kazanabilmişti. Bu özelliği ile *Tersâne*, Osmanlı savaş sanayinin belkemiğini oluşturdu. Artık burada, gemilerin yanısıra diğer askeri sınıfların gereksinimine cevap veren çeşitli malzeme de üretilebiliyordu.

Ne var ki, Tersâne'nin bu hale getirilebilmesi önemli mali kaynaklara malolmuş ve büyüyen kurumun giderleri de artmaya başlamıştı. Özellikle, yeni bir düzene kavuşturulan ve kadrolu-maaşlı bir hale getirilen deniz ordusunun çeşitli masrafları da eklenince, Tersâne *Hazinesi* bütçeleri zorlanmaya başlamıştı. Bunların finansmanı için yeterli kaynak bulunamayınca *Tersâne* bütçeleri de açık verir oldu.

Mahmud II saltanatının ilk dönemleri mali kurumlar açısından köklü, fakat biraz kararsız ve karmaşık düzenlemelere sahne oldu. Düzenlemeler köklüydü, çünkü eski kurumların tasfiyesi yönünde kesin adımlar atılmıştı. Kararsızlık ve karmaşıklık egemendi, çünkü, eskinin yerine neyin konacağı konusunda kesin bir plan yapılmamış ve âdeta bir deneyerek arayıp- bulma dönemine girilmişti. Bir bakıma bu dönemin Tanzimat'a dek sürdüğünü söylemek de mümkündür.

Mahmud II dönemindeki düzenlemelerin temeli Selim III'ün başlattığı çizgiye dayanmaktaydı. Bu çizgi üzerinde gidilirken *Kapukulu Ocakları*'nın ilga olunması, kendiliğinden mali kurumları da yeniden ele almak gereğini doğurmuştu. Gerçekten, *Kapukulu Ocakları* kaldırılınca, *Hazine-i Âmire* önemini büyük ölçüde yitirdi. Ancak, işlevini kaybeden bu hazinenin ilgası yoluna gidilmeyerek, kendi haline terki uygun görüldü. Böylece mali usullerde karmaşıklığa yol açacak bir neden yaratılmış oldu.

Kapukulu Ocakları'nın yerine *Asâkir-i Mansûre* birlikleri oluşturulmuştu. Bu birlikler eski eyalet ve merkez ordusunun yerini alacak biçimde organize ediliyordu. Böylece Osmanlı Devleti maaşlı-sürekli büyük bir ordunun masraflarını finanse etmek durumunda kaldı. Bu olay, eskiden merkezi bütçe dışında kalan gelir kalemlerinin de merkezi bütçelere katılması zorunluluğunu doğurdu. Zaten, daha önceden başlayan bu süreç Mahmud II döneminde zorunlu bir mali politika haline geldi. Bu arada bazı vergiler de zamlı biçimde yeniden düzenlendi. *Asâkir-i Mansûre* masraflarının finansmanında kullanılacak kaynakların idaresi yeni kurulan *Mukataat Hazinesi*'ne verilmişti.

Yeni ordu kurulduktan sonra devlet harcamalarının kapasitesi eskiye göre büyük artış gösterdi. Bu artışta etken olan diğer bir olay da, devlet memurlarının kadrolu ve nakdi maaşlı hale getirilmesiydi.

Fakat, tüm bu gelişmelere rağmen Mahmud II dönemi bir kararsızlık ve arayış dönemi oldu. Özellikle merkezi mali kurumların işlev ve statüsü bakımından bir ileri,bir geri adımlar atıldı. Hatta bazı hazineler ilga olunup, sonra yeniden ihyâ edildi; ya da birleştirilip, yeniden ayrıldı... Bu arayışlar sonucunda ortaya oldukça anlamsız görünen bir merkezi mali örgüt şeması çıkmıştı. Artık çoklu hazine sistemi temel mantığını kaybettiği gibi, maliyeyi de olumsuz yönde etkilemeye başlamıştı. Devletin global yıllık gelir-gider durumu rahatlıkla izlenemez olmuştu. Hazineler arası gelir-gider aktarmaları hesaplarda karışıklıklar yarattığı gibi, maliyenin idareci ve memurları arasında sürtüşmelere de neden olmaktaydı.

Tanzimat'ın ilânı yeni ve daha kararlı bir dönemin başlangıcı oldu. *Tanzimat* bir bakıma XVIII. yy'ın sonundan itibaren söz konusu olan gelişmelerin bir ürünü ve sonucuydu.

Giderek artan devlet giderlerine sağlam karşılık bulma yolunun, vergi kaynağına inmek ve yükümlüden elde edilen vergiyi minimum kayıpla hazineye intikal ettirmek olduğu, önemli bir gerçek halinde Tanzimatçılarca

benimsendi. Bu amaçla *iltizam usulü* kaldırıldı ve vergi tahsil işlerinde görevlendirilmek üzere *muhassıllık* teşkilâtı kuruldu. Ayrıca vergilerin yeniden hak ve adalet ilkelerine uygun biçimde saptanmasına başlandı. Bunlara koşut olarak da merkezi mali örgütün yeniden düzenlenmesi gerekti. Yapılan düzenlemeler sırasında çeşitli isimler altındaki hazineler lâğv edilerek, birleştirildi. Böylece tek bütçe ve tek hazine sistemine dönülmüş oldu. Bu, devlet yapısında her konudaki merkezileşmenin doğal bir sonucu ve bu merkezileşmenin en önemli göstergesiydi de.

3-Bunların yanısıra, geçmiş sayfalar boyunca ayrıca görüldü ki bu dönemde Osmanlı Devleti'nin mali tarihini biçimlendiren, yönlendiren diğer önemli bir etken de fiskal gelirlerin paylaşımı ve yönetimi konusundaki sürekli çekişme ve mücadelelerdir. Gerçekten, bu tip çekişme ve mücadeleler yalnızca tüm XVIII. yüzyılı biçimlendirmekle kalmamış, ayrıca Tanzimat sonrasındaki dönem için dahi bunların Osmanlı'nın mali tarihinde önemli rol oynayacak bir faktör halinde daima göz önüne alınması gerektiği anlaşılmıştır.

Nitekim, anımsanacağı üzere tüm XVIII. yüzyıl, malıailinde mülki-askeri yönetici ve görevlilere tahsis edilmiş olan fiskal gelirlerin merkezi hazineye çekilme ve katılma çabaları ile geçmişti. Ama, bir noktadan sonra denge iyice taşranın aleyhine bozulmuş ve mahalli yöneticiler yasal olmayan yoilardan kendi başlarının çaresine bakmaya kalkınca, devlet topyekun olarak bu gelişmelerden zarar görmeye başlamıştı. Bunun üzerine, mahalli idarecileri mali açıdan yeniden takviye etmek gerektiği anlaşılmış, ancak eski sistemi de ihya etmeye artık olanak kalmadığından, bu,çeşitli yöntemlerle sağlanmaya çalışılmıştı. *İmdad-i seferiyye* ve *hazariyyelerin* ihdâsı, bu takviye olayının en önemli göstergesi ve kanıtıydı. Bu dönemdeki genel gidişat aslında timar sisteminin tasfiyesi yönündeydi. Nitekim, küçük timarlar *mukataaya* çevriliyor ve *malikâne* olarak peşpeşe satılıyordu. Vezir ve mîrmirân hasları da bu gelişmeden payını almaktaydı. Ancak görünüşte, vezir ve mîrmirâna *has* tahsis usulü imdadiyyelerin ihdasından sonra da devam etmekteydi. Fakat, yapılan tahsislerin çoğunda mahiyet ve biçim artık tamamen değişmiş, sistem nakdileşmiş ve bu arada tahsisler de bölük pörçük olmaya başlamıştı. Nitekim, belgelerde de açıkça ifade olunduğu üzere, tahsis olunan şey artık eskisi gibi *"has"* değil, *"has bedeli"*, ya da *"has akçesi"*ydi. Bir bakıma bu, bir türlü arkası alınamayan malikâne sistemi ile eski has tahsis usulünün kaynaştırılmasıydı.

. Selim III döneminde, eski haslarına yeniden kavuşmak isteyen vezir ve mîrmirâna, bunların iadesi konusunda önemli bir hareketlenme oldu. Ancak, eskiye dönüş artık mümkün görünmüyordu. Bu arada çıkarılan *Vüzera Kanunu* ise, sorunu, paylaşılacak gelirin arttırılmasında değil, gelirden pay alacak bölge yöneticilerinin çokluğunda görüyordu. Doğal olarak bu yasa, soruna somut bir çözüm getiremedi. Bu arada nakit maaş sistemi giderek yaygınlaştırılarak, dirlik tahsisi ile kendilerine gelirden pay verilemiyenlerin sorun ve baskıları böylece hafifletilmeye çalışıldı.

Merkezi hazine ya da hazinelerin giderlerinde zaman içinde gözlenen artışlar, imparatorluktaki her türlü fiskal gelirin merkezde toplanmasım zorunlu kilmakla birlikte, bu gelirlerin idaresi de büyük bir sorun olmaktaydı. Henüz merkezle tam bir uyum içinde çalışacak bir taşra maliye teşkilâtı da oluşturulmuş değildi. Bu nedenle merkez, gerek gelirlerin idaresi ve gerekse toplanması konusunda, bölge idarecilerinin nüfuz ve yetkilerinden yararlanmak zorundaydı. Nitekim, örneğin İrâd-ı Cedid Hazinesi'nce zabt

edilen timar ve zeâmetlerin idaresi, sonunda bu hazineye sorun olmuş ve bunların büyük gruplar halinde taşranın nüfuzlu kişi ve yöneticilerine iltizama verilmesinden başka çare bulunamamıştı. Dirliklerin mukataalaşması ve giderek tüm timar sisteminin tasfiyesi yönünde bu, önemli bir başlangıç olmuştu.

Vergi kaynaklarının bölge idarecilerine iltizamı sistemi,Selim III den sonra iyice yerleşti ve resmileşti. Sistemin uygulanması *vezir-kapu kethüdası-sarraf* üçlüsünün işbirliği ile sağlanıyordu. Bu yöntem sayesinde bölge idarecileri eski nüfuz ve ikidarlarına kısmen yeniden kavuştu ve eski *has* sisteminden farklı da olsa, fiskal gelirlerin paylaşım ve denetiminde ihmal edilemiyecek bir zümre olduklarını yeniden kanıtladılar. Ancak, bu üçlü içerisinde arslan payı vezire ait görünmekle birlikte, hesap-kitap adamı olan kapu kethüdaları ve sarraflar, iplerin kontrolünü ellerine alarak, mekanizmada en önemli rolü oynayan hazine ajanları durumuna girdiler.

Tanzimat ilân edildiğinde, "*müstesna mahaller*" diye anılan ve Tanzimat uygulamasının dışında kalan bölgelerde mali kontrol yine bu üçlünün elindeydi. Merkezde yeni bir kurum olarak ortaya çıkan Meclis-i Muhasebe-i Maliye'de *kapu kethüdaları*, bu bölgelerin temsilcisi olarak yerlerini almışlardı.

O halde, fiskal gelirlerin paylaşımı ve yönetimi konusunda merkez ile taşranın çekişme ya da mücadelesi Tanzimat'da da henüz sona ermiş değildi. Ancak,bu olguya rağmen,geçen yıllar zarfında çok önemli bazı değişikliklerin olduğu da bir gerçekti. Bir kere taşranın gelirden pay alma biçiminde eskiye göre önemli farklılıklar olmuş, eski dirlik sistemindeki "*kendi nâm ve hesabına tahsil*" usulü geride kalarak, gelirlerin merkeze aktarılması ilkesi ön plâna çıkmıştı.

Bu noktaya gelinmede kuşkusuz en önemli tavizi bizzat padişah ve hanedan mensupları vermek zorunda kalmışlardı. Nitekim, anımsanacağı üzere, padişahlar önce *ceb-i hümâyundan* yardımlarla, özel gelirlerini merkezi hazinenin emrine sunmak zorunda kalmışlar, ancak yardım taleplerinin arkası gelmeyince, sonunda bu özel gelirlerinin önemli bir bölümünden vazgeçmek zorunluluğuyla karşı karşıya gelmişlerdi. Vakıflara ait gelir kaynaklarının *Darbhâne* kanalıyla merkezi hazine için kullanılmaya başlanması bu yöndeki en önemli gelişmelerden biriydi. Daha sonra, *Asâkir-i Mansûre* kurulduğu sırada ise, *ceb-i hümâyuna* ait önemli bir gelir grubu Mansûre askerinin masraflarının finansmanına tahsis edilmek mecburiyeti doğmuştu. Böylece *ceb-i hümâyun* giderek küçülmüş, padişah ve hanedan mensuplarının mali güç ve yetkileri merkezi hazine lehine giderek kısıtlanmış ve Tanzimat'ın ilânıyla birlikte ortaya çıkan yeni düzende konu resmileşerek, padişahların mali olanaklarındaki bu kısıtlama tescil edilmişti.

Ancak Tanzimat da "sonun başlangıcı" ydı. Bir kere, Tanzimat'ın bir anda tüm ülkede uygulanması mümkün olamamış ve ancak bazı mahdud bölgelerde uygulamaya geçilebilmişti. Öte yandan, bir başlangıç olması bakımından, ilk ortaya konulan ilkeler de henüz kesinleşmiş sayılamazdı. Nitekim bu dönemde de bocalamalar olacak ve zaman zaman geriye dönüşler yapılacaktı...

Sonuç olarak; incelenen dönemde görülmüştür ki, Osmenlı Devleti günün koşullarına göre çeşitli mali politikalar uygulayabilmiş ve bazı ilginç mali politika araçları geliştirmesini bilmiştir. Ancak, bunların en uygun ve en sağlıklı politika ve araçlar olmadığı da deneyimlerle ortaya çıkmıştır. Keza,

mali politika ve usullerin ilginçliğine rağmen, bunların zamanlamasında da başarılı olunduğu söylenemez. Başarısızlığın en büyük göstergesi kuşkusuz, tüm çabalara rağmen devletin açık vermeye devam edegelen bütçeleriydi. Bu açıkların kaynağında ise fiyat artışları (enflasyon) ile cari harcamalardaki artışlar (bütçelerin büyümesi ve zamanla artan asker-memur maaşları) yatmaktaydı ki, bunun sonucunda devletin bir gün mali bir iflâsla yüz yüze geleceği kesindi. Eğer bütçe açıkları bunların değil de, devletçe izlenen bilinçli bir "iktisadi politika" nın sonucu olsaydı, aksi gelişmeler söz konusu olabilirdi...

İncelenen dönemde, kısa vâdeli mali kaygıların ön plana çıkarak, devlete orta ve uzun vâdeli yeni iktisadi hedef arayışlarını unutturan ya da ihmal ettiren en önemli etken görünüşe göre savaşlar olmuştu. Klâsik dönemde savaşlar, devletin iktisadi rasyonel'inin de belkemiğini oluşturageldiği için, tersine dönen yeni koşullarda, Osmanlı'nın devlet olarak kendine yeni bir iktisadi rasyonel bulup, oluşturması pek kolay değildi. Yıllar boyu fetihler, resmi ve iktisadi bir devlet politikası halinde ekonominin kendini yeniden üretmesine olanak verebilmişti. Oysa XVIII ve XIX. yy.larda savaşlar artık devlet için genel bir mali bunalım nedeni olmaya başlamış, fetih günleri geride kalmış ve böylece devletin savaş düzenine dayanan iktiadi rasyoneli de bozulmuştu. Bu dönemde, devletin kendisi çağına uygun bir tarzda yeni bir iktisadi rasyonel oluşturup, iktisadileşemediği gibi, toplum üzerindeki kesin egemenlik haklarından da ödünler vermeyerek, âdeta fiskal bir devletçilik tuzağına düşüldü ve böylece sivil toplumun oluşumu ya da başka ifadeyle halkın devlet dışında serbetçe iktisadileşmesi de engellendi.Böyle bir ortamda, devletçe izlenen çeşitli mali politikalar tüm kaynakların merkezi devlete aktarılmasına yönelikti. Ancak aynı politikalar, vergi konusu olan ya da olması muhtemel bulunan çeşitli ekonomik faaliyetleri cılızlaztırdığı için, genel sonuç vergi yükümlüsünün daha da sağılması, ezilmesi ve dolayısıyla daha da fakirleşmesi yönünde tecelli ediyordu. Merkezde toplanan kaynaklar ise, önce savaşlarca, arkadan askeri ve sivil maaşlarca ve sonra da fırsat bulundukça bazı askeri nitelikli alt yapı yatırımlarınca yutuluyordu.

Vergi kaynaklarının zamanla tahribi, "bütçe"lerde sağlıksız ve istikrarsız diğer gelir kaynaklarının önem kazanmasına yol açmıştı. Sık sık beklenmedik giderlerle karşılaşan ve ârizi gelirlerle bunları finanse etmeye çabalıyan Osmanlı maliyecisi için diğer önemli bir sorun da merkezi mali örgüt şemasındaki istikrarsızlıktı. Her ne kadar genel eğilim, merkezi mali örgütü devletteki genel merkezileşmeye uygun yeni bir biçime kavuşturmak yönünde idiyse de, bu alanda büyük bocalamalar olmakta ve maliye bu istikrarasız reoganisazyon hareketinden de olumsuz yönde etkilenmekteydi. Gerçi Tanzimat'la birlikte bu konularda bazı toparlanmalar oldu. Ancak, gerek mali örgütü yeniden biçimlendirmeden kaynaklanan sorunlar ve gerekse istikrarsız gelir kaynaklarının "bütçe"lerdeki olumsuz etkisi 1840 lardan sonra da devam etti. Tanzimat'ın ilânını izleyen onbeşinci yılda ise, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkelerine el açma noktasına geleceği herkesin malûmudur.

Tüm bu açıklamalardan sonra eğer yine de de ortaya daha öz ve daha genel ve de Osmanlı'nın mali tarihini onun genel ekonomik tarihi ile meczeden bir sonuç koymak gerekiyorsa, söylenebilecek olan şudur: Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII ve XIX yy.larda devletçe izlenerek uygulanan mali politikalar kişiyi değil, devleti tahkime yönelik olmuştur. Böylece, Osmanlı toplumunun iktisadileşmesi sürecindeki baş rolü oynama görevi de dolaylı

olarak devlete aktarılmıştı. O halde devlet, zaman içinde bu rolü iyi oynayamamış ve söz konusu görev yerine getirilemiyerek Osmanlı toplumu iktisadileşememiş ise, bunun vebâlini halkın omuzlarına yüklemek haksızlık olacaktır. Eğer devletin bu biçimde tahkimi, sonuçta imparatorluğun küçülme, dağılma ve parçalanmasını engelliyebilsedi, o zaman izlenmiş olan mali politikalar mâzur görülebilir ve "XVIII ve XIX. yy.larda Osmanlı'nın iktisadi rasyoneli işte bu idi" denerek daha değişik yorumlara yer verilebilirdi.

EK BELGELER

EK BELGELER

BELGE: 1

Sûret bâ-telhîs ve bâ-fermân-ı âli, fi 17 C sene 1108 12 Ocak 1697

Vüzerây-ı izâm ve selâtin-i kirâm hazerâtı ve sâirlerinin mutasarrıf oldıkları *havassın* dahi *malları* eshâbına virilmek üzere sâir mukataat gibi muaccele ile tâlibi olanlara fürûht olınmak fermân-ı âlileri buyrılmağla, bu ana gelince fürûht olınan *hasların* malının her bin guruşda yüz altmış guruş kalemiyye virilmek üzere virilen *malikâne* berevâtında şerh virilmişdi. Lâkin havass mutasarrıflarının kethüdâ ve sâir *kapu halkının* avâidi içün her bin guruşından ikişer yüz guruş kalemiyye virilügeldiğin ihbâr ve iddea itmeleriyle, fi-maa-ba'ad *muaccele ile malikâne virilen hasların* hass oldığı müddetde *malının* her bin guruşından iki yüz guruş kalemiyye virmek üzere *malına* zamm ve dört taksit ile be-her sene mutasarrıf olanlara edâ ve teslim eyleyüb temessük almak şartıyle virilen malikâne berevâtı şerh virmek üzere mahalline kayd içün telhîs olındıkda, .mûcibince mahalline kayd olınmak fermân-ı âli buyrılmağın, asıl fermâm Baş Muhasebe'de hıfz ve Haslar Kalemi'ne dahi mahalline kayd olınub, fi-maa-ba'ad malikâne virilen havass berâtına mevadd-ı meşrûh Baş Muhasebe'den virilen sûret mûcebince işbu mahalle kayd olındı. Fi 17 C sene 1108

[Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Kâmil Kapeci tasnifi defterler, no: 3080, s. 3; keza krşl. no: 3085, s.1 (Haslar Kalemi, vüzerâ hasları defterleri) .]

BELGE: 2

Kudvetü'l-emâcid ve'l-âyan Süleyman ve Bekir zîde mecdehüma dergâh-ı muallâya gelüb, Bozok sancağında Türkman ve kat'ü'l-tarik eşkiyasının istilâsında ve valilerin taaddisinde perâkende ve perişân zır'a-i harse iktidarların olmadığından ancak bir kaç pâre harâbe karye kalub, bâ-husûs livâ-i mezbûr her sene bir *sancakbeğine* veyahud *beğlerbeğilere* ber vech-i sahiha virilmekle, elli nefer adem ile sefere gelmeyüb, ancak her sene hâkim-i cedîd tarafından fukaraya bir gûne taaddîye tasaddi olınmağla, valilere âid olacak mikdâr akçesi rızalarıyle mîrîye teslime ve cânib-i mîrîden

adem tutılmak fukaraya enfa'olmağla,livâ-i mezbûre bedel-i nüzül ve avârız ve sâir emr-i şerif ile tekâlifden maada be-her nefer ellişer guruşdan altmış neferin ücretleri olmak üzere üç bin guruş sene-be-sene ber-vech-i maktu' taraf-ı mîrîye edâ ve teslim eylemek şartıyle bin guruş *muaccele* ile *malikâne* olmak üzere livâ-i mezbûrdan *mîrlivalık kaydı ref' ve malikâne* olmak üzere *hasların* mahalli kaleminle tashih ve malikâne şartıyle tevcih olınub berât verilmek bâbında Baş Defterdâr Halil dâme ulûvve i'lâm itmekle defter-i icmâli getürdüb mûcebince mahalli kaleminle tashih eyliyesin deyu vârid olan emr-i âli mûcebince sebt-i defter olındı.

Fi 9 Ca sene 1109 [23 Kasım 1697] *bâ-hatt-ı tevki'i*

(Kaynak: Başb. Arş. Tapu Tahrir Defteri, no: 867 s. 6.)

BELGE:3

SARUHAN SANCAĞINDAN KÜTAHYA VALİSİ VE SARUHAN SANCAĞI MUTASARRIFI İÇİN TOPLANAN İMDADİYYELER

Saruhan sancağı kazaları	Vali için imdad-ı seferiyye (grş)	Sancak mutasarrıfı için imdad-ı hazariyye (grş)
Manisa	1 850	400
Akhisar	850	184
Gördes	1 600	346
Demirci	1 500	324
Menemen	1 200	260
Güzelhisar-ı Menemen	464	100
Nif	978	211
Ilıca	364	78
Adala	849	182
Marmara	400	85
Meldehorya	232	49
Kayacık	464	99
Gördük	849	182
	11 600 (*)	2 500 (**)

Notlar

(*) Aynı kaynak s. 267 den bu miktarın 1151/1738-39 de 13 192 guruşa yükseldiği öğrenilmektedir.

(**) Aynı kaynak s. 125 den bu miktarın 1133/1720-21 yılında maktu hale dönüştürüldüğü ve toplam 3 300 guruşa yükseldiği öğrenilmektedir.

(Kaynak: Uluçay, s. 115 ve 121. Yıl: 1139/1718)

BELGE: 4

Özi Eyâletine.....hüküm

Özi eyâletinin valilere mahsûs olan *hasları* mahsubı akl-i kalîl olub, masâriflerine vefa itmemekle, ötedenberu eyâlet-i mezkûra dahilinde olan kazalardan vali-i memleket olanların medâr-ı masârifleriyçiin sefersiz vakitlerde her bir kazanın tahammüline göre ehâlileri taraflarından bir mikdâr imdad ve iânet olunagelmekle, Özi valisi Hotin kal'ası mahâfazasına me'mûr olub, emr-i muhafazada lüzumı olmakdan nâşi *kapusu halkı* mükemmel ve müstevfi olmağla, masârif-i kesîreye müstelzim olmağın, kadîmden sefersiz vakitlerde eyâlet-i mezkûre dahilinde olan kazalar ehâlileri taraflarından verilegelen *imdadiyye* bu sene dahi vezir-i müşârün-ileyh tarafına virilmek muktezi olmağla...

Evâsıt-ı Safer 1136
(15 Kasım 1723)

(*Kaynak:* Bşb. Arş., Cevdet Dahiliye, no: 1 657)

BELGE:5

ANADOLU EYALETİNDEKİ LİVALARDAN VALİLERE TAHSİS OLUNAN İMDAD-I HAZARİYYE VE SEFERİYYE
(Sene: 1140 / 1727-1728)
— Guruş olarak —

	HAZARİYYE		SEFERİYYE		
LİVALAR	Kapu harcı (harc-ı bâb)	İmdad-ı hazariyye (1)	Mübâşiriyye	Harc-ı bâb	İmdad-ı seferiyye (2)
KÜTAHYA	224	2244			20.584
HÜDÂVENDİGÂR	224,5	2244			19.447
SARUHAN	278	2780	1000	500	13.192
AYDIN	278	2780	500		13.192
MENTEŞE	245	2454	500		11.486
TEKE	104	1040	500	250	5.800
HAMİD	213,5	2136	1000	800	12.509,5
KASTAMONU	278	2780	1500		13.192
BOLU	278	2780	1000	1000	13.192
ANKARA	200	2003	800	500	11.486
KENGİRİ	215	2150	1200	1000	13.192
KARAHİSAR-I S.	100	1000			5.686
KARESİ	192	1918,5	600	350	9.211,5
SULTANÖNÜ	51,5	514	400	200	2.843
	2.881,5	28.823,5	.....	.....	165.013
TOPLAM	(31.693) (3)		14.650		

Notlar:

(1) İmdad-ı Hazariyye rakamları MAD 120, vrk. 190-a dan alındı. *"Mal-ı imdad-ı hazariyye-i eyalet-i Kütahya ber muceb-i sûret-i defter-i sicil-i Kütahya"* başlığını taşıyan kayıt asıl kaynağın Kütahya sicili olduğunu gösteriyor.

(2) Seferiyye rakamlarının kaynağı MAD 190, vrk. 190-b ve 191-a dır. Kaydın başlığı şöyledir: *"Anadolı eyaletinde vâki' elviyeden bâ-fermân-ı âli valilere ta'yin olınan imdad-ı seferiyye defteridir."*

(3) Orjinal kayıt toplamı böyledir. Aslında toplam 31.705 dir.

BELGE: 6

Anadolı valisi olub Hemedan muhafızı olan Mustafa Paşa'ya hüküm ki,

Şark seferleri zuhûr ideli beş seneden beru be-hasbe'l-iktiza vâki' olan *tekâlif-i örfiyye* ve *şakka* ve *imdad-ı seferiyye* virmekden reâyâ ve berâyânın hallerine zaaf-ı külli târi olmağla, tâb-ı merâhim-i perver-i padişahânem muktezasınca, biraz müddet emin ve irâdeleri ile sâye-i adâlet-i padişahânemde asude-i hâl ve müreffehü'l-bal olub, devam-ı ömr ve devletim ed'iye-i hayriyyesine istikaları aksay-ı murad-ı hümâyunım olub ve hâlâ bi menhi allahu-teâlâ cenk ve harbe müteallik bir iş olmamağla, gerek muhafazada ve gerek menâsıbda olan eyalet ve elviye mutasarrıflarına teksîr-i askerin iktizası olmamağın her birisi *hazariyyelerine* göre masraflarını taklil itmek üzere vedâyi'-i hâlikü'l-bedaya olan reâyâ fukarası üzerlerinden bi'l-külliye *imdad-ı seferiyye* ref' olunmağın, sen ki vezir-i müşârün-ileyhsin masrafını *hazariyyene* göre tesviyye ve taklil eyleyüb, sefersiz vakitlerde nizâm virildiği vechiyle *hazariyyenden* maada tarafından reâyâ ve berâyâdan *imdad-ı seferiyye* mutalebesiyle rencide olunmamak bâbında fermân-ı alişânım sâdır olmuşdır.

Fi Evâsıt-ı R sene 1140 (Kasım sonu, 1727)

Bir sûreti dahi sâir eyalet ve elviye mutasarrıflarına

(*Kaynak*: Bşb. Arş., Cevdet Maliye, no: 10 854)

BELGE: 7

...sancağımız Teke sancağına munkarib olmağla, ba-hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn senevî üç taksit ile ta'yin ve muaf ve gayr-i muaf dahiller olmak üzere tahsis buyrulan 7 000 guruş *imdad-ı hazariyye* malından kazamızın be-her taksitde ber muceb-i emr u defter yalnız 522 guruş bir zolota hisse-i muayyenesi olub kadîmi bazı hâne-keş karyelerinden Kızıllı ve Karmanlı(?) ve Alaylı nâm karyelerimizin dahi yörükan defterine kayd ve bir takrib ile tahrir olunduğundan, anlar dahi *imdad-ı hazariyye* vermeyüb lâzım gelen hisseleri sâir.?.. tahmil olunmağla, ol vechile ahvalimize zaaf-ı külli câri olmuşken, yine emr u fermân buyrulduğı üzere be-her taksiti üzerimize edâsı lâzım gelen *imdad-ı hazariyye* akçelerimizi minvâl-i meşrûh üzere edâ ve vakt u zemanıyle tamamen mahalline teslim itmekde bir dürlü kusurumız yoğken, bir

kaç seneden beru sancağımızda mütesellim olanlar liva-i mezbûrı otuzar kise akçeye iltizam eylediklerinden nâşi, kadîmü'l-eyyamdan valilere hâsıl kayd olunan 2 500 guruşluk cüz-i ma'dûd *hasları* mah ile ba hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn ta'yin buyrulan 7 000 guruş *imdad-ı hazariyye* malını fermân buyrulduğı üzere almağa kanaat itmeyüb mücerred mal-ı iltizamını fukaradan tekmil itmek kasdıyle, her gelen zam ve zamîme iderek sene-be-sene ziyâde taleb ve mugâyir-i emr-i âli zâd ve zahîre aldıklarından maada, be-her taksitte yalnız kazamızdan 1 000 guruşdan mütecâviz akçelerimizi ahz ve kabz idüb reâyâ ve berâyâ kullarına gadr-i azîm ve hayf-ı cesîm olduğundan maada, ekdemü'l-eyyamdan beru nefs-i Antalya ve Palağı Estanos makarr olduğı minvâl üzere güz eyyamlarında dahi Elmalu kasabası valilere temam üç ay makarr-ı hükûmet ta'yin olınub, bundan esbak fermân-ı âlişân sâdır olmuşken, Elmalu kazası ehâlileri muhalefet itmeleriyle adem-i itaatları kaza-i sâireye dahi sirâyet idüb, Elmalu ve civârı kazalardan külli bakayaları varken Elmalu tarafına varmayub sene tamamına değin valilerimiz yalnız kazamızda meks ve mugâyir-i emr-i âli ziyâde akçelerimizi aldıklarından ekserî kura ehâlilerimiz takat getürmeyüb diyar-ı âherlere niceleri perâkende ve perişân ve bakileri dahi eftân ve harab olub, düyûn-ı kesîreye mübtelâ olmalarıyle, harman vaktinde mahsullerini, danelerini guremâ ve kendüleri hâib ü hâsir kalub, ol vechile cümlemiz mükedderü'l-hâl olduğumuz ecilden Allah ve resule merhamet buyrulub, mukaddema sâdır olan evâmir-i aliyye mûciblerince sancağımız Teke sancağı dahi elviye-i sâire misüllu nizâm bulub valisine senevî ta'yin buyurulan 7 000 guruş *imdad-ı hazariyye* malından emr ve defter üzere be-her taksitde kazamızdan lâzım gelen 522 guruş bir zolota hazariyyemizi vaktiyle edâ ve teslim eyledikden sonra, mugâyir-i hatt-ı hümâyun ziyâde bir akçe ve bir zoloti talebiyle bu kulları rencîde ve remîde itdirilmemek içün müceddeden yeddimize emr-i şerif-i alişân sarf ü ihsân buyrulmak bâbında...

(İmzalar) (Mühürler)

(*Kaynak:* Bşb. Arş., Cevdet Maliye, no: 21 886, tarih: 19 Muharrem 1138/27 Eylül 1725)

BELGE:8

Anadolı cânibinde vâki' eyâlât ve elviye mutasarrıfları Bağdad ve Revan cânibleri seraskerleri maiyetlerine me'mûr olmalarıyle, *kapularını tertib ve techiz* içün lâ-mehâle *imdad-ı seferiyyelerin* almalarını iktiza ider. Ancak bazı eyâlet ve elviyenin 43 senesi *imdad-ı seferiyyeleri* be hasbe'l- iktiza mukaddema mutasarrıflarına virilmiş bulunub, bu def'a dahi tahsili fermân olındığı sûretde bir senede iki kat seferiyye alınmış olmağla, edâsında fukaraya azîm zahmet ve meşakkati mûcib olacağına binâen, karib ve civârda bulunanlar gürûh güruh Der-saadet'e gelüb, def'a ve def'a iştika ideceklerinde iştibah yokdır. Valiler dahi nevrûz-ı firûzda serasker paşalar maiyetinde bulunmak üzere me'mûr olmalarıyle, seferiyyelerin almadıkça harekete iktidarları olmıyacağı emr-i bedihidir. Zaman-ı saâdet akrân-ı padişâhîde fukaray-ı raiyyete mikdâr-ı zerre taaddi olundığına rızây-ı hümâyun-ı cihândâri olmamağla, inşallahu teâlâ 44 senesi dühulünde teraf-ı

Devlet-i Aliyye'den mahsûs mübâşirler ta'yin ve mahallerinden cem' ve tahsil ve yine temamen teslim-i hazine itdirilmek üzere bu def'a seferiyyesi tahsil ohnacak eyâlet ve elviyenin *imdad-ı seferiyyeleriyçün* iktiza iden 561,5 kise akçe şefkatü'l-hak-kı lillâh âlâ tarikü'l-karz *Enderûn-ı Hümâyun Hazinesi'* nden yahud *taşra hazineden* virilüb ve bu def'a bazı ümerâya ta'yin olunan mukataatın mal-ı mîrî ve kalemiyyeleri olan 133 kise akçe ile 149 guruş dahi mukataa mallarından havale ile virildiği sûretde fukaray-ı raiyyete bu haml-i ..? den emniyet hâsılolub,amme-i ibadullaha devam-ı ömr ve devlet-i padişâhî ve kıyam-ı ferd-i şevket-i şehinşâhî iddeâiyyesine muvâzebet ile bâis-i zikr-i cemil olacağı bir emr-i celîl olduğundan kat'-ı nazar *mîrîye* dahi hasâreti mûcib olmayub, inşaallahu teâlâ 44 senesi muharremi dühulünde yine mahallerinden tahsil ve teslim-i *Hazine-i Âmire* itdirilir. Lâkin seferiyyesi mîrîden virilen eyâlet ve elviyeden birisi muktezay-ı vakt ü hâle göre 44 senesi evâili yahut evâsıtında âhere tevcih olunmak lâzım gelür ise, *imdad-ı seferriyesi* tahsiline müsaâde ohnmayub, sene-i merkume *imdad-ı seferiyyesi* yine hazineden virilen akçe mukabelesinde taraf-ı mîrîden tahsil olunmak üzere Divân-ı hümâyunda olan kayıdlarına mufassalan şerh virilmeğe muhtaçdır. Ve nevrûz-ı cihân-ı efrûza çok zaman kalmayub, sefere me'mûr olan vüzerâ ve ümerâ aceleten yerlerinden hareket etmeğe muhtaç olmalarıyla, virilecek akçe nakden virilmek muktezay-ı halden olub, havale ile virildiği sûretde dahi gayet seriü'l-hûsûl nakd misüllu emvalden havale olunmak iktiza ider deyu *Başdefterdar* izzetlu Ali Efendi i'lâm itmekle, şeref-yafte-i sudûr olan hatt-ı hümâyun-ı şevket- makrun mûcebince, *taşra hazineden* virilmek üzere alâ tarikü'l-karz Divân-ı hümâyun defterlerine kayd ve Baş Muhasebe'ye ilm-ü haber kâimesi virilmek içün sâdır olan fermân-ı âli mûcibince Baş Muhasebe'ye ilm-ü -haber kâimesi virilen defterin sûretidir ki, işbu mahalle sebt olandı. Fi 21 B sene 143

* * *

Eyâlât ve elviye mutasarrıflarından birisi *imdad-ı seferriyesin* aldıkdan sonra sefere gitmezden mukaddem be-hasbe'l-iktiza mansıbı âhere virilüb, sefere me'mûr oldıkda selefinin aldığı *imdad-ı seferiyye* halefine red ve teslim itdirilmek şiirût-ı seferiyyede mukayyeddir.

Kengiri sancağı 142 senesi cemâziü'l-evvelisinin on üçüncü gününde ve Ankara sancağı dahi sene-i mezbûre receb-i şerifinin altıncı gününde tevkî-i sâbık Ali Paşa'ya tevcih ohndıkda, sefere me'mûr olmağla elviye-i mezbûrenin 43 senesi *imdad-ı seferiyyesi* tahsili içün Divân-ı hümâyundan omr-i şerif virilmeğle, fermân ohnen seferiyyeyi tahsil ve kabz idüb henüz sefere gitmeden ve bir dürlü hıdmetde bulunmadan azli vâki' oldıkda, şiirût-ı seferiyye üzere halefinin mutalebesi tahakkukuna binâen ve livâ-i mezbûrdan mükerrer seferiyye taleb ve tahsilinden ihtirazen ehâli ve reâyâ vezir-i müşârünileyhin tahsil ve kabz eylediği *imdad-ı seferriyeyi* mahallinde kendüsinden taleb eylediklerinde, ahz ve kabzını akrad ve edâde adem-i iktidarın izhanyle itizâr itdiği arz ve i'lâm ohnub, lâkin vezir-i müşârünileyhin halefi olan Kengiri sancağı mutasarrıfı Şehsüvâr-zâde Haled Paşa nevrûz-ı firûzda Revan cânibi seraskeri maiyetinde mevcûd bulunmak üzere sefere me'mûr ve *kapuları* tertib ve techizine muhtaç olub, vezir-i müşârünlleyhin ise aldığı seferiyyeyi sarf ve harc idecek sefer masârifi melhuz olmayub, elviye-i mezbûreden aldığı 56 bin kise akçeyi halefine red ve teslim iktiza idüb ve vezir-i müşârünileyh Ağriboz ve Karhili sancakları gibi kesirü'l-cüdüy mansıb dahi tevcih olunmuşken red ve teslime vaktin

müsaadesi kalmadığından bâis-i avk ve tehir olmamak içün meblâğ-ı mezbûr mîrmirân-ı mümâliyhe tez elden müretteb seferiyyelerine medâr olmak üzere taraf-ı mîrîden virilüb, ol mikdâr akçe şürût-ı seferiyye mûcibince müşârünileyh Ali Paşa'dan mîrî içün red ve tahsil ve tamamen teslim-i *Hazine-i Âmire* itdirilmek şürûtıyle Divân-ı hümâyun defterlerine sebt ve kayd ve Baş Muhasebe'ye dahi zimmet kayd olunmak içün ilm-ü haber kâimesi virilmek üzere fermân-ı âli sâdır olmağın, ber mûceb-i fermân-ı âli işbu mahalle sebt ve kayd olundı. Fi evâsıt-ı Şevval sene 143.

(*Kaynak:* Bşb. Arş., Hazariyye Defteri, no 4, s. 12)

BELGE: 9

RİKÂB-İ HÜMÂYUN HAZİNESİ'NCE 1736 YILINDA DAĞITILAN İKİ KIST (ALTI AYLIK) MEVÂCİBİN KİMLERE VE NE KADAR DAĞITILDIĞI

1149 senesi rikâb-ı müstetâb-ı cihandârîde ihraç ohnan MSR ve RCC mevâciblerinin tevzi' defterinin sûretidir:

	Divanî kise	*küsûr (1)*	
1- Dergâh-ı âli Yeniçerileri mütekâidîni ve rikâb-ı hümâyunda kalan odalar ve sâir kullarına.....	1 325	24 716	
2- Edirne bostaniyânı neferâtı kullarına.....	22	11 500	
3- Teberdarân-ı saray-ı atîk kullarına.....	9	18 810	Bu tarafda süvari mukabelesi'nden icmali gelmişdir.
4- Rikâb-ı hümâyunda kalan sipahiyân kullarına.	22	18 462	
5- Rikâb-ı hümâyunda kalan silâhdâr kullarına...	32	26 630	Bunun dahi gelmişdir.
6- Rikâb-ı hümâyunda kalan bölükân-ı erbaa.....	1	18 144	Bunun dahi
7- Rikâb-ı hümâyun dergâh-ı âli cebecileri mütekâidîni kullarına.....	180	4 520	
8- Rikâb-ı hümâyunda kalan dergâh-ı âli topçıları mütekâidîni kullarına.....	64	8 656	
9- Rikâb-ı hümâyunda kalan top arabacıları mütekâidîni kullarına.....	5	47 006	
10- Ağayân-ı enderûn-ı hümâyun maa oda-i has ve teberdarân-ı hassa kullarına.....	38	16 640	Bunun dahi gelmişdir.
11- Mütekâidîn-i ağayân-ı enderûn-ı hümâyun kullarına.....	15	37 500	Küçük Rüznâmçe'den icmali gelmişdir.
12- Ağayân-ı rikâb-ı hümâyun maa müteferika ve meşâhirehoran kullarına.....	56	38 810	Bunun dahi icmali gelmişdir.
13- Çavuşân-ı dergâh-ı âli kullarına.....	19	2 046	Bunun dahi gelmişdir.
14- Bevvabân-i dergâh-ı âli kullarına.....	20	22 000	Süvari Mukabelesi'nden icmali gelmiedir.
15- Hademe-i Matbah-i Âmire kullarına.....	16	49 600	Piyade Mukabelesi'nden icmali gelmişdir.

16- Hademe-i Istabl-i Amire kullarına.....	26	35 996	Bunun dahi gelmiştir.
17- Neferât-ı Tersâne-i Âmire kullarına.....	28	4 457	Küçük Rüznâmçe'den icmali gelmiştir.
18- Mehterân-i hayme-i hassa kullarına.....	16	4 410	Piyade mukabelesi'nden icmali gelmiştir
19- Mehterân-i tabl-ı alem kullarına.....	5	25 588	Bunun dahi
20- Ehl-i hıref-i hassa kullarına.....	3	47 708	" "
21- Hayyâtîn-i hassa kullarına.....	2	18 944	" "
22- Peykân-ı hassa kullarına.....	6	48 416	" "
23- Hazinedârân-ı bîrûnî kullarına.....	1	23 544	" "
24- Sakâyân-ı Dîvân-ı Hümâyun kıllarına.....	1	3 276	" "
25- Cameşuyân-ı hassa kullarına.....	—	27 788	" "
26- Etıbba-i hassa kuilarına.....	2	33 500	Bunun dahi icmali gelmiştir.
27- Müezzin-i hassa kullarına.....	—	38 484	Bunun dahi
28- Sütürbânân ve harbendegân kullarına.....	8	46 040	Bunun dahi
Yekûn.....	1 922	702 891	
An hızane [2]		58 456	

veya
1 934 divâni kise 44 435 akçe

Notlar:
(1) Bir "*divanî kise*" 50 bin akçeye eşittir. Bu "*divanî kise*" yi "*rumî kise*" ile karıştırmamak gerekir. Bir rumî kise ise 500 guruştur. Bir guruş eşit 120 akçe hesabıyle 1 divanî kise 416,66 guruşa eşit olur.
(2) "*An hızâne*" vechile ödenecek olan bu 58 456 akçenin 25 650 akçesi 12 numaralı kaleme, 27 408 akçesi 13 numaralı kaleme, 5 398 akçesi de 28 numaralı kaleme aittir.

(*Kaynak:* Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye tasnifi belgeler, no: 13 081)

BELGE: 10

Sûret-i hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn

Benim vezirim, memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlikimde vâki ' evkaf-ı selâtin-i izâm ve Haremeyn-i muhteremeyn ve bazı vüzerâ evkafı reâyâları bazen hîn-i tahrirde ve bazen ba'de'l-vakfiyye kâffe-i tekâlifden muaf ve müsellem ve bazı havass-ı hümâyun ve zeâmet ve timar reâyâları dahi serbest ve mefrûzü'l-kalem kayd ohnmalarıyle muafiyet ve serbestiyetlerine riâyet ohnagelmişken yüz kırk üç (1143) tarihinden beru fi'l-asl muaf ve serbest olmıyan bazı mukataat ve evkaf reâyâlarının dahi muafiyetleri bâbında birer takrible evâmir-i şerife ısdâr ve unvânlarına hutût-ı hümâyun keşide kılınmakdan nâşi, vâride olan tekâlifden mecmu'ı gayr-i muaf kalan tâife-i za'ifenin üzerlerine tahmil olınarak fukaray-ı râiyyet giriftâr-ı zucret ve meşakkat ve bu keyfiyyet bâ'is-i harâbi-i memleket oldığı ma'lûm-ı hümâyunun oldığına binâen vedâyi-i hâlikü'l-berâyâ olan zuâfay-ı râ iyyetin hallerine merhameten fi-maa-ba'ad zikr ohnan tekâlif tarhında cümlesi tesviye ve ta'dil ve mecmu'ından ale'l-iştirakü's-seviyy tahsil ile terfih-i ahvâl-i râiyyet matlûb-ı hümâyunun olmağla, imdi Devlet-i Aliyyem reâyâsından muafiyyetleri muhdes ve bilâ mûcib olmayub, belki ez kadim

Kalemlerde mukayyed oldığı üzere bazı derbendler muhafazası ve cisirler ve hanlar ta'miri ve ocaklarıma müteallik ba'zı hidmetleri mukabelesinde muaf olan reâyânın muafiyetleri ber karar-ı sâbık mer'î ve mu'teber olub, bunlardan maada sâlifü'z-zikr evkaf ve havass ve zeâmet ve timar reâyâlarından muafiyyet kaydı ref' ve ilga ve ba'de'l-yevm evâmir-i şerifem ile vâride olan *avârız-ı divâniyye* ve *tekâlif-i örfiyye* ve *imdad-ı hazariyye* ve *seferiyye* ve tekâlif-i sâire ale's-seviyye tevzi' ve tahsil olınub, lâkin bu takrible vülât ve hükkâm taraflarından bu makule evkaf-ı selâtin ve Haremeyn-i muhteremeyn ve vüzerâ evkafı reâyâlarına bilâ mûcib mübâşirler irsâli ve.?. meccânen yem ve yiyecek mutalebesi ve bunlar emsâli ta'cizât ile tecâvüz ve teâddiden hazer ve mücânebet ve bu cümlenin divân-ı hümâyunımda mastûr şürût ve nizâmlarına kemakân riâyet olınmak husûsı defâtir-i aklâma sebt ve işâret ve muafiyyete dâir derkenar iktizasınca işbu hatt-ı hümâyun-ı ma'delet-ıemûnımın mazmûnı ihraç ve tastîr ile müeddâsı riâyet ve bu nizâm-ı müstahsen iktizası üzere ısdâr-ı evâmir-i âliyyem ile memâlik-i mahrûsemde i'lân ve işa'ât ve ilâ maaşallahu Teâlâ düstûrü'l-amel tutılmasına ihtimam ve dikkat olına deyu.

(*Kaynak*: HH, no: 876, tarihi: 1179/1756-57)

BELGE: 11

H 1173-1177(1759-1764) YILLARI ARASINDA HAREMEYN EVKAFI MUKATAALARININ HESAP DURUMU

(Haremeyn evkafı mukataatının yetmiş üç senesinden yetmiş yedi senesi gayetine gelince asıl malları ve masârifinin defteridir)

	GURUŞ
I. *GELİRLER* (1173'e mahsûben)	
— Nizâm defteri mûcebince mukataata takdir olunan asl mal	1.461.751,5
— Hademe maaşları (Nizâm defteri mûcebince mahallerinde mukataat mallarından verilen vezâif-i hademe)	12.060
	1.449.691,5
— Merhûm İbrahim Paşa vakfından Fatma Sultan merhûmenin hissesi	7.500
— Şam ve Hatuniye tevliyetlerinin vakıf masâriflerinden maada faiz ve mal-ı haremeynleri	27.123.5
— Bazı evkafdan şart-ı vakf üzere 1173 senesinde mukarrer olan asl mal ve haremeynleri	63.328,5
73 senesinde mecmu' asl mal	1.552.643,5
II. *GİDERLER*	
A- *Olağan giderler* (Masârif-i muayyene: "şart-ı vakf üzere ve hatt-ı hümâyun ile ta'yin olunan" giderler):	
— 1173 de Haremeyn şerifine gönderilen surre-i şerife....	171.406

— Vakıf şartı gereği vakıfların gideri için	430.441
— Darüssaâde Ağasının yıllık maaşı	50.000
—Yazıcı Efendi'nin yıllık maaşı	15.000
— Birinci sakabaşıya hac masrafı yardım parası	3.000
— İkinci sakabaşıya hac masrafı yardım parası	2.000
— Mekke ve Medine kadılarına harcırah	5.500
— Birinci müjdeci başıya hac masrafı yardımı	300
— İkinci müjdeci başıya hac masrafı yardımı	200
— Vakıf şartı gereği, müjdeci başılara Valde Sultan vakfı mukataaları "mal"ından verilen	250
—Mu'tad-ı kadîm üzere, Şaban-ı şerifde tevzi' olunan kapama bahasıyçün ağa babasına verilen	2.669,5
— Kapama tevzi'inde, fukaraya in'âm için Darüssaâde Ağası'na verilen	1.000
— Mu'tad-ı kadîm üzere mevlûdü'l-ayinîde in'âm için Darüssaâde Ağası tarafından verilen	11.225
— Hatt-ı hümâyun ile Safiye Sultan'a ta'yin olunan yardım parasının 9 aylığı (1)	4.500
— Edirne'de Sultan Bayezid mütevellisi Muhammed Ağa'nın bir yıllık maaşı	2.500
	689.991,5
B- *Sonradan ortaya çıkan giderler* (Zuhûrat Masârif) (2)	
— 15 B 1173 de, Edirne'deki Sultan Bayezid vakfı tekmil masrafına verilen	5.987
— 15 Ş 1173, Bahçekapı'daki vakfın tekmil masrafı için verilen	2.689,5
— 3 N 1174, Turgani (?) vakfı masrafı için	12.505,5
— 20 N 1174, Bursa'daki Sultan Orhan vakfı için verilen	1.161
— 20 N 1174, Amasya'daki Sultan Bayezıd vakfına	1.435
— 20 N 1174, Eyüb vakfı masrafına verilen	2.642
— 22 N 1174, Edirne'deki Sultan Bayezid vakfının 73 senesi tekmil masrafı için verilen	3.927
— 20 N 1174, Kekyüze (?) de Sultan Orhan vakfı tekmil masrafına verilen	137,5
— 20 N 1174, Çorlu'da Sultan Süleyman vakfı için	206
— 20 N 1174, Edirne'de Darülhadis vakfına	804
— 20 N 1174, Emir Sultan vakfı için	804
— 26 L 1174, Beş imâret vakfı için	643,5
— 21 M 1175, Bursa'da İkinci Murad vakfı için	2.061
— 20 ZA 1175, Üsküdar'da Atik Valde Sultan vakfına	4.622
— 23 B 1175, Edirne'de Sultan Selim vakfı için	642
— 6 ZA 1174, Valde Sultan Cami'nin ikinci imamına meşrût olan hânenin tamiri için verilen	528,5
— 11 ZA 1174, Gelibolu'daki cami'-i atîk'in tamir masrafı için verilen	1.675
— 23 Za 1174, Manisa'da kargir bend ve hisarların tamir masrafı için	6.000
— 5 Ra 1174, yine Manisa'daki tamir masrafına	5.400
— 2 Z 1174, Edirne'deki Atik cami' birinci imamının hanesinin tamir masrafı için	600
— 22 Ca 1174, Üsküdar'daki cami'-i hümâyun masrafı için	25.000

— 18 N 1174, Edirne'deki Taşlık Cami tamiratına..... 3.125
— 1 Ra 1174, Malkara'da olan bir vakıfdan cami' ve medrese tamir masrafına verilen..... 1.380
— 21 S 1174, Mehmed Ağa vakfı su yolunun tamiratı masrafı için verilen..... 1.300
— 5 M 1174, Yıldırım Bayezıd vakfının perdeleri ve saîd (?) leri tecdidi için verilen..... 1.696,5
— 9 RA 1174, Arab cami'nin tamir masrafına..... 600
— 28 M 1174, Edirne'de Sultan Selim cami'nin saîd (?) leri bahası için verilen..... 1.000
— 21 S 1174, Fatma Sultan cami'-i şerifinin masrafı için verilen..... 2.305
— 26 L 1174, Emir Sultan vakfı hademesinin çıra masrafı için verilen..... 272,5
91.149,5

C- *Enderûn-ı Hümâyun'a Teslim Olunan:*
- 15 Ş 1174 tarihinde hazine kethüdası Abdurrahman Ağa hazretlerinin memhûr temessüki mûcebince Enderûn-ı Hümâyun'a teslim..... 500.000
— 17 L 1174 de teslim olunan..... 169.306
— 18 Z 1174 de teslim olunan..... 12.495
— 7 S 1176 da teslim olunan..... 1.913
— 15 Za 1176 da teslim olunan..... 50
— 23 Ca 1174 de teslim olunan..... 24.479,5
— 7 S 1176 da teslim olunan..... 3.967,5
— 18 Z 1174 de teslim olunan..... 12.203
— 12 R 1176 da teslim olunan..... 5.250
— Gurre-i Ra 1174 tarihinde Kapuzcı mukataası malı olmak üzere Sadr-ı âli karakulağı yedile Enderûn-ı Hümâyun'a irsal olunan..... 3.100
— 11 Ca 1174 de Abdurrahman Ağa temessüki ile Enderûn'a teslim..... 1.294
745.016 (3)

D- *Darbhâne-i Âmire'ye Teslim Olunan:*
— 7 M 1178 de Darbhâne-i Âmire emini İsmail Beğ efendinin memhûr temessüki mûcebince Darbhâne'ye teslim olunan..... 861,5
— Mukataat mallarından eshabı yedile teslim..... 840,5
— Haremeyn mallarından eshabı yedile teslim..... 6.827,5
— Mısır masrafıyçün Hazine-i Âmire'ye irâd kayd olunan 150 bin guruşa dahildir. 74 senesi hesabı mahallinde yazılmıştır (?)..... 562
9.091.5

II. GELİR-GİDER FARKI
— GELİRLER TOPLAMI:..... 1.552.643,5
— GİDERLER TOPLAMI
— Olağan giderler..... 689.991,5
— Sonraki giderler..... 91.149,5
— Enderun'a teslimler..... 745.016
— Darbhâne'ye teslimler..... 9.091,5 1 535 248,5
17.395

Notlar:
(1) Şerhi var,şöyle: "*73 senesinin 3 aylığı 72 senesi bedel-i iltizamı malından verilmiştir:*"
(2) Bunların "*zuhûrat*" olarak kabul edilmesinin sebebi, defterin ilk hesapları yapılıp, arz edilmesinden sonra ortaya çıkmalarındandır.
(3) Bu bölümün toplamı 735.015 olarak çıkıyor. Fakat biz orjinal belgenin hesap durumuna göre 745.016 yı esas kabul ettik. Yukarıdaki rakamlardan birinde kâtip bir istinsah hatası yapmış olmalı.

Kaynak: CM.no: 22 372 ye dayanılarak ve bazı ifadeler sadeleştirilerek düzenlenmiştir.

BELGE: 12

AVLONYA SANCAĞI KAZALARINDAN TOPLANAN İMDADİYYENİN KAZALARA GÖRE PAYLAŞIMI (Yıl: 1184/1770-1771)

Avlonya Sancağı kazaları	*Miktar (grş)*
Avlonya (merkez kaza)	2 000
Temurca	500
Premadi	1 000
Erkri	1 500
Arnavud Belgradı	2 000
Poğonya (?)	400
Mezakiye	2 000
Depedelen	1 500
Sâir kazalar	100
	11 000 (*)

not:
(*) Bu 11000 guruşun 4 500 guruşu "*hazariyye*", 6 500 guruşu ise "*mîriyye*" yani "*seferiyye*"dir.

Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Hazariyye Defteri, no 9, s. 27

BELGE: 13

Arz-ı bendeleridir ki,

Memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i hazret-i cihândârıde vâki' mukataat ve maktuatın tahammülleri mertebede muaccelât ile mütefenninân-ı Devlet-i Aliyye ve mütehayyizân-ı sâireye malikâne tefviz emrinde ukâlâ-i müttekaddimîn ve hayr-hâhân-ı din ve devletin fi'l-asl mütalâa-i sâibeleri hem imâr-ı mülke ve hem mahlûlâtı vukûunda alınacak muaccelelerinden ve ferağ ve kasr-ı yedleri rüsûmundan menâfi'-i kesîresi cânib-i beytü'l -mâl-i müslimine âid olub, Devlet-i Aliyye-i ebediü'l-istimrâra atiyyeül-hibe olan kuvvet ve minnetin semerâtından iktiza iden masârifata i'mâl-i kuvvet-i fikriyye üe tedârikâtı esbâbını ba'de'l-mütalâa cihet-i mu'tedüe-i şer'iyye ve kanuniyye tarıyklarını tetebbu' ve istiksâ birle,cümlesini ber vech-i malikâne tefviz ve şerâit-i kaviyyeye rabt ve tanzim ve tensıyk itmeleri mülkî ve malî menâfi-i azîme husûli mülâhazatlarında isâbetleri şimdiye dek vuku' bulan muaccelât-ı kesîre fevâidinden müstebân ve zâhir ve ayan ve vâreste-i kayd-ı

beyân olmağla, binâen-aleyh müddet-i karibeden beru İstanbul ve tevâbiî duhan gümrükleri malikânelikden ref' ve Darbhâne-i Âmire tarafından emâneten zabt olunduğu evândan beru faizine göre el haletu haizihi iltizamen zabt olunmasında yahud malikâne vechile virilmesinde nef'-i mîrî ne vechiledir i'lâm olunması bâbında fermân-ı âlileri sâdır olmağla, husûs-ı mezbûr hayr-hâh-ı Devlet-i Aliyye ve ittifak-ı ârâ ile lede'l-müzâkere mukataat-ı sâire gibi *malikâne* virilmesinde her vechile cânib-i mîrîye enfâ' ve evlâ olduğu ihbâr ve inhâ olınub, gümrük-i mezbûrın iltizamen zabtı müddetinde hâsılâtı zuhûrına göre senevî 800 kise ve daha ziyâde faiz husûli derece-i tahkika resîde olmağla, bâlâda bast olundığı üzere *malikâne* virilmesi husûsında cânib-i beytü'l-mal-i müslimîne fevâid-i azime husûlüni müstelzim bir keyfiyyet olub, iltizamen zabt olunduğı gibi bi'l-cümle tevâbi'ât ve mülhakât ve müştemilâtı tahsil olunmak ve yed-i vâhid'den zabt olunan mukataat dahi kemâfi's-sâbık ümenâsı tarafından zabt itdirilmek vechile 160 sehm i'tibâr olundukda faiz-i mezkûresine ber-her sehme beşer kise faiz zühûr itmek iktiza idüb, beş senede istifâsı hesabınca tefviz kılınmak lâzım gelse 4 000 kise muaccelâtı bâliğ olacağı ve bu hengâmda muzayaka-i mîriyyeden nâşi mevadd-ı külliyye ve i'ânet masârifat-ı mühimmeyi mûcib idüği huzûr-ı asfânelerine arz olunan takrir-i çakerânem merfû'-i atebe-i ulyây-ı hazret-i hilâfet-penâhî kıhndıkda, ol vechile nizâmı bâbında şeref-yafte-i sudûr olan mübârek hatt-ı hümâyun-ı kerâmet- makrûn mûcibince mezad kâimeleri tahrir ve tanzimine mübâderet olunmak üzere ferman-ı âlileri sâdır olmağın, İstanbul ve tevâbiî duhan gümrüklerini fi'l-asl mal-ı mukayyedi maa tefâvüt 112 176,5 guruş olub, muayyen olan havâlâtın iltizam takribi ile bazıları faizinden virilügelmekle ancak faizinin yemden *malikâne* eshâbı teraflarına âid olduğı cihetden o makûle faizinden virilen mevaddın mecmû'ı mal-ı mukayyede zamm ve idhal ve mal-ı mukayyedinden ta'yin ve tasrih olunmak muktezi olduğuna binâen, gümrük ümenâsı taraflarından zabt olunugelen resm-i mîrî-i duhan-ı iskele-i Draç mukataasının dahi senevî malı 10 827 guruş olmağla, âherin malikâne uhdesinde olmadığından mal gümrük-i mezkûra zamm ve mesned-i vâlây-ı fetva olanlar hazerâtına dahi ta'vizen Hazine-i Âmire'ye faiz-i gümrükden virilügelen 25 000 guruş mal-ı hass kezâlik mal-ı mîrî-i gümrük-i merkumeden edâ olunmak üzere mal-ı kadîmine izafe olınub, hass-ı mezkûr malının şühûr-ı arabiyye ile virilmesi ve gümrük-i mezbûrın re's senesi i'tibâr olunan şühûr-ı rûmiyye beyninde iktiza iden eyyamın tefâvüti hesabı olmak üzere lâzım gelen 764 guruş ve Mengene mukataası malı ve eshâb-ı malikâne faizi olan 9 724 guruş ve ismetlu, iffetlu *Safiye Sultan* hazretleri hassı olmak üzere 537 guruş dahi zamm birle mecmû'ı mal-ı seneviyyesi 159 028,5 guruşa iblâğ ve seksen dokuz senesi rûz-ı hızırı ibtidâsından *ber vech-i malikâne* taliblerine malikâne fürûhtıyçün 160 sehm i'tibâriyle başka başka mezad kâimeleri tahrir ve be-her sehm 12 500 guruş muaccele tastîr ve takdir ve takvim olunub muacceleleri teslim-i Hazine-i Âmire olunmak ve muaccelât-ı mezkûre Hezine-i Âmire Sergi'sinde başkaca hıfz itdirilmek ve mukataa-i merkumenin irâdı rüsûm-ı mezkûra münhâsır eshâb-ı duhan zimmetlerinde bakaya kalmak tabiât-ı umûrı olub, senesi zarfında kâffe-i hâsılât-ı irâdı tecemmu'ı olageldiğinden bi-eyvi-hâl ümenây-ı gümrük yedlerinde sermayenin mevcudiyetine mütevakkıf olduğı cihetden emr-i mezkûrı li-ecli't- tanzim el-yevm duhan gümrükleri bakayasından peyderpey tahsil olunugelen akçeden 400 kise akçe sermaye kayd ve duhan gümrüğüne geldikçe hıfz ve mukataat-ı mezkûrenin malikânelik vechile zabt u rabt ve ümenâsı kendu hâsıllarından sermaye tedâriki vakti zuhûruna dek i'mâl eylemek ve gereği

gibi nizâmın buldukça bir akçesi bakaya kalmamak üzere ber vech-i nakd teslim-i Darbhâne-i Âmire itdirilmek ve zikr olunan gümrüklerin zabt u rabtı ve tahsil-i rüsûmı mevadd-ı cesîmeden ve ekser rüsûmı sene-i atiyyesinde tahsil birle bakayası olageldiğine binâen, üç sene bir tahvil ile sâhib-i miknet ve mücerrebü'l-etvâr ve kaviü'l-iktidâr bir kimesneye ber vech-i iltizam tefviz olunmak ve ol kimesne dahi Devlet-i Aliyye'nin müntehibi ve ekserin mücerrebi olub, defterdar-ı vakt bulunanlar mukataanın zaman-ı zabtı dühûlünde ümenây-ı mukataanın ittifak ve ittihadlarıyle gümrük emini nasb ve ilbâs-ı hil'ât ve şürût-ı mukataanın icrâ ve ibkasını gereği gibi tenbih ve te'kid itmek ve bu gümrüklerin bu vechile malikâne virilmesi teksîr-i irâd-ı mîriyyeyi bâis olmak mülâhazatı olub, ednâ mertebe vâridât-ı gümrükden âherin kayd-ı intifâ'ı muhtel nizâmını müstevcib ve encâmında cânib-i mîrîye hasâreti mûcib olduğundan siyâneten li'l-mîrî defterdâr-ı asr bulunanlar ve hükkâm-ı sâire taraflarından *câize* ve *ubudiyyet* nâmıyle bir akçe almamak ve aldırmamak ve' l-hâsıl her halde nizâm-ı mukataayı muhafaza ve bir tarıyk ile şerâit-i mahsûsasına halel getürmemek ve gümrük-i mezbûr muaccelât-ı kesîre ile fürûht olunmuş madde-i azîme olub, şimdiki halde sinîn-ı güzeşte bakayalarının cem' ve tahsili husûsını ve her halde râbıta-ı nizâmını vekâleten deruhde iden *Osman Ağa* bendeleri yahud emr-i mezkûrda mütefennin ve her vechiyle sâhib-i liyâkât ve bu bâbda me'mûl-i sadakat olur bir kulları seksen dokuz senesi rûz-ı hızırı ibtidâsından üç sene bir tahvil ile cümle ümenây-ı mukataa ittifakıyle iltizamen uhdesine tefviz ve vakt u zemanıyle hil'ât ilbâs ve iksâ olunmak ve be-her sene zeman-ı zabtı dühûlünden akdemce bi'l-cümle şürekâ-i mukataadan ilzam temessüki alub, nizâm-ı müstahsenesi ve şürût-ı mahsûsası üzere tahsil-i rüsûmâtına bezl-i kudret ve sinin-i sâbıkadan ve gerek hâlâ vekili olduğı müddetin rüsûmâtı bakayalarını peyderpey tahsil idüb kesr ve noksan getürmemek ve umûr-ı me'mûresinde rüsûm-ı gümrük-i duhan maddesiyçün her ne vechile istida' a ve iltimas ider ise teshil ve tahsil-i emvâl-i mîriyye içün ahkâm-ı şerife i'tâ olunmak ve rüsûm-ı mezkûre maddesinin sâbıkı gibi mültemesâtı ve şükr ü şikâyeti makbûl ve mu'teber tutulmak ve emâneten iltizamında yed-i vâhidden zabt olunub âher bazı kesanın uhdelerinde olan sevâhil-i nehr-i *Tuna* ve *Bosna* ve *Üsküb* ve *Köstendil* ve sâir gümrükler kemâfi's-sâbık yed-i vâhidden tarafından zabt ve mal-ı mîrî ve kalemiyyeleri ve Ma'den Kalemi'ne bu def'a kayd itdirilen faizleri bi't-temam vakt ü zemanıyle bilâ tereddüd eshâb-ı malikâne taraflarına virilüb bir dürlü cevr ve eziyyet olunmamak ve o makûle âherin uhdesinde olub *yed-i vâhid şürûtına* dahil olan mukataat sinîn-ı vâfireden beru ne vechile zabt olunugelmiş ise yine ol vechile zabt itdirilüb hâlet-i sâbıkası tabiâtına vechen min-el-vücûh ve sebeben min-el-esbâb halel getürülmeyüb nizâm-ı cedîd şürûtı üzere amel ve hareket eylemek ve yine gümrük-i merkume ümenâsı câniblerinden zabt olunugelen *İskenderiye-i Arnavudluk* gümrük-i duhan mukataasının senevî 28 675 guruş mal-ı mukayyedi Haremeyn Hazinesi tarafına virilmek üzere merbût olduğundan, mukataat-ı mezbûrı dahi ber vech-i sâbık zabt ve mal-ı mezkûresini ol cânibe ve *İstanbul* ve tevâbiâtı gümrükleri mukataatının peşin ve taksitlerini Hazine-i Âmire'ye ve vezâifi ve havalât-ı mühimmeyi eshâbı taraflarına ve kalemiyyelerin dahi mahallerine virmek ve mukataat-ı mezkûrı bu def'a seksen dokuz senesi rûz-ı hızırı ibtidâsından zabt itmek üzere ber *vech-i malikâne* mutasarrıf olanlar sehmine göre li-ecli' t-tahmin farz olunan faizlerini herkes iki taksit ile alub, taksit-i evvellerini nısf-ı senede ve nısf-ı âherini âher senede virilmek ve'l-hâsıl senesi zarfında tekmil

olunmak ve bir dürlü müeddî-i nizâ olunacak halata tasaddi olunmamak ve bu şürût ve nizâm ale'd-devam düstûrü' l-amel tutulub, hilâfına cevaz gösterilmeyilb virilecek berevât-ı aliyye ma'bâdına derc olunmak ve mukataat-ı mezbûre mukataat-ı sâire misüllu olmayub, mevadd-ı cesîmeden olmakdan nâşi emsâline nazaran mukataatın muaccelâtı istifası üzere virilmeyüb. alacakları faizin müddet-i kalîlede ifâsı hesabınca deruhde olunmağla, rağbet idenlere vesile-i sühûlet irâdesiyle harc-ı aklâmı husûsında fakat bu def'a riâyet olunmak dahi lâzıme-i umurdan olub, mu'tad olan harc-ı aklâm ve avâidatının sülüsi ahz ve sülüsaın in'âm ve ol vechile tanzim olunmak üzere Baş Muhasebe'ye kayd ve Ma'den Kalemi'ne ve Gümrük tarafına başka başka ilm-ü-haberleri virilmek bâbında fermân devletlu, saadetlu sultanım hazretlerinindir.

ilm-ü-haber *dâde fi 10 za* sene *88* (12 Ocak 1775)

(*Kaynak*: Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye tasnifi, no: 27 537, Krşl.: K. Kepeci defter, no: 5282, s. 1)

BELGE: 14

Defter oldur ki: medine-i Kütahya nevâhilerinde eyâlet-i Anadoh *vali*lerine tahsis ve ta'yin olınan malûme'l-esâmi yedi aded *has kuralarından* 1191 senesinde hâsıl olan *âşar-ı şer'iyye* ve *rüsûm-ı örfiyye* ve sâir *tayyarât* ve *avâidât* sene-i mezkûrede eyâlet-i merkume valisi olan devletlu Mustafa Paşa hazretlerinin gününe düşüb, ba'de yine eyâlet-i mezkûre valisi devletlu Mehmed Paşa hazretlerinin hâlâ *mütesellim*leri olan Hasan Ağa zikr ohnan kuraların mahsûlâtını ta'şir ve bi'l-cümle *tayyarâtını* ahz itdikden sonra, vezir-i müşârün-ileyh hazretlerinin *kethüdası* faziletlu İbrahim Efendi zikr ohnan *has kuralardan* hâsıl olan *âşar-ı şer'iyye* ve *rüsûm-ı örfiyye* cüz'i ve külli hâsılâtı mütesellim-i mümâ-ileyhden temamen ahz ve medine-i Kütahya sükkânından hazinedâr Hasan Ağa'ya bi'l-vekâle teslim olınması bâbında ısdâr itdirdiği üç kıt'a evâmir-i aliyye vürûdında, mütesselim-i mümâ-ileyh Safa Mustafa Paşa hazretlerinin oldığını ıkrar ve itiraf eyleyüb, lâkin kuralardan ahz eylediği mahsûlât ve rüsûmâtdan birazını inkâr itmekle, taraf-ı şer'den ümenâ ba's olınub kura ehâlilerinin haber verdikleri mahsûlât ve rüsûmâtın defteridir ki ber vech-i âti zikr olınur:

[Bu kısım özetle şöyledir:

— Yedi köyün toplam mahsulâtı: 452 kile hınta
ve
472 kile şâir
— Tayyarât ve rüsûmât 472 guruş]

Bâlâda tahrir olan mahsûlâtın mecmu'ından mûcib-i emr-i âh vekil-i merkum Hasan Ağa'ya teslim olan:

— Hınta : 300 kile, 6 guruş (kilesi)
— Şaîr : 48 kile, 3,5 guruş (kilesi)

Vekil-i mezbûrın husûs-ı mezkûre içün bu ana değin masârifât-ı lâzıme ve harc-ı i'lâmat ve sâir masârifi bâ-defter-i müfredât : 2135 guruş.

Tarih: 1191/1777

Kaynak: B.A. Cevdet Maliye, no: 27 122)

BELGE: 15

MALİKÂNE OLARAK SATILMIŞ OLAN VERGİ KAYNAKLARININ (*MUKATAAT* VE *MAKTUAT*) MALİYEDE BAĞLI OLDUKLARI BÜROLAR İTİBARİYLE H 1195 (1780-81) DEKİ SAYISI

No	BÜRO (*KALEM*) ADI	MUKATAA VE MAKTUA SAYISI I	II
1	Kalem-i Muhasebe-i Evvel	115	289
2	Kalem-i Mukataa-i Haslar	194	196
3	Kalem-i Maden	43	53
4	Kalem-i Mukataa-i Haremeyni'ş -şerifeyn	14	13
5	Kalem-i Muhasebe-i Haremeyni'ş-şerifeyn	2	2
6	Kalem-i Burusa	43	41
7	Kalem-i Avlonya	18	17
8	Kalem-i Mukataa-i Evvel	24	24
9	Kalem-i Kefe ve İstanbul	31	32
10	Kalem-i Ganem	4	4
11	Kalem-i Muhasebe-i Anadolı	1	1
12	Kalem-i Muhasebe-i Cizye	2	2
13	Kalem-i Maliye	7	8
	TOPLAM	498	682

Açıklama: Bu tablonun hazırlanmasına esas teşkil eden defter iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde her Kaleme tâbi *mukataatın* (ve *maktuat*) sadece adları belirtilmiştir. I nolu sütun bu bölüme istinaden hazırlanmıştır. Defterin ikinci bölümünde ise, yine Kalemlere tâbi olma esasına göre, aynı mukataaların (yenilerin de ilâvesiyle) işlemlerine (taksitleri, hisseleri, deruhdecileri) dair hesaplar yeralmaktadır. II no'lu sütun bu bölümdeki mukataalar sayılarak hazırlanmıştır.

I. sütunda yer alan verilerin hangi yıla ait olduğunu gösterir bir kayıt yoktur. Bu na mukabil II no'lu sütun H 1195 tarihindeki durumu aksettirmektedir.

(Kaynak: MAD, no 1744)

BELGE: 16

(ADALETNÂME)

.. Isparta kadısıyle sâir kuzzat ve nevvâb ve hâlâ Hamid sancağı mütesellimi Hasan zîde mecdeye ve kethüda yeri ve yeniçeri serdarı ve âyan-ı sâire ve bi'l-cümle zabitân-ı vilâyete hüküm ki,

Memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i şahânemde sakin ve mütevattın olan fukaray-ı râiyyet ve ehâli-i memleket kâffe-i mezâlim ve taaddiyatdan hıfz ve vikâyet olunması mutazammın herbâr evâmir-i aliyyem sudûrıyle cümleye tenbih ve te'kid olundığı ve bundan akdem Anadolı ve Rumili'nde vâki vali-i vilâyet ve sancak mutasarrıflarıyçün sefere me'mûr olduklarında *seferiyyeler* ve vakt-i hazarda *hazariyyeler* tertib ve ta'yin kılınması, vülât-ı vilâyat sefere me'mûr olduklarında ancak ta'yin olunan *seferriyyesine* ve vakt-i hazarda *hazariyyesine* kanaat ve *dâiresini* anın ile tesviyye ve tanzime mübâderet idüb, bu mukabelede vülât taraflarından olan *devr nâmı* ve *kaftan baha* ve *zahîre baha* ve *na'l baha* ve *saray döşemesi* ve *öşr-i diyet* ve sâir bahane ve illet ile bir akçe ve bir habbe almamak ve müsvedde ile fukara üzerlerine bölük gönderilmemek ve be ta'riz fukara tecrim ve teferru olunmamak irâdesine mebni olduğı âşikâr ve bunlardan başka *kuzzat* ve *nevvab* ve *voyvoda* ve *subaşı* ve *âyan* ve bi'l-cümle zabitân ve sâir tahsildar makuleleri hilâf-ı şer'i şerif ve mugâyir-i kanun-ı münif o misüllu mezâlim ve taadiyât ilefukarayı ızrardan mübâ'adet ve vücûh-ı mezâlim ile hilâf-ı kanun ve mugâyir-i kadîm reâyâ ve ehâli-i memleketden mugâyir-i emr-i âli bir akçe ve bir habbe almayub ve bi'l-husûs *âyan-ı vilâyet* nâmına olanlar evâmir-i aliyye ile vâride olan tekâlif tevzi'inde ta'dil ve tesviyye merâsimine riâyet ve herkesin hâl ve tahammülüne göre ma'rifet-i şer'le tevzi'e dikkat idüb, bilâ emr-i şerif *tekâlif-i şakka* tahmil ve kendüleri ve *kuzzat* ve *nevvab* içün fukara üzerlerine bir akçe ve bir habbe tarh ve tevzi' itmemelerini mutazammın hutut-ı hümâyun ile muanven evâmir-i aliyye sudûrıyle umûmen memâlik ve beledatda mukim ve mutavattın olan ehâli-i fukaranın cemi' mezâlim ve taaddiyatdan masûn olmaları husûsları nizâma rabt ve be-her sene *hazariyye* ve *seferiyye* evâmirinde tasrih olunandan bir akçe ziyâde ve *ücret -i mübâşiriyye* ve sâir vechiyle fukaraya nesne tevzi' olunmaması tenbih ve te'kid olunmakda iken, mürûr-ı ezmân ve ale'l-husûs bundan akdem vukû' bulan seferlerin imtidâdı takribiyle, vali-i vilâyet taraflarından evâmir-i aliyyemle ta'yin ve tahsis kılınan *hazariyye* ve *seferiyyelerine* kanaat itmeyüb fukara ve zuafaya hilâf-ı rızâ ve mugâyir-i şeriât-ı garra mutalebât güna gûn ile irâdeleri olan mezâlim ve taaddiyatın revâcına âyan ve söz sahibleri nâmına olan habâsetkârlar dahi kendu nefisleriyçün akçe tevzi'ne vesile olmak içün mümâşât ve nebe-i aliyye ehâli ve reâyây-ı memleketin halleri gayet diğergûn ve perişân olduğı reside-i derece-i tahkik ve dahi bundan çend mah mukeddem *âyanlık* nizâmını ve fukaradan *âyaniyye* nâmı ve nâm-ı âhar ile bir akçe alınmaması ve kazaların sicilâtı getirdilüb ümrâr-ı nazar-ı dikkat birle o makule hilâf-ı rızâ ve mukaddema *hazariyye* ve *seferiyye* mukabelesinde men' olunan mevadd-ı mezâlime-i mezkûre ve sâir vechiyle fukarayı tevzi'ât ve masârifât-ı gayr-i vakı'a bulunur ise, yalnız *âyanların* te'dibleriyle iktifa olunmayub, hükkâm-ı şeri'ât-ı garra dahi ruhsat ve cevâz gösterdikleriyçün mazhar-ı muvahaze ve ıkâb olacakları tenbihâtı ve tehdidât-ı sâireyi muhtevi evâmir-i şerifem ısdâr ve neşr olınub, mûcib ve

muktezalarıyla amel ve hareket ve imâr-ı memleketi mûcib olur halâtın istihsaline dikkat eylemek cümleye lâzıme-i zimmet iken, hâlâ vezir-i âzam ve vekil-i mutlak-ı sadakat-ı âlemim Halil Hamid Paşa edâm-Allahü teâlâ-i iclâle ve zâikü'l-te'sir-i efzâre ve ikbâlenin Isbarta kasabasında müceddeden kütübhâne-i lâtife ve çeşme ve hayrat-ı sâire binâ ve ihyâsına muvaffak olmak mülâbesesiyle liva-i mezkûrda vâki' kasabat ve fukaranın sekene ve reâyâsının istihsal-i âsayiş ve istirahatleri ve mukaddema ber vech-i muharrer vâki mezâlimi muhtevi evâmir-i aliyyem infaz ve icrâsı irâdesiyle Isbarta kazasının sûret-i sicili bu esnâda bâ-fermân-ı âli Deraliyyeme getirdilüb, ümrâr-ı nazar-ı imaân olındıkda, 96 senesine mahsûben bir sene zarfında muayyen olan vali *hazariyyesinden* maâda liva-i mezburdan Anadoh valisiyçün bâlâda tafsil ve beyân olındığı üzere *hazariyye* ve *seferiyye* mukabili memnû' ve merfû' kılınan *zahire baha* ve *harc-ı bâb* ve *masârif-i sancak* ve *esb baha* ve *saray ta'miri* ve bazı zâlime makulesine *ikramiyye* ve *hil'at baha* ve *kaftan masârifleri* ve *kâtibiyye-i divân* ve *harc-ı mahkeme* ve *huddamiyye* ve *mahzariyye* ve *nâibiyye* ve *kâtibiyye* ve *kethüdaiyye* ve cümlenin ma'lûmı olarak deyu bir nev' bid'at ve sâir sûret-i sicilde mezkûr muhtere'ât-ı âtıla ve muhaddesât-ı bâtıla ile ehâli fukarasına hilâf-ı evâmir-i aliyye ve mugâyir-i rızây-ı şahânem senede otuz kırkar bin guruş yalnız Hamid sancağından Isparta ve sâir kazalardan kati külli mebâliğ tevzi' ve tahsil ve tarh ve tahmil olunmuş olduğı sûret-i sicil-i mezkûrdan müstebân ve buna kıyasen gerek *hükkâm* ve gerek *âyan* makûlesi zâlimenin kendu nefisleriyçün fukaraya vâki' olan tahmilât ve tevzi'âtları hadd-i insaf ve itidâlden birûn idüği zâhir ve ayan olmağla, mezâlim ve taaddiyat ile ibadullahın mazhar-ı cevr ve hasar olmalarına rızây-ı davrânem olmadığına binâen, fi-mâa-ba'ad liva-i mezbûrdan Anadolı valilerine mukaddema ber vech-i muharrer ta'yin ve tahsis kılınan imdad-ı hazariyye ve seferiyyesi ve sâir evâmir-i aliyyemle vâride olan tekâlifi hîn-i tevzi'de ta'dil ve tesviyye vechi üzere herkesin tahammülerine göre ma'rifet-i şer'le tevzi' idüb, mukaddema hazariyye ve seferiyye.?.iderek men'i mukabili olub ahzı sarahaten memnû've merfu olan *devr nâmı* ve *kaftan baha* ve *zahîre baha* ve *na'l baha* ve öşr-i diyet ve sâir bahane ve illet ile sûret-i sicil-i mezkûrda musarrah olan mezâlime makûleleri fi-ma'a-ba'ad tevzi' defterlerine zam ve tahmil ve ahz u tahsiline rıza ve ruhsatdan ittikâ ve mübaâdet olunmak fermânım olmağın, mahsûsen işbu emr-i şerifim ısdâr ve (Boş) ile irsâl olunmuşdır. İmdi, siz ki mütesellim ve mevlana ve sâir mümâileyhimsiz, zaman-ı adl-i akran-ı davrânemde vedîâ-i cenâb-ı rabb-i izzet olan ehâli fukarasına ve sâir bir ferde bâlâda beyân olınan mezâlime ve sâir vechile taaddiyât ile taaddi olundığına rızây-ı davrânem olmayub, cümle ehâli ve berâyâ âsûde-dil emin ve istirahat olmaları matlûb-ı şehriyarânem idüği ve işbu emr-i münif-i itaât-redifimi livâ-i mezbûrda vâki' bi'l-cümle kazalar mahkemesine sebt ve kayd ile dâima mazmûn-ı itaât makrûnla amel ve hareket olunması matlûb-ı mülûkânem oldığı ma'lûmunız oldıkda, bundan sonra dahi yine bu husûslar tahsin ve tefahhus ve mahkemelerin sicilâtı getirdilüb dikkat ve tahsil-i vukûf ve ıttılâ' olunmakdan hâli olunmayacağı ve hilâfına cesâret ile fukaradan zikr olunan mezâlimeler ile bir akçe alındığı tashih ve tahkıyk olunmak lâzım gelür ise, o makûleler her kim olur ise olsun hakkında vehâmet-i azîmi meni' olacağı derkâr.?. iderek himâyet ve sıyânet-i fukaraya cümle taraflarından itinâ ve dikkat ve mezâlim ve taaddiyât-ı merkûmeyi fukara üzerlerinden ref' ve def' ve dâimâ himâyet-i istirahat-ı fukara ve züâfaya ve ümrânı ve hüsn-i nizâm-ı memlekete ihtimam ve dikkat

ve bu emr-i âlişânıma muhalif her kimden vaz' ve hareket sudûr ider ise o makûleleri ism ve resimleriyle Deraliyyeme arz ve i'lâmata ığmaz ve rehâvetden ittikâ ve mücânebet etmeniz bâbında...

Fi evâşıt-ı Za sene (11) 98 Eylül sonu, 1784.

(Kaynak: Cevdet Maliye tasnifi, no: 24 002)

BELGE: 17

Arz-ı bendeleridir ki,

Bu abd-i kadîm ve çaker-i müstedi'leri hıdmet-i celîle-i istifa ile ezsernev çırağ ve ihyâ buyrulmakdan nâşi, mülnhâl olan Malikâne Halifeliği'nin tevcihi husûsı diğer telhîs-i çâkerânemle hâk-i devletlerine takdim ohnub, lâkin halifelik-i mezbûrın ber vefk-i matlûb rü'yeti sinîn-i mütekadimmeye kıyas ohnmayub, mukataat-ı mîrîyeden sekiz on aded cesîm mukataalar *esham* vechiyle fürûht olunmak takribiyle be-her sehmi sekizer ve onar ve on altışar ve daha ziyâdeye dek ricâl ve nisvân ve sıbyana geçüb, hîn-i tevcihâtında kimler oldığı gereği gibi tehabbüs ve taharrî olınarak ism ve resm ve şöhretleri zabt ve tahrir olunmadıkça her kim olur ise olsun yedlerine berâtları virilmemek husûsına kemâl-i ihtimamdan lâbüdd oldığından gayri, an asi kalem-i mezkûrda bazı vüzerâ ve ricâl-i Devlet-i Aliyye uhdelerinde kaçar mukataa vardır ma'lûm olmak içün 1170 tarihine değin ber mücelled derûhde defteri isti'mal olınur iken *"cümleyi müştemil değildir"* deyu i'tibârdan sâkıt ve evc-ı mütalâa ve nazardan hâbit olub, bâ-husûs *malikâne* virilen mukataatda taaddüd ve şerikâ memnû' iken ba'de revâcı irâde ve bi'z-zarûre müsaade olunarak el haletu hazihi bir mukataada beş on nefer ve daha ziyâde şerikâ peyda olmak mülâbesesiyle râbıta ve zabıtasına şu vechiyle halel tareyân itmişdi ki, meselâ bir kimesnenin Anadoh ve Rumili câniblerinde vâki' eyâlât ve elviyye-i müteaddidenin her birinden başka başka on parça mukataası olub, fevti ihbar olundıkda, bilâ ünvân ve birini *"ağa"* ve birini *"efendi"* ünvânıyle beş on sene zarfında refte refte derûhde ve kayd itdirmekle her bir mukataanıntevcihatlarında âher defterlerde olan mecmû' *malikânelerinin* kayıdları bulunub şerh virilmek hadd-i imkânda olmayub, ve'l-hâsıl mahlûl-i mezbûrın birkaçı bulunub mezada ihraç ve bâki kalanları ve kuvveti olub almağa tâlib ise gelüb dellaldan sual eyledikde ol vakt kuyuda müracaat ile bulunub,anın dahi *mezâd kâimesi* tahrire tevakkuf ideceği emr-ı bedihî olmağla, doksan senesi cumade'l-evvelisinde halifelik-i mezbûr bu abd-i kemînelerine tevcih ve ihsân buyruldıkda, kalem-i mezbûrda isti'mâl olınan eyâlât defterleriyle idaresi rütbe-i istihalede oldığını ba'de'l-tefekkür ve'l-teemmül sâbıkü'l-zikr eslâfın ancak ricâl ve kibara tahsisen cüz'iayatda isti'mâl ve ba'de terk eyledikleri deruhde zabtını *mukataat* ve *eshamın* mecmu'ında isti'mâl olunmak üzere bir nizâm-ı müstalıseneye ifrağ eylemek sûretini mülâhaza ve derpiş eylediğimde, Şam ve Girid misüllu bazı *müfrez hazine* ve Tokad ve Diyarbekir gibi *voyvodalık* aklâmından malları mahallerinde câmiü'l-emvâl olanlara virilügelen bazı kura eshabından mahallinde sâkin olanların ism ve resm ve şöhretleri mahallinde *voyvoda defterlerinde* mazbût ve mahlûlâtı dahi karyesi

tasrihiyle mahallerinden inhaya mütevakkıf oldığı ecilden ol makulelerden maada malları *Hazine-i Âmire*'ye virilmek üzere irsaliyye vechiyle mukayyed olan bi'l-cümle mukataat-ı mîrîyenin *malikâne* eshâbı uhdelerinde gerek zikr olunan tevâbiâtdan ve gerek esham-ı müteaddide mukataatından olsun, ve'l-hâsıl her kaç parça mukataa ve hisessi var ise bir bend olarak bir mahalle kayd ve cem' olunmak üzere derûhde cerîdesi nâmıyle iki cild bir defter tertib ve cins-i esâmileri terkımiyle başkaca bir *fihrist defteri* tanzimine mübâşeret ve peyderpey üç sene mikdârı ale't-tevâlî hezâr-cüz ve say' ve ihtimam olunarak aklâm-ı sâire ve kalemiyye defterleriyle tatbik ve bir ademin kaç mukataası oldığı tashih ve ale'l-husûs 92 senesine mahsûben ihraç olınan *muaccelât cebelüsi* tahsili takribiyle gereği gibi tahkik ve bi hamd-ı allahu teâlâ tekmili müyesser olalı altı seneye karibdir ki, *malikâne* eshabından bir kimesne mukataasından birini âhere ferağ ve kasr-ı yed eyledikde bendinden vâki' ve imhâ ve alan kimesnenin gayri mukataası olub bend-i mahsûse var ise ana zamm ve eğer yoğ ise müceddeden zîr-i deftere derûhdesi zabt ve fevt olanların dahi bendine tarihiyle müteveffası keşîde ve ibtâl ve fürûht ohnub berâtı virildikçe alanların bendlerine zamm ve kayd olunmağla, gerek mukataat-ı cesîme ve hasîse ve gerek *eshamdan* bir ademin her nesi var ise bir mahalde mukayyed ve mazbût olub, mahlûl vukûunda ismi ne ise ol isme mahsûs olan fihriste nazar birle hangi varakda mukayyed oldığı ma'lûm olub, derhal cümle mukataalarının yekden mezada kâimeleri ihraç ve bunlardan gayri mukataası olmadığını bilâ şübhe sahihen hükkâma ifade ile tõhmet tereyyübünden azâde olarak sâye-i ülyây-ı ni'âmide fârigü'l-bal ve bilâ kil ü kâl idaresine muvaffak olunmuşdı. Ve inşaallahu teâlâ fi-maa-ba'ad ahlâfım kulları dahi bu kâide-i mergubeye gereği gibi riâyet eylediklerinde avn-i bâri ile sehv ve hatadan masûnü'l-saha ve beriü'z-zimme olub kat'an zahmet keşîde ve ta'ab dîde olmıyarak, itham-ı teseyyübden vâreste olacakları zâhir ve celî olub, lâkin bu husûsın fi-maa-ba'ad şirâze-i nizâmına halel tari olmakdan sıyâneti esbabına teşebbüs olunmak lâzıme-i halden ve kalem-i mezbûrda bir mütefennin ve sadakâtkâr kuilarının bâ-rüus-ı hümâyun *kisedâr* nasb ve ta'yininden lâbüdd oldığına binâen, maazailahu teâlâ şerâit-i mezkûreye adem-i ihtimam ile zikr ohnan mahzûrât zuhûrıyle müseyyeb olmak ihtimali olur ise, yalnız *halifesi* mes'ul ve mu'ateb olunmayub, *kisedârı* dahi ma'an tedib olunmak ve an asl defâtir-i hazine-i aklâm vechen min-el-vücûh deryadan ümrar ve gicelerde hânelerde terk ve te'hir ve tevkif olunmak bâ-fermân memnû' iken, mârü'l-beyân derûhde defteri asl defâtir-i kadîmeden olmayub cerîde makûlesidir deyu zinhâr ve zinhâr deryadan ümrar ve gicelerde *halife* ve *kisedâr* hânelerinde meks itdirilmeyüb, defâtir-i sâire ile ma'an Fazılı Paşa sarayında hıfz olunmakda ihtimam-ı azîm olunmak ve işbu şürût ve kuyûd bi'ibâretihâ malikâne defterlerine sebt olınub, her birine her zaman müra'ât olunmakda dakika fevt olunmamak üzere zikr olunan *malikâne halifeliği kisedârlığının* idaresiyçün 85 senesinden beru bu kullarının gerek zimmet ve gerek malikâne halifeliğim müddetlerinde bilâ infikyâk maiyetimde müstahdem ve ale'l-husûs dokuz senedir ki hıdmet-i mezkûrede bilâ rüûs sarf-ı mechûd ve sadakat ve diyanet ve gayreti meşhûd olub, kesb-i tefennün eylediği hülefâ ve küttab indlerinde ma'lûm olan *Baş Muhasebe* kâtiblerinden İbrahim Efendi kulları *kisedâr* nasb ve ta'yin ve *malikâne halifesine* ber mu'tad âid olan harc-ı berevâtdan öşri kisedâr-ı merkuma tahsis olınub, başka *kisedâriyye* ihdâs olunmamak ve kalem-i mezbûrda sâir istihdam olınan ketebenin mahıyye ve seneviyye ve levâzım-ı sâireleri halifesi hissesinden mahsûb ve rü'yet

olunmak be fazl-ı allahu teâlâ bâlâda bast olınan şerâitin cümlesine ale'd-devam riâyet olınub, hilâfıyle hareketden eşedd ihtiraz ile ihtiraz ve mücânebet eylemeleriyçün kisedârlık-ı mezbûr merkuma tevcih olınub rüûs-ı hümâyunı ve bi-ibâretihâ kayd içün *Malikâne* tarafına ilm-ü-haberi i'tâ ohnmak bâbında emr ü fermân devletlu, saadetlu sultanım hazretlerinindir.

Telhîs mûcebince şerâit-i mezkûreye ale'd-devam riâyet olunmak üzere kisedârlık-ı mezbûr merkuma tevcih olınub, rüûs-hümâyunı ve bi-ibâretihâ mahalline kayd içün Malikâne tarafma ilm-ü-haberi i'tâ olınmak... 16 Ş sene 1199 [24 Haziran 1785]

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye tasnifi, no: 12 343)

BELGE: 18

Şeref-efzây-ı sudûr iden hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn mûcibince cezire-i *Kıbrıs muhassıllığı* sadâret-i uzmâ tarafına tahsis kılınmağla, ber vech-i istidlâl muhasıllık-ı mezbûr havass-ı sadâret-i uzmâdan fek ve *havass-ı hümâyuna tashih* ile *esham*-ı sâire misüllu sehim sehim ber *vech-i malikâne* tâlibine fürûhtı husûsına verilen nizâm-ı cedîdi üzere bir senelik bedel-i iltizamâtından gayr-i ez avâidât-ı mu'tade ve kalemiyye hâsıl olan faiz-i maktuasının be-her dört kisesi bir sehim olmak üzere, iktiza iden eshamın emsâlen fiyat-ı faizleri gerek nısfı rûz-ı Kasım ibtidâsında ve nısf-ı âheri dahi üç malı mürûrında iki taksit ile mahsûb-ı nefs olınan kimesne Bâb-ı Asitâne'de mûkim kefili yedinden ahz olunmak üzere 1200 senesi Muharrem'inden i'tibâren *malikâne* fürûhtıyçün telhîs-i fermân-ı âli sâdır olmağın, mûcibince zikr olınan eshamdan rub' sehminin muaccele-i mukarreresiyle tâlibine malikâne fürûhtıyçün işbu kâime verildi. Fi 23 Za sene 1199[27 Eylül 1785].

* * *

Arz-ı bendeleridir ki,

Bu def'a müceddeden tanzim olunan muhassıllık-ı Kıbrıs eshamından bâlâda mastûr rub' hisse 3 250 guruş muaccele ile hâlâ Tersâne-i Âmire emini efendinin mühürdârı seyyid İsmail Efendi'nin uhdesinde karar ve karar-dâdesi üzere telhîs olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlileri mûcibince muaccelesi olan meblâğ-ı mezbûr teslim-i Darbhâne-i Âmire olunmağın, ber mûcib-i hatt-ı hümâyun *malikâne* uhdesine kayd ve şürûtıyle berâtı verilmek bâbında emr ü fermân devletlu, saadetlu sultanım hazretlerinindir. Fi 25 Z sene 99[29 Ekim 1785].

(Kaynak: Cevdet Maliye, no: 30 441)

BELGE: 19

Beyaz üzerine şeref-yafte-i sudûr olan hatt-ı hümâyunlarına cevab olarak defterdar efendi kullarının takriridir.

Beyaz üzerine şeref-efzây-ı sudûr olan mübârek hatt-ı hümâyun-ı mevhibet-makrûn-ı mefhûm-ı itaat-makrûnında seferiyye masârifi ve teferruatından olan mühimmât bahaları irâd-ı Devlet-i Aliyye'den olmıyarak nakd akçe ile bu tarafdan idare olınur; irâd orduda masârifin cümlesi bu tarafda teşekkül olur. Bundan sonra irâd-ı Devlet-i Aliyye telef olmayub umûr-ı mühimmeye sarf için orduy-ı hümâyundan *zimmet defterleri* kâtibi ile beraber aceleten getürdilüb, tanzim olınmak tenbihâtı münderiç olmağla, ol bâbda ve her halde emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Ancak, orduy-ı hümâyundan zimmet defterleriyle me'mûr kâtibinin getürdilmesinde masârif-i seferiyyeye medâr olacak bir hâlet melhûz olmayub, zira zimmet defterlerinde mukayyed olan emvâl-i mîriyye Devlet-i Aliyye'nin irâd ve masrafını muhtevidir. Ez cümle Devlet-i Aliyye'nin masârif-i mukarreresinden olarak be-her sene divân-ı meşîdü'l-erkân-ı mülûkânede ihraç olınugelen dört kıst *Kapukulu mevâcibi* on bin kîse akçeye resîde ve serhadât-ı hakaniyye muhafazalarında kemerbeste-i kıyam olan sâir Kapukulları masârifi dahi tahminen yedi sekiz bin kîseyi tecâvüz idüb, bu iki madde on sekiz bin kîse akçeye bâliğ olur.

Ve bend-i sânide mastûr meblâğ-ı mezbûr ile masârif-i sâireden olan *Tersâne* ve *Matbah* ve *Arpa* ve *Baruthâneler* ve *İstanbul Ağası* ve *Tophâne Nâzırı* masârifleri ve sâir masârif-i seneviyye-i mukarrere kati külli mebâliğe muhtaç ve Devlet-i Aliyye-i dâimü'l-kararın senevî irâd-ı muayyenesi vakt-i hazarda bile masârif-i muayyenesine kifâyet itmeyüb, be-her hâl zuhûrâtdan ilâve ile idare olınub, hatta aralık aralık bazı *esham* tanzimi ve zuhûrât irâd tedârikiyle rü'yet olınugeldiği ma'lûmdır.

Bundan akdem hüdâvendigâr-ı sâbık merhum efendimizin zaman-ı saltanatlarında dahi irâd ve masrafın keyfiyyetlerini taleb buyurmalarıyle aklâm-ı *Hazine-i Âmire*'den muhrec defâtir mantukınca irâd-ı mîriyye masârif-i muayyeneyi ihâta itmeyüb, üç bin kîse akçe mikdârı masraf açıkda kaldığı gösterilmişdi.

Şimdi Özi ve Hotin mevâcibleri yedi sekiz yüz kîse mikdârı olub, bunların mürettebâtı mîrîye kalmış ise dahi, ona muadil irâd-ı mukarrereden olan Eflâk ve Boğdan cizyeleri ve Tombasar hassı ve İsakçı ve İsmail ve Silistire ve İbrail cizyeleri ve sâir bu makûle kati külli emvâl-i mîriyye ve sefer-i hümâyun takribiyle halel-pezîr ve sâir masârif-i mühimme gün-be-gün tekevvün itmekde olmağla, be-her hâl zuhûrât gaybiyyet'ü-l-hibe ile idâre ve rü'yete menut idüği ayandır.

Böyle oldığı sûretde, zimmet defterleri ve idareye me'mûr kâtibinin Dersâadet'e gelmesinde bi'l-cümle mîrînin irâd ve masraf defterleri *rikâb-ı hümâyuna* celb ohnmış deyu orduy-ı hümâyunun nizâmı muhtel olmakdan gayri masârif-i seferiyyeye bir fâidesi melhuz değildir. Kaldı ki, bu maddenin tahkiki Devlet-i Aliyye'nin 203 senesine mahsûb olarak, bir senelik irâd-ı mukarreresiyle bir senelik masraf-ı muayyenesinin müfredât defterleri orduy-ı hümâyundan celb ve tetebbu' buyrildıktan sonra sahihen ma'lûm-ı veliü'n-niâmileri olacağı âşikâr olmağla, ol bâbda ve her ne vechile re'y-i rezîn-i isâbet-karîn-i asfâneleri buyrılur ise, ona göre amel ve hareket olınacağı.

Ve mazmûn-ı hatt-ı şerif-i şevket-redifde defterdârlar ve sâir bî-insâf olanlar ahz-ı rüşvetle *cizye* ve *avârız* emvâlini *an hızaneye* tertib idüb çürütmüşler, *min baad cizyelerden* bir nesne alındığına rızay-ı hümâyun olmadığı emr ve fermân-ı hümâyun buyrılmağla, *fi nefsü'l-emr* işbu tenbihât-ı şâhâne mahzar-ı kerâmet ve ayn-ı isâbet ve adâlet olmağla, mûcib ve muktezasıyle amel ve hareket olınmak içün hatt-ı hümâyunın sûreti orduy-ı hümâyuna tahrir ve iş'âr buyrılmak iktiza ider. Şol şart ile ki: O makûle emvâl-i miriyye tahsil olınugelen kazaların *fi'l-asl* ahâli ve reâyâları ma'mûr iken, ya sefer-i hümâyun takribi veyahud avârızât-ı sâireye mebni hallerine zaaf gelmekle, *cizye* ve *avârızlarının* iltizamlarına kimesne tâlib olmayub, buyrıldıları elde kalmakdan nâşi zarûri *an hızâneye* tertib olınmış oldığı zâhir olmağla; *fi-maa-ba'd* tenbihât-ı hümâyun üzere *cizye* ve *avârız* buyrıldılarının asl olan defterdârların kanun-ı kadîm üzere alageldikleri *kefillemesinden* gayri ziyâde *avâid* ve rüşvet alınmış nesne var ise an hızaneden halas mümkün olan emvâl-i mîriyyeyi umûr-ı *mühimmeye* havale ile tahvil ve tanzim ve ol vechile bilâ avâid deruhte ve i'tâ olanırak nev-ammâ [aslı *"nev'an- mâ"* dır] emvâl-i *mîriyyeye* kuvvet geleceği ve tıbk fermûde-i cihândâri üzere beytü'l-mâl-i müsliminin himâyet ve sıyânet buyrılmış oldığı ma'lûm-ı devletleri buyrıldıkda, husûs-ı mezbûr ber minvâl-i muharrer orduy-ı hümâyuna tahrir ve tekîd buyrılur ise, ol bâbda ve her halde emr ü fermân devletlu, saadetlu, sultanım hazretlerinindir.

* * *

Padişah, yukarıdaki *takrir*'in üzerine şu *hatt-ı hümâyun*'u yazmıştır:

Kâimimakam Paşa,
Ol tahrir olınsa hatt-ı hümâyunım mûcebince defterdâr zimmet kâtibi gelsün. Elbet devletimin irâd ve masrafını bilinmedikçe bu işler görülmez. Sen dahi bu husûsı Kapu'da meşveret idesün. Mahsûs bu madde içün de bir meşveret idesiz. Ordudan bir kâtib ve defter gelmek ile orduya neden halel gelür? Bunda olan defterden bunu bana tesbit iderler deyu böyle söyler ise kat'i emrimdir, buna bir nizâm virile. Defteri ve kâtib elbet getürtesiniz.

(*Kaynak:* İstanbul Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi belgeler no: 8 797, tarihi: 1203/1788-89)

BELGE: 20

Şerf-efzây-ı sudûr iden mübârek hatt-ı hümûyun-ı şevket-makrûn mûcibince, muhassılhk-ı mezbûre bedelen *Aydın Muhassıllığı* sadâret-i uzmâ tarafına tahsis kılınmağla, ber vech-i istibdâl muhassıllık-ı mezbûre sadâret-i uzmâdan fek ve havass-ı hümâyuna tashih ile *esham*-ı sâire misullu sehim sehim *ber vech-i malikâne* tâlibine fürûhtı husûsına virilen nizâm-ı cedîdi üzere bir senelik bedel-i iltizamâtından gayr-i ez avâidât-ı mu'tâde ve kalemiyye hâsıl olan faiz-i maktu'asının be-her dört kisesi bir sehm olmak üzere, iktiza iden eshamın emsaline kıyasen faizlerinin nısfı rûz-ı Kasım

ibtidâsında ve nısf-ı âheri dahi üç mah mürûrında iki taksit ile muhassıl nasb olunan kimesnenin Asitâne'de mukim kefili yedinden ahz olunmak üzere 1200 senesi Muharreminden i'tibâren *malikâne* fürûhtıyçün bâ-telhîs fermân-ı âli sâdır olmağın, mûcibince zikr olunan eshamdan rub' sehimin muaccele-i mukarreresiyle tâlibine malikâne fürûhtıyçün işbu kâime virildi. Fi 23 Za sene 1199 [27 Eyül 1785]

* * *

Mukataa-ı muhassıllık-ı cezire-i Kıbrıs ve tevâbihâ ki havass-ı aliyye-i sadâret-i uzmâdan fek ve ifraz ve havass-ı hümâyuna tashih şüde fermûde, vâcib an gurre-i Muharrem sene 1200

Ber mûcib-i nizâm-ı cedîd bâ i'tibâr esham bâ hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn ve telhîs ve fermân-ı âli

	Fi sene guruş
	287 000
Avâid-i mu'tâde ve kalemiyyesi.....	32 000
	255 00

Fi be-her sehm faiz

guruş	Esham
2 000	127,5

Zikr olunan eshamdan rub' sehimin muaccele-i mukarreresi: 3 250 guruş

* * *

Telhîs mûcibince uhdesine kayd ve şürûtıyle berâtı i'tâ olunmak. Fi 26 Z sene 99

Arz-ı bendeleridir ki,

Bu def'a müceddeden tanzim olunan *Muhassıllık-ı Kıbrıs* eshamından bâlâda mastûr rub' sehm 3 250 guruş muaccele ile hassa silâhşorlarından Mustafa Ağa'nın zevcesi Saraylı Zehra Hatun uhdesinde karar ve karar-dâdesi üzere telhîs olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlileri mûcibince muaccelesi olan meblâğ-ı mezbûr teslim-i *Darbhâne-i* Âmire olunmağın, ber mûcib-i hatt-ı hümâyun *malikâne* uhdesine kayd ve şürûtıyle berâtı virilmek bâbında emr ü fermân devletlu, saadetlu sultanım hazretlerinindir.

Berât dâde fi 29 Z sene 99

Mezad fi 23 Za sene 199; 3 250 grş karar dâde. Karar dâde üzere telhîs olunmek, fi 24 Z sene 99 [28 Ekim 1785].

(Kaynak: Cevdet Maliye no 21 550)

BELGE: 21

Kâimimakam paşa, sûret-i hatt-ı hümâyuni gönderesiz.

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim, efendim padişahım,

Sadr-ı âzamları kullarının huzûr-ı şahânelerine olan ârizasında tiz elden şimdilik üç dört bin kisenin orduy-ı hümâyuna erişdirilmesi farz derecesinde idüği mastûr ve *Hazine-i Âmire* ve *Darbhâne-i Ma'mûre*'de akçe mefkûd ve masârif ise yalnız mikdâr-ı mezkûre münhâsır olmayub, gelen tahrirâta göre kışla askeri fermânları dahi üç beş güne dek bu tarafa gelicek, eğlendirilmeyüb birbirleriyle maan gönderilmelü. Ber vech-i tahmin 2 000 kîseye dahi ol bâliğ olur. Kış içinde dahi lâ-akall 3 000 kîse mikdârı orduya harçlık lâzım. Kısteyn mevâcibi dahi ta'aküb ider. 5 000 kîse ile ancak idare olınabilür. Bahar askeri ve zahîre bahası ve kalyonlar mevâcibi masârifleri dahi üçer bin kîseden, 9 000 kîseye bâliğ olur. Baharda orduy-ı hümâyuna lâ-akall 5 000 kîse gönderilmek lâzım gelür. İki bin ile dahi *Tersâne* ve *Ocaklar* masârifi ancak idâre olınabilür. İşbu ta'dad olınan masârif 30 000 kîseye bâliğ ve fıkdân-ı nukûd ise şuûrları sâlib idüği.

Huzûr-ı hümâyunlarına arz olındığı üzere, dünki pazar güni isimleri defter-i manzûr-ı şahâneleri olan bendeleri Kapu'ya isticlâb ve mevadd-ı mezkûre evvelen kethüdây-ı çâkerî odasında ve ba'de nezd-i çâkerîde dermiyân ve devr ü derâz müzâkere ve *Hazine* ve *Darbhâne* keyfiyetleri böyle ve masârif-i mezkûre be-her hâl muktezi ve maazallahu Teâlâ birisi vaktinden girüye kalmak lâzım gelür ise fi-maa-ba'ad ilâç kabul itmeyecek halât-ı kerihenin zuhûrı muhakkak ve irâd-ı devletin cümlesi orduy-ı hümâyunda ve bu makûle masraf içün bir akçe havale gelmediği zâhir ve mukarrer olub, cümlemiz şevketlu efendimizin bendeleri ve veli-ni'metimiz olan Devlet-i Aliyye'nin perverde-i ni'âmi idüğimiz devlet-i seniyyeye maazallahu Teâlâ ednâ tezelzül ârız olsa cümlemize râcidir; cümlemiz bir sefîne içinde gibi olduğumuz zâhirdir. Tedârik-i nukûdda hatırlara gelen Allah içün ketm olınmayub, söylenilsün denilerek mecmu' huzzar-ı meclis irâde-i perkâr-ı efkâr idüb, müceddeden nukûd tedârikinin çâresi bulunamadığı.

Bilâhare hiç olmaz ise şimdilik tiz elden sadr-ı âzamın matlûbı olan üç dört bin kîsenin ilâcına bakalım, zira tamam cenk ve iş vaktidir. Vakit mürûrından sonra akçe dahi gönderilse fâide virmez denilerek müteveffa Nazif Efendi ve babasının *Darbhâne-i Âmire*'den idare olınmak üzere olan mukataaları 204 senesinden i'tibâr ile mezâda virilmek ve zabt olınan kâffe-i emvâl ve mücevherât ve eşyası dahi satılmak üzere karar virilüb, bunların bey'i, akçelerinin tahsili vakte muhtaç olmağla, ordu akçesi geç kalur, ol vakde dek iş işden geçer. Şu esnâlarda mukaddem ve muahhar beşer yüzden 1 000 kîse orduya gönderilmiş olub, nısfı henüz yolda olmağla, matlûb olan üç dört bin kîsenin bini gitmiş oldı. İki bin dahi gönderilebilse güzel olur. Tiz elden mevâcib tertibâtından tahsil olınub hazinede mevcûd olan 600 kîse ve *İsveçli*'ye peşîn virilmek üzere *Darbhâne*'de tehiyye olınan 1 000 kîsenin beş yüzi peşîn ve beş yüzi dört ay mürûrında virilmek üzere *İsveç* elçisi ırzâ olınmış olmağla, mezkûr dört ay sonra virilecek 500 kîse ve Selim Ağa'nın ber vech-i tahmîn *muhallefat bahası* olan 200 kîse ki, cümlesi 1 300 kîse ider. 300 kîse

dahi zimemde olan *cebelu* ve emvâl-i sâireden defterdâr efendi kulları ikdâm-ı tam ile tahsil ve 1 600 kîseye iblâğ eylemek ve 400 kîse dahi taraf-ı hümâyunlarından ihsan buyrılmak ve bu vechile 2 000'e bâliğ oldıkda, bini şimdi ve bini dahi bir kaç gün mürûrında ihraç olnmak ve Haleb'den Daltabanzâde emvâlinden 500 kîse gelmek üzere olmağla, geldikde ordudan başka zahîre bahası peşinleri olarak matlûb olan 600 kîsenin yerine ol dahi gönderilmek ve mukataat ve muhaliefat-ı mezkûre satıldıkda defterdâr efendiden alınan 600 ve *Darbhâne*'den ahnan 500 kîse yine yerlerine vaz' olnmak ve masârif-i sâire dahi mülâhazası ehem-i umûrdan olmağla herkes mülâhaza idüb, ba'de bir meclis dahi akd ve müzâkere olınmak üzere karar virildiği. Bu sûretde *Darbhâne*'den idare olınan mukataatın heman mezâd kâimeleri ihrâç ve mezâd itdirilmek husûsı muvafık-ı re'y-i sâmi ise, mezâda virileceği, cümlesinin muaccelâtı ne mikdâra bâliğ olur ise tahsil olındıkça *Hazine-i Âmire*'ye alınub,zikr olınan 600 kîse mevâcib akçesi ve 500 kîse İ s v e ç akçesi yerlerine vaz' olındıkdan sonra bâkisinin bir akçesi masârif-i sâireye virilmeyüb, cümlesi masârif-i seferiyyeye sarf olınmak iktiza ideceği.

Devlet-i Aliyye'nin kâffe-i irâdı kuyûdâtı orduy-ı hümâyunlarında olub, mevâcib mürettebâtından fazla maadasından bu tarafa dahi bir mikdâr *mal* gösterilmek ve peyderpey orduy-ı hümâyuna gönderilen ve bir tarafdan umûr-ı seferiyyeye ve ocaklara ve donanma ve *Tersâne*'ye sarf olınan masârife medâr olmak içün havale olınmak lâzım iken sefer vuku'undan beru bir akçe havale gönderilmediğinden maada gönderilen mevâcib tertibâtından kati çoğı çürük ve çoğı dahi zuhûrât gaybiyyetü'l-hibe nâmıyle doldırıldığı ve irâd-ı devletin maadası lâzımü'l-ta'cîl olmıyan iç lal'a *mevâcibinden* eskimiş matlûbâta ve *menzil ücreti* ve bunlar emsali bî-luzûm şeylere ve nazardan sâkıt tezâkire havale ile şimdiye dek telef olmakda idi. Şimdi sadr-ı âzamlarına ihtâr olınsa me'mûldur ki dikkat olına. Lâkin taraf-ı çâkerânemden yazılsa hem gayr-ı müsmîr ve hem kullarına muzır bir keyfiyyet olmağla, karihâ-i hümâyunlarından olarak bir kıt'a hatt-ı hümâyun gönderilmek iktiza eylediği ve gönderilmesi muvâfık-ı re'y-i sâmi ise tesvîdi kaleme alınub arz olınacağı ma'lûm-ı âlileri buyrıldıkda em ü fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim efendim padişahım hazretlerinindir.

(Kaynak: İstanbul Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi belgeler no: 7 990, tarihi: 1204/1789-90)

BELGE: 22

Kâimimakam paşa, takrir mûcibince virilüb tanzim olma.

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim, efendim padişâhım.

Dünki gün sadr-ı âzamlarından tevârüd iden tahrirâtda *Orduy-ı Hümâyun Hazinesi*'ne 1000 kîse matlûb oldığından nizâmıyçün sâdır olan hatt-ı hümâyunlarına binâen, bugün defterdâr efendi ve *Darbhâne-i Âmire Nâzırı* ağa nezd-i çakerîye getürdilüb, müzâkere olınarak *Darbhâne* ve *Hazine*'nin

keyfiyyetleri ma'lûm oldığına binâen def'aten 1000 kîse akçenin tedâriki müteessir oldığından 500 kîse akçe irsaline karar virildi. Meblâğ-ı mezbûrın 300 kîsesi *Darbhâne-i Âmire*'den ve 200 kîsesi dahi Abdi Paşa'nın Kütahya'da çıkan 300 kîsesinden edâ olınmak şartıyle defterdâr efendi ma'rifetiyle *sarraflardan istikrazen* tedârik olınmak ve hazine rabt ve irsaline himmet ohnmak üzere râbıta virildiği ve Bosna valisi dahi akçe talebinden hâli olmamağla, müşârünileyh Abdi Paşa'nın Kütahya'daki sâlifü'z-zikr 300 kîsesinin bâki 100 kîsesi dahi Bosna'ya gönderilmek üzere râbıta virildiği ma'lûm-ı âlileri buyrıldıkda, fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim efendim padişahındır.

(*Kaynak:* Başbakanlık Arşivi, HH, no: 16 102, tarihi: 1204/1789-90)

BELGE: 23

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim efendim padişahım,

İsveçlüye verilmesi şart kıhnan ittifak akçesinin evvel taksiti olan 500 kîse akçe ittifak akd olundığı hengâmda i'tâ olınub, el haletu hazihi taksit-i sânisi vakti dühûl eylediğinden İsveç elçisi tercümanı vesâitiyle taleb ve istida'a itmekle, bu esnada *sehm olan Manastır tevliyeti* ve *cizyesi muacceleleri* bu maddeye tahsis olundığı ma'lûm-ı hümâyunları olmağla, ber mûcib-i şürût-ı muahede taksit-i sâni olan 500 kîsenin defterdar efendi ma'rifetiyle alız u i'tâsı husûsunda emr ü fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli'-ni metim efendim padişahım hazretlerinindir.

Kâimimakam Paşa,
Takrir mûcibince virile.

(*Kaynak:* Hatt-ı Hümâyun, no: 8 131, tarih: 1203/1788-89)

BELGE: 24

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim, efendim padişahım,

Ber mûcib-i şürût-ı mukavele dört taksit ile taraf-ı Devlet-i Aliyye'den İsveçlü'ye virilecek senevî iki bin kîse akçeden bu sene-i mübârekenin taksit-i evveli ve sânisi virilmiş olub el haletu hazihi taksit-i sâlisi olan 500 kîse akçenin i'tâsı vakti dahi hülûl itmekle, *Hazine-i hümâyunları* ve *Darbhâne-i Âmire*'lerinin ma'lûm olan hallerine nazaran meblâğ-ı mezbûrın hazine-i hümâyunları ve *Darbhâne-i Amire*'leri taraflarından tedârik ve i'tâsı müte'assir olmağla, meblâğ-ı mezbûr bazı emvâl-i mîriyye tahsilâtından i'tâ olunmağa tevakkuf idüb, batiü'l-hüsûl emvâlden tahsile taallûkı dahi vakt-i taksitin mürûrım mûcib ve mukavele şürûtına münâfi olacağı zâhir ve

sehlü'l-hüsûl emvâl-i miriyyeden dahi *Filibe Nezâreti* muaccelesinden gayri derdest mal olmadığı bâhir olmağla, *Filibe Nezâreti* mukataası muaccelesi olan 470 kîse akçe serian tahsil ve 500 e varınca üzerine iktiza iden otuz kîse akçe dahi *Darbhâne-i Âmire*'lerinden i'tâ ve ilâve ve 500 kîseye tekmil ile taksit-i sâlis olarak İsveçlüye i'tâsı muvafık-ı rey-i sâmileri ise fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-nimetim, efendim padişahım hazretlerinindir.

Kâimimakam Paşa,
Mukataayı alanlardan akçeyi alub viresin.

(Kaynak: Hatt-ı Hümâyun, no: 8 100, tarih: 1205/1790-91)

BELGE: 25

Kâimimakam Paşa,

Emtia Gümrüğü emini Hasan gümrüğe ve *Kahve Gümrüğü*'ne biraz *sehm* zam ideceği ve bin kîseden ziyâde *muaccele* hâsıl olacağı işitdim. Aslı var mıdır? Sahih ise buna bir nizâm virilse ve hâsıl olacak muaccelesi İsveç ittifakına virilecek akçeye mahsûben hıfz olunsa güzel olmaz mı? Bu husûsı defterdar efendi ile söyleşüb sûretini ve nasıl olacağını taraf-ı hümâyunuma arz idesiz. Kızanlık zeametinin malı neye müncer oldı? Bu niçün böyle uzadı? Bunda külliyetli şey vardır. Buna bir saat evvel nizâm virmek lâzım değil mi? Bu kadar masârifat-ı seferiyye vardır, külliyetlu akçeye muhtacız. Milâs âyanı malından dahi bir hayır yokdır. Bunların nizâmı haberi isterim.

(Kaynak: Hatt-ı Hümâyun, no: 9 354, tarih: 1205/1790-1791)

BELGE: 26

Vâlid-i mâcid kesîrü'l-mahâmid hazret-i şehriyârîleri cennet-mekân firdevs-âşiyan Sultan Mustafa Han efendimiz hazretlerinin asr-ı devletlerinden beru *mîrî* ve *haremeyn mukataatı*ndan arazi ve akçe her kim *vakf* etmiş ise kuyûdâtı ihraç ve huzûr-ı hümâyunlarına arz içün irsal olınmak husûsı bundan akdem orduy-ı hümâyuna tahrir olındığına binâen, bu def'a bir kıt'a defteri vârid olmağla, *defterdâr* efendi kullarına havale olındıkda, bu makule muhdes evkafdan olmak üzere müteveffa Hacı Selim Ağa'nın dört yüz elli akçe *vazifesi* derûn-ı defterde mukayyed olub, ancak yevmiyye-i mezkûreler bundan mukaddemce bâ-hatt-ı hümâyun ref' ve kayıdları terkıyn olınnuş oldığın ve Bosna'da vâki' Travnik'deki câmi'-i şerîfin sekiz akçe imamet *vazifesi* ile Arkadiye'de vâki' çeşmenin nâzırı *vazifesi* bi'n-nisbe umûr-ı hayriyyeden olmağla, bunların alâ hâlihi terki evveli göründüğin beyâniyle maada derûn-ı defterde muharrer *vezâif*-i muhdese telef kabilinden oldığından, sıyaneten li'l mîrî tanzimi ne vechile irâde-i aliyyeleri idüğin efendi-i mümâ-ileyh kulları bir kıt'a takririyle istizan

itmekle, defter-i mezkûr ile maan ma'rûz-ı atebe-i ulyâları kılınmışdır. Manzûr-ı şahâneleri buyrıldıkda emr u fermâı şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, veli-ni'metim, efendim, padişahım hazretlerinindir

Kâimimakam Paşa,

Mukataat-ı mîrîye ve haremeyden ve gümrükler malından vazife olarak bir akçe virilmeye. Virildiğine izn-i hümâyun yokdur deyu Kalemlere kayd alına ve işâret olanlar ref' ve kayıdları terkıyn alına.

Silâhdâr Mehmed Paşa'nın ve Darendeli Mehmed Paşa'nın dahi vakf olunmuş mukataaları var imiş, ve sâir dahi var ise, cümle kayıdları ihraç olınub arz olına.

(Kaynak: Başb. Arş., Hatt-ı Hümâyun, no: 15 446, tarihi: 1204/1789-1790)

BELGE: 27

Kâimimakam paşa, telhîs mûcibince kayıdları ihraç olınması içün orduya tahrir olına.

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velini'metim, efendim padişahım,

Bundan akdem huzûr-ı âlilerinde ma'kûd meclis-i meşveretde ref'-i mezâlime dâir tanzimi karar-dâde olan mevaddan biri dahi *eyâlât ve elviye dahillerinde vüzerâ ve mîrmirâna mahsûs iken bir müddetden berü muaccele ile ber vech-i malikâne ba'zılara verilen hassların* kemâ-fi'l-evvel vüzerâ ve mîrmirâna tahsis kılınması husûsı olmağla kayıdları Der Aliyye'de olanları tetebbu' ile mûcibince nizâmını bâ-takrir ifâde itmesi defterdâr efendi kullarına havale olındıkda, rikâb-ı hümâyunda olan kuyudatda fakat Erzurum sancağında vâki' Hınıs ve Tekman mıktu'ı ile yine sancağ-ı merkumda kaza-i Kelkid mukataası Erzurum vallleri taraflarından zabt olınur iken, *ber vech-i malikâne* âhere virilmiş oldığı Baş Muhasebe'den derkenar olındığın, efendi-i mümâ-ileyh kulları bir kıt'a takririyle beyân itmekle, gerek kayıdları rikâb-ı hümâyunda olan sâlifü'z-zikr iki parça mukataaların ve gerek kayıdları orduy-ı hümâyunda olan mukataatın cânib-i mîrîyi sıyânet vechile tanzimi husûsı taraf-ı çakerîden sadr-ı â'zam kullarına tahrir ohnacağı muhat-âlem-i âlileri buyrıldıkda emr ü fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velini'metim efendim padişahım hazretlerinindir.

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi, no: 15 402, tarih: 1203/1788-89)

BELGE: 28

Kâimimakam paşa, orduya yazasınız

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velini'metim, efendim padişahım.

Bundan akdem huzûr-ı hümâyunlarında akd olınan meclis-i şûrada dermiyân olan mevâddan biri dahi memâlik-i mahrûsede vâki'ayâlât ve elviye mutasarrıflarına mahsûs iken birer takrib *malikâne* kılınan bazı *havassın* hey'et-i kadîmelerine irca'ı husûsı olmağla, ol makûle fi'l-asl havassdan iken malikâne kılınanların defteri Malikâne'den ihraç ve Dersaadet'e tesyîr olınmak husûsı orduy-ı hümâyuna tahrir olınmış idi. Bu def'a orduy-ı *hümâyun defterdârı* efendi kullarının husûs-ı merkuma dâir bir kıt'a takririyle Malikâne'den muhrec vârid olan bir kıt'a defterde Berkofça mukataası misüllu havassdan malikâne kılınanların ba'zısı *esham* vechile fürûht olınmış olmakdan nâşi, bu makûle *esham* olanlar ne vechile râbıta-i pezîr olmak iktiza eylediği ve eshâb-ı eshamın ıskatları lâbüdd oldığına göre sûret-i nizâm ve râbıtasın mülâhaza ile ifâde ve beyân eylemesi *rikâb-ı hümâyunları defterdârı* efendi kullarına havale olındıkda; lede'l-mülâhaza eshâb-ı esham faizlerinden geçmeyüb be-her hal *Hazine-i Âmire*'den i'tâ ile encâmından cânib-i mîrîye hasâretu mûcib olacağından gayri, orduy-ı hümâyundan gelen defter ve takrirde tahrir olındığı üzere, o makûle müfrez havass 1128 ve 30 tarihlerinden beru ba'zen mahlûl ve ba'zen tasdîr olarak tedâvül-i âyadi ile kıdem kesb itmiş ve *mal* ve *muaccele* cihetleriyle mîrînin irâdât-ı mukarrere ve menâfi'-i i'câle ve âcelesi avâidinine girmiş olmağla, vaz'-ı kadîmlerine irca'ı murad olındığı sûretde mevadd-ı külliyyeden oldığına binâen, lâ-mehâle cânib-i mîrîye hasâret-i kesîreyi mûcib olacağın; ve her ne kadar *havass-ı merkûmenin refte refte ifraz ve malikâne virilmesi* eyâlet ve elviye mutasarrıflarının ınkıta'-ı menâfi'leri hasebiyle fukara ve raiyyete zulm ve taaddîlerine bâis olmuş ise dahi, asıl fukaranın pâ-zede-i zulm olmalarına hasren ve kasden bu hâlet sebeb olmayub belki mansıblarında adem-i imtidâdlarından neş'et itdiğin beyâniyle orduy-ı hümâyundan gelen takrirde îzah olındığı üzere, işbu havass maddesi â'zam umûrdan oldığına mebni, an asl ifrazı memnu' oldığı vechile fi-maa-ba'ad dahi şefâat ve recâ ve vali arzı ve vücûhdan sâire ile ifrazına müsaade olınmamak ve istida' ideri olur ise redd ile cevâb virilmek üzere sıyâneten li'l-mîrî kemakân ibkasına mı irâde-i aliyyeleri buyrılur ise yine orduy-ı hümâyuna tahrir olınmak iktiza eylediğin efendi-i müma-ileyh kulları bir kıta'a takririyle istizan ider. Ma'rûz-ı atebe-i ulyâları kılınmağla manzûr-ı hümâyunları buyruldıkda emr ü ferman şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velini'metim efendim padişahım hazretlerinindir.

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi, no: 15 552, tarih: 1204/1789-90)

BELGE: 29

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velinimetim, efendim padişahım...

Orduy-ı hümâyun içün tertib olınan peksimad bahaları *seferiyye akçesi*nden i'tâ olınmak mukaddema sadr-ı âzamları tarafından tahrir olındığına binâen, Siroz ve Yenişehir taraflarından dahi müretteb olan peksimad içün ale'l-hesab virilecek 15 000 guruşun dahi *seferiyye akçesi* nden virilmesi iktiza itdiğin ve bundan maada Soğucak ordusı nâzırına virilecek harcırah ve Anapa ve Soğucak taraflarına gidecek asâkir ve

zehâyirin navul-ı seferiyyeleriyçün gönderilecek akçe ve geçen sene Karadeniz'de kışlayan donanmay-ı hümâyun sefineleri neferât ve kapudanlarının mevâcib ve salyâneleri ve Der-saadet'de olan Cezâir sefinelerine ale'l-hesab virilecek mevâciblerin ber mûceb-i defter cem'an 263 832 guruş itdiği ve işbu mebâliğ masârif-i mu'tadeden olmayub, tertibât-ı seferiyyeden olmağla i'tâsı ne vechile irâde buyrılacağın istizân zımnında defterdâr efendi kullarının takriri atebe-i ulyâlarına lede'l-arz "*Darbhâne'den mi olur, defterdâr tarafından mı olur, nereden olur ise bir an akdem virile*" deyu eğerçe mübârek hatt-ı hümâyunları şeref-yafte-i sûdur olub, lâkin sarahaten ne mahalden i'tâ olınması beyân buyrılmadığından, i'tâsı irâde buyrılan mahallin tasrih buyrılmasına muhtaç idüğini efendi-i mümâ-ileyh kulları ifâde ider. Ma'lûm-ı hümâyunları buyrıldıkda, meblâğ-ı merkumın nereden virilmesi irâde-i sâmiyeleri buyrılur ise emr ü fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, velinimetim, efendim, padişahım hazretlerinindir.

Kâimmakam paşa,

Defterdâr hazinesinde hazır akçe var ise andan virile. Yok ise Darbhâne'den virile.

(Kaynak: Hatt-ı Hümâyun, no: 8 335, tarihi: 1204/1789-90)

BELGE: 30

Bundan akdem Ada-i Kebîr muhafızı iken vezâreti ref' olınan Ömer Paşa'nın *kapu kethüdasının* takdim eylediği bir kıt'a takriri mefhumında mukaddema paşay-ı mümâ-ileyhe Kocaili sancağının hîn-i tevcihinde Viranküs mukataası malından ta'yin ohnan *has akçesinden* liva-i mezbûrın tevcihi tarihinden paşay-ı mümâ-ileyh liva-i mezbûrdan azli gününe gelinceye değin kıste'l-yevm hesabı üzere müstahak oldığı her ne ise matlûbına takass eylediğini beyan birle, zikr ohnan has akçesinden ber vech-i muharrer paşay-ı mümâ-ileyh,müddet-i mezkûreden âid olacak her ne ise kendüye i'tâ olınmasını tahrir ve istida' itmeğin, liva-i mezbûr vezir Osman Paşa'nın üzerinde iken iki yüz dört senesi Şevval'inin yigirmi beşinde mümâ-ileyh Ürgünli (?) Ömer Paşa'ya tevcih olınub, ba'de sene-i sâbıka Safer'inin ikisinde vezir Ferhad Paşa'ya mukataa-ı mezbûr malından muayyen olan senevî biner guruş *maaşının* Divân-ı Hümâyun der-kenârı mûcebince Kocaili sancağından azli gününe değin yüz on iki günde iktiza eden kıste'ly-yevmi üç yüz on beş buçuk guruşa bâliğ oldığı *Baş Muhasebe*'den der-kenâr ve hesab olunmuşdı. Bu sûretde paşay-ı mümâ-ileyhin *hass*-ı mezkûr akçesinden kıste'ly-yevm hesabı üzere hissesine isâbet iden meblağ-ı mezbûr üç yüz on beş buçuk guruşın *kapu kethüdası* mümâ-ileyhe olan deynine mahsûben mukataa-i mezbûr mutasarrıfları tarafından ahz olınmak üzere sûret-i i'tâsı bâbında bâ-takrir sâdır olan fermân-ı âli mûcebince *Baş Muhasebe*'ye kayd olınub sûret virilmek fermân buyrılmağın, mûcebince kayd olınub, müşterikleri hisseleriyçün başka buyruldıları virilmekle, meblağ-ı mezbûr yüz elli yedi buçuk guruş dahi mukataa-i merkumın tefâvütine ..?.. Seyyid Mehmed Ataullah Efendi tarafından i'tâsıyçün işbu sûret verildi. Fi 29 N sene 1206[21 Mayıs 1792]

(Kaynak: B.A. Cevdet Dahiliye, no: 5746)

BELGE: 31

VÜZERÂ KANUNNÂMESİ

Anadolı ve Rumili'de olan eyâletler yigirmi sekiz *mansıbdan* ibâret olub, eyâlât-ı mezkûre şunlardır ki beyân olınur: Mısır ve Şam ve Bağdad ve Basra ve Şehrizor ve Haleb ve Karaman ve Rakka ve Diyarbekir ve Adana ve Sayda ve Musul ve Anadolı ve Trabzon ve Erzurum ve Çıldır ve Rumili ve Silistre ve Bosna ve Mora ve eyâlet-i Cezâir. İşbu yigirmi sekiz eyâletden Kars ve Mer'aş ve Adana başka başka vezire mütehammil olmayub, Musul ile Trablusşam dahi ekser boğlerbeğilere virildiğinden, menâsıb-ı mezkûre yigirmi üçe tenzil olub, el haletu hazihi Şehrizor ile Basra eyâletleri dahi Bağdad valisinin uhdesinde bulunmağla, işbu Şehrizor ile Basra eyâletleri tefrik ve âher vezirlere tevcih olınıncaya dek, şimdiki halde vüzerâya mahsûs menâsıb yigirmi eyâlete ve Belgrad ve Vudin serhadlerine münhasır kalmağla, vüzerâ kosret üzere olub, el-yevm mevcûdlara işbu menâsıb kifâyet itmediğinden, fi-maa-ba'ad vüzerây-ı î'zâmın adedi yigirmi üçden ziyâde olmıya. Ve Basra ve Şehrizor eyâletlerinin âhere tevcihi ve Anapa tarafına iktiza hasebiyle vüzerâdan birinin ta'yini tazım geldikde, yigirmi üç adedinin ihzârı mâni' add olınmayub, zikr olınan mahall-i selâse dahi başka vüzerâ nasb ve tahsis câiz ola. Ve hall-i ilâhi vuku'ile işbu tertibe noksan gelüb, birine müceddeden rütbe-i vezâret tevcihi lâzım geldikde, *mîrmirândan* ve sâirden Devlet-i Aliyye'nin mücerribi ve terbiyet-kerdesi asl ve menşe-i ma'lûm olub, taşralarda icrây-ı ahkâm ve tesviyye-i mehâmme kâdir, hak ve bâtılı farka muktedir, âkıl ve dindâr ve emekdâr, munsif ve mu'tedil ve sâdık ve müstakim zevâta virilüb, nâ ehle ve devleti bilmez *derebeği* ve *delil-başı* makûlelerine ve meçhulü'l-ahvâl ve asl menşe'i bilmez kimesnelere bir vakitde rütbe-i vezâret ve merâtib-i sâmiye-i devlet virilmek bir veçhile tecviz olınmıya. Bu husûs eğerçe irâde-i seniyye-i hüsrevâneye taallûk eder mevaddan olub, ancak nâ ehle vezâret tevcihinin mazarrât-ı adidesi meşhûd oldığından, işbu kanunnâme-i şahânenin icrâsına alâü'd-devam kemalile riâyet olınub, taraf-ı şahâneden birine vezâret tevcihi irâde olındıkda, ol vezâret tevcihi irâde olınan kimesne işbu şartın hilâfı nâ ehl makûlesinden ise, şürût-ı kanunnâmeye münâfî oldığı bilinmek içün keyfiyyet rikâb-ı hümâyuna arz ile ifâde olına. Ve hasbe'l-iktiza vezir-i âzam tarafından bi'l-müzâkere birine rütbe-i sâmiye-i vezâret i'tâsı tasvib olındıkda, ol zevâtın evsâf-ı merkume ile insâfı ve kendüye vezâret tevcihi şürût-ı kanunnâmeye muvafık oldığı sûretde, kanunnâmenin bu fıkrası ve şürût-ı kanunnâmeye muvafakatı sâdr-ı âzam tarafından huzûr-ı lâmiü'n-nûr-ı şahâneye arz olınub, nezd-i hümâyunda dahi kanuna mutabakatı tahakkuk eylediği sûretde, tevcihi re'y-i hümâyuna mevkuf ola. Amma kanuna muvafakat husûsında vezâret tevcihi murad olınan kimesnenin zikr olınan evsaf ile insâfını te'vil iderek, agraz veyahud hatıra riâyet ile tahrir ve beyân etmiyeler. Hâsılı bu bâbda kat'a garaz hakkı gözedilmeye. Ve müceddeden rütbe-i mîrmirânî tevcihi lâzım geldikde, mîrmirânlıkdır deyu bu müsamaha ve iğmaz olınmayub aynı ile vezâret tevcihinde olan ihtimam ve i'tinâ misüllu şürût-ı muharrere-i mezkûreye riâyet olına.

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi, no: 12 343 (1208).
Krşl.: Maliyeden Müdevver Defterler, no: 7584 (*vüzerâ defteri*, 1208-1211), s.2 vd.; *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1303, cilt 6, s. 301 vd (1306 baskısında s. 365); *Halil Nuri Bey yazması* vrk. 66-73, (Üniversite Kütüphanesi no: 3369/76)

BELGE: 32

Karahisâr-ı sahib sancağından Anadolı valisiyçün senede iki taksit ile 2 137 guruş 80 akçe ve sancak mutasarrıfıyçün seneda üç taksit ile 5 000 gurus *hazariyye* topdan tertib ve ta'yin kılınmış olduğundan müfredatı ya'ni Karahisar-ı sahib kazasının *hazariyyesi* mikdârı Divân-ı Hümâyun'dan ma'lûm olmayub, mahallinde sicilden ma'lûm olan mevaddendır. Fermân sultanımdır. Fi 24 Safer sene [120] 8 [1 Aralık 1793].

Karahisar-ı Sahib kazasının 207 senesi Saferi gurresinden Zilhiccesi gayetine değin onbir aylık *salyane defterinde* Anadolı valisi hazretlerinin taksit-i evvel *hazariyyesi* 1 111 guruş ve taksit-i sânisi 1 450 guruş ve Karahisar mutasarrıfının taksit-i evvel ve sâni ve sâlisi altışar yüz ellişer guruşdan 1 450 guruş yazılub, *mübaşiriyyesi* dahi başka tahrir olunmuş olmağla bu sûretde kaza-i mezbûrdan sancak ve eyâlet mutasarrıflarının senede 9 kiseden ziyâde *hazariyyeleri* olmak iktiza idüb, istiksâr ve iştibâh derkâr olmağla, Divân-ı Hümâyun tarafında olan tertibât-ı hazariyye kayıdlarından tahkiki ve mümkin olmadığı sûretde mahallinden isti'lâmı muvafık-ı rey-i âlileri ise, emr ü fermân devletlu efendimiz hazretlerinindir.

Eyâlet valisinin ve sancak mutasarrıfının hazariyyeleri kaydı Divân-ı Hümâyun'dan ihraç...

* * *

Bundan mukaddemce kaza-i mezbûrın hasbe'l-maslaha Dersaadet'e celb olınan sicil-i mahfûzında Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfının üç taksit ile mecmu' sancakdan *hazariyyesi* 5 000 guruş ve kaza-i mezbûrın hissesi 1 200 guruş ve her taksiti dörder yüz guruş olmak üzere muharrer ve Anadolı valisinin *imdad-ı hazariyyesinden* bütün sancağın hissesi 1 080,5 guruş ve *harc-ı bâb* 108 guruş ve *mübâşiriyye-i devlet* 108 guruş ki, cem'an 1 296,5 guruş olmak üzere mastûr bulunmağın, istiksâr ve iştibaha bâis oldığı ve memâlik-i mahrûsede vüzerây-ı izâm ve mîrmirân-ı kirâma tahsis olunan *hazariyyenin* mikdâr-ı muayyeninden ziyâde tahsili ziyân-kezar-ı havass ve avam olmayub, fakat *mübâşiriyye* ve *harc-ı bâb* nâmıyle külliyetlu meblâğ tahsil olınugeldiği meşhûr olmağla, mal-ı hazariyyenin asıl mikdârında dahi böyle şüphe oldığı sûretde bütün memâlikde tahsil olınugelen *hazariyyenin* mikdârını kaza-be-kaza tahkıyk lâzım geleceği muhat alem-i âlileri buyruldıkda emr ü fermân devletlu efendimiz hazretlerinindir.

Bend-i evvel ve sâni mücebince isti'lâmı havi.
29 Safer sene 208 [6 Aralık 1793]

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye, no: 1261)

BELGE: 33

SADRAZAMLARA MAHSUS HAS GELİRLERİN GÜN HESABINCA ESKİ VE YENİ SADRAZAM ARASINDA PAY EDİLMESİ VE YILLIK HİZMET SÜRESİNE GÖRE HER BİRİNİN PAYI
— Defter-i havass-ı allyye-i hazret-i sadr-ı âli edam Allahu Teâlâ iclâle ber mûceb-i hesab-ı kıste'l-yevm el vâki der sene 1209 [1794-95]-

(Eski ve yeni sadrazama kıste'l-yevm hesabınca düsen paylar belirlenirken "*martî mukataa*"larda eski sadrazam için 222 günlük, yenisi için ise 143 günlük hizmet süresi esas alınmıstır. "*Muharremî mukataa*"larda bu oran halefin lehine 271 güne 83 gün olmustur.)

Hassın adı	Deruhde eden	Yıllık toplam has geliri 365 gün, veya 354 gün (Akçe veya guruş)	Eskinin -selef- payı (Mehmed Paşa) 222 gün 83 gün	Yeninin -halef- payı (İzzet Paşa) 143 gün 271 gün
Mukataa-i hasha-i muhassıllık-ı Aydın ve tevâbihâ	Aydın muhassılı	27.000.000 (225.000)	16.421.895 (136.849)	10.578.060 (88.105,5)
Mukataa-i hasha-i Tatarpazarı ve tevâbihâ	...	919.920 (7.666)	559.440 (4.662)	360.360 (3.003)
Mukataa-i hasha-i Toyran ve Gül-i Toyran ve tevâbihâ	Yusuf Ağa, kethüday-ı hazret-i valde sultan	516.000 (4.300)	313.797 (2.614,5)	202.131 (1.684)
An mal-ı mukataa-ı hasha-i liva-i Saruhan ve tevâbihâ (*)	...	866.340 (7.219,5)	203.101 (1.692.5)	663.137 (5.526)
An mal-ı câize-i cizye-i kalem-i Yenişehir-i Fener ve tevâbihâ (*)	...	16.200.000 (135.000)	3.798.288 (31.652)	12.401.637 (103.346,5)
Minhâ an mal-ı havass-ı allyye-i hazret-i müşârün-ileyh ber mûceb-i kıste'l-yevm.....		45.502.260 (379.185,5)	21.296.521 (177.470,5)	24.205.325 (201.711)
	Makbuzât-ı sadr-ı sâbık....		9.704 (167.766,5)	

Notlar
(*) "Muharremî" mukataadır
(**) İlk rakamlar akçe, parantez içindeki rakamlar guruş 'dur

(Kaynak: B.A. Cevdet Dahiliye, no: 8927 den çıkarılmıştır).

BELGE: 34

Benim vezirim,
Haremeynin defterlerini gördüm. Bakayaları tahsil olınsun ve İsmail tevliyeti fi-maa-ba'ad muhafızlara ihale olınsun ve şimdiden sonra be-her husûsma gayet dikkat olınsun. İnşaallah yarın saat yedide Beşiktaş'a gelesin, nizâm virelim. Defterler yanımdalar.

Şevketlu, kerâmetlu mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim, efendim, padişahım:

Haremeyn-i muhteremeyn Hazinesi' nin şirâze-i nizâmına ârız olan ihtilâlin esbâb ve vesâili ne idüğü zâhire ihraç ve nizâmat-ı hazine-i mezkûre zavâbıt-ı asliyyesine irca' içün hesabı rü'yet olınması husûsına irâde-i kerâmet-ifâde-i cihânbânileri taallûk eylediğine binâen, husûs-ı mezbûrın tanzimi ve hesablarının rü'yeti hâlâ *defter emini* olan Firdevsi Emin Efendi kullarına bâ-fermân-ı âli havale olınmağla, mümâ-ileyh ibtidây-ı emrde vâridat ve masârifat-ı hazine-i mezkûrenin defterlerini Kalemlerinden ve *Haremeyn Sergisi'* nden ihraç ve her maddesine ümrâr-ı nazar-ı dikkat olınarak defâtir-i mezkûre mûciblerince bin iki yüz bir senesinden bedâ' ile hesabları kaleme alındıkda, bu def'a takdim olınan bir kıt'a kebîr mücelled defterin nihâyetinde mastûr oldığı vechile, iki yüz on senesi Zilhiccesi gâyetine gelince mümkün ve mümteni' tahsil olınacak bakayalardan ve iki yüz senesinden iki yüz on senesi Zilhiccesine dek vâki' olan masârifatdan fazla olarak yalnız beş bin yüz otuz iki guruş mevcûd-ı hazine olmak iktiza eylediğini ve takdim olınan bir kıt'a şukka gûne hulâsa ve icmal defterinde münderic oldığı vechile mertî i'tibariyle bundan böyle hazine-i mezkûreden i'tâsı iktiza idecek masârifat dahi hesab olındıkda iki yüz on senesi *evkaf taksitleri* ne altı yüz yetmiş bir kîse ile iki yüz yigirmi beş buçuk guruş ve sene-i mezbûrede ihraç olınacak surre-i şerife ve masârif-i mu'tade-i muayyenesiyçün yedi yüz otuz üç kîse ile doksan bir guruş ve sekiz senesi evkaf-ı şerîfe mütevellilerinin rü'yet olınan muhasebelerinden zuhûr iden matlûblarıyçün gayriez teslimat doksan kîse ile üç yüz doksan dokuz buçuk guruş ve dokuz senesi evkaf taksitleri kusurına elli altı kîse ile altmış altı guruş ve henüz hesabları rü'yet olınmıyan dokuz senesi evkaf matlûblarıyçün ber vech-i tahmin üç yüz elli kîse ki cem'an on senesi Şubatı gayetine dek bin dokuz yüz bir kîse iki yüz seksen iki buçuk guruş deyn-i hazine olmak lâzım geldiğini, ve *sergi defterleri* kuyudâtı mûcibince iki yüz on senesi malından olarak Mart'dan bu ana kadar dört mah zarfında tahsil olınandan maada kusur tahsil olınacak bin üç yüz yedi kîse ile iki yüz on sekiz buçuk küsûr guruşve seksendokuz senesinden iki yüz dokuz senesine gelince gayriez mümteni'at mümkünü'l-husûl bakaya olarak tahsil olınacak mebâliğin cem'an yekûnı iki bin yedi yüz otuz dokuz kîse ile dört yüz yetmiş guruş olmağla, işbu sene-i cedîde ve bakaya mallarının yekûnından sâlifü'z-zikr iktiza iden masârifat ve deyn-i hazine fürunihâde ile mizan olındıkda, cem'an sekiz yüz otuz sekiz kîse ile yüz seksen sekiz guruş fazla iktiza eylediğini ve bundan maada seksen dokuz senesinde *Haremeyn Hazinesi'* nin ibtidây-ı tanziminde *Darbhâne-i Âmire'* den virilen bakaya defterinden dahi gayriez tahsilât sekiz yüz kırk altı kîse eğerçe elyevm tahsil olınacak bakaya malı olub, lâkin bakayay-ı mezbûre sinîn-i atîkadan oldığından ekserîsi mümteni' sûretini kesb etmiş oldığını ve *Haremeyn Sergisi'* nden muhrec diğer bir kıt'a defter mûcibince bazen bâ tahvilât ve bilâ tahvil bazı kesanda olan zimemât dahi yüz dört kîse ile üç yüz yigirmi buçuk küsûr guruş olub, meblâğ-ı mezbûr doksan üç senesinden beru izn-i *nâzır* ile bâ tahvil ve bilâ tahvil *Hazine-i Haremeyn* mevcûdından virildiğinden *aylık defterler* ine idhâl olınamayub, mebâliğ-i merkumeye mukabil masârifat-ı hazine-i merkumede mevcûd bazı mevâddan virilmiş olmağla, hîn-i tahsilinde ta'vizen teslim olınacağını *Sergi kâtibi* efendi takrir ve bir kıt'a muhtasarî mücelled defter dahi takdim itmekle, gerek defter-i mezkûr ve gerek sâlifü'z-zikr icmal şukkası ve üç kıt'a bakaya defterleri takımıyle takdim olındığını ve fi'l-asl

Hazine-i Haremeyn'den hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn sâdır olmadıkça ve Kaleminden memhûr sened i'tâ kılınmadıkça kimesneye bir akçe ve bir habbe virilmemek muktezay-ı nizâm-ı hazineden iken, doksan üç senesinden beru sâlifü'l-beyan yüz dört kîse bâ temessük ve bilâ temessük *yazıcı-ı vakf* bulunanların rey ve ma'rifetleriyle ahz ü i'tâ olınarak bazısı tahsil olınabilür kabilinden ise dahi, bazısı nâ-tahsil hükmüne girmiş olmağla, bu sûret fi-maa-ba'ad meskût-'ânh kaldığı halde bundan böyle dahi ahz u i'tâ ile hazine-i merkumenin şürût-ı nizâmına halel irâsını mûcib olmağla fi'l-asl memnu' oldığı vechile hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn sâdır ve Kaleminden memhûr sened i'tâ olınmadıkça hazine-i merkumeden kimesneye bir akçe ve bir habbe virilmemek üzere nizâm-ı kaviye rabt olınmak lâzımeden idüğini; ve bin yüz seksen beş ve doksan bes ve iki yüz sekiz senelerinde ber muktezay-ı kuyûdat irâd ve masârifat ve fazla ve aeyn-i hazine ne vechile iktiza eylediği ve sene-i merkumede ne makule masârif mahsûb kılındığı ve seksen beş ve iki yüz sekiz senelerinde rü'yet olınan muhasebâta nazâran imâretler içün mahsûb kılınan zehâyirin fiyatı bâlâlarına şerh virilerek başka bir kıt'a hülâsa defteri dahi takdim olındığını bir kıt'a üç bendli mufassal takrirde ve lisanen tenbih olındığı üzere *Ayasofya-i kebîr tevliyeti* ve *Haremeyn-i Muhteremeyn tevliyetleri*'nin hesabları dahi hülâsa gûne bir kâğıda dere ile takdim olınmış oldığını diğer bir kıt'a takririyle mümâileyh Firdevsi Efendi kulları ayan ve beyan itmekle, manzûr-ı şahâneleri buyrılmak içün takrirler ve bir kıt'a kebîr mücelled hesabları defteri ve üç kıt'a mücelled bakaya defterleri ve hazine-i mezkûreden nâzır ma'rifetiyle bazı kesana bâ-temessük virilen mebâliği mübeyyin mücelled bir kıt'a defter ve icmâl şukkaları takımıyle huzûr-ı hümâyunlarına arz olındığı; ve işbu defterler heman bir rü'yet-i muhasebe ve irâd ve masârifat-ı hazine-i mezkûreyi mübeyyin olub, bundan sonra *Hazine-i Haremeyn*'in irâd ve masârifatı ve bi'l-cümle umûr ve ahval ve keyfiyatı râbıtâ-i müstahsene-i asliyye ve zâbıta-i hasene-i kadîme tahtına idhal ve tensıyk ve bir daha tebdil ve tağyir kabul etmiyecek nizâm-ı metîn ve muhkime rabt ve tevsıyk olınması vâcib olmağla, inşaallahu Teâlâ bu bâbda taraf-ı bendegânemden sarf-ı zihn ve rü'yet ve ziyâde ihtimam ve dikkat olınarak haremeynin kâffe-i umûr ve husûsat ve bi'l-cümle irâd ve masârifatı bir kavi nizâma bend olınmasına sarf-ı makderet olınacağı ve işbu defter manzûr-ı şâhâneleri buyrıldıktan sonra yine taraf-ı çakerâneme iâde buyrılub nizâm-ı mezkûra dâir lâzım gelen mevadd huzûr-ı hümâyunlarında şifâhen ifâdeye muhtaç oldığına binâen, mevadd-ı merkumenin hâkipay-ı mekârim-i ihtivây-ı tâcidarîlerine ruh-sûde olmağa ruhsat-ı aliyyeleri erzânı buyrılur ise etrafıyle lisânen huzûr-ı maâlimevfûr-ı mülûkânelerinde beyân ve ifâdesi iktiza ideceği muhat alem-i âlileri buyrildıkda fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim efendim, padişâhım hazretlerinindir.

* * *

Efendi-i mümâileyh bendeleri *Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi*'nin bir senelik irâdât-ı mukarreresiyle gayriez ta'mirât ve zuhûrât ber vech-i mukayase bir senelik masârif-i mu'tadesini ber vech-i tahmin mizan eylemesi husûsı dahi tenbih olınmağla, mümâileyh bendeleri elyevm hazine-i mezkûrenin mukataat irâdından ve mürettebât-ı evkafdan bir senelik vâridatıyle masârif-i mahsûbatının mizanını defter idüb takdim itmeğin, ol dahi manzûr-ı hümâyunları buyrılmak içün huzûr-ı hümâyunlarına arz olındığı ma'lûm-ı hümâyunları buyrıldıkda fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

* * *

İsmail tevliyeti nin muhafız bulınanlara ihâle ve tefvizi iktizay-ı halden oldığına binâen, tevliyet-i mezkûrenin âhere iltizamında derkâr olan mazarratı ve muhafızlara ihâlesinde aşikâr olan fevâid ve menfaâti mübeyyin sâbık *bina emini* Raşid Efendi kulları bir kıt'a takrir takdim itmeğin menzûr-ı şâhâneleri buyrılmak içün huzûr-ı mülûkânelerine arz ve takdim olındığı ma'lûm-ı hümâyunları buyrıldıkda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

(Kaynak: Bşb. Arş., Hatt-ı Hümâyun tasnifi, no: 10 795 tarihi: 1211/1796-97)

BELGE : 35

Benim vezirim,
Akçe olsa verir idim, lâkin bu makûle seylere sarf itdiğimiz Darbhâne'nin zuhûrat akçesi, ne keyfiyetdeler billür misin? Hiç bir akçe koduğımız yok, dâima sarf ediyoruz. Darbhâne Nâzırı'nı getürdüb su zuhuratın hesabını görsin, bakalım ahz u i'tâsı keyfiyeti ma'lûm olsun ve akçe olmadığı bellu olur.
Mîrîden Haremeyn'in alacağı içün üç yüz kise ceb-i hümâyunımdan viresin. Defterdâr Haremeyn'e olan deyni kapayub yazıcı dahi dikkat eylesün. Sâir bakayaları dahi âlide tahsil olınsun. Bundan ziyâde olamaz, zira ceb-i hümâyunımda dahi akçe yokdır.

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim, efendim, padişahım;

Tafsili ma'lûm-ı hümâyun-ı cihândârîleri buyrıldığı üzere, bir müddetden beru şirâze-i umûr-ı *Haremeyn-i Muhteremeyn*'e külli halel taryan itmiş oldığına binâen, hulûl iden fesadâtın ref'ile revâbıta-i sâbıkasının ircâ'ı ve şimdiye dek tahsilinden iğmâz olınmış olan bakayanın ber mûcib-i kuyûd yerlü yerinden tahsiliyle *Hazine-i Haremeyn*'in i'mârı ve kâffe-i umûr-ı haremeynin taht-ı zâbıta-i haseneye idhali husûslarına irâde-i seniyye-i mülûkâneleri taallûk idüb, işbu irâde-i kerâmet ifâde-i zillullâhîlerinin icrâsı dahi çâker-i sadâkat-kesterid-i berinelerine ihale buyrılmış olmakdan nâşi, çâkerleri mûcib-i saâdet-i dâreyn ve müstevcib-i tahsil-i rızây-ı meyâmin-i iktizay-ı pâdişahâneleri olan işbu mehamm-ı vâcibü'l-ihtimam *Haremeyn-i Muhteremeyn*'i leyl ü nehâr tefekkür ve teberrür ve aralık aralık *yazıcı efendi* kullarını dahi nezd-i bendegâneme celb ile lâzım gelen vesâyâ ve tenbihâtı kendüye iş'âr ve tezekkürden hâli olmadığımdan başka, *Haremeyn-i Şerifeyn*'in gerek taşra ve Asitâne-i Saâdet'de olan bakayasının yerlü yerinden tahsilleriyçün taşrada olanlara ekîd ve şedîd fermanlar ısdâr ve mukaddem ve mübrem mübâşirler tisyâr ve Der Aliyye'de olanlara dahi zimmet pusulalarıyla taraf-ı çâkerânomden ve cânib-i Haremeyn'den mübâşirler ta'yin olınmağla, bu def'a mümâileyh *yazıcı efendi* kullarının taraf-ı çâkerâneme takdim idüb, manzûr-ı mekârim-ı mevfûr-ı hüsrevâneleri buyrılmak içün, ma'rûz-ı huzûr-ı hümâyunları kıhnan takririnde mastûr oldığı vechile, şimdiye dek İstanbul bakayasının seri'ü-l-husûllerinden ve emvâl-i sâireden tahsil olınan mebâliğ ile sekiz [1208] senesi matlûbât-ı evkafın kusurlarından ekserı ve dokuz [1209] ve on [1210] seneleri taksitlerinin bazıları ve girü kalan vezâif virilüb, nev'-mâ hiffet hâsıl oldığı eğerçe âşikâr olub, ancak vâfir vakitden beru adem-i idare cihetiyleriyle el-yevm *Hazine*

-*i Haremeyn*'de mâye ve vüs'ât mefkud ve kuyûda nazaran her ne kadar cânib-i Haremeyn'in yüz kırk dokuz bin guruşdan mütecâviz mîrîye geçmişi var ise dahi, el-yevm mîrînin dahi hali ma'lûm ve mîrîde olan matlûb-ı Haremeyn'in bundan sonra ahz u istifası bir hüsn-i sûrete rabt olınmağa muhtaç va ma'haza bakayay-ı Haremeyn yerlü yerinden tahsil ve taksit akçeleri yoluyle tesviyye olınarak emvâl-i Haremeyn merâm üzere nizâmını bulıncaya kadar sekiz [1208] senesi matlûb kusûrı ve dokuz ve on senelerinin gayriez teslimât taksit akçeleri ve dokuz senesi muhasebâtından müctemi' mütevelliler matlûbları ve vezâif-i müterâkime ve bu sene-i mübârekede ihrac olınacak *surre-i hümâyun* masârifatı içün bin dört yüz kise mikdârı akçeye ve bu cihetler ile min külli'l-vücûh müsaâde-i âliyyeye ihtiyac derkâr ve zikr olınan bakaya ve deyn-i mîrînin tahsillerine intizâr olınsa işbu ta'dad olınan mevadd dûçar-ı ukde-i te'hir olacağı âşikâr ve bu bâbda imdad ve iânet zât-ı şevket-ayât-ı hüsrevânelerinin himmet ve ihsân ve inâyetine mütevakkıf idüği müstağn-ı [müstagni] anü'l-iş'âr olmağla, mümâileyh *yazıcı efendi* kullarının takririnde mastûr oldığı vechile zikr olnan maddeler içün avârif-i seniyye-i mülûkâneden beş yüz kîse akçe nakden i'tâ buyrıldığı sûretde, *Haremeyn-i Şerifeyn* her ne kadar def'aten tedâhülden halas olamaz ise dahi, sâbıkı gibi olmıyarak kemâl-i mertebe dikkat ve tasarruf birle mevadd-ı merkumeye yoluyle sarf ve fi-maa-ba'ad akçe sohbeti lisâna alınmıyarak, bir tarafdan bakaya tahsili ve mürettebatın yoluyle tanzimiyle hüsn-i idareye dikkat ve inşaallahu Teâlâ bir kaç sene zarfında nizâm-ı *Hazine-i Haremeyn-i Şerifeyn* hâlet-i aslîsine ircâ' olınacağı ve bundan akdemce Haremeyn'e virilen nizâmların icrâsına ve bundan böyle taht-ı râbıtaya idhal olınacak mevâdın kuvvetden fiîle götürülmesine ve cânib-i mîrîde olan sâlifü'z-zikr matlûbâtın dahi bir hüsn-i sûretle râbıta ve tahsiline ve bu def'a fodola etmeklerine [ekmek] virilen nizâmdan dahi cânib-i Haremeyn'e nef' husûli derkâr olmağla fi-maa-ba'ad imârat uncılarının muhasebeleri ma'rifet-i çâkerânemle rü'yet olınmasına çâkerleri ikdâmdan bir an hâli olmıyacağıma binâen, yümn-i teveccüh-i mülûkâneleriyle bundan böyle *Haremeyn*'in cem'i umûrı ber-rıfk-ı matlûb yolına gireceği zâhirdir; kaldı ki geçen sene balâda ta'dad ve tezkâr olınan mevaadd için yazıcı-ı sâbık kullarına eğerçe dört yüz kîse akçe nakden ihsân buyrılmış olub, ancak meblâğ-ı mezbûrdan âher mahallere akçe sarf ohnarak müseyyebâne hareket olınmış idüği tahkik-kerde-i çâkerânem olmağla, bu def'a nakden i'tâsı istid'â olınan beş yüz kîse akçe i'tâ ve ihsân buyrıldığı sûretde bir akçesi âher mahalle sarf olınmıyarak hıfz ve mevadd-ı merkume için sarfı lâzım geldikde ma'rifet ve nezâret-i çâkerânemle kemâl-i dikkat ve tasarruf olınarak sarf ve mehamm-ı lâzıme yoluyle te'diye ve rü'yet ve bakayalar dahi bir tarafdan tahsil olındıkça maadaları dahi te'diye itdirilerek *Hazine-i Haremeyn*'in istihsal-i mâye ve vüs'atına bezl-i makderet olınacağı ma'lûm-ı hümâyunları buyrıldıkda, ol bâbda ve her halde emr ü ferman ve inâyet ve ihsân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim, efendim, padişâhım hazretlerinindir.

(Kaynak: Bşb. Arş., Hatt-ı Hümâyun tasnifi belgeler, no: 10 777, tarihi: 5 C sene 1211/6 Aralık 1796)

BELGE : 36

Hâlâ Dârü's-saâdeti'ş-şerife ağası kâtibi efendi kullarının takriridir.

Bundan akdem bâ irâde-i seniyye-i hüsrevâne *Haremeyn-i muhteremeyn*'nin bir müddetden beru ve bazı esbâba mebni gümrüklerde olan nizâmının hâlet-i asliyyesine ircâ'ı ve *vezâif* ve sâir mutâleb-i evkafın hüsn-i tesviyye ve idareleri ve taşrada ve Asitâne'de şimdiye dek tahsilinden iğmâz olınmış olan bakayanın ihrac ohnan kuyûd-ı muktezasınca yerlü yerinden tahsil ve sâir haremeyne müteferri' kâffe-i hıdematın hüsn-i nizâmıyle taraf-ı hazret-i cihândârîye celb-i da'vât-ı hayriyyeye i'tinâ olınması hususlarında bi'd-defâat şifahen fermân-ı âlileri sudûr itmekle, mûcibince hereket lâzıme-i zimmet-i sadakatim oldığından, bu bâbda terk-i hâb ve rahat iderek umûr-ı lâzımemi ber vech-i istikâmet rü'yet itmekde oldığım ve *Haremeyn-i Şerifey*'in gerek taşra ve gerek Asitâne'de olan bakayay-ı vâfiresinin emr ve tertibleri üzere taşrada olanlarının bir tarafdan tahsilleriyçün taraf taraf evâmir-i âliyye ısdâr ve mukaddem mübâşirler ta'yin ve tisyâr ve Asitâne'de olanlarının dahi zimmet pusulaları ihracıyle *Haremeyn*'den ve taraf-ı devletlerinden mübâşir gönderilerek tahsillerine ikdâm ber-kemâl olub, inşaallahü'l-rahmân bakayay-ı merkumenin bir tarafdan tahsil ve teslim-i *Hazine-i Haremeyn* olınmasında ve sâir mevadd-ı lâzımenin vakf-ı hâtır-hâh üzere tesviyyesinde kusur olınmıyacağı ve şimdiye dek İstanbul bakayasının seri'ü-l-husûllerinden ve emvâl-i sâireden tahsil olınan mebâliğ ile ber mûcib-i sûver sekiz [1208] senesi matlûbatından kusur kalanlarının ekseri ve dokuz ve on [1209, 1210] seneleri taksitlerinin bazıları ve giru kalan *vezâif* virilüb nev'mâ [nev'an-mâ] hiffet geldiği ma'lûm-ı devletleridir. El haletu hazihi *evkaf-ı haremeyn*'den imâretlerde tabh olınan fodolalar dahi yümn-i himmet-i âliyyeleriyle karin-i nizâm olub, bu maddeden dahi cânib-i haremeyne vâfir nefi' hâsıl olmış ise dahi, bir müddetden beru adem-i idâre ve bazı esbâb cihetleriyle *Hazine-i Haremeyn*'de mâye olmadığından ma'rifet-i çakerânem ile virilen *vezâifden* başka yine vâfir *vezâif* terâküm eylediği ve el-yevm atîk düyûn-ı evkafdan maada dokuz [1209] senesi muhasebâtından ve on [1210] senesi vakti dahi takarrüb itmiş oldığından mebâliğ-i külliyeye ihtiyaç derkâr olub, ezcümle bâlâda mezkûr sekiz [1208] senesi matlûb kusurı ve dokuz [1209] ve on [1210] senelerine mahsuben gayriez teslimât bâki kalan taksit akçelerinden ve kezâlik dokuz [1209] senesi rü'yet ohnan muhasebelerden virilecek mütevelliler matlûbları ve vezâif-i müterâkime ve bi-menhî-teâlâ bu sene ihracı musammem olan *sure-i hümâyun* masârifatı bin dört yüz kîse mikdâra bâliğ olacağı bedidâr olmağla, marü'z-zikr bakaya tahsil ve taksit akçeleri kemâ-hüve'l-matlûb tesviye ile emvâl-i haremeyn yolına girinceye kadar bi'l-vücûh müsa'âde-i âliyyeye ihtiyac derkâr oldığı ve mukaddema *Hazine-i Haremeyn*'den ta'vizen virilmiş ve ba'de tullebden zühûl olınmış olan emvâlden gayriez teslimât üç kıt'a *sergi pusulası* ve bir kıt'a *hazine tezkeresi* mûciblerince cânib-i haremeynin taraf-ı mîrîden bir yük kırk dokuz bin bu kedar guruş matlûbı olub, bunın dahi bir tarafdan te'diyesi imkânına bakılmak lâzımeden idüği zâhir ise dahi, sâlifü'z-zikr bakaya ve işbu deyn-i mîrî tahsiline intizâr ohnsa, mevadd-ı merkume giriftâr-ı ukde-i te'hîr olacağı ve bu bâbda çâkerlerinin sa'y ve gayretim müsmir olmayub, ber vech-i

muharrer *Hazine-i Haremeyn*' de vüs'ât ve mâye olmadığından ma'azallahu-teâlâ adem-i idâre cihetiyle mazhar-ı itâb olmakdan müctenib oldığım ve el haletu hazihi marü'z-zikr taksit akçeleri ve matlûbât ve vezâif-i müterâkime ve surre-i haremeyn içün muktezi olan mebâliğ mukabili sâbıkı misüllu çâkerlerine beş yüz kîse akçe nakden ihsân buyrıldığı halde, Haremeyn-i şerifeyn her ne kadar def'aten tedâhülden halas olınamaz ise dahi, sâye-i şâhânede evvel emirde mevadd-ı merkume karin-i nizâm olub sabıkı gibi olmıyarak kemâl-i mertebe dikkat ve tasarruf olınarak hüsn-i idâre birle bir cânibden bakaya tahsili ve sâir mürettebatın yolıyle tanzimiyle yümn-i himmet-i âliyyeleriyle fi-maa-ba'ad akçe sohbeti lisâna alınmıyarak Haremeyn-i muhteremeynin cemi'umûrı yolıyle görilüb hâlet-i asliyesine ircâ'ı eltâf-ı hafiyyeii'l-hibeden müsted'â idüği ma'lûm-ı devletleri buyrıldıkda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

(*Kaynak:* Bşb. Arş., HH, no: 10 777-A, tarihi: 1211/1796-97)

BELGE: 37

Trabzon eyâletinde vâki' kazalardan vali içün senede iki taksit ile 20 000 guruş *imdad-ı hazariyye* tertib kılınub ve hazariyyede re's-i sene gurre-i Muharrem i'tibâr olunmağla, azl ve nasb vuku'unda halef ve selef herkes tevcihi tarihinden kıste'l-yevm hesabı üzere hissesine isâbet ideni ahz ve kabz eylemek şürût-ı *hazariyyeden* olmağla, hazariyye-i merkume sene-i kâmile olan 354 güne taksim olındıkda yevmiyyesi 6 779 akçe ve küsura bâliğ olmakdan nâşi, tevcih kaydı nâtık oldığı üzere ilhaken hâlâ Trabzon valisi vezir-i mükerrem saadetlu Yusuf Ziya Paşa hazretlerine işbu 1212 senesi Saferü'l-haberinin 17. gününden sene-i mezbûre Zilhiccesi gayetine gelince üzerinde takarrür eylediği halde 308 günlük hazariyye âid olmağın, hesab-ı merkum üzere vezir-i müşârün-ileyh tarafına mârü'z-zikr 308 günlük 17 399 guruş 52 akçe isâbet itmekle, bu sûretde kıste'l-yevm hesabı üzere eyâlet-i mezkûreden vezir-i müşârün-ileyhin hissesine isâbet iden ol mikdâr guruş *hazariyye* akçesi selefi zimmetine geçmiş ise selefinden ve ehâli zimmetlerinde kalmış ise mükerrer tahsilden hazer olınarak icâb idenlerden ma'rifet-i şer'le tahsil ve müşârün-ileyh tarafından kabzına me'mûra edâ ve teslim olınmak üzere emr-i şerif i'tâsı şürût-ı *hazariyye* muktezasındandır.

(*Kaynak:* Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye, no 318, 21 Safer 1212/15 Ağustos 1797)

BELGE: 38

Şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim, efendim padişahım,

Bu def'a defterdar efendi kulları tarafından takdim olınan bir kıt'a takrirde be-her sene divân-ı meşîdü'l-erkân-ı millûkânelerinde ihraç olınan dört kıst *mevâcibin* yekûnı 202 tarihinden mukaddem 10 bin kîseye resîde

olub, 7 bin kîsesi mikdârı *cizye* ve *avârız* ve emvâl-ı mîriyyeden tahsil ile kusurı ber vech-i ta'viz *Darbhâne-i Âmire*'den ahz ve tevzi' ohnmakda iken, 202 seferi hitâmından sonra mevâcibin seneviyyesi olan 10 bin kîse-i rûmîye mukabil tam olarak bâ-irâde-i seniyye emvâl-i mîriyye tertib ve tanzim olınmış ise dahi, sene-be-sene mevâcib 12 306 kîseye bâliğ oldığı ve irâd-ı mukarrere-i mîriyyenin mahalleri muayyen olub, şehriyye *Irâd-ı Cedid Hazinesi*'nden *Hazine-i Âmire*'ye mürettəb ..? [yırtık] muaccelâtı bedelinin sekiz aylığı mevâcib kesirlerine ve kusur dört aylığı ile *esham*-ı mahlûle muaccelâtı bazı masârif-i zarûriyyeye mahsub..? [yırtık] virilmekde olan masârif-i mühimme yalnız mahlûl düşüb fürûhtı lâzımı gelan *perâkende mukataat* ve bazı *muhallefatdan* idare ohnmakda olmağın, el-yevm o makule mevaddan dahi vâfir masârif virilemediği. Ve bi-menhi-teâlâ, işbu Şaban-ı şerif evâhirinde ihraç olınacak kısteyn mevâcibi Cumad mevâcibine kıyasen 6 250 rûmî kîse olub, nizâm-ı kadîmi üzere 5 bin kîselik tertibi aşağı varıldıkda, 1 250 kîse asıl kesri olmak iktiza ider ise dahi, geçen Muharrem ve Cumad mevâciblerinin kesr-i küllileriyçün hîn-i ihraçlarında zuhûrât olmadığından ilerüden kısteyn tertibinden çekilüb alınmış olan 3 yük 75 bin guruş ve *Mısır defterdârı* Şerif Efendi gider iken *Tersâne* matlubıyçün virilan 20 bin guruş ile vakt-i mevâcibe irişmesi mümteni' olan Haleb ve Lazkıyye ve Rakka ve Sayda taksitleri ve Rumili ihtilâli takribiyle tenakus bulan Nikbolı ve Sofya *cizyeleri* ve tahmini perâkende tertibatdan cem'an 2 794 kîse kesri olub, şimdiye kadar tedârik ve tertib olınan mebâliğ ile 17 senesinden tasmîm olınan *mevkuf* ve *câize* akçeleri ve *poliçeler* ve *Irâd-ı Cedid*'den virilecek dört aylığın mecmu'ı olan 1 284 kîse kesr-i mezkûrdan fürunihâde olındıkda, bâkı kısteyn mevâcibinin tekmili 1 510 kiseye muhtaç idüği beyânıyle *Darbhâne-i Ma'mûre ve Irâd-ı Cedid ve Zahîre Hazinelerinde* nukudın fıkdanı oldığından mahalli-i ta'viz bulınamayub *sarraflardan* tahsili dahi mümkün olmamağla, meblâğ-ı mezbûrın bilâ ta'viz i'tâsına muhtaç oldığı mübeyyin ve mastûr olmakdan nâşi, *kethüda bey* ve *defterdar efendi* ve *reis efendi* ve *İrâd-ı Cedid defterdarı* efendi ve *Zahîre Nâzırı* efendi kullarıyla nezd-i çakerîde içtimâ' ve takrir-i mezkûr kıraat birle müzâkere olındıkda, vâkıâ mevâcibin *topçı* ve *humbaracı* nizâmları ve seferler takribiyle sene-be-sene tezâyidinden nâşi asıl tertibinden ziyâde açığı oldığından gayri, tertib-i mezkûrdan dahi mümteni'ât zuhûrı hasebiyle be-her mevâcibde vâki' olan kesr-i küllînın doldırılmasıyçün sâir zuhûrât-ı mîriyye vefâ itmeyerek ilerüden çekilmeğe defterdar bulınanlar zarûrî mecbur oldıkları âşikâr ve ilerüden çekilmemiş olsa bile, el haletu hazihi kısteyn mevâcibinin tertibinden fazla 1 250 kîse açığı oldığı bedidâr olub, mevâcib-i mezkûrın zeman-ı ihracına dahi bir mah mikdârı müddet oldığından vakit teng olmak hasebiyle kesri olan 1 510 kîsenin şimdiden çaresi bulınmak lâzımeden .?. [yırtık]meblâğ-ı mezbûrın ta'vizi mahalli mevcûd olmayub, olsa bile *Darbhâne ve Irâd-ı Cedid ve Zahîre Hazineler* inde nukudın fıkdanına mebni ta'viz mümkün olmadığı ve *sarraflardan* bi'l-ta'viz tahsili medâr ohnsa takrir-i mezkûrda mubeyyin oldığı vechiyle 17 senesi mallarından çekilecek 768 kîse *mevkuf* ve *câize* akçeleri dahi *sarraflardan* tahsilden labüdd oldığından, tekrar 1 500 kîsenin tevzi' ve tahsili *sarrafların* adem-i iktidarı cihetiyle kâbil olmıyacağı ve bu mümkün farz ohnsa bile *sarraflara* tevzi' ve talebinde mukabili mal gösterilmek icâb idüb bi-menhi-teâlâ 17 senesinde ihraç olınacak mevâcibler tertibâtından olan *cizye* mallarından virilmeğe muhtaç olmakdan nâşi, ol vakit gelecek Muharrem

mevâcibinin tertibi cüz'i kalub, külli açığı olacağı bedihîyatdandır. Bu takdirce, şimdiki halde kısteyn mevâcibinin tekmili iki sûrete münhâsır olub, birisi esham tertibi ve diğeri kalyon mevâcibine müretteb olan 1 050 kîsenin bu def'a kısteyn tertibine idhaliyle kusur 460 kîsenin âher çaresi mülâhaza olınmakdır. Lâkin işbu kalyon mevâcibi mah kısteyn tertibine idhal olınsa anın dahi akçesi mevcûd olmadığından, mürettebatı olan cizye malları senedlerinin tevzi'yle akçesi tahsil olınmağa muhtaç olub, senedât-ı merkume *sarraflara* tevzi'olınsa, ber vech-i meşruh *sarraflardan* 700 şu kadar kîse taleb olınacağına mebni işbu 1 050 kıseyi viremiyecekleri zâhir ve ricâl-i Devlet-i Aliyye'ye ve sâire tevzi' kılınsa anlar dahi hıdmetlerinde olan *sarraflardan* alacaklarına mebni, meblâğ-ı mezbûrın bu makule *cizye* senedâdıyle temamen cem'i kâbil olmıyacağı bâhirdir. Binaberin, *esham* tertibi muktezi olup, *ta'rife rüsûmından* takdir ohnan 420 kîsenin *sehm* tertibiyle fürûht olınsa muaccelesi 3 360 kîseye bâliğ olub, 1 050 kîsesi kısteyn kesrine tertib ohnan *esham*-ı ma'lûme sekiz seneliğine müretteb oldığından çokhk revâcı olmamak takribiyle el-yevm *Darbhâne*'de 1 500 kîselik mikdarı *sehm kaimesi* mevcûd olmağla, cedîden tertib olınacak *esham*-ı mezkûre sür'at-i revâç içün sâbıkları misüllu sekizer seneliğinden noksana fürûht olınmak tasmîm olınsa, el haletu hazihi elde olan sekizer senelik *esham kavâimi*nin ta'tilini mûcib ve bu vechiyle tertib-i sâbıka ziyânı müstevcib olacağına mebni, *esham*-ı *cedîde* dahi yine sekizer seneliğine tertib olınmak icâb ideceği cihetden, tiz elden fürûhtı ile kısteyne akçe tedâriki mümkün olamıyacağı bedihî olmağla, *esham*-ı *cedîde*-i merkumeden kısteyn kesri olan 1 510 kîselik *esham kavâimi* münâsibi vechiyle tevzi' birle, tiz elden akçesi tahsil olınmak iktiza ider. Kaldı ki, el-yevm elde olan *eshamdan* ta'viz ile *İrâd-ı Cedid* ve *Darbhâne-i Âmire*'den umûr-ı seferriyyeye müretteb olan meblâğ-ı ma'lûme terâküm itmiş mevadd-ı müsta'celeye masruf olub, *İrâd-ı Cedid Hazinesi* ve *Darbhâne-i Âmire*'nin umûr-ı seferiyyeye ziyâde geçmişleri dahi olmak hasebiyle, mehamm-ı seferiyye içün akçe tertibi ehem olmağla, tanzim olınacak *esham*-ı cedîde -i merkume muaccelâtının sâlifü'l-beyân 1 510 kîsesinden baki 1 850 kîsesi dahi umûr-ı sefer..? [yırtık] masârife medâr olur, gayri gûne akçe tedâriki hatıra gelmez diyerek marü'z-zikr *ta'rife* rüsûmı'ndan takdir ohnan 420 kîsenin *esham* .?.[yırtık] ve sekizer seneliğine tanzimiyle vech-i meşrûh üzere mevâcib kesri ve umûr-ı seferriyyeye tahsisini huzzar-ı mümâileyhim münâsib görmeleriyle, nezd-i ferd-i şahânelerinde dahi karin-i istisvâb oldığı halde ol babda izn-i sâmileri buyrulur ise emr u fermân şevketlu, kerâmetlu, mehâbetlu, kudretlu, veli-ni'metim efendim padişahım hazretlerinindir.

* * *

Husûs-ı merkum eğerçe meclis-i mezkûrda bu vechile müzâkere olınmış olub, ancak sâbıklarda kısteyn mevâcibi kesrine akçe iktiza itdikçe ta'vizen virilegelmiş oldığından, bu def'a bilâ ta'viz virildiği sûretde bundan böyle gelecek mevâcibler kesri dahi ol vechile olmak iktiza ideceği zâhir ve el haletu hazihi kısteyn mevâcibinin takarrübi cihetiyle be-her-hâl bir çaresi bulınmak lâbüdd idüği dahi bedihî ve bâhir olmağla, bâlâda beyân ohndığı vechile tanzimine müsaade-i seniyye buyrıldığı halde *İrâd-ı Cedid Hazinesi*'nden verilecek bedel-i muaccelât-ı mukataat ve esham-ı mahlûle muaccelelerinden ve sâir zuhûratdan ve mahsub sûretiyle râbıtası mı rey-i

sâmi-i şahâneleri buyrılur, bu babda ne vechile irâde-i isâbet ifâde-i mülûkâneleri buyrılur ise âna göre hareket olınacağı ma'lûm-ı hümâyunları buyrıldıkda her halde emr u fermân menlehü'l-emr hazretlerinindir.

Takrir mûcibince amel olınsun. Lâkin ta'viz tarikiyle olsa defterdar sâir umûrmı idare idemez. Bu def'a bilâ ta'viz nizâm virilüb, inşaallah gavâil-i sefer def'inde bu mevâcib kesrine tertib iktiza eyler. Şimdiden çaresi mülâhaza olınsun.

(Kaynak: Bşb. Arşivi, Hatt-ı Hümâyun tasnifi belgeler, no 13 355, tarih: 1216/1801-1802)

BELGE: 39

"Esham kıste'l-yevm hesabları" ile ilgili bir defterden notlar:

- Zeman-ı zabtı Muharrem ibtidâsından olan Memleha-i Cedîd ve Edirne Mukataası'na merbût *Edirne Cizyesi*'nden tanzim ohnan altı sehimin taksit-i evvel faizi kâbilü'l- istihkaka virilmesi meşrût oldığından, on yedi senesi Zilhiccesi'nin yigirmi ikinci gününde vâki' Nisan on sekiz senesinde mefkûd olub, on dokuz senesi Muharrem'inin dördünci gününde vâki' evvel faizlerini on yedi senesi Zilhicce'sinde eshâb-ı esham ahz eylediklerinden, on sekiz senesinde eshâb-ı eshama virilecek taksit-i evvel faizleri kesr ve on dokuz senesi taksit-i evvel faizlerine tevfikan *emin-i mukataadan* tahsil ve teslim-i *Hazine-i Âmire* olınmak iktiza eylediği şerh virildi.
- Bu makule haric-ez-muhasebe kalub *Hazine-i Âmire*'ye teslim olunan sehim faizlerini eshâbı gelüb istida'a eyledikde, irâde buyrıldığı mikdârı tenzil ohnub, maadası nakden ve havaleten i'tâsıyçün Kaleminden *kaimesi* virilügelmeğle, sahib-i arz-ı hâlin dahi istida'asına müsaâde buyrulur ise, vech-i muharrer üzere virilmek iktiza ider.
- Bu makule kasr-ı yed olunan eshamın güzer eylemiş taksitlerinden bilâ sûret kalan faizleri *Hazine-i Âmire*'ye teslim olındıkdan sonra eshâbı gelüb memhûr arz-ı hâliyle istida'a eyledikde, o makulelere irâde buyrıldığı mikdârı tenzil ve maadası nakden ve havaleten itâsıyçün kâimesi ve *Sehim Ruznâmçesi*'ne ilm ü haberi virilmek iktiza ider. Fermân...
- *Yeni-il eshamı*'nın üç sümün sehmi sahib-i arz-ı hâlin uhdesinde olup, on altı senesi taksit-i sâni faiziyçün sûret virilmeğle, mukayyed olmağla, virilen sûret mûcibince iktiza iden faizi *mukataa-i mezbûr emini* tarafından ahz ve kabz eylemekle, ba'de'l-i'lâm mükerreren zarar şürûtıyle sahibinden sûret i'tâsında mahzûr yokdır.
- *Yeni-il eshamı*'nın üç sümün sehmi merkum Mehmed Ağa uhdesinde olub, on altı senesi taksit-i sâni faiziyçün sûret virilmekle, mukayyed olmağla, virilen sûret mûcibince iktiza iden faizi mukataa-i mezbûr *emini* tarafından ahz u kabz eylemekle, ba'del-i'lâm mükerreren zarar şürûtıyle sahibinden sûret i'tâsında mahzûr yokdır.
- Sehim mutasarrıflarından uhdesinde olan sehmini *kasr-ı yed* murad idenler meşhûr ve ma'rûflardan ise zahr-ı *berât* da olan mutâbık mühürlerine

amel ve i'tibâr olınmak ve eğer değil ise bi'n-nefs gelüb isbât-ı vücûd eyledikçe yalnız mutâbık mühürlerine i'tibâr olınmayub, hîn-i iktizada virilen bedel-i muaccelâtı ilzama muktedir kimesnelerin imzasıyle kasr-ı yedlerine ruhsat virilmek ve tarih-i kasr-ı yedlerinden kırk gün mürûruna değin sûretleri *Sehim Rûznâmçesi*' nde hıfz olınmak şürût-ı nizâmdan olmağla, işbu berâtın sahibi dahi eğerçe sehmini kasr-ı yed murad ider sehim mutasarrıflarından olub, zahr-ı berâtda olan mühri her ne kadar mahfûz olan mührine mutabık ise dahi, kendüsi el-yevm Darende kazasında sâkin olmak hasebiyle hayat ve mematı ma'lûm olmadığından oğlı Mehmed ve ..?..Mehmed Beğ ..?..*kapu kethüdası* Mehmed Ağa ve *sarrafan* tâifesinden Siban oğlu Boğdasar gelüb hâl-i hayatda ve kemâl-i sıhhatda oldığını ihbar itmeleriyle ruhsat virilmesini istida'a idersiz. İstida'alarına müsaâde buyrıldıkda, ber mûcib-i nizâm bedel-i muaccelesi hesab olınmak iktiza ider. Fermân...

- Eshab -ı eshamdan fevt olanların kıste'l-yevm faizleri *ümenây-ı mukataat* zimmetlerinde kalmamak içün *Hazine-i Âmire*'ye teslim olınub, vereseleri istida'a itdikde verese-i sahiha oldıkları ma'lûm olmak içün müteveffanın berâtını ibrâz ve mutabık mühriyle takdim eyledikleri arz-ı hâllerini temhir eyleyüb, şayân-ı merhamet olan verese ınde'l-hükkâm tahkıyk eylendikde, o makûlelere irâde buyrıldığı mikdâr *Hazine-i Âmire*'den virilmek şürût-ı nizâmından oldığı mukayyeddir.

- Eshâb-ı eshamdan olub, temamen mustahak oldıkları faizlerini kable'l-ahz fevt oldıkda, o makûlelerin faizleri *ümenây-ı mukataat* zimmetlerinde kalmamak içün *Hazine-i Âmire*'ye teslim olınub, vârisleri istida'a eyledikde verese-i sahiha oldıkları ma'lûm olmak içün müteveffanın berâtını ibraz ve mutâbık mühriyle kendü arz-ı hâllerini temhir eyleyüb, şâyan-ı merhamet oldıkları ınde'l-hükkâm tahkıyk eylendikde, o makûle vereseye irâde buyrıldığı mikdâr *Hazine-i Âmire*'mden virilmek kıste'l-yevm şürûtına muvafıkdır.

(*Kaynak:* Cevdet Maliye, no: 11 617, tarihi: 1217-18/1801-1803)

BELGE: 40

Esfâr-ı sâbıkada mîrî ve haremeyn mukataatından ve eshamdan ne vechile cebelu tertib olunmuşdır? Sâbıkları keyfiyyeti kalemlerinden der-kenar olunmak fermân buyrılur.

El haletu hazihi masârif-i seferiyyenin kesret ve vefreti derkâr vehengâm-ı seferde bi'l-cümle mîrî ve haremeyn mukataatından ve eshamdan *c e b e l u* tertibiyle masârif-i seferiyyeye iânet olunmak öteden beru kavâid-i mîriyyeden idüği zâhir ve bedîdâr olmak hasebiyle,esfâr-ı sâbıkada olageldiği vech üzere, bu def'a dahi bi'l-cümle mîrî ve haremeyn mukataatından ve eshamdan *c e b e l u* tertibi emr-i cihâda iânet cümleye fariza-i zimmet-i diyânet ve tanzim-i levâzım-ı hayriyyeye vesile-i sühûlet olmakdan nâşi, mukataat husûsına dâir bundan akdem 207 senesinden virilen nizâmdan evvel tevcih olunmuş olen mukataatdan binde üçer ve nizâm tarihinden sonra tevcih olunan mukataatdan istifâ şürûtına riâyeten üç sene mürûr idenlerden binde ikişer nefer ve eshamın sâbıkı üzere be-her binde iki nefer

tahsili irâde olunsa, eshâb-ı eshamın bazıları noksan ve bazısının ziyâde muaccele ile olmaları takribiyle ziyâdeye alanlara gadri mûcib olacağı zâhir olduğına binâen, i'tidal olunmak içün cümle eshamın tevcihât-ı cedîdesinden maaadasından ale's-seviyye birersenelikfaizlerinin nısfı c e b e l u ta'biriyle alınması müzâkere veistisvâb olunmağla, ol vechile c e b e l u tertib ve 215 senesine mahsûben tahsili lıusûsına irâde-i seniyye taallûk idüb, ol bâbda hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn şeref-efzây-ı sudûr olmağla, imdi ber minvâl-i muharrer nizâm-ı mezkûr tarihine gelince bi'l-cümle mukataatdan binde üçer ve nizâm tarihinden sonra tevcih olunan mukataatdan şürût-ı merkumeye riâyeten üçer sene mürûr idenlerden binde ikişer ve eshamın tevcihât-ı cedîdesinden maadasının birer senelik faizlerinden nısıfları sene-i merkumeye mahsûben olarak tahsili lâzım gelen cebeluları hesab olunub, defterleri takdim olunmak bâbında beyaz üzerine sâdır olan musahhah fermân-ı âli mûcibince *Malikâne*'ye kayd olunub *Haremeyn Malikâne Halifesi*'ne ve *Esham Ruznâmçesi*'ne ve *Baş Muhasebe*'ye ve *Ma'den Kalemi*'ne ve *Haremeyn Mukataası Kalemi*'ne ve *Haslar Kalemi*'ne ve *İstanbul Kalemi*'ne fi gurre-i Ş sene 215 tarihinde ba-fermân-ı şerif başka başka ilm-ü-haberleri virildiği mukayeddir. Fermân devletlu,inâyetlu sultanım hazretlerinindir. Fi 6 Safer sene 1222 [15 Nisan 1807]

Berây-ı tahsil şüde *b e d e l - i c e b e l u* an muaccelât-ı mukataat ve maktu'at-ı mîrî ve mukataat-ı haremeyn ve an faiz-i esham berây-ı iânet-i masârif-i seferiyye bâ-hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn ve ferman-ı âli berây-ı vech-i tahsil şüde defâtir eş tertib ve tahrir ve cebelu eş hesab ve takdim şüde fermûda berây-ı an sene 1215 ber mûcib-i musahhah fermân-ı âli el muvarrah fi 29 Receb sene 1215 ve bâ-fermân-ı şerif kayd ve yedi kıt'a ilm ü haber dada fi gurre-i Ş sene minhü

207 senesinden virilen nizâm tarihinden mukaddem tevcih olunan mukataat ve maktu'atdan atîk i'tibâriyle tahsili irâde buyrulan:
- Muaccele-i atîk: 1000 grş
- Neferen: 3; guruş: 150
- Fi be-her nefere: 50 grş

Nizâm-ı mezkûr tarihinden sonra tevcih olunan mukataat ve maktu'atdan cedîd itibâriyle tahsili irâde buyrulan:
- Muaccele-i cedîde: 1000 grş
- Neferen: 2 ; guruş: 100
- Fi be-her nefere : 50 grş

Eshamın tevcihât-ı cedîdesinden maadasının mecmu'ından tahsili irâde buyrulan:
- Faiz: 1000 grş
- Nısf-eş bedel-i cebelu: 500 grş

(*Kaynak*: Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye, no: 22 330)

BELGE: 41

İzzetlu defterdar efendi,takririniz mûcibince tanzim eyliye deyu, fi 23 L sene *1224* [1 Aralık 1809].
Mûcibince *Malikâne*'ye kayd ohnub ilm-ü haberleri virile

Mukaddemlerde *esham* revâcı olmak takribiyle, fürûht olınan *esham* sekizer senelik muaccele ile fürûht olınugelür iken, biraz vakitden beru hasbe'l-maslaha kesret üzere *esham* açıldığından evvelki gibi sekizer seneliğine kimesne tâlib olmamak hasebiyle, ittifâk-ı ârâ ile altışar

seneliğine olarak karar virilerek ol vechile fürûht olunmakda olub, ancak mahlûl olan esham, nizâm-ı kadîmi üzere sekizer seneliğine fürût olunmak üzere mezâda virilmekde ise de, nakd akce ile sekizer seneliğine fürûhtı kâbil olmadığından, bunlardan hasbe'l-iktiza eshâb-ı matlûbın bazısı ırzâ olunarak virilmekde olub, lâkin sâir der-dest olan eshamın muaccelâtı altışar senelik oldığından eshâb-ı matlûbdan nakden virilür makûleden olarak yedlerinde tezkeresi olanlar sekizer senelik *kavâimi* kabûl itmeyüb altışar senelik virilmek icâb eylediğinden, bu makûle eshâb-ı matlûba altışar senelik *esham kavâimi* virilmek lâzım geldikde, sekizer seneliği altışar seneliğe ve bazen altı buçuk ve yedişer seneliğine i'tâ olunmak üzere bir tarafdan madde-be-madde taraf-ı çakerîden takrir ile arz ve istizân ve bâlâsına fermân-ı âli sudûr ile tanzim olunmakda olub, ancak mevadd-ı merkumenin tanzimi muktezay-ı tabîat-ı maslahatdan olmağla, böyle kesret-i mesâlih hengâmında her bir eshâb-ı matlûb içün başka başka istizan olunmak lâzım gelse, bu husûs müstakil bir iş olarak her bâr ser-i devletlerini tasaddi' kabilinden olacağı zâhir olmağla, mutlaka teshîl-i umûr ve taklil-i mesâlih ile sa'y-i aliyyelerini ta'cizden ihtirâz irâdesiyle fi-maa-ba'ad umûmuna ruhsat-ı seniyyeleri buyruldığı sûretde, muktezây-ı me'mûriyet-i âcizânem üzere, eshâb-ı matlûbdan sekizer senelik virilmesi lâzım gelenlere kemâ-fi-s-sâbık *esham-ı mahlûl*eden sekizer senelik *kavâim* virilmek ve nakd misüllu i'tâsı lâzım gelen matlûbât dahi sekizer senelik altışar seneliğine ve bazen altı buçuk ve yedi seneliğine ve'l-hâsıl kavâid-i mer'iyye-i mîriyyeye tatbik ile dikkat olunarak tasarruf ve idare olunacağı ma'lûm-ı devletleri buyruldukda bu vechile Malikâne'ye kayd ile S e h m R û z n â m ç e s i'ne ve sergi ve zimmet defterlerine ilm-ü-haberleri i'tâsıyle tanzimi muvafık-ı emr ve irâde-i seniyyeleri ise emr ü fermân devletlu, saadetlu sultanım hazretlerinindir.

Kaldı ki bazen nakd akçe ile esham-ı mahlûleden sehm taleb idenlere masârif-i mîriyyeye medâr olmak içün der-dest olan esham-ı mahlûleden kavâim virilmesi teshil-i maslahatı mûcib olmakdan nâşi, o makûle nakd akçe ile sehm matlûb idenlere altışar seneliğine kavâim virilmesi muvafık-ı emr ve irâde-i seniyyeleri ise, emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Üç kıt'a ilm ü haber virildi.
Fi 25 L sene 224 3 Aralık 1809.

(*Kaynak:* İstanbul Başbakanlık Arşivi, Cevdet Maliye tasnifi belgeler, no: 3 771)

BELGE: 42

Fi 2 B sene 1225| 3 Ağustos 1810 |

Anapa muhafızı vezir-i mükerrem saadetlu Seyyid Hüseyin Paşa hazretlerinin *kapu kethüdası* Hasan Efendi kullarının *Bâb-ı Âli*'lerine takdim eylediği bir kıt'a takriri mefhumunda muhafız-ı müşârün-ileyh hazretlerinin *idare-i daireleriyçün* bâ-irâde-i aliyye *bedel-i hass* olarak cânib-i mîrîden senevî yigirmi iki bin beş yüz guruş ta'yin olunmuş olmağla, işbu bin iki yüz yigirmi beş senesine mahsûben dahi meblâğ-ı mezbûrın i'tâsıyle müşârün-ileyhin dûçar oldığı muzayakadan istihlası husûsına müsaade-i aliyye erzân buyrılmasını tahrir ve istida' ider. Ber mantuk-ı der-kenâr bin iki yüz yigirmi dört senesi Cemâziü'l-evvelisinin on üçünci gününden işbu

yigirmi beş senesi Cemâziü'l-evvelisinin on ikinci gününe dek müşârün-ileyh hazretlerinin bir senelik icâb iden yigirmi iki bin beş yüz *bedel-i hassı* virilmiş olmağla, sâbıkı üzere yigirmi beş senesi Cemâziü'l-evvelisinin on üçüncü gününden iki yüz yigirmi altı senesi Cemâziü'l-âhıresinin on ikinci gününe değin dahi hesab itdirildiği vechile lâzım gelen yigirmi iki bin beş yüz *bedel-i hassın* istida' olındığı üzere i'tâsı husûsı muvafık-ı irâde-i saniyyeleridir. Emr ü fermân...

(Kaynak: B.A. Cevdet Dahiliye vesikaları, no: 4340, müsveddedir)

BELGE: 43 (*)

İzzetlu defterdar efendi,

Her bir eyalât ve elviyede kâin iltizâmatın vali ve mutasarrıfına ilzâm olunması irâde-i seniyye-i şehriyâri muktezasından oldığına nazaran, husûs-ı mezkûrın umk ve husûsında işlibâh vâki' olmak hasebiyle, keyfiyyet tekrar huzûr-ı maali-mevfûr-ı cenâb-ı padişâhiye bâ-takrir arz ve istizân olundıkda, "Eshâb-ı mukataa ve malikâne iltizâmatını birer mütegallibeden kimesneye virüb, gitdikce zammca ile reâyâ ve berâyâya ziyâde-i hasar olarak, eşrâr yüz bulub vüzerâ mağlûb olmağla, seferler vuku'unda bir vezirde kuvvet ve kudret kalmadığından Devlet-i Aliyyem harâba yüz tutmuş idi. Binâen - aleyh her bir diyâra vüzerâ yerleşdiremedem[?!] ve taht-ı hükûmetde olan iltizâmat uhdesine ihâledir; sene-i sâbıklarına zamm olmıyarak virilmesi kat'i irâdemdir.Bu tarafda bedelini vakt u zemaniyle ve birer kavi kefil *sarraf* gösterir eshâb-ı mukataa alurlar umûm birer husûs değildir. Haleb'de valdemin havassını dahi öyle eyledim" deyu bâlây-ı takririmize hatt-ı hümâyun-ı mevhibet-makrûn şeref-yafte-i sahife-i sudûr olmağla, imdi fi-maa-ba'ad eyalât ve elviye dahilinde kalîl ve kesîr kâffe-i mukataa ve iltizâmat bilâ-zammca vülât ve mutassarrıfîne ilzâm olunacak oldığına mebni, keyfiyyeti bu vechile kalemlere kayd ve *Tersâne-i Âmire*'ye ve *Darbhâne-i Mâmûre*'ye ve sâir iktiza iden mahallere ilm-ü-haberlerini i'tâya mübâderet eyliyesin deyü. Fi 7 Safer sene[1]228[9 Şubat 1813]

Mucibince Malikâne ye kayd olunub, Darbhâne-i Âmire ve Tersâne-i Mâmûre ve iktiza iden aklâm ve evkaf ve sâir mahallere ilm-ü-haberleri virildi, 11 Safer.

(Kaynak: Cevdet Maliye, no: 4 819)

(*) Bkz. Fotokopi no: 2

BELGE: 44

TUĞRA

Maa zamâim ve tefâvüt senevî 2 yük 41 846,5 guruş malı ve zaman-ı zabtı Haziran ibtidâsından olan *İstanbul ve tevâbiî duhan gümrüğü* mukataasına *Darbhâne-i Âmire* 'mden zabt ve idare olunan mukataatın faiz-i mîrîlerinden 250 000 guruş ifraz ile *ber vech-i ocaklık* rabt olunarak bu def'a tertib olunan 100 sehimin sâbıkı misüllu beher sehmi beşer kîse faiz takdir ve *altışar senelik muaccele hesabıyle* ricâl ve nisvândan tâliblerine fürûhtına ve muaccelesi ve umûr-ı seferiyyeye tahsisen *Darbhâne-i Ma'mûre*'ye teslim olunmak üzere tanzimine irâde-i aliyyem taallûk idüb, ol bâbda ba-takrir şeref-yafte-i sudûr iden hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn ve sâdır olan fermân-ı âlişânım mûcibince esham-ı mezkûrenin tertib-i evvelisinden bir sehmin rub' hissesi bi'l-müzâyede 3 750 guruş muaccele ile hâlâ *Kandiye* muhafızı destûr-ı mükerrem vezirim *Ebubekir Paşa* edâm allahu teâlâ iclâlenin peşkîr ağası işbu raf'-i tevki-i refiü'l-şân-ı hakani kudretü'l-emsâl ve'l-akran Arabgirî el-hac Mehmed bin el-hac Ahmed zîde kadrehu uhdesinde karar itmekle, karar dâdesi üzere muaccelesi olan meblâğ-ı mezbûrı *Darbhâne-i Âmire*'me ve *resm-i dellaliyyesini Rikâb-ı Hümâyun* um *Hazinesi*'ne teslim eylediğini müş'ir sûret-i ruznâmçe-i hümâyunum virilmeğin, sâdır olan hatt-ı hümâyun-ı şevket- makrûnum şürûtı mûcibince *ber vech-i malikâne* uhdesine kayd olunub berât-ı celîlü'l-ünvânım virilmek bâbında bâ-telhîs fermân-ı âlişânım sâdır olmağın, hakkında mezîd inâyet-i padişahânem zuhûra gelüb 1228 senesi Muharremü'l-heramının yigirmi ikinci güni bu *berât*-ı hümâyunı virdim ve buyurdum ki, merkum el-hac Mehmed bin el-hac Ahmed zîde kadrehu esham-ı mezkûredeıı bir sehmin rub' hissesini 1228 senesi Haziran ibtidâsından virdiği muaccele mukabili hayatda oldukça te'biden *ber vech-i malikâne* zabt u rabt ve iktiza iden faizinin nısfını taksit-i evvel olmak üzere rûz-ı Hızır dühûlünde ve nısf-ı âherini dahi taksit-i sâni olarak altı mah mürurunda rûz-ı Kasım dühûlünde senede iki taksit ile Kalem'inden virilecek sûret mûcibince gümrük-i mezbûr *emini* yedinden ahz ve kabzına taraf-ı âherden ferd taarruz ve taaddi eylemeye şöyle bileler i'lâmât-ı şerifeme i'timâd kılalar.

Esham-ı Arabgirî el-hac Mehmed Ağa peşkirî-i Ebubekir Paşa muhafız-ı Kandiye. Berât dâdefi 22 M sene 1228

- *Duhan mukataası* tertib-i 100 sehm evvel, rub' sehm muaccele ..... 3 750 Grş
- Nısf-ı hums *sehm-i Duhan* an tertib-i sâni, 4 Z 1228 ..... 1 500 Grş
- Nısf-ı sümün *sehm-i Kahve*, tertib-i evvel, fi 9 L sene 1202 ..... 812,4 Grş
- *Cizye-i Siroz*, sümün sehm, fi 29 Ş 1228 ..... 1 500 Grş
- Rub'-ı sümün *sehm-i Kıbrıs*, tertib dâde fi gurre-i M sene 1205 ..... 406 Grş

(Kaynak: Ali Emirî tasnifi belgeler, Mahmud II, No: 374, tarih: 1228/1813)

BELGE: 45

Mazmûnı kaydı bâlâsına şerh virildi, fi 11 N sene 35

Devletlu, inâyetlu, merhâmetlu, veliyy-ün-niâm, kesîr-ül-cûd ve'l-kerem efendim sultanım hazretleri;

Memâlik-i mahrûse-i şâhânede vâki' eyâlet ve elviye dahillerinde olan *iltizamâtın* vülât ve mutasarrıfîne ihâle ve ilzam olunması husûsı mukaddem ve muahharan şeref-rîz sudûr olan hatt-ı hümâyun-ı inâyet-makrûn-ı şâhâne mûcibince karargir olan nizâm-ı mezkûr hîn-i vaz'ından beru icrâ ve Dersaadet'de *kapu kethüdalar* ma'rifetile derûhde ve ilzam olunan mukataat ve zeâmet ve timar-ı sâire sebt ve defter olunarak be-her sene vakt ü zemaniyle eshâbından zabıt-nâme ahz ve bedelleri *sarraf* kefaletile peşinen ve mukassatan bilâ-cevr ve ezâ temamen tediye ve ifâ ve azl ve nasb vuku'unda maslahat sehv ve sakametden masûn olmak içün *kapu kethüdalar* tertib ve terkıym itmiş oldıkları *iltizamât defterlerini* birbirlerine teslim olunmakda ise de, dahil-i defâtir olan iltizamât-ı ma'lûmeden başka eshâbı malûm olmıyarak birer takrib yedlerinde kalmış ve zamime ümidiyle vülât ve matasarrıfîne virilmesine rağbet olunmıyarak âher *mültezim*lere ilzam kılınmış her bir eyâlet ve sancakda haylice iltizamât oldığı aşikâr ve lillahi'l-hamd ve'l minnet iki seneden beru derkâr olan kabz ve bereket cihetiyle, taşralarda zehâirin revâcı olmadığına binâen, o makûle hâric-ez-defter eshâbı yedlerinde kalan iltizamâta mültezimîn taraflarından rağbet olunmıyarak, bu sene-i mübârekede vülât ve mutasarrıfîne ilzama talibler olub, ancak o misülluların bedel-i iltizamları sıhhati üzere ma'-lûm olmadığından gayri, kendülerinden sual olunsa doğrısını haber virmeyecekleri ecilden şimdiye kadar her kimlere virilmiş ise yine anlara virilmek üzere *kapu kethüdalar* taraflarından virilen cevabı ısga' itmiyerek şürût-ı hasenenin hilâfı bizlere cevr ve ezâ olunuyor yoilu kelâmlar ile bi-vech tâcize ibtidâr ve min gayr-i sebeb def'-i def'aten iştikâya ictisâr eylediklerine mebni, nizâm-ı müstahseneyi tatarruk-ı halelden vikâyete münâzaatün-fihâ olan iltizamâta bir hüsnü-i sûret virilerek sızıldısının def'i esbâbının lâzım geldiği müstağni ve beyân olmakdan nâşi, fi-maa-baad açıkda kalan iltizamâtdan eshâbı temessükini getürüb vülât ve mutasarrıfîne virmeği murad idenlerin kavl-i mücerredlerine i'tibâr olunmıyarak otuz üç ve otuz dört senelerinde kaç guruşa ilzam olunmuş oldığı *kapu kethüdalar* ma'rifetile taharrî ve tahkik birle, sinîn-i mezkûreteyn bedelleri sahihen tebeyyün itdikde, sene-i sâbık ittihaz olunan her kaç guruş ise eshâbına i'tâ birle ırzâ' ve iskât olurlar ise, zabıt-nâmeleri ahz ve *defter-i iltizamâta* kayd olunub, kabul itmiyerek ziyâde iddiâ ideri olur ise husûs-ı mezbûr *kapu kethüdalar* taraflarından *Bâb-ı Âli'ye* ifâde ile muktezay-ı hakkaniyyet ne ise icrâ olunarak kat'-ı nizâ' kılınması ve birkaç seneden beru bedel-i iltizamları tekerrür itmiş iltizamâtlarda dahi kil ü kal ve eshâbına cevr ve ezâ olunmıyarak vakt ü zemaniyle iltizam ve bedelleri *sarraflar* tarafından te'diyesine *kapu kethüdalar* kemâliyle ihtimam olunması ve dahil-i defter olmıyan iltizamâtı niçün aldınız deyu vülât ve mutassarrıfîn adem-i kabûl ile gerüye redd dâ'iyyesinde olmaması ve zikr olunan *perâkende iltizam* içün virilen nizâm cümlenin ma'lûmı olacağına binâen, imrâr-ı vakt olunmıyarak otuzbeş ve otuzaltı seneleri hitâmına kadar dahil-i defter itdirilmesi ve derûhde olunacak mukataat ve zeâmet ve timar eshâbı bu sene âhere *ilzam* yahud *emâneten* idare iderim diyerek eyâlet ve elviye mutasarrıflarına virmekde

muhalefet iderler ise keyfiyeti *Bâb-ı Âli*'ye ihbâr olunarak eshâbı der-akab celb ve ihtar ve tehdid ile taallûk idüb, ol babda hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn-ı şâhane şeref-rîz sudûr ve nizâm-ı mezkûr bi-ibâretiha *Divân-ı hümâyun* ve *Malikâne* aklamına kayd ile *kapu kethüdalar* taraflarına başka başka ilm-ü-haberler virilmiş ve iltizamâtın bilâ zam vülât ve mutasarrıfîne ilzam olunması hakkında virilen nizâm her tarafda taaddüd-i zâbitan ile bir takım mezâlim ve taadiyâtın def'i ve hem vüzerâ ve mîrmirânın nef'i-i maslahat-ı hayriyyesine mebni idüğü vâresete-i kayd-ı efhâm olub, husûs-ı mezkûr dahi irâde-i kâtıa-i cihandâri ile nizâm-ı müstahseneye zeyl olunmuş ve husûs-ı mezkûr vülât ve mutasarrifîne bâ-evâmir-i celîle i'lân kılınmış olmağla, bu babda vülât ve mutasarrıfın taraflarından ve gerek eshâb-ı iltizamât câniblerinden bir gûne tereddüd ve i'tizâr olunmak yahud iltizamât eshâbına cevr ve ezâ vuku' ile sızıldı çıkarılmak bir vechile câiz olmadığı ve haricde kalan iltizamât dahi tahkıyk ve sene-i sâbık i'tibâr olunarak deftere idhal olunacağı tenbihatını havi çâkerlerine hitâben şeref-rîz sahife-i sudûrolan emr-i celîlü'l-şân viirûd ve mazmûn-ı itâat-makrûnı rehin-i iz'ân-ı abd-i sadâkat-i intimâ' olarak irâde-i şehinşâhi harekete dikkat ve fariza-i zimmet-i çakerâneme elyak ve sezâ olan istizâde-i eyyam-ı ömr-i devlet-i şehinşâhi ve tedâme-i eyyam-ı ömr-i devlet-i veliyy-ün-niâmileri da'vâtı akdem-i evrâd ve ezkâr-i çakerânem idüği ifadesi..?..ittehaz olunarak istifay-ı tevcihât bende-i perverîleri ma'razında takdim-i arzıhal rıkkıyet-mâle ictisâr kılındığı inşaallahu Teâlâ vüzerâ ve mîrmîrân hakkında zuhûra gelen inâyât ve ihsân-ı mülûkânenin edây-ı teşekküründe cümleten aczimiz âşikâr idüği muhât-ilm-i âlem-i âşinây-ı veliyy-ün-niâmaneleri buyruldıkda ekîd teveccühât-ı mekârim-i âyât-ı rahimâneleri kemakân hakk-ı bendegânemde şâyân buyrulmak bâbında emr ü ferman devletlu inayetlu, ibhetlu, merhametlu veliyy-ün- niâm kesir-ül-cûd ve'l-kerem efendim sultanım hazretlerinindir.
(mühür: Osman)

Fi N sene 1235 (Haziran 1820)

(Kaynak: Cevdet Maliye, no: 20 794)

BELGE 46

İltizamât hakkında mukaddema şeref-bahş-ı sahife-i sudûr olan hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrûn-ı şahâne mûcibince, ibtidâ virilen nizâmda memâlik-i mahrûsede kâin iltizamât sene-i sâbıkı vechile vüzerâ ve mîrmirânın Der-i Saâdet'de *kapu kethüdalarına* teklif olunub, alurlar ise anlara ilzam olunmak ve kavi *sarraf* göstermeyüb, yahud aşağı düşürmek sevdasiyle cevr ve ezâ iderler ise, eshâbı kendüleri saklamak husûsı mansûs oldığına binâen, muktezây-ı münîfi üzere erbâb-ı mesâlih taraflarından bazı zeâmet ve timar veyahud kura ve mezârî'n zabt ve ta'şirine ve münâzaât-ı sâiresine dâir fermân-ı âli istidaâsıyle takdim olunan arzıhallere kuyûd-ı lâzımesi sual ve ihraç itdirilerek *kapu kethüdalarına* havale birle, defter-i iltizamâta dahil olmadığı ve vali ve mutasarrıfı tarafından iltizamı taleb olunmadığı i'lâm olundığı halde, eshâb-ı arzıhalin istidaâlarına ve kanun ve *Defterhâne* ve kuyûd-ı meşruatına tatbiken üzerleri buyrılarak iktiza iden evâmir-i şerifesini kaleminden tastir olunmakda iken iltizamâta dokunur

dokunmaz bu makule her bir mashalatın *kapu kethüdalarına* havalesi hem erbâb-ı mesâlinin heyhûde iz'âcını mûcib ve hem *kapu kethüdalarının* teksîr-i işgalini müstevcib olmak mütalâasıyle, fi-maa-baad fakat zabt ve ta'şir emr-i şerifi istiyenlerin maslahatları ber mûcib-i nizâm-ı müstahsene *kapu kethüdalarına* havale olunub, maada iltizamât şürûtuna dokunmıyan sâir münazaâlu mevad ki, meselâ bir iki zeâmet ve mukataa mutasarrıfları beyninde mütenâziün-fih olan karye ve mezrâ'nın *Defterhâne* kuyûdına tatbiken tahkik ve temyizi veya müşterek hisselerinin tefrik ve taksimi veyahud bazılarının hudûd ve sınuru vaz'-ı i'lâm ve i'şâr ve rüsumâtının ta'yin-i kemmiyeti ve geçmiş senelerde vülât ve mutasarrıfeyn taraflarına ilzam olunmamış ve âher mültezime dahi virilemiyerek kalmış olanları kimler zabt ve ta'şir itmiş ise, hâsılatlarının anlardan tahsili husûslarına dâir ber muktezay-ı *defter-i hâkânî* ve ber mûcib-i kanun lâzım gelen evâmir-i aliyye kemâfiü'l-kadîm ısdâr olunub, fakat işbu emr-i şerifler mücerred ol karye veyahud mezrâ'nın kat'-nizâ'ı içün olub, dahilinde oldığı eyâlet valisi veya sancak mutasarrıfı taraflarından ahnan ve istenilen iltizamâtdan ise, yine sene-i sâbıkı üzere ol tarafa virilüb, zeâmet ve timar sahiblerinin zabtına ser-rişte olmaması şartı derc ve tastir olunması husûsı *Divân-ı Hümâyun* kalemine bâ-buyrıldı tenbih olunmış ve bir müddet dahi bu vechile câri olmış ise de, muahharan bazı dahil-i defter olmıyarak açıkda kalan *perâkende iltizamât* eshâbı taraflarından bazı sızıldı vuku'ıyle ve ez-cümle mukaddema iltizamât defterine idhalden istinkâf ile kendüleri zabt ve ta'şir veyahud âher mültezimlere ilzam iderek hâsılatlarına tedenni getirmiş oldıkları zeâmet ve timarlarını şu mikdar bu mikdar sene-i sâbık iddeâsıyle yeniden defter-i iltizamâta idhal zımnında arzıhalleri takdim itmelerine mebni, bilâhare bu husûs içün üç sene mukaddem bi'l-cümle *kapu kethüdaları* kulları bir yere tecemmu' iderek, bu maddenin bir hüsn-i sûretini lede'l-müzâkere, o misüllu açıkda kalan iltizamât eshâbından temessüküni getürüb vülât ve mutasarrıfine virmek murad idenlerin kavl-i mücerredlerine i'timad olunmıyarak, otuz üç ve otuz dört seneleri kaç guruşa ilzam olundığı gereği gibi tahkıyk ve sene-i sâbık ittehaz birle,bedel-i iltizamı i'tâ kılınmak ve otuz altı senesi hitâmına kadar dahil-i defter olmıyan iltizamâtı eshâbı mültezim bulamıyarak deftere idhal da'iyyesinde olurlar ise, havâle-i sem'i i'tibâr olunmamak ve otuz üç ve otuz dört seneleri bedel-i iltizamâtı *kapu kethüdaları* taraflarından bi't-taharri sahihen tebeyyün idenlerden eshâbı razı olmıyanlar olur ise, o makuleleri ve gerek vülât ve mutasarrıfeynin matlûbı iken virmekden istinkâf eyliyenleri *kethüdây-ı sadâret* bulunanlar celb ve tenbih ve tehdid ile ber mûcib-i şürût tanzim ve tesviye kılınmak üzere nizâma rabt ile *Divân-ı Hümâyun* ve *Malikâne* kalemlerine kayd ve sûret-i hâli mübeyyin vüzerâ ve mutasarrıfeyne hitâben evâmir-i aliyye ısdâr ve *kapu kethüdaları* taraflarına ilm-ü-haberleri i'tâ olunması sûretine beynlerinde karar virerek, ol bâbda takdim eyledikleri mahzar gûne takrirleri sürh işaretiyle atebe-i felek-mertebe-i cenâb-ı cihânbânîye lede'l-arz,bâlâsına şeref-efzây-ı sâdır olan hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn-ı şahânede *kapu kethüdalarının* takrirleri ve sürhde beyân olundığı vechile tanzim olunsun, hâricde kalan iltizamât dahi bir sene-i sâbıka i'tibâr olunarak, anlar dahi deftere idhal olunsa münâsib olur, *kapu kethüdaları* mukataat ve zeâmet ve timar ve sâir nân-pâre eshâbına cevr ve ezâ itmeyüb külliyen sızıldı çıkmamasına dikkat eylemeleri dahi mûmâ-ileyhüme tenbih kılınsun deyu emr u fermân buyrulmuş ve ol vechile mantuk-ı münîfi icrâsına ibtidâr olunmuş oldığından başka, tarih-i mezbûre değin deftere dahil

olmıyarak açıkda kalan *perâkende iltizamâtın* dahi iktizasına göre sahibleri irzâ' ve bedelleri tahkik olunabilenlerin ardı alınmasına *kapu kethüdaları* taraflarından ihtimam olunmakda ise de, işbu açıkda kalan *pekâkende iltizamâtdan* ekserîsinin sene-i sâbıkaları bu tarafda tahkik olunamadığından, vülât ve mutasarrıfeyn veyahud yerlerinde bulunan mütesellimleri taraflarından dahi taleb ve rağbete dâir inhâları vuku'a gelmediğinden, bu makule mechûl perâkende şeyleri *kapu kethüdaları* iltizam ve kabulden hasbe'z-zarûr istinkâf ve i'tizâr iderek, sahibleri dahi nihayet kendu taraflarından zabt ve ta'şiri bâbında veyahud maksudları yine taraflarından zabt ve ta'şir olunarak, sâir bir gûne nizâ'larının fasl u hasmı zımnında evâmir-i aliyye istidaâsında olmakda iseler dahi, şâyed bir gûne fermân virilmesi iltizamât nizâmına dokunur ve irâde-i seniyye-i şahâneye münâfî olur mülâhazasıyle, gerek bunlara ve gerek bazı zaviye ve imâmet ve hitâbet misüllu hizmetlere vakf olarak şart ve ta'yin kılınmış mezraâ veyahud onbeş müd hınta istîâb ider erâzi nizâ'ına kadar mevadd-ı cüz'iyeye dahi evâmir-i aliyye virilemeyüb, nihayet *kapu kethüdalarına* havale olunuyor ise de, anlar dahi o makûle mechûlleri olan mevadd hakkında bir şey diyemiyerek, cevab i'tâsıyle i'tizâra mecbur oldıklarından, bu cihetlerle kalemlerde ve erbâb-ı mesâlih yedlerinde bu makûle arzıhal ve evrak teraküm iderek, eshâbı peyderpey *Bâb-ı Âli*'yi ve aralık aralık mübâret rikâb-ı kamer-tâb-ı şehinşâhiyi tasdî' itmekde ve fi'l-hakika içlerinden bazısının fermân-ı âli istemekden maksûdı şürût-ı iltizamâta münâfi kendu tarafından zabt itmekliğe ser-rişte olmak üzere cebre ve sanîaya mahmûl olsa bile, cümlesi böyledir denilemiyerek bazısı dahi bu istidaâya mecbûr ve muztarr olması melhûz olub, her ne ise bu usûl cümleye usreti mûcib olmakda oldığına mebni, nihâvet bu husûsın ikisi ortası bulunarak mahall-ı sû-i zann olanlar ile olmıyanları tefrik ve temyîz idecek vehcile bir hüsn-i sûret virilüb, hem iltizamât hakkında karargir olan şürût-ı hasenenin te'sisi ve hem def'-i vâkia istirham idenlere be's cevabı virilmiyerek cümlesinin isticlâb-ı da'vât-ı hayriyyesi zımnında ittifak-ı ârâ ile bir hüsn-i sûreti bulunmak icâb eylediğinden, evvelki salı güni bazı havass ve me'mûrin kulları ve *kapu kethüdalarından* çend neferi huzûr-ı hazret-i vekâlet-penâhiye celb ve akd-i meclis ile müzâkeresine mübâ'deret olunarak, evvel emirde meclisde bulunan *kapu kethüdaları* bendeleri istintâk olunub, cevablarında şimdiye kadar vülât ve mutasarrıfeyn taraflarına derûhde ve defâtire idhal olunan iltizamâtdan başka açıkda kalanlar bî-hâsıl ve bî-meâl olub, şöyle ki: vülât ve mutasarrıfine derûhdesi karargir olan iltizamâtın ma'lûm ve cesîm olanlarından başka perâkende ve cüz'iyyatlarından bile işe yarar olanlarını mahallinde tahkik ile kendülerine yazdıklarında, bu tarafda sahibleri buldırılarak bi'l-ırzâ' sene-i sâbıkları üzere ta'yin ve deftere idhâl olunmuş oldığından, el-haletu-hâzihi dahil-i defter olanlardan haric her ne var ise vülât ve mutasarrıfin kabul ve rağbet itmedikleri çürük ve bî-hâsıl şeyler dimek olacağına nazaran, bu makûlelerin münâzaâtıyçün kanun ve şürûta tatbiken fermân-ı âli virilmekde bir gûne be's ve valilerin nüfuzına dokunur şey olmıyacağından maada, bi'l-farz içlerinde vali ve mutasarrıfeynin kabûl ve rağbet ideceği şey olur ise bu tarafa yazub, ber mûcib-i nizâm kendu taraflarına derûhdesini taleb ve temhîr ideceklerine ve ol halde bu dahi sâirleri misillu derhâl deftere idhâl olunmak mümkin olacağına binâen, şimdiki hâlde kendülerinin tahkik idemedikleri o makule meçhûl ve bî-hâsıl olan kura ve mezârî'n gerek zabt ve ta'şîrine ve gerek *Defterhâne*'ye dokunur münâzaâtlarına dâir arzıhaller ibtidâ kendülerine havale ile, taraflarından

sûret-i âli i'lâm olındıkdan sonra, bazı kuyûd-ı ihtirâziyye dercile emr-i şerif virilmekde be's olmıyacağını ifâde ve beyân ve bazıları tarafından dahi vâkıâ bu husûsın böylece ortası bulunarak, iktizasına göre evâmir virilmek iktizay-ı hâlden göriniib, zirâ bâlâda beyân olundığı vechile, muahharan şeref-efzây-ı sudûr olan irâde-i merâhim-âde-i hazret-i padişâhîde, hâricde kalan iltizamât dahi bir sene-i sâbıka i'tibâr olunarak anların dahi deftere idhal olunmaları münâsib olacağına dâir emr u fermân-ı şahânenin mantuk-ı münîfi hem şürût- iltizamâtın vikâyesi ve hem bezı *perâkende iltizamât* eshâbı olan â'cizenin himâyet ve sıyâneti muhassenâtını câmi' olarak, ol vakitden sonra dahi bi'l-ikdâm hayli perâkende şeyler defterlere idhâl olunmuş ise de, el-haletu-hâzihi *kapu kethüdalarının* ifâdelerine göre, açıkda kalanlar meçhûl ve bî-hâsıl ve bî-meâl makûleleri olarak, kabul ve derûhdesi zarardan gayri nesneler mi mukayyed olmayub, hâl böyle iken, bu makûleleri dahi an-cehl-i bedel iltizam takdiriyle deftere idhal itdirmek tarafeyne gadr ve zarar ihtimalinden kurtulamıyacağı misillu *kapu kethüdaları* taraflarından külliyen cevab virildikten sonra, bunların istedikleri fermânları virmemek eshâb-ı mesâlihi iz'âc kabilinden olacağına nazaran, münâsib olmadığı isbât ve âhar bendeleri cânibinden bu maddenin bilâhâre cânib-i mîrîye dahi zararı dokunmakda olub, şöyle ki: cânib-i mîrîden bâ-muaccelât fürûht olunan cüz'iyyat makûlesi maktu'at iltizamına vülât ve mutasarrıfeyn tarafından rağbet olunmıyarak eshâbının zabtıyçün şimdi emr-i âli dahi i'tâ kılınmıyarak, bu makûlelerden kimisi aldığı mukataaya mutasarrıf olamadığından bahisle, mevâcibe müretteb veyahud havalâta virilmiş mallarını te'diyede i'tizâr ve bazısı berâtını getürüb iâde ile virdiği muacceleyi mütâlebeye ibtidâr itmekde oldıklarından gayri, bu sûreti herkes görerek elyevm kavâimi mezadda olanların dahi tâlibi bulunamayub nâ-füruht kalacağı dermiyân olunarak, bu bâbda beynü'l-huzzâr devr u derâz ebhâs-ı kesıre ceryân idüb, bilâhare bu tarihe değin dahil-i defter olanlar şürût ve nizâm mûcibince kemâkân vülât ve mutasarrıfîne derûhde olunarak bu usûle kat'en halel gelmemek ve dahil-i defter olmayub sene-i sâbıkları dahi bu tarafda tahkik olunamıyanların sahibleri taraflarından zabt ve ta'şir zımnında veyahud bir kimesneye ilzam ve emânet vechile ihalesiyçün zabtı bâbında fermân-ı âli istidaâsıyle arzıhal takdim olundıkda, kemâfi's-sâbık kuyûd ve şürûtı ba'de'l-ihraç yine nizâma tevâfukıyçün bir kere *kapu kethüdasına* havale ile, defter-i iltizamâta dahil olmadığı ve vali ve mutasarrıfı tarafına iltizamı taleb olunmadığı i'lâm olundıkdan sonra, sudûr idecek fermân-ı âlide dahi *eğerçe kapu kethüdasımn* i'lâmına mebni bu vechile fermân-ı âli sudûr itmiş ise de, mahallinde vali ve mutasarrıfı tarafından bunun zabt ve iltizamına rağbet olunur ise, sahibi mahallinde mevcûd oldığı halde hakiki ırzâ iderek ve mevcûd değil ise, mahallinde bedel-i sâbıkı ve hâsılatı keyfiyyetini gadrdan ârî olacak vechile tahkıyk veyahud fakat bir sene mutasarrıfına zabt ve ta'şir ile kemmiyyet-i hâsılatını zâhire ihraç eyliyerek, ana göre bedel-i sâbık i'tibâriyle kendüsine derûhdesiyçün keyfiyyeti bâ-tahrirat ve i'lâm durmadan inhâ eylemeleri ve tâlib olmadıkları sûretde eshâbına zabt ve ta'şir itdirmeleri fıkarâtı bi-ibâretiha derc ve tastir kılınmak ve kezâlik *Defterhâne*'ye dokunur bazı münâzaât ve gerek güzeşte mahsûlat zımmında fermân istidaâ idenlerin arzıhalleri dahi yine bir kere *kapu kethüdasına* havale ve i'lâm olundıkdan sonra, eğer dahil-i defter ise virilecek evâmir-i şerife fakat münderic olan nizâ'ın kat'ıyçün olub, eshâbının zabtına bir vechile ser-rişte olmaması kaydı tezkîr ve eğer dahil-i defter değil ise, virilecek fermân-ı âli kezâlik nizâ'ın

kat'ıyçün olub, vali ve mutasarrıfı tarafından iltizamına rağbet olunur ise, bâlâda muharrer zabt emr-i şerifine derc olunacak şürût vechile tanzimi husûsı buna dahi derc ve ilâve olunmıya ve bunlara dâir yazılacak evâmir-i aliyye mutlaka vülât ve mutasarrıflne hitâb olarak (?) yazılub, işbu hitâb hususı mevâdd-ı sâire misillu bıyrıldısında tasrihe muhtaç olmamak üzere işbu kuyûd-ı nizâm müceddeden *Divân-ı Hümâyun* ve *Malikâne* kalemlerine kayd ile bi'l-cümle *kapu kethüdalarına* ilm-ü-haberleri i'tâsıyle tanzimi münâsib (?) ve melhuz olan mahâzîrdon sâlim olacağı beynü'l-huzzâr tezekkür ve ityân olunmasına ber vech-i meşrûh tanzim ve icrâsı husûsı hak-pây-i canâb-ı zillullahîye lede'l-arz, işbu takrirde beyân olundığı üzere, kuyûd ve nizâm-ı mezkûre müceddeden *Divân-ı hümâyunımız* ve *Malikâne* kalemlerine kayd ile bi'l-cümle *kapu kethüdalarına* ilm-ü-haberleri i'tâsiyle tanzim ve icrâ oluna deyu şeref-efzây-ı sahife-i sudûr olan hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn-ı şahâne mûcibince, nizâm-ı mezkûr *Divân-ı Hümâyun* kaleminde kayd ve asıl hatt-ı hümâyun-ı şahâne kalem-i mezbûrda hıfz olunmuş olmağla, *Malikâne Kalemi*'ne dahi kayd ile, sâir lâzım gelen aklâma ve bi'l-cümle vüzerây-ı izâm ve mîrmirân-ı kirâm *kapu kethüdalarına* iktizası vechile başka başka ilm-ü-haberleri i'tâ olunmak üzere *Malikâne Kalemi*'ne fi 27 Ş sene 238 tarihinde ilm-ü-haber kaimesi virilmiştir. *Fi 27 Ş sene 238* [17 Mayıs 1823].

(*Kaynak:* Cevdet Maliye, no: 10 245)

BELGE: 47

TERSÂNE HAZİNESİ'NİN 1221 YILININ SAFER AYINA AİT GELİR-GİDER HESAPLARI (20 NİSAN-19 MAYIS 1806)

I. *GELİRLER:*	Gurus
1- 1221 yılı muharrem ayı sonunda hazine mevcudu.....	16.080
2- Bazı kişilerin uhdelerinde olan haremeyni'ş- şerifeyn mukataaları zamlarının 1220 yılı birinci taksitlerinden teslim olunan.....	7.350,5
3- Bazı evkaf-ı şerif mülhakatı ve selâtin-i izâm hazerâtı uhdelerinde olan mukataalar zamlarının 1220 yılı birinci taksitlerinden teslim olunan.....	16.906
4- Esham faizlerinin 1219 yılı üçüncü taksitleri ile 1220 yılı birinci ve ikinci taksitlerinden teslim olunan.....	138.412
5- İpek resmi hâsılatı olmak üzere 1220 yılına mahsûben teslim olunan.....	17.342,5
6- Bazı kazalar ile adalardan alınan kalyoncu bedeliyyelerinden 1220 yılına mahsûben teslim olunan.....	44.372
7- Tersâne giderlerine tahsis olunmuş olup eminlere verilegelen havaleler ve ocaklıklar ile başpeksimetçi ocaklığının 1220 ve 1221 yılları emvallerinden teslim olunan.....	94.656,5
8- Kalyon mevâcibi tahsilatı olmak üzere 1220 yılı cizye mallarından teslim olunan.....	80.926,5

9- Tersâne Hazinesi'nden zabt ve idare olunan bazı mukataaların (Ayadimitri ve Kondıra mukataaları) 1220 yılı iltizam bedellerinin birinci taksitinden teslim olunan.....	5.000
10- Tersâne Hazinesi'ne tahsis edilmiş olan Derya Kalemi timarlarının 1220 yılı iltizam bedellerinden teslim olunan.....	11.520
11- Tersâne-i Amire binaları için tahsis olunan paradan teslim olunup gelir kayd olunan.....	37.666,5
12- Bazı müteferrik gelirler.....	1.794
Toplam gelir.....	472.026,5

II. *GİDERLER:*

1- Maaş ve ücret ödemeleri, gemi donanım ve tâmiri, yiyecek ve giyecek giderleri, vs.	356.485,5
2- Tersâne'ye ilhak olunan Hasköy Tophânesi'nin bazı giderleri için yapılan ödemeler.....	2.304
3- Tersâne-i Âmire'nin bazı binaları için yapılan giderler.....	34.372,5
Toplam gider.....	393.162,5

III. *GELİR-GİDER FARKI:*

Toplam gelir.....	472.026,5
Toplam gider.....	393.162,5
Gelir fazlası.....	78.864,5

(Kaynak: Bşb. Arş., HH no: 48 983-A'dan sadeleştirilerek ve özetlenerek çıkarılmıştır)

BELGE: 48

TERSÂNE HAZİNESİ BÜTÇESİ

I. TERSÂNE-İ ÂMİRE HAZİNESİ'NİN 1237 SENESİNE KIYASEN İŞBU 238 SENESİNİN İRÂD-I MUAYYENESİ:

	(Potansiyel gelir)	(mümteniat/aynî tertib olunan)	(Gerçekleşen gelir)
1- Mukataat ve timar bedel-i iltizamlarından ve cizye ve esham ve sâîreden irâdı.....	4.379.261	283.872,5	4.095.388,5
2- Gabyar bedeliyyesinden irâdı.....	244.750	82.000	157.750
3- Vakt-i hazarda kalyoncı bedeliyyesinden irâdı	1.050.537,5	957.787,5	92.750
	5.674.548,5	365.872,5	4.345.888,5
-Aynen tertib olunan kalyoncı bedeli.....		957.787,5	
		1.323.660	

	rumî kîse	küsur grş
(Kîse hesabıyla:) 5.674.548,5 grş veya.....	11.349	84,5
- Bâlâda tenzil olman mümteniât.....	741	372,5
	10.607	176
- Bâlâda muharrer aynen tertib olınub tenzil olınan kalyoncı bedeliyyesi	1.915	287,5
	8.691	388,5

1- Ber vech-i ocaklık müretteb emvâlden emânaten virilmiş olub hâsılâtı ma'lûm olmıyen cizye ve avârız emvâli.....	288	494
2- Hazine-i merkumeden zabt ve lizam olman memâlik-i mahrûse resm-i mizan-ı harir mukataası emâneten idare olınmakda olub hâsılâtı ma'lûm olamadığından bir senelik bedel-i iltizamı.....	1.100	
3- Bâki bi'l-likdam tahsili me'mûl olan.....	7.322	394,5
	8.691	388,5

II. HAZİNE-İ MEZKÛRENİN Bİ'Z-ZARÛR BER VECH-İ TAHMİN BİR SENELİK MASÂRİF-İ MUAYYENESİ:

	Guruş
1- Derûn-ı Tersâne-i Âmire'de inşâ ve ta'mir olınmakda olan süfün-i hümâyûnda ve sâir hidmât-ı lâzımede istihdam olınan marangoz ve kalafatçı ve rençberân ve amele-i sâirenin bir senelik icâreleri.....	1.200.000
2- Tersâne-i Âmire ümenâsı ve müstahdem hulefâ ve küttâb ve sâirenin bir senelik maaşları	150.000
3- Süfün-i donanmay-ı hümâyunda müstahdem sancak ve süvâri ve mülâzım kapudanların maaşları ve gedüklüyân ve gabyar neferâtının mevâcibleri.....	1.824.107,5
4- Kapudanan ve hulefâ ve küttab ve mustahfızîn ve sâirenin bir senelik erz ve revgân-ı sâde ta'yinatlarının bahası.....	250.000
5- Kalyonlar ve zından fırunlarında tabh olınub kapudanan ve gedüklüyân ve zabitân ve küttab ve amele ve sâlreye virilen nân-ı azizin bir senelik hınta bahası ve masarifi.....	500.000
6- Kapudanan ve hulefâ ve küttab ve muhtahfızîn ve sâirenin bir senelik göşt ta'yinatlarının bahası.....	50.000
7- Edevât-ı âheniyyenin ücret-i i'mâliyyeleri ve mîrî çekleve (?) (çekelde?) lerin selefleri (?) ve bâ-sûret inşâ olınan sandalların mefrûşat ve pârekende mübavaâ olınan mühimmât bahaları ve masârif-i sâire-i mütefferrikanın bir seneliği.....	1.200.000
8- Tersâne-i Âmire sahasında müceddeden insâ ve ta'mir olınmakda olan süfün-i hümâyunın kereste ve sütün ve seren ve takım-ı âheniyyesi ve tıl ve kendir ve alât ve gomane ve nuhâs ve kursun ve katran ve zift bahası ve tasra destgâhlarında insâ olınan sefâin me'mûrlarına virilecek ale'l-hesabları.....	2.000.000
9- Kasımpasa humbara karhanesinde isâga olınan yuvarlak ve misket daneleriyçün tertib olınan hilon bahası ve navulı ve ücret-i i'mâliyyesi masarifi.....	220.000
	7.394.107,5

Veya 14.788 kîse 107,5 grş

III. MİZAN:

	Rûmî kise	küsûr gurus
-Masârif	14.788	107,5
-İrâd-ı hazine-i Tersâne-i Âmire.....	8.691	388,5
-Masârifin ziyâdesi.....	6.096	219

(Kaynak: Bşb. Arş., HH no: 27 924-K)

BELGE: 49

TERSANE HAZİNESİ 1243-1244 YILI HESAPLARI

I. TERSANE HAZİNESİ'NİN SENE-İ SÂBIKDAN BÂKİ MEVCUDİYETLE BİR SENEDE İRÂD-I MUAYYENESİNDEN TAHSİL OLINAN MEBÂLİĞ

	Guruş
— Sene-i sâbıkada mevcûd-ı hazine olan.....	141 216,5
— Bazı kesan uhdelerinde olan Haremeyni'ş-şerifeyn mukataatı zamâiminden tahsil ve teslim olınan	143 865,5
— Hazine-i merkumeden idare olanın mukataat ve timarat ile memâlik-i mahrûse resm-i mizan-ı harir bedel-i iltizamından teslim olınan.....	2 147 866
— Ber mutad-ı kadim mîrî mukataatı mallarından ve palamar hâsılatından ve Mısır takasitinden müretteb ta'rife rüsûmı ve avârız mallarından teslim ohnan.....	963 900
— Kalyon mevâcibi müretteb atından olan hazine mallarından teslim olınan.....	515 968,5
— Bazı evkaf-ı şerif mukataatı zamâiminden teslim ohnan...	208 047
— Hazine-i merkumeden idare ohnan esham faizinden teslim ohnan.....	190 190
— Bazı mevadd-ı müteferrikadan teslim olunan.....	364 837,5
— Ma'lûme'l-esâmi kaza ve cezireden müretteb gabyaran bedeliyyelerinden teslim olınan.....	19 500
— 242 senesine mahsûben bazı kaza ve cezireden müretteb kalyoncı ve mellâh neferâtı bedellerinden ve baz be hazine olan mevâcib fazlalarından teslim ohnan.....	314 649
— Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye neferâtının masâriflerine tahsisen sinîn-i mezkûreteyne mahsûben müretteb olan kalyoncı bedeliyyelerinden tahsil ve teslim olınan:	
— 243'e mahsûben 3 748 135	
— 244'e mahsûben 370 339,5	
4 118 474,5.....	4 118 474,5
Toplam.....	9 128 517

II. TERSÂNE HAZİNESİ'NİN BİR YILLIK MASRAFI

— Ümenâ ve memûrin-i sâirenin maaş ve mahiyyelerine, mübayaa ohnan âhen-i ham ve alât-ı cedîd ve levâzımât-ı sâire bahalarına i'ta olınan.....	4 826 977
— Tersâne-i Âmire'de müstahdem Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye neferâtlarının mahiyye ve elbise ve te'yinat bahaları ve kapudan-ı derya ve sâir zabitan ve gedükliyamn maaşlarıyla zuhurât masârifata virilmiş olan mebâliğ	4 118 474,5
Toplam.....	8 945 451,5

III. 244 SENESİ RAMAZAN-I ŞERİFİNİN ALTINCI GÜNÜNDE DÜHUL İDEN ŞUBAT GAYETİNDE BER VECH-İ BÂLÂ MEVCUD OLAN AKCE İLE MEVKUFEN ZABT OLINAN İRÂDIN VE MASÂRİFİN MİKDARI

A. (İRÂD)

— Tersâne Hazinesi tertibatından teslim olınub mevkufen zabt olınan.....	689 761,5
— Donanmay-ı hümâyun maiyetine tertib olınan kara askerinin mekûlâtlarına mahsûben Darbhâne-i Âmire'den ta'vizen teslim olınub mevkufen zabt olınan.....	42 058
— 236 senosi emvâllerine mahsûben Darbhâne'den ta'vizen teslim olınub mevkufen zabt olınan.	63 672,5
— Hazine-i merkuma merbût bazı esham mahlûlâtından teslim olınub mevkufen zabt ohnan.....	3 083
— Hınta hamulesiyle bazı navul ve sâireden teslim olınub mevkufen zabt ohnan.....	96
— Bazı mevaddan hazine-i merkumeye teslim olınub ber vech-i emânet mevkufen zabt olınan.....	41 979
— Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye neferâtının mahiyye ve masârifâtlarına tahsisen müretteb olan kalyoncı bedellerinden teslim olınub mevkufen zabt olınan.....	1 078 542,5
— Ber vech-i bâlâ gösterilen mevcûd-ı hazinenin mikdârı.....	1 830 065,5
	2 129 978,5

B. MASÂRİFE VİRİLMİŞ MEBLAĞ

— Amele icâratı ve sâire için bâ-tezkere-i Divân virilmiş olan.....	462 259,5
— Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye neferâtının masârifleriyçün bâ-tezkere-i Divan .. (?).. dan verilmiş olan.....	640 032,5
— Mubayaa olmuş olan âhen bahası.....	96
— Rusyalu userâsından şeref-i islâm ile müşerref olanlara i'tâ olmak üzere i'tâ olınan.....	1 341
	1 103 729

(Kaynak: MAD, no 8886 s. 379)

BELGE: 50

Benim vezirim,

Bî-hamd-ı Allahu Teâlâ tertib ve tanzimine muvaffak olunub bir tarafdan tevlir ve teksîrine bakılmakda olan *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*'nin masârifatı mukabili karşulık irâd tedârik olınmadıkça tedricen usret çekileceği zâhir ve âşikâr oldığına binâen, hazinelerin keyfiyyeti şimdiye kadar ne mikdâr şey tedârik olınabilmiş ma'lûm-ı hümâyunım olmak içün defterlerin arz ohnmasına mukaddema irâde-i şahânem taallûk etmişdi. Bu husûsa dâir takririnle defterdarın ve Darbhâne'nin arz olınan takrirleriyle

bi'l-cümle defterleri yegan yegan mütalaa eyledim, sübhan-allah şimdiye değin masârif-i mezkûreye gösterilen irâd sülüsi derecesindedir. Maa haza Asâkir-i Mansûre'nin bir senelik maaş ve ta'yinat ve kisve bahaları ber vech-i tahmin senevî otuz dört bin bu kadar kîse akçeye resîde olacağı tebeyyün itmeğle, bu sûretde beher hâl şimdiden bunın çaresine bakılmak lâzım geldiğinden, *Darbhâne-i Âmire*'mden idare olınan mukataat ve cizye zamâimi hâsılatı masârifat-ı mezkûreye sarf olınmak içün kırk iki senesinden i'tibâren tahsis ohnub, defterdara havale olınarak başkaca idare olınsun, ancak bu masârifat içün fi-maa-ba'd *Darbhâne-i Âmire*'mden iâne matlûb olınmamak üzere bunlardan başka *Cib-i Hümâyunumız Hazinesi*'nden mazbût emlâk-ı hümâyunımdan bundan böyle külliyetlu irâd me'mûl oldığından ol dahi sene-i merkumeden i'tibaren zikr olınan mukataat ve cizye ile beraberce zabt ve idare ile masârifat-ı mezkûreye tahsisen kezâlik defterdara havale ve ma'rifetiyle idare ve rü'yet olınub, ahz olınan harc-ı bâb ve boğça bahaları dahi üzerine zam olınsun, kaldı ki *Darbhâne-i Âmire*'mde cîb-ı hümâyunımız irâdından maada vâridat kalmıyacağından ve ol dahi zât-ı hümâyunıma mahsûs masârifatın idaresinden oldığından, bundan sonra zuhûr idecek masârifatı cîb-i hümâyunumız tarafına tahmile mahal kalmamış oldığından, ana göre hüsn-i idare ve rü'yetine bi'l-ittifak ihtimam ve gayret olınsun. Bir de bir müddetden beru evkaf-ı hümâyunımız dahi Darbhâne'den zabt ve idare olınmakla ise de masâlihinin cesâmeti cihetiyle, merkez-i lâyıkında bakılmakdan kalmış. Hazır bu aralık mukataat ve cizye ve emlâk misullu şeyler *Hazine-i Âmire*'me nakl ve defterdar ma'rifetiyle idare ohnacak oldığından, evkaf dahi *Derbhâne*'den ayrılub başkaca idare ohnmak üzere *Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti* ünvanıyle nışancıy-ı sâbık el-hac Yusuf Efendi'ye ve bu cihetler ile *Darbhâne Nezâreti* yalnız ma'denler ve cîb-i hümayunımıza müteallik havass ve mukataat ile mübayaa mesâlihine münhasır olacağına mebni, *Darbhâne Nezâreti* dahi hâlâ Darbhâne baş kâtibi Ali Rıza Efendi'ye ve gümrük ile matbalı emânetleri dahi nâzır-ı sâbık Said Efendi'ye tevcihle ve icrâ birle, Sâib Efendi şimdilik *Asâkir-i Mansûre Nezâreti*'nde bırağilub, defterdara virilecek irâdları bir müddet hüsn-i idare ile yolına konıncaya kadar defterdarlık i'lâvesinden sarf-ı nazar olınub, irâd bulunmak maddelerinde defterdar ile Sâib Efendi ikisi bu husûsı kendülerine iş güç idüb beraber daîma müzakere iderek bu aralıkda böylece idaresine bakılub, hâsıl olacak irâdın kemiyet ve keyfiyyeti tebeyyün idüb bilindikten sonra ilerüde hazinesi ayrılmak ve defterdarlık i'lâvesiyle idare ohnmak sûretleri icâb eylediği halde taraf-ı hümâyunımdan bi'l-istizan icrâsına bakılır. Kaldı ki, masârifatın topı tiz elden bu irâddan virilemiyeceği zâhir olmağla, hâlik Şabçı Bohor'ın mukaddema *Darbhâne*'den zabt olınan zimemâtı otuz dört bin kîse olmeğla, bu dahi defterdara havale olınarak bir tarafdan tahsiline gayret eylemesini ve meblâğ-ı mezkûrenin iki bin bu kadar kîsesi *Cîb-i Hümâyunımız Hazinesi*'ne te'diye olınmasını mümâileyhe tenbih eyliyesin. Hakk-ı Teâlâ cümlesine tevfîk ihsân idüb, mesâlih-i Devlet-i Aliyye'mize her halde yesr ve sühûlet kerem eyliye, âmin.

(Kaynak: Hatt-ı Hümâyun, no: 17 362, tarihi: 1242/1826-27)

BELGE : 51

Mukataat Hazineleri nin bundan akdem cânib-i mîrîden bi'l-ifraz başkaca idaresi husûsına irâde-i kerâmet-ade-i cenâb-ı cihân-bânileri şeref-sudûr ve sünûh buyrılmış oldığından, tıbk emr ü fermân-ı cihân-mutâ'-i hazret-i padişahâneleri vechiyle ifraz kılınmış idüğinden, idaresi husûsına say ve ikdam olınmakda tecviz-i kusur olınmayub, ancak hazine-i mezbûrlarının mukaddem *Darbhane-i Âmire* lerinden hîn-i ifrazında mürettebât ve tahsilâtı husûslarında bir gûne nizâma rabt ohnmamış oldığına binâen, tahsilât ve masârifatını mübeyyin mîrî hazineleri misullu mah-be-mah iktiza iden sergileri *Bâb-ı Âli*'lerine takdim kılınmakda ise de, mürettebât-ı hazinelerinin tahsilât ve bakayası husûsları etrafiyle ma'lûm-ı mekârim-i melzûm-ı şahâneleri buyrılacak vechiyle sûret-i haseneye rabt ve zabtı icâb-ı hâlden oldığına mebni, iktizası hüsn-i nizâmı lede'l-mülahaza, hîn-i ifrazından şimdiye kadar olageldiği vechiyle bundan böyle dahi yine mah-be-mah iktiza iden sergileri *Bâb-ı Âli*' lerine takdim kılınub, bunlardan başka be-her sene Mart dühulünde hazine-i mezkûreden mazbût bi'l-cümle mukataat ve cizye ve emlâk ve mürettebât-ı sâire her ne ise her birilerinin bedel-i iltizamlarının miktarları ile tahsilâtlarının kemmiyet, keyfiyetleri ve tahsilâtdan ber mûcib-i senedât verilen masârifat ve bâki mevcût-ı hazinelerinin müfredâtı beyânla, mürettebât ve bedel-i iltizamlarından hasbe'l-icâb nâ-tahsil bakayası kalur ise,ne sebeb-i hikmete binâen kalmışdır, keyfiyyeti bâlâlarına alâ vechü'l-izâh beyân ohnarak bir kıt'a defteri terkıym ve *Mukataat Nâzırı* bulınan kulları taraflarından *Darbhâne-i Amire* 'leri misüllu dergâlı-ı felek-bargâlı-ı hazret-i melekdarîlerine arz ve takdim ile defteri mezkûr nezd-i mekârim-i müfred-i padişâhanelerinden tevkif buyrıldığı halde,hazine-i mezkûrelerinin bi'l-cümle vâridat ve mürettebât ve tahsilât ve masârifat ve bakayaları keyfiyetleri etrafiyle ma'lûm-ı hümâyun-ı hazret-i gîtî-sitânîleri buyrılmış olacağından maâda, mürettebât ve muhassesât-ı hazinelerinin vakt ü zamanıyle tahsilâtlarına medâr-ı azîmi mûcib ve bilâ sebeb emvâl-i padişahânelerinin bakaya kalmamasını müstevcib olacağına binâen,bu sûret ile be-her sene defteri terkıym ve takdim kılınmak üzere nizâma rabtı muvafık-ı irâde-i hazret-i cihân-bânileri buyrılır ise, hazine-i merkumeleri mürettebât ve tahsilât ve bakayasının ba'dezin bir guruşı açıda kalmıyarak be-her sene vakt ü zamanıyle iktiza iden defteri terkıym ve takdim olınmak ve ahlâk-ı abidânem kullarının dahi keyfiyyet-i ma'lûmları olub, mûcibince harekete ibtidâr eylemeleriyçün işbu takrir-i abidânem bi-ibâretihâ mukataat zimmeti defterlerine kayd ve hıfz olınub, nizâm-ı mezkûrın ale'd-devam icrâsına i'tinâ ve dikkat kılınmak üzere bâlâda mübârek ve mes'ûd hatt-ı hümâyun-ı inâyet-makrun-ı mülûkâneleri ile terkıym buyrılması bâbında ve kâffe-i husûsatda emr ve fermân hazret-i veliü'l-emr ve'l-ihsan efendimizindir deyu hâlâ *Mukataat Nâzırı* seadetlu utufetlu esseyid *Mehmet Es'ad Efendi* hazretlerinin rikâb-ı hümâyun-ı şahâneye 13 C sene 243[1 Ocak 1828]tarihiyle muvarrah takdim eylediği tahriri kayd olunmışdır.

(Kaynak: Bşb. Arş., MAD no: 8151, vrk 5 a ve b. Krşl. MAD no: 8197, vrk. 5)

BELGE: 52

HÜDAVENDİGÂR SANCAĞINDAN TAHSİL OLUNAN İMDAD-I HAZARİYYENİN KAZALARA GÖRE DAĞILIMI (Yıl: 1247/1831-32)

Kazalar	*Miktar (grş)*
Mihaliç	556
Kite	183
Kirmasti	315
Kebsud	366
Kızılca-i Tuzla	500
Bayramiç	166
Soma	333
Gemlik	266
İnegöl	300
Pazarcık	83
Mudanya	200
Atranos	300
Bergama	133
Nevahihâ-i Bergama	133
Ihca-i Bergama	133
Gönen	266
Aydıncık	233
Torbalu	533
Göynük	83
Beğpazarı	99
Gölpazarı	333
Yenişehir-i Bursa	300
Seferihisar	99
Seferihisar-ı Günyüzi	99
Harmancık	300
Domaniç	146
Lefke	165
Yarhisar	133
Söğüd	165
Gökçedağ	103
Taraklı	165
Karahisar-ı Nallu maa Pazarı	100
Koruk	30
	(7 319)

(Kaynak: Hazariyye Defteri, no 16, s. 100)

BELGE: 53

İNEBAHTI SANCAĞI MUTASARRIFLARI İÇİN İNEBAHTI SANCAĞI KAZALARINDAN TOPLANACAK İMDAD-I HAZARİYYE (YIL: 1247 /1831-32)

Kazalar	*Miktar (grş)*
Çatalca	5 000
Kerbeş	5 250
Vesik	1 250
Ermiye	2 500
Ul'al (?)	2 500
Tırhala	2 500
Alasonya	1 250
İbrail	1 250
	21 500

(Kaynak: Bşb. Arş. Hazariyye Defteri, no 16, s. 102)

BELGE: 54

Harir Nâzırı Ömer Lütfi Efendi kullarının takriridir. Fezleke-i meâli afyon tüccarından dolayı iki sene zarfında Mukataat Hazinesi ne âid olarak husule gelen menâfi'in mikdârı ve kemmiyetini mübeyyin olmağla,bu maddelere dâir diğer bir kıt'a takrir ile beraber manzûr-ı hümâyunı mülûkâneleri buyrulmak içün arz ve takdim kılındı. İnhası vechiyle ril'yet olunmakdu olan muhasebesi mûcibince, ticâret-i merkumenin menâfi' hâsılasından zuhûr idecek 12 bin ve küsur kîse mevcûd akçenin şimdilik sene-i cedide afyon sermayesine tahsisen ıktizasının icrası ve sâlifü'z-zikr diğer takririnde gösterilen takyîdât vechile icâb iden evâmir-i aliyye ve mekâtibinin tasdir ve testiri muvafık-ı irâde-i seniyye-i mülûkâneleri buyrulur ise, icrây-ı iktizasına mübâderet olunacağı muhat âlem-i alileri buyruldıkda, emr u fermân hazret-i veliü'l-emr efendimizindir.

İzzetlu defterdar efendi,

İşbu takrir diğeri ile beraber hak-pây-ı hümâyun-ı şahaneye lede'l-arz inbâ olundığı üzere tanzimi ve icrâsına ibtidâr olunması mazmununda hatt-ı şerif-i mülûkâne şeref-sudûr buyrulmuş ve iktiza iden evâmir Divân-ı Humâyun'dan i'tâ itdirilmiş olmağla, siz dahi icâbının icrâsına himmet elyilesin deyu,Fi 6 M sene [12] 48 [5 Haziran 1832]

İlm-ü-haber virildi, fi 16 M sene 48 [15 Haziran 1832]

* * *

Cânib-i mîrîden *yed-i vâhid* şürûtı üzere bey' ve şirâsına me'mûr buyruldığı afyonun 45 ve 46 seneleri mahsûli mukaddemce takdim ohnub rü'yeti derdest olan muhasebe defterinde zikr ve beyân olındığı vechile, evvelki sene İzmir'de ve giçen sene bu tarafda fiyat-ı muhtelife ile ceste ceste fürûht ohnarak esmânından hazâin-i mülûkâneden alınmış olan sermaye akçesi tamamen yerlü yerine te'diye ve lâzım gelan gümrük ve fazla-i ta'rife rüsûmâtı *Evkaf-ı Hümâyun-ı Şahane Hazinesi*'ne ve ihtisabiyye ve kantariyye ve mümeyyiziyye rüsûmâtı *Mukataat Hazinesi*'ne kâmilen teslim ve afyon-ı mezkûrın mahallerinden mubayaasıyla evvelki sene İzmir'e ve giçen sone müteallik olan irâde-i seniyye mucibince Dersaadet'e nakl ve teslimine

kumpanya usulünce tertib olunmuş olan müslim ve reâyâ tüccarına tahsis kılınan kâr-ı şer'i ve nakliyye ve sâir mesârif-i zarûriyyesi taraflarına i'tâ olundıkdan sonra, sinîn-i mezkûreteyn afyonundan 32 yük 47 bin 788 guruş nakd akçe ile 43 bin 961 çeki aynen mevcûd afyon *Mukataat Hazinesi*'ne râci' ve sırf temettü' kalmış ve muahharan şeref-sünûh buyrulan irâde-i seniyye mûcibince mevcûd-ı mezkûrın mubayaa olınan Amerika sefinesiyçün 1900 kîse akçeye mukabil vırılan 10 555 çekisi lede'l ifraz girü kalan 33 406 çekiden mukaddemce bir kıt'a takrir-i çakerânemde ifâde olındığı üzere, be-her çekisi 83 guruşdan bir def'a 6 884 çeki ve ba'dehu fî-i mezbûr ile 2 bin çeki ve bu def'a Londra tarafından rovâcına dâir havadis zuhûr ile bakiyesi olan 26 522 çekisi dahi fî-i mezbûr üzere satılmış ve bu vechile sinîn-i mezkûreteyn afyonunun ardı alınarak topının temettü' hesab olındıkda, sâye-i himâ-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde afyon zırâile ta'yiş iden fıkaradan isticlâb olunmuş olan ed'iye-i hayriyyenin semeresi olmak üzere sinîn-i mezkûreteyn afyon temettü' 14 bin kîse akçe demek oldığı anlaşılmış oldığından ve meblâğ-ı mezbûrdan zikr olunan Amerika sefinesi kıymetine takas kılınmış olan 1900 kîsesi ba'de'l-tenzil 12 bin ve kusur kîse mevcûd olması iktiza eylemiş ve işbu sene-i mübâreke mahsûl-i cedîd afyonı zuhûr iderek mubayaasıyçün sermaye akçesiyle me'mûrlar irsâli lâzım gelmiş ve sene-i sâbıka ayfonı 17 000 kîse akçe sermaye ile mubayaa ve nakl olunmuş ise de, bu sene-i mübârekede afyonun feyz ve bereketi ale'l-el'ân anlaşılmamış idüğünden ve revâcına göre afyon mahsûli evsat olmak cihetiyle 12-13 bin kîse sermaye ile idaresi mümkin olacağından hazâin-i mülûkâneden sermaye istidaasıyle hâk-pay-ı hümâyun-ı hazret-i cihânbâniyi ta'cize hâcet kalmamış gibi görünmekle, muvafık-ı irâde-i aliyyeleri ise, rü'yet olunmakda olan muhasebe mûcibince zuhûr idecek mevcûd-ı mezbûrın şimdiki sene-i cedîde afyonı sermayesine tahsisen usûl-i sâbıka üzere kumpanya-i mezkûr tüccarıyle kontrato olunarak taraflarına teslim ve me'mûrların ta'yin olunmasıyçün ruhsat-ı seniyye istihsal ile Baş Muhasebe'ye kaydı ve *Mukataat Hazinesi*'yle taraf-ı çakerâneme iktiza iden sûret ve ilm-ü-haberleri i'tâsıyçün devletlu defterdar efendi bendelerine ihalesi lâzımeden ve işbu takrir-i çakerânemle beraber takdim kılınan diğer takrir-i bendegânemde tafsil olındığı vechiyle evâmir-i seniyye ve merâtib-i sâmiye ısdârı icâb-ı vakt u halden idüği ma'lûm-ı âlileri buyrıldıkda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir. (Mühür: Ömer Lütfi)

(*Kaynak:* Bşb. Arş. Cevdet Maliye, no 27 758)

BELGE: 55

Mukataat Nezâreti lâfzı tayy ile defterdârlığa tahvil olındığını müş'ir ilm ü haberdir:

Sâye-i kerâmet-vâye-i hazret-i şahânede *M u k a t a a t H a z i n e - i Â m i r e s i* mesâlihi teksîr etmiş ve etmekde bulınmış oldığından, hüsn-i idare-i maslahat zımnında Nezâretin defterdârlığa tahvili icâb-ı hal ve maslahatdan olmakdan nâşi, *M u k a a t N e z â r e t i v e H a z i n e s i* lâfızları tayy ile *A s â k i r - i M a n s û r e - i M u h a m m e d i y y e H a z i n e s i D e f t e r d â r ı* denilmek ve tıbk defterdâr gibi müstakil buyrıldı

yazmak ve tevcihât-ı hümâyun defterine rütbe-i evveliye kayd olınmak üzere *Mukataat Nâzırı* izzetlu Nâfiz Efendi'ye *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Defterdârlığı* unvânıyle hil'atı iksasıyle icrâsına ibtidâr olunması meâlinde mübârek hatt-ı ilhâm-ı nukat-ı hazret-i mülûkâne sahife-i arây-ı sudûr buyrılmış ve iktiza iden münifi icrâ kılınmış olmağla, keyfiyeti icâb iden mahalle kayd olınarak lâzım gelen hazâin-i şahâneye ve aklâma ilm-ü-haberlerinin i'tâsına himmet olınmak bâbında beyaz üzerine sâdır olan fermân-ı âli mûcibince *Baş Muhasebe*'ye kayd ile iktiza iden muhallere ilm-ü-haberleri tahrir olınmak fermân buyrılmağın, mûcibince kayd olınub, diğer ilm-ü-haberleri verilmekle, *Maliye Kalemi*'ne dahi işbu ilm-ü-haber verildi. *Fi 25 Ra sene 1250* [1 Ağustos 1834]

Kaynak:
(Bşb. Arş. , Maliye Kalemi Nizâm Defteri, MAD, no: 7959, s. 161. Krşl. MAD no: 8197, vrk 6 ve MAD no: 8151, vrk. 5)

BELGE: 56

Mansûre defterdarı efendi kullarının takriridir...

Anadolı cânibinde afyon hâsıl olan mahallerden an *yed-i vâhid* fi-i maktu' ile 251 senesine mahsûben müteveffa Ömer Lütfi Efendi ve vefatından sonra maslahatın arkası alınmak içün damadı Mazlum Bağ ma'rifetiyle mubayaa ve nizâmı vechiyle müşterisinden mümeyyiziyye olarak ahz ve firari olmak üzere girift ve zabt olunan hâlis afyon 74 822 çeki ve fark-ı rakuza 837 çeki 46 dirheme bâliğ olmuş ve ma'lûm-ı âlileri buyrıldığı üzere sene-i mezkûre afyonı hâlisinin çekisi 100 ve rakuzasının 50 guruşa olarak icâb idecek bahasına mahsûben *Mansûre Hazinesi*'ne emâneten ber vech-i peşin 10 000 kise i'tâsıyle ma'lûme'l-esâmi çend nefer müste'min ve Avrupa tüccarına bâ-irâde-i seniyye fürûht olunmak mülâbesesiyle, ol mikdâr afyon müteveffa ve mîr-i mümâileyhümâ ma'rifetleriyle mersûmüne tamamen bi't-teslim fi-i mezbûr üzere esmânı 75 yük 24 133 guruş ve ber mutad *kantariyye* ve sâire olarak müşterisinden alınan üç kalem *şedâidât* 10 660 guruş ve müteveffay-ı mümâileyhe hazine-i mazbûreden sermaye olarak bâ-sûret virilen 10 000 kise ki, min haysü'l-mecmu' müteveffay-ı mümâileyhin makbûzâtı 125 yük 34 773 guruşa bâliğ ve mezkûrü'l-mikdâr afyonın *Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi* âidi olarak ber mantuk-ı derkenâr hazine-i mezkûreye teslim olunan 147 bin dokuz yüz bu kadar guruş *resm-i gümrük* ve *fazla-i ta'rifesi* ve *Mansûre Hazinesi*'ne âid olarak kezâlik hazine-i mezkûreye başkaca teslim olunan 221 950 guruş *resm-i ihtisabiyyesiyle* afyon zırâ'ından eshâb-ı arz öşr almayub bedeli olarak hazine-i mezkûreden bi'l-istida' almak üzere fi-i maktu' müşterisinden be-her çekide tevkif olunan birer guruşdan icâb iden 74 436 guruş dönüm haşhaşı ve öşr-i *afyon bedeli* ve müteveffay-i mümâileyhin yedi aylık maaşı ve mubayaat bahası ve defterî mûcibince *kumpanya tüccarına* ve sâire olarak bi'l-cümle medfu'âtı 50 yük 39 137,5 guruşa resîde olarak, makbuzatdan fürunihâde ile lede'l-muvazene be-hesabı-ı kise-i rûmî fazla menâf'i 14 991 kîse küsûr 135,5 guruş olub, meblâğ-ı mezburın 10 000 kîsesi ber vech-i muharrer ol mikdâr sermayeye mahsûben hazine-i merkumeye mukaddem ve kusur 4 991 kîse küsûr guruşı açıkdan bi'd-defaat muahharan

bar vech-i emânet teslim olunmuş olmağla, bu sûretde ber minvâl-i muharrer muhasebe-i mezkûrenin rü'yeti ve meblâğ-ı mezbûrın 10 000 kîsesi sermaye-i mezkûreye ve kusurı *Mansûre* masârifine irâd kayd olunmak üzere tesviyyesi muvafık-ı emr ve irâde-i seniyye buyrulur ise mûcibince Baş Muhasebe'den kayd ve Mansûre zimmeti ve Sergi defterlerine ilm-ü-haberleri ve verese-i müteveffay-ı mümâileyh tarafına sûret-i muhasebesi i'tâsıyle tesviyyesine ibtidâr oluneceği.

Mümâileyh Lütfi Efendi'nin hîn-i vefatında afyon maslahatının sûret-i idaresinin yoluna konulması lâzımeden ve afyon mahsûli bu sene-i mübârekede *Mansûre Hazinesi*'nden fürûht olunmuş idüği vâzıhatdan olmak mülâbesesiyle, iktize iden muhasebesinin hazine-i merkumeden rü'yet ve tesviyyesiyle ilerüde idaresi müstakil me'mûra ihâlesine mevkûf oldığı halde ifâde olunmak ve âher me'mûr teklifine hâcet olmıyacak oldığı takdirde ahz u i'tâsı hazine-i merkumeden idare kılınmak üzere şimdilik bu husûsın taraf-ı çakerîye havalesi iktizay-ı emr u fermân-ı vâcibü'l-iz'an-ı şahâneden idüği hazine-i mezkûreye vürûd iden ilm-ü-haberden müstebân ve muktezay-ı sıdk-ı ubudiyyetim üzere, evvelâ cânib-i hak ve resûl-i muhakkakına tevekkül ve saniyen tevcihât-ı hazret-i şehinşâhîye tevessül ile her bir emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkânenin harf-be-harf icrâsına ve mahvel-i uhde-i âcizânem bulunan cümle husûsâtın mihver-i lâyıkında rü'yet ve temsiline elden geldiği mertebe say've gayret itmeği nefs-i âbidâneme bâis-i selâmet ve rûy-ı sefidi dünya ve âhiret bildiğim ecilden bu husûsa dahi bi'z-zat nasb-ı nefs-i ihtimam ve dikkat eyliyeceğim vâreset-i kayd-ı iştibah ve gümân ise de, nezd-i âlilerinde tefrikden ....?... oldığı üzere, taklidgirden rüûs-ı âcizânem bulunan husûsatın tefrik ve teksîrinden nâşi, kalen ve kalemen iştigâl-i kesîre derkâr ve afyon maddesinin dahi *kumpanya tüccarıyle* söyleşmek ve taşraya müteaddid adamlar ve akçeler gönderilmek ve *Afyonhâne*'de vezn-i kantar ve hıfz ve hırâset eylemek husûsına dâir haylice işi oldığından maiyet-i âcizânemde muavin kılıklı bir müdir bulundığı takdirde maslahatda yesr ve sühûlet olacağı hatır-kezâr-i abdi-i bi-mikdâr oldığına ve mümâileyh Mazlum Beğ bendelerinin bu maddede ma'rifesi bulundığına mebni, maiyet-i âcizânemde olmak ve her bir husûsı taraf-ı çekeriden bi'l-sual rü'yet ve her halde istikamet eylemek üzere muavin kılıklı afyon ahz u i'tâsına cânib-i hazineden müdir ta'yin ve 53 senesi Muharreminden i'tibaren afyon temettü'atından olarak şehriyye 2 500 guruş maaş tahsis ile istihdamı mütebâdir-i hâtır-ı fâtir olub, nezd-i âlilerinde dahi tensib oldığı ve irâde-i saniyye-i mülûkâneye muvafık buyrıldığı halde iktizası icrâ ve ol vechile istihdamına i'tinâ kılınacağı ma'lûm-ı devletleri buyruldıkda, emr u fermân hazret-i memlehü'l-emrindir.

Mansûre Defterdar'ına fi 6 Za sene 52 [*12 Şubat 1836*]
İlm-ü -haber dâde fi 14 Za 1252 [*20 Şubat 1837*]

(Kaynak: Başbakanlık Arşivi, Cevdet maliye tasnifi belgeler, no 502)

BELGE: 57

Sergi Muhasebesi nden

Nakd hükmünde mütedâvil olan evrakın def'aten evrak-ı cedîdeye tebdili ademü'l-imkân olarak, vakt-i taksiti olan haziranda dahi atık evrak ile taksit i'tâsı teşevvüş-i kuyûdı müstelzim olacağından, haziran taksitinin evrak-ı cedîde ile tebdil olundıkça i'tâsı ve fakat taksit-i mezkûrın ziyâdece uzamaması icâb-ı hâl ve maslahatdan olduğundan, evrak-ı merkumenin mümkin mertebe yetişdirilmesine gayret ve himmet olunması husûsına irâde-i saniyye-i cenâb-ı padişâhî müteallik buyrulmuş olmağla, mûcibince icrây-ı iktizasına himmet buyrulmak bâbında beyaz üzerine sâdır olan fermân-ı âli mûcibince şeref-sünuh buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşahî *Sergi Muhasebesi* ne kayd olunarak zikr olunan taksit akçesinin uzamayub eshâbına i'tâsı ve evrak-ı atîkanın evrak-ı cedîde tebdili zımnında sür'at-i tab' ve temsiliyçün *Darbhâne-i Âmire*'ye ve keyfiyyet-i irâde-i nâtıka-i şahâne ma'lûm olmak içün *Vâridat* ve *Esham Muhasebesi*'ne ilm ü haberleri tahrir olunmak fermân-ı sâmi-i müşîrî buyrulmağın, mûcibince kayd ile iktiza iden mahallere ilm ü haberleri virilmekle keyfiyyet-i irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî ma'lûm olmak içün *Esham Muhasebesi*' ne dahi işbu ilm ü haber verildi. *Fi 24 N sene 1257* [9 Kasım 1841]

* * *

Nakd hükmünde tedâvül etmekde olan *kaime*lerin tesviyye olunacak numara ve sâir husûsât-ı icâbiyyesinin tesviyyesiyçün mülga *Cizye Kalemi* mümeyyiz ve ketebesi efendilerin maaş-ı kadîmleriyle *Sergi Muhasebesi Kalemi*'ne nakl olundığını mübeyyin ilm-il haberdir:

Cizye kisedârı Mustafa Efendi fi şehr 4000 grş	Mustafa Saadeddin Efendi fi şehr 250 grş	Mehmed Salim Efendi 250 grş
Said Mustafa Efendi 250	Elhac Ahmed Ef. 150	Ali Efendi 150
Osman Efendi 120	Diğer Osman Ef. 120	Tekaüd serhalife Mustafa Efendi 500
Tekaüd Halil Ef. 150	Odacı mahiyyesi 80 grş	
	Minha neferen: 11 6030 grş	

Ceride Kalemi ketebesi maaşlarından nakl olunan:

Elhac Mehmed Raşid Ef. fi şehr 800 grş	Hacı Aziz Ef. 660	Hafız Osman Ef. 310
Ali Efendi 250	Hafız Ali Ef. 400	Şehremini Hafız Ahmed Ef. 350

Şevki Efendi
75

Nuri Efendi
25

Hafız Halil Ef.
250

Minha Neferen: 9
3120 grş

Esham Muhasebesi ketebesinden Kumkapılı Ali Efendi maaşı: fi şehr 250 grş.

MİNHA neferen: 21
9400 grş.

* * *

N akd hükmünde tedâvül itmekde olan kaimelerin tesviyye olunacak numara ve sâir husûsât-ı icâbiyyesinin tesviyyesiyçün mülga *Cizye Kalemi*'nin mümeyyiz ve ketebe ve odacısının maaş-ı kadîmleriyle *Sergi Muhasebesi Kalemi*'ne nakli husûsuna irâde-i aliyye müteallik buyrularak cümlesi muhasebe-i mezbûreye celb ile umûr-ı me'mûriyyetlerine meşârif eylemiş oldıklarına ve bu madde ise müddet-i kalîlede arkası alınur şey olmadığından, be-her hâl maaşlarının dahi muhasebe-i mezkûreye naldiyle kalem-i mezbûr ketebesinden ma'dûd bulunmaları iktizay-ı maslahatdan bulunduğundan, maaş-ı muayyene-i kadîmleri olan meblâliğ-i mezbûr işbu sene-i mübâreke rebiü'l-âhırı gurresinden i'tibâren Sergi Muhasebesi Kalemi maaşlarına bi'l-idhal *Masârifat Muhasebesi*'nde olan kayıdları tashih olunarak Sergi Muhasebesi'ne ve sâir lâzım gelen mahallere ilm-ü-haberleri i'tâsı husûsı Sergisi muhasebecisi saadetlu utûfetlu efendi hazretleri bir kıt'a memhûr takrirleri ile inhâ itmekle, Masârifat Muhasebesi'ne kayd ile ilm-ü-haberleri virilmek fermân-ı müşîrî buyrulmağın kayıdları bi't-tashih maaş-i kadîmleri olan 9 bin 400 guruşın Sergi Muhasebesi ketebelerinin maaşlarıyla beraber i'tâ olunacağını mübeyyin diğer ilm-ü-haberleri virilmekle, keyfiyet ma'lûm olmak içün muhasebe-i merkumeden vürûd iden işbu ilm-ü-haber kayd olunmuşdır. *Fi 24 N 1257* [9 Kasım 1841]

(Kaynak: MAD 10 551, s. 153)

BELGE FOTOKOPİLERİ

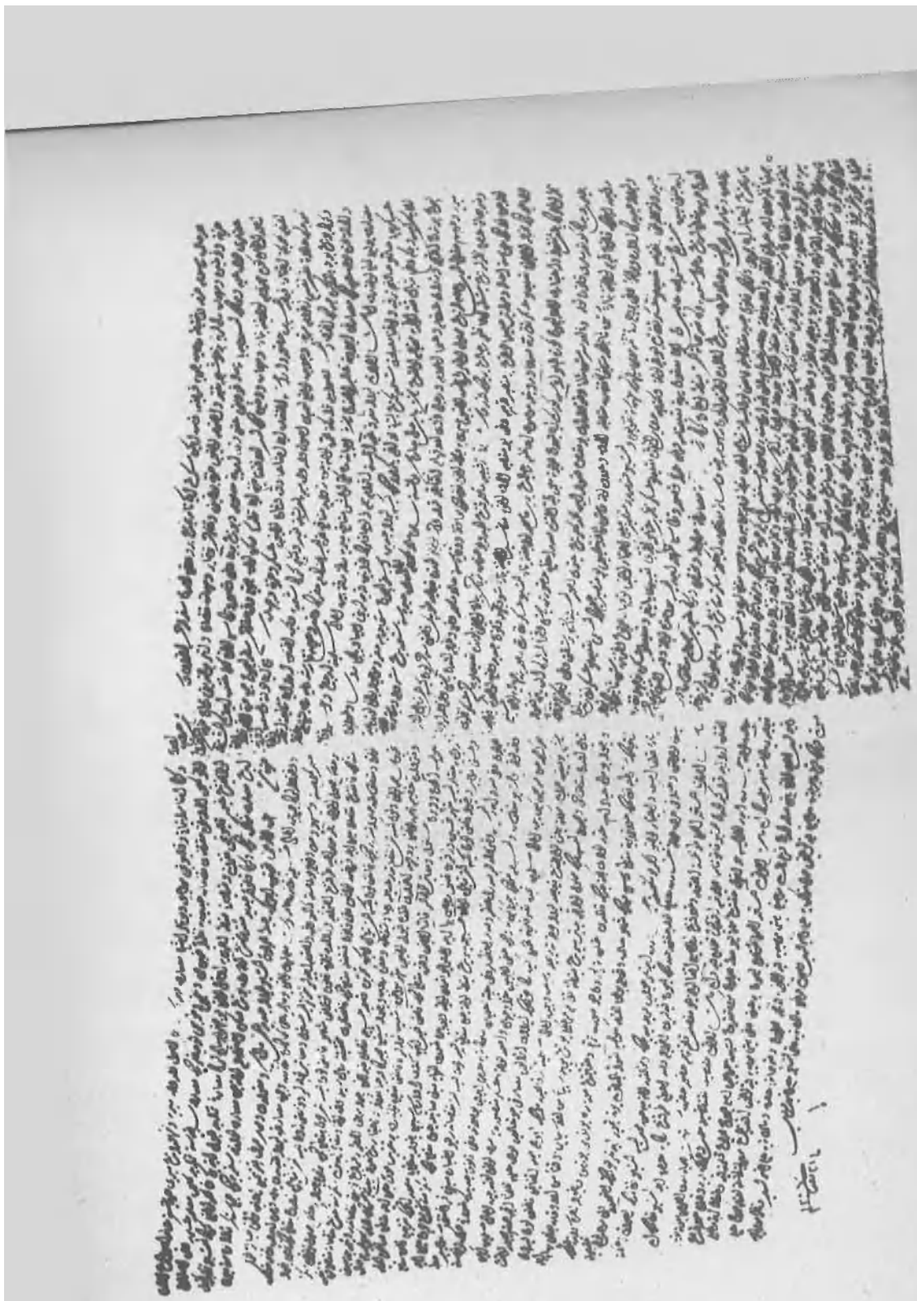

Fotokopi No: 1-A
"İrâd-ı Cedid Şurûtu"
(CM 23 134 mükerrer)

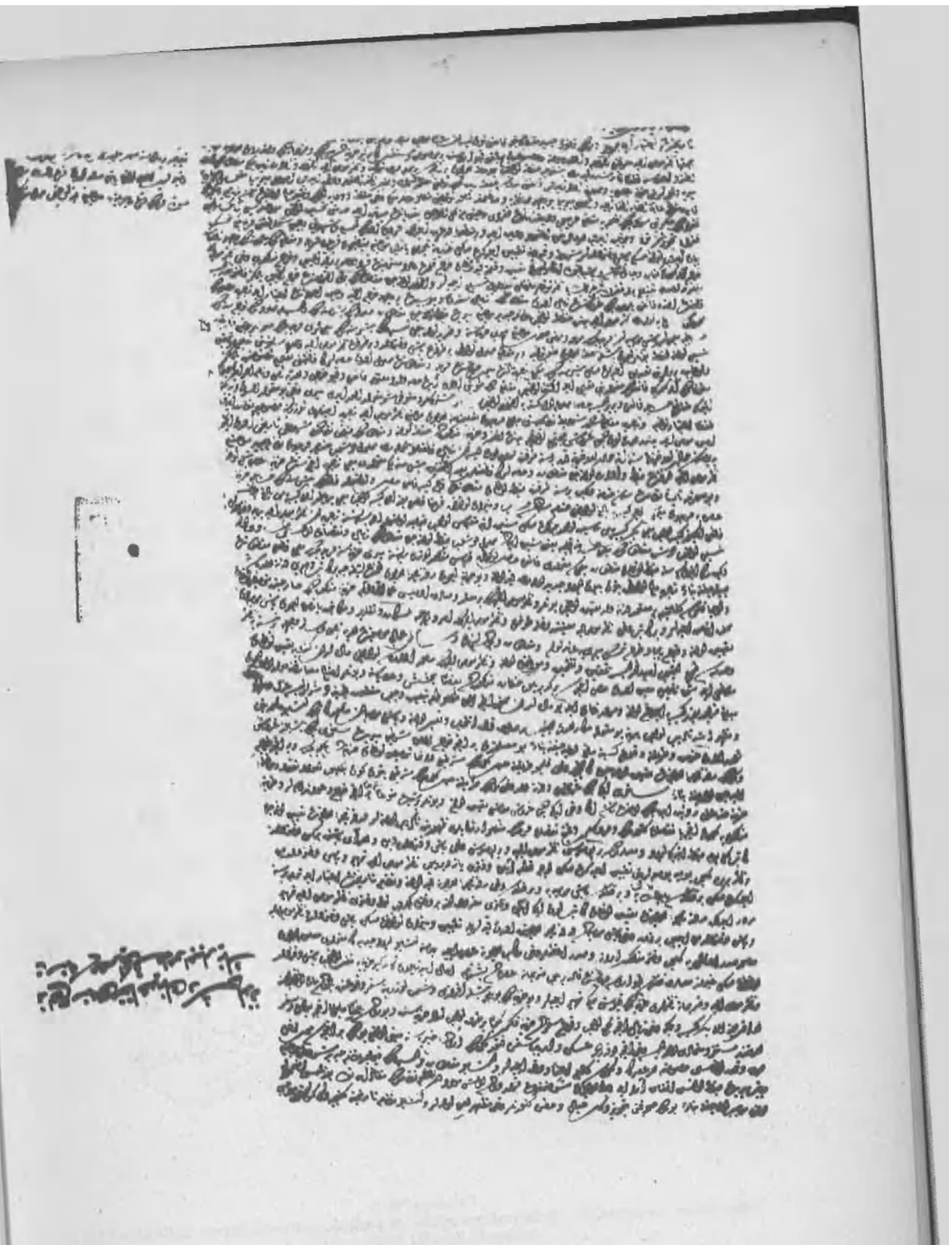

Fotokopi No: 1-B

Fotokopi No: 2
Belge: 43'ün fotokopisidir. Mukataaların eyalet ve sancak mutasarrıflarına ihale olunması hakkında (Cevdet Maliye 4819)

Fotokopi No: 3
Tütün Gümrüğü Esham hakkında
(Cevdet Maliye 24209)

Fotokopi No: 4
Ülkede Tanzimat'ın uygulanmasını teftiş amacıyla
Hasib Paşa'nın Anadolu, Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın da
Rumeli taraflarında görevlendirilmesi hakkında ferman.
(Cevdet Dahiliye 4637, Receb 1258)

KAYNAKLAR

I. BASILI YAPITLAR VE YAZMALAR

A- KİTAP VE MAKALELER

ABDURRAHMAN ŞEREF, Ecânibden ilk istikraz tesebbüsümüze âid Birkaç Vesika, T.O.E.M., sene 5, sayı 30, İstanbul 1914,

ABDURRAHMAN VEFİK, Tekâlif Kavâidi, c.1-2 Matbaa-i Kader, Dersaadet 1328

AHMED CEVAD, Tarih-i Askerî-i Osmanî, c.1, İstanbul 1299,

AHMED RASIM, Osmanlı Tarihi, c.3 ve 4. Istanbul 1327 /29 ve Kostantaniyye 1328/1330

AHMED REFIK (ALTINAY), Onüçüncü Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, İstanbul

AKBAL, FAZILA, 1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus, TTK Belleten, sayı 80.

AKÇURA-YUSUF, Osmanlı Davleti'nin Dağılma Devri, Maarif Matbaası, TTK yayını, İstanbul 1940

AKDAĞ, MUSTAFA, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, c. I, Ankara 1959 (Ankara Üniv. D.T.C.F. yayını); c. II, İstanbul 1974 (Cem Yayınevi)

AKDAĞ, MUSTAFA, Celâlî İsyanları (1550-1603), Ankara 1963 (Ankara Üniv. D.T.C.F. yayını)

ALTUNDAĞ, ŞİNASİ, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841, Ankara 1945 (T.T.K. yayını)

ALTUNDAĞ, ŞİNASİ, Osmanlılar'da Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında, VI. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, Ankara

ANDERSON, MATTHEW (Trad. par M.Chaumié), L'Europe au XVIII, siècle, Edition Sirey, Paris 1968

ARDANT, GABRİEL, Histoire de l'Impôt, Livre II, du 18e aux 21e siècle Paris 1972

ASIM EFENDİ (AYINTABLI AHMET ASIM), Tarih-i Asım, c. 1-2, İstanbul 1867

AYN ALİ EFENDİ, Kavânin-i Al Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân, İstanbul 1280

BAĞIŞ, ALİ İHSAN, Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar -Beratlı Tüccarlar- Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750 - 1839), Turhan Kitabevi, Ankara 1983

BAİLEY, FRANK E.,British Policy and the Turkish Reform Movement, A study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853, New York 1942

BARKAN, ÖMER LÜTFİ, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zıraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, c.1 Kanunlar, İstanbul 1943

BARKAN, ÖMER LÜTFİ, Osmanlı İmparatorluğu "bütçe"lerine Dâir Notlar, İ.F.M., c. 15, sayı 1-4

BARKAN, Ö.L., The Price Revolution of the Sixteenth Century: A turning point in the Economic History of the Near East (Traslated by Justin Mc Carthy), International Journal of Middle East Studies , 6 (1975), s. 3-28

BARKAN, ÖMER LÜTFİ, 1070-71 (1660-61) tarihli Osmanlı "Bütçe"si ve bir mukayese, İ.F.M., c. 17, sayı 1-4, İstanbul 1960

BARKAN, ÖMER LÜTFİ, 1079-80 (1669-70) malî yılına ait bir Osmanlı "Bütçe"si ve ekleri, İ.F.M., c. 17, sayı 1-4, İstanbul 1960

BARKAN, ÖMER LÜTFİ, Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1274 tarihli arazi kanunu, "Tanzimat I" içinde, İstanbul 1940, Maarif Vekâleti yayını

BARKAN, ÖMER LÜTFİ, Research on the Ottoman fiscal survey, "Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of İslam to the Present Day" içinde s. 163-172; ed. by M.A. Cook, London 1970

BARKAN, ÖMER LÜTFİ, Timar, İslâm Ansiklopedisi,cüz 123-124

BARKAN, ÖMER LÜTFİ, "Feodal" düzen ve Osmanlı timarı, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, Ankara 1975
BELEN, M. "BELİN", Türkiye İktisadî Tarihi Hakkında Tedkikler, Devlet Matbaası, İstanbul 1931 (M.ZİYA çevirisi)
BERKER, Aziz, Mora İhtilâli Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası, Tarih Vesikaları, c. II (sayı 7-12), Haziran 1942 - Mayıs 1943
BERKES, NİYAZİ, Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek yayınları 100 soru dizisi, c. 1-2, İstanbul 1969, 1970
BERKES, NİYAZİ, İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?, İstanbul 1964
BERKİ, ALİ HİMMET, Vakıflar, İkinci tab'ı, İstanbul 1946, (Aydınlık Basımevi)
BRAUDEL, F., Civilisation Matérielle et Capitalisme (XIVe-XVIII e siècles), tome I, Paris 1967
CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, 12 cilt, tertib-i cedid, İstanbul 1303
CEVDET PAŞA, Tezâkir, defter 1-12, TTK yayını, Ankara 1953 (Yayınlayan CAVİD BAYSUN)
CEZAR, MUSTAFA, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul 1965
CEZAR, MUSTAFA, Mufassal Osmanlı Tarihi, c. 1-4, İstanbul 1957-60
CEZAR, MUSTAFA, Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System, İstanbul 1983 (Türkiye Iş Bankası cultural publications)
CEZAR, MUSTAFA, Kara Levendleri Hakkında Bir Araştırma, VI. Türk Tarih Kurumu Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara
CEZAR, MUSTAFA, Tipik Yapılarıyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klâsik Dönem İmar Sistemi, İstanbul 1985 (Mimar Sinan Ün. Yayını)
CEZAR, YAVUZ, Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Tersâne-i Amire Hazinesi ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 41, sayı 1-4 (Ord.Prof.Ömer Lütfi Barkan'a Armağan), İstanbul 1984
CEZAR, YAVUZ, Bir Âyanın Muhalletatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin-Musadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi, TTK Belleten, c.XLI, sayı 161, Ankara 1977
CEZAR-YAVUZ, Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki "İmdadiyye" Uygulamaları, İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, yıl 2, sayı 2, İstanbul 1984
CEZAR, YAVUZ, Osmanlı Mali Tarihinde "Esham" Uygulamasının İlk Dönemlerine İlişkin Bazı Önemli ve Örnek Belgeler, Toplum ve Bilim, sayı 12 (Kış 1980), İstanbul 1981
CEZAR, YAVUZ, Tanzimât'da Malî Durum, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 38, sayı 3-4 (Prof.C.O. Tütengil'e Armağan II), İstanbul 1984
CEZAR, YAVUZ 200 Yıl Önceki Satışlar (Osmanlı Devleti'nde Esham Uygulaması ve Sonuçları), Cumhuriyet,3 Mart 1984
CEZAR, YAVUZ, Osmanlı Devleti'nin malî kurumlarından Zahîre Hazinesi ve 1795 (1210) tarihli nizamnâmesi, Toplum ve Bilim, sayı 6/7, İstanbul 1978
CİNLİOĞLU, Osmanlılar Zamanında Tokat, c. 3
CİN, HALİL, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1978
CİPOLLA, CARLO M. (Ed. by), The Fontana Economic History of Europe, 3. baskı, Collins-Fontana Books, 1978
CLARK, EDWARD C. (Çeviren: Y. CEZAR), Osmanlı Sanayi Devrimi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 82-84, c. XIV, İstanbul 1974
COOK, M.A. (ed. by), Studies in the Economic History of the Middle East, London 1972
ÇADIRCI, MUSA, Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1970-1974, VIII-XII/14-23, Ankara 1975
ÇEŞMİ-ZADE MUSTAFA REŞİD, Çesmi-Zâde Tarihi, Edebiyat Fak. yayını, İstanbul 1959 (Hazırlayan: Bekir KÜTÜKOĞLU)
DALSAR, FAHRİ, Bursa'da İpekçilik, İstanbul 1960 (İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü yayını)
DANİŞMEND, İSMAİL HAMİ, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 1-4, İstanbul 1947-1955
DAVİS, RALPH, Aleppo and Devonshire Square: English Traders in the Levant in the 18 th Century, London 1967
DAVİS, RALPH, English İmports from the Middle East: 1580-1780, "Studies in the Economic History of the Middle East..." içinde, London 1970
DENT, J., An Aspect of the Crisis of the seventeenth century: the collapse of the financial administration of the French Monarch, Economic History Review, XX, s. 241-256, 1967
DİMİTROV, STR., Les timars et le "Nizâm-ı Cedid" selon le defter matriculé des affermages de fiefs en 1804 et 1805, "Sur l'état du systéme des timars des XVII e-XVIIIe ss" içinde, Sofia 1968
DU VELAY, A., Essai sur l'Histoire Financière de la Turquie depuis le règne du Sultan Mahmoud II jusqu'à nos jours, Ed.A.Rousseau, Paris 1902
EBU YUSUF (KADI), Kitabü'l-haraç (Çeviren: Ali Özek), İstanbul Üniversitesi Maliye Enstitüsü yayını, İstanbul 1970

ENGELHARDT, Ed., La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Reformes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours, Librairie Cotillon, tome I Paris 1882, tome II Paris 1884
ENGELHARDT, E., Tanzimat, İstanbul 1976 (Çeviren: A.DÜZ)
ES'AD MEHMED EFENDİ, Üss-i Zafer, İstanbul 1243
FİSHER, ALAN W., Les rapports entre l'Empire Ottoman et la Crimée, l'aspect financière, Cahiers du Monde Russe et Soviètique, vol. XII, c. 3, 1972
GENÇ, MEHMET, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savas, Yapıt 49/4, Nisan-Mayıs 1984
GENÇ MEHMET, 18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadi Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerine Bir Çalışma, "Türk Dünyası Araştırmaları" dergisi (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını)
GENÇ, MEHMET, Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, Ankara 1975
GENÇ, MEHMET, A comparative study of the life term tax farming data and the volume of commercial and indusrial activities in the Ottoman Empire during the second half of the 18 th century, AIESEE'nin 22-27 Mart 1976/Hamburg Sempozyumuna sunulan tebliğ (teksir)
GİBB, H.A.R.- BOWN, H., Islamic Society and the West, vol. 1, part 2,4. baskı, Oxford Un. press, New York 1969
GÖKBİLGİN, TAYYİB, Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri, Belleten, c. 31, sayı 121
GÖKBİLGİN, TAYYİB, Osmanlı Müesseseleri, Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, Edebiyat Fak. yayını, İstanbul 1977
GÜRSEL, SEYFETTİN, Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Kapitalizm, Yapıt 46/1, Ekim-Kasım 1983
HAMMER, J.W., Histoire de l'Empire Ottoman, c. 17
HEYD, URIEL, The Later Ottoman Empire in Rumelia and Anatolia, "The Cambridge History of Islam, vol. 1, 1970" içinde s. 354-374
HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, MAHMUD KEMAL, Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilât ve Nuzzârım Terâcim-i Ahvâli, İstanbul 1335
İNAL, İ.M. KEMAL, Arpalık T.T.E.M., 16 (17), s. 276-283, İstanbul 1326
İNALCIK, HALİL (Ed.), The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy, Variorum 1978
İNALCIK, HALİL, "Harır", Encyclopaedia of İslam, 2 nd edition
İNALCIK, HALİL, The Heyday and Decline of the Ottoman Empire, "The Cambridge History of İslam, cilt I" içinde s. 324-354, 1970
İNALCIK, HALİL, Quelques Remarques sur la Formation du Capital dans l'Empire Ottoman, "Melanges à l'Honneur de Fernand Braudel, I" içinde, 1973 Paris.
İNALCIK, HALİL, Bosna'da Tanzimat'ın tatbikine ait vesikalar, Tarih Vesikaları, sayı 5
İNALCIK HALİL, Osmanlılarda raiyyet rüsumu, Belleten, c. 23, sayı 92, Ankara 1959
İNALCIK, HALİL, Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri, TTK Belleten, c. XXVIII, s. 623-649, Ankara 1964
İNALCIK, HALİL, "Application of the Tanzimat and its Social Effects", The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy (Variorum reprints), London 1978.
İSSAWİ, CHARLES (Ed. by), The Economic History of the Middle East: 1800-1914, Chicago 1966
İSSAWİ, CHARLES, The Economic History of Turkey: 1800-1914, The University of Chicago press, Chicago 1980
KARAL, ENVER ZİYA, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Nizâm-ı Cedid, 1789-1807, TTK yayını, Ankara 1946
KARAL, ENVER ZİYA, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Ankara 1942
KARAL, ENVER ZİYA, Nizâm-ı Cedid'e dair layihalar, Tarih Vesikaları, c. 1, sayı 6 ve c. 2, sayı 8, İstanbul 1942
KARAL, ENVER ZİYA, Osmanlı Tarihi, c.V, TTK yayını, Ankara 1947
KARAL, ENVER ZİYA, Selim III devrinde Osmanlı bahriyesi hakkında vesikalar, Tarih Vesikaları, c. 1, sayı 3, İstanbul 1941
KARAMÜRSEL, ZİYA, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, TTK yayını, Ankara 1940
KAYNAR, REŞAT, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat, TTK yayını, Ankara 1954
KAZİCİ, ZİYA, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul 1977, (Şâmil yayınevi)
KOÇİ BEY, Koçi Bey Risalesi, İstanbul 1939 (Yayınlayan: Ali Kemali AKSİT)
KOLERKILIÇ, EKREM, Osmanlı İmparatorluğu'nda Para, Ankara 1958
KÖPRÜLÜ, F., Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü, Vakıflar Dergisi, c. II, s. 1-32, Ankara 1942
KUNT, METİN, Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi yayını, İstanbul 1978
KURDAKUL, NECDET, Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar, Doler Neşriyat, İstanbul 1981

KÜTÜKOĞLU, MUBAHAT, Türk İngiliz İktisadî Münâsebetleri, c. 1, Ankara 1974, T.K.A.E. yayını ve c. 2, İstanbul 1976, İstanbul üniv. Edebiyat Fak. yayını
KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT S., Sultan II Mahmud Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asâkir-i Mansûre, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 12, (T.Gökbilgin'e armağan sayısı), İstanbul 1982
KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT S., Redif Kıyâfetlerinin Maliyetine Dair, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 41, sayı 1-4 (Barkan'a armağan özel sayısı), İstanbul 1985
LEON, PİERRE (Ed.), Histoire Economique et Sociale du Monde, tome 3: Interties et Revolutions 1730-1840 (volume dirigé par Louis Bergeron), Armand Colin, Paris 1978
LEON, PİERRE (Ed.), Histoire Economique et Sociale du Monde, tome 4: La Domination du Capitalisme 1840-1914 (volume dirigé par Gilbert Garier), Armand Colin, Paris 1978
LEWİS, BERNARD, Defterdar, Encyclopédie d'İslam
LEWİS, BERNARD, The Emergence of Modern Turkey, Oxford 1968
LEWİS, BERNARD, Ottoman land tenure and taxation, Conference on Bilad al-sham, University of Jordan, Amman, April 20-25, 1974
LÜTFİ EFENDİ (AHMED LÜTFİ), Tarih-i Lütfi, c.1-8,Matbaa-i Âmire, İstanbul 1290
MAHMUD RAİF EFENDİ, Tableau des Nouveaux Règlements de l'Empire Ottoman, İstanbul 1798
MARİON, M., Histoire Financière de la Franco depuis 1715, 6 volumes, Paris 1914
MEHMED PAŞA, DEFTERDAR SARI, Devlet Adamlarına Öğütler (Derleyen ve çeviren: H.Ragıp Uğural), T.O.D.A.İ.E. yayını, Ankara 1969
MEHMED RAŞİD EFENDİ, Tarih-i Raşid, c. 1 ve 4, İstanbul
MEHMED SAİD (FERAİZCİ-ZADE), Tarih-i Gülşen-i Maarif, c. 1-2, İstanbul 1252
MEHMED ŞERİF EFENDİ (DEFTERDAR), Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütalaat, T.O.E.M., sene 7, cüz 38
MERT, ÖZCAN, II.Mahmud Devrinde Anadolu ve Rumeli'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839), Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 18, Haziran 1982
MESÜT PAŞA, Mecmua-i Muahedât, c. 1-5, İstanbul 1292-98
MİLLER, WİLLİAM, Ottoman Empire and his successors 1801-1927, New York 1966
MİROĞLU, İSMET, XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, İstanbul 1975
MOLTKE, H.VON, Türkiye Mektupları, İstanbul 1969 (Çeviren: Hayrullah Örs.)
MORAWİTZ, CHARLES, Les Finances de la Turquie, Paris 1902
MUSTAFA NURİ PAŞA, Netâicü'l-vukuât, c. 1-4, İstanbul 1327
MUTAFCİEVA, V.P.-DİMİTROV, STR., Sur l'état du système des timars des XVII e-XVIIIe ss, Sofia 1968, Académie Bulgare des Sciences
MUSTAFA NAİMA, Tarih-i Nâima, c. 6, İstanbul
NECİP ASIM, Üçüncü Selim Devrine Ait Vesikalar: Nizâm-ı Cedid Düşmanlığı, Türk Tarih Encümeni Mecmuası
NORADOUNGHİAN, GABRIEL, Recueil d'Actes İnternationaux de l'Empire Ottoman, v. 1-4, Paris 1897-1903
ORHORLU, CENGİZ, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1967
ORHONLU, CENGİZ, Osmanlı Teşkilâtına ait küçük bir risale: Risâle-i Terceme, TTK Belgeler, c. 4, sayı 7/8, Ankara 1969
ORTAYLI, İLBER, Tanzimat'tan Sonra Mahallî İdareler, T.O.D.A.İ.E. yayını, Ankara 1974
ORTAYLI, İLBER, Türkiye İdare Tarihi, T.O.D.A.İ.E. yayını, Ankara 1979
OSMAN NURİ (ERGİN), Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, Tarih-i Teşkilât-ı Belediyye, İstanbul 1338-1922 (beş cilt)
ÖLÇER, CÜNEYT, Sultan Mahmud II Zamanında Darb Edilen Osmanlı Madenî Paraları, İstanbul 1970
ÖZKAYA, YÜCEL, Canikli Ali Paşa, Belleten, sayı 144
ÖZKAYA, YÜCEL, 18. yy'da çıkarılan adaletnâmelere göre Türkiye'nin iç durumu, Belleten, c. 38, sayı 151
ÖZKAYA, YÜCEL, Osmanlı İmparatorluğu nda Ayânlık (Doçentlik tezi), Ankara 1977 (Ankara Üniv. D.T.C.F. yayını)
ÖZKAYA, YÜCEL, III. Selim Devrinde Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Zorluklar, Ankara Üniv. D.T.C.F. Tarih Arastırmaları Dergisi, c. 1, sayı 1, Ankara 1963
ÖZKAYA, YÜCEL, XVIII. Yüzyılda Müteşellimlik Müessesesi, Ankara Üniv. D.T.C.F. Dergisi, c. XXVIII, sayı 3-4, Ankara, 1977
ÖZKAYA, YÜCEL, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayânlıkları Ele Geçirişleri ve Büyük Hânedânlıkların Kurulusu, TTK Belleten, c. XLII, sayı 168, Ankara 1978
ÖZKAYA, YÜCEL, XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu, Ankara Üniv. D.T.C.F. Dergisi, c. XXVIII, sayı 3-4, Ankara 1977.
ÖZTÜRK, NAZİF, Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara 1983 (Vakıflar Genel Md. yayını)

PAKALIN, MEHMET ZEKİ, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3 cilt , Ankara 1948, (M.E.B. yayını)
PAKALIN, MEHMED ZEKİ, Tanzimat Maliye Nâzırları, c. 1 , İstanbul
PAKALIN, MEHMED ZEKİ, Maliye Teşkilâtı Tarihi, c. 2 ve 3. Maliye Tetkik Kurulu yayını, 1978
PARKER, GEOFFREY, The Emergence of Modern Finance in Europe: 1500—1730, "The Fontana Economic History of Europe" içinde (Ed. C.M.Cipolla), s. 527-594, 1978
PARRY, V.J., Materials of war in the Ottoman Empire, "Studies in the economic history of the Middle East..." içinde, s. 219-230, London 1970
PELİN, İBRAHİM FAZIL, Finas İlmi ve Finansal Kanunlar, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937
POROY, İBRAHİM İHSAN (Çeviren: Nihat Falay), Türkiye'de Afyon Üretiminin Yayılması ve 1828-1839 Devlet Tekeli, İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 39, sayı 1-4, İstanbul 1982
PORTER, JAMES, Turkey, its History and Progress: from the journals and correspondence of Sir James Porter, fifteen years ambassadorrs at Constantinople, vol. 2, London 1854
RE'FET EFENDİ, Nakde'l-tevârih, İstanbul 1295
REŞAD EKREM, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, İstanbul 1934
SAHİLLİOĞLU, HALİL, Sıvış Yılı Buhranları, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 27, sayı 1-2 (1989)
SAHİLLİOĞLU, HALİL, Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın ilk fetih yılı bütçesi, TTK Belgeler, c. 4, sayı 7/8 Ankara 1969
SAHİLLİOĞLU, HALİL, 1763'de İzmir limanı ihracat gümrüğü ve tarifesi, B.T.T.D., sayı 8, İstanbul 1968
SAHİLLİOĞLU, HALİL, Bir mültezim zimem defterine göre darbhâne mukataaları, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 23 , sayı 1-2, İstanbul 1963
SAYAR, NİHAT, Türkiye İmparatorluk Devri Malî Olayları, İstanbul 1977
SEİGNEBOS, CHARLES, Histoire Politique de l'Europe Contemporaine, 1814-1896, 3e ed., Armand Colin, Paris 1903
SENCER, MUZAFFER, Osmanlı Toplum Yapısı, Ant Yayını, İstanbul 1969
SERTOĞLU, MİDHAT, Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi, İstanbul 1955
SERTOĞLU, MİTHAT, Mufassal Osmanlı Tarihi, c. 5, İstanbul 1962
SHAW, S.J., ve SHAW, E.K., History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 2 vol., Cambridge 1977
SHAW, STANFORD J., Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807, Cambridge, Massachusetts 1971
SHAW, STANFORD J., The Financila and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798, Princeton, New Jersey 1962
SHAW, STANFORD J., The Ottoman Census System and Population, International Journal of Middle East Studies, c. 9, no 3, August 1978
SHAW, STANFORD J., The Central Legislative Councils in the 19th Century Ottoman Reform Movement before 1876, I.J.M.E.S., I, 1970
SHAW, STANFORD J., The Nineteenth Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System, I.J.M.E.S. 6, 1975
SUCESKA, AVDO (Çeviren: Murat Özyüksel), Malikâne: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mîrî Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı, İktisat Fakültesi Mecmuası, sayı 41, no 1-4 (Barkan'a armağan sayısı), İstanbul 1985
SUÇESKA, AVDO, Bosna Eyaletinde Tekâlif-i Şakka, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 12, İstanbul, 1982
SUNAR, ILKAY, State and Society in the Politics of Turkey's Development ,Ankara Üniv.S.B.F.yayınu, Ankara 1974
SÜLEYMAN İZZİ, Tarih-i İzzi, İstanbul 1199
SÜLEYMAN SUDİ, Defter-i Muktesid, üç cilt, İstanbul 1306-1307
SVORONOS, N., Le Commerce de Salonique au XVIIIe siècle, Presses Universitaires de France, Paris 1956
ŞEMDANI-ZÂDE SÜLEYMAN, Şemdanî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Mür'i't-tevârih, c. 2, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. yayını (Hazırlayan Münir AKTEPE)
TABAKOĞLU AHMET, XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 41, sayı 1-4, İstanbul 1985
TATARCIK ABDULLAH MOLLA, Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütalâat , T.O.E.M., sene 7 ve 8
TOPRAK, ZAFER, Önemli Bir Yasa: Ölçüler Kanunu (1931), Yapıt 46/2, Aralık-Ocak 1983-83
TURAN, ŞERAFETTİN, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı (H.1041/M. 1631-32 tarihli bir idarî taksimat defteri), Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, s. 201-232
TURAN, ŞERAFETTİN, 1863 Yılı Etrafında Osmanlı İmparatorluğu'nun Malî, İktisadî ve Ticarî Durumu, "Yüz Yıllık Teşkilâtlı Zirai Kredi" içinde s. 34-44, T.C. Ziraat Bankası yayını, İstanbul 1964
ULUÇAY, ÇAĞATAY, 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955

UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Rumeli Ayanlarından Alemdar Mustafa Paşa, TTK yayını, Ankara 1942
UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, TTK yayını, Ankara 1948
UZUNÇARŞILI, İ.H., Kapukulu Ocakları, c. 1-2, TTK yayını, Ankara 1943-1944
UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, TTK yayını, Ankara 1945
UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, TTK yayını, Ankara 1965
UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Osmanlı Tarihi, c. 4, ks 1, TTK yayını, Ankara 1956
UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, Defterdar, İslâm Ansiklopedisi
UNAT, FAİK REŞİT, Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, TTK yayını, 4. bası, Ankara 1974
UNAT, FAİK REŞİT, Osmanlı Sefirleri ve Seferetnâmeleri, TTK yayını, Ankara 1968
UNAT, FAİK REŞİT, Sedrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası, Tarih Vesikaları, c.1, sayı 6, Nisan 1942.
VÂSIF EFENDİ (AHMED VÂSIF), Vâsıf Tarihi, c. 1-2
VÂSIF EFENDİ (AHMED VÂSIF), Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâiku'l-Ahbar, İstanbul 1978 (Yayınlayan: M.İLGÜREL)
VEİNSTEİN, GİLLES, "Ayan" de la Région d'İzmir et Commerce du Levant (2 ème moitié du 18 ème siècle), Etudes Balcaniques, no 3, Sofia 1976
WALPOLE, ROBERT (Ed.by), Travels in Various Countries of the East: Being a Continuation of Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey, London 1820
YEDİYILDIZ, BAHAEDDİN, XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı), sayı 12, s. 171-190, İstanbul, 1982
YERASİMOS, S., Azgelişmislik Sürecinde Türkiye, c. 1 ve 2, Gözlem yayını, İstanbul 1974, (Çeviren: B.KUZUCU)
YORGA, Osmanlı Tarihi, c. 5, Ankara, Üniv. D.T.C.F. yayını, Ankara 1948 (Çeviren: B.S. Baykal)
YÜCEL, YAŞAR (Yayınlayan), Kitâb-ı Müstetâb, Ankara 1974, (Ankara Üniv. D.T.C.F. yayını).

B- YAZMALAR

AHMED CEVAD, Tarih-i Askerî-i Osmanî, kitab IV, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no 4 178
AHMED VÂSIF EFENDİ, Vâsıf Tarihi zeyli, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no 4 240
HALİL NURİ, Kavanin-i Sultan Selim-i Sâlis, Bayezıd Devlet Kütüphanesi, yazma no V-3, 3369/72
HALİL NURİ, Kavânin-i Sultan Selim-i Sâlis, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no 5996
SÜLEYMAN FAİK EFENDİ, Kalem Nizâmı, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no 3634

C- GAZETELER

Le Journal de Costantinople
Takvim-i Vekâyi

II. ARŞİV BELGELERİ

A- TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ

E 447

B- İSTANBUL BAŞBAKANLIK ARŞİVİ (OSMANLI ARŞİV DAİRESİ)

1) Defterler

a- MALİYEDEN MÜDEVVER DEFTERLER (MAD)

Defter no

120 ..... Câize ve avâid defteri
1 500 ..... Mevkuf akçesi ve attiyye defteri
1 502 ..... Mevkuf ve atiyye defteri
1 744 ..... Mukataat defteri
2 212 ..... Mukataat Hazinesi defteri
3 425 ..... Câize ve avâid defteri, İmdadiyyeler
3 727 ..... Vüzerâ ve sairenin hasları defteri
3 920 ..... İrâd-ı Cedid Hazinesi defteri
4 473 ..... Mukataat defteri
4 567 ..... İrâd-ı Cedid Hazinesi defteri
6 000 ..... Maliye komisyonu mazbata kuyud defteri
6 006 ..... İmdadiyye tevzi ve tahsil defteri
6 259 ..... Vüzerâ ve sairenin hasları defteri
7 137 ..... Hadice Sultan'ın vâridat-masraf defteri
7 584 ..... Vüzerâ defteri
7 601 ..... Has mukataalar defteri
7 696 ..... Ahkâm defteri (eyaletlere göre)
7 923 ..... Evâmir defteri
7 925 ..... Maliyenin evâmir kayıd defteri: Anbar-ı Âmire
7 928 ..... İlm-ü-haber kayıd defteri
7 959 ..... Kuyudat defteri: Maliye Kalemi nizâm defteri
8 151 ..... İlm-ü-haber kuyudat defteri: Mukataat-Mansûre Hazinesi nizamı
8 197 ..... Kuyud-ı vâridat ve nizâmât defteri: Mukataat-Mansûre Hazinesi kayıdları ve nizâmı
8 224 ..... Mukataat Hazinesi vâridat defteri
8 289 ..... Mansûre Hazinesi zimemâtının tahsil defteri
8 304 ..... Hazine irâd-masraf defteri
8 332 ..... Mukataat Hazinesi defteri
8 343 ..... Redif-i Mansûre Hazinesi iâne-i cihadiyye defteri
8 346 ..... Kuyud-ı masârifat defteri, Mansûre Hazinesi: Mansûre askeri maaş, mahiyye ve tayinatları
8 347 ..... Hazine vâridat defteri: Redif Hazinesi'nin Bosna eyaleti vâridatı
8 349 ..... Mansûre Hazinesi vâridat defteri
8 350 ..... Mansûre Hazinesi vâridat defteri
8 352 ..... Redif-i Mansûre Hazinesi vâridat defteri
8 358 ..... Asâkir-i Mansûre Hazinesi'nden mazbut Humbaracı ve Lâğamcı timar ve zeâmetleri iltizam defteri
8 359 ..... Asâkir-i Mansûre Hazinesi'nce zabt ve idare olunan timarların iltizam defteri
8 361 ..... Mukataat ve Mansûre Hazineleri vâridat defteri
8 367 ..... Hazine-i Mansûre defteri
8 368 ..... Asâkir-i Mansûre kanunnâme ve teşkilât defteri
8 369 ..... Mansûre Hazinesi'nce zabt ve idare olunan timar ve zeâmetler iltizam defteri
8 374 ..... Mansûre Hazinesi'nden mazbut timarların iltizam defteri
8 379 ..... Hazine-i Mansûre tahsilât defteri
8 393 ..... Mansûre Hazinesi defteri, iltizam bedelleri
8 398 ..... Hazine vâridat defteri
8 421 ..... Hazine vâridat defteri
8 426 ..... Mansûre Hazinesi zimemâtının bedel-i iltizam defteri
8 432 ..... Mukataat Hazinesi ilhtizamat defteri
8 532 ..... Ahkâm-ı maliye defteri
8 534 ..... Ahkâm-ı maliye defteri
8 591 ..... Zahire Hazinesi defteri
8 598 ..... İlm-ü-haber kuyud defteri
8 886 ..... Tersâne-i Âmire işleri ve nizâmı defteri
8 989 ..... Maliye teşkilât defteri
8 999 ..... Teşkilât defteri
9 189 ..... İlm-ü-haber kuyud defteri

9 503 .....Haslar defteri
9 566 .....Malikâne cebelu bedeliyyeleri tahsil defteri
9 718 .....Muhallefat defteri
9 719 .....Muhallefat defteri
9 722 .....Muhallefat defteri
9 741 .....Muhallefat defteri
9 746 .....Muhallefata dair kuyud-ı ahkâm defteri
9 747 .....Muhallefat kayıd defteri
10 551 .....İlm-ü-haber defteri
11 729 .....Hazâin-i şâhânenin irâd ve masraf defteri
12 065 .....İrâd döküm ve yevmiyye kayıtları defteri
12 378 .....Hazine mevcudu ve irâd-masraf defteri
12 387 .....İlm-ü-haber defteri, gümrükler
12 431 .....İrâd döküm defteri
12 462 .....Vâridat ve masraf defteri
12 477 .....Mevcud-ı hazine defteri
13 761 .....Ulûfe defteri
15 714 .....Has mukataaları defteri
16 590 .....Hazine masraf defteri
17 997 .....Malikâne has mukataatı iltizam defteri
18 030 .....Has mukataaların iltizam icmal defteri
18 131 .....Has mukataaları iltizam defteri
18 424 .....Esham defteri
19 098 .....Vüzerâ ve mîrmirân hasları defteri
19 259 .....İrâd-ı Cedid Hazinesi defteri
19 264 .....İrâd-ı Cedid Hazinesi masraf defteri
19 271 .....Tersâne inşaat defteri
19 290 .....İrâd-ı Cedid Hazinesi vâridat defteri
19 388 .....Hazine irâd ve masraf defteri, yevmiyye
19 474 .....Emlâk-ı hümâyun çiftlikâtı hasılat-masraf defteri
19 520 .....Ahkâm-ı maliye defteri
19 556 .....Esham defteri
19 570 .....İrâd-ı Cedid Hazinesi defteri
19 882 .....Hazine-i Âmire mevcudu defteri
20 412 .....Hazine-i Âmire aylık hesap defteri
20 908 .....İrâd-ı Cedid Hazinesi hasılât defteri

b- KAMİL KEPECİ TASNİFİ DEFTERLER (KK)

Defter no

836 .....Vâridât ve masraf defteri
1 669 .....Cizye defteri
1 688 .....Baş Muhasebe icmâl kayıtları
2 206 .....Büyük Rûznâmçe defteri
2 215 .....Vâridat ve masraf kayıt defteri, rûznâmçe
2 216 .....Vâridat ve masraf kayıt defteri, rıkâb-ı hümâyun
2 310 .....Hazine-i Âmire irâd-masraf defteri
2 313 .....Hazine-i Âmire irâd-masraf defteri
2 324 .....Hazine-i Âmire irâd-masraf defteri
2 326 .....Hazine-i Âmire irâd-masraf defteri
2 380 .....İrâd-ı Cedid sürûtı defteri
2 381 .....İrâd-ı Cedid Hazinesi defteri
3 064 .....Yeni haslar ahkâm kayıt defteri
3 080 .....Vüzerâ hasları defteri
3 081 .....Girid adası padişah hasları defteri
3 085 .....Vüzerâ vs hasları defteri
3 095 .....Haslar Kalemi Midillu hasları yeni tahrir defteri
3 110 .....Haslar defteri
3 146 .....Haslar defteri
3 193 .....Haslar muhasebât defteri
3 195 .....Haslar mukataası defteri
6 094 .....İrâd-ı Cedid Hazinesi irâd-masraf defteri
7 456 .....Hazine irâd- masraf kayıd defteri

c- HAZARİYYE DEFTERLERİ

Defter no : 4, 9, 15, 16

d- MUHTELİF VE MÜTENEVVİ DEFTERLER

Defter no

35 .....Muafiyet defteri
37 .....Kalem nizamnâmesi
38 .....Kanun-ı kalemiyye
82 .....Nizâmnâme ve ta'limât defteri (matbu)

e- MÜHİMME DEFTERLERİ

Defter no

124 (tarih: 1128-1130)
174 (tarih: 1191-1192)
201 (tarih: 1209)
250 (tarih: 1248-1249)

f- TAPU-TAHRİR DEFTERLERİ

Defter no

855 .....Hazine masrafları defteri
867 .....Bozok sancağı padişah ve mîrlivâ hasları kayıtları defteri

2) Perakende belgeler

a- CEVDET TASNİFİ BELGELER

a1- CEVDET MALİYE

Belge no			
502	5 317	10 341	13 970
1 308	5 447	10 531	14 702
1 365	5 612	10 595	14 788
1 842	5 665	10 638	14 979
2 217	5 780	10 854	15 023
2 314	6 151	10 927	15 128
2 400	6 367	11 090	15 129
2 427	6 451	11 241	15 238
2 610	6 461	11 293	15 399
2 707	6 682	11 400	15 704
3 593	6 894	11 510	15 893
3 631	6 929	11 669	18 045
3 771	7 100	11 737	18 053
4 160	7 167	11 931	18 458
4 251	7 272	12 116	18 567
4 529	7 379	12 141	16 679
4 550	7 466	12 342	18 807
4 573	8 322	12 343	16 813
4 819	8 332	12 467	17 079
4 849	9 673	12 800	17 228
4 987	9 914	12 842	17 227
5 110	10 010	13 075	17 334
5 134	10 058	13 230	17 848
5 280	10 059	13 290	18 031
5 300	10 245	13 407	18 049

18 111	21 512	23 597	29 985
18 274	21 550	23 887	30 076
18 314	21 800	24 002	30 206
18 779	21 952	24 209	30 441
19 194	21 990	24 292	30 475
19 243	22 146	24 653	30 780
19 459	22 165	24 738	30 964
19 808	22 225	25 282	31 133
19 848	22 330	26 930	31 444
19 859	22 331	27 122	31 548
19 946	22 372	27 285	31 721
20 004	22 469	27 398	
20 067	22 516	27 474	
20 201	22 989	27 511	
20 270	23 080	27 537	
20 616	23 103	27 575	
20 794	23 124	27 758	
20 848	23 134	27 794	
20 853	23 161	28 151	
20 976	23 162	28 608	
21 298	23 215	28 906	
21 487	29 365	29 223	
21 500	23 390	29 283	

a2- CEVDET DAHİLİYE

Belge no			
1 496	2 699	4 340	5 746
1 515	2 819	4 555	8 927
1 632	2 967	4 614	8 928
1 657	3 892	4 623	10 324
2 196	3 893	4 637	11 031
2 239	3 906	5 117	11 925
2 270	3 914	5 189	12 168
2 282	3 922	5 222	12 216
2 399	3 942	5 299	12 350
2 431	3 999	5 602	

a3- CEVDET DARBHANE

Belge no			
73	502	615	786
80	533	638	825
82	569	687	828
316	598	689	830
367	605	691	2 588
433	611	709	

a4- CEVDET ASKERİ

Belge no: 34539, 49918

a5- CEVDET TİMAR

Belge no			
126	2 109	7 596	Not: Tablo: Not 34-ek'deki belge noları buraya katılmamıştır.
135	7 483	8 608	
		8 791	

a6- CEVDET SARAY

Belge no: 6 353

a7- CEVDET İKTİSAT

Belge no: 1 313

b- HATT-I HÜMÂYUN TASNİFİ BELGELER

Belge no

407	8 335	12 396-A	16 609	28 206-A
416	8 353	12 578	17 362	28 206-B
591	8 694	12 964	19 418	28 209-A
707	8 797	13 074	23 185	28 209-B
825	9 268	13 300	23 223	28 223
955-A	9 345	13 837	23 300	28 227
955-B	9 383	14 025	23 436	28 229
955-C	9 401	14 137	23 957	28 250
955-D	9 488	14 215	24 032	28 255-A
967	9 499	14 372	24 032-A	28 312
983	9 558	14 421	24 038	28 322-B
997	9 933	14 465	27 758	28 322-C
1 024	10 453	14 563	27 924-K	41 387-C
1 098	10 708	14 663	27 927	41 820-H
1 098-A	10 777	14 916	27 927-F	41 820-J
1 123	10 777-A	15 262	27 927-H	41 831-E
1 126	10 795	15 338	27 951	41 838-İ
1 126-A	10 801	15 402	28 076	48 452
1 184	10 828	15 496	28 107-A	48 482
1 218	11 360	15 522	28 107-B	48 983
1 663	11 379	15 570	28 107-C	48 983-A
1 674	11 414	15 609	28 107-D	49 000
1 680	11 434	16 088	28 108-F	49 015
7 557	11 658	16 102	28 117-A	49 016
7 842	11 682	16 219	28 117-B	49 357
7 906	12 054	16 456	28 117-C	50 000
7 985	12 269	16 469	28 117-D	50 000-A
7 990	12 296	16 509	28 134-F	50 000-B
8 100	12 306		28 134-G	50 361
8 131	12 343		28 165	55 947
8 231	12 396		28 202	
			28 202-A	

c- İRÂDELER

c1- DAHİLİYYE İRÂDELERİ

Belge no

179	299	1 316
196	351	2 276
242	378	3 357
258	1 261	

c2- MECLİS-İ VÂLÂ İRÂDELERİ

Belge no: 267, 353, 821

d- ALİ EMİRÎ TASNİFİ BELGELER

Mahmud II belgeleri no: 423, 3315

DİZİN

-A-

Abbas Paşa 242
Abbas Giray Sultan 48
Abdi Paşa (Rumeli valisi) 47, 50, 339 (terekesi)
Abdullah (Dergâh-ı âli gedüklülerinden) 221
Abdullah Efendi (Sehim halifesi) 133
Abdullah Paşa (vezir) 49
Abdullah Molla (Tatarcık) 145, 146
Abdurrahman Ağa (Hazine kethüdası) 323
Abdurrahman Nafiz Paşa (Maliye Nâzırı) 264, 287, 288
Abdülfettah Paşa (kapudan-ı derya) 48
Abdülfettah Paşa (Musul beğlerbeği) 56
Abdülhamid I (Sultan) 112, 125, 139, 175, 213, 281
Acemi Ocağı 245
Ada-i Kebîr Muhafızı 343
Adala 314
Adalar 297
Adaletnâme 41, 44, 329-331
Adana (eyalet) 59, 64, 119, 187, 344
— A. tütün gümrükleri 83
Adet-i ağnam resmi 190
Afyon/Afyon ticareti 223, 224, 251, 374-377
Afyonhâne 377
Afyon sermayesi 374
Afyon özü mukataası (Macunhâne) 86, 109
Ağa/Ağalar/Ağayân 221, 319, 331
Ağa baba 322
Ağa Hüseyin Paşa (Asâkir-i Mansûre Seraskeri) 246
Ağnam
— geçit resmi 109
— bedeli 255
— vâridâtı 298
— masârifi 273
— tertibi 255
Ağnam-ı Celebkeşan Kalemi 93
Ağriboz (sancak) 48, 52, 190, 191, 221, 318
Ağustos (kaza) 218
Ahmed (mültezim) 222
Ahmed Ağa 276
Ahmed Azmi Efendi (elçi) 91
Ahmed Aziz Efendi (şıkk-ı sâlis defterdarı) 219
Ahmed Giray Sultan 48
Ahmet Paşa (sadrazam) 43
Ahmed Paşa (Mora valisi) 135
Ahyolu Memlehası (Tuzlası) 88, 108, 134
Ahyolu Cizyesi 199
Akça meselesi 138
Akdeniz 31, 128
Akhisar 314
Akka 221
Aksaray (sancak) 62, 64
Akşehir (sancak) 62
Alacehr boyası 191, 192
Alâiye (sancak) 62, 64
Alasonya kazası (İnebahtı) 374
Alaşehir (sancak) 64
Alay (Mansûre, Redif) 246, 278
Alaybeyleri 175
Alemdar Mustafa Paşa 244, 245
Ali Ağa (Hassa Bostancıbaşı) 49
Ali Ağa (sadâret eski kethüdası) 49
Ali Efendi (Başdefterdar) 318
Ali Paşa (Tameşvar muhafızı) 43
Ali Paşa (eski vezir-i âzam) 51
Ali Paşa (tevki'-i sâbık) 318, 319
Ali Rıza Efendi (Darbhâne nâzırı-defterdarı) 262, 371
Altın (altun) 92, 99, 138, 139, 241
Amasya 63, 64, 220, 221, 322
Amediyye 217
Amele icârâtı (Tersâne) 368, 370
Amerika 144, 224, 227, 375
Amid sancağı 176
Anadolu 95, 189, 191, 205, 216, 297, 329
Anadolu Eyaleti 38, 44, 46, 47, 49, 59, 60, 64, 315, 327, 344
Anadolu beğlerbeği hassı 37
Anadolu cânibi 58, 224, 317, 331, 344, 376
Anadolu Defterdarı 287
Anadolu kadısı 241
Anadolu valisi 58, 60, 316, 330, 345
An hızane 124, 238, 260, 320, 335
Anapa 69, 342, 344, 358
Anbar emini 258
Ankara 43, 44, 60, 63, 64, 251, 277, 315, 318
Antakya 220, 251
Antalya 220, 317
Arabacı 95, 246
Arabacıbaşı/Arabacı başılık 97, 259
Arabgir sancağı 63
Arabgirî el-hac Mehmed Ağa (peşkirağası, esham sahibi) 360
Arab Camii 323
Arabistan 83, 187
Arkadiye 340
Arnavudlar 78
Arnavud Belgradı (Avlonya) 324
Arpa Emâneti /emini 121, 124, 238, 334
Arpalık haslar 40
Arvanid sancağı 35
Asâkir-i Bahriyye 277
Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye 230, 231, 369, 370
Asâkir-i Hassa 245, 258, 276
Asâkir-i Hassa Nezâreti 258
Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye 121, 223,

230, 235, 236, 243, 246-258, 261, 264, 276, 277, 290, 305, 307, 370, 371
Asâkir-i Mansûre Hazinesi 260
Asâkir-i Mansûre Hazinesi Defterdarı/Defterdarlığı 259, 260, 265, 375, 376
Asâkir-i Mansûre Kitâbeti 258
Asâkir-i Mansûre Nâzırı /Nezâreti 249, 258 371
Asâkir-i Mansûre Seraskeri 246
Asâkir-i muntazama 260, 275, 276, 277, 283, 294
Asâkir-i Muntazame-i Şahâne Müsteşarı 275
Asitâne (-i saadet) 56, 68, 127, 276, 349, 351
Asitâne Kâimmakamı 41
Askeri harcamalar/giderler 94, 96, 97, 98, 112, 163, 193, 205, 206, 265, 277, 279, 299-301
Asker Nâzırı (Asâkir Nâzırı) 248, 249, 253, 254
Asi mal 100, 321
Asya yakası sancakları 62
Âşar 284, 327
Atik cami (Edirne) 322
Atik Valde Sultan Vakfı (Üsküdar) 322
Atina 191
Atiyye (-i şahâne) 270, 237
Atranos (kaza) 373
Avâid/Avâidât 250, 313, 327, 333, 335, 336
Avârız 23, 30, 119, 124, 145, 214, 314, 353,
Avârız-ı divâniyye 321
Avârız emvâli 335, 368, 369
Avârız hânesi 283
Avlonya 61, 64, 176, 324
Avlonya Kalemi 328
Avrathisarı 218
Avrupa/Avrupalı 112, 125, 137, 138, 247
Avrupa yakası sancakları 61
Avrupa tüccarı 223, 268, 376
Avusturya 32, 112, 127, 205
Ayadimitri mukataası 367
Âyan 55, 135, 184, 340
Âyan-ı vilâyet 65, 329
Âyaniyye 329
Âyanlık nizâmı 329
Ayasofya tevliyeti 348
Aydınların görüş ve önerileri 142-148
Aydın (liva) 63, 106, 107, 176, 177, 221, 222, 315
Aydın Muhassıllığı 51, 63, 106, 107, 335, 346
Aydın müşîri 275
Aydın tütün gümrüğü 83
Aydıncık (kaza) 373
Aymtab (sancak) 63
Aylık defterler (Haremeyn Hazinesi) 347
Ayn Ali Efendi 35, 37, 38, 39
Aynî yükümlülükler 119
Ayşe Hanım (Vahid Paşa hemşiresi) 268
Ayşe Sultan 47, 49
Azab neferâtı 51

-B-

Bâb-ı Âli 138, 159, 224, 255, 256, 270, 275, 361, 362, 364, 372
Bâb-ı Âsitâne 333
Bâb-ı Defterî 259, 260, 261
Bâb-ı Maliye 268, 275
Bâb-ı Seraskerî 246
Bağdad 38, 58, 78, 286, 317, 344
Baha-i şaîr 268
Bahadır Giray 48
Bahçekapı Vakfı 322
Bahriyye askeri 233
Bahriyye Nâzırı 212, 213
Bahriyye Meclisi 234
Bahriyye Müsteşârı 224
Bakaya vergiler 135
Ba'lbek (sancak) 63
Balıkpazarı (semt) 216
Balkanlar 205
Baltık Denizi 127, 128
Balyabadre 190
Bargir bedeli 119
Barkan, Ö.L. 36, 37, 39, 120
Barut 91
Barutciyân-ı İstanbul 95
Baruthaneler 96, 98, 124, 238, 334
Basra 78, 344
Baş defterdar 115, 151, 158, 159, 169, 196, 200, 249, 253, 259, 262, 263, 314, 318
Baş Muhasebe Kalemi 93, 123, 132, 159, 214, 224, 259, 261, 313, 319, 327, 332, 341, 343, 357,375, 376, 377
Baş peksimetçi ocaklığı 366
Batı 143, 144
—'den teknik eleman 77
Batîü'l-hüsûl emvâl 339
Bayezid Sultan vakıfları 322
Bayındır mukataası 103
Bayramiç (kaza) 373
Bazirgân 136 ,265, 298, 300
Beç maslahatgüzârı 276
Bedeliyyeler 23, 30, 93, 94, 119, 120, 301
Bedel-i cebelu 357
Bedel-i has 358, 359
Bedel-i ferağ 172, 198, 200
Bedel-i gedik 288
Bedel-i iltizam 189, 215, 267, 324, 333, 335, 361, 363, 367-369, 372
Bedel-i iltizam defteri 261, 262
Bedel-i muaccele 356
Bedel-i muafiyet 109
Bedel-i nüzül 314
Beğlerbeği 35-38, 40, 41, 45, 56, 137, 313, 344
Beğlizâde Ahmed (müderris, mukataa hissedarı) 106
Beğpazarı (kaza) 373
Behiç Efendi (Şıkk-ı Evvel defterdarı) 245

Balân 344
Belgrad 49, 344
Bender (sancak) 69, 177
Bender kal'ası 69
Berât/Berevât 313, 331, 327, 332, 333, 336, 355, 356, 360
Berât/Berevât hercı 171, 172, 332
Berât/Berevât resmi 74, 94
Bergama 373
Berkofça mukataası 109, 342
Ber vech-i emânet 192
Ber vech-i esham 199
Ber vech-i iltizam 326
Ber vech-i malikâne 43, 79, 81, 324, 326, 333, 335, 341, 360
Ber vech-i maktu' 221
Ber vech-i ocaklık 199, 360, 368
Beşiktaş 346
Beşimâret vakfı 322
Bevvabân-ı dergâh-ı âli 276, 319
Beyhan Sultan 213
Beykoz 127
Beypazarı muk. 103
Beyrut 221
Beyşehir (sancak) 63, 64
Beytü'l-mal 130, 296, 297, 324, 325, 335
Bid'at 330
Bid'at resmi (kahve) 109
Bine emini 84, 349
Birûn halkı 147
Boğça (Boğçe/Bohça) baha 68.248, 250, 371
Boğdan 76, 124, 334
Bolu (sancak) 62, 176, 315
Borç/Borçlanma
— padişahtan istenen 75, 125, 298
— dış ülkelerden 89, 90, 91, 103, 137, 142
— iç borç (zenginlerden) 125, 135, 300
— İsveç'e borç 126
— Hazineler arası 101, 225, 231
— Esham 110
— Tersâne Hazinesi nin 225, 231, 233
— Maliye Hazinesi'nin 298, 299
Bosna 38, 59, 61, 64, 83, 189, 278, 280, 326, 339, 340, 344
Bosnasaray 177
Bostancılar 95
Bostancı Ocağı 200, 245
Bostancı tüfenkçileri 200
Bozceada 283
Bozok (sancak) 44, 45, 63, 176, 179, 313
Bozulus mukataası (Ankara) 43
Bölge meclisi 283
Bölükân-ı erbaa 319
Budun 38
Bursa/Burusa 82, 136, 218, 219, 221, 251, 285, 322
Burusa Kalemi 328
Bursa ve Avlonya Mukataası Kalemi 93
Buyrultu /Buyrıltı 75, 259, 288, 375
— Cizye buyrultuları 124
Bürokrasi /Bürokratlar 34, 69, 151, 167, 250, 300
Bükreş Anlaşması (1812) 240
Bütçe
— Kavramı, niteliği 20, 21, 22, 30, 118, 148, 202, 291
— H. Âmire 1527-28 bütçesi 38, 37, 39
— H.A. 1781 yılı 74, 78
— H.A. 1784-1786 yılı 78, 92-98
— H.A. 1809 ve 1814 yılı 237-238
— H.A. 1254 yılı 265-271
— Mansûre H. 1254 yılı 272-277
— Hazine-i Maliye (1258) 292-301
— Haremeyn Hazinesi 101
— İ.C.H. bütçeleri 159 vd.
— Tersâne H. 224—234
— Tahmine dayalı bütçeler 233, 274-277
— Bütçe yapma ihmalkârlığı 121, 123
— Kapasite büyümesi 280, 301
— Bütçe açıkları 32, 33, 124, 232, 233, 292, 299
Büyük Kal'a tezkerecisi 115

-C-

Cabbar-zâde Süleyman Bey (Bozok mutasarrıfı) 179
Câize 65, 250, 326, 353
Câize-i cizye 106, 346
Cameşuyân-ı hassa 320
Cami 51, 95, 100, 204, 322, 323, 340
Câmiü'l-emvâl 331
Canik (sancağı) 62, 177, 179
Cebeci 95, 97, 246, 319
Cebecibaşı 97
Cebeci Ocağı 201
Cebehâne (Cebehâne-i Âmire) 97, 258
Cebehâne-i Âmire Nezâreti 258
Cebehâne ve Mehterhâne-i Âmire Nezâreti 258
Cebelu 45, 121
Cebelu bedeliyyesi 75, 80, 81, 102, 120, 130, 135, 171, 238, 239, 247, 356, 357
Cebelu tertibi 356, 357
Ceb-i hümâyun 29, 248-250, 253, 264, 307, 349, 371
Ceb-i hümâyun mahiyyesi 275, 277, 280
Ceb-i hümâyun akçesi 83
Cedid ikilik 139
Celâl Paşa (Çermen mutasarrıfı) 221
Cerîde Kelemi 378
Cerîde muhasebecisi 287
Cerime 136
Cevdet Peşa (tarihçi) 67, 69, 151
Ceyb-i hümâyun 101, 125 (Bk. Ceb-i hümâyun)
Cezâir beyleri 91
Cezâir eyaleti 344
Cezâir sefineleri 343
Cezâir-i Bahr-i Sefîd 38
Cezar, Mustafa 41, 203
Cezayir 137
Cezayir-i Garb beğlerbeği 137
Cezayirli Hasan Paşa 78, 136, 202
Cîb-i hümâyun-Bk. Ceb-i h.
Cihada iânet 356
Cihadiyye eshamı 240
Cihadiyye rüsûmu 250

Cihad masrafı 137, 139
Cihad iânesi 240, 241
Cisir 321
Cizye 23, 103, 106, 109, 117, 124, 136, 145, 147, 199, 200, 210, 214, 247, 248, 253, 254, 256, 261, 334, 335, 339, 346, 353-355, 360, 366, 367, 368, 371, 372
Cizye (Eflâk-Boğdan) 69, 124
Cizye buyrultusu 335
Cizye câizesi 106, 346
Cizye-i gebran 266, 297
Cizye Kalemi 275 ,378, 379
Cizye kisedârı 378
Cizye Muhasebesi Kalemi 261
Cizye senedâtı 354
Cülus 100
Cülus bahşişi 74

-Ç-

Çankırı 63
Çatalca kazası (İnebahtı) 374
Çavuş 148
Çavuşân-ı dergâh-ı âli 319
Çavuşluk 94
Çeki 375, 376
Çermen 221
Çeşme yenilgisi 202
Çeşme 330, 340
Çıldır (eyalet) 38, 59, 60, 344
Çiftlik 83, 103, 109, 213, 249, 250, 282, 289, 296
Çorlu 322
Çorum (sancak) 44, 62, 64, 176
Çuka (çuha) 95

-D-

Dağh masrafı 205
Daire/Daire halkı 55, 57, 329, 358
Dalkılıç-askeri 237
Daltabanzâde (Halepli) 337
Damga resmi 130, 257
Darbhâne /Darbhâne-i Âmire/Darbhâne-i Ma'mûre 81, 89, 91, 92, 98-103, 104, 107, 111, 121, 124, 132, 135, 138, 139, 140, 142, 147, 156-158, 160, 163, 166, 167, 169, 178, 183, 185, 193-198, 203, 205, 209-211, 214, 215, 225, 236-329, 240, 241, 243, 248-250, 253, 264, 265, 275, 277, 279, 280, 282, 289, 290, 298, 300, 301, 307, 323, 325, 326, 333, 336, 337-340, 343, 347, 349, 353, 354, 359, 360, 370-372, 378
Darbhâne-i Âmire Defterdarlığı 262-265
Darbhâne Defterdarı 262, 265
Darbhâne baş kâtibi 371
Darbhâne Nâzırı 120, 209, 224, 248, 263, 349
Darbhâne Nezâreti /D. Nâzırlığı 249, 262, 371
Derbhâne emini 101, 323
Darbhâne hazinesi 152
Darbhâne iâneleri 209, 232, 233, 234
Darbhâne-i Âmire tertibâtı 273
Darbhâne Sermayesi 89, 99, 101
Darende 356
Darendeli Mehmed Paşa 341
Dârü'l-hadis vakfı 322
Dârü's-saade Ağası 48, 100, 322
Dârü's -saade Ağası kâtibi 351
Dede Ağa (İhtisab Nâzırı) 250
Defterdar 65, 66, 89, 90, 99, 100, 101, 105, 107, 115-118, 123-125, 131, 133, 148, 151, 157-159, 240, 248, 249, 253, 254, 259, 260, 264, 287, 288, 326, 334, 335, 338-341, 343, 352, 353, 357, 359, 370, 371, 374, 375
Defterdar (vilâyet) 285-287
Defterdar Hazinesi 99, 343
Defterdar kalemiyyesi 65
Defter dışı mukataa 243
Defterhâne-i Âmire 145, 148, 362, 363, 364, 365
Defter emini 90, 347
Defter-i icmâl 314
Defter-i hakanı 70, 363
Defter-i iltizamât 361, 362, 365
Defter yazusu 47, 49, 179
Değirmen 251
Dekâkin (dükkânlar) 251
Delil-bası 344
Dellal 331
Dellaliyye resmi 81, 132, 185, 255, 267, 268, 297
Delvine (sancak) 61, 64, 176
Demirci 314
Denizcilerin maaşı 95
Denizli 119, 222
Depedelen (Avlonya) 324
Der Aliyye 121, 330, 331, 341, 349
Derbendler 283, 320
Derebeği (derebeyi) 65, 242, 344
Dergâh-ı âli gedüklüsi 221
Derleme asker 72, 73, 76
Dersaadet 217, 232, 317, 342, 343, 345, 361, 362, 374
Dershâne 51
Derûhde cerîdesi (malikâne muk.) 332
Derûhde defteri (malikâne) 331, 332
Derûhde zabtı (malikâne) 331
Derviş Mehmed 242
Derviş Paşa 276
Derya Kalemi (zeamet ve timarları) 102, 103, 156, 178, 181, 212, 214, 215, 367
Deve bedeliyyesi 119
Devlet-i Aliyye 122, 123, 124, 127, 130, 318, 324, 325, 326, 331, 334, 337, 338, 344, 354, 359,371

Devr nâmı 329, 330
Devre sonu hesabı (hazine) 92
Devriyye/devriyye akçesi 46, 49
Deyn-i hazine-i Haremeyn 347, 348
Deyn-i mîrî 350, 351
Dırama Nezâreti 250
Dış borçlanma fikri 89
Dış ticaret (Penah Ef. görüşü) 143
Dikimhâne-i Âmire 275
Dimitrov, Str. 179
Dirhem 139, 183, 189, 247
Dirlik/Dirlikler 28, 34, 35, 37, 42, 44, 69, 147, 148, 174, 175, 177, 178, 179, 180
Divân-ı Hümâyun 321, 343, 345, 352. 361, 363, 366, 374
— D.h. kâtipleri 148
— D.H. Kayıtları 318
— D.H. memuriyetleri 259
Divriği (sancak) 62
Diyarbekir (eyalet) 38, 59, 64, 344
Diyarbekir voyvodalığı 331
Dokakin (sancak) 61,64
Dokakin kaymakamı 275
Domaniç (kaza) 373
Donanma/Donanmay-ı hümâyun 78, 128, 227, 228, 232, 343
— İngiliz donanması 127, 128
— Rus donanması 128
Donanma giderleri 89, 97, 107, 202, 203, 208, 209, 338, 343
Donanma askeri maaş ve tayınatı 160, 193, 202, 203
Dönüm resmi 109
Dört bölük 201
Draç iskelesi mukataası 325
Duagüyân 95
Ducat (duka) 129, 301
Duhan Gümrüğü (İstanbul) 103, 108, 134, 239, 268, 288, 289, 296, 297, 360
Duhan gümrükleri 325
Duhan Gümrüğü eshamı 82, 147, 172, 360
Dübniçe Gümrüğü 103
Düyûn-ı evkaf 351

-E-

Ebniye masrafı 266, 267, 268, 270, 271
Ebniye-i mîriyye mizancıları 276
Ebniye müdiri 276
Ebubekir (esham sahibi) 82
Ebubekir Paşa (ve..ir, Kandiye muhafızı) 360
Edâ tezkeresi 57 183, 188, 189, 191, 216
Edirne 82, 96, 199, 220, 221, 251, 322, 323
Edirne Bostancıları 95, 319
Edirne cizyesi 109, 355
Edirne Gümrüğü 95
Edirne ipekli kumaş resmi mukataası 130
Edirne mukataası 355
Edirne müşîri 277
Efendi (ünvanı) 331
Eflâk Voyvodalığı 69, 76, 124, 334
Eflâk isyanı 240
Ege bölgesi 188
Ehl-i hıref-i hassa 320
Elçi 91, 127, 128, 137, 138, 337, 339
Elmalu kazası (Teke) 317
Emânet usulü/emâneten idare 21, 22, 23, 33, 178, 179, 180, 184, 190, 191, 192, 220, 222, 230, 273, 325, 361, 365, 368
Emânet (Eminlik)
— Arpa Emâneti 238
— Tersane Emâneti 234
Emaneten iltizam 326
Emin (mukataa, gümrük emini) 21, 79, 84, 110, 132, 134, 147, 157, 184, 185, 189, 192, 214, 216, 217, 219, 239, 326, 355
(Ayrıca bkz. Arpa, Anbar, Bina, **Defter,** Darbhâne, Matbah, Tersâne, **Surre** eminleri)
Emin Ağa (Köstendil Beği) 120
Emin Ağa 276
Emin-i kâğıd-ı birûnî 94
Emin tezkeresi 189
Emine Sultan hasları 47, 49
Emir Sultan vakfı 322, 323
Emlâk-i hümâyun 213, 248, 249, 253, 254, 256, 289, 371
Emlâk-i hümâyun kâtibi 263 ,284
Emlâk-ı Hümâyun Odası 263
Emtia Gümrüğü (İstanbul) 88, 108, 109, 132, 134, 147, 172, 173, 185, 217, 268, 270, 288, 295, 296, 297, 298, 340
Enderûn/Enderûn-ı hümâyun 96, 100, 147, 148, 289, 319, 323
Enderûn Hazinesi 100, 275, 318
Enfiye mukataası 83, 86, 103, 106, 109, 134
Enflasyon 138, 140, 301
Erbâb-ı hırfet 251
Erdel isyanı 32
Ermiye kazası (İnebahtı) 374
Erkri (Avlonya) 324
Erzincan 176
Erzurum 38, 59, 64, 66, 176, 179, 277, 284, 286, 341, 344
Es'ad Efendi (Mukataat Nâzırı) 254
Esame (Yeniçerilerin) 75, 78, 245
Esb baha 330
Esedî guruş 43
Eshâb-ı arz 376
Eshâb-ı esham 355, 356, 357
Eshâb-ı iltizamât 362
Eshâb-ı malikâne 359
Eshâb-ı mukataa 359
Esham 66, 102-109, 119, 122, 124, 128, 131-135 142, 146, 147, 157, 159-162, 168-173, 183, 185, 193, 196-200, 206, 214, 215, 237-241, 247, 257, 266, 292, 295, 303, 304, 332-336,342, 354-357, 360, 367

Esham Sistemi 79-85, 88, 103, 110, 131, 142, 156, 192, 243
Esham açmak 357
Esham-ı cedîde 199, 354
Esham faizleri 169, 300, 301, 304, 366, 369 (Ayrıca bkz. Faiz)
Esham-ı mahlûle (e. mahlûlâtı) 212, 267, 266, 271, 353, 358, 370
Esham muacceleleri 237, 270, 297, 358
Esham Muhasebesi 378, 379
Esham Muhasebecisi 287
Esham kavâimi 295, 354, 358
Esham-ı nakdiyye 296
Esham Ruznâmçesi 357
Esham vechiyle fürûht 331, 342
Esham tertibi 354
Eshamın zabtı nizamnâmesi 156
Esma Sultan 43, 82, 213
Esnaf 216, 218, 251, 255, 257
Esnaf kethüdaları 251
Eşkinci 119, 230, 245
Eşkinci Lâyihası 245
Eşkinci timarı 181
Eşkiya/eşkiyalık 65, 205, 313
Eşyay-ı hamse 192
Etıbba-i Hassa kulları 320
Evkaf 56, 82, 284, 340, 349, 351
Evkaf-ı hümâyun 249, 260, 371
Evkaf ve emlâk hasılâtı 36, 39, 40
Evkaf-ı haremeyn 100, 193, 351
Evkaf mukataatı 82, 212, 213
Evkaf mukataatı zamları 214, 366, 369
Evkaf matlûbâtı 349,351
Evkaf mütevellileri 260, 347
Evkaf taksitleri 347
Evkaf müstagallatı 260
Evkaf reâyâsı 320, 321
Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi 224, 282, 289, 291, 300, 374, 376
Evkaf-ı Hümâyun Kâimimakamı 101
Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti 249, 254, 264, 371
Evkaf-ı selâtin 320
Evlâd-ı Fâtihan maktuası 109, 131
Evlâd-ı Fâtihan taburları 277
Evliya Çelebi 39
Evrak-ı atîka 378
Evrak-ı cedîde 378
Evrak-ı nakdiyye 295, 298
Eyâletler 59, 285, 344
Eyâlât defterleri 331
Eyâletlu asker 201
Eyalet Ordusu/E. askerleri/E. kuvvetleri 31, 71, 72, 141, 201, 304
Eyalet ve sancak (elviye) mutasarrıfları 37, 53, 54, 56-60, 65, 66, 141, 242, 243, 303, 316-318, 342,345, 361, 363, 384
Eyüb vakfı 322

-F-

"Faiz"
— Esham faizleri 66, 79-87, 104-110, 131-134, 146, 169, 157, 162,166, 171, 172, 173, 185, 189, 199, 215, 269, 240 257, 269, 273, 299, 300, 301, 304, 326-327, 333, 335, 342 355-357, 360
— Mukataat faizleri 145, 157, 162, 165, 166, 193, 194, 209, 215, 255
Faiz-i mîrî 360
Faiz 147
Fas 90-92, 137
Fatma Sultan 321, 323
Fatma Sultan Camii 323
Fazıh Paşa sarayı 332
Felemenk 90, 137, 138
Ferağ (esham ve malikânede) 146, 324, 332
Ferağ muaccelesi 43
Ferhad Paşa (vezir) 343
Ferik 277
Fes boyası 191
Fes hesabı 275
Feshâne 223, 224
Fetva 136, 139, 230, 245, 247, 327
Fihrist defteri (malikâne mukataaların) 332
Filibe 199, 220, 221
— F. Kalemi cizyesi 106, 109
— F. Nezâreti 63, 109, 340
Firdevsî Emin Efendi (Defter emini) 347, 348
Fiyatlar 129, 228, 232
Fodla/fodola 95, 350, 351
Fransa/Fransızlar 90, 168, 205
Fransız İhtilâli 112, 138

-G-

Gabyar (gabyarân) bedeliyyesi 367, 369
Gabyar neferâtı 368
Galata voyvodalığı 82
Ganâim 27
Ganem Kalemi 328
Garb Ocakları 91, 137
Gayri müslim halk 183, 185
Gazi Giray Sultan 48
Gazi Sultan Selim Han evkafı 213
Gazi Sultan Süleyman Han evkafı 213
Gebran cizyeleri 266
Geçit resmi (ağnam) 109
Gedik 94
Gediklu 56, 148
Gediklu zeâmetleri 148
Gedikluyân (Tersâne gedikluları) 203, 209, 210, 215, 368, 369
Gedik bedeli 268
Gelibolu 82

Gelibolu Baruthanesi 96, 98
Gelir-gider tahminleri (Hazine-i Âmire, 1809 ve 1814 yılları) 236
Gemiler (yapılan, onarılan) 227
Gemlik 220, 373
Genç, Mehmet 130
Giray Sultan 48
Girid adası 44, 51, 331
Girit savaşı 32
Goloe 82
Gökçedağ kazası 373
Gönen (kaza) 40, 373
Gördes/Korintos 190, 314
Gördük (Saruhan) 314
Göynük (kaza) 373
Güherçile 91
Gülhane Parkı 281
Gül-i Toyran 346
Gümrükler/Gümrük mukataaları 84, 96, 128 131, 147, 295, 296, 341, 351
— İst. Duhan (Tütün) G. 81, 109, 134, 325-327
— Dübniçe G. 103
— Emtia G. 109, 132, 134
— İstanköy adası G. 131
— İst. Kereste G. 109
— Nis. G. 102
— Sakız G. 130
— Siroz tütün G. 109
(Her bir gümrük için ayrıca bkz.)
Gümrükçüler 192
Gümrük binaları 270, 271
Gümrük emâneti 371
Gümrük emini (ümenâsı) 326, 360
Gümrük resmi 84, 189, 192, 217, 218, 222, 223, 224, 297, 374
Gümülcine 220
Gümüş 99, 138, 139, 140, 241
Güzelhisar 220
Güzelhisar-ı Menemen 314

-H-

Hac masrafı 95, 322
Hâce 211
Hacı Ali Beğ (Edirneli, kapucubaşı) 135
Hacı Edhem Efendi (defterdar, Meclis-i Muhasebe-i Maliye reisi) 286, 288
Hacı Saib Efendi (Maliye Nâzırı) 288
Hacı Selim Ağa 90
Hacı Selim Ağa ("vazife" sahibi) 340
Hademe (vakıf) 321, 323
Hademe-i hassa-i şahâne 276
Hadice Sultan 47, 49, 212
Hafız Ağa 276
Hafız Ali Paşa (vezir, kapudan-ı derya) 54
Hakkı Paşa (vezir, Kandiye muhafızı) 241
Halep (eyalet) 38, 59, 189, 220, 221, 241, 338, 344, 353, 359
Halep Muhassıllığı 107, 109, 271
Halep Gümrüğü 83, 107
Halife (Kalem) 132, 224, 331, 332
Halifelik
— Malikâne fl. 132, 357
— Sehim H. 133
Halil Efendi (defterdar) 115, 314
Halil Hamid Paşa (vezir-i âzam) 78, 330
Hama-Humus sancakları 63
Hamam 251
Hamid (sancak) 63, 176, 315, 329, 330
Hamidiyye vakfı 216, 221
Han 216, 251, 321
Hâne-i avarıza bağlu tekâlif 283
Hanya muhafızı 46, 48
Harbendegân 320
Harbiye Nezâreti 275
"Harbiyye" memurları maaşı 276
Harc-ı bâb 315, 330, 345, 371
Harc-ı berevât 332
Harc-ı mahkeme 330
Harcırah 322, 342
Harçlar (Kalem harçları/harc-ı aklâm) 68, 69, 327
Harem 96
Haremeyn defterleri 346
Haremeyn evkafı, 82, 100, 284
Haremeyn evkafı reâyâları 320, 321
Haremeyn halkı (ehalileri) 91, 92, 96, 270
Haremeyn Hazinesi 82, 101, 102, 163, 326, 347, 348, 349, 351
Haremeyn Malikâne Halifesi 357
Haremeyn mukataaları 22, 100-102, 132, 156, 157, 165, 166, 193, 194, 196, 212-215 237, 239, 321-324, 340, 341, 356, 357, 366, 369
Haremeyn Mukataası Kalemi 357
Haremeyn Sergisi 347
Haremeyn Şerifi 321
Haremeyn tevliyetleri 348
Harmancık (kaza) 373
Harik masârifi 270
Harir emini 216-221
Harir esnafı ustabaşısı 216
Harir Nâzırı 223, 224, 374
Harir nizâmı 213, 216, 218, 219
Harir rüsumu 219, 268
Harput 285
Haslar 28, 34-54, 65-70, 72, 96, 107, 109, 124, 238, 243, 306, 307, 313-315, 317, 325, 334, 341, 346
- Has malı 325
Has akçesi 69, 70, 306, 343
Has bedeli 69, 70, 105, 306, 358, 359
Hass-ı kadîm 46
Has karye (h. kura) 40, 327
Has tahsisi 41, 51, 69, 98
Has ta'yini 51, 69
Hass-ı selâtin-i izâm 273
Has Oda 319
Hasan Ağa (İst. Emtia Gümrüğü emini) 184, 192, 217, 340
Hasan Ağa (hazinedâr) 327
Hasan Ağa (Bursalı zengin) 136

Hasan Ağa (müteselim) 327, 329
Hasan Çavuş-zâde 136
Hasan Efendi (Defterdar) 107
Hasan Efendi (Defter emini) 90
Hasan Efendi (kapu kethüdası) 358
Hasan Paşa (sadrazam) 102
Hasan Paşa (vezir, Şam valisi) 48
Hasan Paşa (vezir, rikâb-ı h. kâimmakamı) 48
Hasan Paşa (vezir, Belgrad muhafızı) 49
Hasib Paşa (müfettiş) 386
Hasib Efendi (müşir, Darbhâne âmiri) 265
Hasköy Tophanesi 96, 367
Haslar Kalemi 51, 69, 93, 357
Hassa bostancıları 95
Hassa kasab-başı 96, 106
Hassa redif taburları 246
Hassa silâhşoru 336
Hatab anbarı 270
Hatip 284
Havale (havalât) 43, 69, 318, 325, 326, 337, 338, 366
Havass 44, 48, 49, 56, 66, 249, 275, 313, 321, 333, 336,342, 359, 371
Havass-ı hümâyun 28, 34, 40-42, 51, 52, 174, 181 333, 335, 336
Havass-ı kadîm 47, 49
Havass-ı vüzerâ 41, 42
Hevuz inşası 204, 205
Hayrabolu 40, 96
Hayrat 330
Hayriyye tüccarı 268
Hayyâtin-i hassa kulları 320
Hazâin-i Âmire 288
Hazâin-i Âmire Defterdarı 288
Hazâin-i mülûkâne 374
Hazâin-i şahâne 264, 265, 273, 295
Hazariyye 44, 53, 55-59, 65, 68, 315-317, 329, 330, 345, 352
Hazariyye defterleri 55, 58
Hazine/Hazineler
— Tek hazine düzeni 151
— Çoklu hazine düzeni 151
— Hazinelerin birleştirilmesi 290-291
— Hazine tipleri 152 (Ayrıca bkz. Hazine-i Âmire, Darbhâne H., Mansûre H., Mukataat H., Ţ. Cedid H., Tersâne H., Maliye H., Haremeyn H., Redif H., Zahire H., Ordu H., Rikâb H.)
— Miri Hazine 101, 158
— Mülga hazineler 153
Hazine-i Âmire 20, 28, 30, 31, 33, 43, 56, 82, 89, 98, 99, 102, 151, 152, 115-119, 121, 122, 124, 128, 132, 224, 231, 245, 248-250, 259, 260, 264, 265, 271, 272, 277, 279, 280, 287, 290-294, 298, 297, 299, 300, 318, 319, 323, 325, 326, 332, 334, 337, 338, 342, 354-356
— H.A. hesaplarının niteliği 118, 122
— 1784-1786 hesapları 92-98
— İ.C.H. ile ilişkileri 156-160, 162, 163, 165-169, 180, 181, 183, 185, 192-200, 202, 203
— T.H. ile ilişkileri 210, 211, 214, 215, 219
— 1607-1626 döneminde H.A. 236-239
— 1608 ve 1614 hesapları 70, 236-239
— H.A. ve Mukataat H. 252-255
— Darbhâne ile birleşme 202, 263
— 1636 yılı hesapları 265-272
— İlgası 292
— 1256 yılı hesapları 293-300
Hazine-i Âmire Defterdarlığı 288
Hazine-i Âmire Defterdarı 118, 288 (Bk. Baş defterdar)
Hazine-i Âmire mürettebatı 266, 267
Hazine-i Celîle-i Maliye 290, 291, 292-301
Hazine-i hümâyun 339
Hazine-i Mansûre 290 (Bk. Mansûre Hazinesi)
Hazine-i Maliye 292
Hazine-i Haremeyn 101, 348-352
Hazine-i Redif 290
Hazinedâr 327
Hazinedâr Ağa 96
Hazinedârân-ı birûnî 320
Hazine defterleri 148
Hazine kethüdası 323
Hazine-mande 115
Hazine tezkeresi 351
Hediye masrafı (padişah) 289
Hemedan muhafızı 316
Hendesehâne 210, 211
Hersek (sancak) 61, 278
Hıdmet-i istifa 331
Hınta 327, 364
Hınıs ve Tekman maktu'ı 341
Hısn-ı keyf 176
Hidâyet Ağa (Tütün Gümrüğü emini) 222
Hil'at 326, 376
Hil'at bahası 270, 330
Hilmi Efendi (defterdar) 100
Hilon bahası 368
Hindistan 255
Hisar tamir masrafı 322
Hitâbet 364
Hoca hanı 216
Hollanda 255
Hotin 124, 334
Hotin kal'ası 315
Humbaracı Ocağı 178, 192, 201, 245
Humbaracı timarları 156, 178
Humbaracı nizâmı 353
Humbaraciyân-ı ulûfeluyân 95
Humbarahâne 196
Humus sancağı 63
Hurşid Paşa (Halep valisi) 221
Hüdâvendigâr (sancak) 44, 63, 64, 176, 177, 277, 315, 373
Hüddamân 95
Hüddamiyye 330
Hükkâm 329, 330, 332, 356
Hüseyin (El-hac, esham sahibi) 82
Hüseyin Paşa (İstanbul Kâimi makamı) 41
Hüseyin Paşa (vezir, Anapa muhafızı) 69, 358
Hüseyin Paşa (Kaptan-ı derya) 209
Hüseyin Paşa (vezir, Seddü'l-bahr muhafızı) 42
Hüsrev Paşa (Mısır valisi) 70

-I-

Ilıca 314
Ilıca-i Bergama 373
Ilahat Fermânı 281
Isparta (Isparta) kasabası 329, 330
Istabl-ı Âmire 98, 270
Istabl-ı Âmire Oğası (Mansûre Hazinesi) 263
Istabl-ı Âmire Kâtibi 263
Istabl-ı Âmire hademeleri 320

-İ-

İâne (Darbhâne iânesi) 209, 225, 232, 233, 250, 263, 371
İâne (cihata iâne) 240, 241
İâne-i cihadiyye emvâli 278
İbn-i Haldun 72
İbrail kazası (İnebahtı) 124, 334 (cizyesi), 374
İbrahim Ağa (malikâneci) 44
İbrahim Efendi (Malikâne Halifeliği kisedârı)
İbrahim Efendi (vezir kethüdası) 327
İbrahim Paşa (Ağriboz mutasarrıfı) 221
İbrahim Paşa vakfı 321
İç borçlanma 33, 79, 135
İç hazine 29, 31, 33, 151
İç kıl'a mevâcibi 338
İçel (İçil) sancağı 56, 62, 64
İçkiler (alkollü) 183, 184
İdencik (Gönen) 40
İhbariyye 271, 300
İhraç limanı 167 (Bk. İskele)
İhtisab Nezâreti/Nâzırlığı 250, 252
İhtisab Nâzırı (İzmir) 223
İhtisab memurları 257
İhtisab müdürlükleri 250
İhtisab mukataası (İstanbul ve tevâbii) 250
İhtisab resmi 223, 224, 250-252, 255, 257, 289, 297
İhtisab usulü 251
İhtisabiyye 224, 251, 252, 374
İkramiyye 330
İlbasan (sancak) 61, 64
İltizam/İltizama verme/İltizâmen idare 21-23, 33, 34, 40-42, 79, 100, 117, 124, 156, 158, 176, 179, 182, 190, 191, 214, 215, 221, 222, 255, 257, 273, 307, 317, 325, 326,335, 362, 364-366
İltizam bedeli 21, 33, 106, 130, 144, 145, 174, 179, 180, 189, 216, 221, 222, 242, 255-257, 261, 367
İltizam usulü 33, 42, 184, 231, 242, 243, 261, 282, 283, 288, 291, 306
İltizamât 242, 243, 260, 282, 283, 359, 361-365
İltizamât defterleri 260, 262, 361, 363
İltizamât nizâmı (i. sürûtı) 363, 364
İltizamât eshâbı 362
İlzam 156, 166, 184, 215, 260, 359, 361-363, 365
İlzam temessüki 326
İmam 284, 322
İmâmet/i. vazifesi 340, 364
İmârât/imâretler 51, 204, 348, 349, 350
İmdadiyye 33, 34, 53, 54, 56-60, 63, 64, 71, 141, 303, 314, 315, 324
İmdad-ı hazariyye 53-55, 57, 59, 61, 62, 302, 306, 314-317, 321, 330, 345, 352, 373, 374
İmdad-ı seferiyye 53-55, 56-62, 302, 306, 314-318, 321, 330
İnalcık, H. 35, 41
İnebahtı (sancak) 52, 61, 190, 374
İnegöl kazası 373
İngiliz/İngiltere'lu 127, 128
İnöz 82
İnşa ve imar giderı 203-205, 300
İpek hanı 216
İpek Nazırlığı 223, 224
İpek öşrü 222, 224
İpek resmi (tartı resmi) 214, 216-224, 366
İrâd-ı Cedid Hazinesi 35, 68, 121, 151-153, 155-207, 208-215, 231, 236-238, 255, 304, 306, 353, 354
İrâd-ı Cedid defterdarı 158, 159, 166, 167, 178, 179, 181-184, 191, 192, 197, 200, 245, 353
İrâd-ı Cedid Nâzırı 152, 158, 159
İrâd-ı Cedid Kanunu (sürûtı) 155-159, 166, 183, 187, 192, 203,382, 383
İrâd-ı muayyene 110, 122, 124, 334, 367
İrâd-ı mukarrere 101, 122, 123, 124, 273, 334, 342, 353
İran 78, 117
İrsaliyye 107, 332
İsakçı 124, 334
İskele 183, 187, 189, 222, 325
İskenderun 187
İskenderiye (sancak) 61, 64
İskenderiye-i Arnavudluk duhan gümrüğü mukataası 326
İskenderiye muhassılları 275
İsmail (kasaba) 124
— cizyesi 334
— tevliyeti 346, 349
İsmail (hassa kasab-başı) 106
İsmail Beğ (Darbhâne emini) 323
İsmail Efendi, Seyyid (Tersâne emini mühürdarı) 333
İsmail Paşa (vezir, Ağriboz muhafızı) 48
İsmet Ağa 276
İspanya 90, 138
İstanbul 51, 56, 65, 91, 96, 97, 115, 116, 122, 124, 126, 133, 137, 138, 201, 202, 216, 218, 219, 220, 221, 240, 242, 250, 251, 276, 349, 351

İstanbul Ağası 96, 124, 334
İstanbul Baruthânesi 96, 98
İstanbul Duhan (tütün) Gümrüğü 81, 83, 134, 288, 289, 325, 326
İstanbul Emtia Gümrüğü 108, 109, 132, 134, 185, 199, 288, 289, 295
İstanbul Gümrüğü (Emtia) 199
İstanbul Gümrüğü emini 184, 192
İstanbul Enfiye mukataası 83, 109, 134
İstanbul gebran cizyesi 297
İstanbul harcı ipek 216
İstanbul Kalemi 357
İstanbul resm-i kahve mukataası 109
İstanbul Kâimi makamı 41
İstanbul Kayıkhâne rüsumu 297
İstanbul Kereste Gümrüğü 109, 297
İstanbul Ma'cunhânesi 109
İstanbul Tahmishânesi 297
İstanbul Tütün Gümrüğü 81, 82, 83, 109 (Ayrıca bk. Duhan Gümrüğü)
İstanbul zecriyye rüsumu hâsılatı 297
İstanköy (adası) 130, 283
İstefidye resmi 162, 186, 190, 191
İstikraz 91, 296, 339
İsveç/İsveçlu 125—129, 204, 210, 337-340
İşçi (Tersâne işçileri) 233
İşkodra 176
İttifak akçesi (İsveç) 339
İzmir 54, 82, 106, 107, 189, 192, 220, 223, 251, 277, 374
— cizyesi 199
— eshamı 107
— İhtisab Nâzırı 251
— kantar resmi 132
— voyvodalığı 100, 109
İzornik (sancak) 61
İzzet Paşa (sadrazam) 348

-K-

Kabakçı Mustafa olayı 236, 244
Kadı 40, 65, 218, 241, 322, 329
Kadîm hasılar 45, 48, 47, 49, 50, 51
Kaftan baha 46, 49, 329, 330
Kaftan masrafı 75, 330
Kahve/k. resmi/k. mukataası/k.gümrüğü/k. eshamı 103, 109, 131, 134, 251, 340, 380
Kâime (kavâim) 295, 355, 358, 378, 379
Kâimimakam (kaymakam) Paşa 69, 120, 135, 257, 275, 335, 337, 338, 340, 341, 343
— Evkaf k. 101
— Sadâret k. 114
— Rikâb k. 114
Kaldırımlar masrafı 270
Kal'a (kale) 69, 77, 95
Kal'a gediği 52
Kale muhafızları/k. neferi/k. askeri /k. topçuları 95, 97, 237, 276, 283
Kalem harçları 68
Kalemiyye 42, 43, 46 47, 65, 69, 79, 106, 130, 131, 157, 165, 167, 313, 318, 326, 333, 335, 338
Kalemiyye defterleri 332
Kalkınma sorunu 144
Kalpazanlık 140
Kalyon 196
Kalyoncu (k. askeri/neferi) 192, 215, 231
Kelyoncu bedeliyyesi 212, 214, 215, 231, 232, 366, 367, 369, 370
Kalyoncu kışlası 230
Kalyonlar Kitâbeti 214
Kalyonlar mevâcibi 200, 203, 210, 211, 214, 215, 238, 337, 354, 366, 369
Kalyonlar mevâcibi kâtibi 214
Kandiye muhafızı 360
Kantar (ölçü) 189, 192
Kantar resmi 130, 132, 224
Kantariyye 224, 252, 374, 376
Kanun-ı kadîm 41, 201, 335
Kanunnâme defteri (Mansûro) 262
Kapama bahası 322
Kapama tevzi'i 322
Kaplan Giray Sultan 48
Kaptan (reis)ler 230
Kaptan Paşa/Kaptan-ı Derya 47, 55, 89, 96, 128, 137, 209, 213, 214, 215
Kapu 335, 337
Kapu arası 158
Kapucubaşı 135
Kapu çokadarı (Mansûre Hazinesi) 263
Kapudan-ı Derya 54, 369
Kapudanân 343, 368
Kapu halkı 54, 55, 57-60, 64, 65, 67, 71, 72, 141, 313, 315, 317, 318,
Kapu harcı 55, 248, 250, 315
Kapu kethüdası (vezir) 56, 65, 67, 68, 70, 242, 243, 282, 287, 307, 343, 356, 358, 361-366
Kapukulları 30, 72, 76, 97, 119, 124
Kapukulu mevâcibi (maaşı) 70, 95, 118, 119, 124, 237, 238, 334
Kapukulu Ocakları 28, 29, 75, 78, 153, 178, 201, 230, 244, 245, 279, 305
Kapuzcı mukataası 323
Kâr-ı şer'î 375
Kara Osman-zâde el-hac Ömer Ağa 179
Kara Osman-zâde el-hac Mehmed Ağa (Manisa müteselliml) 179
Karadeniz 128, 343
Karaferye 218
Karahisar 176
Karahısar mutasarrıfı 345
Karahisar-ı Nallu 373
Karahisar-ı Sahib 62, 176, 315, 345
Karahisar-ı Şarkî 62, 64
Karakulak (-ı sadr-ı âli) 323
Karal, E.Ziya 143
Karaman (eyalet) 38, 46, 47, 49, 59, 60, 64, 344
Karantina resmi 297, 298

Karesi (liva) 62, 64, 315
Kârhâne (Kasımpaşa'da, Humbara kârhane-i) 368
Kârhâne-i Âmire 268, 297
Kârhâne-i yuvarlak 98
Karlıili (sancak) 61, 215, 318
Karlofça Anlaşması 32
Kars (eyalet) 38, 59, 344
Kars-ı Maraş (sancak) 63
Karye 70, 383
Kasapbaşı 202
Kasımpaşa 230
Kasımpaça humbara kârhânesi 368
Kasr-ı yed (esham ve malikânede) 133, 146, 171, 172, 173, 332, 355, 356
Kasr-ı yed resmi 80, 81, 82, 86, 87, 93, 94, 171, 172, 267, 268, 324
Kastamonu (sancak) 56, 62, 176, 251, 315
Katırcı-zâde Ahmed Paşa 48
Kâtib (kâtip)/Kâtipler/Ketebe 148, 159, 214, 224, 262, 286, 332, 334, 378
Kâtibiyye 330
Kâtib Çelebi 39
Kavala 70
Kayacık (Saruhan) 314
Kayseri (sancak) 63
Kayyum 284
Kaza meclisleri 284, 286
Kaza müdürü 285
Kaza vâridat-masraf defterleri 284, 285
Kebsud kazası 373
Kefe 38
Kefe ve İstanbul Mukataası Kalemi 93, 328
Kefâlet 361
Kefil 333, 359
Kefilleme 335
Kekyüze vakfı (Sultan Bayezid) 322
Kengiri/Çankırı (liva) 63, 315, 318
Kelkid kazası mukataası 341
Kerbeş kazası (İnebahtı) 374
Kervansaray 204
Kesendre 218
Kesin hesap (devre sonu) 20, 30, 120, 121, 159, 232, 274
Ketebe (Bkz. Kâtib)
Kethüda 82, 120, 327, 337, 353
— k.-ı sadr-ı âli 49, 363
— k.-ı valde sultan 346
Kethüda yeri 329
Kethüdaiyye 330
Kıbrıs 38, 51, 106, 107, 109,177, 220, 277, 283
Kıbrıs Muhassıllığı 333, 336
— K.M. eshamı 106, 107, 109, 134, 236, 360
Kıl'a-i hakaniyye 283
Kıl resmi 190
Kılıç (timar) 177
Kırım 77, 89, 112
Kırım hanzâdeler/hanedanı 47, 96
Kırım Giray Sultan 48
Kırşehir (sancak) 62, 64, 69
Kırtasiyye bahası 270
Kıst/kısteyn 70, 119, 237, 238, 319, 334, 337, 352, 353, 354
Kışla/kışlalar 201, 202, 204, 205, 271, 230
Kıyye 183, 189, 191, 216
Kızanlık zeâmeti 340
Kızılca-i Tuzla (kaza) 373
Kilis-i Bosna (sancak) 61, 64
Kirahâne hâsılatı 268
Kirmasti kazası (Hüdâvendigâr sancağı) 373
Kirkor (bazirgân) 136
Kîse-i divânî 320
Kîse-i rûmî 320, 353
Kisedâr 214, 263, 332, 333
Kisedariyye 332
Kisedâr Odası (Mansûre H.) 263
Kisve bahaları (Asâkir-i Mansûre) 371
Kitâb-ı Müstetâb 41
Kite kazası (Hüdâvendigâr) 373
Koca Sinan Paşa evkafı 284
Kocabaşı (reâya k.) 184
Kocaili (sancak) 54, 64, 343
Koç Mehmed Paşa (Özi mutasarrıfı) 46
Koçi Bey 35, 37, 38, 39, 42
Kondıra mukataası 367
Konya 176, 220, 277
Korintos/Gördes 190
Koruk (kaza) 373
Kozalı pamuk 188
Kökboya/Kökboya resmı 186, 189, 191, 192
Köstendil (sancak) 61, 120, 176
Köstendil gümrüğü 326
Kuleli Tahaffuzhanesi 297
Kumkapıh Ali Efendi (Esham Muhacebesi kâtibi) 379
Kumpanya tüccarı 375-377
Kumpanya usulü 375
Kunt, İ.M. 37
Kura (karye) 362, 364
Kuzzat 329
Küçük Kaynarca Anlaşması 76
Küçük Ruznâmçe 319
Kürek cezası 217
Kütahya 44, 176, 177, 180, 314, 315, 316, 327, 339
Kütübhâne (Kütüphane) 204, 330
Kütükoğlu, M. 246

-L-

Lağamcı Ocağı 192, 201
Lâleli vakfı 103
Lazkıyye 187, 220, 221, 353
— L. tütün gümrüğü 83
Lefke 373
Lehistan 32

Levend/levendât (gemilerdeki) 203, 210
Levendler (kara) 57, 58, 71, 76, 115, 117
Levend masrafı 57
Levend Çiftliği 181, 182, 201, 202
Limni 283
Limonî bezirgan 265
Liva 69, 70
Londra 375
Lütfi Efendi (vak'anüvis) 251, 255
Lütfullah Paşa (Sıvas valisi) 221

-M-

Maaş/maaş ödemeleri/maaş sistemi 28, 45, 53, 66, 68, 69, 70, 94, 95, 96, 98, 270, 273
— Kapukulları maaşı 116, 124, 237 (Bkz. mevâcib)
— Maaşlılar zümresi 75
— Sivil maaşlar 76, 94 (Bk. vezâif, vazife)
— Maaş ödeme zorlukları 69, 126, 233
— Sürat topçuları m. 78
— Vali ve vezirlerin m. 243, 343
— Mîrî levendlerin m. 115
— Dârüsseade Ağası m. 322
— Nizâm-ı Cedid askerlerinin maaşları 201
— İrâd-ı Cedid Hazinesi personeli m. 192
— Redif alaylarının m. 278
— İ.C.H.'nce ödenen m. 193, 200-203
— Tersane personeli ve denizcilerin m. 202, 203, 209, 215, 230, 367-369
— Mühendishâne personeli 210
— Hendesehâne personeli 210
— Mansûre askerleri maaşı 246, 248, 275, 276, 371
— Mansûre Hazinesi personeli maaşları 262, 263
— Cizye Kalemi personeli maaşı 376, 379
— Maliye Hazinesince ödenen m. 299-300
— Kaza meclisi üyelerinin m. 284
— Padişaha maaş tahsisi 289
— Padişahın ödediği m. 289
Maaş cüzdanı 78
Maaş iâne akçesi 243
Maaşlı ordu 72
Maaş ve tayınat defteri (Asâkir-i Mansûre) 262
Mabeyn mahsülü 178, 180
Macunhâne (-i berş-i rahiki/afyon özü m.) 86, 109, 134
Ma'den Kalemi 69, 93, 94, 326, 327, 328, 357
Ma'den-i hümâyun 290, 297, 300
Mahallî meclisler 284, 286
Mahiyye 270, 275, 276, 370
Mahkeme sicili 330
Mahlûl/Mahlûlât
— malikâne mukataalar 34, 72, 105, 129, 131, 146, 147, 156)193, 194, 255, 331, 332, 353
— Esham/sehimler 62, 86, 87, 131—134, 147, 158, 157, 161,162, 165, 166, 168, 171—173, 185, 358
— timar ve zeâmetler/dirlikler 0174, 176
— Mahlûlatı izlemede zorluklar 105, 131
— Mahlûlatın İ.C.H.'nce zabtı 156, 161, 162, 165, 168, 168
Mahmud I (Sultan) 147
Mahmud II (Sultan) 121, 152, 182, 227, 244, 245, 246, 248, 261, 282, 290, 304, 305
Mahmud Paşa (Prezrenli) 268
Mahsub 69, 272, 273, 279
Mahzariyye 330
Maişet 43, 52
Maktu' muaccele ödemeleri 194, 195
Maktua bağlama 52
Muktuen tahsilât 184, 190, 191
Maktu'a/Maktu'ât 23, 109, 131, 283, 295, 297, 328, 324, 341, 365
— Maktu'ât-ı mîrî 357
— Maktu'ât-ı mahlûle muaccelâtı 268
Mal 22, 33, 34, 42-44, 46, 47, 51, 72, 79, 81, 93, 94, 98, 100-102, 106, 128-131, 141, 142, 157, 165, 167, 181, 187, 195, 199, 212, 214, 257, 313, 332, 340, 342, 343, 360, 369
— Mal ödemelerinde aksama 105
— Malların değişmemesi 129, 146
— Mallara zam 131, 167, 212
— Esham faizlerine karşılık tutulması 199
— Cizye mal- 69
Mal-ı haremeyn 101, 321
Mal-ı hass 325
Mal-ı hazariyye 345
Mal-ı mîrî 318, 326
Mal-ı mukayyed 325, 326
Mal ve Emlâk kâtibi 284
Malatya (sancak) 63
Malikâne /m. mukataalar 22, 33, 34, 43-46, 65, 66, 68, 72, 73, 75, 79-81, 93, 94, 119, 128, 130, 145-147, 175, 187, 188, 214, 239, 242, 255, 257, 283, 295, 324, 331, 336, 341, 342
— 'ye dönüştürme 52
— eyâlet 56
— sayısı 104, 326
— defterleri 332
— 'lere yatırılan muaccele 130
— verilen hasslar 313, 314
— 'lere cizye rabtedilmesi 147
— 'lerde orteklik (şerikâ) 331, 332
— eshâbı (sahipleri) 331, 332
— 'likten ref' 325
— 'den cebelu tahsili 135
— faizi 10 kiseyi geçenlerin zabtı (İ.C.H.) 156, 193-196
— Maliye Hazinesince zabtı 263
— terimin kaldırılması 263
Malikâneci (malikâne sahipleri) 33, 34, 42, 43-45, 79, 81, 104-106, 128, 145, 146, 166, 169, 187, 188, 243
Malikâne-Esham sistemi 107
Malikâne Halifeliği 132, 331, 332
— kisedârlığı 332
Malikâne-Has sistemi 42, 43, 44
Malikâne Kalemi 333, 342, 357, 359, 361, 363, 366
Malikâne Odası 132
Malikâne sistemi 22, 33-35, 40, 42, 51-53, 98, 100-107, 129, 131, 141-146, 156, 159, 165, 169,192, 206, 243, 255, 303, 304, 306
Malikânelik şürûtı 144
Maliye büroları 93
Maliye Hazinesi 152, 283, 285, 287-294, 296, 297, 299, 300
Maliye Kalemi 326, 376
Maliye Nâzırı (Umûr-ı) 264, 265, 272, 279
Maliye Nâzırlığı/Nezâreti (Umûr-ı) 261, 262, 264, 285, 287, 288
Malkara 323

Malta 91
Manastır 339
— mukataası 109
— kalemi cizyesi 109
— tevliyeti ve cizyesi esham 339
— tabirleri 277
Manisa 179 314, 322
Mansıb (mansıp)/Menâsıb 55, 56, 65, 67, 68, 158, 211, 243, 318, 342, 344
Mansûre askeri 246, 247
Mansûre Defterdarı 224, 259-263, 376, 377
Mansûre Hazinesi 121, 152, 224, 259-266, 268, 271, 277, 279, 280, 287, 290, 291, 298, 376, 377
— 1254 (1638-39) yılı hesapları 272-277
— programlanmış aylık giderleri 275-277
— 1256 yılı hesapları 293, 294, 296, 299, 300
— ilgası 292
— defterleri 261, 262
Mansûre Hazinesi ve Defterdarlığı 259-262
Mansûre Hazinesi kisedârı 263
Mansûre Odası 263
Mansûre Mümeyyizliği 261
Mensûre Redif taburları 246
Mansûre H. veznesi 262, 263
Mansûre zimmeti efendi 263
Maraş (eyalet) 59, 63, 177, 251, 344
Marmara kazası (Saruhan) 314
Martî mukataa 346
Masârif-i cihadiyye 241
Masârif-i muayyene 89, 93, 122-124, 271, 321 334, 347, 368
Masârif-i mukarrere 110, 122, 334
Masârif-i mu'tade 101, 348
Masârif-i sancak 330
Masârif-i seferiyye 334, 338, 340, 356
Masârifat Hazinesi 275
Masârifat Muhasebesi 285, 379
Masârifat Muhasebecisi 287
Masârifat Nâzırı 256, 258, 259, 260
Masârifat Nezâreti/M. Nâzırlığı 256, 257, 258, 259
Màsdariyye 217
Matbah-ı Âmire 96, 121, 124, 258, 289
— hademeleri 319
— masrafı 334
— tertibatı 238, 275
Matbah Emâneti /M. Eminliği 254, 371
Matbah Emini 124, 258
Mazbata 287, 289
Mazı/Mazı resmi 162, 186, 189, 191, 192
Mazlum Beğ (Afyon nâzırı) 224, 376, 377
Meclis 256
— m. akdi 338, 364
— kaza mecliseri (Tanzimat) 284-286
— m.i. şûrâ 212, 219, 342
— m.i. meşveret 85, 341
Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye 287
Meclis-i Dâr-ı Şûrây-ı Ahkam-ı Adliyye 275
Meclis-i Dâr-ı Şûrây-ı Bâb-ı Âli 275
Meclis-i Muhasebe-i Maliye 285, 286, 287,307
Meclis-i Umûr-ı Nefia 275
Medâr-ı mâişet (haslar) 43
Medine kadısı 322
Medrese 323
Mefruşat bahası 270
Mefrûzü'l-kalem 320
Mehmed Ağa (esham sahibi) 355
Mehmed Ağa (kapu kethüdası) 356
Mehmed Ataullah Efendi, Seyyid (kapu kethüdası) 343
Mehmed Es'ad Efendi (Mukataat Nazırı) 372
Mehmed Bey (Darbhâne emini ve Evkaf-ı hümâyun kâimi makamı) 101
Mehmed Efendi (Esma Sultan kethüdası) 82
Mehmed Emin (esham sahibi) 82
Mehmed Giray Sultan 48
Mehmed Paşa (vezir, Mısır valisi) 44
Mehmed Paşa (vezir, Hanya muhafızı) 46,48
Mehmed Paşa, Silâhdâr 341
Mehmed Paşa (Anadolu Valisi) 327
Mehmed Paşa (Bender muhafızı) 69
Mehmed Peşa (sadrazam) 346
Mehmed Paşa (Cezâyir-i Garb Beğlerbeği) 137
Mehmed Sadık Rifat Paşa 386
Mehmed Şehabeddin (esham sahibi) 82
Mehmed Şerif Efendi (Defterdar) 142, 146,147, 148, 175, 182
Mehmet Tahir Efendi (Selanik harir emini) 218
Mehterân-ı Hayme-i Hassa 320
Mehterbaşı 97
Mehterhâne 258
Mekke kadısı 322
Mektubî Efendi (Mansûre Hazinesi) 263
Mektubî-i Maliye Odası 285
Mektubî Odası (Mansûre Hazinesi) 263
Mellâh neferâtı bedeli 369
Meldehorya 314
Memiş Efendi, el-hac (hâcegândan) 179, 180
Memiş Efendi (Harir Emini) 216-220
Memleha-i Cedîd 108, 109, 355
Menâfi-i cedîde tertibâtı 278
Menemen 314
Mengene mukataası 325
Menteşe (liva) 63, 176, 179, 315
Menzil/Menziller 96, 143, 267
Menzil ücreti 96, 270, 338
Merkezi hazine 19, 20, 28, 30, 34, 39, 40, 71
Mescid 51, 95
Mesned-i vâlây-ı fetva 325
Meşâhire /Meşâhire horan 44, 319
Meşdûd 222, 223
Meşdûdcı tâifesi 223
Meşveret meclisi 65
Mevâcib 74, 82, 119, 121, 124, 135, 158, 199, 209, 319, 334, 337, 338, 352-354
— Kapukulları m. 119, 237, 238
— H. Âmire mevâcib açıkları 231
— Eşkinci m. 119
— Topçular ve arabacılar m. 202
— Denizcilerin m. 343, 368,
— Kalyonlar m. 200, 203, 210, 211, 214, 215
— Gediklu mevâcibi ve Tersâne personeli 209-210
— Mevâcib ödemelerinin Hazine-i Âmire'den alınması 264

Mevâcib kesri 197, 353-355
Mevâcib tertibâtı /m. mürettebâtı 337, 338
Mevkuf /Mevkuf akçesi 47, 48, 49, 225, 237, 240, 270, 353
Mevlâna 330
Mazad /Mazada ihraç 331, 332, 336, 337, 338, 358, 365
Masad kâimesi 325, 331, 332 ,338
Mezakiye (Avlonya) 324
Mazrâ'/Mezâri' 51, 362, 383, 364
Mezistire 176
Me'zûniyet bedeli 268
Mısır 44, 70, 78, 168, 205, 323, 344
— M. defterdarı 353
— M. irsaliyyesi 264
— masele-i Mısırıyye (Mısır sorunu) 295
— M. takasıtı 369
Midilli/Midillu/Midullu Nezareti 51, 82, 108, 109, 199, 239, 283
Mihaliç 373
Milâs 135, 285, 340
Miiel-i selâse 185
Mimar 204
Mîrîce zabt (edilme)
— Muhallefat /mal-emlâk 51, 120, 135, 165
— haslar 41
— timar-zeâmetler 174
— mukataa 51, 135
Mîrî hazine 125, 158, 193, 196, 248, 249, 254, 257, 263, 264, 282, 288, 372
Mîrî levendler/m. levendât 58, 115
Mîrî mal (mal-ı mîrî) 130, 318, 326
Mîrî mukataa 22, 34, 44, 51, 82 157, 165, 166, 193-197, 212-216,239, 255, 340, 341, 356, 369
Mîrî zahîre bahası 117
Mîrliva (mîr-i liva) 44, 45, 46, 49, 52
— hasları 43, 44, 51 52, 53, 109
— mirlivalık kaydının ref'i 314
Mîrmirân (mîr-i miran) 49, 56, 65-70, 242, 306, 319, 341, 344, 345, 362, 366
— hasları 43, 44, 47, 49, 52, 238, 306
Mîrî ta'yınat 255
Miskal 139
Mizan 266
Mizancılar (ebniye-i mîriyye) 276
Mizan-ı harir 216, 217
Mizan-ı harir resmi 213, 216-224
Molla 120
Moltke 246
Mora (eyalet) 59, 60, 78, 135, 177, 190-192, 220, 221, 241, 344
— Mora Isyanı 240
— Çiftlikleri 103
Mora İhtilâli Tarihçesi 143
Muaccelât cebelüsi 332
Muaccele /Muaccalât 22, 33, 34, 42, 44, 45, 72, 75, 79, 80, 82, 83, 84, 87, 93, 94, 101, 102, 105-107, 110, 138, 129,131, 135, 148, 157, 168-169, 171, 172, 181, 185, 193, 194, 238, 239, 240, 287, 288, 324, 328, 327, 333, 338, 339-342, 353, 364, 357, 380, 388
— muaccele gelirleri 104, 130, 237, 295, 297
— muaccele fiyatlarında değişme 129
— H.Âmire'ye ödenecek muaccele miktarları 195
Muaccele-i atîk 357
Muaccele-i cedîd 357
Muaccele-i mukarrere 333, 336
Muafiyet (tekâlifdan/vergidan) 283, 284, 320, 321
Muaf ve müsellem 320
Muaf reâyâ 321
Muallem asker 192
Muallim-i sıbyan 264
Mubayaa masrafı 117
Mudanya (kaza) 82, 373
Muhallefat 104, 353
— zabtı 135, 337, 336
— bahası 120, 267, 266, 337
— bedeli 103, 110, 111, 135, 268
— defterleri 110
— hâsılatı 117
Muhammed Ağa (mütevelli) 322
Muharremî mukataa 44, 346
Muhasebe-i Anadolu Kalemi 93
Muhasebe-i Cizye Kalemi 93, 328
Muhasebe-i Evvel Kalemi 93, 94, 328
Muhasebe-i Haremeyn Kalemi 93, 328
Muhasebe defteri 50
Muhasebeci efendiler 287
Muhassıl/Muhassıllar 144, 179, 275, 262-287, 288, 336, 346
Muhassıl vekili 285
Muhassıllık
— Aydın M. 51, 83, 106, 335
— Kıbrıs M. 106, 107, 333, 338
— Halep 107
— Saruhan 51
— Zecriyye M. 184—185
— Rüsûmat-ı hamr ve arak m. 184
Muhassıllıklar vâridatı/M. hâsılatı (Tanzimat) 288, 292, 294-297
Muhassıllık Meclisleri 284
Muhassıllık teskilâtı 306
Mukataa / Mukataat / Mukataalar 21, 22, 23, 33, 34, 42, 43, 51, 65, 66, 69, 72, 79, 80-87, 98, 101, 103, 107, 106, 117, 121, 124 160, 209, 214, 361
— malikâne m. 75, 102, 104, 105, 106, 128, 130, 131, 144, 146, 147, 159, 160, 162, 165-169
— mîrî m. 83, 102, 214, 331, 332
— haremeyn m. 100, 102, 357
— vakıf m. 100
— eshamh m. 84—87, 106, 109, 131
— durumu ve ıslah çareleri 144
— kârları ve kâr düzeylerinin saptanması sorunu 84, 05, 145
— mîrice zabtı 135, 337
— "Mukataaların zabtı şürûtı" ve zabt atma sınırları 155, 166 167, 195
— İdaresi İ.C.H. ne verilen mukataalar 166
— İ.C.H. ve "mukataat faizleri" 166-168, 170
— Darbhâna'dan masbut 102, 103, 371
— Mizan-ı harir mukataaları 221
— Mukataaya dâhil [illegible] 35, 42 174, 180, 181
— M. malları 98, 214, 277, 323, (Bkz. Mal)
— Kadınlara satış yasağı 173
— yöresel mülki yöneticilere iltizama verilmesi 242, 243
— temliki 51
— Tarsâne Hasmesi'nca zabt ve idara olunan 367
— Mukataat Hazinesi'nden mazbut 257

— Muhassillarca te'siri 262
— "Mukataat" sözcüğü yasağı 261, 263, 266
— lare ilişkin anlaşmazlıklar ve Meclis-i Muhasebe-i Maliye 266
— mutasarrıfı 363
— mahlûle 267, 266 (Bk. mahlûl)
— emini 355 (Bk. Emin)
— satışları 266
Mukataa-i Evvel Kalemi 93, 328
Mukataa-i Haslar Kalemi 328
Mukataa-i Haremeyn Kalemi 93, 328
Muktaa-i resm-i mûrî-i penbe ve rişte-i penbe 187
Mukataat Defterdarı 288
Mukataat Hazinesi 152, 224, 246, 252-257, 259-261, 263, 264, 288, 290, 305, 372, 374, 375
Mukataat Hazine-i Âmiresi 375
Mukataat Hazinesi ve Nezâreti 252-259, 375
Mukataat Hazinesi Defterdarlığı/Defterdarı 261, 288
Mukataat Nâzırı 256, 257, 259, 260, 372, 376
Mukataat Nezâreti 252-257, 259, 375
Mukataat semerâtı 243
Mukataat Zimmet Odası (Mansûre H.) 263
Muntazam asker 248
Muntazam topçu askeri 276
Murad II (Sultan) vakfı 322
Musa Efendi/Musa Safveti (Mukataat H. defterdarı) 261, 288
Mustafa (Sultan) 340
Mustafa III (Sultan) 73
Mustafa IV (Sultan) 244
Mustafa Ağa (hassa silâhşoru) 336
Mustafa Efendi (okuyucu?) 276
Mustafa Efendi (Selânikli) 197
Mustafa Paşa (Hemedan muhafızı/Anadolu valisi) 316
Mustafa Paşa, Köse (Anapa muhafızı) 69
Mustafa Paşa, Safa (Anadolu valisi) 327
Mustafa Nuri Paşa (Netâicü'l-vukuât yazarı) 36, 53
Mustafa Reşid Paşa 261
Musul 36, 56, 59, 78, 266, 344
Mutâbık mühri 356
Mutasarrıf (eyalet/sancak) 179, 221, 359 361, 362, 364, 365, 366
Muvazene defteri 101
Mübâşir 67, 214, 316, 321, 349, 351
Mübâşiriyye 55, 315, 345
Müd 364
Müdür (Kaza m.) 285
Müezzin-i hassa 320
Müfrez havass 342
Müfrez hazine 331
Mühendis 204
Mühendishâne 78, 210, 211
Mühimmat bahaları 122, 334
Mühimmat masrafı 97
Mühimmat-ı Harbiyye 275
Mühimmat-ı Harbiyye Nezâreti 256
mühimmat-ı Hayyamiyye Nezâreti 258
Mühürdâr 333
Müjdecibaşı 322
Müjdeciyân 270
Mülâzım 178
Mülga hazineler 153, 291-296
Mültezim 21, 22, 33, 45, 124, 144-147, 157, 166, 179, 160, 164, 187, 190, 215, 222, 242,243, 255, 260, 361, 363
Mümeyyiz
— Cizye Kalemi m. 378, 379
— Mansûre m. 261
Mümeyyiziyye 224, 252, 374, 376
Müsâdere 73, 103, 110, 120, 122, 125, 135, 142 237, 264, 337
Müşîr 275, 277, 284, 265
Müslim tüccar 375
Müslüman tâcir 217
Müste'min malı 217
Müste'min tüccar 376
Müstesnâ mahaller 282, 266-269, 295-297, 307
Müşterikân faizleri 273
Müteferrika 148, 319
Mütegallibe 144, 242, 359
Mütekâid /Mütekâidîn 52, 95, 181, 319
Mütesellim 179, 260, 317, 327, 329, 330, 364
Mütevelli (vakıf) 322, 347, 350, 351
Müzâkere meclisi 264
Müzâyede 87, 100, 132, 360

-N-

Nafaka baha 95
Na'l baha 329, 330
Nâfiz Efendi/Nâfiz Paşa, Abdurrahman (Mansûre defterdarı / Mukataat Nâzırı/ Maliye Nâzırı) 256, 259, 264, 287, 376
Nâibiyye 330
Nân-ı aziz bahası 270
Nâzır
— Darbhâne N. 120, 156, 209
— İrâd-ı Cedid N. 152, 156, 159
— Tersâne N. 211
— Umûr-ı Bahrtyye N. 213
— Talimlu Asker N. 156
— Zahîre N. 152, 212
— Tophâne N. 124
— Mukataa nâzırı 106
— Vakıf n. 347, 348
Nâzır kisedârı (Tersâne H.) 214
Nazif Efendi (terekesi zabt olunan) 337
Nevvâb 329
Nezâret
— Filibe N. 83, 109
— Midilli N. 82, 106, 109, 230
— Üsküb N. 106, 109
Nışâncı 371
Nışân imâl masrafı 269
Nif 314
Nîğbolu/Nikbolı (sancak) 43, 285, 353
Niğde (sancak) 62
Nisvân (tâlfesi) 360

Niş gümrüğü 102
Nizâm Askeri 258
Nizâmât-ı Cedîde 192
Nizâmât layihası 256
Nizâm-ı Cedîd 66, 67, 235, 236, 244
Nizâm-ı Cedîd askeri
— sayısı 201
— maaş ve tayınatı 180, 193, 201
— giderleri 200-202
Nu'man Paşa (vezir) 51
Nüfus sorunları 193
Nüzüi/N. bedeli 119, 314

-O-

Ocak/Ocaklar 158, 246, 321, 337, 338
Ocak nazırları 258
Ocaklık 49, 70, 173, 185, 199, 215, 238, 239 273, 360, 366, 368
Oda (Mansûre Hazinesi Odaları) 262, 263
Oda-i Has 319
Odacılar (Mansûre H.) 263
Ohri (sancak) 52, 61, 64, 176
Okka 189
Onarım gideri 96
Ordu Defterdarı 115, 116, 117, 121 133, 342
Ordu Hazinesi 30, 31, 108, 112, 115-123, 125, 338
Ordu nâzırı 342
Ordu masrafı 123
Orhan (Sultan) vakfı 322
Orta 201
Osman III (Sultan) 73
Osman Ağa (mültezim) 326
Osman Nuri 250
Osman Paşa (vezir) 48
Osman Paşa (İçel sancak mut.) 56
Osman Paşa (Kocaili sancak mut.) 343
Osmanlı-İsveç ittifakı 127

-Ö-

Ödemişlu cemaati 63
Ömer (Milâs âyanı) 135
Ömer Lütfi Efendi (Afyon ve İzmir ihtisab nâzırı) 223, 224, 251, 374-377
Ömer Paşa (vezir, Ada-i Kebîr muhafızı) 343
Öşr/Öşür 283, 376
Öşr-i afyon bedeli 376
Öşr-i diyet 329, 330
Öşr-i harir (ipek öşrü) 222-224
Özi (eyalet) 46, 59, 124, 315, 334

-P-

Padisah 113, 114, 116, 120, 122-126, 132, 136, 137, 139, 146, 151, 159, 175, 201, 204, 211, 212, 232, 241, 245, 256, 257, 264, 277, 280, 287, 289, 290, 307
— hasları 36 (Bk. Havass-ı hümâyun)
— özel hazinesi 26, 29, 249 (Bk. ceb-i hümâyun)
— 'dan borç isteme/borç alma 125, 151, 248, 298
— 'un giderleri 97, 101
— gelirlerinin kısıtlanması 250
Palağı Estanos (Teke'de) 317
Palamar hâsılatı 369
Palamud resmi 191, 192
Pamuk ve pamuk ipliği resmi ve mukataaları 103, 130, 156, 162, 186-189, 238, 255
Para darbı 102
Para tağşişi 33, 138, 140, 142
Paspanoğlu isyanı 162
Paspanoğlu masârifi 205
Paşa/pasalar 57, 58, 65, 70, 96, 221, 243, 343
Paşalık ünvanı 264
Paşa livası/P. sancağı 43, 60, 176, 177
Payas 220
Pazarcık kazası 373
Pazarı (?) kazası 373
Pazarcıbaşı 96
Pazarköyi 220
Peksimad (peksimet) bahası 233, 342
Penah Efendi, Süleyman 129, 143-145, 242
Penah Efendi Mecmuası 143
Penbe resmi (Bk. Pamuk resmi)
Penbe resmi şürûtı /Penbe resmi nizâmı 155, 187, 188, 189
Perâkende iltizam/p. iltizamât 243, 361, 363-365
Perâkende iltizamât bedeli 273
Perâkende iltizamât Odası 263
Perâkende mukataat 243, 353
Perâkende baş kâtibi 263
Peskîr ağası 360
Peykân-ı Hassa kulları 320
Piskopos Kalemi 93
Piyâde levend 76
Piyade Yeniçeri 72
Piyâde Mukabelesi 319
Poğonya? (Avlonya) 324
Poliçe 353
Postahâne hâsılatı 297
Premadi (Avlonya) 324
Prezrin/Prezren (sancak) 61, 64, 176, 275
Prezrenli Mehmud Pasa 268
Prusya 127

-R-

Râiyyet 317, 320, 329, 342
Rakka (eyalet) 38, 59, 344, 353
Rakuza (afyon cinsi) 376
Raşid Efendi (vak'anüvis) 53
Raşid Efendi (bina emini) 348
Reâyâ 60, 69, 119, 124, 144, 145, 242, 247, 316-318, 320, 321, 329, 330, 335, 359
Reâyâ eshabı 217
Reâyâ kocabaşıları 184
Reâyâ tüccarı 375
Receb Paşa (Rikâb-ı hümâyun kâimimakamı) 69
Redif Asâkir-i Mansûre Defteri 262
Redif birlikleri 246, 261, 277, 278
Redif Hazinesi 152, 277-280, 292-294, 296, 299, 300
Redif Hazinesi mühessesâtı 273
Reftiyye 217
Reis (gemi) 230
Reis efendi 120, 353
Reisülküttab 128
Resm-i damga 251
Resm-i dellaliyye 267, 268 ,360
Resm-i gümrük 218, 222, 376
Resm-i ihtisabiyye 376
Resm-i kahve 131
Resm-i kasr-ı yed 82, 121
Resm-i mîrî 187-192, 218, 219, 255, 325
— penbe 187, 189
— ristel penbe 187
— mizaniyye 218, 219, 221
— sabun ve revgan-ı zeyt 44
— yapağı 189
Resm-i mizan-ı harir 368, 369
Resm-i yapağı ve kıl 190
Revan 58, 317, 318
Ricâl 331, 354, 360
Rikâb 116, 119, 122
Rikâb-ı hümâyun 319, 334, 341, 372
Rikâb-ı hümâyun ağaları 319
Rikâb-ı şehinşâhi 364
Rikâb-ı hümâyun defterdarı 115, 116, 122, 342
Rikâb-ı hümâyun hazinesi 112, 115-118, 120, 121, 319, 360
Rikâb-ı hümâyun kâimimakamı 47, 48, 69, 114 240
Rodos 277, 283
Ruble 76
Rum (eyalet) 38
Rumeli 95, 168, 189, 191, 205, 216, 247, 286, 297, 329
Rumeli defterdarı 287
Rumili /Rumeli (eyalet) 38, 40, 46, 47, 49, 50, 59, 60, 344
Rumili beğlerbeği/R. valisi 37, 50
Rumili cânibi 331, 344
Rumili ihtilâli 353
Rusya/Ruslar 32, 74, 76, 77, 89, 112, 125-129, 205, 235, 237, 240, 247
Rusyalu üserâ 370
Rûz-ı hızır 81, 82, 325, 326, 360
Rûz-ı kasım 82, 333, 335, 360
Rûznâmçe defteri 117
Rûznamçe-i Evvel 89
Rûznamçe Kalemi 159
Rüha (sancak) 177
Rüsûm-ı Cihadiyye 250
Rüsûm-ı gümrük-i duhan 326
Rüsûm-ı örfiyye 327
Rüsûmât Hamr ve Arak Muhassıllığı 184
Rüsûmat-ı mîriyye 216
Rütbe-i evvel 375
Rütbe-i mîrmlrânî 344
Rütbe-i vezâret 344
Rüus-ı hümâyun 332, 333
Rüşdü Hasan Efendi (Esham sahibi) 82
Rüşvet 335

-S-

Sadâret kaymakamı 114
Sadâret-i uzmâ 333, 335
Sadr-ı âli karakulağı 323
Sadrazam/Sadr-ı âzam 91, 96, 102, 107, 113-115, 124, 125, 137, 159, 213, 241, 250, 337, 338, 341, 342, 344
— hasları 47, 48, 348
— kalemiyyesi 65
Safa Giray Sultan 48
Safiye Sultan 322, 325
Safveti Efendi, Musa (Mukataat ve Hazâin-i Âmiro Defterdarı) 288
Saib Efendi, Hacı (Asâkir-i Mansûre Nâzırı/ Masârifat Nâzırı) 246, 254, 256, 371
Said Efendi (Gümrük ve Matbah emini) 371
Sakabaşı 322
Sakayân-ı Divân-ı hümâyun 320
Sakız 82, 220, 283
Sakız gümrüğü 130
Salih Paşa (Şam valisi) 221
Salyâne 46,343, 345
Samako 97
Sanayi (savaş s.) 97
Sancak 52, 56, 58, 60, 61, 62, 65, 69, 285, 361
Sancakbeği /Sancakbeyi 35-38, 40, 41, 45, 50, 51, 53, 54, 59, 242, 243, 244, 313
Sancak mutasarrıfı 56-58, 179, 314, 318, 329, 345, 363, 373
Saray
— cerrahı/tabibi 276
— tamiri 330
— dan Darbhâne'ye değerli eşya gönderilerek para basılması 140
— Fanlı Paşa Sarayı 332
— Masrafları 26, 94, 96, 97, 99, 237, 245, 300
Saray-ı atîk ağası 48

Saray döşemesi akçesi 329
Sarraf 110, 125, 136, 147, 166, 222, 240, 242, 282, 307, 339, 353, 354, 356, 359, 361, 362
Saruhan (sancak) 37, 49, 51, 55, 63, 176, 221, 222, 314, 315, 346
Savaş masrafları ve finansmanı 97, 100, 102, 119, 122, 156, 238 (Ayrıca bkz. Sefer masrafı)
Savaş dönemi bütçesi 121
Savaş tazminatı 76
Savaş vergisi 81
Sayda 83, 221, 344, 353
Sayım (tahrir) 39, 145, 178
— hayvan sayımı 190
Seddü'l bahr 42
Sefâret masârifi 265
Sefârethâne memurları 276
Sefer bahşişi 119
Seferiyye 44, 53, 55, 58, 315-319, 329, 330
Seferiyye akçesi 99, 121, 238, 241, 342
Sefer Hazinesi 113 vd.
Sefer (Seferiyye) masrafı 99, 100, 102, 122, 139, 192, 205, 237, 238, 241, 334
Seferihisar-ı Günyüzi 373
Sefineler 343
Sehm/Sehim 79-84, 86, 106, 108, 110, 132-134, 145, 172, 173, 238-240, 298, 325, 331, 333, 335, 336, 339, 355, 358, 360 (Bk. Esham)
— mutasarrıfları 356
— tertibi 354, 360
— sağ sehim 172
— kâtması /kavâtmı 200, 354
Sehim Halifeliği 133
Sehim Ruznâmçesi 355, 356, 358
Sehlü'l-hüsûl emval 340
Sekbanlar 95
Sekban-ı Cedîd 244, 245
Selânik 61, 64, 70, 82, 83, 176, 189, 218, 220, 221
Selânik baruthânesi 96, 98
Selâtin evkafı reâyâları 320, 321
Selâtin-i kirâm 42
Selim III (Sultan) 65-67, 99, 103, 112, 120-123 125, 127, 131, 139, 142, 143, 146, 148, 152, 153, 175, 177, 182, 200-202, 205, 207, 209-211, 227, 228, 235, 236, 237, 243, 244, 254, 255, 281, 290, 304-307
Selim Ağa (muhallefat bahası alınan) 337
Selim Giray Han 48
Selimiye Kışlası 205
Selmanlu karyesi (Selânik) 70
Semendre (sancak) 61, 176
Semerât 243, 260
Serasker 56, 317, 318
Serasker Paşa (Asâkir-i Mansûre...) 246, 258, 275
Serbest/Serbestiyyet 320
Serdar-ı ekrem 113, 114
Ser-etıbba 276
Ser-halife 376
Sergerde 65
Ser-bostaniyân-ı hassa 49
Sergi 325, 347
Sergi defterleri 255, 347, 358,372, 377
Sergi halifesi 224, 263
Sergi kâtibi 214, 224, 347
Sergi Muhasebesi 378, 379
Sergi Muhasebecisi 287
Sergi pusulası 351
Sermaye 325
—Darbhâne s. 99, 101, 139
— Madenlere sermaye 300
— Afyon s. 374-377
Ser-veznedar ağa (Mansûre H.) 263
Seyyid Mustafa (esham sahibi) 82
Seyyid İsmail Efendi (elçi) 91
Shaw, Stanford J. 201
Sınaî üretim sorunu 144
Sırmakeşhâne mukataası ve eshamı 79, 83, 84, 102, 109
Sırplar 235, 240
Sıvas (eyalet) 43, 46, 47, 49, 54, 59, 64, 65, 176, 221
Sibanoğlu Boğdasar (sarraf) 356
Sicil-i mahfuz/sûret-i sicil (Kaza sicilleri) 330, 345
Sikke-i hümâyun hâsılâtı 297
Silâhdar/silâhdarlar 97, 319
Silâhdar Ağa 98
Silistre (eyalet) 46, 47, 49, 59, 103, 124, 275, 334, 344
Silivri 82
Simkeşhâne 103, 109
Sinan Paşa Koca (Yemen fâtihi) 284
Sipahi/Sipahiyân 97 319
Sipah Ocağı 201
Siroz 109, 199, 342, 360
Siyaseten katl 114
Sofya 120, 353
Soğucak 342
Soma (kaza) 373
Söğüt (kaza) 373
Sterling 301
Subaşı 329
Subaşı dirlikleri 35
Suğla (sancak) 52, 54, 109, 177, 179
Sultan Mustafa evkafı 213
Sultan Mehmed Han evkafı 213
Sultan Selim Camii (Edirne) 323
Sultan Selim Vakfı (Edirne) 322
Sultan Süleyman vakfı (Çorlu) 322
Sultan Vakıflarının maliyedeki yeri 29
Sultanönü (liva) 62, 64, 176, 315
Surre bedeli 83
Surre emini 270, 300
Surre-i hümâyun masrafı 300, 321, 347, 350, 351, 352
Süleyman Ağa (Tırnova voyvodası) 221
Süleyman Ağa (Canik muhassılı ve Karahisar-ı Şarkî voyvodası) 179
Süleyman Bey, Bekir Paşa-zâde (Ruznâmçe-i Evvel) 89

Süleyman Feyzi Efendi 90, 91
Süleyman Paşa (vezir) 48
Süleyman Paşa (Sayda valisi) 221
Süleyman Paşa (Saruhan mutasarrıfı) 221
Süleyman Panah Efendi 142, 143
Süleyman Rifat Efendi (Denizli voyvodası) 222
Sürat Topçuları 78
Sürsat/S. bedeli 119
Sütürbânân 320
Süvari levend 75
Süvari yeniçeri 72
Süvari Ocağı 245
Süvari Mukabelesi 319

-Ş-

Şaîr 327, 267, 269
Şâkirdân 211
Şam 38, 48, 83, 176, 189, 221, 252, 331, 344
Şapçı Bohor 250, 371
Şarköy 285
Şedâidât (?) 376
Şehbenderoğulları Çiftlikleri 83
Şehid Ali Paşa 94
Şehriyye 276
Şehrizor 38, 344
Şehsüvâr-zâde Haled Paşa (Kengiri mutasarrıfı) 316
Şehzâde maaşı 96, 289
Şer'î dirhem 247
Şerif Efendi (Mısır defterdarı) 353
Şerif Efendi (Ordu defterdarı) 133
Şerif Efendi, Mehmed (Defterdar) 148
Şerikâ (mukataada) 326, 331
Şeyhülislâm 120, 138, 137, 139, 245, 247, 268, 275
Şıkkı Evvel/Ş.E. Defterdarı/Defterdarlığı 115, 151, 152, 224, 244, 245, 262, 263
Şık-ı Râbi' defterdarı 152, 212
Şık-ı Sâlis defterdarı 96, 151, 152, 211, 212, 214, 219, 262
Şık-ı Sâni defterdarı 69, 96, 151, 152, 158 211, 262
Şumnu astar resmi mukataası 130
Şühûr-ı arabiyye 276, 325
Şühûr-ı rumiyye 276, 325
Şürekâ-i mukataa 326
Şürût-ı hazariyye 352
Şürût-ı iltizamât 364, 365
Şürût-ı seferiyye 318

-T-

Tab'hâne-i Âmire 276, 297
Tâcirden borç alma girişimi 138
Tahaffuzhâne rüsumu 297
Tahıl alımı (asker için) 258
Tahir Efendi (Asâkir-i Mansûre Nâzırı) 254
Tahmis resmi 257
Tahmishâne 251 289, 297
Tahrir (sayım) 145, 178, 320
Tahrirat kâtipleri 284
Tahrir memurları 276
Tahvil/Tahvilât 326, 347
Talimlu Asker 158, 244, 245
Talimlu Asker Nâzırı/Nezâreti 157, 158
Takrirli mustahfız 51
Takvim-i Vekâyi'hâne hâsılatı 297
Tameşvar 38, 43
Tamir/Tamirat masrafı 100, 322, 323, 348
Tanzimat 19, 153, 231, 234, 235, 246, 279, 280, 281-302, 304-307
Tanzimat Fermanı 281, 282
Tanzimat uygulamasını teftiş 386
Taraklı (kaza) 373
Tarımsal üretim sorunu 143, 144
Ta'rife rüsumu 354, 369, 374, 376
Tarsus (sancak) 63, 178
Tartı resmi 216 vd.
Tasarruf önlemleri 75, 78
Ta'şirât 282
Taşlık Cami (Edirne) 323
Taşra hazine 318
Taşra meclisi 284, 285
Tatar hanzâdeler 48
Tatarcık Abdullah Molla, 65, 129,142, 146, 148
Tayınat 78, 95, 115, 160, 203, 215, 246, 255, 257, 275
Tayınat baha 201, 202, 270, 278, 368, 369, 371
Tayyarat 50, 327
Teberdarân-ı hassa mütekaidini 319
Teberdarân-ı saray-ı atik 319
Tebrikiyye 65
Tebşiriyye 65
Tefâvût/T. akçesi /T. zammı 44, 83, 325, 343, 360
Tekâlif 320, 330
Tekâlif-i örfiyye 316, 321
Tekâlif-i şakka 53, 318, 329
Tekâlif tevzi'i 329
Teke (liva) 62, 176, 315-317
Tekfurdağı 82
Tekke (tekye) 51, 289
Temessük 313, 323, 326, 348, 361, 363
Temettû' 375, 377
Temlik (mukataa) 51
Temurca (Avlonya) 324
Tepedelenli Ali Paşa 179, 241